ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

LI

2014

SUPLIMENT

Istoriografia românească actuală:
vechi întrebări, noi răspunsuri

editor
Andi MIHALACHE

BUCUREŞTI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

COLEGIUL ŞTIINŢIFIC

VENIAMIN CIOBANU, DENNIS DELETANT, DEMIR DRAGNEV,
CATHERINE DURANDIN, DUMITRU IVĂNESCU, PAUL MICHELSON,
DUMITRU ŞANDRU, DUMITRU VITCU, acad. ALEXANDRU ZUB (preşedinte)

FOŞTII RESPONSABILI AI ANUARULUI

VAL. POPOVICI, LEONID BOICU, M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA, IOAN CAPROŞU,
LEON ŞIMANSCHI, ŞTEFAN-SORIN GOROVEI, VASILE DOCEA, FLOREA IONCIOAIA

COLEGIUL DE REDACŢIE

ALEXANDRU ZUB (redactor-şef),
GHEORGHE CLIVETI (redactor-şef adjunct),
ANDI MIHALACHE (redactor-şef adjunct),
MARIUS CHELCU (secretar de redacție),
MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU,
DORIN DOBRINCU, CĂTĂLIN TURLIUC

TEHNOREDACTARE

MIHAELA RADUCA

Supliment realizat cu participarea bursierilor doctorali din cadrul proiectului „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală şi postdoctorală”, cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanţat din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

ADRESA REDACŢIEI
Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Bd. Carol I nr. 8, OP 6, CP 1313, 700505 – Iaşi
Tel./ Fax: ++40 332 106172, E-mail: institut_xenopol@yahoo.com
http://adxenopol.academiaromana-is.ro/index.html

ISSN 1454-6434
ISSN-L 1454-6434

ISSN 1221-3705

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” – care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii şi cercetări ştiinţifice”, Iaşi, apărută între 1950 şi 1963 – cuprinde studii, comunicări, note, recenzii ş.a., consacrate istoriei românilor, istoriei relaţiilor internaţionale, istoriei universale etc. Publicaţia se adresează cercetătorilor din domeniul istoriei româneşti şi universale, profesorilor, studenţilor şi tuturor celor interesaţi în cunoaşterea şi studierea istoriei.

În atenţia colaboratorilor

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” acceptă pentru publicare *studii* (circa 30 p.), *articole* (până la 20 p.), *recenzii* (circa 5 p.), *note bibliografice* (1−2 p.) şi dări de seamă privind viaţa ştiinţifică internă şi internaţională.

Manuscrisele vor fi predate redacţiei atât imprimate, cât şi pe suport electronic, în fişiere *.doc sau *.rtf. În ambele variante lucrările trebuie să coincidă în totalitate. Textele vor fi redactate în programul Word/Microsoft Office (sau în alte programe care salvează fişiere compatibile cu Word), cu fontul Times New Roman (excepţie caracterele speciale – chirilice, greceşti etc.), obligatoriu cu semne diacritice. Dacă aţi folosit alt font, acesta trebuie copiat pe suportul electronic împreună cu textul. Notele vor fi dispuse în subsolul paginii (footnote), obligatoriu cu numerotare automată (auto number).

Indiferent de limba în care sunt redactate (inclusiv engleză), manuscrisele vor fi însoţite de un rezumat în limba engleză. Tot în limba engleză se vor traduce titlul lucrării şi cele 5−10 cuvinte-cheie legate de subiectul ei. Rezumatul poate varia ca întindere, de la 150−300 de cuvinte în cazul articolelor de până la 20 de pagini şi de maxim 1.000 de cuvinte în cazul studiilor. Este, de asemenea, necesară precizarea afilierii instituţionale a autorului.

Acceptul pentru publicare se acordă pe baza unor referate întocmite de specialişti, redacţia rezervându-şi dreptul de a planifica apariţia materialelor în raport cu propriile exigenţe. Totodată, cerem colaboratorilor să anunţe cu promptitudine o eventuală retragere a textului sau intenţia de a-i aduce completări, modificări şi corecturi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

LI

2014

SUPLIMENT

Istoriografia românească actuală: vechi întrebări, noi răspunsuri

editor
Andi MIHALACHE

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tom LI, 2014, SUPLIMENT

Istoriografia românească actuală: vechi întrebări, noi răspunsuri

SUMAR

LAURENŢIU NICOLAE STAMATIN, *Educaţia în societatea iudaică a Vechiului Testament* …… 1

IULIAN MARCEL CIUBOTARU, *Observaţii cu privire la obârşia mitropolitului Gheorghie al II-lea al Moldovei* …… 13

PETRONELA PODOVEI, *Monumentele religioase de lemn din judeţul Botoşani între funcţia ecleziastică şi patrimoniu naţional* …… 23

IULIANA STAVARACHI, *Date privind dinamica vieții sociale din Muntenimile ieşene la începutul secolului XIX* …… 39

COSMIN MIHUȚ, *Partida Naţională din Ţara Românească şi Marile Puteri (1838-1840)* …… 55

ILIE-AUREL URSU, *Organizarea sistemului penitenciar în România sub Carol I* .. 73

LUISA PREDA, *Pagini din istoria turismului românesc. Schiță de proiect* …… 91

CĂTĂLINA MIHALACHE, *Delictul, conflictul, culpa: strategii de socializare a școlarului și a familiei sale în prima parte a secolului XX* …… 101

ADRIAN CIOFLÂNCĂ, *Antisemitismul ca falsă știință. Șama Salzberger vs. Nicolae Paulescu* …… 117

IONUŢ NISTOR, *Cultul violenţei în practica puterii. Aromânii legionari şi noul „model” de stat (1940-1944)* …… 133

ALEXANDRU D. AIOANEI, *Comuniștii români, criza economică și lupta pentru putere între anii 1944 și 1948* …… 157

GEORGIANA LEȘU, *Istoria modernă a românilor din perspectiva canonului istoriografic „democrat-popular”* …… 177

MARIAN HARIUC, *Istoriografia românească în fața provocărilor post-stalinismului* …… 207

MARIUS TĂRÎŢĂ, *Radiografia unui clan partinic din RSS Moldovenească în anul 1948. Cazul Batov* …… 221

FELICIAN VELIMIROVICI, *„Nu am spus niciodată că Roller nu este Roller”: ședința istoricilor români din 17 noiembrie 1954* …… 229

CEZAR STANCIU, *România și problema relațiilor sino-iugoslave* …… 249

ANDI MIHALACHE, *Note despre o sociologie a kitsch-ului în perioada comunistă: surse, ipoteze, interpretări* …… 263

FLORENTINA-CRISTINA GÎLCĂ, *Eroine antice în filmografie şi ideile feministe* …… 281

Abrevieri …… 291

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LI, 2014, Supliment, p. I–VI, 1−292

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

YEARBOOK OF THE "A. D. XENOPOL" INSTITUTE OF HISTORY

Tome LI, 2014, SUPPLEMENT

Current Romanian Historiography: Old Questions, New Answers

CONTENTS

LAURENȚIU NICOLAE STAMATIN, *Education in the Jewish Society of the Old Testament* …… 1
IULIAN MARCEL CIUBOTARU, *Observations about the Origin of Metropolitan Gheorghie II of Moldavia* …… 13
PETRONELA PODOVEI, *Religious Wooden Monuments from Botoșani County between Ecclesiastical Role and National Heritage* …… 23
IULIANA STAVARACHI, *The "Muntenime Mahalle" from Iași at the Beginning of the 19th Century. New Information Regarding the Dynamics of the Social Life* …… 39
COSMIN MIHUȚ, *National Party in Walachia and the Great Powers (1838-1840)* ... 55
ILIE-AUREL URSU, *Organisation of Penitentiary System in Romania under Carol I* …… 73
LUISA PREDA, *Pages in the History of Romanian Tourism. A Project* …… 91
CĂTĂLINA MIHALACHE, *Delinquency, Conflict, Guilt: Strategies of Socialization of School Students and of their Families in the First Half of the 20th Century* …… 101
ADRIAN CIOFLÂNCĂ, *The Antisemitism as a False Science. Șama Salzberger vs. Nicolae Paulescu* …… 117
IONUȚ NISTOR, *Cult of Violence in the Practice of Power. Legionary Aromanians and the New State "Model" (1940-1944)* …… 133
ALEXANDRU D. AIOANEI, *Romanian Communists, Economic Crisis and Struggle for Power between 1944 and 1948* …… 157
GEORGIANA LEȘU, *Romanians' Modern History from the Standpoint of "Democrat-Popular" Historiographical Canon* …… 177
MARIAN HARIUC, *Romanian Historiography in Front of Post-Stalinist Challenges* …… 207
MARIUS TĂRÎȚĂ, *In-Depth Analysis of a Party Clan in the Socialist Soviet Republic of Moldavia in 1948. The Batov Case* …… 221
FELICIAN VELIMIROVICI, "*I Have Never Said Roller Is Not Roller": 17 November 1954 Meeting of the Romanian Historians* …… 229
CEZAR STANCIU, *Romania and the Sino-Yugoslav Relations* …… 249
ANDI MIHALACHE, *Notes about a Possible Sociology of Kitsch during Romanian Communist Regime: Sources, Hypotheses, Interpretations* ….. 263
FLORENTINA-CRISTINA GÎLCĂ, *Ancient Heroines in Filmography and Feminist Ideas* …… 281

Abbreviations …… 291

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LI, 2014, Supliment, p. I–VI, 1−292

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LAURENȚIU NICOLAE STAMATIN[*]

EDUCAŢIA ÎN SOCIETATEA IUDAICĂ A VECHIULUI TESTAMENT

„Şi Dumnezeu i-a binecuvântat, zicând: Creşteţi şi vă înmulţiţi şi umpleţi pământul şi-l supuneţi!" (Facerea 1, 28). Textul acesta, scris de proorocul Moise sub insuflarea lui Dumnezeu, a determinat pe evrei să considere familia ca aşezământ sfânt, rânduit de Părintele ceresc. După cum citim în *referatul biblic* din Cartea Facerea, Creatorul i-a binecuvântat pe protopărinţii Adam şi Eva şi, prin ei, întreaga umanitate, ca să fie rodnici, să se înmulţească, să umple pământul şi să-l stăpânească. Astfel, prin rânduială divină, se instituia căsătoria, care devenea baza fiecărei familii: Eva era chemată să se apropie cu smerenie şi să comunice, în mod fizic dar şi spiritual, cu trupul din care a fost luată, pentru a se înfăptui perpetuarea *neamului omenesc*: „raporturile dintre Dumnezeu şi Israel devin modelul exemplar al raporturilor dintre bărbat şi femeie în căsătorie, altfel spus, arhetipul sacru al cuplului uman"[1]. Iar semnul legământului dintre Cel Atotputernic şi oameni era întipărit tocmai pe trupul celui ce era rodul dragostei dintre soţ şi soţie, şi anume copilul: „Apoi a mai zis Dumnezeu lui Avraam: «Iar tu şi urmaşii tăi din neam în neam să păziţi legământul Meu. Iar legământul dintre Mine şi tine şi urmaşii tăi din neam în neam, pe care trebuie să-l păziţi, este acesta: toţi cei de parte bărbătească ai voştri să se taie împrejur" (Facerea 17, 9-14).

Prin cuvintele Celui Atotputernic: „de aceea va lăsa omul pe tatăl său şi pe mama sa şi se va uni cu femeia sa şi vor fi amândoi un trup" (Facerea 2, 24), se punea temelia unităţii monogamice a familiei. Această legătură monogamă, binecuvântată de Dumnezeu, a fost însă alterată din cauza păcatului originar, săvârşit prin neascultare[2]. Pentru noţiunea de familie, limba ebraică foloseşte termenul de baith (dar şi mishpakha), care se referă atât la locuinţa care adăposteşte pe membrii unei comunităţi, cât şi la membrii şi descendenţii unei familii[3].

În ceea ce priveşte educaţia copiilor (băiat − yeled; fetiţă − yalda; nou născut de parte bărbătească − tinok; nou născut de parte femeiască − tinoket), halacha tradiţională[4] învaţă că numai tatăl poartă răspunderea pentru educaţia copiilor săi (ab-tată, părinte, cf. Judecători 17, 10; 18, 19), ca unul ce are datoria procreării: „Că l-am ales, ca să înveţe pe fiii şi casa sa după sine să umble în calea Domnului şi să facă judecată şi dreptate;

---

[*] Doctor al Universităţii „Ştefan cel Mare", Suceava.

[1] P. Grelot, *Le couple humain dans l'Ecriture*, Paris, Les Editions du Cerf, 1969, p. 47.

[2] John Wesley, John Taylor, *The Doctrine of Original Sin: According to Scripture, Reason, and Experience in Answer to Dr. Taylor*, New York, Abraham Paul Printer, 1815, p. 283-289.

[3] Petre Semen, *Arheologie biblică în actualitate*, Iaşi, Editura Mitropoliei Moldovei şi Bucovinei, 1997, p. 76.

[4] Un corp de legi religioase evreieşti, cuprinzând legi biblice (613 *mitzvot*), legi talmudice şi rabinice, precum şi diferite obiceiuri şi tradiţii.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LI, 2014, Supliment, p. 1−11

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru ca să aducă Domnul asupra lui Avraam toate câte i-a făgăduit" (Facerea 18, 19) sau „Să învăţaţi acestea şi pe fiii voştri, grăind de ele când şedeţi acasă şi când mergeţi pe cale, când vă culcaţi şi când vă sculaţi" (Deuteronom 11, 19)[5]. Astfel, el trebuia să-i înveţe Tora pe fiii săi, să-l răscumpere pe întâiul născut, să-l înveţe o meserie, să-l ajute să se însoare[6] şi să hotărască în privinţa căsătoriei fiicei minore (Tosefta Kiddushin 1:11; Talmud Kiddushin 29a)[7]. În perioada vechitestamentară, ştiinţa de carte era un lucru deosebit, puţini dintre evrei cunoscând scrisul şi cititul: „Şi a prins un tânăr locuitor din Sucot şi l-a întrebat şi acesta i-a înşirat în scris pe căpeteniile şi bătrânii Sucotului, care erau în număr de şaptezeci şi şapte de oameni" (Judecători 8, 14). Mai târziu, au fost create instituţii specializate pentru educaţia tinerilor: „Shimon ben Shatach a legiferat ca tinerii să meargă la şcoală" [mai degrabă decât să înveţe acasă] (Ketubot 8:1)[8]. Un rabin mărturisea că, la Ierusalim, erau „294 tribunale şi tot atâtea sinagogi, case de studiu şi şcoli elementare" (Ketubot 105a), iar la Betar „400 de sinagogi şi în fiecare dintre ele predau câte 400 de dascăli elementari, având fiecare în grijă 400 de elevi" (Ghittin, 58a).

Rabinul Samuel cel Tânăr a împărţit într-un anume fel perioadele de viaţă ale unui om: la vârsta de 5 ani se putea începe învăţarea Torei[9] (până la vârsta de 5 ani era încredinţat mamei, iar de la această vârstă, tatăl era cel care se ocupa de educaţia lui; se putea recurge şi la serviciile unui învăţător/omen; dacă tatăl nu-l învăţa pe copilul său poruncile, „era mai bine ca acesta să nu se fi născut" − Abot 5:21)[10]; la vârsta de 10 ani învăţa Mishna; la 13 ani începea învăţarea rugăciunilor speciale (la 13 ani băieţii deveneau maturi, iar fetele, la 12 ani); la 18 ani se puteau căsători; la 20 de ani devenea apt pentru a se întreţine singur prin practicarea unei meserii; la 30 de ani putea deveni învăţător; la 40 de ani atingea desăvârşirea prin învăţătură; la 50 de ani putea deveni sfătuitor; la 60 de ani era considerat un om în vârstă; la 70 de ani era deja bătrân; la 80 de ani era înaintat în vârstă; la 90 de ani ajungea la vârsta încovoierii; la 100 de ani era ca şi cum ar fi fost mort, dispărut de pe acest pământ (Avot 5, 24).

Centrul educaţiei israelite îl constituia ansamblul poruncilor dumnezeieşti transmise prin Moise, porunci care nu trebuiau însuşite doar din punct de vedere teoretic (Ieşirea 20, 2; 12, 26; 13, 8; Deuteronom 4, 9; 6, 7; 32, 7)[11]. Astfel, adesea se spunea: „Un om cu capul gol nu poate avea teamă de păcat; un ignorant [al Torei] nu poate fi pios; un om timorat nu se poate instrui; un om pătimaş nu poate instrui pe altcineva; un

[5] Catherine Hezser, *Jewish literacy in Roman Palestine. Texts and Studies in Ancient Judaism 81*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2001, p. 43-44; Louis M. Epstein, *The Jewish Marriage Contract: a Study in the Status of the Woman in Jewish law*, New Jersey, The Lawbook Exchange, 2004, p. 72-75.

[6] Vezi Tobit 4, 12-13. Existau şi cazuri în care tânărul putea să se căsătorească fără a-şi consulta părinţii (Facerea 26, 34-35).

[7] Joseph B. Meszler, *A Man's Responsibility: A Jewish Guide to Being a Son, a Partner in Marriage, a Father and a Community Leader*, Woodstock, Jewish Lights Publishing, 2008, p. 95.

[8] Eliyahu Gurevich, *Tosefta Berachot: Translated into English with a Commentary*, Las Vegas, Lulu Publishers, 2010, p. 428-429. Citatele talmudice au fost preluate din *Le Talmud de Jérusalem*, traduit par Moise Schwab, Paris, Maisonneuve et Larose, 1977; A. Cohen, *Talmudul*, traducere din franceză de C. Litman, Bucureşti, Editura Hasefer, 2007; *Talmudul, cartea sfântă a evreilor*, Bucureşti, Editura Teşu, 2008.

[9] Tora Scrisă − *Torah Shebichtav* (cele cinci Cărţi ale lui Moise) şi Tora orală − *Torah Shebe'al Peh* (Talmudul şi Midrashul).

[10] Vezi un studiu detaliat asupra acestei problematici în William H. Brackney, Craig A. Evans, *From Biblical Criticism to Biblical Faith: Essays in Honor of Lee Martin McDonald*, Macon, Georgia, Mercer University Press, 2007, p. 45-54. Vezi şi Pr. Dumitru Abrudan, Diac. Emilian Cornițescu, *Arheologia Biblică*, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, p. 129.

[11] Sfântul Teofan Zăvorâtul: „Dintre toate sfintele lucrări, educaţia religioasă este cea mai sfântă" (Ionuţ-Daniel Barbu, *Copilul, măsură duhovnicească a adultului*, în „Lumina", an VIII, nr. 125 din 2 iunie 2012, p. 6).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

om preocupat în mod excesiv de afaceri nu poate dobândi înţelepciunea. […] Dacă ai studiat mult Tora, răsplata ta va fi mare. […] Dacă doi oameni, aşezaţi împreună, nu-şi comunică nici o vorbă a Torei, aceştia sunt zeflemitori. […] Cel care ia asupra sa jugul Torei se va vedea scăpat de jugul împărăţiei şi de cel al grijilor acestei lumi. […] Când zece oameni sunt adunaţi şi se ocupă cu Tora, shekinah este în mijlocul lor. […] Pe acela care uită un singur cuvânt din ce a studiat, Scrierea Sfântă îl consideră ca şi cum şi-ar fi pierdut viaţa. […] Acolo unde nu este Tora, nu există moralitate. […] Cel care cinsteşte Tora va fi onorat de către oameni. […] Căzneşte-te mai puţin pentru a câştiga bunuri pământeşti şi ocupă-te de Tora. […] Cerceteaz-o mereu, căci vei găsi în ea toate lucrurile folositoare. […] Mare este Tora, care dă viaţă celor ce o practică, în lumea aceasta şi în lumea care va să vină" (Pirkei Avot − Capitolele Părinţilor 2. 6, 21; 3. 3, 6-7, 9, 21; 4. 8, 12; 5. 25; 6. 7). Apoi, „a învăţa Tora este mai primit înaintea lui Dumnezeu decât a aduce arderi de tot" (Abot d'Rabbi Nathan 4; Menachot 110a; vezi şi dialogul dintre Raba şi Abaye în Rosh Ha-Shanah 18a), iar „studierea Torei şi actele de caritate aduc iertarea păcatelor" (Berakhot 5a-b)[12].

Tocmai de aceea, rabinii preţuiau foarte mult Tora şi tot ceea ce era în legătură cu deprinderea ei[13]: „Rabi Yose ben Kisma zicea: Mergeam odată pe drumul meu şi am întâlnit un om care m-a salutat. I-am răspuns la salut şi el m-a întrebat: Rabi, de unde vii? I-am răspuns: Vin dintr-o cetate cu înţelepţi şi scribi. Dacă ai vrea să te stabileşti la noi, în reşedinţa noastră, ţi s-ar da un milion de dinari de aur şi, în plus, pietre preţioase şi perle. Chiar dacă mi-aţi da, i-am zis eu, tot aurul, tot argintul, toate pietrele preţioase şi perlele din lume, nu mă voi stabili niciodată altundeva decât într-o casă a Torei; iată ce stă scris în Cartea Psalmilor de mâna lui David, regele Israelului: Mai mult preţuieşte pentru mine Legea gurii Tale decât o mie de lucruri de aur şi de argint (Psalm 119, 72). În afară de asta, în ceasul în care omul părăseşte lumea aceasta, nu-l urmează nici aurul sau argintul, nici pietrele preţioase sau perlele; îl însoţesc numai Tora şi faptele bune. […] Cel Sfânt, binecuvântat fie El, a creat cinci lucruri ca posesiuni speciale ale Sale în univers, şi anume: Tora, cerul şi pământul, Abraham, Israelul şi templul" (Pirkei Avot 6. 8, 10). Importanţa ei este mare, căci Însuşi Dumnezeu a elaborat-o cu aproape două mii de ani înainte de crearea lumii (Geneza Rabbah 8, 2). Apoi, „dacă Israel va accepta Tora, va trăi, dacă n-o acceptă, va fi un haos de nedescris" (Shabbat 88a)[14].

Primele învăţături erau predate copiilor în cadrul familiei[15]. Cunoaşterea legii divine era considerată a fi o adevărată comoară: „Luaţi învăţătura mea mai degrabă decât argintul şi ştiinţa mai mult decât aurul cel mai curat" (Pilde 8, 10); „Fiul înţelept ascultă de învăţătura tatălui său, iar cel batjocoritor nici de mustrare" (Pilde 13, 1); „Ţine cu tărie învăţătura şi nu o părăsi, păzeşte-o căci ea este viaţa ta" (Pilde 4, 13); „Cel ce păzeşte învăţătura apucă pe calea vieţii, iar cel ce leapădă certarea rătăceşte" (Pilde 10, 17); „Calea Domnului este o întăritură pentru cel desăvârşit" (Pilde 10, 29).

[12] Wolfgang Haase, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin, Walter De Gruyter, 1980, p. 1161; E. P. Sanders, *Paul and Palestinian Judaism: a Comparison of Patterns of Religion*, London, SCM Press, 1977, p. 164.

[13] Un model de „cateheză în familie" în lucrarea: Cătălin Vatamanu, *Valori educaţionale biblice promovate în familie prin cateheză*, în „Teologie şi viaţă", serie nouă, Iaşi, an XXI, nr. 5-8/2011, p. 95-116.

[14] *The Zohar*, Pritzker Edition, Translation and Commentary by Daniel Chanan Matt, vol. 5, Stanford, California, Stanford University Press, 2009, p. 134; Arthur Hyman, Ruth Link-Salinger Hyman, *Torah and Wisdom*, New York, Shengold Publishers, 1992, p. 59.

[15] Cătălin Vatamanu, *Instruirea tânărului israelit spre a deveni slujitor al lui Dumnezeu*, în „Studii Teologice", seria a III-a, an III, nr. 4/2007, p. 155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ignorarea ei aducea asupra omului numai nenorociri: „Şi să zici: Pentru ce am urât povaţa şi de ce inima mea a urgisit certarea? De ce nu am ascultat de îndemnul dascălilor mei şi spre cei ce mă învăţau n-am plecat urechea mea? Puţin a trebuit să nu mă nenorocesc, în plină adunare şi în mijlocul obştei”. (Pilde 5, 12-14). Ea îl îndruma pe om toată viaţa: „Ascultă sfatul şi primeşte învăţătura, ca să fii înţelept toată viaţa ta” (Pilde 19, 20)[16]. Existau şi aşa-numitele „şcoli profetice”, tinerii putând deprinde învăţătura direct de la aleşii Domnului. În acest fel trebuie interpretat textul de la IV Regi 2, 3-7, unde ni se vorbeşte despre „fiii proorocilor cei din Betel” şi „fiii proorocilor cei din Ierihon”. Ilie, Elisei şi chiar Isaia au putut funcţiona ca „profesori” în cadrul acestor „şcoli”[17].

Un alt mod de educare religioasă a tinerilor îl reprezenta participarea la sărbătorile şi pelerinajele iudaice[18]. Astfel, Elcana, soţul Anei, mama lui Samuel, „se ducea în fiecare an din cetatea sa, la Şilo, să se închine şi să aducă jertfă Domnului Savaot” (I Regi 1, 3, 24). În altă parte ni se spune: „De trei ori pe an să se înfăţişeze toţi cei de parte bărbătească înaintea Domnului Dumnezeului tău la locul pe care-l va alege El: la sărbătoarea azimelor, la sărbătoarea săptămânilor şi la sărbătoarea corturilor, dar nimeni să nu se înfăţişeze înaintea feţei Domnului cu mâinile goale” (Deuteronom 16, 16). Apoi, la sărbătorile iudaice era obligatoriu să participe întreg poporul, bărbaţi, femei şi copii: „A venit deci Moise şi a spus poporului toate cuvintele Domnului şi legile. Atunci a răspuns tot poporul într-un glas şi a zis: Toate cuvintele pe care le-a grăit Domnul le vom face şi le vom asculta!” (Ieşire 24, 3); „După aceasta s-au apropiat de el toţi fiii lui Israel şi el le-a poruncit tot ce-i grăise Domnul în Muntele Sinai” (Ieşire 34, 32); „Şi a citit Ezdra din carte de dimineaţă până la amiază în piaţa cea de dinaintea Porţii Apelor, înaintea bărbaţilor şi femeilor şi a celor ce erau în stare să priceapă şi tot poporul a fost cu luare-aminte la citirea cărţii legii. Ezdra cărturarul stătea sus pe un podeţ de lemn, făcut anume pentru acest prilej […]. Şi a deschis Ezdra cartea înaintea ochilor a tot poporul, căci el se afla mai sus decât tot poporul şi când a deschis el cartea, tot poporul stătea în picioare în piaţă” (Neemia 8, 3-5)[19].

Un accent deosebit se punea pe educaţia viitorilor oficianţi ai cultului iudaic: „Toţi aceştia cântau sub conducerea tatălui lor în templul Domnului din chimvale, psaltirioane şi harpe, la slujbele din templul Domnului, după arătările lui David sau ale lui Asaf, Iedutun şi Heman. Iar numărul lor, cu al fraţilor lor care învăţaseră să cânte înaintea Domnului, şi al tuturor care ştiau acest lucru era două sute optzeci şi opt” (I Paralipomena 25, 6-7)[20]. Cel care se ocupa de învăţătura aspiranţilor la „slujba celor sfinte” purta denumirea de „preot învăţător”: „Multe zile a fost Israel fără Dumnezeul Cel adevărat şi fără de preot-învățător şi fără de lege” (II Paralipomena 15, 3). Se prea

[16] Shmuel Safrai, Menahem Stern, *The Jewish People in the First Century*, Volume Two: *Historical Geography, Political History, Social, Cultural, Religious Life and Institutions*, Minneapolis, Van Gorcum / Fortress Press, 1988, p. 561-631.

[17] Leon Arion, *Familia în Sfânta Scriptură*, în *BOR*, an CXIII, nr. 1-6/1995, p. 228-229.

[18] David Bridger, Samuel Wolk, *The New Jewish Encyclopedia*, West Orange, New Jersey, Behrman Publishing House, 1976, p. 143-146. Vezi şi Esther Shkalim, *A Mosaic of Israel's Traditions: Holidays, Feasts, Fasts*, Englewood, New Jersey, Devora Publishing Company, 2006.

[19] John H. Van Engen, *Educating People of Faith: Exploring the History of Jewish and Christian Communities*, Grands Rapids, Michigan, Eerdmans Publishing Company, 2004, p. 134-140; William H. Swatos, Peter Kvisto, *Encyclopedia of Religion and Society*, Walnut Creek, California, AltaMira Press, 1998, p. 256-257.

[20] Pentru cel care „cânta la templul Domnului” se folosea termenul de *hazzan* (Dan Urman, Paul Virgil McCracken Flesher, *Ancient Synagogues: Historical Analysis and Archaeological Discovery*, Leiden, Brill Publishers, 1998, p. 203).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poate ca materia de predare să fi fost luată din Pentateuh: Ieşirea cap. 23-31, 35-40; Levitic 1-7, 11, 13-14, 25, avându-se în vedere construirea Cortului mărturiei, sărbătorile, jertfele, legislaţia iudaică etc.[21].

Primele şcoli au luat fiinţă în jurul templului, iar învăţătorii erau rabini[22]. Unii comentatori consideră că prima referire la o şcoală publică, unde se preda învăţătura biblică, este cea din Ecclesiastic: „Apropiaţi-vă către mine, cei neînvăţaţi, şi rămâneţi în casa învăţăturii!" (Cartea înţelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah 51, 30)[23] Oricum, cert este faptul că primele şcoli dedicate tinerilor învăţăcei au fost înfiinţate de Simeon ben Shetah, aceasta petrecându-se pe la 80 î.Hr (Kethubot 8:32)[24]. De asemenea, marele preot Iason a organizat un gimnazium la Ierusalim (II Macabei 4, 9)[25]. În primul rând, se punea accent pe disciplină şi morală[26]. Unii înţelepţi considerau că i se putea atribui un anumit grad de vinovăţie copilului sub un an, iar celui de peste doi ani i se puteau aplica unele pedepse pentru greşelile săvârşite. Curăţenia sufletului copilului era adesea asemănată cu curăţenia jertfelor aduse la templu: „Dumnezeu zice: jertfele sunt curate, aşa şi copiii sunt curaţi" (Pesiqta Kahana 60b, 61a)[27]. Tânărul învăţăcel era privit cu seriozitate, ca un om matur, jocul cu copiii fiind considerat o pierdere de vreme: „Somnul de dimineaţă, vinul la amiază, jocul cu copiii şi aciuirea prin casele celor neînvăţaţi, acestea îl distrug pe om" (Rabinul Dosa ben Harkina în Abot 3:10)[28]. Despre sistemul educativ iudaic, Iosepf Flaviu opina: „Căci toate ocupaţiile, activităţile şi discursurile se bazează pe sentimentul de pietate faţă de Dumnezeu, pentru că Moise nu a lăsat nimic în această direcţie neexaminat şi nereglementat. În fiecare mod de a instrui şi educa există două căi: aceea a învăţăturii orale, adică a întipăririi [învăţăturii] prin audiere şi aceea a învăţăturii prin exersare [memorare]. […] Dimpotrivă, dătătorii legii noastre [Dumnezeu şi Moise] au unit cu multă prudenţă aceste două căi de instruire şi educare. Căci, ei se bazează pe faptul că educaţia morală nu trebuie să fie lipsită de orientarea teoretică, iar pe de altă parte, legea exprimată prin cuvânt trebuia să se poată baza pe aplicarea ei în practică"[29]. Tocmai de aceea, „studierea Torei era mai presus decât reclădirea templului" (Megillah 16b), iar nimeni nu avea dreptul „să se retragă de la casa de studiu şi să nu se depărteze de spusele Torei, nici măcar în ceasul morţii" (Shabbat 83b).

---

[21] Terry J. Betts, *Ezekiel the Priest: A Custodian of Tora*, New York, Peter Lang Publishing, 2005, p. 5 ş.u.

[22] Termenul de şcoală nu apare nicăieri în Vechiul Testament, deoarece casa părintească era asimilată locului unde erau deprinse învăţăturile; în procesul de învăţământ un rol extrem de important revenea părinţilor (James Hastings, *A Dictionary of the Bible*, Volume I: *D − Feasts*, Part II, Honolulu, University Press of Pacific, 2004, p. 646).

[23] David Collins, *Jewish Wisdom in the Hellenistic Age*, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 1997, p. 36.

[24] David Bridger, Samuel Wolk, *The New Jewish Encyclopedia*, West Orange, New Jersey, Behrman Publishing House, 1976, p. 123.

[25] Samuel Rocca, *Herod's Judaea: A Mediterranean State in the Classical World*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2008, p. 130.

[26] În anul 64 d.Hr., marele preot Joshua ben Gamala a instituit un sistem de şcoli elementare în întreaga Ţară Sfântă, salariile educatorilor fiind plătite de către comunităţile israelite-Baba Bathra 21a (Arye Forta, *Examining Religions: Judaism*, Oxford, Heinemann Educational, 1995, p. 88).

[27] Jacob Neusner, *A Theological Commentary to the Midrash: Pesiqta deRab Kahana*, vol. I, Lanham, Maryland, University Press of America, 2001, p. 72.

[28] Dan Urman, Paul Virgil McCracken Flesher, *Ancient synagogues: historical analysis and archaeological discovery*, Leiden, Brill Publishers, 1995, p. 241; Martin Sicker, *The Moral Maxims of the Sages of Israel: Pirkei Avot*, Lincoln, Nebraska, iUniverse Publishing House, p. 173.

[29] Dan Miron, *Educaţia − dimensiune a vieţii*, în *MMS*, an LIX, nr. 7-9, iulie-septembrie, 1983, p. 401.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În Vechiul Testament, termenul specific pentru educaţie era yasar, care se poate traduce prin pedeapsă, bătaie, îmblânzire (Ieremia 10, 24; Pilde 9, 7)[30]. De aici putem deduce importanţa ce se acorda mijloacelor punitive, în cazul în care copilul devenea neascultător: „Cine cruţă toiagul său îşi urăşte copilul, iar cel care îl iubeşte îl ceartă la vreme" (Pilde 13, 24); „Pedepseşte pe feciorul tău, cât mai este nădejde (de îndreptare), dar nu ajunge până acolo ca să-l omori" (Pilde 19, 18). Aşadar, erau recomandate şi pedepsele corporale, dar administrate cu blândeţe, făcându-se apel la înţelepciune: „Dacă vreunul se abţine să pedepsească un copil, acesta va fi în cele din urmă un desfrânat fără speranţă" (Exodus Rabbah 1, 1); „Omul nu trebuie să-şi terorizeze în mod excesiv copiii" (Ghittin 6b); „Copilul trebuie pedepsit cu mâna stângă şi mângâiat cu mâna dreaptă" (Semahot 2, 6)[31]. Totuşi, pentru noţiunea de educaţie, instrucţie, disciplină, se putea folosi şi musar (Pilde 1, 8)[32].

Obligaţia de a învăţa legea revenea bărbatului, femeia având doar roluri domestice: „Cum îşi dobândesc femeile un merit? Trimiţându-şi copiii să studieze Tora la sinagogă şi soţul să se instruiască în şcolile rabinilor" (Berachot 17a)[33]. Apoi, „femeia rămâne acasă, în timp ce bărbatul merge în societate şi dobândeşte înţelepciune prin discuţii cu alţi bărbaţi" (Genesis Rabbah 11, 1). Totuşi, femeia avea un rol hotărâtor asupra destinului bărbatului ei, deoarece au „sufletul luminat" (Shabbat 33b): „Se spune că un israelit evlavios se însurase cu o femeie, cucernică şi ea. Deoarece n-au avut copii, au divorţat. Bărbatul s-a recăsătorit cu o femeie rea; ea l-a stricat şi pe el. Femeia divorţată s-a recăsătorit şi ea. Soţul pe care l-a luat era un om rău, dar ea l-a adus pe drumul drept. Deci, totul depinde de femeie" (Genesis Rabbah 17, 7).

Unele texte talmudice sunt mai indulgente în privinţa cooptării mamei în procesul educativ: „Rabi Yose ben Hanina a spus în numele lui Resh Lakish: Pentru ca el să-l poată educa în spiritul îndeplinirii poruncilor. Dacă este aşa, atunci de ce nu şi o femeie? El este de părere că un bărbat trebuie să-şi educe fiul în îndeplinirea legilor, dar o femeie nu trebuie să-şi educe fiul în îndeplinirea legilor?" (Nazir 28b)[34] Aceasta este şi părerea lui Rabenu Menahem Hameiri din Provence.

De asemenea, tot tatăl avea datoria de a-şi întreţine copiii din punct de vedere financiar (Shulchan Aruch, Even Haezer 73:6-7)[35]. „Dragostea unui tată se îndreaptă spre copii, iar dragostea copiilor se îndreaptă spre proprii lor copii" (Sotah 49a). Un astfel de tată era binecuvântat, deoarece cuvântul din Psalmul 106, 3, „binecuvântat este cel care practică dreptatea tot timpul", se referă tocmai la el (Ketubot 50a). Chiar dacă dispunea de mijloacele financiare necesare, mama era scutită de aceste obligaţii (Shulchan Aruch, Even Haezer 71:1)[36]. Astfel, „un bărbat trebuie să cheltuiască pentru

[30] Donald E. Gowan, *The Westminster Theological Wordbook of the Bible*, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 2003, p. 83.

[31] Louis Israel Newman, Samuel Spitz, *The Talmudic Anthology: Tales and Teachings of the Rabbis, a Collection of Parables, Folk-tales, Fables, Aphorism, Epigrams, Sayings, Anecdotes, Proverbs and Exegetical Interpretations*, West Orange, New Jersey, Behrman Publishing House, 1945, p. 70.

[32] Louis Jacobs, *The Book of Jewish Belief*, Springfield, New Jersey, Behrman Publishing House, 1984, p. 146.

[33] Nahum Norbert Glatzer, *Geschichte der talmudischen Zeit*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlagsgesellschaft, 1981, p. 117.

[34] Getsel Ellinson, *Women and Mitzvot*, vol. I, *Serving the Creator*, Jerusalem, Ahva Press, 1986, p. 9-10.

[35] Vezi un studiu detaliat în Elie Spitz, *Through Her I Too Shall Bear a Child: Birth Surrogates in Jewish Law*, în „The Journal of Religious Ethics", Oxford, Blackwell Publishing, vol. 24, nr. 1, 1996, p. 65-97.

[36] Liela H. Goldman, *Saul Bellow's Moral Vision: A Critical Study of the Jewish Experience*, New York, Irvington Publishers, 1983, p .64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alimentaţia lui personală mai puţin decât îi permit mijloacele, pentru îmbrăcăminte atât cât îi îngăduie mijloacele, şi mai mult decât mijloacele pe care le are pentru a-şi cinsti soţia şi copiii, deoarece aceştia depind de el, în vreme ce el însuşi depinde de Acela Care a vorbit şi Care a creat universul" (Hul. 84b). Doar dacă tatăl era în imposibilitatea de a satisface aceste cerinţe şi după ce mama îşi asigura propriile nevoi, ea putea fi obligată să poarte grijă şi de copii. În caz de divorţ, ea putea în mod benevol să-şi ia copiii în întreţinere. Printre alte îndatoriri casnice, femeia trebuia să alăpteze pruncii, aceasta în cazul în care nu era angajată o slujitoare, care să-i poată oferi hrană copilului (Mishna Ketubot 5:5)[37].

Naşterea copiilor era un prilej de mare bucurie pentru o familie israelită[38]: „Când are loc o naştere, toţi se bucură; când are loc un deces, fiecare plânge" (Ecclesiast Rabbah 7:1); un semn al binecuvântării divine: „Apoi, ridicându-şi ochii şi văzând femeile şi copiii, Isav a zis: Cine sunt aceştia? Zis-a Iacov: Copiii cu care a miluit Dumnezeu pe robul tău!" (Facerea 33, 5); „Cununa bătrânilor sunt nepoţii, iar mărirea fiilor sunt părinţii lor" (Psalm 17, 6); „Iată, fiii sunt moştenirea Domnului, răsplata rodului pântecelui. Precum sunt săgeţile în mâna celui viteaz, aşa sunt copiii părinţilor tineri. Fericit este omul care-şi va umple casa de copii; nu se va ruşina când va grăi cu vrăjmaşii săi în poartă" (Psalm 126, 3-5); „Femeia ta ca o vie roditoare, în laturile casei tale; fiii tăi ca nişte vlăstare tinere de măslin, împrejurul mesei tale. Iată, aşa se va binecuvânta omul, cel ce se teme de Domnul" (Psalm 127, 3-4).

Apoi, pe copii se sprijină însuşi viitorul întregii societăţi omeneşti (Berachot 64a), tinerele vlăstare „dând sens familiei"[39]. Moaşele prezentau copilul tatălui, care îl lua în braţe şi recunoştea, în acest fel, paternitatea (Facerea 50, 23). Se considera că familiile care aveau urmaşi erau binecuvântate de Dumnezeu, lipsa copiilor trebuind evitată cu orice preţ. Şi dacă totuşi soţiile erau infertile, se recurgea la un subterfugiu, sclavele fiind date bărbaţilor, pentru a se putea realiza descendenţa (Facerea 16, 1-3; Levitic 20, 21; Deuteronom 7, 14 etc.).

„O persoană fără copii era considerată a fi moartă" (Genesis Rabbah 71, 6). Ferirea de a avea copii era considerată o ofensă adusă lui Dumnezeu: „Isaia a venit la regele Ezechias şi i-a spus: Aşa vorbeşte Domnul: Împlineşte în casa ta poruncile, căci vei muri, nu vei mai trăi (Isaia 38, 1). Ce semnifică aceste cuvinte: Vei muri, nu vei mai trăi? Ce? Iată: Vei muri în această lume, nu vei mai trăi în lumea care va să vină. Ezechias întreabă: De ce această pedeapsă aspră? Pentru că nu ţi-ai îndeplinit datoria de a avea copii. Stai, dar iată motivul: cu ajutorul Sfântului Duh am văzut că din mine se vor naşte copii nedemni. Ai pătruns deci tainele Celui milostiv? Trebuia doar să împlineşti ceea ce ţi s-a rânduit, lăsându-L pe Cel Sfânt, binecuvântat fie El, să facă tot ceea ce va socoti că este mai bine!" (Berachot 10a).

După trecerea unei anumite perioade, femeia se putea prezenta la locaşul de închinare, aducând jertfă de curăţire un miel şi un pui de porumbel sau turturea (Levitic 12, 2-8). Dacă primul născut era băiat, tatăl trebuia să-l răscumpere dând în schimb 5 sicli de argint, „în amintirea celor 273 de întâi născuţi curaţi la ieşirea din Egipt"[40]. Tot tatăl

[37] Jan Willem Van Henten, *Families and Family Relations: As Represented in Early Judaisms and Early Christianities: Texts and Fictions-Studies in Theology and Religion*, vol. 2, Leiderdorp, Deo Publishing, 2000, p. 121-122.

[38] Leon Arion, *op. cit.*, p. 225.

[39] Cătălin Vatamanu, *Responsabilitatea familială a educării copilului – o perspectivă veterotestamentară*, în „Teologie şi viaţă", serie nouă, an XXI, nr. 1-4/2011, p. 29.

[40] Dumitru Abrudan, Emilian Corniţescu, *op. cit.*, p. 126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avea datoria săvârşirii circumciderii pruncului de parte bărbătească, iar mama era aceea care îi punea nume copilului, imediat după naştere: „După câtva timp a zămislit Ana şi a născut un fiu şi i-a pus numele Samuel, căci îşi zicea ea: De la Domnul Dumnezeul Savaot l-am cerut!" (I Regi 1, 20)[41]. Numele era ales în aşa fel încât să exprime comportamentul lui viitor (I Samuel 25, 25) şi rolul pe care avea să-l îndeplinească în istoria poporului evreu (Judecători 6). Se pare că obiceiul acesta exista la mai multe popoare din jurul Canaanului[42]. În cazuri mai rare, tatăl era cel care punea nume copilului (Facerea 16, 15; 17, 19; Ieşirea 2, 22).

În Vechiul Testament, copilul era privit ca o binecuvântare, ca un dar dumnezeiesc. Spre deosebire de lumea greco-romană, în comunitatea iudaică nimeni nu ar fi îndrăznit să-şi părăsească pruncul nou-născut. Istoricul roman Tacitus afirmă despre israeliţi că aceştia nu practicau abandonul copiilor şi nici uciderea lor, spre deosebire de popoarele vecine, care recurgeau adeseori la astfel de gesturi: „La iudei, omorârea unui copil născut este un mare păcat"[43]. Dorinţa fermă de a avea copii se poate remarca în cuvintele Rahelei, soţia lui Iacov, când aceasta, lovită de sterilitate, se adresează patriarhului: „Dar Rahila, văzând că ea n-a născut lui Iacov nici un fiu, a prins pizmă pe sora sa şi a zis lui Iacov: «Dă-mi copii, iar de nu, voi muri». Mâniindu-se însă Iacov pe Rahila, i-a zis: «Au doară eu sunt Dumnezeu, Care a stârpit rodul pântecelui tău?»" (Facerea 30, 1-2). Tocmai de aceea, cuvântul sfânt fericeşte pe cei ce au copii mulţi: „Iată, fiii sunt moştenirea Domnului, răsplata rodului pântecelui. Precum sunt săgeţile în mâna celui viteaz, aşa sunt copiii părinţilor tineri. Fericit este omul care-şi va umple casa de copii; nu se va ruşina când va grăi cu vrăjmaşii săi în poartă" (Psalm 126, 3-5). Iar psalmul următor laudă pe „femeia roditoare", care „nu-şi închide rodul pântecelui": „Femeia ta ca o vie roditoare, în laturile casei tale; fiii tăi ca nişte vlăstare tinere de măslin, împrejurul mesei tale. Iată, aşa se va binecuvânta omul, cel ce se teme de Domnul. Te va binecuvânta Domnul din Sion şi vei vedea bunătăţile Ierusalimului în toate zilele vieţii tale. Şi vei vedea pe fiii fiilor tăi. Pace peste Israel!" (Psalmul 127, 3-6).

În mai multe pasaje scripturistice remarcăm legătura indestructibilă dintre binecuvântarea divină şi naşterea de prunci: „Şi Eu voi ridica din tine un popor mare, te voi binecuvânta, voi mări numele tău şi vei fi izvor de binecuvântare. Binecuvânta-voi pe cei ce te vor binecuvânta, iar pe cei ce te vor blestema îi voi blestema; şi se vor binecuvânta întru tine toate neamurile pământului" (Facerea 12, 2-3); „Şi au binecuvântat pe Rebeca şi i-au zis: «Sora noastră, să se nască din tine mii şi zeci de mii şi să stăpânească urmaşii tăi porţile vrăjmaşilor lor!»" (Facerea 24, 60)[44].

Angoasa, zbuciumul sufletesc, durerea profundă a mamei infertile − se pot distinge cu claritate în primul capitol al Cărţii I Regi, unde se prezintă episodul naşterii lui Samuel, fiul lui Elcana şi al Anei: „Aşa se întâmpla în fiecare an, când mergea ea la casa Domnului: aceea o amăra, iar aceasta plângea şi se tânguia şi nu mânca. Dar iată o dată Elcana, bărbatul său, i-a zis: «Ana!» Şi ea a răspuns: «Iată-mă!» A zis Elcana: «Ce plângi şi de ce nu mănânci şi pentru ce e întristată inima ta? Nu sunt eu oare pentru tine mai bun decât zece copii?» […] Ea însă s-a rugat Domnului cu sufletul întristat şi a

[41] Vezi şi Facerea 29, 31; 30, 24; 35, 18; I Samuel 1, 20; Rut 4, 17. De asemenea, vezi Rolland de Vaux, *Les institutions de l'Ancien Testament*, Paris, Les Edition du Cerf, 1989, p. 74.

[42] Leon Dură, *Familia în lumina Noului Testament*, în „Studii Teologice", an LV, nr. 1-2, ianuarie-iunie, 2003, p. 105-106.

[43] Dan Miron, *op. cit.*, p. 395.

[44] Rochelle L. Millen, *Women, Birth, and Death in Jewish Law and Practice*, Waltham, Massachusetts, Brandeis University Press, 2004, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plâns amarnic. Şi a dat făgăduinţă, zicând: «Atotputernice Doamne, Dumnezeule Savaot, de vei căuta la întristarea roabei Tale şi-ţi vei aduce aminte de mine şi de nu vei uita pe roaba Ta, ci vei da roabei Tale un copil de parte bărbătească, îl voi da ţie, şi nu va bea el nici vin, nici sicheră, nici brici nu se va atinge de capul lui»" (I Regi 1, 7-11)[45].

Cu 200 de ani înainte de „plinirea vremii", Isus, fiul lui Sirah, vorbea despre educaţia pe care trebuia să o aibă tânărul iudeu, împlinind, în acelaşi timp porunca dumnezeiască: „Fiilor, ascultaţi-mă pe mine, tatăl, şi vă purtaţi aşa ca să vă mântuiţi. Că Domnul a înălţat pe tată peste fii şi a întărit judecata mamei peste copii. Cel care cinsteşte pe tată se va curăţi de păcat. Şi ca acel care strânge comori, aşa este cel care cinsteşte pe mama sa […]. Ruşine tatălui este fiul neînvăţat (*bar*); iar când este o fiică (*bath*), ea s-a născut spre paguba părintelui său. Fiica înţeleaptă face bogat pe bărbatul său; iar cea fără de ruşine este de întristare celui ce a născut-o. Fiica fără ruşine face să roşească şi pe tată şi pe bărbat şi de amândoi este dispreţuită. […] Calul neîmblânzit ajunge nărăvaş, aşa şi un copil lăsat în voia lui ajunge rău-crescut. […] Ceartă pe fiul tău şi fă-l să lucreze, ca să nu se poticnească întru ruşine. […] Ai grijă de nume, că acesta-ţi va rămâne mai mult decât o mie de comori mari de aur" (Ecclesiasticul 3, 1-17; 22, 3-5; 30, 8, 13; 41, 15).

Unele texte ale Talmudului vorbesc despre o stricteţe mai mare în privinţa obligaţiei copiilor de a-şi cinsti părinţii, comparativ cu aceea de a-L cinsti pe Dumnezeu: „Mare este învăţătura de a-şi cinsti părinţii, deoarece, Cel Sfânt, binecuvântat fie El, îi atribuie chiar mai multă importanţă decât cinstirea care-i este acordată Lui Însuşi, căci stă scris: Cinsteşte pe tatăl tău şi pe mama ta!, precum şi Cinsteşte-L pe Cel Veşnic cu bunurile tale! Cu ce Îl cinsteşti pe Dumnezeu? Cu ceea ce ţi-a fost dat; de pildă, aducând la îndeplinire legi precum cele ale spicelor care trebuie lăsate pe câmp, ale colţului ogorului, ale dijmelor, ale milosteniei faţă de sărac etc. Dacă ai mijloacele să te conformezi acestor porunci, fă-o, dar dacă aceste mijloace îţi lipsesc, nu eşti obligat s-o faci. Nu tot aşa stau lucrurile cu cinstea pe care o datorezi părinţilor tăi. Fie că ai sau nu mijloace, eşti obligat să îndeplineşti porunca, chiar dacă eşti un cerşetor care umblă din poartă în poartă" (Pe'ah 15d). Totuşi, dacă faptele părinţilor erau contrare voii lui Dumnezeu, situaţia se schimba, legea sfântă având întâietate: „Dacă un tată ar porunci fiului său să se întineze sau să nu înapoieze un obiect pierdut, pe care el l-a găsit, la prima vedere am putea spune că fiul ar fi obligat să se supună. Dar trebuie învăţat şi următorul text: Fiecare om trebuie să-şi respecte mama şi tatăl şi trebuie să respecte şi Sabaturile Mele [Legile Mele] (Levitic 19, 3). Căci, fiecare dintre voi este legat şi prin cinstirea care este datorată Mie" (Yebamot 6a)[46].

Apoi, este interesantă explicaţia pe care o oferă Talmudul în privinţa întâietăţii tatălui la cinstire, căci porunca Decalogului este edificatoare în acest sens: „Cinsteşte pe tatăl tău şi pe mama ta"[47]: „A fost descoperit de către Acela Care a adus universul la existenţă că un fiu va înclina să-şi cinstească mama mai mult decât pe tatăl său, pentru că mama îl câştigă prin vorbe pline de bunătate. De aceea, Cel Sfânt, binecuvântat fie

[45] Stephen J. Andrews, Robert D. Bergen, *1, 2 Samuel: Holman Old Testament Commentary*, Volume Six, Nashville, Tennessee, Broadman & Holman Publishers, 2009, p. 11-15; Baruch Finkelstein, Michal Finkelstein, *The Third Key: A Jewish Couple's Guide to Fertility*, Jerusalem, Feldheim Publishers, 2005, p. 10-16; Penelope Duckworth, *Mary: The Imagination of Her Heart*, Cambridge, Massachusetts, Cowley Publications, 2004, p. 38-39.

[46] *Ein Yaakov: The Ethical and Inspirational Teachings of the Talmud*, a translation with commentary by Yaakov Finkel, Lanham, Maryland, Rowman and Littlefield Publishers, 2004, p. 353.

[47] La Levitic 19, 3 i se dă întâietate mamei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

El, a dat întâietate tatălui în porunca privind cinstirea datorată părinţilor. Dar a fost descoperit şi cunoscut în faţa Lui şi faptul că un fiu trebuie să se teamă mai mult de tatăl decât de mama sa, deoarece tatăl este cel care îl învaţă Tora. De aceea, Cel Sfânt, binecuvântat fie El, a dat întâietate mamei în porunca referitoare la teama datorată părinţilor" (Kiddushin 30b şi urm.)[48]. Diferenţa persista şi în cazul unui conflict în familie, între tată şi mamă: „Dacă tatăl mi-ar spune: Dă-mi apă să beau, şi mama mi-ar face aceeaşi cerere, cui trebuie să-i răspund în primul rând? Atunci lasă cinstirea datorată mamei tale şi cinsteşte-ţi tatăl, căci atât mama ta, cât şi tu aveţi datoria să-l cinstiţi pe el" (Kiddushin 31a).

Binecuvântarea lui Dumnezeu se revărsa peste familia în care tatăl şi mama erau respectaţi: „Atunci când un om îşi cinsteşte tatăl şi mama, Cel Sfânt, binecuvântat fie El, zice: Ţin socoteală de aceasta, ca şi cum aş locui împreună cu ei şi aş fi cinstit Eu" (Kiddushin 38b). De asemenea, tot Talmudul explica limitele pe care la avea această cinstire adusă părinţilor: „Un rabin prezida consiliul oraşului. O dată, mama îl pălmui în prezenţa întregii adunări. Papucul de care ea se sluji pentru a-l lovi îi scăpă din mână. El îl ridică de jos şi i-l întinse, pentru ca ea să nu fie nevoită să se aplece" (Pe'ah 15c); „Dacă un fiu îşi vede tatăl păcătuind împotriva poruncilor Torei, el nu trebuie să spună: Tată, ai păcătuit împotriva legilor biblice!, ci: Tată, iată ce se pune în Tora!, lăsându-şi părintele să decidă asupra modului cum trebuie procedat. În acest fel, tatăl îşi va da seama de greşeala săvârşită şi nu va fi făcut de ruşine" (Sanhedrin 80b-81a)[49].

Obligaţia de cinstire persista şi după decesul părinţilor: „Fiecare om trebuie să-şi cinstească tatăl, viu sau mort. Dacă a murit, fiul, când are prilejul să vorbească despre el, nu trebuie să spună: Aşa spunea tatăl meu, ci Aşa vorbea tatăl meu, învăţătorul meu; fie ca eu să fiu ispăşirea morţii sale". Aceasta era valabil numai 12 luni de la decesul tatălui. După trecerea acestui soroc, fiul avea datoria să spună: Amintirea sa este binecuvântată în viaţa cea veşnică" (Kiddushin 31a)[50].

Ca o concluzie, putem spune că, la vechii evrei, copilul învăţat era mai preţuit decât un soldat sau un paznic al cetăţii. Acest lucru este scos în evidenţă de către rabinul Iuda Nesia, care şi-a trimis colegii prin cetăţi să vestească poporului Legea lui Moise. La întrebarea acestora: „Cine sunt apărătorii cetăţii?", de fiecare dată li se răspundea: paznicii şi soldaţii. Imediat, greşeala era scoasă în evidenţă: „Aceştia nu sunt apărătorii cetăţii, ci distrugătorii ei". Pentru a sublinia importanţa educaţiei în viaţa omului, unii dintre rabini considerau că doar aceia care vor „poseda la perfecţie Tora şi vor face fapte bune" vor ajunge de-a dreapta lui Dumnezeu. Alţii, însă, susţineau că numai învăţătorii Bibliei şi ai Mishnei, care se ocupă în mod serios de instruirea copiilor, se vor bucura în împărăţia cerurilor (Pesiqta Kahana 180a)[51].

[48] Moshe Lieber, *The Fifth Commandment: Honoring Parents : Laws, Insights, Stories and Ideas*, New York, Mesorah Publications, 1998, p. 58.

[49] Ronald L. Eisenberg, *What the Rabbis Said: 250 Topics from the Talmud*, Santa Barbara, California, ABC-CLIO Press, p. 117.

[50] Dovid Wax, *The Encyclopedia of the Taryag Mitzvoth: The Ten Commandments*, vol. I, Lakewood Township, New Jersey, Taryag Legacy Foundation, 2005, p. 246.

[51] Claude Goldsmid Montefiore, *Rabbinic Literature and Gospel Teachings*, New York, KTAV Publishing House, 1970, p. 257.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EDUCATION IN THE JEWISH SOCIETY OF THE OLD TESTAMENT
(Summary)

Keywords: education, children, father, mother, Jews, God, Torah.

In the Old Testament, there was a great emphasis on the family and the birth and the education of the children. At the foundation of the society stood the family, based on the prescriptions of the Torah given by God to Moses. In the scriptural pages, the relations between men and women in marriage are particularly complex. Sometimes, the love between the two is considered important, othertimes the worries for success, in other cases the two are married thanks to the parents. In view of the chosen people, marriage and procreation were true religious acts-mitzvot. A family who had children was considered to be blessed by God, was seen as a viable example of *modus vivendi* of the faith. In his turn, the child was seen as a real godsend, a major source of stability and prosperity. The father was concerned about the child education at first, and then he was able to use the services of a public school. This article captures various aspects of the young Israelite's education in the Old Testament, the content of the education matters, educators, social implications, etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IULIAN MARCEL CIUBOTARU[*]

OBSERVAŢII CU PRIVIRE LA OBÂRŞIA MITROPOLITULUI GHEORGHIE AL II-LEA AL MOLDOVEI[**]

Mitropolitul Gheorghie al II-lea al Moldovei a fost mult timp un personaj foarte puţin cunoscut în istoriografia română, iar acest lucru nu s-a datorat dezinteresului manifestat de istorici. Dimpotrivă, persoana acestui ierarh român din veacul XVI a trezit de timpuriu curiozitate în rândul celor care studiază trecutul, mai ales prin felul morţii sale, unic în spaţiul moldovenesc: Gheorghie al II-lea a fost ars de viu de către Ioan Vodă cel Cumplit, în 1572. Acuzat de sodomie şi hulit în rândurile clerului moldovenesc din a doua jumătate a secolului XVI, figura acestui ierarh din Moldova medievală a rămas singulară, excentrică şi neobişnuită. Mult timp nu s-au cunoscut nici măcar anii săi de păstorie, fiind considerat, fără temei, cel care l-a înlocuit pe cronicarul Macarie în perioada 1548-1551 la conducerea Mitropoliei Ţării de Jos[1]. S-a crezut, de asemenea, că a fost mitropolit la Suceava până la începutul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu, care l-ar fi alungat din scaun, instalându-l în locul său pe Grigorie, cu metania la Mănăstirea Neamţ[2]. Am arătat însă, cu altă ocazie, că trebuie să se renunţe la această perspectivă, dat fiind că mitropolitul Gheorghie era încă în scaunul arhieresc de la Suceava chiar şi la 22 iunie 1553[3], părăsind ulterior înalta demnitate pe care a ocupat-o pe la mijlocul anului 1551, atunci când Grigorie Roşca a fost nevoit să se retragă de la conducerea Bisericii moldoveneşti.

Gheorghe al II-lea apare întâia oară ca mitropolit într-un uric emis la 7 octombrie 1551[4], apoi într-un alt document din 19 februarie 1552[5], fiind succedat în demnitatea de

[*] Doctorand al Facultăţii de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi.

[**] Această cercetare a fost susţinută mai întâi din bursa primită în cadrul proiectului POSDRU 159/1.5/S/137832, „Minerva − Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală şi postdoctorală", apoi din fondurile programului european ERASMUS MUNDUS Project EMERGE (Erasmus Mundus European Mobility with Neighbouring ReGion in the East), Action 2 – Strand 1 (2009-2013), Grant Agreement no. 2011-2576/001-001-EMA2 (Lot 8: Moldova, Ukraine, Belarus).

[1] Opinie exprimată, printre alţii, şi de Mircea Păcurariu (vezi *Contribuţii la istoria Mitropoliei Moldovei în secolul al XVI-lea*, în *MMS*, anul LI, nr. 3-4, martie-aprilie 1975, p. 232).

[2] Alexandru Găină, *Biserica Ortodoxă din Moldova în timpul domniilor lui Alexandru Vodă Lăpuşneanul (1552-1561; 1564-1568)*, în „Studii teologice", seria a II-a, anul XXVIII, nr. 7-10, septembrie-decembrie 1976, p. 659.

[3] Iulian Marcel Ciubotaru, *Egumenii Mănăstirii Neamţ în secolul al XVI-lea*, în Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coordonatori), *Imaginea în istorie. Tipologii în societatea de ieri şi de azi*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, p. 62-73.

[4] *DRH*, A. Moldova, vol. VI (1546-1570), întocmit de Ioan Caproşu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008, nr. 69, p. 123.

[5] *Ibidem*, nr. 74, p. 128-129; *Uricarul sau colecţiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XXV, editat de Theodor Codrescu, Iaşi, 1895, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întâistătător al Bisericii din Moldova de Grigorie al II-lea de la Neamţ[6]. Retrăgându-se din scaunul de mitropolit cel mai devreme la sfârşitul anului 1553 sau la începutul celui următor, Gheorghie al II-lea a fost părtaş, alături de câţiva boieri, la comploturile din 1555, de îndepărtare a lui Alexandru Lăpuşneanu de la conducerea Moldovei[7]; fapt care, precum se ştie, nu a avut sorţi de izbândă, astfel încât, cel mai probabil, mitropolitul a trebuit să pribegească în străinătate, revenind ulterior în ţară şi retrăgându-se la mănăstirea sa de metanie, Bistriţa.

Despre moartea acestui ierarh, petrecută atunci când nu mai ocupa de mult nici o demnitate bisericească, ne relatează cronicarul Azarie, care precizează: „Dacă se afla pe undeva aur, se repezea şi-l aducea la dânsul [Ioan Vodă cel Cumplit − n.n.], căci era robul aurului. A lipsit chiar şi pe ostaşi de leafa lor. A aruncat chiar şi pe episcopul Gheorghie în focul atotmistuitor, *căci şi acesta era lacom şi foarte sgârcit* [s.n.] şi a pus mâna pe averea lui care era mare”[8].

Plecând de la câteva documente de proprietate din veacul XVI, voi încerca, în rândurile care urmează, să prezint câteva informaţii despre familia acestui ierarh moldovean.

*

În iulie 1583, surorile fostului mitropolit de Suceava, Nastasia călugăriţa şi Nastea, dăruiesc Mănăstirii Bistriţa satele Tâmpeşti şi Mânjeşti, „ca să le fie lor de pomenire ca şi fratelui lor, fostului mitropolit Gheorghie”[9]. Până să ajungă însă la această hotărâre, cele două surori, alături de un strănepot, pe nume Drăgan, s-au judecat de mai multe ori cu monahii de la Mănăstirea Bistriţa în privinţa stăpânirii domeniilor menţionate, precum şi altor teritorii („o bucată de pământ din hotarul Gugeştilor până în

[6] Ioan Ivan, Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamţ*, cu un cuvânt înainte de Înalt Prea Sfinţitul Teoctist, Mitropolitul Moldovei şi Sucevei, Iaşi, 1981, p. 284; Matei Corugă, *Gheorghie al II-lea şi Grigorie de la Neamţ, doi mitropoliţi necunoscuţi ai Moldovei din secolul al XVI-lea*, în *BOR*, anul LXXXIX, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1971, p. 1239-1243.

[7] Un document din decembrie 1555 aminteşte despre „Negrilă şi despre mitropolit, care au fugit din ţara Moldovei şi i-a ţinut la el voievodul Rusiei şi le-a dat drumul din Polonia şi i-a condus până mai sus de Jaroslaw, dându-le pentru hrană două sute de zloţi ungureşti, i-a călăuzit domnul Prokop, fratele domnului voievod al Rusiei. Acum ei se află la împăratul turcesc, împreună cu acel voievod şi cu alţii, încât s-au adunat mulţi duşmani [ai lui Alexandru Lăpuşneanu − n.n.]; ei oferă împăratului turcesc o mare bucată de ţară din munţi, de la graniţa ungurească şi până la Nistru şi ţinuturile Orhei şi Lăpuşna şi ţinutul Chigheciului […]. Toate acestea le pune la cale Negrilă, care a fugit de la domnul nostru şi mitropolitul, care nu sunt prieteni ai domnilor creştini şi roagă pe împăratul turcesc să dea aceluia domnia Ţării Moldovei” (vezi Th. Holban, *Documente externe (1552-1561)*, în *SRdI*, tom 18, 1965, nr. 3, p. 673). Trebuie precizat că actul citat în cuprinsul acestei note nu poate fi din 1553, aşa cum s-a spus (vezi Bogdan-Petru Maleon, *Clerul de mir din Moldova secolelor XIV-XVI*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, p. 201), întrucât la acea dată mitropolitul Gheorghie păstorea încă în scaunul de la Suceava.

[8] *Cronica lui Azarie*, în *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI*, publicate de Ioan Bogdan, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, p. 149 (varianta românească). Potrivit unor relatări, Ioan Vodă cel Cumplit l-a acuzat de mitropolitul Gheorghie de sodomie, faptă despre care *Îndreptarea legii* prevede: „De să va afla neştine de în clirosul besearecii să fie sodomlean, acela se va sărăci de toate, după cum scrie pravila besearecii, de tot binele ce va fi având de la besearică se va lipsi şi-l vor opri şi de la besearică şi-l vor duce de-l vor închide într-o mănăstire departe; şi mai vârtos îl vor lepăda de tot şi cu totul de cinstea lui, şi atunce se va da pre mâna judecătoriului celui mirenesc să-l certe cu moarte, ce să zice să-i tae capul” (vezi *Îndreptarea legii – 1652*, Bucureşti, Editura Academiei, 1962, glava 333, p. 304-305).

[9] *DRH*, A. Moldova, vol. VII (1571-1584), întocmit de Ioan Caproşu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2012, nr. 490, p. 597-599; *DIR*, A. Moldova, veacul XVI, vol. III (1571-1590), Bucureşti, Editura Academiei, 1951, nr. 274, p. 221-222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

hotarul Tătăraşilor[10]"). Petru Şchiopul a judecat în iulie 1583 procesul în cauză, însă ţinând cont de faptul că „aceste sate n-au fost lor ocină de baştină, ci au fost numai de la cumpărătura lui Gheorghie mitropolitul, de la Andreica şi de la surorile lui: Anuşca, Varvara, Sofiica, Marina, feciorii lui Dan Davidescu"[11], a dat dreptate monahilor bistriţeni. Precum s-a văzut, cele două surori s-au conformat hotărârii domneşti, însă strănepotul acestora, Drăgan, deşi „n-a vrut să să lasă, de bună voia lui, cu părţile sale, ci au vrut să stăpânească dintru acele de mai sus zise sate", nu a avut încotro şi a acceptat judecata domnească. Pe baza acestui document s-a demonstrat că mitropolitul Gheorghie al II-lea avea „stare boierească", întrucât „făcea parte dintr-o familie care avea dreptul să deţină proprietăţi şi se lupta pentru rotunjirea lor"[12].

Cu doi ani mai devreme ca dania surorilor mitropolitului Gheorghie să aibă loc, la 18 octombrie 1581, Iancu Sasul judecă stăpânirea unor părţi din satele Mânjeşti, Tâmpeşti şi Bungeşti. Neînţelegerea se iscase între aceiaşi călugări bistriţeni şi „Ihnat şi surorile lui Dochia şi Greaca şi fratele lor Vasilie şi sora lor Mica şi fratele lor Cârstea şi sora lor Grozava, copii[i] lui Ion şi unchii lor Trifan şi Costin şi Ihnat şi sora lor Parasca, copii[i] Lucăi, toţi nepoţii lui Dan Davidescu şi vara lor Drăgaia, fiica lui Drăgan, deasemenea nepoata lui Dan Davidescu"[13]. Nu se poate trece cu vederea peste *înrudirea* dintre cei implicaţi în cele două procese la care am făcut trimitere. De exemplu, despre Drăgan ştim, din uricul emis în iulie 1583, că era strănepot al surorilor mitropolitului Gheorghie (deci şi al acestuia din urmă). Însă fiica lui Drăgan (să observăm că în octombrie 1581 nu Drăgan s-a înfăţişat în faţa voievodului, precum s-a întâmplat în iulie 1583, ci fiica acestuia), Drăgaia, era rudă cu cei care contestau stăpânirea monahilor bistriţeni în octombrie 1581, amintiţi mai sus. Această Drăgaia era vară primară cu nepoţii Lucăi, ceea ce înseamnă că Drăgan, tatăl Drăgaiei, era nepot de frate pentru Luca, aşadar Drăgaia făcea parte din aceeaşi generaţie cu copiii lui Ion. Ajunşi în acest punct, ni se pare evident că mitropolitul Gheorghie era rudă cu familia lui Dan Davidescu, chiar dacă în iulie 1583 Petru Şchiopul menţionează despre satele Tâmpeşti şi Mânjeşti că „n-au fost lor [surorilor mitropolitului şi strănepotului acestora, Drăgan − n.n.] ocină de baştină", ceea ce corespunde realităţii, dat fiind că mitropolitul cumpărase satele cu pricina în februarie 1552. Într-adevăr, domeniile în cauză nu erau „ocină de baştină" acestor personaje, aparţinând, în schimb, unor rude apropiate, mai sus numite. Rezultă de aici că mitropolitul era rudă cu Andreica şi surorile lui, Anuşca, Varvara, Sofiica şi Mariica, fiicele lui Dan Davidescu. Doi dintre aceşti copii, respectiv Andreica şi Marica (care foarte probabil este identică cu Marina din uricul emis în iulie 1583), vând, alături de Trifan, fiul lui Luca, la 2 decembrie 1549, unui Ion şi fiului său Grigorie bucăţile lor din satul Tâmpeşti, pentru care tatăl lor, Dan, avea uric de întăritură de la Ştefan Voievod (acesta trebuie identificat cu Ştefan cel Tânăr, dat fiind că Iliaş Rareş îl numeşte „vărul domniei mele"[14]). Documentul emis în decembrie 1549 aduce un amănunt genealogic extrem de important: Trifan era nepot al lui Andreica şi al Maricăi, ceea ce înseamnă că cei cei cinci copii ai lui Dan Davidescu nu făceau

[10] *Ibidem.*

[11] *Ibidem.*

[12] Ştefan S. Gorovei, *Originea socială a înaltului cler monahal*, în *ArhGen*, II (VII), nr. 3-4/1995, p. 184-185.

[13] *DIR*, A. Moldova, veacul XVI, vol. III, nr. 228, p. 176; Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. XXV, p. 12-13.

[14] *DIR*, A. Moldova, veacul XVI, vol. I, nr. 528, p. 586. Această identificare nu trebuie pusă la îndoială, dat fiind că în alt uric Iliaş Rareş exprimă şi mai explicit acest lucru: „vărul domniei mele, Ştefan voievod cel Tânăr" (vezi *ibidem*, vol. II, nr. 8, p. 10).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parte din aceeaşi generaţie cu fiii lui Luca, abia acesta din urmă fiind văr cu fiii lui Dan Davidescu. Mai trebuie precizat că mitropolitul Gheorghie cumpărase satele Mânjeşti, Tâmpeşti şi o bucată de pământ aflată în hotarul Bungeştilor, la 19 februarie 1552, de la copiii lui Dan Davidescu: Andreica, Anuşca, Varvara, Sofiica şi Marina, pentru o mie o sută zloţi tătărăşti[15]. Deşi uricul în cauză nu aminteşte, cunoaştem astăzi, graţie însemnărilor de mai sus, că mitropolitul a cumpărat domeniile respective de la rudele sale, intervenea deci, în acest caz, dreptul de preempţiune.

Un uric emis la 1 decembrie 1581 permite o identificare mult mai clară a relaţiilor de rudenie din familia mitropolitului Gheorghie. La această dată, doar una din surorile mitropolitului, este vorba despre Nastea, alături de fiul (Ion) şi nepotul ei (Drăgan), se judecă în faţa divanului domnesc pentru două iazuri cumpărate de „Gheorghie episcop", pentru care monahii de la Bistriţa plătesc o sută şapte zloţi tătărăşti rudelor fostului mitropolit[16]. Uricul din decembrie 1581 aduce un amănunt foarte important: Ion era fiul Nastei, deci nepot de soră al mitropolitului. Însă, precum s-a văzut, copiii acestui Ion sunt arătaţi în actul din octombrie 1581: Ihnat, Dochia, Greaca, Vasilie, Mica, Cârstea şi Grozava, deci toţi aceştia erau nepoţii de fiu ai Nastei, sora mitropolitului. Să mai observăm că Ion, fiul Nastei (numit astfel în decembrie 1581), este arătat în actul emis la 18 octombrie 1581 ca fiind „al Lucăi", deci copil al acestuia (alături de alţii, ale căror nume apar, de asemenea, în act). Rezultă de aici că sora mitropolitului, Nastea, era soţia acestui Luca, mariaj din care au rezultat cinci copii (Ion, Trifan, Costin, Ihnat şi Parasca). Totodată, în uricul din octombrie 1581 se precizează despre copiii lui Ion (Ihnat, Dochia, Greaca, Vasilie, Mica, Cârstea, Grozava) şi unchii acestora (Trifan, Costin, Ihnat şi Parasca) că fetele şi băiatul lui Dan Davidescu erau „alte rude ale lor", ceea ce corespunde, precum s-a văzut, realităţii. S-ar înţelege astfel că Dan Davidescu era frate cu Luca, iar fraţii lui Ion şi copiii acestuia erau nepoţi şi strănepoţi de frate pentru Dan Davidescu, ceea ce, potrivit uricului din decembrie 1549, nu corespunde realităţii. Luca trebuie să fi fost un copil al unui frate de-al lui Dan Davidescu, numai în acest fel justificându-se faptul că fiii lui Luca erau consideraţi nepoţi ai fiilor lui Dan Davidescu. Deci acesta din urmă nu era frate cu Ion, aşa cum considera Alexandru Gonţa[17], întrucât Ion era nepotul unui frate (al cărui nume nu s-a păstrat) de-al lui Dan Davidescu. Dacă Ion ar fi fost frate cu Dan Davidescu ar însemna că fraţii lui Ion erau, de asemenea, fraţi cu Dan Davidescu, ceea ce, potrivit uricului de la 18 octombrie 1581, nu este adevărat, întrucât atât fraţii lui Ion, cât şi copiii acestuia sunt numiţi „toţi nepoţii lui Dan Davidescu". În lumina acestor interpretări, nici Mica, una din fiicele lui Ion, nu mai poate fi prezentată ca nepoată a lui Dan Davidescu[18], ci ca strănepoată de frate al aceluiaşi personaj. După cum s-a observat, personajul care a permis realizarea acestor conexiuni genealogice este Ion, arătat ca fiu al Nastei, sora mitropolitului. Dar unchii copiilor lui Ion erau, potrivit uricului de la 20 octombrie 1581, „copii[i] Lucăi", ceea ce înseamnă că Ion era, la rândul său, băiatul acestui Luca care, precum am arătat mai sus, nu putea fi decât soţul Nastei, sora mitropolitului Gheorghie.

În ceea ce îl priveşte pe Drăgan şi pe fiica acestuia, în uricul din octombrie 1581 se afirmă că Drăgaia era vara copiilor lui Ion, băiatul Lucăi, ceea ce ar însemna că Drăgan făcea parte din aceeaşi generaţie cu fiii Lucăi, prin urmare, acest Drăgan era

[15] *Ibidem*, p. 9-10.
[16] *Ibidem*, vol. III, nr. 231, p. 177-178.
[17] *Indicele numelor de persoane*, p. 316.
[18] *Ibidem*, p. 448.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

copilul unui frate sau al unei surori a lui Luca. Să mai observăm că Drăgan apare atât ca nepot cât şi ca strănepot al celor două surori ale mitropolitului, fapt care trebuie pus pe seama unei erori strecurate într-unul din cele două acte (în iulie 1583 este numit strănepot, iar la 1 decembrie 1581 apare ca nepot al Nastei, deci şi al Nastasiei şi al mitropolitului Gheorghie). Dacă însă observaţiile de până acum sunt corecte, ar rezulta că Drăgan era nepot colateral al Nastei, soţia lui Luca, abia acestuia din urmă fiindu-i nepot de frate sau soră. Totodată, din uricul emis la 1 decembrie 1581 s-ar deduce că Drăgan era fiul lui Ion, deci nepotul de fiu al Nastei, ceea ce însă nu corespunde realităţii. Totuşi, faptul că Drăgan este numit strănepot al surorilor mitropolitului ar putea avea o explicaţie. Precum s-a văzut, acest Drăgan era nepot de frate pentru Luca, deci şi pentru Nastea, sora mitropolitului. Însă pentru acesta din urmă, cât şi pentru Nastasia călugăriţa, Drăgan era rudă foarte îndepărtată, întrucât era un nepot al soţului Nastei, aşadar Nastasia călugăriţa putea avea o justificare numindu-l pe Drăgan „strănepot", întrucât s-a raportat, probabil, la rudenia colaterală şi îndepărtată între ea, fratele său, fostul mitropolit, şi nepoţii cumnatului său.

Cu privire la strămoşul la care aproape toţi urmaşii se raportau, Dan Davidescu, acesta a fost identificat de Alexandru Gonţa cu hatmanul şi pârcălabul Sucevei, Dan, soţul Tudosiei[19] şi ginerele lui Glavan vistier[20]. La 21 august 1581 este amintită Nastasia, fiica hatmanului Dan[21], care, foarte probabil, nu este identică cu Nastasia călugăriţa din uricele la care am făcut trimitere mai sus. Dacă această egalitate dintre Dan Davidescu şi Dan hatmanul, afirmată, precum s-a văzut, de Alexandru Gonţa, ar corespunde realităţii, ar însemna, luând în calcul uricul de la 21 august 1581, prin care Nastasia este arătată ca fiica hatmanului Dan, că Nastasia era sora Nastei şi a mitropolitului Gheorghie, deci acesta din urmă era, la rândul său, fiul lui Dan Davidescu, ceea ce nu corespunde nicidecum realităţii, întrucât copiii lui Dan Davidescu sunt arătaţi în uricul de la 19 februarie 1552, atunci când mitropolitul Gheorghie însuşi cumpără de la aceştia satele Mânjeşti şi Tâmpeşti.

Să urmărim, totuşi, ce argumente ar pleda pentru un semn de egalitate între Dan hatmanul şi Dan Davidescu. La 7 septembrie 1587, Anuşca, fiica Dragnei şi nepoata lui Dan hatman, alături de fiul ei, Pătraşco, vând lui Simion Stroici a patra parte din satul Criveşti[22]. Această Dragna (care va pleca la Brăila luând cu ea privilegiile pentru satul Criveşti), fiica hatmanului Dan[23], a mai avut şi alţi copii. Unul dintre ei a fost vistiernicelul Zosim[24], nimeni altul decât întemeietorul schitului care îi va purta numele, situat pe valea Secului[25]. De asemenea, la 30 iunie 1598 este amintită Teodosia, soţia lui Dumitru uricar din Hârlău, fiica lui Toader Dragsin şi a Dragnei, nepoata hatmanului Dan[26]. Cred, aşadar, că această Dragna nu este nicidecum fiica lui Dan Davidescu (aşa cum ar rezulta dacă acesta şi Dan hatmanul ar fi una şi aceeaşi persoană), dat fiind că numele ei nu este trecut, în uricul emis la 19 februarie 1552, în rândul copiilor lui

[19] *DIR*, A. Moldova, veacul XVI, vol. III, nr. 512, p. 422.
[20] *Indicele numelor de persoane*, p. 143.
[21] *DIR*, A. Moldova, veacul XVI, vol. III, nr. 225, p. 172.
[22] *Ibidem*, nr. 453, p. 367-377.
[23] *Ibidem*, vol. IV, nr. 292, p. 238.
[24] Amintit în uricul de la 23 iunie 1589 (vezi *ibidem*, nr. 523, p. 435).
[25] Alexandru Gonţa, *Un aşezământ de cultură de la Alexandru Lăpuşneanu pe valea Secului înainte de ctitoria lui Nistor Ureche: Schitul lui Zosim*, în *MMS*, anul XXXVIII, nr. 9-12, septembrie-decembrie 1962, p. 702-704.
[26] *DIR*, A. Moldova, veacul XVI, vol. IV (1591-1600), Bucureşti, Editura Academiei, 1952, nr. 286, p. 233.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dan Davidescu. Despre hatmanul Dan (numele său apare în zeci de urice emise mai cu seamă în a doua jumătate a secolului XVI) sau familia acestuia, informaţiile documentare sunt numeroase, însă acestea nu îşi găsesc rostul aici, dat fiind că investigaţia de faţă s-a concentrat asupra rudelor colaterale ale mitropolitului Gheorghie.

Mai adaug aici o ultimă observaţie cu privire la familia din care provenea Dan Davidescu. La 17 martie 1490, Ştefan cel Mare întăreşte lui Negrilă Batirescul jumătate dintr-un sat aflat la Cârligătură, „unde a fost Cârstea". Bucata respectivă de pământ a fost cumpărată de la Mănăilă şi fratele său, Danul, precum şi de la Zolca şi Nastea, surorile celor amintiţi anterior. Despre cei patru vânzători uricul precizează că erau copiii lui Iurie Davidescu, iar pentru ocina vândută în martie 1490 deţineau uric care aparţinuse bunicului lor[27], al cărui nume a fost şters din documentul original, dar despre care ştim că fusese comis în prima jumătate a secolului XV[28]. Aşadar, nu cred că este greşit dacă îl considerăm pe Danul din actul emis la 17 martie 1490 ca fiind una şi aceeaşi persoană cu Dan Davidescu. De altfel, un uric emis la 13 aprilie 1620 aminteşte despre urmaşii lui Iurie Davidescu. La această dată un personaj pe nume Nemţeanul vinde a şaptea parte din jumătate din a patra parte a satului Ţibucani, aflat în ţinutul Neamţ[29]. Nemţeanul era fiul Anuşcăi, nepot al Frăsinei şi strănepot al lui Iurie Davidescu, ceea ce însă nu duce nicidecum spre concluzia că Frăsina era fiica lui Iurie Davidescu, dat fiind că urmaşii direcţi ai acestuia sunt arătaţi în uricul din martie 1490. Nici nu se poate admite că Frăsina era o fiică a lui Iurie Davidescu, născută după 1490,

[27] *DRH*, A. Moldova, vol. III (1487-1504), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi N. Ciocan, Bucureşti, Editura Academiei, 1980, nr. 79, p. 154; *DIR*, A. Moldova, veacul XV, vol. II (1476-1500), Bucureşti, Editura Academiei, nr. 130, p. 142.

[28] Ar putea fi identificat cu unul dintre următoarele personaje care au ocupat această dregătorie în Moldova veacului XV: *Stanciul*, comis începând cu 14 aprilie 1435 (vezi *DRH*, A. Moldova, vol. I (1384-1448), întocmit de Constantin Cihodaru, Ioan Caproşu şi Leon Şimanschi, Bucureşti, Editura Academiei, 1975, nr. 139, p. 194); ultima sa apariţie documentară datează de la 29 septembrie 1441 (*ibidem*, nr. 217, p. 304); *Burciul*, care apare întâia oară ocupând funcţia de comis la 24 februarie 1442 (*ibidem*, nr. 217, p. 304); ultima sa apariţie în Sfatul Domnesc se petrece la 5 aprilie 1442 (*ibidem*, nr. 220, p. 316); *Bunghe*, amintit întâia oară la 6 martie 1443 (*ibidem*, nr. 225, p. 316); ultima sa atestare în dregătoria de comis este în uricul pus în circulaţie la 7 mai 1443 (*ibidem*, nr. 229, p. 323); *Giurgiu*, amintit întâia oară ocupând această funcţie în documentul de la 22 mai 1443 (*ibidem*, nr. 231, p. 326). Ulterior, este atestat din nou Bunghe, de la 27 mai 1443 (*ibidem*, nr. 232, p. 328) până la 25 ianuarie 1446 (*ibidem*, nr. 260, p. 369); *Luca*, apare în Sfatul Domnesc de la 28 ianuarie 1446 (*ibidem*, nr. 261, p. 370) până la 20 iulie 1446 (*ibidem*, nr. 269, p. 381); *Cascoie*, amintit la 14 ianuarie 1447 (*ibidem*, nr. 271, p. 384); *Goian*, amintit la 15 iulie 1448 (*ibidem*, nr. 280, p. 399), precum şi într-un document considerat fals de editorii colecţiei *DRH*, datat 16 decembrie 1442 (*ibidem*, nr. IX, p. 430); *Giurgea*, prezent într-un singur document, emis la 5 iunie 1449 (*ibidem*, vol. II (1449-1486), întocmit de Leon Şimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Bucureşti, Editura Academiei, 1976, nr. 4, p. 6). La 13 iunie 1451 comis era *Stanciul* (*ibidem*, nr. 11, p. 12), pentru ca la 10 septembrie 1452 să reapară în urice Giurgiu (*ibidem*, nr. 20, p. 23), care este prezent în acte până la 1 ianuarie 1454 (*ibidem*, nr. 39, p. 55); *Petru Erzeanu*, amintit în această dregătorie între 25 august 1454 (*ibidem*, nr. 40, p. 57) şi 30 iunie 1456 (*ibidem*, nr. 61, p. 92); *Ioan Boureanu*, comis între 8 septembrie 1457 (*ibidem*, nr. 63, p. 96) şi 13 august 1464 (*ibidem*, nr. 122, p. 176); *Neagu*, comis la 12 septembrie 1464 (*ibidem*, nr. 123, p. 178). Apoi apare din nou în funcţia de comis Ion, la 12 noiembrie 1464 (*ibidem*, nr. 124, p. 178), după care în această dregătorie este atestat iarăşi Neagu; ultima apariţie documentară a acestuia din urmă se petrece la 10 august 1470 (*ibidem*, nr. 169, p. 254); *Ilea Huru*, comis între 13 august 1471 (*ibidem*, nr. 173, p. 257) şi 22 mai 1476 (*ibidem*, nr. 206, p. 313); *Grozea Micotici*, comis între 11 februarie 1478 (*ibidem*, nr. 211, p. 319) şi 29 mai 1484 (*ibidem*, nr. 262, p. 403); *Şandru*, comis dinainte de 14 septembrie 1486 (*ibidem*, nr. 264, p. 405), până după data emiterii uricului de la 17 martie 1490. De asemenea, la 5 decembrie 1460 (*ibidem*, nr. 97, p. 138), precum şi la 3 septembrie 1473 (*ibidem*, nr. 192, p. 287) este atestat comisul *Ivaşco*, iar la 18 iulie 1470 aceeaşi dregătorie era ocupată de *Barsu*. Totodată, într-un uric emis la 10 ianuarie 1490, se aminteşte despre comisul *Petru* (*ibidem*, vol. III, nr. 59, p. 113).

[29] *DIR*, A. Moldova, veacul XVII, vol. IV (1616-1620), Bucureşti, Editura Academiei, 1956, nr. 580, p. 456.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întrucât la această dată nu ştim dacă Iurie Davidescu mai trăia; oricum copiii săi erau maturi, implicaţi în acţiuni de vânzare-cumpărare.

Toate aceste amănunte din istoria neamului Davidescu se intersectează doar tangenţial cu mitropolitul Gheorghie al II-lea, rudă colaterală cu cei despre care a fost vorba în textul de faţă. Aşa cum se prezintă în acest moment, imaginea familiei Davidescu şi a mitropolitului Gheorghie al II-lea nu este încă pe deplin lămurită. Pe viitor, doar noi documente ori investigaţii minuţioase vor putea să confirme sau să infirme unele afirmaţii şi ipoteze exprimate în acest material.

OBSERVATIONS ABOUT THE ORIGIN OF METROPOLITAN GHEORGHIE II OF MOLDAVIA
(Summary)

Keywords: Metropolitan George II, Dan Davidescu, the village Mânjeşti, Tâmpeşti, Neamţ.

This article focuses on Davidescu family history of Neamţ county, akin to George II Metropolitan of Moldavia, who died in 1572. This hierarch of the 16th century, whose biography is less known in Romanian historiography, was blamed by contemporaries, especially since John the Terrible burned alive on him, and the chronicler Azarie no has words of praise about it. Appealing to several documents of ownership of the XV-XVII centuries, the author of these lines show that a sister of Metropolitan George II was married with Luca, the nephew of Iurie Davidescu. From this marriage resulted five children, the documents can show the descendants of only one of them, named John.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXE

Anexa 1. Spiţă genealogică a rudelor colaterale ale mitropolitului Gheorghie al II-lea

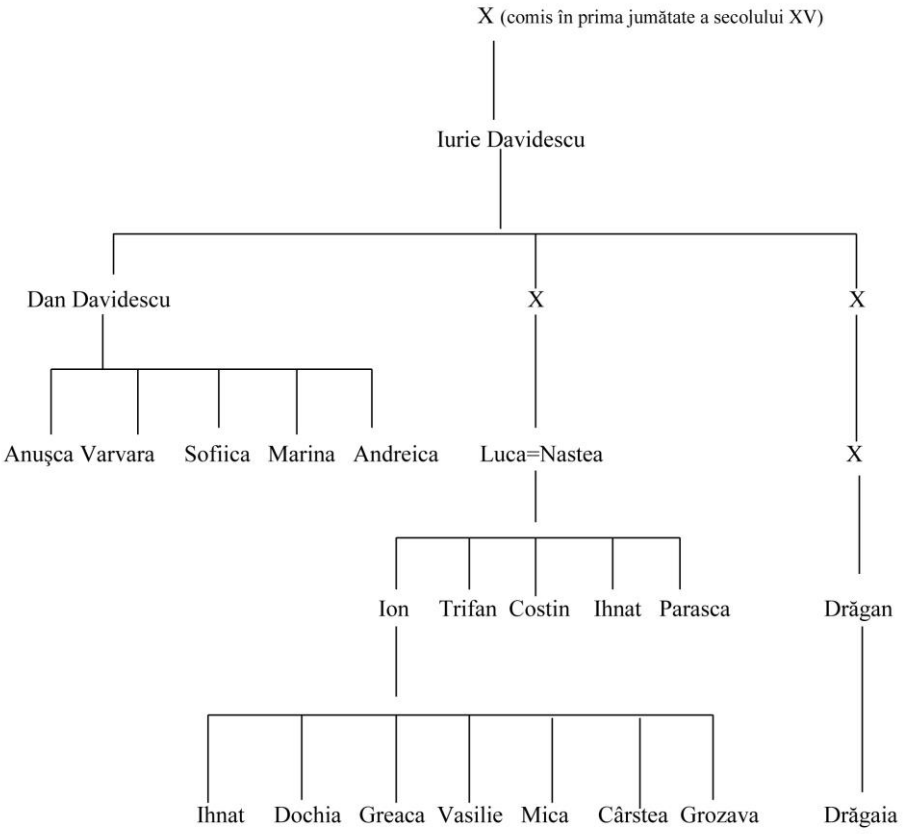

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa 2. Spiţa genealogică a lui Iurie Davidescu

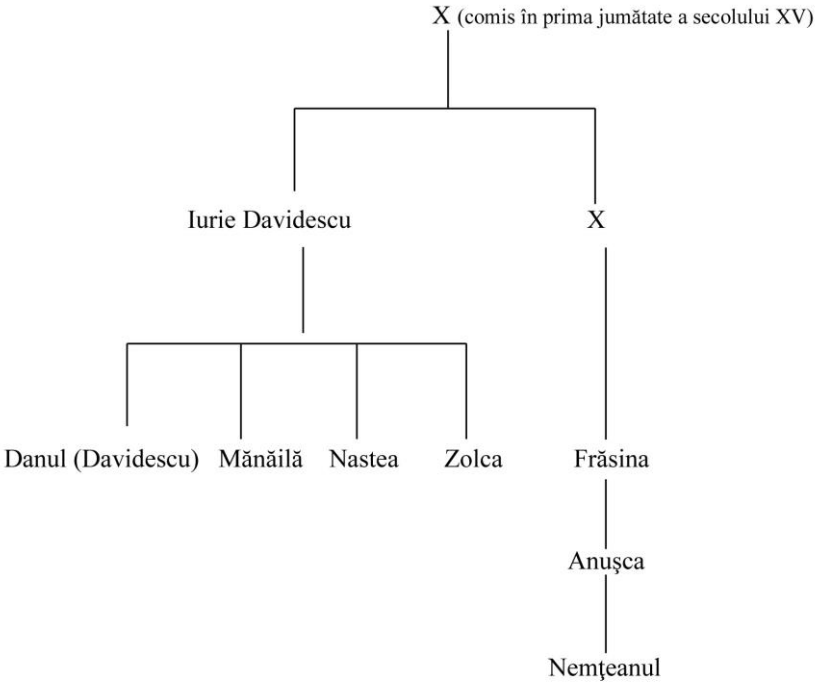

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRONELA PODOVEI[*]

MONUMENTELE RELIGIOASE DE LEMN DIN JUDEŢUL BOTOŞANI ÎNTRE FUNCŢIA ECLEZIASTICĂ ŞI PATRIMONIU NAŢIONAL[**]

Între mărturiile pe care comunităţile rurale moldoveneşti le-au lăsat în istorie, se numără şi diverse monumente, care, indiferent de dimensiuni, au constituit repere imuabile în viaţa acestora. Spre exemplu, edificiile religioase din lemn exprimă identitatea spirituală locală şi ideea de continuitate din perioada medievală şi până astăzi.

Arhitectura populară din perioada medievală este impresionantă, iar studierea şi punerea ei în valoare contribuie la îmbogăţirea patrimoniului cultural, atât cel local cât şi naţional. Tehnicile şi practicile folosite la înălţarea acestor lăcaşuri ne duc cu gândul la o străveche artă a lemnului, care a îmbinat toate metodele pe care meşterii populari le-au deprins şi folosit de-a lungul a trei secole. Bisericile de lemn pot fi întâlnite pe întreg cuprinsul ţării, fiind apreciate de turiştii străini într-un mod deosebit; unii dintre ei spuneau despre meşterii populari că „au creat ceva eminamente original" şi că aceste monumente reprezintă „expresia sufletului popular"[1]. G. Duckworth, secretarul Comisiei regale a monumentelor istorice din Anglia, precizează că şi ei deţin un grup de biserici de lemn, care au un singur tip de plan, iar conservatorul Muzeului Nordic din Stockholm, dr. S. Erixon, a elaborat un studiu, realizând o paralelă între bisericile din Europa de Est şi Scandinavia, pe de o parte, şi edificiile de lemn din Ardeal[2]. Cu toate că în fiecare zonă a ţării monumentele sunt puse în evidenţă prin elementele specifice locale, totuşi o unitate între cele trei provincii româneşti – Moldova, Ţara Românească şi Transilvania – există, şi aceasta este conferită de îmbinarea diferitelor elemente arhitecturale[3].

Toate aceste edificii ecleziastice dovedesc existenţa unei societăţi medievale care a folosit lemnul drept material principal pentru ridicarea ansamblurilor de cult, monumente ce, peste ani, au devenit apreciate pentru valoarea istorică şi artistică pe care o deţin. Autenticitatea edificiilor ecleziastice româneşti constă în originalitatea

[*] Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi.

[**] Cercetare finanţată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală şi postdoctorală", cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanţat din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

[1] Coriolan Petranu, *Bisericile de lemn ale românilor ardeleni*, Sibiu, Tiparul Krafft & Drotleff, 1934, p. 4.

[2] *Ibidem*, p. 10.

[3] Ioana Cristache Panait, *Biserica de lemn − document al unităţii româneşti*, în *BOR*, 1982, nr. 3-4, p. 315.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tipurilor de plan, a bolţilor, a decoraţiilor sculptate pe ancadramentele uşilor, precum şi a pridvorului sau a turnului, anexe adăugate ulterior[4].

Între biserica de lemn şi cea de zid a existat întotdeauna o îmbinare a elementelor arhitecturale, fapt ce a condus la o ingenioasă alcătuire a monumentului de artă. De pildă, elementele utilizate în arhitectura de zid cu rol de susţinere au dobândit în arhitectura de lemn un rol decorativ; sau cele două încăperi, proscomidiarul şi diaconiconul, specifice arhitecturii de zid, se întâlnesc în secolul XIX şi la bisericile de lemn[5]. De asemenea, construcţiile din piatră au preluat, din arhitectura tradiţională, brâul median al faţadelor, simbol decorativ întâlnit la toate edificiile religioase de lemn[6]. Îmbinarea acestor elemente pe care meşterii populari le-au prelucrat şi pus în evidenţă cu multă măiestrie dovedeşte importanţa lăcaşului de cult, precum şi a familiei fondatoare, care îşi leagă numele de o astfel de construcţie.

Bisericile de lemn au rezistat veacurilor, ceea ce a justificat caracterizarea lor ca „mesaje ale trecutului național”[7]. Prin aceste monumente, ce aparent sunt lipsite de anvergură, oamenii își evidențiau valorile, indiferent dacă edificiile erau construite în țară sau peste granițe, unde comunitățile românești au ridicat astfel de lăcașuri ortodoxe[8]. De-a lungul diferitelor perioade istorice, bisericile de lemn au atras atenţia prin tehnica construcţiei, motivând încadrarea lor în „tezaurul artistic al Europei”[9].

Deşi există o strânsă legătură între monumentele tradiţionale de pe întreg cuprinsul ţării, fiecare zonă are specificul său. Această observaţie este valabilă indiferent dacă edificiile în discuție se caracterizează prin monumentalitate, aşa cum este cazul bisericilor din zona Maramureşului, precum cea din Cuhea sau vechea biserică din Bârsana[10], prin decorația sculptată a bisericilor din județele Bihor și Sălaj[11], prin măiestria bolților din bisericile moldovenești, cum este biserica din satul Broşteni[12], sau prin decorația pictată din părțile Banatului, cum este biserica din Dragomirești[13].

Dacă în Transilvania prispele sunt cele care atrag privirile cercetătorilor, în Moldova acestea au fost înlocuite de o anexă amplasată pe latura de sud sau de vest[14] a lăcaşului, numită *pridvor*. Deşi este un element arhitectural important pentru edificiu, pridvorul nu este totuși atât de valoros din punct de vedere istoric, fiind o construcţie adăugată ulterior. Sunt însă unele biserici care au rămas la forma inițială, fără a li se adăuga această componentă arhitecturală. De pildă, biserica Sf. Nicolae din Băneşti (Suceava) sau biserica Schimbarea la Faţă din Văleni (Piatra Neamț)[15].

[4] Am observat aceste caracteristici la bisericile moldovenești pe care le-am vizitat, ele ieșind în evidență prin originalitatea stilului arhitectural, precum și prin istorie sau tradiție. Astfel, amintim de biserica cu hramul Sf. Nicolae din satul Băneşti, județul Suceava, unde îmbinarea planului treflat cu bolta semicirculară, ornamentele de pe ancadramentul ușii de la intrare, precum și pictura în tempera ridică această construcție la rangul de monument original de istorie și artă românească.

[5] Andrei Pănoiu, *Contribuție la cunoaşterea tipologiei bisericilor de lemn*, în *BMI*, 1970, nr. 1, p. 62.

[6] *Ibidem.*

[7] Ioana Cristache Panait, *op. cit*., p. 315.

[8] Idem, *Locul bisericii de lemn româneşti în context european*, în *BOR*, 1987, p. 72.

[9] *Ibidem*, p. 79.

[10] Costin Emil, *Biserici de lemn din Maramureş*, Baia Mare, Editura Gutinul SRL, 1999, p. 95.

[11] Ileana Petrean Păușan, *Bisericile de lemn din Sălaj*, Zalău, Editura Silvania, 2008, p. 14-15.

[12] Gheorghe Bratiloveanu, *Monumente de arhitectură în lemn din ţinutul Sucevei*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1985, p. 75.

[13] Nicolae Săcară, *Bisericile de lemn ale Banatului*, Timişoara, Editura Excelsior, 2001, p. 58.

[14] În zona județului Vaslui, pridvorul este construit în partea de vest, iar în județele Neamț, Botoşani şi Suceava, acesta se află în partea de sud a edificiului.

[15] Ioana Cristache Panait, Titu Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, în *MMS*, 1969, nr. 7-9, p. 480.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pridvorul este specific secolului XVIII: cel mai vechi este datat la începutul acestui veac, fiind şi unul din puţinele ce se păstrează în forma originală. Este cazul pridvorului de la Schitul Mănăstioara din Suceava[16]. Un alt element ce face parte din tehnica construcţiei este *turnul clopotniţă*, întâlnit la bisericile de lemn din Moldova; este ridicat de obicei deasupra pridvorului adăugat sau deasupra pronaosului bisericii. De pildă, biserica de lemn din satul Bogdăneşti (Suceava) are turnul clopotniţă construit deasupra pronaosului[17]. În unele cazuri, clopotniţa este ridicată detaşat de construcţia unitară, cum este cazul bisericilor din satele Adâncata şi Horodnicul de Jos (Suceava)[18]. Sub influenţa arhitecturii ecleziastice de zid, unii meşteri populari din secolele XVIII şi XIX au construit deasupra naosului o turlă. Amintim aici biserica de lemn cu hramul Sf. Arhangheli din satul Moara Nica sau biserica cu hramul Sf. Nicolae din satul Colacu (Suceava)[19]. Acoperişurile bisericilor de lemn din zona Moldovei sunt executate în patru ape, urmând, deseori, cazuri conturul pereţilor. În acest sens, amintim acoperişul bisericii din satul Fărcaşa (Neamţ), ridicată în jurul anului 1774, precum şi acoperişul bisericii din Luncani, cu streaşina alungită, semiînfundată, sprijinită pe căpriori ciopliţi. Măiestria cu care s-a realizat construcţia bolţilor din această parte a ţării este unică, considerată de istoricii de artă ca fiind cea mai bogată prin stilul şi tehnica abordată de meşterii moldoveni. Bunăoară, *bolţile semicilindrice* şi cele realizate din fâşii curbe sau drepte pe plan poligonal sunt definitorii pentru bisericile de lemn din Moldova[20]. Cel mai vechi sistem de acoperire, bolta semicilindrică, este tipul folosit încă din perioada medievală de către meşterii populari; iar celelalte tehnici de boltire arată îndemânarea cu care aceştia au prelucrat în lemn formele proprii arhitecturii de zid, ajungând, în cele din urmă, la realizarea unor procedee originale. Sistemele de boltire sunt adaptate oricărui tip de plan, la care se adaugă acoperirea cu un tavan drept a unor pronaosuri[21]. O atenţie deosebită au acordat meşterii populari din Moldova *ancadramentelor uşilor de la intrare*. Pe acest chenar, se întâlnesc numeroase motive geometrice, profiluri, frânghii, flori care constituie motivele decorative ale ancadramentelor bisericilor din Băneşti, Ciolpani, Broşteni, Dorohoi şi altele[22].

Bisericile de lemn de pe teritoriul judeţului Botoşani însumează caracteristicile edificiilor religioase din Moldova. Astfel, în arhitectura aşezărilor din judeţul Botoşani, bisericile de lemn sunt percepute ca elemente reprezentative ale identităţii locale; de aceea, sunt amplasate în mijlocul satului, simbolizând vatra sau centrul vieţii comunitare. Ridicate din bârne de stejar sau având pereţii din nuiele lipite cu lut, ele însumează caracteristicile caselor ţărăneşti ce prezintă acelaşi tip de plan, cu trei încăperi dispuse longitudinal[23]. Monumentele religioase sunt de dimensiuni mici, cu acoperişul în două sau patru ape, din draniţă, fără turn, doar cu două cruci aşezate la ambele capete, de departe putând fi confundate cu casele din apropiere[24]. Pentru a susţine cele expuse mai sus, aducem în discuţie cinci biserici de lemn din judeţul Botoşani, care uimesc prin vechimea, stilul şi decorurile pe care le au. Aşezămintele sunt expuse sub forma unei fişe de monument, după criteriul cronologic.

[16] *Ibidem.*
[17] Gheorghe Bratiloveanu, *op. cit.*, p. 55.
[18] *Ibidem*, p. 76.
[19] Ioana Cristache Panait, Titu Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, p. 482.
[20] *Ibidem*, p. 488.
[21] *Ibidem.* p. 496.
[22] *Ibidem.*
[23] Ştefan Ciubotaru, *Monografia oraşului Botoşani*, Botoşani, Editura Axa, 1997, p. 83.
[24] Angela Paveliuc-Olariu, *Biserici de lemn din ţinuturile Botoşanilor*, în *MMS*, 1981, p. 335.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1. Biserica Adormirea Maicii Domnului din satul Brăeşti (fig. 1)

Monumentul istoric, aflat la intrarea în sat, păstrează pe ancadramentul peretelui pridvorului inscripţia dăltuită cu caractere chirilice, de unde transcriem faptul că lăcaşul a fost ridicat în anul 1745 de boierul Miron Gorovei[25]. Astfel, „(a ridicat aceas)ta sv(i)nta beserica de Miron Gorovei cămăraşul în hramul Adormirii Maicii lui Dumnedza(u), iuni(e), let 7253 (1745), 13". Deşi pisania este gravată cu văleatul 7253 (1745), în istoriografie sunt întâlnite alte două ipoteze privind datarea bisericii. Una dintre acestea este lansată de arhitectul Titu Elian, care plasează ridicarea edificiului în anul 1770, conform „inscripţiei făcute de boierul Miron Gorovei, proprietarul moşiei"[26], iar cealaltă este formulată de preotul Ioan Canciuc care estimează începuturile construcţiei în anul 1790[27].

Fig. 1. Biserica Adormirea Maicii Domnului din satul Brăeşti

Asemeni oricărui monument, biserica de lemn din satul Brăeşti a trecut prin mai multe etape de refacere, care au contribuit la menţinerea ei în mijlocul comunităţii. Primele menţiuni în acest sens sunt păstrate din anul 1880, când lăcaşul de cult a fost

[25] Rădăcinile neamului Gorovei se află în satul Bârgăoani, din vechiul ţinut al Neamţului, unde existau în secolul XVII câteva familii cu acest nume. Ştetrarul Miron Gorovei face parte din ramura ce s-a mutat în ţinutul Dorohoi în secolul XVIII, fiind fiul lui Gheorghe Gorovei. Ioan, fiul său, este ctitorul schitului ce îi poartă şi azi numele, o parte din strămoşi aflându-se îngropaţi aici. Miron Gorovei a fost trecut în rândul ctitorilor de la biserica Sf. Spiridon din Iaşi, unde a fost înhumat în anul 1758. În prezent, nu se ştie unde este înmormântat. Vezi Ştefan S. Gorovei, *O dilemă genealogică*, comunicare prezentată în cadrul Congresului de Genealogie şi Heraldică, Iaşi, 13-15 mai 2010.

[26] Titu Elian, *Punerea în valoare a bisericilor de lemn din nordul Moldovei prin restaurarea şi încadrarea lor în circuitul turistic*, în *BMI*, 1973, p. 32.

[27] Pr. Ioan Canciuc, *Protopopiatul Dorohoi. Contribuţii monografice asupra aşezărilor, bisericii şi învăţământului*, vol. I, Iaşi, 2013, p. 70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

restaurat de membrii neamului Spireştilor, Mihai, Ioan şi Dumitru Spiru, împreună cu preotul paroh Popovici[28]. Tot în acest timp, biserica a fost pictată de zugravul Herghici, dar strădania lui nu s-a menţinut până astăzi. Nu mult după această intervenţie, în anul 1892, biserica a suferit o nouă reparaţie, cu fonduri strânse de localnici. Mult mai târziu, în jurul anului 1968, biserica este amintită ca fiind într-o stare avansată de degradare, ceea ce duce la o nouă intervenţie asupra monumentului. Între anii 1968 şi 1972, sub îndrumarea directă a Înalt Preasfinţitului Iustin, mitropolitul Moldovei şi Sucevei, sub grija preotului consilier Dumitru Hadircă şi prin munca preotului paroh Ioan Mironescu, edificiul a fost restaurat. S-au înlocuit piesele de lemn degradate, s-au făcut consolidări la planşee şi bolţi, s-au realizat subzidiri din beton ciclopian, s-a urmărit desfacerea tencuielilor, a căptuşelilor de scânduri de la pridvor şi turlă, s-a apelat la revizuirea şi consolidarea şarpantei, s-a înlocuit învelitoarea de tablă cu şiţă, s-au pus pardoseli noi, precum şi o împrejmuire de lemn[29]. În urma acestor reparaţii, s-a săvârşit sfinţirea bisericii la 29 octombrie 1972. Ultima restaurare a avut loc în 2009, atunci când preotul paroh, Ioan Biţu, a primit devizul Comisiei Monumentelor Istorice pentru a schimba şindrila acoperişului.

Deşi monumentul istoric apare ca datând din anul 1745, sunt unele documente care atestă clerici ai satului Brăeşti încă din anul 1600. De exemplu, în actul din 28 februarie 1605, din timpul lui Ieremia Movilă, „rugătorul nostru, popa Ioan Bantăş cel bătrân din Brăeşti, nepotul lui Boris Braevici" a dat „toată partea lui de dedină ce se va alege din satul Brăeşti" ginerelui său, „credinciosului nostru boier Grigore mare stolnic, şi nepoatei sale Branda, cneaghina lui Grigore stolnic"[30]. Din document putem observa că acest preot stăpânea o parte din moşia Brăeşti, iar pentru a păstra partea moştenită în patrimoniul familiei, o dă ca danie ginerelui şi nepoatei. Într-un document din 1610 este amintit un alt slujitor al bisericii, popa Iancu din Brăeşti, martor la vinderea unei părţi din acest sat. Astfel, Grigore Bahrin vinde „dreapta mea parte de ocină, care a fost a tatălui meu Ion Bahrin, la Brăeşti", având martori oameni buni şi bătrâni, pe „popa Bantiş şi popa Buda din Tocileni şi popa Ioncu din Brăeşti"[31].

Documentul din 1 decembrie 1634, scris la Iaşi în timpul lui Vasile Lupu, ni-l înfăţişează pe „rugătorul nostru, popa Buda şi cu fiul lui Ionaşco şi cu nepotul lui Vasile Brăescul", aflându-se în conflict pentru „jumătate din satul Brăeşti"[32]. Spre deosebire de oamenii de rând ai satului, clericii puneau accent pe întregirea patrimoniului familiei, nedorind înstrăinarea lui. Aceste câteva menţiuni despre preoţii de pe moşia Brăeşti, singurele care apar în documentele publicate, ne trimit cu gândul la existenţa unei biserici mai vechi, determinându-ne chiar să afirmăm că actuala biserică de lemn a fost construită pe locul alteia mai vechi sau în apropiere.

Înainte de a fi administrată de neamul Gorovei, moşia a aparţinut familiei Brăescu, amintită în câteva documente din jurul anului 1700. De exemplu, la 20 martie 1701, stolnicul Gavril Brăescu scrie în diata sa că, „împreună cu soţia mea Soltana, am socotit şi

[28] Întrucât documentele studiate până acum de noi nu deţin chestiuni privitoare la biserica din satul Brăeşti, informaţiile referitoare la unele restaurări sunt preluate din însemnarea întocmită de preotul paroh în urma consultării documentelor păstrate în arhiva bisericii, însemnare aflată deasupra portalului bisericii. În ceea ce priveşte prima refacere a acesteia, tradiţia ne spune că ar fi fost cândva o pisanie la intrare în naos, dar care astăzi nu mai există.

[29] Titu Elian, *op. cit.*, p. 32.

[30] *DIR*, veac XVII, vol. I, p. 198-199, nr. 282.

[31] *Ibidem*, vol. II, p. 316-317, nr. 423.

[32] *DRH*, A. Moldova, vol. XX, p. 324-325, nr. 286.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

am împărţit jumătate sat Brăeşti, din Hârlău, cu vecini”[33]. Mult mai târziu, în documentul din 16 ianuarie 1767, apare un oarecare monah Ioan Brăescul, care mărturiseşte că „în viaţa lui ar fi prăpădit prilejul tatălui lor” şi „a vândut 1/2 Brăeşti din ţinutul Hârlău la străini”[34]. În *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani* găsim denumirile vechi ale satului Brăeşti: acesta este menţionat ca Brainţi, Brăeştii Iamandioaii, Brăeştii Cavacului, Brăeştii lui Gheleme sau Brăeştii lui Gherghel, ultimele patru formând mai târziu acelaşi sat, Brăeşti[35].

Construită din lemn masiv de stejar, biserica este specifică stilului arhitectural moldovenesc, cu planul de tip dreptunghiular, având absida altarului nedecroşată, cu cinci laturi. De dimensiuni mici, cu o lungime de 11,15 m, edificiul este format dintr-o singură încăpere care conţine pronaos, naos, altar şi pridvor deschis. În interior, pereţii sunt formaţi din bârnele suprapuse care, la colţuri, formează stilul tradiţional „coadă de rândunică”. Pronaosul şi naosul sunt acoperite cu o boltă în formă de calotă, din fâşii curbe pe un plan poligonal. Catapeteasma, păstrată din secolul XVIII, necesită o uşoară formă de curăţare a icoanelor. Realizată din lemn de tei, aceasta este formată din patru rânduri de icoane în stil bizantin. În partea de jos, icoanele sunt despărţite de nişte colonete decorate cu motive vegetale, cu viţă de vie şi struguri. Celelalte rânduri au icoanele separate prin rame simple, iar în ultimul nivel icoanele sunt încadrate cu rame care au o formă specifică. Frontispiciul peretelui despărţitor dintre naos şi pronaos este lucrat sub formă de acoladă, un element decorativ des întâlnit în arhitectura tradiţională. Totodată, frontispiciul peretelui este decorat cu motive heraldice vegetale simbolizate prin floare de lalea[36]. La exterior, bârnele, aşezate una peste cealaltă în formă orizontală, formează la capete stilul „coadă de rândunică”. Stâlpii pridvorului deschis sunt decoraţi cu motive vegetale, iar ancadramentul uşii de la intrare, format din 16 rozete, este împodobit cu motive florale. Pe ancadramentul uşii de la intrare se găseşte inscripţia bisericii, dăltuită cu caractere chirilice. Acoperişul este din şindrilă, având deasupra cele două cruci, aşezate la extremităţi, una deasupra altarului, iar cealaltă deasupra pronaosului.

Biserica Adormirea Maicii Domnului ne-a atras atenţia atât din punct de vedere istoric, prin vechimea pe care o are, cât şi din punct de vedere arhitectural, prin elementele decorative păstrate până în prezent. Lemnul pe care este dăltuit textul pisaniei se află într-o stare avansată de degradare, astfel că citirea inscripţiei a necesitat un volum mare de muncă. În timp, există riscul ca lemnul să se carbonizeze, iar textul să devină indescifrabil. Trecut pe *Lista monumentelor istorice* în anul 2004, edificiul de cult a fost restaurat, iar actualmente este îngrijit cu atenţie de preotul paroh, Gabriel Biţu. Întrucât există şi o biserică de zid în sat, serviciul religios la edificiul de lemn se săvârşeşte doar în ziua serbării hramului, 15 august.

2. Biserica Sf. Voievozi din satul Cotârgaci (fig. 2)

A fost construită în anul 7280 (1771-1772)[37] de către Ştefan Stihi şi soţia sa Elena. Ctitorii au înălţat biserica de lemn în târgul Botoşani, iar în anul 1865[38] a fost

[33] L. T. Boga, *Documente basarabene*, vol. III, Chişinău, 1929, p. 7-9, nr. 3.
[34] Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. V, p. 62, nr. 4.
[35] *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, vol. I, p. 102.
[36] Ioana Cristache Panait, Titu Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, p. 483.
[37] Inscripţia cu caractere chirilice dăltuită deasupra uşii de la intrare în pronaos ne indică văleatul 7280 (1771-1772) şi nu anul 1770, aşa cum apare în cartea preotului Ioan Canciuc, *Protopopiatul Dorohoi. Contribuţii monografice asupra aşezărilor, bisericii şi învăţământului*, vol. II, Iaşi, 2013, p. 149.
[38] În anul 1865, biserica de lemn a fost vândută satului Cotârgaci, deoarece în preajma acesteia s-a construit o biserică de zid cu hramul „Sf. Voievozi”. Vezi Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Botoşani (în continuare, DJAN Botoşani), fond Parohia Roma, dosar nr. 19/1914, f. 76-77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vândută lui Alecu Miclescu, proprietarul moşiei Cotârgaci[39]. Moşierul a cumpărat ctitoria familiei Stihi şi a adus-o pe pământurile sale, înzestrându-o cu 15 prăjini de teren, pământ ales special pentru ridicarea unei biserici şi amplasarea unui cimitir în apropierea ei. Alecu Miclescu a primit lăcaşul împreună cu veşmintele preoţeşti donate de principalii ctitori, cumpărând ulterior cărţi pentru săvârşirea ritualului bisericesc şi un clopot mare[40]. Pentru buna îngrijire a acestei ctitorii, fiecare familie din sat trebuia să desemneze câte un membru care să facă „câte jumătate falce de prăşilă, jumătate de seceră, o falce de coasă" şi să „meargă cu carul ori de câte ori era chemat"[41]. Oricât de mică ar fi fost o comunitate, oamenii aveau nevoie de o biserică unde să se săvârşească regulat serviciul religios şi, mai mult decât atât, de un cimitir în proximitatea lăcaşului. Pentru aceasta, ei erau dispuşi să îndeplinească serviciile cerute de oamenii legii.

Fig. 2. Biserica Sf. Voievozi din satul Cotârgaci

Ca orice aşezământ de lemn, biserica din satul Cotârgaci a suferit mai multe intervenţii în vederea refacerii, cu scopul de a se păstra monumentul în mijlocul comunităţii. Până în anul desfacerii şi aducerii în mijlocul comunităţii sătești, nu se cunosc eventualele intervenţii, însă, odată cu anul 1865, documentele consemnează o serie de reparaţii. Chiar în momentul reclădirii, acoperişul a fost schimbat cu şindrilă de către Adela Cănănău, iar clopotniţa de la intrarea în curtea bisericii a fost refăcută şi acoperită cu şindrilă[42]. Mult mai târziu, în anul 1902, biserica se găsea într-o stare avansată de degradare, după cum o descrie şi Constantin Ciocoiu, „de-a dreptul deplorabilă, acoperişul vechi permitea ploii să pătrundă în biserică, iar stâlpii care susţineau clopotniţa putreziseră"[43]. Cu toate acestea, proprietarul moşiei, Vasile Călinescu,

[39] Centrul Eparhial Iaşi (în continuare, CEI), fond Parohia Cotârgaci, dosar nr. 1/1971, f. 2.
[40] *Ibidem.*
[41] *Ibidem.*
[42] DJAN Botoşani, fond Parohia Cotârgaci, dosar nr 11/1906, f. 73.
[43] *** *Cultul ortodox din judeţul Botoşani*, 1906, p. 100 (în continuare, *Cultul ortodox…*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

hotărăşte să schimbe doar acoperişul bisericii; iar împreună cu locuitorii să vândă dreptul de cârciumă al satului şi cu banii primiţi să înlocuiască gardul care împrejmuieşte biserica[44]. Totuşi, în luna aprilie a anului 1902, este întocmită de către protoierie o situaţie materială a bisericilor, iar ctitoria din satul Cotârgaci apare ca fiind „într-o stare bună; enoriaşii o frecventează; arhiva este la zi; biblioteca parohială este la început”[45].

În contradicţie cu raportul întocmit de protoierie sunt informaţiile din documentele anilor următori, care ne arată că, între 1903 şi 1904, serviciul religios nu s-a săvârşit în parohia Cotârgaci deoarece biserica a ajuns „într-o stare avansată de degradare” şi „necesită o restaurare urgentă”[46]. Nu sunt date care amintesc momentul intervenţiei asupra monumentului, însă în anul 1906 îl găsim „într-o stare bună şi lipsit de orice avere”[47]. E posibil ca renovarea să fi fost realizată din fonduri primite de la Primărie, Protoierie, localnici sau vreun proprietar de pământuri; bugetul primit pentru întreţinerea parohiei Sf. Voievozi pe anii 1904-1906 este de 12.000 lei, însă această sumă a fost folosită pentru restaurarea veşmintelor şi a cărţilor bisericeşti, nepomenindu-se nimic despre o posibilă intervenţie asupra bisericii[48]. În ianuarie 1914, este amintită în documente o situaţie a parohiei Cotârgaci specificându-se că biserica este „din lemn, dar foarte durabilă”; totuşi, în exterior pereţii încep „a se deteriora”, iar clopotniţa care, de această dată, este lipită de biserică, se află „într-o stare proastă”. Pentru aceasta, s-a cerut din fondul asociaţiilor suma de 500 lei, cuprinzând costul tencuirii temeliei şi al refacerii clopotniţei[49].

Ulterior, lăcaşul de lemn din parohia Cotârgaci a fost întreţinut de localnici împreună cu preotul paroh. Astfel, în anul 1953, preotul Octav Cumpătă realizează o reparaţie generală a bisericii[50], iar în anul 1971, consiliul parohial întocmeşte o cerere către Mitropolie, prin care solicită refacerea totală a bisericii[51]. Ultima restaurare a bisericii a fost realizată în anul 2011, atunci când a primit un nou acoperiş şi înveliş exterior. Cu toate că biserica a suferit multe intervenţii, parţiale sau generale, ea s-a menţinut până în prezent, devenind unul dintre cele mai deosebite monumente istorice religioase din judeţul Botoşani.

Analizând-o, se constată că planul ei arhitectural este dreptunghiular, cu absida altarului poligonală, nedecroşată, cu cinci laturi. În interior, naosul este despărţit de pronaos printr-un perete de lemn, iar altarul de restul bisericii prin catapeteasmă, care conţine icoane pictate în stil bizantin. Aşezată pe o temelie de piatră, la exterior, biserica este îmbrăcată de jur împrejur cu şindrilă bituminoasă; iar acoperişul, caracteristic

[44] *Ibidem.*

[45] DJAN Botoşani, fond Protoieria Botoşani, dosar nr. 219/1902, f. 8.

[46] *Ibidem*, fond Parohia Cotârgaci, dosar nr. 7/1902, f. 63.

[47] *Cultul ortodox…*, p. 100. Deşi este amintită în condica pentru bunuri materiale ca fiind lipsită de orice avere, totuşi unele documente ne oferă informaţii despre patrimoniul bisericii. Printr-o înştiinţare de la Protoieria judeţului Botoşani din data de 29 mai 1906, preotul paroh este rugat să întocmească o listă cu obiectele date din biserică pentru expoziţia jubiliară, precum şi numele persoanelor care le-au luat, pentru a li se cere cuvenita restituire. Mai mult chiar, în bugetul pe anul 1906-1907, sunt trecute sume importante în vederea achiziţionării unor obiecte pentru săvârşirea serviciului religios, pentru îmbogăţirea patrimoniului parohiei, precum şi pentru legarea unor cărţi cu caracter religios (vezi DJAN Botoşani, fond Parohia Cotârgaci, dosar nr 1/1971, f. 3). În sprijinul acestei idei venim cu obiectele de patrimoniu care se păstrează actualmente în altarul bisericii de lemn Sf. Voievozi (ex.: calendare, pomelnice, cărţi de cult, toate scrise cu caractere chirilice).

[48] DJAN Botoşani, Fond Parohia Roma, dosar nr. 10/1905, f. 21.

[49] *Ibidem*, dosar nr 19/1914, f. 76-77.

[50] CEI, fond parohia Cotârgaci, dosar nr 1/1971, f. 3.

[51] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

caselor ţărăneşti, este din tablă, are o cruce deasupra altarului şi o alta deasupra pronaosului. Pridvorul adăugat ulterior în partea de vest este lucrat din scânduri simple şi fără decor. Spre deosebire de celelalte biserici din zonă, aceasta are o formă impunătoare, deoarece a fost gândită ca biserică de târg.

3. Biserica Sf. Voievozi din satul Cristeşti (fig. 3)

Aşezământul religios din Cristeşti a fost ridicat în anul 1771[52] de familia Cristescu[53], proprietara moşiei din acel timp. Cu toate acestea, într-o monografie întocmită de preotul paroh în luna decembrie a anului 1905, biserica de lemn din satul Cristeşti apare cu hramul Sf. Nicolae, ridicată în anul 1781 şi având drept ctitori principali pe Nicolae Caramfil zis Cristescu şi pe soţia sa Elena, cărora le-a urmat Gheorghe Cristescu cu soţia sa Profira, Iorgu Cristescu, Alecu, Teodor, tot Cristescu, iar la momentul consemnării, Elena Cristescu[54]. Deşi figurează în documente ca având hramul Sfântului Nicolae, astăzi biserica de lemn poartă hramul Sfinţilor Voievozi. Este posibil să-şi fi schimbat hramul în urma unei intervenţii de refacere.

Deşi la prima vedere pare o simplă biserică de scândură, totuşi ea a trecut prin multe intervenţii, menţionate în diferite procese verbale, care s-au păstrat în arhive. Într-un proces verbal din 25 mai 1895, preotul paroh din Cristeşti înaintează o cerere către Mitropolie, prin care solicită prelungirea termenului în vederea reparării bisericii, deoarece „nu a reuşit să strângă fondurile estimate în vederea reparării”[55]. Un an mai târziu, un ordin de la Mitropolie, cu data de 7 iulie 1896, este emis către parohia Cristeşti: preotul paroh este obligat să închidă biserica de lemn deoarece se află într-o „stare proastă”, „nu se mai poate face nici o reparaţie” şi să construiască o altă biserică din zid[56]. Ctitoria a fost închisă timp de şase luni, iar pe 22 decembrie 1896, la rugăminţile moşierului Teodor Cristescu, care promitea refacerea ei, prefectul oraşului Botoşani acorda permisiunea preotului paroh de a reîncepe slujbele[57]. Abia un an mai târziu, pe 21 martie 1897, se întruneşte la primărie o comisie, în care se discută „reparaţia bisericii şi facerea clopotniţei”[58], iar în luna septembrie a aceluiaşi an, Teodor Cristescu îşi îndeplineşte obligaţia asumată şi repară radical atât biserica, cât şi clopotniţa[59]. Familia Cristescu şi-a legat numele de ctitoria satului Cristeşti, iar urmaşii ei au contribuit la transmiterea lui până în zilele noastre.

În aprilie 1905, parohia Cristeşti primeşte aprobare de la Mitropolie pentru „construcţia unui cafas nou în incinta bisericii”[60]. Odată cu trecerea anilor, lemnul bisericii a început să se deterioreze, astfel încât, în anul 1938, preotul paroh Ioan Obuf menţionează că „a reparat şi înzestrat cu podoabe biserica care se afla în ruină, părăsită, fără nici un obiect de cult, a renovat clopotniţa, a împrejmuit cimitirul şi a reparat gardul bisericii”[61]. Considerăm că preotul Ioan Obuf este un al doilea mare

[52] Conform unei inscripţii dăltuite pe peretele despărţitor dintre naos şi pronaos, care conţine o informaţie lapidară, „văleatul 1771”.
[53] CEI, fond Parohia Cristeşti, dosar nr 1/1971, f. 2.
[54] DJAN Botoşani, fond Parohia Cristeşti, dosar nr. 44/1905-1909, f. 170.
[55] *Ibidem*, dosar nr. 8/1894-1897, f. 212.
[56] *Ibidem*, f. 69.
[57] *Ibidem*, f. 131.
[58] *Ibidem*, f. 3.
[59] *Ibidem*, f. 31.
[60] Idem, fond Parohia Schit Orăşeni, dosar nr. 44/1905-1909, f. 156.
[61] Idem, fond Parohia Cristeşti, dosar nr. 2/1950, f. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ctitor al bisericii de lemn din satul Cristeşti. Deşi a fost reparată din temelii, biserica nu a rezistat prea mult sub această formă. Doi ani mai târziu, în octombrie 1940, Comisia Monumentelor Istorice sesizează, prin arhitectul Horia Teodoru, starea de degradare în care se afla edificiul. Din această cauză, slujbele religioase au fost întrerupte. În aceeaşi zi, de 20 octombrie 1940, s-a acordat devizul pentru începerea lucrului, planul după care trebuiau să se ghideze meşterii şi s-a stabilit consiliul parohial care urma să se ocupe de strângerea fondurilor pentru reparaţie[62]. O lună mai târziu, după terminarea slujbei religioase din ziua de Sf. Dumitru, pe 26 octombrie 1940, consiliul parohial întocmea un proces-verbal prin care descria starea de degradare a bisericii, iar inginerul N. Boldur dăruia bisericii suma de 5.000 lei pentru refacerea pardoselii[63]. Fiind o biserică construită din lemn, monumentul nu a rezistat prea mult după refacerea din 1940.

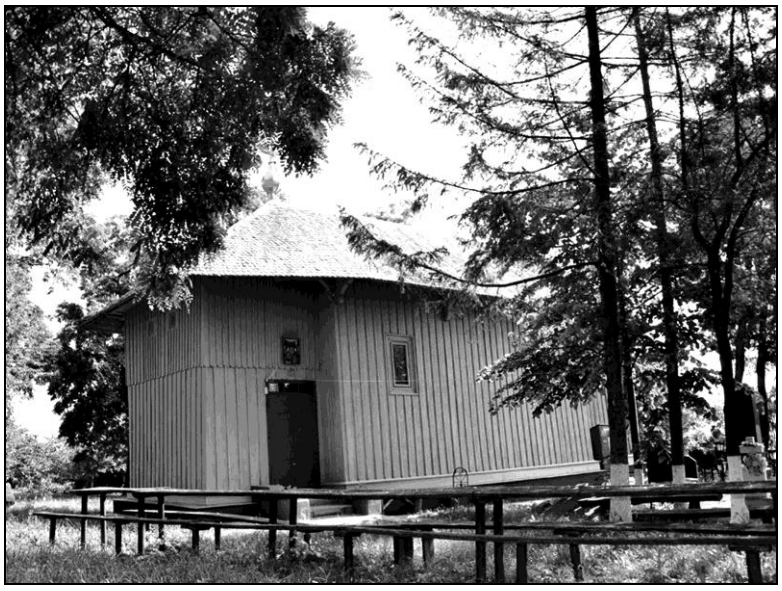

Fig. 3. Biserica Sf. Voievozi din satul Cristeşti

În anul 1942, preotul paroh al bisericii de lemn din satul Cristeşti înaintează o cerere primarului, prin care solicită un ajutor de 20.000 lei, pentru a repara biserica aflată „într-o stare proastă". Mai mult chiar, el apelează şi la învăţătorul satului, rugându-l să îl ajute cu materialul pentru acoperişul bisericii, fiind vorba de 273 metri pătraţi de draniţă. Ca să ducă la bun sfârşit cele propuse în vederea „punerii pe picioare" a monumentului, preotul cere ajutorul prefectului de Botoşani, precum şi al ministrului, rugându-i să contribuie cu fonduri, deoarece în biserica din satul său „plouă" şi „nu se mai pot ţine slujbele religioase"[64]. Începând cu refacerile din anul 1938 şi până la restaurarea din anul 1957[65], preotul parohiei Cristeşti, Ioan Obuf, poate fi considerat un al doilea mare

[62] Idem, fond Parohia Schit Orăşeni, dosar nr. 2/1940, f. 52.
[63] *Ibidem*, f. 60.
[64] *Ibidem*, dosar nr. 2/1942, f. 18, 26-29, 54.
[65] CEI, fond Parohia Cristeşti, dosar nr. 1/1971, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ctitor prin ceea ce a făcut la această biserică. În tot acest interval de timp, preotul s-a îngrijit de biserică, renovând-o ori de câte ori aceasta a avut nevoie de intervenţii. Tot în această perioadă, Fondul Parohiei Cristeşti conţine nenumărate documente prin care preotul Ioan Obuf cerea protoieriei, Mitropoliei sau chiar direct Ministerului Cultelor să i se acorde ajutor financiar în vederea întreţinerii unei biserici pentru această comunitate.

Biserica cu hramul Sfinţii Voievozi din satul Cristeşti este o construcţie din bârne de stejar, cu un plan dreptunghiular ce conţine naos, pronaos, altar şi pridvor. Aşezată pe o temelie din piatră, biserica este căptuşită la exterior cu scândură, iar grinzile de stejar din interior sunt chituite şi vopsite cu ulei. Uşa de la intrarea în biserică se păstrează în forma sa originală, dar nu deţine ornamente.

4. Biserica Adormirea Maicii Domnului şi Naşterea Maicii Domnului din oraşul Dorohoi (fig. 4)

Aşezământul religios „s-a înălţat întru cinstea şi lauda Adormirei Precistei de Dumnezeu Născătoare şi pururea Fecioara Maria, în zilele lui Constantin Moruzi Voevod, let 7287 (1779) luna Aprilie 12”[66]. Inscripţia nu aminteşte ctitorul acestei biserici şi, până în momentul de faţă, nici documentele nu ne oferă informaţii în acest sens. Credem că localnicii sunt cei care au ridicat edificiul, de vreme ce nu este trecut nici un nume în textul inscripţiei. Preotul Constantin Ciocoiu aduce la cunoştinţă faptul că există o inscripţie pe catapeteasmă, de unde aflăm că „această sf. catapeteazmă s-a făcut prin osârdia lui Tanasa şoltuz, i Onofrei Brai, i Constantin, i Ioan Popovici, i Vasile diacon, i preot Atanasa Chirilă, la let 1794 ianuar în 20”; iar zugrav amintit este Ananii de la Suceava[67]. Alături de hramul oficial, biserica veche este cunoscută în popor şi ca Biserica Vârgolici, după numele celui care dăduse comunei Dorohoi casele unde, pentru o perioadă de timp, a fost o şcoală primară de fete; în schimb, comuna se obliga să întreţină o şcoală de cântăreţi[68].

O serie de reparaţii efectuate la această biserică au fost înregistrate în diferite condici, care s-au păstrat până în prezent. Astfel, într-o înştiinţare din anul 1902, venită de la Mitropolie, preotul paroh primeşte aprobarea în vederea refacerii şi, în acelaşi timp, mitropolitul îi reaminteşte dorinţa „de a clădi o biserică din cărămidă sau piatră”[69]. Într-un alt document dintr-un an anterior, 1898, edificiul „se află încă la locul lui până când comuna urbei Dorohoi va construi o altă biserică în altă parte a oraşului”, iar când „biserica va fi desfiinţată, locul ei va deservi Giumnazului”[70].

Până în anul 1864, biserica Adormirea Maicii Domnului, precum şi biserica Sf. Nicolae, cea a lui Ştefan cel Mare, dispuneau de case şi pământuri oferite de locuitorii Dorohoiului. Odată cu secularizarea averilor bisericeşti, bunurile patrimoniale au trecut în administrarea Primăriei. Astfel, „acaretele şi moara popilor, iazul popilor, o dughiană din uliţa despre târgul de vite, o dughiană de peste podul căsăpiei, locul dat de familia Pleşca, locul dăruit de Ioachim Mironescu” au fost vândute, iar cu banii obţinuţi s-a construit catedrala Adormirea Maicii Domnului în anul 1894[71]. După ridicarea

[66] Constantin Ciocoiu, *Bisericuţa de lemn din Dorohoi cu hramul „Naşterea Maicei Domnului”*, Dorohoi, Tipografia Speranţa, 1910, p. 1.
[67] *Ibidem*, p. 2.
[68] *Ibidem*, p. 4.
[69] DJAN Botoşani, fond Protoieria Dorohoi, dosar nr. 119/1898-1902, f. 21.
[70] *Ibidem*, dosar nr. 68/1898, f. 70.
[71] Constantin Ciocoiu, *op. cit.*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

catedralei, în jurul bisericii vechi, pentru un timp au avut loc numeroase discuţii între localnici, preoţii parohi, funcţionarii de la Minister şi, nu în ultimul rând, Mitropolie. Pe când localnicii doreau construirea unei alte biserici în Dorohoi, Mitropolia nu accepta ca lăcaşul din lemn să fie desfiinţat sau mutat de acolo, iar Ministerul Cultelor nu era de acord să semneze pentru desfiinţarea lui. Deşi enoriaşii îşi doreau un nou edificiu religios, Mitropolia şi Ministerul nu au aprobat cererea de dărâmare a acesteia, ci au cerut dorohoienilor să repare vechiul aşezământ. În consecinţă, s-a făcut o nouă intervenţie în anul 1895 când, prin contribuţia enoriaşilor, s-au vopsit pereţii interiori, s-a spălat şi lăcuit catapeteasma, s-au acoperit podeaua cu muşama şi s-au mărit ferestrele. Un an mai târziu, în 1896, s-a săvârşit slujba de sfinţire a bisericii, primind pe lângă hramul vechi, un altul nou, Naşterea Maicii Domnului[72].

Fig. 4. Biserica Adormirea Maicii Domnului
şi Naşterea Maicii Domnului din oraşul Dorohoi

Edificiul religios are un plan dreptunghiular, cu absida altarului nedecroşată, cu cinci laturi. În interior, pereţii sunt alcătuiţi din bârne, naosul este despărţit de pronaos printr-un perete semicircular, iar altarul de restul bisericii prin catapeteasmă. Câteva icoane vechi, pictate în stil bizantin, sunt agăţate pe peretele din naosul bisericii. Aşezată pe o temelie din piatră de râu, lăcaşul păstrează şi la exterior pereţii alcătuiţi din bârnele suprapuse orizontal, formând la încheieturi stilul „coadă de rândunică”. Un element decorativ specific unor astfel de monumente este brâul median împletit, ce înconjoară partea exterioară a clădirii. O anexă a bisericii este pridvorul, construit mult mai târziu,după o tehnică asemănătoare, având bârnele aşezate sub formă orizontală.

[72] *Ibidem,* p. 4-6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. Biserica Adormirea Maicii Domnului din satul Cerviceşti (fig. 5)

Satul Cerviceşti este atestat în documentele timpurii sub denumirea de „Cerevăceşti", „Cervacinţi" sau „Cervăceşti". Astfel, într-un zapis din 22 august 1610, Tonea din Cerăvăceşti este martor la vinderea unei părţi din satul Brăeşti[73]. Peste trei ani, în aprilie 1613, „Lazor din Cerevăceşti" este prezent la înţelegerea fraţilor din Comăneşti privind împărţirea satului[74].

Monumentul istoric aflat la marginea satului păstrează pe ancadramentul uşii de la intrare, pisania inscripţionată cu caractere chirilice, de unde aflăm următoarele: „Această Sfântă Biserică a fost făcută cu toată cheltuiala dumisale Constantin Miclescu biv vel pitar şi a lucrat Ioan sin Dumenti şi Grigore Lungu, în zilele Măriei Sale Alexandru Ipsilanti, cu blagoslovenia Sfinţiei Sale Părintelui Mitropolit Leon din leatul 1787". Aşadar, biserica a fost ridicată de unul dintre boierii familiei Miclescu, Constantin Miclescu, fiul lui Sandu Miclescu şi al Saftei[75], în timpul domniei în Moldova a lui Alexandru Ipsilanti (decembrie 1786 − aprilie 1788) şi a păstoririi mitropolitului Moldovei, Leon Gheucă (1786-1788).

Fig. 5. Biserica Adormirea Maicii Domnului din satul Cerviceşti

Deşi informaţiile despre această ctitorie sunt puţine, câteva documente vorbesc despre unele reparaţii care au avut loc la biserică. Astfel, un raport întocmit în parohie la 1 ianuarie 1913 aduce la cunoştinţă faptul că edificiul era „într-o stare proastă, pe jumătate acoperit, iar restul nu". Ba mai mult chiar, în lăcaşul vechi nu se săvârşea serviciul divin, ci era folosit doar pentru „prohodirea decedaţilor"[76]. Deşi biserica de

[73] *DIR*, veac XVII, vol. II, nr. 423, p. 316.
[74] *Ibidem*, vol. III, nr. 212, p. 135.
[75] http://www.ghika.net/Familles/Miclescu/Miclescu.pdf, 19.05.2014.
[76] DJAN Botoşani, fond Protoieria Botoşani, dosar nr. 370/1909, f. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lemn se afla într-o stare avansată de degradare, totuşi nu s-a avut în vedere o posibilă refacere. În aceeaşi stare proastă şi servind doar pentru slujba de înmormântare este găsită şi în raportul din 1915[77].

Mult mai târziu, într-un proces-verbal din data de 18 decembrie 1921, locuitorii satului Cerviceşti cer o renovare atât a bisericii de lemn, cât şi a celei de zid[78]. Cu toate acestea, într-un chestionar întocmit de parohie în 1928, aflăm că biserica se găsea „într-o stare mediocră", iar casa parohială, „din nuiele şi acoperită cu stuf"[79], era în stare de demolare. Dacă la unele biserici preoţii parohi erau implicaţi în „viaţa bisericii", adunau fonduri, depuneau cereri în vederea refacerii monumentului atunci când acesta avea nevoie de intervenţie, la biserica Adormirea Maicii Domnului din Cerviceşti, preotul paroh este înregistrat în documente cu o serie de reclamaţii. El este acuzat că „nu stă la parohie", „nu slujeşte regulat la parohie", ba chiar „nici morţii nu-i îngroapă la timp"[80]. La începutul anilor '50, o monografie[81] însoţită de două fotografii ale bisericii ne prezintă lăcaşul religios copertat, atât pe interior, cât şi pe exterior, cu scândură, iar acoperişul din draniţă îmbrăcat cu tablă, având la cele două extremităţi câte o cruce. De asemenea, „biserica veche" necesita „numeroase reparaţii" pentru păstrarea ei în mijlocul satului. Iată, aşadar, starea bisericii de lemn de la începutul până la mijlocul secolului XX, când aceasta, din cauza vechimii şi a materialului perisabil din care fusese făcută, avea nevoie de o restaurare.

Specific stilului arhitectural moldovenesc, biserica are planul dreptunghiular, cu absida altarului nedecroşată cu cinci laturi, împărţită în naos, pronaos, altar şi pridvor. În interior, pereţii din bârne sunt acoperiţi cu scândură, iar bolţile pronaosului, naosului şi altarului sunt acoperite cu câte o calotă din numeroase fâşii curbe care se adună în câte o cheie de boltă sub formă de rozetă pictată în roşu şi verde. Cele 16 nervuri ale naosului, pronaosului şi altarului sunt sculptate în frânghie. Deşi nu a fost restaurată niciodată, catapeteasma se păstrează într-o formă bună, fiind necesară doar o curăţare uşoară. Făcută din lemn de tei, aceasta este formată din trei rânduri de icoane în stil bizantin, suflate cu foiţă de aur. Icoanele sunt despărţite de colonete decorate cu motive vegetale. Frontispiciul peretelui despărţitor dintre naos şi pronaos este lucrat sub formă de acoladă, un element decorativ des întâlnit în arhitectura tradiţională. În altarul bisericii se păstrează două icoane pictate în acelaşi stil cu icoanele care formează catapeteasma, una dintre ele reprezentându-l pe Iisus Pantocrator, iar cealaltă simbolizând „Adormirea Maicii Domnului", adică hramul bisericii. Amândouă nevoie de o restaurare în vederea conservării şi păstrării în patrimoniul bisericii.

La exterior, bârnele sunt căptuşite cu scândură, iar acoperişul, care la jumătatea secolului XX era din tablă zincată, a fost înlocuit în anul 2013 cu draniţă. De asemenea, în partea exterioară, de jur împrejurul bisericii, sub acoperiş, se observă îmbinarea bârnelor în stilul „coadă de rândunică", element decorativ specific arhitecturii populare. Pridvorul deschis este lucrat în acelaşi stil ca şi peretele despărţitor dintre naos şi

[77] *Ibidem*, dosar nr. 230/1914-1916, f. 325.

[78] *Ibidem*, dosar nr. 370/1909, f. 123. Cea de-a doua biserică din sat este construită tot de familia Miclescu, în anul 1845, şi este de zid, conform inscripţiei aflate deasupra uşii de la intrare: „Această biserică în care se prăznuieşte hramul Adormirii Preacinstitei Născătoare de Dumnezeu este zidită de robul lui Dumnezeu Alexandru Miclescu, vornic, din anul de la Mântuitorul Iisus Hristos 1845. Reedificată de fraţii Ilie şi Gheorghe Văsescu la anul 1882".

[79] *Ibidem*, f. 219.

[80] *Ibidem*, f. 238.

[81] Monografie întocmită în jurul anului 1950, păstrată în arhiva bisericii, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pronaos, având la capătul stâlpilor, în partea de sus, acolada, element care dă senzația de unitate, o unitate între pridvorul adăugat ulterior şi restul bisericii. Pe ancadramentul uşii de la intrare se găseşte inscripţia bisericii, dăltuită cu caractere chirilice, precum şi elemente decorative florale şi vegetale, care probează valoarea artistică a lucrării. Tot în anul 2013, temelia bisericii, lucrată din bolovani de râu, a fost consolidată, iar clopotniţa construită ulterior a fost refăcută.

La un pas de a se pierde (când a fost acoperită doar pe jumătate sau când preotul paroh nu se îngrijea de starea ei), „biserica din vale" a Cerviceştilor se află acum în plin proces de restaurare, pentru a recăpăta aspectul din perioada construirii sale. Cel care a luat această iniţiativă este Radu Miclescu, un descendent al acestei familii. În anul 2013, el a hotărât să salveze, pe de o parte, memoria familiei, iar pe de altă parte, un monument cu valoare istorică şi artistică. Fiind trecut pe lista monumentelor istorice, restaurarea edificiului religios este costisitoare, iar enoriaşii nu au fondurile financiare necesare unui astfel de proces. Aproape de lăcaşul de lemn se află şi biserica de zid a familiei Miclescu, unde serviciul religios se ţine cu regularitate, spre deosebire de construcţia de lemn, unde nu se fac slujbe decât foarte rar.

*

Ctitoria, aşa cum apare încă de la începuturile Evului Mediu, ca operă de artă, ofrandă sau simbol, a constituit, mai întâi, un act cu finalitate spirituală şi apoi o mărturie vocaţională, cu repercusiuni asupra întregii familii a fondatorului. Ca toate celelalte monumente bisericeşti din zona Moldovei, edificiile înfățișate în rândurile de mai sus păstrează şi transmit istoria unei comunităţi, devenind „locuri ale memoriei" pentru familii importante din trecutul nostru.

Construite din bârne de stejar şi aşezate pe o temelie din piatră de aproximativ 30-40 cm, bisericile de lemn din zona Botoşanilor au capetele bârnelor prinse în tehnica „coadă de rândunică"; iar planul cel mai des întâlnit este cel de tip dreptunghiular, cu absida altarului poligonală, nedecroşată cu trei laturi. Formate din naos, pronaos şi altar, aceste lăcaşuri au primit, odată cu secolul XVIII, o nouă anexă, pridvorul. Situat în partea de sud a bisericii, acesta este construit sub forma unui pătrat închis, fără a avea elemente decorative, cu excepţia celui de la biserica din satul Brăeşti. Acoperişul acestor monumente este din şindrilă, înalt şi cu pante repezi, pentru a proteja pereţii de umezeală, după cum am observat şi la biserica Adormirea Maicii Domnului din oraşul Dorohoi. Sistemul de boltire, ca şi la celelalte biserici de lemn din Moldova, este cel de tip semicilindric; dar, pentru a da o valoare artistică monumentului, meşterii au îmbinat mai multe tipuri de boltire, după cum am remarcat la biserica Adormirea Maicii Domnului din Brăeşti, unde naosul şi altarul sunt boltite semicilindric, iar pronaosul are o boltă pe plan poligonal alungit, din fâşii curbe.

Arhitectura populară reprezentată de casele ţărăneşti şi de edificiile religioase a evoluat de-a lungul timpului, indiferent de contextul social sau politic, punând în lumină arta cu care meşterii populari ciopleau lemnul. Valorile artei româneşti cercetate de noi ne indică o tehnică arhitecturală imemorială. „Ascunse" de ochii trecătorilor, în sate îndepărtate, aceste monumente par lipsite de sens, uneori fiind ignorate chiar şi de localnici. Un repertoriu care să promoveze aceste monumente din zona Moldovei încă nu a fost întocmit, dar interesul istoric şi arhitectural care a luat amploare în ultimul timp va determina realizarea unuia, cu scopul de a întregi patrimoniul nostru cultural.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RELIGIOUS WOODEN MONUMENTS FROM BOTOȘANI COUNTY BETWEEN ECCLESIASTICAL ROLE AND NATIONAL HERITAGE
(Summary)

Keywords: wooden churches, popular wooden architecture, historical monument, Botoșani county, heritage.

Being considered places of worship for some communities or families, the religious edifices consist of a number of features that serve as basis for reconstituing shreds of everyday life. Being inherited until today, these monuments attract through their age, planimetry, location and ornamental items the attention of many historians, archaeologists and architects.

Our research will focus upon the religious edifices built of wood, that catch the interest not only through their architecture, but also through their long lasting existence. An interdisciplinary analysis represents the only way of enriching the cultural heritage and valuing these foundations. Moreover, through this study, we will present how different archival documents and field researching beautifully shapes monographies for each monument.

In the present thesis, we will concentrate our attention upon some of the wooden churches located in Botoșani county, religious monuments built in 18th century by nobles or locals. The popular wooden architecture, represented by the rural houses and the religious edifices, had developed over time regardless of the social or political climate. This has brought forward the art of processing the wood, art that has been inherited since the medieval era and how this was done by popular master craftsmen. The values of this Romanian type of art on which we insisted upon describe a really wonderful architectural technique and emphasize a part of the Romanian history.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IULIANA STAVARACHI[*]

DATE PRIVIND DINAMICA VIEȚII SOCIALE DIN MUNTENIMILE IEȘENE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XIX[**]

Mahalaua – din Imperiul Otoman în Țările Române

Fie că s-au referit la jumătatea vestică a continentului, fie că au avut în vedere partea lui răsăriteană, studiile de istorie urbană s-au dezvoltat cu precădere în a doua jumătate a secolului trecut[1], schițând variate direcții de cercetare a orașului din spațiul european. O nouă perspectivă propusă de istoricii Paul Hohenberg și Lynn Hollen Less[2] are ca punct de plecare analizarea diverselor particularități și trăsături ale orașului: indiferent de caracterul atribuit, unul administrativ, social sau religios, fiecare structură urbană, mergând până la cea mai mică formă de organizare (comunitate, stradă, cartier, zonă, oraș), cunoaște și acceptă anumite însușiri care, odată identificate, pot reconstrui imaginea de ansamblu privind evoluția unui oraș dintr-o anumită zonă geografică. Un astfel de exemplu este *mahalaua*, structură urbană din zona centrală și estică a continentului, adoptată după accentuarea ocupației otomane în zonă. Parte componentă a orașului din Imperiul Otoman[3], mahalaua a fost adoptată ca soluție de organizare a așezărilor urbane de la nord și sud de Dunăre[4], îndeplinind două atribuții majore, cea administrativă[5] și cea

[*] Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

[**] Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală”, cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

[1] Amintim cercetările din anii ’60, această perioadă fiind considerată de istoriografia britanică apogeul terminologic și metodologic al istoriei urbane. Apariția periodicului „Urban History Journal” al Universității din Leicester, apoi, în 1985, a renumitului *Center for Urban History* din aceeași localitate, un centru de cercetare consacrat istoriei urbane din Europa, au fost doar două dintre principalele concretizări ale noilor demersuri istoriografice. În următoarele două decenii, influența Școlii Annales în Marea Britanie, evidențiată mai ales prin editarea periodicului „Past and Present”, a stimulat cercetările de istorie urbană, studiul mentalităților oferind noi teme și direcții de cercetare a universului urban.

[2] P. Hohenberg, L. H. Lees, *The Making of Urban Europe: 1000-1950*, Paris, PUF, 1992.

[3] Ayşe Sema Kubat, *The Morphological History of Istanbul*, în „Urban Morphology”, an 3, nr. 1, 1999, p. 28-41; *The Oxford Handbook of Cities in World History*, ed. Peter Clark, Oxford, Oxford University Press, 2013, p. 124.

[4] Vjeran Kursar, *Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th-18th Centuries)*, în „Osmanli Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi”, Ankara Üniversitesi, 34, 2013, p. 150; Ludá Klusáková, *Between Reality and Stereotype: Town Views of the Balkans*, în „Urban History”, vol. 28, nr. 3, dec. 2001, p. 358-377.

[5] Feyzi Baban, *Community, Citizenship and Identity in Turkey*, în E. F. Keyman & A. Içduygu (eds.), *Citizenship in a Global World: European Questions and Turkish Experiences*, London, Routledge, 2005, p. 53; Marius Chelcu, *Uliţe şi mahalale: sensuri urbanistice (secolele XVII şi XVIII)*, în *AIIX*, tom XLIX, 2012, p. 77; Sanda Voiculescu, *Parohia − spațiu de agregare religioasă, socială și urbanistică*, în „Secolul XX”, vol. 385-387,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

socială[6]. Existența ei – ca structură spațială și socială atestată până spre jumătatea secolului XIX în orașul românesc − a reprezentat una din caracteristicile urbanității noastre medievale. Înlocuind, spre jumătatea secolului XVI, *enoria* (în Țara Românească)[7] și *parohia* sau „popoarele”[8] (în Moldova), mahalaua a devenit, în secolele ce au urmat atestării sale, principala structură a orașului medieval.

Menționată pentru întâia oară în 1663[9], mahalaua Muntenimii din Iași ilustrează foarte bine modul de funcționare a acestui tip de structură urbană, ea evidențiindu-se prin particularitățile oferite de arealul cultural, geografic și social. Apărând într-un cadru restrâns, la sfârșitul secolului XVII și începutul secolului următor[10], în partea de nord-vest a orașului, în vecinătatea Târgului de Sus, la sfârșitul secolului XVIII noua mahala se extindea și, totodată, se subîmpărțea în trei părți distincte: Muntenimea de Jos, Muntenimea de Mijloc și Muntenimea de Sus[11].

Mahalaua a răspuns unei necesități de organizare și închegare a orașului medieval românesc[12], funcția socială dominând evoluția ei în Țările Române. Printre trăsăturile ce au definit această funcție remarcăm: agregarea socială și formarea unor colectivități diverse sub aspect etnic sau confesional; solidarizarea și relațiile de asociere stabilite pentru îndeplinirea unor sarcini edilitare sau pentru asigurarea securității sociale; accentuarea caracterului închis al mahalalei și impunerea răspunderii colective pentru

nr. 4-6, 1997, p. 147; Adrian Majuru, *Bucureștii mahalalelor sau periferia ca mod de existență*, București, Editura Compania, 2003.

[6] Ebru Boyar, Kate Fleet, *A Social History of Ottoman Istanbul*, New York, Cambridge University Press, 2010, p. 123.

[7] Sanda Voiculescu, *op. cit*., p. 147-148.

[8] Marius Chelcu, *op. cit*., p. 75. În Moldova, mahalaua s-a format în jurul unei ulițe principale și a celor din imediata ei apropiere, ulițe secundare. Acestui fapt îi datorăm prezența în documente, și în secolul XVIII, a celor doi termeni, mahala și uliță, folosiți pentru desemnarea unei aceleiași realități teritoriale (*Documente privitoare la istoria orașului Iași* (în continuare, *Documente Iași*), III, *Acte interne (1691-1725)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Doxologia, 2000, p. 277, nr. 302; p. 337, nr. 379). Termenul „popor” este menționat în documente cu mult înainte de apariția „mahalalei”: „o casă în popor la S(ven)ti Ioan Zlataust” (*Documente Iași*, I, *Acte interne (1408-1660)*, editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, Editura Dosoftei, 1999, p. 120, nr. 119; p. 170, nr. 122; p. 295, nr. 218 etc.; *Documente Iași*, II, *Acte interne (1661-1690)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2000, p. 227, nr. 257; p. 385, nr. 421). „Poporul” va fi înlocuit de „mahala”, însă cele două sintagme au fost folosite concomitent și în secolul XVIII (*Documente Iași*, III, p. 3, nr. 4), fiind alăturate în documente pentru identificarea unor locuri: „[…] am mers acolo la mahala și am chemat preoții mahalagii de popor” (*ibidem*, p. 95, nr. 129).

[9] *Documente Iași*, II, p. 238-239, nr. 267.

[10] La sfârșitul secolului XVII și în prima parte a secolului XVIII, zona Muntenimii era o structură semi-rurală, din ocolul Târgului, de la granița de nord a orașului, fără a fi o parte integrantă a acestuia. „Ulița din Afară” și „hindichiul” au despărțit-o de spațiul urban, formarea mahalalei urmând un parcurs specific, și anume integrarea ei în oraș, odată cu extinderea acestuia spre Copou. Zona era considerată a fi cea mai salubră din oraș, deoarece terenurile nu erau mlăștinoase și nu „fugeau”, așa cum se întâmpla în spațiul celor două râpi sau pe toată marginea terasei Bahluiului, pe unde trecea drumul Păcurarilor (Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri până la 1821*, ediția a II-a, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007, p. 88-89).

[11] Muntenimea de Jos începea în zona Târgului Făinii, fiind limitată de Cacaina spre sud. Spre nord, a cuprins zona aflată între Ulița Târgului de Sus (numită și Ulița Hagioaiei) și Ulița Sărăriei, sfârșindu-se în apropierea terenului Universității de Medicină de astăzi, dar fără a le cuprinde în aria sa. Muntenimea de Mijloc era delimitată de jumătatea dinspre Copou a Uliței Hagioaiei – care începea cu terenurile din zona Universității de Medicină de astăzi, urcând spre Sărărie și înglobând zona bisericilor Sf. Atanasie și Sfinții Teodori – și se sfârșea tot spre Copou, în zona bisericilor Sf. Nicolae cel Sărac și Prapa-Doamna Parascheva. Muntenimea de Sus se întindea din zona bisericii Sf. Nicolae cel Sărac și până în dealul Copoului, fiind împărțită în două de ulița Podului Verde; ea a cuprins atât latura dinspre Sărărie, cu biserica Sfinții 40 de Mucenici, cu terenurile sale, dar și latura ce cobora spre Păcurari (*ibidem*, p. 268-269).

[12] Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Evgheniți, ciocoi, mojici. Despre obrazele primei modernități românești 1750-1860*, București, Editura Humanitas, 2013, p. 206-210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fapte individuale ale mahalagiilor[13]. Toate caracteristicile mai sus-menționate au particularizat existența Muntenimii din Iași, oferind elementului social un caracter dinamic evident încă de la începutul secolului XVIII. Așezarea în zonă a unor reprezentanți de seamă ai boierimii moldovenești (alături de târgoveți, slujitorii mărunți de la curte, meșteșugari), structura etnică și religioasă variată a locuitorilor, apoi sfera ocupațională lărgită și dispunerea meseriilor în spațiul mahalalei, ne arată că istoria Muntenimii trebuie scrisă îndeosebi din perspectivă socială.

Într-un context european în care secolul XVIII și începutul celui următor au fost marcate de o creștere a populației[14], orașele noastre s-au încadrat, la rândul lor, în acest proces, încurajat mai ales de contextul politic și economic de la începutul veacului XIX[15]. Este tocmai perioada în care zona de nord și nord-est a Iașilor, ocupată de spațiul Muntenimilor, a fost un teren de absorbție, atât pentru surplusul demografic intraurban, cât și pentru sporul migrator, extraurban. Zona comercială dezvoltată în secolele XVII-XVIII în partea de nord a Iașilor nu a conturat doar o realitate fizică. S-a transformat treptat într-un areal urban cu multiple posibilități economice: devenea astfel o atracție pentru orășeni și nu numai, condițiile de inserție socială și existența unui mediu rezidențial stabil fiind avantajele cele mai clare[16]. Toate aceste caracteristici, majoritatea formate începând cu a doua jumătate a secolului XVIII, au dus la propulsarea celor trei părți ale Muntenimii, în prima jumătate a secolului XIX, printre primele zone de așezare și desfășurare a activităților comerciale ale orașului.

Cum elementul social a fost cel care a dictat evoluția perimetrului fizic al mahalalei, excedentul natural și migrația − două dintre fenomenele care au determinat creșterea populației orașului Iași − au dus la o înmulțire a locuitorilor și a locuințelor pe același spațiu, încă deschis atunci din punct de vedere imobiliar[17]. La fel s-a întâmplat și în cazul populației străine, nou veniții în capitala Moldovei fiind fie așezați de domnie, fie stabilindu-se, din proprie inițiativă, în această zonă[18] de la granița de nord a Iașilor. Un alt factor demn de luat în seamă a fost progresul economic. Așa cum se observă din listele privind casele și dughenile din prima jumătate a secolului XIX, majoritatea erau așezate pe Ulița Mare, urmând apoi Muntenimile, Podul Lung sau Târgul de Jos, la fel ca și în cazul caselor boierești, așezate, o mare parte din ele, pe ulița Podului Verde sau în Muntenimea de Mijloc și Muntenimea de Jos. Cum creșterea populației nu a fost

[13] Răspunderea colectivă a mahalagiilor pentru fapta unui membru al comunității este exemplificată de cazul mahalagiului Zalman Caşcaval, jidov, din Muntenimea de Mijloc care, în 1776, „sculându-se noaptea […] cu nebunie, au rănit pe nouă oameni pe care i-au tăiat cu toporul fiind ei adormiți pe la casele lor […] și prinzându-se de atuncea s-au pus la închisoarea temniții". Cei care au plătit cheltuielile de îngrijire a celor răniți și despăgubirile familiilor celor răniți au fost „toți jidovii de aicea din Iași", din Muntenimea de Mijloc care au și vândut proprietatea lui Zalman pentru a-și recupera sumele oferite (*Documente Iași*, VII, *Acte interne (1771-1780)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2005, p. 274-275, nr. 225).

[14] Peter Clark, *European Cities and Towns 400-2000*, Oxford, Oxford University Press, 2009; Jean de Vries, *European Urbanization 1500-1800*, London, Methuen and Co. Ltd., 1984; Bariša Krekić, *Urban Society of Eastern Europe în Premodern Times*, Berkeley, California University Press, 1987.

[15] Ștefan Pascu, *Demografie istorică*, în idem (ed.), *Populație și societate*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972, p. 68.

[16] Dan Dumitru Iacob, *Considerații metodologice privitoare la studiul vecinătăților urbane. Ulița Târgului de Sus din Iași în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Monumentul. Tradiție și viitor", nr. IX, editat de Lucian-Valeriu Lefter și Aurica Ichim, 2008, p. 366; Catharina Lis, Hugo Soly, *Neighbourhood Social Change in West European Cities: Sixteenth to Nineteenth Centuries*, în „International Review of Social History", vol. 38, nr. 1, 1993, p. 1-30.

[17] Ecaterina Negruți, *Structura demografică o orașelor și a târgurilor din Moldova 1800-1859*, Iași, Editura Fundației Academice „A. D. Xenopol", 1997, p. 36; Peter Clark, *op. cit.*, p. 110.

[18] Teodor Codrescu, *Uricariul*, XVII, Iași, 1891, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

direct proporțională cu sporirea numărului de case, acestea fiind ridicate într-un timp mai îndelungat, presiunea demografică impunea, la începutul secolului XIX, o coabitare anevoioasă, în spații deocamdată restrânse[19].

Ultimul document statistic din veacul XVIII, referitor la populația orașului Iași, *Catagrafia din 1774*, indica 190 de case aflate în Muntenime, în ele putând trăi aproximativ 1.000 de mahalagii[20]. La sfârșitul primului deceniu al secolului XIX, populația Muntenimii număra 1.490 de locuitori, așa cum ne arată *Condica scrierii sufletelor și a familiilor a stării de gios din târgul Ieși.* Aceştia erau indivizii încadrați fiscal, cifra de mai sus necuprinzându-i însă și pe scutelnicii breslași, slugi fără bir, pe boieri sau pe scutelnicii boierești[21]. Într-un alt document, din 1830, *Adunarea statisticeștilor științi a orașului Iași*, cele trei mahalale însumau 4.923 de locuitori, dintr-un total de 37.047 cât avea orașul Iași la acea dată. Cei mai mulți dintre locuitorii Muntenimilor, 1.682 la număr, erau concentrați în Muntenimea de Sus, urmând Muntenimea de Mijloc cu 1.672 și cea de Jos cu 1.569 de persoane înregistrate[22]. Cifrele exacte înregistrate în diversele catagrafii sau documente statistice pentru această perioadă trebuie privite cu atenție, ele oscilând, de cele mai multe ori prin creștere, în special când era vorba de înregistrarea celor plătitorilor de taxe către administrațiile orășenești. Dincolo de fenomenele sociale menționate sau de cifrele oferite pentru spațiul Muntenimilor la început de secol XIX, ne putem întreba: cine erau acei mahalagii, care era ierarhia socială a acestei zone urbane, cu ce se ocupau locuitorii sau care era ponderea lor etnică sau confesională?

Locuitorii mahalalei: boieri, mahalagii, alogeni

Populația urbană a fost întotdeauna eterogenă din punct de vedere profesional, etnic sau religios. Și cu toate că mahalaua s-a format și a evoluat adeseori și în Țările Române respectând *un criteriu* de ordin social (profesional, etnic sau confesional) − așa cum era cazul unor mahalale ieșene precum Curelari, Tălpălari, Feredeelor etc. −, Muntenimile au făcut excepție de la această regulă, *eterogenitatea lor fiind o caracteristică pentru toate palierele vieții sociale*. În special schimbările administrative și comerciale[23] din această perioadă au făcut ca populația să se diversifice sub aspect socio-profesional, iar stratificarea ei să fie din ce în ce mai pronunțată. Din componența socială a Muntenimilor au făcut parte boieri, meșteșugari, negustori, târgoveți, clerici, slugile domnești sau boierești, robi, haimanale, supuși străini, dar și oameni săraci[24].

Așezarea reprezentanților marii boierimi din capitala Moldovei în zona Muntenimilor s-a intensificat în doua jumătate a secolului XVIII, încadrându-se fenomenului de mobilitate spațială și socială care a caracterizat mahalaua. Majoritatea locurilor pe care boierii și-au ridicat case în această perioadă erau sub stăpânirea domnului („locuri gospod"), zona Muntenimii fiind folosită pentru răsplătirea cu danii a boierilor și a orășenilor. În primul deceniu din a doua jumătate a veacului XVIII, printre

[19] Ecaterina Negruți, *op. cit.*, p. 47.

[20] Gh. Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859*, în Ștefan Pascu (ed.), *Populație și societate*, vol. I, p. 316-317.

[21] *Documente statistice privitoare la orașul Iași* (în continuare *Documente statistice*,), ed. Ioan Caproșu, Mihai-Răzvan Ungureanu, vol. I (1755-1820), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 1997, p. 140-279.

[22] Gh. Platon, *op. cit.*, anexa XII.

[23] Desființarea vămilor interne, ridicarea monopolului otoman și stabilirea unui regim administrativ-fiscal mai ordonat au permis creșterea orașelor și încurajarea migrației (Ecaterina Negruți, *op. cit.*, p. 57).

[24] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mahalagiii din Muntenime sunt atestați vornicul Mihalachi Sturza[25], banii Andronache[26] și Scarlatache Costache[27] cu casele în Muntenimea de Mijloc. În Muntenimea de Sus, printre cei care primiseră danii sub formă de loturi se aflau logofătul Ioan Bogdan, paharnicul Constantin Râșcanu sau logofătul Iordachi Cantacuzino[28]. Pe lângă stăpânirea acestor locuri primite de la domnie, boierii își formaseră acolo întinse proprietăți, prin achiziționarea de case sau locuri de la diferiții mahalagii din Muntenime; și aceasta pentru că era o zonă colinară curată − în contrast cu mlaștinile din jurul râului Bahlui − și puțin aglomerată în comparație cu centrul orașului, schițat în jurul Curții Domnești[29]. Un campion al acestui gen de achiziții era logofătul Ioan Cantacuzino; începând cu anul 1779, el dobândea numeroase proprietăți atât de la rude, cum era cumnatul său, spătarul Matei Ghica[30], cât și de la alți mahalagii, formându-și un impresionant domeniu în Muntenimea de Sus. Fratele lui, Iordachi Cantacuzino, mare vornic la 1782, se muta și el în Muntenimea de Sus; își construia casă pe câteva locuri unite, fie luate de la fratele său[31], fie primite ca danie de la domnitorul Alexandru Mavrocordat. Un alt reprezentant al familiei Cantacuzino, Matei, fost spătar la 1781, s-a numărat și el printre mahalagii Muntenimilor, având o proprietate formată din locuri cumpărate sau primite ca danie de la diferiții domni ai Moldovei[32]. Fostul logofăt Vasile Razul urmase și el același traseu, pentru a-și crea o așezare întinsă pentru familia sa în Muntenimea de Mijloc, unind patru locuri alăturate, cumpărate de la târgoveți[33]; iar exemplele ar putea continua.

La începutul secolului XIX, acest proces s-a intensificat, loturile mici ale mahalagiilor fiind cumpărate de boieri și apoi unite în proprietăți întinse și așezate în special la frontul principalelor drumuri din Muntenime (Drumul Copoului, Sărăriei sau al Păcurarilor). Dintr-o hotărnicie a vornicului Manolachi Conachi, dată pentru locurile deținute de acesta, sunt menționați în Muntenimea de Sus („la deal de biserica Sf. Nicolae"), ca vecini, vornicul Constantin Greceanu, logofătul Iordachi Cantacuzino și Iordachi Canta[34]. Un alt reprezentant al Cantacuzinilor, spătarul Costache Cantacuzino, intra în stăpânirea unei case din Muntenime în 1803, prin cumpărare de la frații Scorțescu, Grigorie și Ruxandra, aceștia din urmă primind casa moștenire de la părinții lor[35]. Tot în 1803, Gheorghe Tăutul[36] făcea un schimb de proprietăți pentru a se muta în Muntenimea de Sus. Casa primită era proprietatea unei ramuri a Sturzeștilor, moștenită de Pavel Grigoraș de la mama lui Ilinca, fata lui Lupașcu Sturza. Un alt neam de mari boieri ai Moldovei care s-a stabilit în Muntenime, începând cu anul 1803, a fost familia Balș. Bunăoară, o proprietate ce ocupa o suprafață însemnată din Muntenimea de Sus, în

[25] *Documente Iași*, VI, *Acte interne (1756-1770)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2004, p. 222, nr. 259.

[26] *Ibidem*, p. 233, nr. 269.

[27] *Ibidem*, p. 103-104, nr. 117.

[28] *Ibidem*, VIII, *Acte interne (1781-1790)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2006, p. 87-88, nr. 67; VI, p. 298-299, nr. 346; VIII, p. 152, nr. 122.

[29] Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 88-89.

[30] *Documente Iași*, VII, p. 637, nr. 488.

[31] *Ibidem*, VIII, p. 151, nr. 122.

[32] *Ibidem*, p. 84-85, nr. 64.

[33] *Ibidem*, VII, p. 552-553, nr. 422.

[34] *IN*, fasc. 4/1924, nr. CXLII/19 ianuarie 1794, p. 225. Este vorba de Iordache Cantacuzino Deleanu, mare spătar, tatăl Mariei, căsătorită Ghica (*Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*. *Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. III (Familia Cantacuzino), coord. Mihai-Dimitrie Sturdza, București, Simetria, 2014, p. 38).

[35] ANI, Documente, CLX/44 (1803), f. 1.

[36] Idem, CXXIII/3 (1801), f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Copou, era aceea a vornicului Toderaşcu Balş; el şi-a unit mai multe locuri pentru a-şi lărgi o mică stăpânire a sa, aflată între Drumul Păcurarilor şi Drumul Copoului, prin cumpărarea loturilor deţinute de două dintre vecinele sale, Luţa unguroaica şi Nastasia, „fimeia mortului Manole", mahalagiu[37]. Într-o hotărnicie a proprietăţii sale din 1810, se arăta că, alături de casa vornicului, se aflau şi proprietăţile vistiernicului Iordachi Roset, în partea de sud, şi cele ale Zoiţei Ghica, în partea de nord[38]. Constandin, un alt reprezentant al familiei Balş, a cumpărat şi el proprietăţi în Muntenime. Fost spătar, vornic şi logofăt al Ţării de Jos la început de veac[39], el a cumpărat în Muntenimea de Sus, „din deal de biserica Blagoveşteniilor şi de Drumul Sării cel vechiu", câteva locuri ce aparţineau lui Iordache Balş, căminar; vânzarea era întărită de Alexandru Calimachi, care îl numea în actul său pe Constandin, „cinstit şi credincios boier al nostru". În aceeaşi zonă a Muntenimilor, spre locul bisericii Sf. Nicolae cel Sărac[40], şi-a construit proprietatea Manolachi (Emanoil) Balş, la 1804, când a solicitat şi a primit învoire de la mitropolitul Veniamin să-şi ridice „casă din zid" pe terenul bisericii, chiar în apropierea edificiului; se îngrijea în schimb de sfântul lăcaş, în calitatea sa de epitrop[41]. Manolachi era căsătorit cu Smaranda, născută Manu, a cărei familie deţinea mai multe locuri în Muntenime, fiind moştenite de fratele ei, Mihalache Manu[42].

O altă familie boierească ai cărei reprezentanţi s-au stabilit în Muntenime era familia logofătului Ştefan Sturza, tatăl lui Sandu (Săndulache), hatman al Moldovei. Săndulache Sturza, căsătorit cu Catinca, fiica lui Constantin Moruzi, moştenise proprietăţile din Muntenimea de Sus, aflate la Drumul Copoului, şi le-a transmis apoi, după moartea sa, spre sfârşitul celui de-al doilea deceniu al secolului XIX, fiului său,

[37] Idem, CCCXXXVII/5 (1803), f. 1. Toderaşcu Balş continuă şi în anii următori achiziţionarea de proprietăţi în zona Muntenimii, el cumpărând în 1828, de la Şărban Negel, vornic de poartă, „casele sale cu tot cu aşternuturi şi mobile din casă […] cu toate binalele ce sunt în ogradă şi cu tot locul lor" (*IN*, fasc. 4/1923, nr. CXLV/15 martie 1828, p. 227). La rândul său, vornicul Negel îşi cumpărase casele din Muntenime în 1809, de la comisul Costachi Conachi (idem, nr. CXLIV/28 mai 1809).

[38] *IN*, fasc. 7/1927, nr. LII/21 august 1803, p. 130.

[39] Constantin Balş sau Costache (a nu se confunda cu Constandin Balş vornic al Ţării de Sus tot în această perioadă). Vezi *Documente Iaşi*, vol. X, *Acte interne (1796-1800)*, editate de Ioan Caproşu, Iaşi, Editura Dosoftei, 2007, p. 225, nr. 243; *Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică*, II, p. 254-255.

[40] Biserica Sf. Nicolae de Sus, atestată în 1691, era ctitorie a lui Luca, pârcălab, „pe Uliţa den Afar(ă)". Peste doar câţiva ani, la începutul secolului XVIII, biserica era menţionată ca lăcaş de închinare pentru mahalagii din Muntenime şi principal reper topografic din partea de nord a oraşului. Edificiul ridicat pe locul actualei Case de Cultură a Studenţilor a avut o istorie zbuciumată, fiind dărâmat la începutul secolului XX, din cauza stării de degradare în care ajunsese. Vezi Constantin Turcu, *O biserică din Iaşi dispărută: Sf. Nicolae cel Sărac din Muntenime*, în *MMS*, XLII, nr. 1-2, 1966, p. 96-108.

[41] Dania făcută de mitropolit a reprezentat un gest de recunoştinţă faţă de Manolachi Balş (fiul lui Lupu Balş şi fratele lui Constantin Balş), care avea proprietăţi în Muntenimea de Mijloc. Manolachi s-a implicat, în calitatea de epitrop, în lucrările de reparaţie realizate în 1786 şi în 1803, reclădind-o din piatră. Casa de locuit a fost zidită şi terminată în 1807, perioadă din care datează şi un plan hotarnic al proprietăţii. Clădirea a fost lăsată moştenire de Manolachi Balş fiicei sale, Ecaterina, căsătorită Filipescu, alături de alte proprietăţi, ea vânzând-o la plecarea din Iaşi lui Alecu Beldiman, în 1812. Vezi ANI, Documente, DCCXCIII/22 (1812), f. 1.

[42] *Creşterea Colecţiunilor Academiei Române, 1908 (ianuarie-martie)*, Bucureşti, 1909, p. 105. Smaranda Balş în calitate de epitrop şi clironoamă a fratelui său, mort în 1812, a vândut un loc din Muntenimea de Jos, pe care acesta îl primise ca danie de la Alexandru Calimachi. Locul a fost cumpărat de Sava Răzmeriţă, proprietar de case şi dughene în Muntenime. Pe Sava Răzmeriţă îl întâlnim şi în alte acte privind diverse proprietăţi, în special din Muntenimea de Mijloc. Se judecă cu Alexandru Venieriu, fost sărdar, pentru o casă cumpărată de acesta (ANI, Documente, CDIX/117 (1809), f. 1), precum şi cu un alt mahalagiu, Constantin, nepotul Anastasiei Covrigeasa, din aceeaşi zonă a Muntenimii de Mijloc, pe care îl împiedică să intre în posesia moştenirii sale (*IN*, fasc. 8/1928, nr. XLI/17 aprilie 1806, p. 86-87).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

logofătul Costache Sturza[43]. Proprietatea spătarului Ioniță Cuza din Iași era tot în Muntenime și a fost moștenită de Gheorghe, fiul lui Ioniță, după decapitarea celui din urmă[44]; de precizat că locurile stăpânite de familia Cuza fuseseră primite ca danie încă din 1761, de la Ioan Theodor Calimah[45]. Vasile Coroi s-a numărat și el printre proprietarii din Muntenime, având mai multe stăpâniri și dughene la limita dintre Muntenimea de Mijloc și cea de Sus, în zona bisericii Sf. Nicolae cel Sărac și un loc de casă lângă biserica Prapa-Doamna Parascheva[46], spre Păcurari. Hatmanul Toma Buhăescu locuia în mahala, în Muntenimea de Mijloc, proprietățile sale fiind vândute de soția lui, Smaranda, pentru a acoperi plata unor datorii după moartea acestuia, în 1810[47]. Tot acolo era și una din proprietățile paharnicului Ioniță Canano, așa cum o dovedește un plan al locurilor din zonă întocmit la 1807[48]. O parte a proprietății era vândută în 1806 Saftei Canano, nepoata lui Ioniță, fiica Mariei Cantacuzino și a lui Constantin Canano, fratele său, care a stăpânit-o până în 1812, când Maria, mama Saftei, o dă ca danie sulgerului Constantin Leondari[49].

Toate aceste proprietăți, alături de cele ale altor boieri de rang inferior care s-au așezat în Muntenime, în primele decenii ale noului secol, intrau ulterior în stăpânirea moștenitorilor familiei, puține fiind cazurile de înstrăinare[50]. Fie că ocupau locurile din centrul mahalalei, de-a lungul celor două căi de acces principale, Drumul Botoșanilor și Drumul Sării, sau locurile de prin mahala, întregul proces demonstra interesul ridicat al boierimii pentru această zonă; fapt reconfirmat, în special în perioada 1830-1850, de lucrările de amenajare efectuate aici.

Alături de casele de locuit flancate de grădini impozante sau independent de ele, boierii din zona celor trei Muntenimi dețineau și numeroase dughene, oferite spre închiriere negustorilor și meșteșugarilor care își desfăceau produsele. Prezența lor numeroasă, în special la fronturile principalelor căi de acces din mahala, și creșterea numărului de boieri care stăpâneau aceste construcții aici, în mahala, și nu în zona de târg, așa cum ne-am aștepta, dovedește intensificarea comerțului stradal, încurajat chiar de cei cu sânge albastru. Ca să completăm tabloul cadrului fizic ocupat de boieri în Muntenime, precizăm că în 1811, în partea de nord a mahalalei, spre Păcurari, își avea dughenele, 12 la număr, familia vistiernicului Roznovanu, „alături de ogrăzile sale”[51].

[43] *IN*, fasc. 8/1830, nr. XCIII/1831, p. 133.

[44] ANI, Documente, CCLXXXIII/3 (1803), f. 1.

[45] *Documente Iași*, VI, p. 298, nr. 346; ANI, Documente, CCLXXXIII/3 (1803), f. 1.

[46] ANI, Documente, DCCLVI/1 (1810), f. 1. Vasile Coroi avea mai multe proprietăți în partea de sus a orașului. Un exemplu este hanul din Târgul de Sus, din prima jumătate a secolului XIX. Într-un document din 1827, aflăm că acesta era format dintr-o bucătărie, o băcălie și mai multe odăi cu locuri. Pentru acest han și negoțul săvârșit aici, Vasile Coroi este scutit de toate dările de către Ioan Sandu Sturdza, „pentru toate slujbele îndeplinite” (idem, DCCLVI/5 (1827), f. 1). Hanul a rămas în posesia urmașilor lui Vasile Coroi până în 1867, când Iordache Coroi îl vinde Primăriei cu 1.500 galbeni (idem, DCCLVI/49, f. 1).

[47] *IN*, fasc. 9/1931, nr. 36/7 noiembrie 1810, p. 101.

[48] ANI, Documente, CCCXCV/81 (1806), f. 1.

[49] Idem, CCCLXII/36, f. 1.

[50] Construită la început de secol, Casa lui Manolachi (Emanoil Balș) a fost vândută de moștenitoarea averii, Ecaterina Balș, căsătorită cu Gheorghe Filipescu, mare ban al Craiovei, unui alt boier, Alecu Beldiman, aceasta mutându-se în București. Vezi idem, DCCXCIII/22 (1812), f. 1; *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I (Abaza-Bogdan), coord. Mihai-Dimitrie Sturdza, București, Editura Simetria, 2004, p. 255. În 1815, Nicolae Hrisoverghi, fost mare vornic, și-a vândut casa din Muntenimea de Sus, pe care o stăpânea de câțiva ani: o cumpărase de la Vasile, fratele său. Noul cumpărător a fost serdarul Costache Conachi, în schimbul a 1.000 galbeni olandezi (ANI, Documente, MLX/11 (1820), f. 1).

[51] *Documente statistice*, vol. I, p. 315.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe aceeași parte dreaptă, cum se înainta spre Păcurari, stăpânea trei dughene banul Toma Cozma, urcând cu locul lor spre Copou, o dugheană banul Teodor Başotă, iar alte patru spătarul Constantin Sturza[52]. După ce și-a vândut casele sale din Muntenimea de Mijloc, logofătul Costachi Ghica s-a așezat mai sus, aproape de șanțul orașului, în casa socrului său Iordache Cantacuzino, tatăl Mariei[53], fiind menționat, în 1811, cu locuința sa și cu un număr de șase dughene[54] în Muntenimea de Sus. Alături de el, spre baza dealului Copou, se afla ograda vornicului Nicolae Hrisoverghi și cinci dughene ale logofătului Pașcanu[55]. Dughene în Muntenime stăpâneau și Constantin Sturza, fiul lui Săndulache, apoi polcovnicul Manolachi Balș, nouă la număr, localizate lângă biserica Sf. Nicolae cel Sărac, precum și logofătul Constantin Greceanu, dughene „așezate alături de curtea caselor sale”[56], aflate la capătul Drumului Păcurarilor, spre Târgul de Sus. Ioniță Cerchez, fost mare căpitan, avea și el mai multe dugheni cu pivniță, așezate lângă casa de locuit din Muntenimea de Sus[57].

Existența unui număr ridicat de dughene în Muntenime a dus la coabitarea destinației *rezidențiale* cu aceea *funcțională* a mahalalei de început de veac XIX, rostul din urmă fiind consolidat, desigur, și de existența zonelor de târg și a piețelor (Târgul Boilor, vecinătatea Târgului de Sus, Piața de la Sfinții Teodori). În 1830, numărul dughenelor din Muntenime se ridica la 516, fiind împărțite astfel: în Muntenimea de Sus erau 39 de dughene ale mănăstirilor și 23 ale locuitorilor, în Muntenimea de Mijloc erau 23 de dughene mănăstirești și 170 ale locuitorilor, pe când în Muntenimea de Jos, din cele 261 de dughene, 66 erau stăpânite de mănăstiri și 195 de locuitori[58].

O altă urmare a mobilității locative din mahala a fost manifestarea unor forme de solidaritate boierească, pentru îndeplinirea unor lucrări în scop edilitar, ce răspundeau necesităților urbanistice din epocă. Așa apăreau asocierile câtorva boieri pentru aprovizionarea cu apă a proprietăților din Muntenime sau pentru podirea drumurilor. În 1805, hatmanul Săndulache Sturza, vornicul Nicolae Balș, vistiernicul Alecu Balș, logofătul Constantin Balș, logofăt Costachi Ghica, vornicul Aleco Ianculeu și spătarul Neculai Stratulat și-au unit eforturile pentru aducerea apelor de pe moșia Copou în Muntenimea de Mijloc și de Sus; evident, pe propria cheltuială[59], dat fiind faptul că „poporul” din această mahala era „lipsit de apropierea apelor […] uscându-se de sete”[60]. Pe seama solidarităților boierești este pusă prima podire a „uliței ce mergea la Copou”, de la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX. Lucrarea respectivă fusese realizată cu „cheltuiala boierilor mahalagii”, „pentru folosul nostru, dar mai ales al trecătorilor”[61].

Boierii mai mărunți, cu dregătorii mai mari sau mai mici, alături de orășenii din categoriile sociale de mijloc formau o parte însemnată a populației Muntenimilor.

[52] *Ibidem*, p. 316.

[53] *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, III, p. 38.

[54] *Documente statistice*, vol. I, p. 317; Ștefan S. Gorovei, *Observații noi într-o controversă veche (Familia Ghica din Moldova)*, în *AIIAI*, tom XV, 1987, p. 315-324.

[55] *Documente statistice*, vol. I, p. 317.

[56] *Ibidem*, p. 319.

[57] *Documente Iași*, VIII, p. 192-193, nr. 144.

[58] Gh. Platon, *op. cit.*, anexa XII.

[59] C. Andreescu, *Inițiative particulare de aducere a apei potabile la Iași*, în *AR*, tom VI, 1941, p. 312.

[60] Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, Iași, 1857, p. 84.

[61] „Miron Costin”, an II/1914, nr. 1, doc. 1/1826, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Slujbașii domnești sau boieri de rang mai mic completau tabloul social al mahalalei, a cărei principală trăsătură a fost, fără îndoială, *eterogenitatea*. În Muntenimea de Sus, alături cu Drumul Păcurarilor, locuia logofătul de divan Iftimi Busuioc și stolnicul Iordachi Gheuca[62]. Dimitrie Saul, fost mare spătar la 1800, deținea mai multe locuri cumpărate în Muntenimea de Mijloc, printre care și unul cumpărat de la Sandul Veisa, izbaș, acesta din urmă, alături de soția sa, Ileana, fiind moștenitorii unchiului lor Toader, vornic de poartă[63]. Mihalachi Luca, fost spătar la început de secol, deținea o proprietate în Muntenimea de Sus, la Drumul Copoului, alături de locul pitarului Ioniță Cerchez, un alt boier mahalagiu al zonei; cei doi își aveau proprietățile alături de locul casei lui Ștefan Sturza și de proprietatea lui Vasile Codreanu, logofăt de divan[64]. Șerban Periețeanu, fost mare pitar, adunase și el, în anul 1808, mai multe proprietăți în Muntenimea de Sus[65], iar stolnicul Dumitrachi Râșcanu, căsătorit cu Catinca Canta, primea moștenire de la tatăl său, Constantin Râșcanu, vornic, o proprietate în Muntenimea de Sus, lângă biserica Sfinții Patruzeci de Mucenici[66]. Dimitrie Florea, fost mare clucer și megieș cu Manolachi Balș, își avea casa lângă biserica Sf. Nicolae de Sus. După mai multe înțelegeri cu epitropii bisericii privind locul uliței care-i oferea accesul de la proprietate spre Drumul Copoului[67], făcea schimb de proprietăți cu Constantin Lazul, fost mare ban; pentru locuința pe care o ceda, primea în compensație un alt loc de casă, tot în Muntenime, alături de anumite materiale de construcție, pentru a-și ridica o altă reședință[68]. Pe lângă puținele exemple prezentate în rândurile de mai sus, sursele vremii ne arată că lista boierilor, mărunți sau recent ridicați la acest rang, care locuiau în mahala, era mult mai mare[69].

Clericii care locuiau în Muntenime erau în mare parte slujitori la bisericile din cele trei zone ale mahalalei (Sfinții Athanasie și Chiril, Sfinții Teodori, Sf. Nicolae de Sus, Sf. Parascheva, Sf. Haralambie, Sfinții Patruzeci de Mucenici, Buna Vestire), precum și la cele din apropiere (Sf. Ilie, Curelari, Sf. Spiridon etc.). Pe lângă diferitele tranzacții realizate de ei sau de rudele lor, sunt menționați datorită rolului deținut în comunitate: mai ales în tranzacțiile imobiliare erau deseori martori sau cei care scriau actele în numele mahalagiilor[70]. Rolul lor era la fel de important atunci când depuneau mărturie pentru proprietari ori vegheau la îndeplinirea unor cerințe postume ale mahalagiilor[71].

[62] *Documente Iași*, vol. X, p. 358, nr. 390.
[63] *Ibidem*, p. 191, nr. 222.
[64] *Ibidem*, p. 6, nr. 3.
[65] *Ibidem*, p. 46, nr. 44; p. 44, nr. 40; p. 166-167, nr. 179.
[66] *Ibidem*, p. 21, nr. 15.
[67] ANI, Documente, DCCXCIII/20 (1804), f. 1. Vezi și dosarul 21, ce cuprinde planul locurilor la care am făcut referire mai sus. În plan este menționată și casa ridicată de Manolachi Balș pe locul bisericii.
[68] Idem, DCCCLXXXVIII/1 (1807), f. 1.
[69] Alte exemple pot fi: vistiernicul Petrache Sturza în Muntenimea de Mijloc (idem, CDXXIX/101 (1819), f. 1); serdarul Costachi Conachi în Muntenimea de Sus (idem, MLX/4 (1815), f. 1); banul Nicolae Hrisoverghi și fratele său Vasile, în Muntenimea de Sus (*ibidem*); banul Ioniță Vîrnav, din Muntenimea de Mijloc (idem, CCCLXII/37 (1812), f. 1); spătarul Lupu Coroi din Muntenimea de Sus (idem, DCCCLXXX/22 (1803), f. 1); Dracachi Roset căminar și Iordachi Roset în Muntenimea de Sus (idem, MLX/3 (1811), f. 1.); serdarul Constantin Catichi în Muntenimea de Sus (idem, MLX/6 (1819), f. 1); sulgerii Zaharia Panaite și Gheorghe Costin din Muntenimea de Mijloc (*IN*, fasc. 8/1930, p. 89-90); sulgerul Ion Gane din Muntenimea de Sus (*Documente Iași*, X, p. 42, nr. 38); banul Iancu Miclescu din Muntenimea de Sus (*ibidem*, p. 203-204, nr. 221).
[70] Un număr important de documente care fac referire la tranzacțiile din zona Muntenimii menționează prezența preoților din epocă, fie ca martori, fie ca scribi pentru actele care se semnau cu felurite prilejuri (în *Documente Iași*, X, p. 112-113, nr. 112; p. 208-309, nr. 330; p. 347, nr. 378 etc.).
[71] „Preoții mahalagii" din Muntenime erau chemați să dea mărturie privind necesitatea închiderii unui drum din mahala (*IN*, fasc. 6/1926, nr. VIII/18 iulie 1831, p. 115).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Structura ocupațională

Din punct de vedere ocupațional, locuitorii Muntenimilor ieșene de la începutul secolului XIX sunt menționați în sursele vremii ca negustori, meșteșugari ori slujbași la curte sau în administrația orașului. Cum o analiză detaliată a activităților profesionale din Muntenimea de Jos nu poate fi restrânsă la articolul de față, vom reda în rândurile de mai jos o privire de ansamblu a diverselor meserii ale mahalagiilor din Muntenime, fără a dezvolta însă parcursurile individuale ale diferiților locuitori. Sfera ocupațională a mahalalei îi cuprindea pe *negustori* din următoarele ramuri de negoț: crâșmari, brașoveni, bacali, casapi, hangii, pietrari, plăcintari, calfe etc.[72]; se adăugau *meșteșugari* precum olari, croitori, apari, bucătari, cojocari, ciubotari, pietrari, pitari, teslari, covrigari, mahali, harabagii etc.[73], dar și *slugi* sau *clerici*[74].

Din categoria meșteșugarilor, olarii au continuat să se așeze cu meșteșugul în această parte nordică a orașului, fapt ce i-a ajutat să-și desfășoare activitatea în liniște[75]. Numărul olarilor a fost într-o continuă creștere față de secolul XVIII; mai exact la 1774, erau atestați cinci olari așezați în Muntenime: Arsăni, Constantin, Ion, Ioniță și Cârste[76]. În 1808, erau înregistrați, în partea de nord, un număr mai însemnat de olari[77], printre care se afla Cristea, cu cei doi fii ai săi, Angheluță și Ion, care îi moșteniseră îndeletnicirea[78]; mai important este însă că aveau proprietățile în Muntenimea de Mijloc încă din secolul trecut. Printre vecinii lui Cristea se număra Stan olarul, „seiman agiescu", menționat ca martor în hotărnicia locului lui Angheluță[79], moștenitorul proprietății lui Cristea. Angheluță olar, doboșar agesc, a deținut proprietățile familiei locuind în Muntenime cu soția Catrina și cu soacra sa o perioadă îndelungată, după care vindea casa moștenită lui Ion Matieș[80]. Marin olarul, văduv cu doi fii, la 1808, locuia și el tot în Muntenime[81]. Despre Stan olarul, mahalagiu din Muntenimea de Mijloc, așezat alături de alți locuitori cu acest meșteșug, documentele nu reține decât o „pricină" ce o avea cu Acsănia, pentru hotarul locurilor sale. Finalmente, Stan își vinde și el proprietatea

[72] Un Ivan plăcintar s-a stabilit, în 1819, în Muntenimea de Mijloc, cumpărând o casă de la Vasile Antohi (ANI, Documente, CDXCIII/1 (1819), f. 1).

[73] *Condica scrierii sufletelor și a familiilor a stării de gios din Târgul Ieșii 1808 iulie 5* din 1808 și *Catagrafia orașului Iași* din 1820, în *Documente statistice*, I, p. 140-279, 350-403.

[74] Vasile ciubotar, locuia în Muntenime, în 1805, împreună cu fiica sa Ileana (ANI, Documente, CDXXX/47 (1805), f. 1); Petre, staroste de cojocari, cu case în Muntenimea de Mijloc (idem, CDXXX/95 (1827), f. 1); Efstatie zugravul trăia, în 1827, în Muntenimea de Sus, pe un loc al bisericii Sfinții 40 de Mucenici (idem, CDVI/155 (1827), f. 1); un Lefter ciubotar era vecin, în 1810, cu proprietățile lui Toderașco Balș, în Muntenimea de Sus (*IN*, 7/1927, nr. LIV/20 august 1803, p. 130); Ioan, staroste de scripcari, s-a stabilit în Muntenimea de Sus, cumpărând casă de la Ilie croitor (ANI, CCCXLII/29 (1806), f. 1); Gheorghe mahal trăia cu familia sa în Muntenimea de Jos (idem, CCLVI/5 (1802), f. 1); sărdarul Enachi Teodorachi avea în Muntenime, la 1803, o proprietate ce aparținuse tatălui său Iordachi Darie bașă (idem, CCLXXXIII/3 (1803), f. 1).

[75] Vasile Chirica, Marcel Tănăsachi, *Repertoriul arheologic al Județului Iași*, vol. 1, Iași, 1984, p. 190.

[76] *Documente statistice*, I, p. 121-125.

[77] Gh. Platon, *op. cit*., anexa III, p. 313.

[78] Dintr-o hotărnicie a proprietății lui Angheluță olar și a fratelui său Ion, moștenită de la tatăl său Cristea, mort în 1804, anul actului întocmit de vornicii de poartă, aflăm că Angheluță își avea loc de casă și gospodărie în Muntenimea de Jos, alături de Ileana preoteasa, soția preotului Toma, și de Mihalachi orbul. Locul său mai era învecinat cu locul crâșmei lui Petrachi Buzilă și cu dughenele lui Toderașcu Măcărescul (ANI, Documente, CDLXII/6 (1801), f. 1, 2). Casa a fost vândută, în același an, lui Ion Matieș, cu 850 lei (*IN*, fasc. 4/1924, nr. XXXVII/10 mai 1804, p. 130-131).

[79] ANI, Documente, CDLXII/6 (1801), f. 1.

[80] *Ibidem.*

[81] *Documente statistice*, I, p. 140-279: *Condica scrierii sufletelor și a familiilor a stării de gios din Târgul Ieșii 1808 iulie 5*. Pentru descoperirea unor cuptoare de olari în zona fostelor Muntenimi, vezi Vasile Chirica, Marcel Tănăsachi, *op. cit*., p. 200-201.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unui alt mahalagiu, Ioniță Praștină[82]. Olarii „gospod", de la Curtea Domnească, precum și conducătorii breslei au locuit, ne arată sursele vremii, tot în Muntenime, așa cum era cazul lui Vasile, olar gospod, mort la 1808, atunci când apare menționat în Muntenimea de Mijloc fiul său, Alexandru[83]. După olari, o altă categorie numerică de meșteșugari sunt croitorii, la începutul secolului fiind în număr de 126 în tot cuprinsul Iașilor[84]. În 1808, în Muntenime sunt menționați, printre alții, Gheorghe croitorul, Constantin croitor, căsătorit cu Paraschiva și având doi copii, Grigore croitor, căsătorit cu Neacșa, și având un fiu, dar și o slugă[85]. Dănilă croitorul era căsătorit cu Maria, fiind menționat în categoria scutelnicilor; locuia cu soacra sa, doi ucenici și o calfă[86]. Familia lui Ștefan croitorul cuprindea, împreună cu el, șapte suflete: soția Nastasia, un fiu, un ucenic, o calfă și o văduvă, Maria, cu fiica ei[87]. Alți meșteșugari, precum pitarii, sunt menționați într-un număr semnificativ, ei stăpânind, pe lângă casă, cuptor de pâine și prăvălie sau dugheană pentru desfacerea produselor[88]. Tot din categoria celor care lucrau în zona meșteșugurilor alimentare pot fi amintiți bucătarii, bacalii, cârciumarii etc.[89]. În *Catagrafia orașului Iași din 1820*, în Muntenime sunt amintiți (cu așezarea în Muntenime) și „mehterii curții gospod" (muzicanții), portăreii, chinargii de la vamă[90], alături de apari, teslari, pietrari, surugii, cizmari, casapi[91], ciubotari[92], blănari[93], dar și opt pitari cu familiile și slugile lor[94], plăcintari și bucătari[95]. După mahalaua Tătărașilor, Muntenimea a fost zona în care au locuit o parte însemnată a cioclilor[96] și a haimanalelor, cei din urmă fiind în număr dublu față de restul zonelor din oraș[97]. În documentele epocii se observă totodată păstrarea sferei ocupaționale din deceniile precedente, fiind în continuare prezenți, în număr mare, croitorii, olarii, bacalii, cârciumarii etc. Tot în Muntenime, mahalagiii își ridicaseră mai multe ateliere de fierărie și lemnărie[98], o berărie în Păcurari[99], precum și o moară cu cai, în Muntenimea de Sus[100].

[82] *IN*, fasc. 9/1931, LXIII/1805, p. 124.
[83] *Ibidem.*
[84] Gh. Platon, *op. cit.*, p. 311.
[85] *Documente statistice*, I, p. 197.
[86] *Ibidem*, p. 200.
[87] *Ibidem*, p. 201.
[88] Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, Editura Academiei Române, 1969, p. 353.
[89] Printre meșteșugarii ce locuiau în Muntenime se numărau: Nicola Hungiu pitar, Nastasă pitar, Petrachi (*Documente statistice*, I, p. 198); Gheorghe bucătarul cu Maria, Ștefan bucătar cu soția Maria, Gheorghe bacal, Iordachi bacal cu soția Nastasâica, un fiu, o calfă și o slugă (*ibidem*, p. 202); Andoni bacal, Ivan bacal catolic, cu o casă în Muntenime lângă Drumul Păcurarilor (*Creșterea Colecțiunilor Academiei Române, 1908, octombrie-decembri*e, 1909, p. 279); Sandu cârciumar holtei, Ștefan cârciumar, Constandin cârciumar etc. (*Documente statistice*, p. 198-204).
[90] *Documente statistice*, I, p. 366-368.
[91] La început de secol locuiau în Muntenime: 17 surugii (Petrachi, Ștefan Movileanu, Ștefan Chihaiea etc., vezi *ibidem*, p. 350-399), dar și Vasâle Chiruți pietrar, „Dumitru chetraru scutelnic al boierului Săndulache Sturza", Dominte pietrar, Ștefan teslar, Ion casap, Ilie casap, Petre casap (*ibidem*, p. 368, 370, 385).
[92] Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *op. cit*., p. 369.
[93] Toder blănaru, Hrâstea blănaru, scutelnici ai vornicului Vasile Roset (*ibidem*, p. 385).
[94] „Iancul chitariu, Constandin chitarcu o slugă, Axânte chitar, Paladi, Costea grecul cu 2 slugi, alt Costea cu o slugă, Ioan, Iani sân Nastasă chitarbaș, Gavril Moldovan cu 6 slugi" (vezi *Documente statistice*, p. 369).
[95] *Ibidem*, p. 370.
[96] *Ibidem*, p. 399.
[97] *Ibidem*, p. 354.
[98] Gh. Platon, *op. cit*., anexa XII.
[99] Dintr-un hrisov al berăriei, din 1825, aflăm că era localizată „peste drum de Biserica Evanghelică" și cuprindea: o casă de locuit, o cuhne, o pivniță din piatră, o grădină cu legume, o fântână etc. (*IN*, fasc. 5/1924, nr. CXLIV/6 februarie 1925, p. 209).
[100] Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *op. cit*., p. 358.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Structură etnică și integrare socială

Ierarhia socială urbană − reflectată în toate palierele vieții orașului[101] − era prezentă și în Muntenime, iar dezvoltarea ei pe verticală a cuprins, așa cum am arătat mai sus, pe boier, cleric, negustor, meșteșugar, mahalagiu și femeia văduvă[102]. Astfel, transpunerea ei pe orizontală, din punct de vedere spațial, a permis existența vecinătăților urbane ce includeau, într-un spațiu restrâns și bine definit, pe boier așezat alături de slujitor, de meșteșugar sau de femeia văduvă[103]; de asemenea, presupunea ca indigenul să fie vecin cu un ungur, sârb sau evreu[104]. Stabilirea acestor relații de vecinătate, pe criterii etnice sau profesionale, nu era deloc întâmplătoare, ci dictată adesea de suportul oferit celor abia sosiți în mahala.

Din a doua jumătate a secolului XVIII, când numărul evreilor care au imigrat în Moldova din Imperiul Rus sau Habsburgic a crescut simțitor, mahalaua Muntenimii a fost una din zonele de așezare preferate de noii locuitori[105]. Alături de aceștia, în Muntenime sunt atestați și alți minoritari, de cele mai multe ori supuși străini, ruși[106], unguri[107], greci[108] etc. De exemplu, Ștefan Herman avea 40 de ani și venea din Ardeal; își petrecuse jumătate din viață pe teritoriul Moldovei, alături de soția sa, Maria, „nemțoaică", și de cei doi copii, Ioan și Rozana, în Muntenimea de Sus, în crâșma postelnicului Costachi Canano[109]. Tot pe proprietățile postelnicului se stabilise și

[101] O exemplificare a ierarhiei urbane din punct de vedere social vezi la Bogdan-Petru Maleon, *În drum spre lumea de dincolo. Ierarhii urbane reflectate în ritualul de înmormântare din Iașii secolelor XV-XVIII*, în *Contribuții privitoare la istoria relațiilor dintre Țările Române și Bisericile Răsăritene în secolele XIV-XIX*, vol. editat de Petronel Zahariuc, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2009, p. 161-177.

[102] Simion Câlția, *Mahalaua, indicator al urbanității*, în *RI*, 21, nr. 1-2, 2010, p. 111-121.

[103] Într-o hotărnicie din 1804 a locului lui „Angheluță olariul", sunt menționați și megieșii ce aveau proprietăți în jur, iar numele cât și ocupația lor sunt bune exemplificări ale ipotezei de mai sus. Alături de Angheluță erau așezați medelnicerul Toderașcu Măcărescu, Petrachi Buzilă jicnicer, Ioniță croitorul, Năstasă cioclu sau Maftei Rusul (ANI, Documente, CDLXII/18 (1804), f. 1).

[104] *Documente statistice*, vol. II, p. 99. Ștefan Herman, ungur, născut în Ardeal și stabilit în Iași la începutul secolului XIX, locuia în crâșma lui Costachi Canano pe locul bisericii Sf. Nicolae cel Sărac din Muntenime (*ibidem*, p. 11). Gheorghi Glavat rus era așezat în Muntenimea de Sus; avea ocupația de teslar și era căsătorit cu Irina moldoveanca (*ibidem*, p. 266). Berl Herscu era evreu, născut la Cernăuți; era însurat cu o moldoveancă, fără a i se da numele, și locuiau în Muntenimea de Mijloc, în Sărărie, având megieși mahalagii indigeni (*ibidem*, p. 188).

[105] Dacă în *Catastihul Iașilor din 1775* identificăm un număr de 117 familii evreiești, echivalente cu aproximativ 400 de persoane, din care opt în Muntenime, numărul lor a crescut de la deceniu la deceniu; astfel, la 1820, în noua catagrafie, evreii ajung să reprezinte un sfert din populația orașului (*Documente statistice*, I, p. 128-129; Gh. Ghibănescu, *Iașii în 1820*, în *IN*, fasc. 3/1923, p. 8).

[106] Vasile Rus cu soția lui Ioana și patru fii (*Documente statistice*, II, p. 203). Un Maftei rus apare ca vecin al lui Angheluță olar din Muntenimea de Mijloc (ANI, Documente, CDLXII/18 (1804), f. 1); Ivan Cesnoc, teslar venit în Iași la 1808, locuia în Muntenime cu soția sa, pământeancă; Gheorghe Glavan rus, însurat cu Irina, moldoveancă de la Căldăruș, teslar la rândul său, avea casă tot în Muntenimea de Sus (*Documente statistice*, p. 266).

[107] Toma, ungur, cu soția Aftinie, Vasâli, fiul său, căsătorit cu Mărioța și având și ei un fiu, sunt atestați la 1808 (*ibidem*, p. 199); Augustin, ungur, locuia cu Anița, mama lui, și un frate al său, *ibidem*, p. 203. Mai sunt menționați Pintilii ungureanu, cu soția Maria (*ibidem*), Grigore cu soția Nastasia și cu doi fii (*ibidem*, p. 205). Mihai, ungur, stăpânea un loc primit ca danie de la domnie în Muntenimea de Sus, pe care își ridicase o casă. Avea să moară în 1803, când fiul său Matei, rămas în casă și având grijă de mama sa bolnavă, făcea plângere către domnie; el arăta că mahalagiii, „văzând că i se apropie sfârșitul mamei sale, se scoală să strâmtoreze" proprietatea „din toate părțile" (*IN*, fasc. 7/1928, nr. LV/11 iulie 1803, p. 131).

[108] Constantin grec, teslar, cu soția Catrina, un fiu și Ilinca văduvă, probabil fiica lui (*Documente statistice*, p. 200); Mihale, grec, cu soția sa, Ilinca (*ibidem*, p. 201). O parte dintre grecii așezați aici locuiau în Muntenimea de Mijloc, în zona bisericii Sfântul Haralambie, unde ctitor era Gheorghe Leondari, grec.

[109] *Documente statistice*, vol. II, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fridrih Mainus, cu soția sa Terezie, nemți, abia sosiți în Iași de trei ani și care locuiau chiar în casele boierului[110]. În Sărărie își avea casa Ioan Mateeaș bac, luteran, ce mergea la biserica din Păcurari și care sosise în Moldova în preajma anului 1820. Acesta ținea în chirie, pentru negoț, crâșma lui Covrig din Muntenime[111]. La rândul său, Mateas Martin locuia și el în curțile boierești a lui Săndulache Sturza[112], iar exemplele ar putea continua.

Inserțiile locative ale populației evreiești în Muntenime, precum și coabitarea impusă de vecinătățile cu populația majoritară sau cu instituțiile religioase creștine au reprezentat o realitate a urbanității din primele decenii ale secolului XVIII[113]. Raporturile interconfesionale și interetnice au jucat un rol important în configurarea structurii interne a Muntenimilor, cu atât mai mult cu cât, în mahala, relațiile teritoriale dintre edificiul de cult și locuitorii din jurul lui − care acum nu erau doar ortodocși ci și evrei, catolici, luterani − au influențat evoluția comunității. Creșterea demografică care a inclus lărgirea geografică și polarizarea socială a însemnat și apariția unor provocări și probleme în comunitate, dar au și stimulat totuși dezvoltarea societății urbane, a vieții de familie sau a grupărilor profesionale din cadrul mahalalei[114].

Dacă, la 1774, în Muntenimea de Sus erau identificate două familii evreiești[115] (a lui Rahmil și Leiba Șchiopu „steclar"), la 1820 sunt atestate 41 de familii, iar în 1830 numărul lor a crescut la 125, ce își aveau lăcaș de închinare în două sinagogi amplasate în spațiul Muntenimii de Sus[116]. În Muntenimea de Jos, de la un număr de cinci familii în 1774 s-a ajuns la un număr de 42 de familii în 1820 și la 50 de familii în 1830, toți mergând la sinagoga din Târgul Făini, unde erau concentrate cele mai multe lăcașuri de închinare[117]. Printre evreii menționați ca mahalagii în Muntenime se număra Simon Marcu Birbaum, venit în Iași în 1818 și așezat pe ulița ce mergea spre Păcurari, într-o dugheană cu chirie, probabil a unui boier[118]. Berl Herșcu este menționat, în *Catagrafia Sudiților din Moldova*, ca „negustor de sări și altele, având și o magaza"; era „însurat aicea în Moldova", locuind cu familia în casa lui din Muntenime, pe ulița Sărăriei[119]. La început de secol, Șmil cumpăra o casă de la Lupu olar, în Muntenimea de Mijloc, în apropierea curții lui Alecu Mavrocordat. Printre vecinii săi se numărau Angheluță olar, Mihalachi orbul și jicnicerul Petrachi Buzilă. Șmil și-a vândut casa, în

[110] *Ibidem*, p. 20.

[111] *Ibidem*, p. 16.

[112] *Ibidem*, p. 22.

[113] Dan Dumitru Iacob, *Sinagogile din Iași la mijlocul secolului al XIX-lea (aspecte culturale, sociale, arhitectonice și urbanistice)*, în „Historia Urbana", tom XVII, 2009, p. 140.

[114] Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800*, London, Weidenfeld & Nicolson, 1977. Pentru a oferi doar un exemplu din conflictele iscate în mahala, între membrii unor grupuri etnice și populația locală, reprezentativ poate fi litigiul dintre preoții bisericii Sf. Nicolae de Sus și Leiba, căsătorit cu Mendela, pentru o dugheană ridicată de familia evreiască pe locul bisericii, fără acordul epitropiei (*Documente Iași*, VII, p. 109, nr. 126).

[115] *Documente statistice*, I, p. 127.

[116] Dan Dumitru Iacob, *Sinagogile din Iași la mijlocul secolului al XIX-lea*, p. 141.

[117] Alte lăcașuri de închinare identificate pentru Muntenime sunt cele de pe Ulița Păcurarilor. Una era ținută de Mendel casapul și fusese ridicată în 1827, pe un loc de-al său. Urma apoi „havra" lui David Olemburg, de lângă biserica Sf. Nicolae și casele lui Lupu Balș. Pe niște locuri stăpânite de Catinca Ghica era o „havră" ce funcționa din 1803, sub stăpânirea lui olarului Iosăp, și alta a lui Avram croitorul. În Muntenimea de Mijloc era „havra" lui Ilie ceauș, înființată în preajma anului 1825, în dughenile lui Scarlat Miclescu, peste drum de hanul lui Coroi. Vezi Dan Dumitru Iacob, *Sinagogile din Iași la mijlocul secolului al XIX-lea*, p. 133.

[118] *Documente statistice*, p. 160. La fel era și cazul lui Meir Solomon Sarf, venit în Moldova în jurul anului 1820, ce stătea cu chirie într-o dugheană, spre Păcurari, cu soția sa, „pământeancă".

[119] *Ibidem*, p. 188.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

primii ani ai veacului XIX, preotului Toma și soției sale, Ileana[120]. Vecin cu Șmil era și evreul Strule, chemat martor în 1808, alături de alți mahalagii, pentru a se face hotărnicie locului deținut de Angheluță[121]. Amplasarea populației evreiești în cele două mari zone comerciale, Târgul de Jos și Ulița Hagioaei, încă din secolul XVIII, nu s-a schimbat în secolul următor. Evreii au menținut această poziție, însă integrându-se tot mai mult, spațial, în Muntenime, atât prin închirierea de case și dughene, cât și prin cumpărarea lor, așa cum ne dovedesc exemplele de mai sus. În 1830, procentul populației evreiești din Muntenime era de 25,8% din totalul locuitorilor, care își aveau aici atât casa, cât și dugheana sau locul de meșteșug[122]. Zonele cu cel mai ridicat număr de evrei din Muntenime rămâne partea de sud a Muntenimii de Jos, zona dinspre Păcurari a Muntenimii de Sus și zona din preajma bisericii Sf. Nicolae cel Sărac. Printre relațiile dezvoltate de evrei, cele mai des întâlnite în documentele privitoare la zona Muntenimii sunt cele comerciale: ei insistau pe închirierile de dughene de la mahalagii, mănăstiri sau biserici, pe împrumuturile bănești sau pe achiziționarea de locuri și case[123].

Pe lângă activitatea economică, alte două modalități de inserție socială în comunitatea Muntenimilor erau căsătoriile cu autohtonii sau convertirile la ritul ortodox. Motivația unor astfel de gesturi a fost, de cele mai multe ori, promovarea în ierarhia socială a mahalalei[124]. În Muntenime, la 1808, în *Condica scrierii sufletelor și a familiilor a stării de gios din Târgul Ieșii 1808 iulie 5*, sunt menționați Ion botezat, Gheorghe botezat, cu soția sa Gafița, alături de o fiică și o slugă, Dumitru botezat, Ion botezat, cu soția și cu soacra, „între cei iertați", și Maria, cu o fiică a sa[125]. Peste un deceniu, la 1820, în Muntenime erau atestați următorii convertiți: Maftei botezat, trecut la categoria birnic, Constandin botezat, haimana, Dumitru, jidov, cu „carte de iertare de la Mitropolie", Vasile botezat, la fel, cu carte de iertare de la Mitropolit, Dumitrachi botezat, Nicolai botezat, sudit rusesc, Constandin botezat, precupăț, „sudit nemțescu" și Constandin botezatul, „cu carte gospod de iertare"[126]. Numărul celor botezați a crescut în Muntenime odată cu popularea tot mai rapidă a zonei, mai ales în spațiile ei periferice, unde se așezau noii sosiți în oraș sau cei cu o situație materială mai precară, mărginașii. Aceștia foloseau practica convertirii pentru a urca în ierarhia socială și, deopotrivă, pentru a înainta din punct de vedere spațial, din marginea spre interiorul mahalalei. Astfel, într-o lume în care bunele relații dintr-o comunitate constituiau principalul suport al elevării sociale, solidaritatea teritorială era primul pas spre integrare, fiind secondată de alte două coordonate: *mediul ocupațional* (breasla) și *legăturile de rudenie* (familia lărgită)[127].

[120] ANI, Documente, CDLXII /18 (1804), f. 2.

[121] *Ibidem*, f. 1.

[122] În Muntenime, la 1830, erau 225 de familii evreiești. În Muntenimea de Sus erau 135 de familii, în cea de Mijloc 40 de familii, iar în cea de Jos 50 de familii (Gh. Platon, *op. cit.*, anexa XII).

[123] Dan Dumitru Iacob, *op. cit*., p. 145. Relațiile stabilite între evreii ce locuiau în apropierea bisericii Sf. Nicolae cel Sărac și slujitorii, epitropii sau credincioșii acelei parohii ne sunt cunoscute din documentele privitoare la istoria edificiului, în special din cele redactate în secolul XIX. Lăcașul de închinare evreiesc era situat între biserica Sf. Nicolae și Sf. Parascheva (Metocul Maicilor) și era cunoscut sub numele de sinagoga lui David Olemburg.

[124] O analiză complexă a fenomenului convertirii religioase în această perioadă în Mihai-Răzvan Ungureanu, *Convertire și integrare religioasă în Moldova la începutul epocii moderne*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2005.

[125] *Documente Statistice*, p. 30.

[126] *Ibidem*, p. 357.

[127] Maria Magdalena Székely, *Structuri de familie în societatea medievală moldovenească*, în *ArhGen*, IV (IX), nr. 1-2, 1997, p. 108-109; Emil Ioan Emandi, Mihai-Ștefan Ceaușu, *Să nu dărâmi dacă nu știi să construiești*, Iași, Editura Glasul Bucovinei, 1991, p. 9; Nikolai Todorov, *The Balkan City 1400-1900*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mahalaua Muntenimii, una din structurile urbane reprezentative a Iaşilor, a influenţat timp de două secole evoluția capitalei Moldovei. Alături de specificitățile inerente cadrului spațial, fenomenele sociale desfăşurate în graniţele ei i-au particularizat parcursul de la apariție, în secolul XVII, şi până la dispariție, spre jumătatea secolului XIX. Cea mai însemnată trăsătură a fost stratificarea socială, Muntenimea fiind singura mahala a Iaşilor în care ponderea familiilor boiereşti a fost una considerabilă. Dinamica realităților sociale din spațiul mahalalei a fost sporită de structura etnică şi de sfera ocupațională a mahalagiilor, acestea încurajând apariția unor noi caracteristici pentru viața socială a acelui spațiu: solidaritățile sau asocierilor dintre locuitori; modalitățile de promovare în ierarhia socială, prin inserții locative, apartenențe teritoriale sau convertiri religioase; vecinătățile urbane şi regulile de administrare a spațiului; modalitățile de interacțiune socială; conflictele inerente coabitării şi mijloacele de negociere; geografiile simbolice ale mahalalei. Sunt doar câteva repere care impun continuarea demersului de față, pentru o investigare cât mai completă a istoriei oraşului românesc din epoca medievală şi premodernă.

THE "MUNTENIME MAHALLE" FROM IAȘI AT THE BEGINNING OF THE 19th CENTURY. NEW INFORMATION REGARDING THE DYNAMICS OF THE SOCIAL LIFE (Summary)

Keywords: "mahalle", social life, dynamism, boyars, ethnic groups, social aggregation.

This study aims to offer a framework and to bring light on the dynamics of social life in the „Muntenime mahalle" at the beginning of the 19th century. The "mahalle", a framework for spatial organization and urban structure borrowed from the Ottoman space, answered to a genuine need for organization and physical coagulation of the Romanian medieval city. The division of urban development in structures like "mahalle" has favored the emergence of a social aggregation phenomena of urban community and the formation of various communities, ethnic or religious. This reality supported the emergence of solidarities based on geographical aspects of the slum, or the formation of townspeople's associations aiming to fulfill tasks of public utility and also to ensure social security through collective responsibility for individual misbehaviors.

Beyond these processes and phenomena of social insertion and cohabitation of the people who inhabited the limited space of the "mahalle" and their analysis, we can justly question ourselves who were the inhabitants of the "Muntenime mahalle", what were their occupations, their ethnicity or their confession, who was in the urban hierarchy or what were the ways of social insertion of the population who settled in the Muntenime, in that period. We chose to focus on the social component of the "Muntenime mahalle" from Iași, in the first decades of the 19th century, because they represent a period of transition as from the point of view of the concept of "mahalle", as spatial organization, as well as form perspective of the urban community, in general. For the "mahalle", the period analyzed, meant an "openness" towards new groups of population, settled in the northern part of Iași, a gradual loss of the selective character and of the legal and social role of its inhabitants, at the same time with the measures of legal and economical modernization. In the case of the urban community, the period of demographic growth, specific to the entire European space, at the beginning of the 19th century, developed on the basis of political stability and of economic growth, led to the beginning of a new stage in the evolution of the European cities.

Seattle, University of Washington Press, 1983; Pierre Lavedan, *Géographie des villes*, Paris, Gallimard, 1936; Nick Hayes, *The Construction and Form of Modern Cities: Exploring Identities and Community*, în „Urban History", 29, nr. 3, 2002, p. 413-423.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

COSMIN MIHUŢ[*]

PARTIDA NAŢIONALĂ DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MARILE PUTERI (1838-1840)[**]

Chestiunea „articolului adiţional" şi conturarea unei partide naţionale

În vara anului 1837, consulul general rus la Bucureşti, baronul Piotr Ivanovici Rückman[1], insista pe lângă domnitor să ia măsurile necesare pentru ca Adunarea să nu-şi mai depăşească atribuţiile, discutând modificările aduse Regulamentului Organic prin adăugarea regulamentelor şi dispoziţiilor emise în timpul administraţiei provizorii, precum şi „schimbările de formă" făcute de cele două Curţi în comun[2]. Faptul că unii membri ai Adunării nu se limitaseră la a constata – aşa cum, cu „scrupuloasă exactitate, cu calm", dând dovadă de „bun spirit", făcuseră deputaţii din Adunarea de la Iaşi în 1835 – dacă noua variantă era conformă „à ces bases" şi s-au opus unor stipulaţii sau au încercat să aducă modificări altora, „după propriile opinii", reprezenta pentru Rückman o acţiune „neobişnuită", atentatoare la adresa Curţilor Suzerană şi Protectoare, ce trebuia cât mai prompt stopată[3].

Reacţia hotărâtă a consulului era determinată de activitatea Comisiei de revizuire, însărcinată, în 1835, prin ofis domnesc, să confrunte articolele Regulamentului cu adăugirile aduse în timpul „vremelniceştei oblăduiri". Formată din logofătul Ştefan Bălăceanu, logofătul Emanuil Băleanu, postelnicul Alecu Ghica, Ion Câmpineanu şi paharnicul Ioan C. Roset, Comisia, „pătrunsă de importanţa materiei ce i s-a dat spre revizuire", a trecut la o analiză temeinică a textelor, întocmind, la 23 martie 1837 (st.v.), un raport al celor constatate[4]. „Cercetând şi precitind cu luare aminte din cuvânt în cuvânt orighinalurile şi cele date ei spre revisuire", Comisia formulează o serie de observaţii printre care şi cele referitoare la paragraful ce avea să facă o lungă carieră istoriografică sub numele de *articolul adiţional*[5] – unde se menţionează că orice

---

[*] Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi.

[**] Cercetare finanţată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală şi post-doctorală", cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanţat din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

[1] Piotr Ivanovici Rückman, consul general al Rusiei la Bucureşti între 1835-1839.

[2] BAR, Arhiva Alexandru Ghica Voievod, Acte III, f. 315 (Rückman către Alexandru Ghica, 17 iulie 1837, Bucureşti).

[3] *Ibidem.*

[4] *APR*, tom VII, partea I, *Obicinuita Obştească Adunare a Ţerei Româneşti*, legislatura II, sesiunea I (IV) – 1837, Bucuresci, Imprimeria Statului, 1896, Anexa 54, p. 525-528.

[5] Textul acestui paragraf este următorul: „Toate dispoziţiile de amărunturi ce se vor fi făcut într-acest chip în curgerea ocupaţiei provinţiei de către oştirile Curţii Rosiei vor avea putere de pravilă şi se vor privi ca o parte din Regulamentul Organic de mai sus. În viitorime, orice modificaţie ce ar voi să facă mai în urmă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

schimbare adusă Regulamentului nu este valabilă decât „după o înadins dezlegare a Înaltei Porţi şi cu priimirea Rosiei". Despre acest articol comisia afirmă că reprezintă o modificare adusă la „bazurile" Regulamentului, sugerând introducerea în text a unei menţiuni care să lămurească tipologia schimbărilor care trebuiesc supuse aprobării celor două Curţi[6].

Aflând de scrisoarea primită de Alexandru Ghica pe 17 iulie (st.v.), prin care era sfătuit să pună capăt dezbaterilor din Adunare cu privire la Regulamentul Organic, episcopul de Buzău, Chesarie, prezidează o „şedinţă extraordinară" reunită a doua zi, duminică[7]. Fiind în afara uzanţelor de convocare a şedinţelor Adunării, dezbaterile din 18 iulie au fost justificate de Neofit de Râmnic prin nevoia de a grăbi lucrările pe această temă, în condiţiile în care nu mai era mult timp până la închiderea sesiunii[8]. Jurnalul acestei şedinţe nu s-a păstrat[9] şi este foarte posibil − date fiind circumstanţele „extraordinare" în care s-au reunit deputaţii care nu reuşeau să facă cvorum[10] − nici să nu fi existat unul. De fapt, întâlnirea avea rolul de a pregăti un răspuns la ceea ce se aştepta să urmeze, astfel că trecerea raportului în registrele Adunării nu a respectat regulile în vigoare: el nu era propus de o comisie pentru a fi discutat şi adoptat în plen, ceea ce nu era posibil din moment ce numărul necesar de deputaţi nu era atins. Cel mai probabil, semnatarii raportului au fost şi singurii membri prezenţi[11].

Analizându-se raportul Comisiei de revizie, s-a observat că paragraful ce atenta la autonomia ţării nu se afla în Regulamentul tipărit şi folosit în timpul „vremelnicei Roseşti oblăduiri", încercând o demonstraţie ale cărei argumente, cu privire încălcarea dreptului de autonomie recunoscut prin Tratatul de la Adrianopol şi prin hatişeriful publicat la urcarea pe tron a lui Alexandru Ghica[12], se vor regăsi şi în *Actul pentru unire şi independenţă*, redactat de Partida Națională în noiembrie 1838. I. C. Filitti face o confuzie, afirmând că acest raport este trimis domnitorului la 18 iulie[13]: într-adevăr, textul este semnat de 25 de deputaţi, însă a rămas netrimis[14], eroare preluată şi de Constantin Vlăduţ care, pe de altă parte, vede în ofisul domnesc un răspuns la şedinţa „extraordinară" din aceeaşi zi[15].

Domnul în Regulamentul Organic nu se vor putea înfiinţa şi a se pune în lucrare decât după o înadins dezlegare a Înaltei Porţi şi cu priimirea Rosiei" (*ibidem*, p. 528).

[6] Membrii Comisiei propun adăugarea specificaţiei „la bazuri", imediat după cuvântul „modificaţie" (*ibidem*).

[7] În timpul sesiunii din 1837, s-a hotărât ca şedinţele Obşteştii Obişnuitei Adunări a Ţării Româneşti să se ţină marţea, joia şi sâmbăta (*ibidem*, p. 4).

[8] BAR, Arhiva Alexandru Ghica Voievod, Acte III, f. 318 (Alexandru Ghica către Rückman, 24 iulie 1837, Bucureşti).

[9] În orice caz, în *Analele Parlamentare* apare publicat doar raportul semnat de cei 25 de membri. (anexa nr. 54 A, p. 528-530).

[10] BAR, Arhiva Alexandru Ghica Voievod, Acte III, f. 318 (Rückman către Alexandru Ghica, 22 iulie 1837, Bucureşti).

[11] Semnatarii au fost: episcopul Chesarie de Buzău, Constantin Gr. Ghica, Pană Costescu, Mihail Cornescu, Emanuil Băleanu, Nicolae Filipescu, C. Cornescu, Gr. Grădişteanu, Grigore R. Filipescu, Ioan Filipescu, Ion Câmpineanu, Alexandru Nenciulescu, Grigore Cantacuzino, A. N . Filipescu, Nicolae Brăiloiu, G. Coţofeanu, C. Herescu, maiorul Popescu I-iu, D. Fălcoianu, C. Faca, N. C. Izvoranu, C. Zătreanu, C. Brătianu, Dimitrie Urieanu şi Ioan C. Roset (*APR*, tom VII, partea I, p. 530).

[12] Un fragment din acest document este citat în raportul din 18 iulie: „Domnii vor întocmi slobod toate pricinile din lăuntru ale Prinţipaturilor lor, sfătuindu-se cu ale lor divanuri, fără însă a aduce nici o vătămare drepturilor ce s-au chezăşit acestor două ţări prin deosebite tractaturi sau hatişerifuri" (*ibidem*, p. 529).

[13] I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834-1848*, Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române, Librăriile Socec, 1915, p. 50.

[14] O însemnare a episcopului de Râmnic, Neofit, atestă acest fapt (*APR*, tom VII, partea I, p. 530).

[15] Constantin Vlăduţ, *Ion Câmpineanu*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973, p. 116-117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Faptul că domnitorul s-a conformat indicaţilor consulului rus şi a trimis Adunării un ofis prin care şi-l retrage pe cel din 27 iunie 1836[16] (ce invita deputaţii să verifice dacă adaosurile aduse Regulamentului erau conforme cu fundamentele sale), provocând încetarea oricăror dezbateri pe această temă, a constituit preambulul furtunoasei şedinţe din 21 iulie 1837, care a dus la suspendarea lucrărilor Adunării. Ofisul domnesc s-a citit în plen pe 20 iulie şi a fost întocmit ca urmare a notei consulului rus, din 17 iulie[17]. Ignorând ofisul domnesc, o parte din membrii Adunării reiau dezbaterile ce le fuseseră interzise şi redactează un raport de răspuns, cu argumentele celui din 18 iulie. Discuţiile au degenerat în vociferări tumultoase, care apar în relatările unor contemporani. Reacţionând la tonul autoritar prin care Barbu Ştirbei, proaspăt logofăt al dreptăţii, care acuza Adunarea că îşi depăşise atribuţiile discutând chestiuni ce nu erau de competenţa sa, Ioan Filipescu îi striga că ar merita să fie spânzurat de cordonul roşu cu care Curtea Protectoare îl decorase, iar Ion Câmpineanu îl invită să ţină cont că nu se adresează unor cai, aluzie la unul din bunicii lui Ştirbei, care se ocupase cu negustoria de cai la Craiova[18].

S-a propus supunerea la vot a raportului şi, cu toate protestele membrilor Sfatului Administrativ aflaţi în sală, din cei 32 de deputaţi prezenţi, 24 l-au votat, trei au fost împotrivă şi cinci s-au abţinut[19]. Raportul, pe care 21 de deputaţi şi-au pus semnătura[20], a fost votat în ciuda ordinului de evacuare a sălii, ce întărea declaraţia de închidere a sesiunii, făcută de Mihail Ghica, marele vornic[21]. Unii deputaţi au fost chiar împiedicaţi să părăsească incinta până după „balotarisire”[22]. Şase din cei 25 de semnatari ai raportului din 18 iulie şi-au schimbat poziţia sau au absentat: patru deputaţi din colegiul boierilor de rangul I − vornicul Pană Costescu, hatmanul Nicolae Filipescu, aga Grigore R. Filipescu, colonelul Constantin Herescu − şi doi deputaţi de judeţ – paharnicul Gheorghe Coţofeanu (Romanaţi), colonelul D. Fălcoianu (Brăila); în plus, căminarul Ioan Otetelişanu (Vâlcea), absent la şedinţa din 18 iulie, se alătură demersului colegilor săi. Neavând la dispoziţie o listă cu deputaţii prezenţi la şedinţa din 21 iulie, sunt dificil de stabilit motivele pentru care cei şase nu se numără printre semnatari. Însă pentru Gheorghe Coţofeanu, a cărui prezenţă la şedinţa din 18 iulie poate părea surprinzătoare, motivele pentru care la 21 iulie absentează sau refuză să îşi pună semnătura pe amintitul raport sunt uşor de intuit.

Fiind ocârmuitor al judeţului Romanaţi, avusese unele probleme în a fi validat deputat, în primul rând din cauza unui protest adresat marelui vornic de boierii oraşului Caracal[23]. Principalele argumente aduse împotriva legitimităţii alegerii sale erau legate de faptul că nu avea o proprietate cunoscută în acel judeţ şi că mai chemase la vot „feţe

[16] *APR*, tom VII, partea I, p. 530 (anexa nr. 54 B, 18 iulie 1837).

[17] Vezi nota 2.

[18] J. A. Vaillant, *La Roumanie ou Histoire, Langue, Littérature, Orographie, Statistique des Romans*, tome II, Librairie de le Société de Géographie, Paris, 1844, p. 392. Vezi şi M. Chopin, A. Ubicini, *Provinces Danubiennes et Roumaines*, seconde partie, *Provinces d'origine Roumaine. Valachie, Moldavie, Bukovine, Transylvanie, Bessarabie*, Paris, Editeurs Firmin Didot Frères, Fils et CIE, 1856, p. 153.

[19] *APR*, tom VII, partea I, p. 43.

[20] Episcopul de Râmnic Neofit (preşedintele Adunării), episcopul de Buzău Chesarie, Constantin Gr. Ghica, Mihail Cornescu, Emanuil Băleanu, C. Cornescu, Alexandru Nenciulescu, Gr. Grădişteanu, Ion Câmpineanu, Ioan Filipescu, Ioan Otetelişanu, maiorul A. Popescu I-iu, Grigore Cantacuzino, A. N. Filipescu, Ioan C. Roset, N. Brăiloiu, C. Brătianu, C. Zătreanu, Dimitrie Urieanu, C. Faca, N. C. Izvoranu (*ibidem*, p. 532).

[21] BAR, *Alexandru Ghica Voievod*, Acte III, f. 318.

[22] *Ibidem*, f. 317.

[23] *APR*, tom VII, partea I, anexa 36 G, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fără cădere", precum serdarul Petrache Obedeanu, preşedintele judecătoriei acelui ţinut, „şezător acolo numai vremelniceşte", praporgicul Drăghicean Fărcăşanu, nevârstnic, şi pe Bănică sin slugerul Diclescu, cu locuinţa în judeţul Vâlcea[24]. Când aceste probleme, existente şi în alte părți, sunt discutate în comisia de verificare a titlurilor deputaţilor, Coţofeanu mărturiseşte că îi chemase pe aceştia la vot după cum „a văzut că s-a făcut şi pe la alte judeţe unora din boierii locuitări în oraşul Caracal şi cu proprietate la judeţele ce s-au chemat". Membrii Comisiei treceau cu uşurinţă peste cazul său, pe motiv că „vremea nu iartă a se desluşi acum toate după cuviinţă, nefiind nici reclamanţii de faţă"[25].

Într-un caz similar, la deputăţia judeţului Prahova, candidatul ales, paharnicul Constantin Ştefănescu, şi el ocârmuitor al judeţului, fusese invalidat. Pentru alegerea deputatului de Prahova s-a dus o luptă crâncenă între domnitor şi Ion Câmpineanu. Iniţial, candidatul domnitorului a câştigat-o, folosindu-se de avantajul pe care i-l oferea funcţia de ocârmuitor, care îl plasa în poziţia de preşedinte al comisiei de alegeri a judeţului. În cele din urmă, comisia pentru verificarea titlurilor deputaţilor, din care făcea parte şi Emanuil Băleanu, l-a invalidat[26], fiind ales clucerul Grigore Cantacuzino: pentru el, Ion Câmpineanu şi Emanuil Băleanu duseseră o adevărată campanie electorală printre alegătorii din judeţ[27].

Prezenţa lui Gheorghe Coţofeanu printre semnatarii raportului netrimis, acela de la 18 iulie, şi participarea sa la şedinţă se explică prin faptul că avea „misiunea" de a-l informa pe domnitor despre desfăşurarea dezbaterilor. De această „datorie" se achită „preaplecat" în mai multe rânduri. Spre sfârşitul aceluiaşi an, de exemplu, aduce la cunoştinţa domnitorului „vorbele" unor oameni însemnaţi ai logofătului Ştirbei, care erau siguri că stăpânul lor va lua curând domnia[28]. Numai așa putea domnitorul să ofere informaţii detaliate ale şedinţei din 18 iulie consulului rus[29].

Unii istorici analizează explicaţiile pe care Alexandru Ghica le dă lui Rückman şi concluzionează că domnitorul, „din sentimente patriotice" [30] şi „spre a salva poziţia ţării"[31], a încercat să diminueze importanţa opoziţiei; de aceea ar fi prezentat grupul semnatarilor acestui raport ca fiind unul de conjunctură, reducând numărul celor care au luat parte activ[32]. Firește că s-a apelat la „câştigarea" voturilor, însă demersul nu a aparţinut unui cerc restrâns şi izolat, al unor ambiţioşi, cum voia Alexandru Ghica să îl facă să pară, pentru a plasa responsabilitatea dezordinilor din Adunare în primul rând pe Ion Câmpineanu, pe care încearcă să îl discrediteze[33].

---

[24] *Ibidem.*

[25] *Ibidem.*

[26] *Ibidem*, p. 62.

[27] Enervat de acțiunile celor trei, Alexandru Ghica îi scrisese consulului rus sugerând trimiterea lor în faţa tribunalului spre a fi judecaţi pentru „manevrele şi insinuările reprehensibile" prin care îi manipulase pe electori (BAR, Arhiva Alexandru Ghica Voievod, Acte III, f. 288, Rückman către Alexandru Ghica, 10 ianuarie 1837, Bucureşti). Cei doi obţinuseră voturile unor mari proprietari pentru candidaţii lor din mai multe judeţe, spunându-le că domnul şi guvernul său, la sugestia Rusiei, vor să elimine indemnizaţiile acordate pentru pierderea dreptului de a avea scutelnici, eliberând totodată robii ţigani fără compensaţii pentru proprietarii lor; pe când candidaţii susţinuţi de ei promiteau că nu vor accepta nici cea mai mică lezare a drepturilor boiereşti (*ibidem*, f. 406, Alexandru Ghica către Rückman, 1 iulie 1838, Bucureşti; şi f. 409, Alexandru Ghica către Kisselev, 7 iulie 1838, Bucureşti).

[28] *Ibidem*, f. 361 (Gheorghe Coţofeanu către Alexandru Ghica, 20 decembrie 1837, Craiova).

[29] *Ibidem*, f. 318.

[30] Constantin Vlăduţ, *op. cit.*, p. 115.

[31] Apostol Stan, *Protectoratul Rusiei asupra Principatelor Române. 1774-1856. Între dominaţie absolută şi anexiune*, Bucureşti, Editura Saeculum, 1999, p. 104.

[32] BAR, Arhiva Alexandru Ghica Voievod, Acte III, f. 318.

[33] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După încheierea sesiunii Adunării, consulul general rus a plecat la Constantinopol[34], pentru a se întoarce pe 6/18 mai 1838, însoţit de Nicolae Aristarchi, capuchehaie în capitala otomană. Aristarchi venea să citească firmanul sultanului prin care se impunea adoptarea noii forme a Regulamentului Organic[35], iar domnitorul era somat să exprime nemulţumirea Porţii faţă de atitudinea celor 21 de semnatari ai „anaforalei ilegale”[36]. Puşi în faţa unei asemenea situaţii, „membrii opoziţiei” s-au reunit pentru a hotărî cum să reacţioneze, s-a discutat şi posibilitatea demisiei *in corpore* din Adunare. Însă, datorită negocierilor duse de Emanuil Băleanu, secretar al Adunării, s-a hotărât − şi pentru că sfaturile lui Colquhoun[37] şi Châteaugiron[38] îndemnau la un compromis[39], cu acordul tacit al domnitorului − ca „supunerea să vie din ascultare faţă de firman”[40].

În perioada următoare, acest gen de adunări „prelungite până noaptea târziu” au avut loc aproape zilnic în casele vornicului Mihai Cornescu şi ale agăi Ioan Filipescu (deputaţi aleşi de colegiul boierilor de rangul I). Participau, pe lângă Ion Câmpineanu şi Constantin Faca, şi alţi semnatari ai anaforalei[41]. Discuţiile gravitau în jurul firmanului, ale drepturilor ţării şi a validităţii lucrărilor Adunării în sesiunea ce tocmai se încheiase[42], proiectându-se redactarea unor memorii împotriva administraţiei lui Alexandru Ghica[43].

Félix Colson şi Pactul fundamental de uniune frăţească, federativă şi indisolubilă (martie 1837)[44]

Aflat la Viena în momentul plecării lui Ion Câmpineanu către Constantinopol, Alexandru Ghica era sfătuit de ambasadorul rus în Austria, Dmitri Tatişcev, să-şi grăbească întoarcerea la Bucureşti, pentru a combate „intrigile” acestui boier împotriva administraţiei sale[45]. Fusese informat, cu acest prilej, despre un document pe care Ion Câmpineanu îl avea în posesia sa, din cauză că îl împuternicea să acţioneze în numele compatrioţilor, însă conţinutul şi semnatarii actului erau încă un mister[46].

Deşi ştia că, de la Bucureşti, consulul britanic îi dăduse o scrisoare de recomandare pentru lordul Ponsonby[47], domnitorul încearcă să-l liniştească pe Rückman,

[34] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 56.

[35] ANIC, Colecţia Microfilme Anglia, rola 317, f. 331 (Colquhoun către Palmerston, 22 mai 1838 st.n., Bucureşti).

[36] Rückman le-a adresat public observaţii severe acestora (*ibidem*, f. 331v.; vezi şi I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 57).

[37] Robert Gilmour Colquhoun a fost consul, consul general şi apoi agent diplomatic la Bucureşti între 1834 şi 1859.

[38] Hippolyte de Châteaugiron (1774-1848), consulul Franţei la Bucureşti între august 1837 şi iulie 1839. A fost înlocuit cu Adolphe Etienne Billecocq (1800-1874), consulul între 1839 şi 1846.

[39] Radu R. Florescu *The Struggle Against Russia in the Romanian Principalities: A Problem in the Anglo-Turkish Diplomacy, 1821-1854*, ediţia a II-a revizuită, Iaşi, The Center for Romanian Studies, 1997, p. 185.

[40] ANIC, Colecţia Microfilme Anglia, rola 317, f. 337 (Colquhoun către Palmerston, 23 mai 1838 st.n., Bucureşti). Vezi şi Constantin Vlăduţ, *op. cit.*, p. 124.

[41] BAR, Arhiva Alexandru Ghica Voievod, Acte III, f. 406.

[42] *Ibidem.*

[43] *Ibidem*, f. 409.

[44] *Ibidem*, f. 298.

[45] Ion Varta, Tatiana Varta, *Moldova şi Ţara Românească în timpul domniilor regulamentare. Documente inedite din arhivele din Federaţia Rusă, Ucraina şi R. Moldova*, Chişinău, Editura Cartdidact, 2002, p. 96 (Rückman către Nesselrode, 19 martie 1839, Bucureşti).

[46] *Ibidem.*

[47] John Ponsonby, ambasador al Marii Britanii la Constantinopol în perioada 1832-1841.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mărturisindu-şi îndoiala în reuşita acţiunii „diplomatice”. Se baza pe faptul că marchizul de Châteaugiron îl prezentase pe Câmpineanu amiralului Roussin[48] şi Ministerului de Externe francez drept un om „ruinat, depreciat, fără autoritate, privit cu puţină consideraţie în ţară”, un intrigant care face dintr-o „schiţă de proiect” un instrument pentru „pasiunile şi ideile sale excentrice”[49]. Atitudinea consulului francez, contrară tuturor opiniilor exprimate în istoriografia noastră de până acum, se explică prin reacţia membrilor Partidei Naţionale după concedierea lui Félix Colson[50] (1804-1870) la cererea lui Alexandru Ghica[51]. Ruptura dintre Partida Naţională şi consulul francez se produsese în 1838, la mijlocul lunii august, când, destul de brusc, Châteaugiron îl eliberase din serviciul consulatului, unde îi servea drept secretar[52]. La această dată, Colson era deja apropiat al Partidei Naţionale, participând la redactarea „notelor şi protestelor” sale[53]. Activ în spaţiul public, tânărul francez disemina idei „subversive”, învăţând „tineretul” să adopte „lecţia insubordonării şi dezordinii”[54]; dar se făcuse „respingător” domnitorului mai ales prin articolele îndreptate împotriva administraţiei sale, pe care le publica în ziarul francez „Le National”[55].

Faptul că Châteaugiron cedase la cererea domnitorului şi se descotorosise de serviciile lui Colson – fără să-i ceară să părăsească ţara, aşa cum Alexandru Ghica ar fi vrut[56] –, devenit foarte „vizibil” în spaţiul public, are o motivaţie care trece dincolo de acordarea unui favor sau de dorinţa de a-şi îmbunătăţi relaţia cu domnitorul. Consulul acţiona în virtutea unor strategii ale politicii externe franceze, care nu-i permiteau să se implice în viaţa politică din Principate, transformându-l în simplu observator, cu misiunea de a-l apropia pe domnitor de „cei mai sus plasaţi dintre supuşii săi”[57]. De asemenea, atitudinea Franţei în chestiunea orientală în această perioadă este una de expectativă, fără a se angaja „direct”, aşa cum a făcut-o Marea Britanie, în contracararea influenţei ruseşti asupra Imperiului Otoman. De altfel, în criza generată de acţiunile lui Mehmed Ali în Egipt, cele două puteri apusene se situau, deşi nu în mod deschis, pe poziţii opuse[58].

Totuşi, ruptura dintre consul şi secretarul său avea şi explicaţii care ţineau de viziunea proprie a marchizului de Châteaugiron asupra chestiunii orientale, manifestate printr-o linie de conduită diferită de cea a lui Colquhoun şi chiar de aceea a consulului

[48] Albin Reine Roussin, ambasadorul Franţei la Constantinopol în perioada 1832-1839.

[49] Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 97.

[50] Venise în Ţara Românească în 1837 cu marchizul de Châteaugiron („Le National” din 2 octombrie 1838, *apud* Vasile Haneş, *Formarea opiniunii franceze asupra României*, vol. I, Craiova/Bucureşti, Scrisul românesc, 1929, p. 176).

[51] ANIC, Colecţia Microfilme Anglia, rola 9, vol. 336 (1838), f. 128v. (Colquhoun către Palmerston, 21 august 1838 st.n., Bucureşti, confidenţial).

[52] *Ibidem*, f. 128.

[53] *Ibidem.* Au existat „voci” care afirmau că Félix Colson se alăturase Partidei Naţionale pentru a trăi pe cheltuiala lui Ion Câmpineanu (Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 102).

[54] ANIC, Colecţia Xerografii Viena, rola 7, pachet XVII, c. 504 (Alexandru Ghica către Châteaugiron, 7 septembrie 1838, Bucureşti, confidenţial).

[55] ANIC, Colecţia Microfilme Anglia, rola 9, vol. 336 (1838), f. 128.

[56] ANIC, Colecţia Xerografii Viena, rola 7, pachet XVII, c. 506.

[57] *Documente privitoare la istoria românilor*, colecţia Eudoxiu de Hurmuzaki, XVII, *Corespondenţă diplomatică şi rapoarte consulare franceze (1825-1846)*, publicate de Nerva Hodoş, Bucureşti, 1913, p. 701 (Châteaugiron către Molé, ministrul francez al Afacerilor Străine, 7 mai 1838).

[58] Pentru mai multe detalii cu privire la implicarea marilor puteri în chestiunea egipteană, vezi Roderic H. Davison, *Ottoman Diplomacy and its Legacy*, în *Imperial Legacy. The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, edited by L. Carl Brown, New York, 1996, p. 174-202, şi Codrin-Valentin Chirica, *Anglia şi Chestiunea Orientală 1830-1900*, Iaşi, Editura Helios, 1999, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

francez de la Iaşi, Bertrand Huber[59]. Lipsa lui de experienţă politică („son inexpérience des affaires") este sesizată de Rückman[60] dar şi de Huber, care ignoră indicaţiile de la Bucureşti cu privire la „intrigantul" Félix Colson. Mai mult chiar, încearcă să folosească „zelul" tânărului francez, oferindu-i tot sprijinul său în culegerea de informaţii statistice despre Moldova, pentru a le prezenta apoi Ministerului Afacerilor Străine din Franţa[61]. Tocmai din acest motiv – pentru a informa Ministerul în legătură cu situaţia Principatelor! –, în perspectiva plecării sale prin Constantinopol către Franţa, împreună cu Ion Câmpineanu, îl pune pe Colson în legătură cu Desages, director în Ministerul Francez al Afacerilor Străine. Decizie pe care avea să o regrete mai târziu, dată fiind activitatea publicistică a lui Colson din vara anului 1839, când, angajat într-o „misiune" pentru care Huber nu-l autorizase, dădea publicității o serie de informaţii ce trebuiau să rămână secrete[62].

Pentru înţelegerea pe care o găseşte la consulul francez, domnitorul îi mulţumeşte public şi îl vizitează la consulat, ceea ce nu mai făcuse de când cu „afacerea Marsille", când relaţiile dintre cei doi se răciseră foarte mult[63]. Din acest moment, relaţiile Partidei Naţionale cu Châteaugiron se deteriorează, unii membri ai acelei grupări politice mărturisindu-i consulului britanic hotărârea de a nu-l mai vizita, deoarece îşi pierduseră încrederea în el pentru că cedase în faţa demersurilor domnitorului de a-l câştiga, într-o perioadă dificilă pentru ei[64].

Reacţia Partidei Naţionale a venit prompt, încercând să lovească public în imaginea lui Alexandru Dimitrie Ghica. Prilejul îi era oferit de manifestaţiile organizate cu ocazia onomasticii domnitorului, la 30 august 1838. După oficierea unui *Te Deum* în catedrala mitropolitană, în prima parte a zilei, seara oraşul a fost iluminat şi teatrul a fost deschis (gratuit) publicului pentru vizionarea unei piese jucate în cinstea domnitorului[65]. Textul piesei de circumstanţă, naiv şi extrem de laudativ – după cum mărturiseşte unul dintre spectatori (Robert Colquhoun)[66] –, fusese scris de doi „profesori francezi", Bevelot şi Storhaz[67]. Cu această ocazie, Félix Colson, care nu avea nici un venit oficial după ce fusese eliberat din serviciul de la consulat, oferea actorilor 100 de ducaţi (o sumă mare la acea vreme, ţinând cont de faptul că ducatul era o monedă din aur[68]) pentru a lipsi de la reprezentaţia din ziua sărbătorii[69]. Scandalul este evitat numai datorită scrisorii pe care unul din autori, Storhaz, o trimite unui secretar al domnitorului. Îl informa de ameninţările şi injuriile care tulburaseră comunitatea franceză din Bucureşti, după ce se aflase despre propunerea lui Colson, care a

[59] *Documente privitoare la istoria românilor*, colecţia Eudoxiu de Hurmuzaki, XVII, p. 724 (Huber către Molé, 10 ianuarie 1839).

[60] Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 113 (Rückman către Nesselrode, 20 aprilie 1839).

[61] *Documente privitoare la istoria românilor*, colecţia Eudoxiu de Hurmuzaki, XVII, p. 724.

[62] ANIC, Colecţia Xerografii Viena, rola 11, pachet XXXV, c. 152 (Huber către Desages, 1 septembrie 1839).

[63] ANIC, Colecţia Microfilme Anglia, rola 9, vol. 336 (1838), f. 128v.

[64] *Ibidem.*

[65] ANIC, Colecţia Xerografii Viena, rola 7, pachet XVII, c. 503 (Cateaugiron către Molé, 20 septembrie 1838 st.n., Bucureşti).

[66] ANIC, Colecţia Microfilme Anglia, rola 9, f. 133 (Colquhoun către Palmerston, 20 septembrie 1838 st.n., Bucureşti).

[67] ANIC, Colecţia Xerografii Viena, rola 7, pachet XVII, c. 503.

[68] În această perioadă, în Principate circulau trei tipuri de ducaţi de aur: austrieci, ungureşti şi olandezi (Costin C. Kiriţescu, *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*, vol. 1, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, p. 113).

[69] ANIC, Colecţia Xerografii Viena, rola 7, pachet XVII, c. 503.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

recunoscut-o deschis, dar a negat că ar fi avut complici[70]. În lipsa unor mărturii suplimentare, este dificil de stabilit proveniența exactă a banilor, în cazul în care francezul avea într-adevăr 100 de ducați. Ținând însă cont de momentul ales și de contextul politic din vara lui 1838 – Adunării i se impusese prin firman să adopte noul text al Regulamentului Organic, ce conținea și „articolul adițional", domnitorului dându-i-se „mână liberă" în pedepsirea celor care provocau tulburări în Adunare –, tentativa lui Colson este mai mult o manevră politică, menită să lovească în imaginea publică a domnitorului și mai puțin o răzbunare politică împotriva celui care îi provocase concedierea.

Întors la București, domnitorul demarează o anchetă pentru a afla mai multe detalii despre demersurile lui Câmpineanu. În martie 1839, investigațiile produseseră deja unele informații, destul de îndoielnice, cu privire la scopurile „conspirației". Fuseseră obținute de un subofițer al miliției valahe de la un oarecare Ioniță, ce se pretindea apropiat al lui Câmpineanu[71]. Se aflase că principalul obiectiv al acțiunii era înlăturarea protectoratului rusesc, însă Alexandru Ghica − domnitorul conducea personal ancheta − amâna luarea unor măsuri ferme până în momentul descoperirii depozitarului documentelor relative la această „asociație"[72]. În mijlocul tuturor incertitudinilor și al agitației anchetei, consulul francez din București, care atribuia intrigilor lui Félix Colson unele „neplăceri" în relația sa cu ambasadorul francez de la Constantinopol, îi mărturisea domnitorului că fostul său secretar era la curent cu unele activități subversive îndreptate împotriva administrației lui Ghica; la acest moment îi păreau a fi mult mai extinse și mai serioase decât crezuse în trecut[73]. La cererea domnitorului, Châteaugiron îi promitea că îi va aduce un document primit de la secretarul său cu puțin timp înainte de a-l concedia, referitor la existența unei „societăți secrete", a cărei misiune era schimbarea situației politice din provinciile situate în stânga și dreapta Dunării[74]. Acest document era un fel de proiect de „tratat național", conținând doar două articole clare și concise, redactate parcă pentru a fi citite și înțelese cu ușurință; ele susțineau o uniune între „națiunea slavă" de pe partea dreaptă a Dunării de Jos, reprezentată de Serbia, cu „româno-moldovenii" din stânga fluviului.

În opinia noastră, textul pare dinadins pregătit pentru a trece prin cât mai multe mâini. Are un caracter masonic și mobilizator prin salutul „forță și unire" („force et union") adresat „fraților prezenți și viitori", la sfârșitul lunii martie a anului 1837, punând totul sub auspiciile „de l'Etre Créateur de l'univers"[75]. Cei doi semnatari, „reprezentanți supremi"[76] ai celor două națiuni, jură în fața lui Dumnezeu și „sur le livre de sa haute sagesse" că vor lucra cu fervoare pentru *eliberare și regenerarea drepturilor politice și civile, pentru independența națiunilor lor* și își vor oferi ajutor reciproc pentru a-și atinge țelul, chiar punându-și în pericol viața și bunurile. Se îndatorau, de asemenea, să depună „toate eforturile" pentru „a angaja toate resursele și *forțele armate naționale* pentru cucerirea libertății fraților mai puțin norocoși", urmând ca statele

[70] *Ibidem.*

[71] Vezi rapoartele lui Rückman către Nesselrode pe această temă, în Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 106-108 (martie 1839), 111-114 (20 aprilie 1839), 114-115 (30 aprilie 1839).

[72] *Ibidem*, p. 112.

[73] *Ibidem.*

[74] *Ibidem.*

[75] *Ibidem.*

[76] Cornelia Bodea îi identifică pe Miloș Obrenović și Alexandru Ghica ca fiind cei doi semnatari, o ipoteză greu de dovedit, mai ales că nu sunt indicii că ar fi fost inițiați în tainele masoneriei (Cornelia Bodea, *Fața secretă a mișcării prepașoptiste române*, București, Editura Academiei Române, 2004, p. IX).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

componente ale confederaţiei să fie „republică sau monarhie, electivă de trei sau cinci ani, dar constituţională”[77].

În articolul al II-lea, jurământul făcut în faţa lui Dumnezeu şi pe „cartea înaltei sale înţelepciuni” din primul articol este cumva „girat” de unul făcut în prezenţa „Suveranului Mare Maestru”, fondator al „Fraternităţii Confederative” în chestiune. La fel de interesantă este angajarea celor doi reprezentanţi în respectarea „drepturilor sacre ale omului liber”, aşa cum au fost ele statuate în charta confederativă, emanată de *Consiliul Suprem al Fraternităţii Eliberatoare.* Tocmai în această dualitate a jurământului credem că rezidă argumentul care arată menirea „publică” a documentului, în care elemente masonice „coexistă” cu unele specifice „frăţiilor” boiereşti[78]. Pactul dobândeşte astfel un caracter aparte, uşor contradictoriu, în sensul că nu poate fi catalogat drept pur masonic, dar nici ca document de consacrare a unei „frăţii” boiereşti. În viziunea noastră, „publicitatea” sa se extindea la nivelul membrilor „prezenţi şi viitori” ai Partidei Naţionale, având rolul de a prezenta principiile pentru îndeplinirea cărora „reprezentanţii supremi” juraseră să lucreze, indiferent de riscuri, pe „Evanghelie, pe sfânta cruce şi pe sabia de onoare” în faţa unui Suveran Mare Maestru, şi de a crea solidarităţi faţă de proiect.

Pactul, datat martie 1837[79], era o copie făcută chiar de Colson după documentul original, care, după ce fusese semnat de cele două persoane „luminate şi bine intenționate”, era închis şi sigilat într-o cutie de plumb, apoi îngropat la rădăcinile unui arbore mare dintr-o pădure, în aşteptarea circumstanţelor potrivite pentru îndeplinirea obiectivelor sale[80]. Privind dincolo de „elementele” masonice, o analiză comparativă a ideilor enunţate în cele două articole cu cele înscrise de membrii Partidei Naţionale în *Actul de unire şi independenţă* poate să releve unele puncte comune. Asemănarea ideilor este continuată şi în jurământul semnatarilor actului din noiembrie 1838, făcut de fiecare „pă Sfânta Evanghelie şi faţă cu un episcop”, că „dă astăzi îşi vor jărtfi viaţa şi starea lor” pentru „independenţa naţii” lor[81]. De asemenea, ideile trecute în pact prezintă unele asemănări şi cu cele înscrise în documentele „conjuraţiei confederative”, care propunea constituirea unei frăţii politice de patrioţi, ce se revolta contra protectoratului rusesc, insistând la „curţile Angliei, Franţei, Austriei şi Prusiei” pentru a obţine „garanţia colectivă” a acestor puteri[82]; aceeaşi „conjuraţie confederativă” menţiona şi posibilitatea unei uniuni cu Ţara Românească şi Serbia, pentru ca „aceste trei principate să se constituie într-o confederaţie precum aceea din Germania”[83].

[77] Articolul I (BAR, Arhiva Alexandru Ghica Voievod, Acte III, f. 298).

[78] Pentru o analiză a acestei forme de solidaritate, vezi Cristian Ploscaru, *Originile „partidei naţionale” din Principatele Române*, I, *Sub semnul „politicii boiereşti”*, cuvânt înainte de Mihai Cojocariu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 513-531.

[79] Documentul, aflat în copie la BAR, Arhiva Alexandru Ghica Voievod, Acte III, f. 298, şi la ANIC, fond Ghica Alexandru, dosar 20, este datat martie 1837. O a treia copie a actului, identificată în Arhiva de Politică Externă a Imperiului rus şi publicată în Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 91, este datată martie 1838.

[80] *Ibidem*, p. 113.

[81] Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturisiri*, vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982, p. 120.

[82] Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 221 (Documentele „conjuraţiei confederative” confiscate în timpul arestării lui Leonte Radu, Văleni, septembrie 1839).

[83] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Demersurile Partidei Naţionale şi politica Marii Britanii în Principate

În august 1838, se produsese o ruptură între membrii Partidei Naţionale şi consulul francez Châteaugiron. În consecință, cel din urmă îl prezenta superiorului său de la Constantinopol pe Ion Câmpineanu într-un mod foarte defavorabil, plasând demersurile sale în zona intereselor şi pasiunilor personale. După acest moment, Châteaugiron încetează să se mai bucure de încrederea membrilor Partidei Naţionale, care vor găsi, în perspectiva demersurilor diplomatice proiectate încă din vara anului 1838 − în vederea convingerii guvernelor Franţei şi Marii Britanii să îşi ofere sprijinul pentru schimbarea situaţiei politice a Principatelor, după principiile enunţate în cele două documente[84] –, „aliaţi" în consulul britanic de la Bucureşti şi în cel francez de la Iaşi.

Robert Colquhoun a fost numit consul la Bucureşti în 1834[85]. Totodată, reprezentantul guvernului Marii Britanii în această zonă era numit direct de Foreign Office, şi nu prin ambasada de la Constantinopol, aşa cum fusese practica obişnuită până atunci[86]. Respectivul amănunt poate să releve o repoziţionare a politicii britanice în Principate, în noul context internaţional generat de Tratatul de la Adrianopol (14 septembrie 1829) – prin care Rusia îşi instituia protectoratul asupra celor două Principate –, dar mai ales de acela de la Unkiar Iskelessi[87].

Succesiunea rapidă a evenimentelor în prima criză egipteană[88] îl surprinsese pe Palmerston[89] nepregătit[90]. Pusă în faţa unei situaţii în care Rusia îşi sporea considerabil influenţa asupra Înaltei Porţi, politica externă a Marii Britanii – unde rusofobia era în creştere, în special în cercurile liberale – s-a orientat prompt spre combaterea ameninţării expansionismului rusesc, devenind, în acelaşi timp, foarte ostilă faţă de cel care generase noile schimbări, Mehmed Ali. Astfel, principalele direcţii urmate din 1833 până în 1839 au fost, în primul rând, determinate de eforturile pentru evitarea reînnoirii Tratatului de la Unkiar Iskelessi (ce expira în 1841) şi de nevoia de a menţine

[84] *Act de unire şi independenţă* (1/13 noiembrie 1838) şi *Osăbitul act de numirea suveranului tuturor rumânilor* (5/17 noiembrie 1838).

[85] Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 179.

[86] *Ibidem.*

[87] Semnat la 8 iulie 1833, între Imperiul Otoman şi Rusia, tratatul era unul de alianţă defensivă – în vigoare pe o perioadă de opt ani, după care putea fi reînnoit –, ce sublinia dorinţa Rusiei de a asigura „permanenţa, menţinerea şi întreaga independenţă" a Imperiului Otoman, asigurându-i statutul de garant şi protector ce-i permitea să intervină în situaţii de criză; şi, ca un beneficiu în plus, Rusia mai obţinuse şi închiderea Strâmtorilor pentru vasele de război ale singurelor puteri capabile de o intervenţie rapidă – Franţa şi Marea Britanie (*The Map of Europe by Treaty; Showing the Various Political and Territorial Changes which Have Taken Place Since the General Peace of 1814*, by Edward Hertslet, vol. II, London, 1875, p. 926).

[88] În noiembrie 1831 trupele lui Mehmed Ali, paşa de Egipt, au invadat Siria. Până în mai 1832 cuceriseră deja oraşele Gaza, Jaffa, Ierusalim, Haifa şi Acra. Cu ajutorul emirului Başir II al-Şihabi al Libanului, fiul său, Ibrahim, a reuşit să ocupe şi Sidonul, Beirutul, Tripoli şi, în cele din urmă, Damascul; în bătălia decisivă de la Konieh, din 21 decembrie 1832, trupele otomane au fost înfrânte, iar Constantinopolul ar fi fost vulnerabil în faţa armatelor egiptene dacă sultanul nu ar fi cerut asistenţa Rusiei, în lipsa unei poziţii clare din partea Franţei şi Marii Britanii. Convenţia de la Kutayeh, semnată la 14 mai 1833, punea capăt crizei oficializând importante concesii făcute de sultan lui Mehmed Ali şi fiului său Ibrahim (*The European Concert in the Eastern Question. A Collection of Treaties and other Public Acts*, edited with introduction and notes by Thomas Erskine Holland, Oxford, 1895, p. 89; Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Volume II, *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977, p. 33-34).

[89] Henry Temple, al treilea viconte Palmerston, Secretar al Foreign Office-ului între 1830-1834, 1835-1841 şi 1846-1851.

[90] R. L. Baker, *Palmerston on the Treaty of Unkiar Skelessi*, în „The English Historical Review", vol. 43, nr. 169 (ian., 1928), p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pacea între sultan şi paşa de Egipt, descurajând implicarea ambelor părţi în măsuri care ar fi putut duce la reluarea ostilităţilor[91].

Revenind la Principatele Române, percepute, în toată această perioadă, de către consulul britanic – şi implicit de guvernul său – ca parte integrantă a Imperiului Otoman, politica Foreign Office-ului trebuie analizată fără accente moralizatoare. Din investigaţiile noastre, vom obţine astfel o mai bună înţelegere a locului pe care problema românească l-a avut în politica marilor puteri, evitând etichetarea acestora de pe poziţii naţionale. Deşi Robert Colquhoun era implicat în politica internă a Ţării Româneşti, susţinând eforturile lui Ion Câmpineanu şi ale grupării acestuia, principala ţintă a politicii sale era refacerea suzeranităţii otomane, în sensul contracarării influenţei ruseşti. De beneficiile şi importanţa revenirii principatului la unica tutelă otomană încearcă deseori să-i convingă pe membrii Partidei Naţionale[92]. De altfel, demersurile Marii Britanii dar şi ale Franţei, de susţinere a unei identităţi naţionale şi politice a Principatelor, au continuat atât cât propriile interese politice şi economice le-au permis[93].

Activitatea consulului britanic, privită din perspectiva politicii pe care guvernul său o duce în această perioadă faţă de Rusia, poate fi mai bine înţeleasă şi plasată în contextul politic intern. Analiza corespondenţei pe care o întreţine cu Londra şi Constantinopol, în perioada 1837-1840[94], relevă natura motivaţiei pentru care Robert Colquhoun oferă Partidei Naţionale ajutor concret, punându-i pe unii dintre membrii acestui grup politic în legătură cu superiorii săi şi încercând să atragă atenţia oamenilor politici britanici asupra pericolelor controlului strict al Rusiei asupra Dunării de Jos. Din numeroasele rapoarte consulare pe care le trimite în perioada pe care acest text o vizează, mai exact din modul în care se raportează la demersurile Partidei Naţionale, devin evidente raţiunile pentru care îl ajută pe Ion Câmpineanu începând cu anul 1838. Dincolo de amiciţia care-l lega de Câmpineanu[95], apropierea sa de Partida Naţională s-a pliat pe direcţiile unei politici conduse de la Londra, urmărind contracararea influenţei ruseşti asupra Imperiului Otoman, în creştere de la începutul deceniului[96].

În această politică, independenţa Principatelor Române, aşa cum apare în cele două documente ale Partidei Naţionale în noiembrie 1838, nu îşi găsea locul, susţinerea eforturilor româneşti de emancipare fiind, din perspectivă britanică, o modalitate prin care autoritatea rusească în Principate putea fi înlăturată. Robert Colquhoun a fost capabil să susţină „cauza naţională română" şi să fie un apropiat al Partidei Naţionale atât timp cât

[91] *Ibidem*, p. 84. R. L. Baker publică o scrisoare a lui Palmerston către John Ponsonby (primul viconte Ponsonby, ambasador al Marii Britanii la Constantinopol între 1832 şi 1841), din 6 decembrie 1833, care conţine prima exprimare explicită a guvernului în privinţa intereselor britanice în Orient după evenimentele din 1833. Instrucţiunile pe care ambasadorul le primeşte la această dată explică politica următorilor şase ani în chestiunile legate de Imperiul Otoman (*ibidem*, p. 86-89).

[92] ANIC, Colecţia Microfilme Anglia, rola 9, volumul 336, 1838, f. 158v. (Colquhoun către Ponsonby, 5 noiembrie 1838, st.n., Bucureşti); pe fondul unor agitaţii orchestrate de Rusia în Ţara Românească împotriva tratatului comercial semnat la 16 august 1838, de Poartă cu Marea Britanie, consulul îi aminteşte ambasadorului britanic din Constantinopol de eforturile pe care, în numeroase rânduri, le făcuse pentru a-i convinge pe membrii Partidei Naţionale „cât de mult era în interesul lor [ca români] să fie consideraţi ca parte din Turcia"; *ibidem*, rola 10, volumul 363, 1839, f. 24 (Colquhoun către Palmerston, 23 martie 1839 st.n., Bucureşti). Vezi şi Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 180.

[93] Emanuel Turczynski, *De la iluminism la liberalismul timpuriu. Vocile politice şi revendicările lor în spaţiul românesc*, traducere de Irina Cristescu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 2000, p. 171.

[94] Identificată la ANIC, Colecţia Microfilme Anglia, rolele 9, 10, 316, 317.

[95] În timp ce pentru Alexandru Ghica avea o profundă antipatie (ANIC, Colecţia Microfilme Franţa, rola 70, f. 37, *Moldavie et Valachie. 1828 à 1855. Mémoirs et documents*).

[96] Cf. Codrin-Valentin Chirica, *op. cit.*, p. 41-43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

direcţia urmată a fost una antirusă. Dar atunci când înlăturarea autorităţii turceşti devenea o componentă la fel de importantă, precum a fost cazul în programul revoluţionar de la 1848, britanicul s-a îndepărtat clar de „interesele româneşti", împărtăşind concepţia lui Stratford Canning, conform căreia interesele economice şi politice ale Marii Britanii în chestiunea orientală erau indisolubil legate de menţinerea integrităţii Imperiului Otoman[97].

Însă, în 1838, atitudinea lui Palmerston faţă de adoptarea „articolului adiţional" era congruentă, într-o oarecare măsură, cu aspiraţiile Partidei Naţionale, care, după acest moment, începe să-şi îngroaşe rândurile cu boieri de treapta a doua şi a treia[98]. Ţinut la curent cu evenimentele din Adunare, şeful Foreign Office-ului analiza situaţia din perspectiva politicii de păstrare a integrităţii şi suveranităţii Imperiului Otoman. Prin urmare, considera neconcordant cu „respectul datorat unui suveran independent" (sultanul) ca un „guvern străin" (al Rusiei) să impună domnitorului Ţării Româneşti un firman şi să-i „pună în gură cuvintele pe care trebuia să le adreseze supuşilor săi"[99]. Aceste opinii, împărtăşite cu principalii membri ai Partidei Naţionale în întâlnirile pe care le au cu Colquhoun şi Châteaugiron, după aflarea veştii emiterii firmanului amintit[100], erau într-o anumită măsură încurajatoare, în sensul obţinerii sprijinului britanic pentru ieşirea de sub controlul direct al Rusiei.

Ion Câmpineanu la Constantinopol, Paris şi Londra. Ţelurile şi reuşitele unei călătorii „diplomatice"

Eşecul din Adunare i-a determinat pe fruntaşii Partidei Naţionale, Ion Câmpineanu, Emanuil Băleanu şi Grigore Cantacuzino, să îşi reevalueze strategia, concentrându-se pe perspectiva obţinerii sprijinului Marii Britanii şi al Franţei. Primele demersuri în acest sens sunt făcute în vara anului 1838, când principalii membri ai Partidei se pun de acord asupra trimiterii lui Ion Câmpineanu[101] în cele două capitale europene (Paris şi Londra), împuternicit cu o „declaraţie" a nemulţumirilor, semnată, care să-i dea posibilitatea să acţioneze după cum va considera necesar pentru interesele ţării[102]. Călătoria era proiectată iniţial pentru septembrie 1838, consulul britanic urmând să îi ofere o scrisoare de recomandare pentru Palmerston, care, împreună cu declaraţia semnată de membrii Partidei Naţionale deputaţi în Obştească Adunare, trebuia să funcţioneze ca document „de acreditare", legitimându-l pe Câmpineanu. El era considerat de

[97] În această privinţă, vezi capitolul *Colquhoun and the Wallachian Revolution of 1848* din Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 179-198.

[98] ANIC, Colecţia Microfilme Anglia, rola 9, vol. 336 (1838), f. 108v. (Colquhoun către Palmerston, 19 iulie 1838 st.n., Bucureşti) şi 134 (Colquhoun către Palmerston, 20 septembrie 1838).

[99] British Public Record Office, *Foreign Office*, 195/142 (Palmerston către Colquhoun, 15 mai 1838), *apud* Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 186.

[100] ANIC, Colecţia Microfilme Anglia, rola 317, f. 327 (Colquhoun către Palmerston, 11 mai 1838 st.n., Bucureşti).

[101] Dintre cei trei „fruntaşi" ai Partidei Naționale, Ion Câmpineanu avea cea mai mare influenţă, bucurându-se de sprijinul majorităţii. Spre deosebire de ceilalţi doi, avea o atitudine antirusă radicală, el fiind pregătit să îşi asume riscuri şi să facă tot ce îi stătea în puteri pentru eliberarea Principatelor de „lanţurile" ruseşti (*ibidem*, f. 173v; Colquhoun către Palmerston, 19 decembrie 1838 st.n., Bucureşti).

[102] *Ibidem*, rola 9, f. 129 (Colquhoun către Palmerston, 21 august 1838 st.n., Bucureşti, confidenţial). Fiind implicat în acţiunile Partidei Naţionale, informaţiile ce se regăsesc în rapoartele lui Robert Colquhoun au capacitatea de a plasa cercetătorul în zona imediat apropiată a evenimentelor, în condiţiile în care participanţii direcţi – membrii Partidei Naţionale – nu au lăsat, decât cu mici excepţii, mărturii scrise. Bineînţeles că diferenţele culturale dintre diplomatul britanic şi societatea românească se fac simţite în textele sale, dând dovadă adesea de o incapacitate de a ieşi din tiparele de gândire vest europene.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Colquhoun persoana potrivită pentru a vizita, în chip semioficial, cele două ţări asupra cărora Partida sa îşi îndrepta în prezent privirile[103], să prezinte situaţia Principatelor în faţa guvernului britanic.

Scriind nepoţilor săi aflaţi la Paris, Ion Ghica[104] şi Nicolae Kreţulescu[105], Ion Câmpineanu îi anunţa că, în cazul în care noua sesiune a Adunării nu ar fi început prea curând şi problemele discutate nu ar fi fost foarte importante, urma să îi viziteze spre sfârşitul lunii octombrie[106]. În capitala Franței, trebuia să se ducă la „cunoştinţele”[107] celor doi tineri, pentru a merge apoi la Londra[108]. Speranţele lui Câmpineanu în legătură cu ceea ce putea să obţină prin călătoria proiectată erau realiste, într-o uşoară contradicţie cu ceea ce, în general, istoriografia română a înregistrat[109]. „Nu sper să fac foarte mult”, le mărturisea celor doi, „dar măcar să reuşesc să risipesc culorile sumbre cu care unii diplomaţi inferiori au vrut să înnegrească imaginea noastră, fără să ne cunoască”[110].

În cele din urmă, Ion Câmpineanu pleacă spre Constantinopol în 1839, la începutul lunii februarie[111], însoţit de Félix Colson. Întârzierea faţă de planurile iniţiale se produsese deoarece „declaraţia de principii” a deputaţilor membri ai Partidei Naţionale a fost redactată abia în noiembrie, dar şi pentru că Ion Câmpineanu ar fi dorit să fie însoţit în călătoria sa şi de un „reprezentant” al Moldovei, încredințându-i lui Félix Colson misiunea de a discuta cu Mihail Sturdza în acest sens. Cu ajutorul consulului francez de la Iaşi, Bertrand Huber[112], Colson reuşeşte să îl întâlnească de câteva ori pe Mihail Sturdza, care s-a arătat încântat de planurile Partidei Naţionale, considerând totuşi nerealistă includerea românilor din Austria şi din Rusia în aceste planuri[113].

Prudent, Mihail Sturdza „s-a angajat să-l delege” pe Ion Câmpineanu ca să prezinte guvernelor francez şi britanic situaţia Principatelor, în speranţa că acestea vor protesta împotriva „adăugării la Regulamentele Organice adaosurile întocmite la Constantinopol de către misiunea diplomatică a Rusiei”[114]; altfel spus, Sturdza refuza să îşi asume vreun alt risc. Singura contribuţie efectivă din partea sa a fost o scrisoare de recomandare către socrul şi reprezentantul său la Constantinopol, Ştefan Vogoride[115], insistând că amestecul său să fie un secret absolut în demersurile care urmau[116].

---

[103] *Ibidem*, f. 129v.

[104] Fiu al logofătului Dimitrie Ghica şi al Mariei, născută Câmpineanu, îi era deci nepot de soră. Venit la studii la Paris în 1835.

[105] Fiu al lui Alexandru Creţulescu şi al Anicăi, născută Câmpineanu, se afla la Paris din 1834, pentru a studia medicina (Nicolae Kretzulescu, *Amintiri istorice*, Bucureşti, Editura Ziarului „Universul”, 1940, p. 5).

[106] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională 1834-1849*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1967, p. 207, doc. 2 (Ion Câmpineanu către Nicolae Creţulescu şi Ion Ghica, 5/17 august 1838).

[107] Mihail Czaikowski şi Adam Czartoryski. Ion Ghica îşi amintea că îl cunoscuse pe Czaikowski în 1835, pe când se afla la Paris, la o partidă de vânătoare la care mai participase şi Armand Carrel, redactorul ziarului „Le National”, în paginile căruia Ghica va publica în rubrica *Correspondence de Bucarest*). Mai apoi, Czaikowski îl prezenta pe Ghica lui Adam Czartoryski (Ion Ghica, *Opere*, I, ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi comentarii, glosar, bibliografie de Ion Roman, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1967, p. 210).

[108] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională 1834-1849*, p. 207.

[109] Vezi Constantin Vlăduţ, *op. cit.*, p. 163-175.

[110] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională 1834-1849*, p. 207.

[111] ANIC, Colecţia Xerografii Viena, rola 11, pachet XXXV, c. 89 (depeşa lui Nesselrode către Tatişcev, 21 martie 1839).

[112] Mihail Sturdza avea o relaţie apropiată cu Bertrand Huber, consulul francez la Iaşi, cu care adesea îşi petrecea serile; cu Samuel Gardner, consulul britanic, „un om nul şi dezagreabil”, aproape că nu se vedea deloc (Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 101).

[113] ANIC, Colecţia Xerografii Viena, rola 11, pachet XXXV, c. 101.

[114] *Ibidem*, c. 100.

[115] Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 113.

[116] ANIC, Colecţia Xerografii Viena, rola 11, pachet XXXV, c. 101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chestionat de consulul rus Rückman cu privire la activităţile lui Colson în timpul şederii sale la Iaşi, Mihail Sturdza îi mărturisea că, în afară de doi sau trei tineri, francezul nu a reuşit să îşi creeze aici legături importante, deşi se adresase, într-adevăr, mai multor boieri, sub pretextul de a obţine de la ei date statistice despre ţară; însă încercările sale au fost primite destul de rece[117]. În schimb, intrase în posesia unor documente din arhiva consulatului francez din Iaşi, pe care boierii din opoziţie le adresaseră consulatului în 1836, precum şi ale altora, obţinute prin mijloace necunoscute[118].

În construirea eşafodajului discursiv menit să aducă prestigiu Partidei Naţionale, delegitimarea ordinii regulamentare reprezenta o direcţie importantă, pe care a cultivat-o prin evidenţierea relaţiei privilegiate dintre domnitor şi puterea protectoare sau invocând ca argument o viciere a aplicării Regulamentului: numirea domnitorului şi nu alegerea sa de către o extraordinară obştească adunare. Iată ce se spunea: „Că curţile protectriţă şi garantă, care în tractatul dă la Adrianopol au recunoscut netăgăduitul drept al rumânilor dă a-şi alege şeful lor, nu avea[u] puterea dă a să abate dă dânsul prin tractatul de la Petersburg şi, încă mai puţin, cu prilejul aflării oştirilor ruseşti în prinţipat, dă a orândui un prinţ cu firman, că, aşadar, acest prinţ nu să poate cunoaşte drept voivod legiuit şi naţional”[119]. Aşadar, în cel dintâi document întocmit de Partida Națională, *Act de unire şi independenţă* (redactat la 1/13 noiembrie 1838), este contestată legitimitatea domnitorului şi este recuzat Regulamentul Organic, ca emanaţie a unei adunări „alcătuite arbitrar”, „în vremea unei ocupaţii militare ruseşti”[120].

În *Osăbitul act de numirea suveranului rumânilor* (5/17 noiembrie 1838), un veritabil proiect de constituţie, apar prevederi care pot părea cititorului de astăzi, în virtutea cunoaşterii evenimentelor care au urmat anului 1838, de-a dreptul utopice şi radicale[121], cu totul inaplicabile contextului în care se aflau Principatele. Acestea trebuiesc înţelese din perspectiva emitenţilor, care acţionează ca nişte „parlamentari”, în sensul occidental al cuvântului, într-un cadru instituţional relativ modern, ce permitea dezbaterea publică, dar atribuia iniţiativa legislativă domnitorului.

Dintre ideile pe atunci utopice, amintim unirea „populaţiilor române sub un singur sceptru”, cu aluzii clare la românii din Transilvania, Banat, Bucovina şi Basarabia (în *Act de unire şi independenţă*[122]), care, împreună cu românii din cele două Principate, ar fi trebuit să se angajeze, sub conducerea unui domnitor cu puteri dictatoriale (temporare), într-un „război de independenţă” (în *Osăbitul act de numirea suveranului rumânilor*[123]). Acest obiectiv este adoptat, în opinia noastră, datorită influenţei pe care planurile de eliberare a „naţiunilor (din estul Europei – n.n.) subjugate de Rusia”, formulate de emigraţia poloneză din Paris (condusă de Adam Czartoryski), au avut-o

[117] Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 101 (Rückman către Nesselrode, 27 martie 1839, Iaşi).

[118] Obţinuse chiar de la Mihail Sturdza o copie a „tratatului” din 1710 dintre Petru I şi Dimitrie Cantemir (ANIC, Colecţia Xerografii Viena, rola 11, pachet XXXV, c. 100 (Nesselrode către Tatişcev, ambasadorul Rusiei la Viena, 21 martie 1839, St. Petersburg).

[119] Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturisiri*, vol. I, p. 119.

[120] *Ibidem.*

[121] Proiectul prevedea unirea, independenţa naţională, monarhia ereditară, egalitate în faţa legii, libertatea cuvântului şi a presei. Dintr-o lucrare a „gălăgiosului secretar” al lui Câmpineanu, Félix Colson, care cu siguranţă participase la redactare, reies prevederi care lipsesc din documentul original, păstrat într-o variantă incompletă, referitoare la instituirea unui sistem democratic reprezentativ, bazat pe sufragiu universal (după care toţi cetăţenii români puteau alege şi fi aleşi începând cu vârsta de 25 de ani) şi la abolirea clăcii, susţinând libertatea învoielilor dintre ţărani şi proprietari (Félix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés Moldo-Valachie*, Paris, Librairie A. Pougin, 1839, p. 139-140)

[122] Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturisiri*, vol. I, p. 119.

[123] *Ibidem*, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asupra Partidei Naţionale[124]. Polonezii trimiseseră un agent, Carol Verner (pe numele său adevărat Woronicz), care ajunsese la Bucureşti în octombrie 1838, cu misiunea de a culege informaţii despre situaţia din Principate şi despre Partida Națională[125]. Intenţia emigraţiei poloneze, susţinută chiar de către Palmerston, era să lege „chestiunea românească" de cea polonă, pentru a le scoate de sub tutela Rusiei printr-o „ridicare la arme a naţiunilor subjugate"[126].

Călătoria fusese pregătită cu ajutorul lui Félix Colson şi al emigraţiei poloneze conduse de Adam Czartoryski, care i-a facilitat accesul lui Câmpineanu la unele personalități politice din Paris; de asemenea, un sprijin explicit venea din partea lui Colquhoun, care i-a deschis uşile cabinetelor ambasadorului britanic din Constantinopol şi ale celui care conducea Foreign Office-ul la acea vreme, lordul Palmerston.

Ion Câmpineanu şi Félix Colson s-au stabilit în apropierea capitalei otomane, la Thérapia, localitate unde locuiau diplomaţii străini acreditaţi pe lângă Înalta Poartă, pentru a putea avea mai uşor întrevederi cu reprezentanţii Franţei şi ai Marii Britanii[127]. Atmosfera din Constantinopol fiind foarte tensionată din cauza agravării conflictului dintre sultan şi paşa de Egipt, Mehmed Ali, singurele întrevederi pe care a reuşit să le obţină aici au fost cu ambasadorul britanic Ponsonby[128] şi cu cel francez, amiralul Roussin[129]. Fără a se bucura de primiri prea încurajatoare, la 7/19 martie, cei doi s-au îmbarcat cu destinaţia Marsilia[130].

La scurt timp după sosirea lor la Paris, se declanşează o campanie de presă, susţinută de Colson, care publică o serie de broşuri şi articole în „Le National", „Revue de Deux Mondes", „Le Constitutionnel" şi „L'Europe Littéraire"[131]; însă cel mai important demers în acest sens este publicarea lucrării pentru care adunase numeroase informaţii în perioada cât a stat în Principate[132]. În august 1839, trimitea lui Colquhoun şi lui Huber mai multe exemplare dintr-una din broşurile sale, în care „îi elogiază pe unii boieri moldoveni" pe care îi cunoscuse prin intermediul consulului francez de la Iași. Evident, sunt niște publicații pe care cei doi diplomaţi nu aveau intenţia să le distribuie[133].

Tot în august 1839, Félix Colson se implicase în încercarea emigraţiei poloneze din Paris de a-l atrage pe Mihail Sturdza în „coaliţia antirusă", pentru care îl trimisese la Iași pe același Woronicz[134]. Colson îl îndemna pe Huber să îi facă o primire bună polonezului şi să sondeze opiniile lui Sturdza, pentru a-i propune să fie „omul din conversaţia pe care am avut-o în februarie", adică să fie pregătit să le reziste ruşilor „cu tot poporul său" şi astfel va putea deveni regele moldo-valahilor[135]. Insistenţa lui Colson

[124] Pentru mai multe detalii în acest sens, vezi P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Câmpineanu pentru unitatea naţională a românilor: legăturile lui cu emigraţia polonă*, extras din AIINC, 1924.

[125] Rapoartele lui Woronicz, din 10 decembrie şi 13 decembrie 1838, în *ibidem*, p. 92-100, 100-101.

[126] ANIC, Colecţia Xerografii Viena, rola 11, pachet XXXV, c. 96.

[127] Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 97 (Rückman către Nesselrode, 19 martie 1839, *très secret*).

[128] „A plecat [din Constantinopol] pentru a obţine o îmbunătăţire în situaţia politică a provinciilor", Moldova şi Ţara Românească (British Public Record Office, *Foreign Office*, 195/156; Ponsonby către Palmerston, 17 iunie 1839, *apud* Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 194).

[129] *Ibidem*, p. 192.

[130] Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 98.

[131] *Ibidem*, p. 193.

[132] Félix Colson, *op. cit.*, p. 462.

[133] *Documente privitoare la istoria românilor*, colecţia Eudoxiu de Hurmuzaki, XVII, p. 756 (Huber către Soult, 21 octombrie 1839).

[134] ANIC, Colecţia Xerografii Viena, rola 11, pachet XXXV, c. 151 (Huber către Desages, 1 septembrie 1839, cifrat).

[135] *Ibidem*, c. 152.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu l-a convins pe Huber să urmeze planul sugerat, consulul francez sfătuindu-l să-l convingă pe Woronicz să își anuleze călătoria la Iași, pentru că ar fi fost cu siguranță urmărit și s-ar fi aflat misiunea cu care fusese însărcinat. Neputând să ia o decizie fără a se consulta cu Desages, căruia i-l recomandase pe Colson[136], Huber reitera sfatul de a se limita la a prezenta situația Principatelor și de a nu face sau scrie nimic fără a cere acordul „celor care vă dirijează", pentru că implicarea într-un astfel de proiect, care nu avea nici măcar asentimentul „unei părți coerente" (unei puteri), nu ar fi adus nici un rezultat pozitiv. Acesta este momentul în care Colquhoun începe să își retragă sprijinul pe care i-l oferise lui Colson, acuzându-l că se angajează în misiuni absurde pentru care nu-l autorizase[137].

În noiembrie 1839, se produce și ruptura dintre Ion Câmpineanu și Félix Colson, în urma scurgerii unor informații despre planurile românului în articolele de presă ale francezului; ele trebuiau să rămână secrete[138]. Cu această ocazie, Câmpineanu îi scrie din Londra lui Colquhoun, la 6 noiembrie 1839, condamnând în termeni categorici „strania conduită" a lui Colson, care alimenta presa franceză „împrumutându-ne" fapte și idei „care nu ne-au trecut nouă prin cap" și pretinzând că este inițiat în secretele consulatelor (francez și britanic)[139]. Avea toate motivele să regrete „fraternitatea politică" cu Félix Colson, însă indiscrețiile prin care oamenii „binevoitori din Țara Românească" erau deconspirați prin acele articole au avut mai puțin efect asupra „misiunii diplomatice" a lui Câmpineanu, îngreunându-i, în schimb, întoarcerea la București.

În momentul în care Ion Câmpineanu ajungea la Londra, în octombrie 1839, situația internațională devenise nefavorabilă încercărilor sale de a lega chestiunea Principatelor de problematica mai largă a relațiilor Marii Britanii cu Imperiul Otoman, în sensul de a stopa cedarea către Rusia a atributelor de putere suzerană în Principate. Argumentul formării unui „stat tampon" care să oprească expansiunea Rusiei către Constantinopol nu putea avea vreun impact asupra lui Palmerston, acesta sperând să împiedice reînnoirea Tratatului de la Unkiar Iskelessi (care ar fi avut loc în 1841), dând o lovitură lui Mehmed Ali și intereselor franceze în Egipt printr-o apropiere de Rusia[140].

Desfășurată într-un moment de agravare a crizei orientale[141], „acțiunea conspirativă" a lui Ion Câmpineanu[142], în fond a grupului politic pe care îl conducea, fusese atent supravegheată de consulii ruși din Principate, obținuseră, pe diverse căi, informații „compromițătoare"[143], transmise mai departe la Petersburg, pentru a putea fi folosite de

[136] Desages l-a primit foarte bine pe Colson, aranjând chiar ca Ministerul Francez al Afacerilor Străine să acopere costurile călătoriei sale (*ibidem*, c. 151).

[137] *Ibidem*, c. 153.

[138] *Ibidem*, rola 7, pachet XVII, c. 621 (Câmpineanu către Colquhoun, 6 noiembrie 1839 st.n., Londra).

[139] *Ibidem*, c. 622.

[140] La puțin timp după întrevederea cu Câmpineanu, Palmerston îi scria ambasadorului britanic de la Petersburg, Clanricade, vorbindu-i despre demersul acestuia: „the Wallachian leader had come with a view to making the British government acquainted with the state of affairs of Wallachia" (British Public Record Office, *Foreign Office*, 195/158; Palmerston către Clanricade, 26 octombrie 1839, *apud* Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 194).

[141] Gheorghe Cliveti, *Europa franceză și cauza română (1789-1871)*, Iași, Editura Junimea, 2010, p. 331.

[142] În mai 1839, Grigore Cantacuzino și Emanuil Băleanu așteptau sfatul lui cu privire la călătoria în Franța, pe care o proiectaseră în vederea ducerii la îndeplinire a „complotului" (Ion Varta, Tatiana Varta, *op. cit.*, p. 116; Rückman către Nesselrode, mai 1839, București).

[143] Pe baza informațiilor obținute de către un subofițer al miliției muntene de la un oarecare Ioniță, care susținea că era „inițiat" în planurile secrete ale Partidei Naționale, Rückman îl informa pe Nesselrode, la 20 aprilie 1839, că în cazul în care „conspirația" din care făceau parte „mulți boieri și tineri din familii importante" ar fi eșuat, era plănuită asasinarea domnului și a tuturor boierilor de la postelnic în sus (*ibidem*, p. 111; 20 aprilie 1839).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ambasadorii ruşi din Viena şi Paris în discreditarea „demersului european" al Partidei Naţionale.

„Turneul diplomatic" din 1839 al lui Ion Câmpineanu, atent supravegheat de Rusia şi Austria, care stabilesc, încă din aprilie[144], o colaborare bazată pe un schimb intens de informaţii prin intermediul ambasadelor lor, a avut drept principal scop informarea Franţei şi a Marii Britanii (în special al celei din urmă) în legătură cu situaţia Principatelor; preconizau că, în contextul rivalităţii anglo-ruse, acestea vor sprijini proiectul pe care Partida Națională îl imaginase pentru înlăturarea protectoratului rus. Îndepărtarea tutelei otomane a ocupat un loc secundar în demersurile lui Câmpineanu la Londra, tocmai pentru a putea să integreze planurile Partidei Naţionale politicii britanice, de menţinere a integrităţii Imperiului Otoman.

*

* *

Partida Națională a început să se „coaguleze" în lupta „parlamentară" împotriva „articolului adiţional" şi a administraţiei lui Alexandru Dimitrie Ghica, iar eşecul acesteia în combaterea noii forme a Regulamentului Organic a constituit un punct de cotitură pentru modul în care a acţionat în perioada următoare. Direcţia pe care acest grup politic a urmat-o după citirea firmanului sultanului, ce impunea acceptarea „articolului adiţional", a fost hotărâtă în cadrul unor întâlniri secrete, aproape zilnice. Teme precum „drepturile ţării" şi validitatea lucrărilor Adunării ce tocmai se încheiase au fost recurente, în cadrul acestor discuţii cristalizându-se principiile înscrise în cele două documente emise de Partida Naţională, în noiembrie 1838 (*Act de unire şi independenţă* şi *Osăbitul act de numirea suveranului tuturor rumânilor*). Aceste două documente, redactate de „mădulari ai Adunării Naţionale" (care acţionau ca nişte „parlamentari", în sensul occidental al cuvântului, într-un cadru instituţional relativ modern, ce permitea dezbaterea publică, dar atribuia iniţiativa legislativă domnitorului), trebuiau să-i servească lui Ion Câmpineanu drept „argumente" în cadrul întâlnirilor pe care plănuia să le aibă cu reprezentanţii Franţei şi Marii Britanii, la Constantinopol, Paris şi Londra.

Cele două documente ridică o serie de întrebări cu privire la includerea unor idei aproape imposibil de pus în aplicare, în contextul intern şi internaţional de atunci. De aceea credem că acestea trebuiau să-i folosească lui Ion Câmpineanu în eforturile sale de a risipi „culorile sumbre cu care unii diplomaţi inferiori au vrut să înnegrească imaginea noastră, fără să ne cunoască"[145] şi de a prezenta guvernelor francez şi britanic situaţia Principatelor, în speranţa că acestea vor protesta împotriva „abuzurilor Rusiei".

Corespondența și rapoartele diplomatice austriece, britanice, franceze și ruseşti permit formarea unei imagini coerente, într-o anumită măsură contrară opiniilor exprimate până acum în istoriografie, cu privire la atitudinea marilor puteri faţă de planurile Partidei Naţionale şi de demersul „diplomatic" din 1839 al lui Ion Câmpineanu. Pusă într-o nouă lumină prin informaţiile oferite de surse documentare inedite, politica Marii Britanii, aplicată la Bucureşti de consulul general Robert Colquhoun, a coincis, într-o mai mare măsură decât cea a Franţei, cu planurile Partidei Naţionale de înlăturare a protectoratului rusesc.

Implicarea lui Robert Colquhoun a fost cât se poate de concretă, de partea Partidei Naţionale, încercând să atragă atenţia oamenilor politici britanici asupra pericolului

[144] ANIC, Colecţia Xerografii Viena, rola 11, pachet XVIII, c. 660 ([Metternich] către Fiquelmont, ambasador al Austriei la Petersburg, 19 aprilie 1839).

[145] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională 1834-1849*, p. 207.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezentat de controlul strict al Rusiei asupra Dunării de Jos. Raţiunile pentru care acesta a devenit apropiat al Partidei Naţionale treceau dincolo de amiciția a-l lega de Ion Câmpineanu, fiind conforme cu prioritățile politicii londoneze, vizând contracararea influenţei ruseşti asupra Imperiului Otoman, în creştere de la începutul deceniului.

NATIONAL PARTY IN WALACHIA AND THE GREAT POWERS (1838-1840)
(Summary)

Keywords: National Party, Great Powers, Organic Regulation, "additional article", Wallachia.

This article focuses on two major aspects. The first concerns the manner in which the National Party from Wallachia started to form amid the "parliamentary" fight against the "additional article" and, especially, its attitude after the failure of its actions to prevent the Assembly from adopting the new form of the Organic Regulation. When the "additional article" was imposed on Wallachia, the political group gathered around Ion Câmpineanu changed its strategy and started to prepare, through several secret meetings, for a "diplomatic mission", which was to be entrusted to Ion Câmpineanu. The second major aspect of this text aims to offer a proper understanding of the place and importance of the Romanian Principalities in the foreign policy of France and Great Britain, and their "contribution" to the efforts for national emancipation of the National Party. Placed in a new light by the information obtained from unpublished sources, the policy of Great Britain seems to coincide more with the plans of the national party to remove the Russian protectorate, than the policy of France. Unlike his French counterpart, the British general consul was actively involved and tried to help the national party by putting its members in touch with his superiors.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ILIE-AUREL URSU[*]

ORGANIZAREA SISTEMULUI PENITENCIAR ÎN ROMÂNIA SUB CAROL I

Rezultatele, nu tocmai mulţumitoare pentru autorităţile de resort, ale aplicării *Regulamentului Închisorilor* din anul 1862 au impus ca necesitate imperativă revizuirea temeiului legislativ şi organizatoric al regimului penitenciar din România, după schimbarea de regim politic survenită în ţară prin abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza. Noul cadru juridic şi politic consacrat prin cea dintâi Constituţie modernă a ţării[1], adoptată în vara anului 1866, deschidea seria unor adaptări sau modificări – fie de fond, fie doar formale – şi în legislaţia regimului penitenciar, consfinţind, înăsprind sau, după caz, diminuând registrul şi regimul pedepselor aplicate diverselor categorii de vinovăţii şi de vinovaţi aflaţi în stare de arest sau condamnaţi definitiv, pe diferite termene, şi ispăşindu-şi pedeapsa într-una din numeroasele închisori publice existente la acea dată în România. În conformitate cu prevederile *Codului penal*, promulgat către finele anului 1864 şi intrat în vigoare la 1 mai 1865, urmat şi completat la scurtă vreme de *Codul de procedură penală*[2], fiind apreciat a fi fost mai blând decât codurile similare străine (francez, german, belgian sau italian, din care se inspiraseră autorii lui) în privinţa pedepselor preconizate pentru variile categorii de infracţiuni, în România s-a instituit principiul legalităţii pedepselor (art. 2), eşalonate corespunzător gravităţii faptelor antisociale săvârşite şi anume: pedepse pentru crime, pedepse pentru delicte şi pedepse pentru contravenţii. Dintr-o altă perspectivă, pedepsele au fost categorisite în *principale, accesorii* şi *complementare*. Se cuvine precizat, între altele, că, prin Codul penal intrat în vigoare sub regimul politic al lui Cuza Vodă şi revizuit prima oară prin legea din 20 februarie 1874, a fost eliminată, din suita pedepselor grave legiferate, tocmai cea supremă, pedeapsa cu moartea. „Pe când alte popoare mult mai civilizate – afirma, cu acel prilej, un coautor de bază al textului Codului, B. Boerescu – se îndoiesc şi nu cutează a suprima această pedeapsă, sunt mândru a spune că românii sunt cei dintâi cari au suprimat-o în fapt şi vor fi şi cei dintâi cari vor suprima-o şi din lege."[3] Într-adevăr, pedeapsa supremă, care nu mai fusese aplicată în Principatele Române încă de la

[*] Doctorand, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" al Academiei Române – Filiala Iaşi.

[1] Pentru textul Constituţiei din 1866, vezi C. Hamangiu, *Codul general al României (Codurile, legile şi regulamentele uzuale în vigoare) 1856-1907*, vol. I, *Codurile*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Librăriei Leon Alcalay, s.a., p. 3-23.

[2] Pentru textele ambelor *Coduri*, cuprinzând şi modificările ulterioare, vezi *ibidem*, p. 115-310 şi, respectiv, p. 803-864; I. M. Bujoreanu, *Collecţiune de legiuirile vechi şi noi, câte s-au promulgat până la finele anului 1870*, Bucureşti, 1873, p. 304-386.

[3] Cf. Constantin C. Angelescu, *Pedeapsa cu moarte la români în veacul al XIX-lea*, în vol. idem, *Scrieri alese: drept, istorie, cultură*, coord. Dumitru Vitcu, Iaşi, Editura Junimea, 2005, p. 78.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LI, 2014, Supliment, p. 73−89

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mijlocul secolului XIX, a fost abolită, fiind însă menţinută în *Codul de justiţie militară*, pentru a fi apoi consacrată, în mod excepţional, în cuprinsul art. 18 al Constituţiei din 1866: „Pedeapsa morţii nu se va putea reînfiinţa, afară de cazurile prevăzute în codul penal militar în timp de resbel”[4].

Mai târziu însă, în societatea românească şi, mai ales, în mediile universitare, au fost exprimate numeroase opinii în favoarea reintroducerii pedepsei capitale, semn că infracţionalitatea câştigase teren, generând justificate îngrijorări la nivelul opiniei publice, dar şi al celei politice. De pildă, în cuprinsul cunoscutei „Petiţii de la Iaşi”, elaborată în cursul anului 1871, principele Grigore Sturdza – una dintre figurile exponenţiale ale Fracţiunii libere şi independente din Moldova – cerea Parlamentului modificarea Constituţiei în aşa fel încât pedeapsa capitală să poată fi reintrodusă în codul penal printr-o lege ordinară, aplicabilă împotriva asasinilor. Dar, rezervele formulate împotriva acestei propuneri de către junimiştii ieşeni, în frunte cu Titu Maiorescu, au avut câştig de cauză, fără ca celebrul critic literar să fi fost scutit de adversarii lui politici de acuza că ar fi dorit, totuşi, să reintroducă spânzurătoarea în societatea românească[5].

După cum s-a susţinut în epocă şi dovedit prin numeroase cazuri, infracţionalitatea a sporit în România pe fondul îndulcirii legislaţiei penale şi, nu o dată, prin toleranţa crescută a instanţelor de judecată, reflectată în înmulţirea cazurilor de recidivă. Acestor cauze li se adăuga însă şi o alta, nu mai puţin importantă, şi anume organizarea defectuoasă, „tradiţională” sau învechită, a închisorilor pe sistemul cvasi-generalizat al penitenciarelor mixte pentru condamnaţii închişi pentru felurite infracţiuni, judecate din perspectiva gravităţii faptelor comise.

Cu prilejul prezentării Mesajului domnesc la deschiderea Corpurilor legiuitoare din toamna anului 1871, după liniştirea spiritelor agitate în viaţa politică românească în anii din urmă[6], Carol I anunţa că se vor supune Camerelor legislative unele proiecte de legi vizând modificarea regimului penitenciar existent la acea dată în România, regim care se baza pe sistemul celular mixt, considerat depăşit, precum şi înfiinţarea unor penitenciare pentru minori[7]. Probabil, lucrurile au trenat, altele fiind urgenţele legiuitorilor în acea sesiune şi în cele următoare, de vreme ce, peste alţi doi ani, în acelaşi context, în cuprinsul Mesajului domnesc de deschidere a lucrărilor Parlamentului la 15 noiembrie 1873, se spunea: „În ceea ce priveşte serviciul penitenciarelor, guvernul aşteaptă votarea legii asupra regimului închisorilor, precum şi chibzuirea asupra mijloacelor de care s-ar putea dispune pentru zidirile indispensabile”[8]. De această dată, Parlamentul a luat act de aşteptarea guvernului şi a adoptat, în cursul aceleiaşi sesiuni, *legea asupra regimului închisorilor* din România, sancţionată prin decretul domnesc nr. 169 din 26 ianuarie 1874 şi publicată în „Monitorul Oficial” din 1 februarie acelaşi an.

Şi această lege, ca şi celelalte reglementări anterioare în acelaşi domeniu, s-a datorat unuia şi aceluiaşi specialist străin adus din Franţa spre a reforma sistemul penitenciar, încă

[4] C. Hamangiu, *Codul general al României (Codurile, legile şi regulamentele uzuale în vigoare), 1856-1907*, vol. I, *Codurile*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1907, p. 6.

[5] Constantin C. Angelescu, *op. cit.*, p. 79.

[6] Mihai Timofte, *România la 1870-1871. Monarhie sau Republică?*, Iaşi, Publicaţiile Fundaţiei „Petre Andrei”, 1996.

[7] Vezi, îndeosebi, Emanoil Constantinescu, *Evoluţia regimului penitenciar în România cu referinţe la trecutul penitenciarelor din Europa şi America*, Bucureşti, s.a., p. 127.

[8] *Apud* Gr. I. Dianu, *Istoria închisorilor din România. Studiu comparativ. Legi şi obiceiuri*, Bucureşti, Tipografia Curţii Regale, 1900, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din anul 1852, de către ultimul voievod al Moldovei, Grigore Alexandru Ghica[9], pe numele său Ferdinand Dodun de Perrières. Surprins de împrejurări politice incompatibile cu opera de reformare ce şi-a propus-o şi pentru care fusese adus, Dodun de Perrières a trebuit să aştepte: mai întâi, consumarea noii faze a „crizei orientale" şi a războiului Crimeii care a ilustrat-o, apoi, plecarea din scaun a domnitorului Ghica, la împlinirea mandatului septenal (1856), şi realizarea statului naţional unitar român prin unirea celor două Principate, până când, în sfârşit, noul domn ales al românilor, Alexandru Ioan Cuza, i-a valorificat cunoştinţele numindu-l director general al închisorilor din Principatele Unite cu începere de la 11 august 1862. Este drept, ceva realizase specialistul francez chiar şi sub regimul ocupaţiei austriece prelungite a Principatelor (1854-1857), elaborând acel *Aşezământ pentru administraţia închisorei din Iaşi* din noiembrie 1855. Prin *aşezământ* erau reglementate, în acord cu spiritul epocii şi cu normele organizatorice aplicate deja în sistemul penitenciar occidental (îndeosebi francez), aspectele privitoare la: personalul închisorii şi atribuţiile acestuia, cheltuielile generale incluse în bugetul închisorii, îmbrăcămintea şi hrana arestaţilor, câteva dispoziţii generale desprinse din regulamentul de ordine interioară, precum şi regimul femeilor osândite, oferind astfel substanţa celor cinci capitole, câte cuprindea acel aşezământ[10].

După înfăptuirea Unirii, valul reformelor structurale declanşat în societatea românească de domnitorul Cuza şi de apropiaţii săi colaboratori a cuprins, firesc, şi sistemul penitenciar. La 7 august 1862, guvernul Principatelor Unite, condus de Nicolae Creţulescu, a hotărât reformarea şi uniformizarea sistemului penitenciar prin desfiinţarea – începând cu data de 1 octombrie acel an – vechii administraţii a temniţelor şi intrarea în vigoare, de la aceeaşi dată, a noului *Regulament pentru organizarea serviciului stabilimentelor penitenciare şi cele de binefacere din România*, sancţionat de domnitor prin decretul nr. 630 din 11 august acelaşi an[11]. De fapt, aşa cum s-a observat deja[12], prin acel regulament a fost extins şi uniformizat în Ţara Românească acelaşi sistem penitenciar din Moldova, nu pentru că acesta din urmă ar fi fost neapărat mai performant, ci pentru simplul motiv că autorul actului normativ era unul şi acelaşi specialist francez, Fr. Dodun de Perrières. Fără a mai stărui asupra modului în care a fost organizat şi în care a funcţionat sistemul penitenciar în societatea românească în vremea domniei lui Al. I. Cuza, trebuie observat că grija majoră a autorităţilor statului – sub regimul politic al monarhiei constituţionale – a constat în asigurarea continuităţii organizatorice şi instituţionale în mai toate domeniile vieţii publice, situaţie aparent paradoxală, contrastând vădit cu instabilitatea accentuată a vieţii politice[13].

Legea asupra regimului închisorilor din 1 februarie 1874 cuprindea un număr de şapte „titluri", cel de al treilea fiind divizat în cinci „capitole", după cum urmează: 1) *Despre regimul general al închisorilor*; 2) *Despre regimul închisorilor de preveniţi*

[9] Leonid Boicu, *Adevărul despre un destin politic: domnitorul Grigore Alexandru Ghica (1849-1856)*, Iaşi, Editura Junimea, 1974, p. 89 şi urm.

[10] **** Dispoziţii privitoare la închisorile publice în Moldova*, Iaşi, 1856, p. 46-72.

[11] Vezi I. M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 821-849.

[12] Ovid Stănciulescu, *Cercetări asupra regimului penitenciar român din veacul al XIX-lea, cu un studiu necunoscut al lui Constantin Moroiu*, Cluj, Tipografia Fondul Cărţilor Funduare, 1933, p. 64.

[13] V. M. Russu, *Din frământările politice ale perioadei de instabilitate guvernamentală şi parlamentară (1866-1871). Încercări de revizuire a Constituţiei*, în *AŞUI*, Istorie, serie nouă, secţiunea III-a, tom XVI, 1970, fasc. 2, p. 147-149; idem, *Cauzele luptelor politice dintre grupările liberale şi conservatoare în anii instabilităţii guvernamentale şi parlamentare (1866-1871)*, în *CI*, serie nouă, tom VI-VII, Iaşi, Muzeul de Istorie a Moldovei, 1978-1979, p. 411-437.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi acuzaţi; 3) *Despre închisorile de osândiţi şi despre regimul acestor închisori* (I. Despre închisorile de osândiţi la muncile silnice; II. Despre închisorile de recluziune; III. Despre închisorile de corecţiune; IV. Despre închisorile de femei; V. Despre nevârstnici); 4) *Închisori de recidivă;* 5) *Cheltuielile închisorilor;* 6) *Dispoziţii generale;* 7) *Administraţiunea, atribuţiunea şi alcătuirea personalului.*

În deplin acord şi cu dispoziţiile codului penal în vigoare, noua legiuire, în cuprinsul primului articol, clasifica stabilimentele penitenciare din ţară în două categorii: *de prevenţiune* şi, respectiv, *de osândă.* Cele din prima categorie, putând funcţiona în aceeaşi locaţie, se deosebeau prin natura vinovăţiei celui astfel „găzduit": pentru *delicte* sau pentru *crime.* Cele din categoria a doua se împărţeau în mai multe clase, în funcţie de pedepsele pronunţate deja de instanţele de judecată împotriva vinovaţilor şi anume: închisori de pedeapsă corecţională şi poliţienească; închisori de muncă silnică; închisori de recluziune şi, în fine, închisori de detenţiune[14].

Aceeaşi lege consfinţea obligaţia autorităţilor de resort ca închisorile – puse sub autoritatea nemijlocită a Ministerului de Interne şi având o administraţie centrală coordonată de un director general – să fie împărţite în diviziuni speciale pentru femei şi bărbaţi, majori şi minori, fără posibilitatea comunicării între ei, „supuse regimului penitenciar celular mixt" (art. 2). Se cuvine observat faptul că, deşi prin art. 219 din Codul penal[15], se făcea referire la un stabiliment special pentru cei declaraţi „vagabonzi" (indivizi fără căpătâi, fără domiciliu şi fără mijloace de hrană, cu vârste depăşind 16 ani), în realitate – lipsind acele stabilimente specifice – erau închişi în „aresturile preventive şi de corecţiune" alături de ceilalţi arestaţi pentru delicte de drept comun[16]. Regulamente speciale privitoare la securizarea închisorilor, precum şi la atribuţiile şi responsabilităţile administrative ale autorităţilor centrale şi locale urmau a fi elaborate în imediată perspectivă. În acest sens, sub directa coordonare a Ministerului de Interne şi la momentul considerat oportun, urmau a lua fiinţă, în cadrul fiecărei închisori, o „comisie de priveghere" alcătuită – pentru închisoarea centrală – din preşedintele şi procurorul general al Curţii de Casaţie, alături de primarul capitalei, iar pentru cele din districte, din preşedinţii Curţilor de apel, procurorul tribunalului, doi membri ai consiliului judeţean şi primarul oraşului, fiind admise în structura acestora „orice societăţi de patronare libere ce s-ar prezenta spre a lucra la reformarea morală a condamnaţilor" (art. 5). Toţi agenţii şi funcţionarii însărcinaţi cu paza şi administraţia închisorilor erau numiţi şi revocaţi, prin lege, de ministrul de Interne, iar cei de rang superior (care primeau o leafă lunară de peste 100 lei) erau confirmaţi prin decret princiar (art. 6).

Regimul de detenţie pentru „preveniţi" sau „acuzaţi" reclama existenţa, în fiecare reşedinţă de judeţ, a unei închisori cu acest profil, organizată prin mijloacele şi răspunderea autorităţilor locale, cu menţiunea că supravegherea sau paza interioară trebuia asigurată, pe „despărţituri", de persoane de acelaşi sex cu arestaţii. Acestora din urmă trebuia să li se ofere „chilii singuratice, îndestul de spaţioase, sănătoase şi bine aerisite", putând a se întruni sau a lucra în „săli comune" toţi cei care îşi exprimau

[14] C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. II, *Legi uzuale (1856-1900)*, Bucureşti, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1941, p. 250.

[15] Art. 219 din Codul penal: „Acei declaraţi de vagabonzi se vor aduna într-o monastire sau în alt loc anume determinat prin un regulament de administraţiune publică şi se vor supune a învăţa o meserie cu care să se poată hrăni, sau vor fi obligaţi a lucra în meseria ce cunosc. Timpul şederii lor la un asemenea loc va fi de 6 luni până la un an" (*ibidem*, p. 837).

[16] Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asemenea dorinţă şi cărora judecătorul de instrucţie le îngăduia. După efectuarea cercetărilor poliţieneşti asupra infracţiunilor de care erau acuzaţi, urmate de trimiterea cazului spre judecată, „preveniţii" puteau comunica cu apărătorii lor (avocaţii) sau cu rudele apropiate, în limitele îngăduite de regulamente şi cu excepţia celor văduviţi de acest drept printr-o ordonanţă specială a judecătorului de instrucţie (art. 8). De asemenea, le era îngăduită exercitarea oricăror meserii „împăcătoare cu securitatea şi ordinea închisorilor", dar şi cu precizarea că puteau fi folosiţi „numai la lucrări interioare de menaj, în camerele în care se află închişi" (art. 9).

Cu totul altul era statutul celor deja condamnaţi pe termene ce difereau în funcţie de gravitatea faptelor săvârşite şi a pedepselor pronunţate de instanţele de judecată. Pentru cazurile cele mai grave, respectiv pentru osândiţii la *muncă silnică*, legea impunea obligativitatea unor închisori speciale, plasate „pe lângă salinele în exploatare, mine, porturi sau alte stabilimente de lucrări publice", unde condamnaţii erau constrânşi să muncească, îndeosebi la tăierea sării, neavând voie a comunica cu lucrătorii liberi – cunoscuţii meseriaşi în domeniu, numiţi „şavgăi"[17] – şi fiind „supuşi la regula tăcerii". Spre deosebire însă de trecut, când cei condamnaţi la ocnă erau închişi pe timpul nopţii în spaţii total insalubre[18], de astă dată legea era mai blândă, cel puţin în teorie, pentru că impunea ca osândiţii să fie „închişi îndeosebi prin chilii îndestul de spaţioase, sănătoase şi bine aerate" (art. 11). Din produsul muncii condamnatului, apreciată ca fiind de drept a statului, o foarte mică contravaloare – ce nu putea depăşi trei zecimi, respectiv 30% – rămânea în folosul osânditului, dar care cotă era înjumătăţită: o parte îi era rezervată pentru „îndulcirea traiului în închisoare", iar cealaltă parte îi era păstrată (alături de eventuale alte bunuri personale) până la eliberarea din detenţie. Pe timpul executării pedepsei, deţinutul nu putea primi nimic din afară, îngăduindu-i-se doar să-şi procure, cu banii cuveniţi pentru munca desfăşurată, doar acele bunuri permise de regulamentele închisorii.

Unui regim cvasi-asemănător erau supuşi şi condamnaţii la *închisorile de recluziune*. Deosebirile faţă de condamnaţii la muncă silnică constau în stabilimentele speciale ce le erau rezervate, „aşezate în localurile hotărâte de guvern", dar la fel de „spaţioase, sănătoase şi aerate", cu posibilitatea ca cei dovediţi mai ascultători să poată lucra şi în afara stabilimentului, la cultura şi întreţinerea grădinilor acestuia, restul doar în interior. Cota-parte ce le revenea din produsul muncii lor, având aceeaşi distribuţie, era sporită cu o zecime, ajungând astfel (teoretic) la 40% (art. 15). În rest, statutul lor rămânea identic cu cel al condamnaţilor la muncă silnică.

Ceva mai permisiv şi mai flexibil era statutul celor condamnaţi la închisorile de corecţiune, cunoscute sub numele de *casă de corecţie*.

Obligaţi şi ei a respecta cu sfinţenie „regula tăcerii" şi a i se supune fără crâcnire, vinovaţii găzduiţi în asemenea locaţii, dovedind „bune purtări", aveau şansa de a lucra în „exploataţiile agricole" înfiinţate pe lângă fiecare casă de corecţie, revenindu-le până la 50% din produsul muncii lor şi, în plus, având dreptul de a păstra asupră-le „cărţi şi unele obiecte trebuincioase învoite de regulament" (art. 20).

Închisorile pentru femei – câtă vreme numărul condamnatelor se menţinea redus – puteau servi drept locaţie de ispăşire a pedepsei, în comun, atât pentru cele care trebuiau să execute munca silnică, cât şi pentru cele de la recluziune sau corecţie, dar „în

[17] Gh. Ungureanu, *Rufetul ocnelor din Moldova şi revolta şavgăilor în 1843*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", Bucureşti, vol. I, 1957, p. 114 şi urm.

[18] Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 67 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

despărţituri deosebite, fără de nici o comunicaţiune şi sub tratamente conform cu cele înscrise în regulamente" (art. 22). Privegherea şi paza stabilimentului trebuia asigurată prin gardieni femei. Atenţie specială acorda legiuitorul închisorilor pentru minori[19]. Considerat, probabil, segmentul social cel mai vulnerabil şi mai predispus la infracţiuni sau delicte pedepsite de codul penal, prin articolele 62-65, dar şi cel mai recuperabil din perspectiva vârstei condamnaţilor, minorii erau închişi în locaţii speciale, numite *case de educaţiune corecţională*[20]. Acolo, urmau a fi supuşi la „sistemul celulelor de noapte", îngăduindu-li-se a se întruni în timpul zilei şi a fi exceptaţi de la regula tăcerii. Prin aceeaşi lege, se impunea cadrelor de conducere şi de supraveghere a acelor case să-i folosească pe minori la lucrările agricole organizate în propriile exploataţii, precum şi în practicarea unor meserii corelate aceluiaşi domeniu; mai mult decât atât, la cererea unor particulari care prezentau „toate garanţiile dorite", administraţia acelor case avea libertatea de a le încredinţa, spre reeducare, pe acei dintre minori „cu mai bune purtări", neîncetând însă a-i supraveghea. În momentul în care un minor din casa de corecţie dovedea, prin ţinuta morală şi prin comportamentul său, că era recuperat, putea fi „aşezat la învăţătură pe lângă cultivatori sau pe lângă meseriaşi" pentru a dobândi o calificare profesională, fără ca supravegherea din partea autorităţilor în drept să înceteze şi, în caz de recidivă, să reintroducă statutul său iniţial. La ieşirea din „casa de educaţiune", fiecare minor eliberat primea un rând de haine, plus o mică sumă de bani necesară pentru cheltuiala drumului până acasă şi pentru „înlesnirea aşezării lui" (art. 27).

Prin aceeaşi lege, era stabilit statutul şi regimul de detenţie al recidiviştilor, în stabilimente „anume înfiinţate" pentru această categorie de infractori. Fiecare fost osândit devenit recidivist „va sta închis singur zi şi noapte într-o chilie îndestul de spaţioasă, sănătoasă şi bine aerată" (art. 29). Putea munci doar în interior, potrivit regulamentului, însă drepturile cuvenite pentru produsul muncii sale erau diminuate cu o zecime faţă de cele stabilite iniţial în folosul condamnaţilor. Fiecare condamnat primea săptămânal vizita medicului şi a institutorului închisorii, iar rudele, membrii societăţilor caritabile şi oricare alte persoane puteau primi asemenea încuviinţare doar de la şeful stabilimentului, în funcţie de comportamentul deţinutului. De asemenea, recidiviştilor, ca şi celorlalţi deţinuţi, li se rezervau două ore pe zi pentru şcoală şi pentru „citirea cărţilor ce li se vor da după autorizaţia administraţiei superioare" (art. 34). Erau excluşi, prin lege, de la regimul „singurătăţii de zi şi de noapte" doar osândiţii în vârstă de peste 70 de ani[21].

În privinţa costurilor şi a responsabilităţilor materiale circumscrise sistemului penitenciar naţional, statul îşi asuma cheltuielile de construcţie, de reparaţii şi de întreţinere a închisorilor pentru munci silnice, de recluziune şi de corecţie, ale caselor „de educaţiune corecţională" şi ale închisorilor pentru recidivişti. În schimb, cheltuielile aferente construirii, reparaţiilor şi întreţinerii stabilimentelor pentru preveniţi şi acuzaţi, situate pe lângă fiecare tribunal, precum şi cele necesare închisorilor de prin plăşi sau comune, incluzând obligaţiile de transport al osândiţilor de la un stabiliment la altul, cădeau în sarcina judeţelor. Atât costurile asumate de stat pentru construcţia penitenciarelor, cât şi subvenţiile acordate consiliilor judeţene, cu aceeaşi destinaţie, puteau fi

[19] C. Hamangiu, *op. cit.*, II, p. 253-254.

[20] *Ibidem*, p. 812.

[21] Regimul izolării complete a recidiviştilor, atât pe timpul zilei, cât şi în timpul nopţii, precum şi multe alte norme obligatorii pentru celelalte categorii de infractori, impuse prin lege, au rămas literă moartă, precum se va verifica ulterior (cf. Al. Radianu, *Penitenciarele*, în „Curierul judiciar", an V, nr. 37, Bucureşti, 1896, p. 295-296; Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 80).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acordate numai pe temeiul unor legi speciale votate de ambele camere ale parlamentului. În privinţa „cheltuielilor ordinare" pe care statul le suporta de la buget, acestea priveau: întreţinerea şi reparaţia stabilimentelor deja existente; serviciile de pază şi ordine, administraţia, încălzirea, curăţenia, hrana şi îmbrăcămintea osândiţilor; tratamentul celor bolnavi, organizarea lucrului, învăţătura „elementară" şi „îmbunătăţirea morală" a condamnaţilor (art. 37-38).

Pentru a spori autoritatea organelor de pază şi ordine din închisori, probabil în condiţiile creşterii actelor de nesupunere sau indisciplină din partea condamnaţilor, legea extindea dreptul conferit şefilor de stabilimente, prin articolele 178-188 din codul penal în vigoare[22], de a aplica, cu de la sine putere, următoarele pedepse: lipsirea de muncă; postul cu apă şi pâine pe durata a 24 de ore; interdicţia dreptului de a procura acele bunuri îngăduite, de regulamentul de ordine interioară; interdicţia dreptului de a fi vizitat de rude; neacordarea acelei cotă-parte bănească cuvenită din produsul muncii proprii; plasarea deţinutului într-o chilie întunecoasă; în sfârşit, imobilizarea deţinutului prin punerea în fiare (obezi) la mâini şi picioare.

Dispoziţiile acestei legi nu puteau fi aplicate celor condamnaţi pentru: crime, delicte politice, delicte de presă şi pentru vagabondaj. Pentru aceştia, urma să fie elaborat un regulament special, în perfect acord cu articolele 20 şi 219 din codul penal[23]. Prioritare pentru guvern rămâneau, însă, închisorile de preveniţi şi acuzaţi (art. 44).

Ultimul „titlu" din lege era consacrat chestiunilor administrative şi de personal. În fruntea administraţiei centrale a penitenciarelor se afla un *director general*, „ales dintre persoane cu cunoştinţe speciale despre sistem (…), investit cu toată autoritatea trebuincioasă pentru a provoca, cu consimţământul ministerului, modificaţiunile, îmbunătăţirile cerute de aplicarea sistemului de faţă, precum şi de a propune bugetul anual, de a face alegerea personalului închisorilor, de a cere destituirea angajaţilor din motive de incapacitate, de nesupunere sau infracţiuni grave la dispoziţiunea legii şi a regulamentelor, de a dirija lucrările comisiunilor de priveghere şi de patronare"[24]. Directorul general era ajutat de un subdirector, coordonând două birouri: unul de contabilitate generală şi de gestionare a muncii osândiţilor şi, celălalt, de personal, corespondenţă şi sentinţe (art. 48). Apoi, în mod ierarhic, fiecare închisoare dispunea de o administraţie proprie, dependentă de centrală, condusă de un *director* ajutat – „în lucrările industriale, privegherea zilnică asupra poliţiei şi tratamentul arestaţilor" – de un *inspector*, pentru ţinerea contabilităţii şi „regularea sentinţelor", de un *grefier contabil*, iar pentru zona economică şi păstrarea disciplinei, de un *intendent* şi de „gardienii ordinari". Serviciul medical trebuia să fie asigurat de un *medic chirurg*, cel religios, de un *preot duhovnic* având ca pregătire profesională cel puţin patru clase de seminar, iar pentru „învăţătura scrierii şi citirii, pretutindeni unde va fi trebuinţă, se va numi un *instructor* anume" (art. 51). Prezenţa acestuia din urmă era clamată mai ales în penitenciarele pentru minori.

În sfârşit, toţi cei angajaţi în posturile de mai sus erau „aleşi şi propuşi de directorul general", fiind în subordinea sa administrativă nemijlocită şi putând fi transferaţi de la un penitenciar la altul (pe aceeaşi funcţie) sau, după caz, suspendaţi „fie ca pedeapsă, fie ca măsură cerută în interesul serviciului" (art. 52). Mai mult decât atât, înaintările în grad sau retrogradările personalului administrativ se efectuau tot la propunerea directorului general, dar prin decret domnesc (art. 56). Aşadar, autoritatea

[22] C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 831-833.
[23] *Ibidem*, p. 806, 837.
[24] *Ibidem*, p. 256, art. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

directorului general – funcţie ocupată neîntrerupt, vreme de 14 ani, de la 11 august 1862 până la 23 noiembrie 1876, de Ferdinand Dodun de Perrières – era foarte mare, acoperind o gamă largă de atribuţii, depăşite doar de cele ale ministrului de resort (Interne). Subdirectorul era şeful cancelariei instituţiei, având drept de semnătură în numele directorului general şi de contrasemnătură pe documentele elaborate în numele ministrului, cu excepţia rapoartelor către domn, ce trebuiau contrasemnate doar de directorul general.

Toţi ceilalţi funcţionari aveau atribuţii, drepturi şi datorii, fixate printr-un *Regulament general pentru penitenciarele centrale*[25], adoptat la 24 mai 1874 şi cumulat cu documentele similare pentru *arestele preventive* din 14 mai 1876, respectiv cu cel deja existent pentru *casa centrală de corecţiune pentru minori*, în vigoare de la 14 mai 1874.

Regulamentul general al închisorilor din 1874, fără a revoluţiona sistemul penitenciar din România, fiind elaborat şi adoptat sub acelaşi şi de acelaşi înalt responsabil adus din Franţa pentru reformarea domeniului, detalia, practic, măsurile necesare pentru aplicarea legii în litera şi spiritul ei. Chiar din primul capitol, se preciza că, „până ce se vor înfiinţa clădiri după sistemul celular mixt, toţi osândiţii vor petrece în închisorile actuale împărţite după categorii, supuşi însă la toate celelalte dispoziţiuni ale legii şi regulamentului de faţă" (art. 3). De fapt, se anticipa menţinerea condiţiilor de detenţie anterioare, pentru a căror modificare – condiţionată de investiţii consistente spre a fi construite noi penitenciare – era nevoie de noi fonduri bugetare, pe care statul, în împrejurările specifice ultimului pătrar al secolului al XIX-lea[26], nu putea să şi le asume.

Prin regulament, era reiterată ideea că nimănui nu-i era îngăduit să primească ori să ţină în închisoare o persoană, „decât numai în puterea unui mandat în regulă, însoţit de extractul sentinţei judecătoreşti", semnat de preşedintele ori procurorul tribunalului sau curţii unde a fost pronunţată pedeapsa. Cei încarceraţi pe acest temei urmau a fi numerotaţi pe braţ (prin mijlocirea unei brăţări) şi pe căciulă, iar la sfârşit de lună, administraţia penitenciarului avea obligaţia a comunica procurorilor tribunalelor de la care emana sentinţa lista nominală a osândiţilor cărora – în cursul lunii următoare – le expira termenul pedepsei (art. 6-7). În acelaşi capitol al regulamentului erau prevăzute condiţiile în care se putea efectua transferul şi transportul osânditului, dictat doar de Ministerul de Interne pentru motive: de sănătate, de securitate sau de interes economic temporar. Asemenea transport, monitorizat de la o prefectură în alta, cu instrucţiuni precise, reclama şi asigurarea de către penitenciarul „expeditor" a hranei deţinuţilor şi a îmbrăcămintei adecvate, mai ales pe timp de iarnă, din care nu puteau lipsi „nădragii (bernevici), zeghiile (sucmane) cu opinci" (art. 10-11). Era interzis transportul deţinuţilor în condiţiile grele de iarnă, pe ger sau viscol.

Un capitol important al regulamentului era consacrat „disciplinei arestaţilor", de la intrarea în penitenciar, pe toată durata detenţiei, până la eliberare. Aceştia nu aveau voie să aibă asupra lor nici un fel de obiect, hârtie sau bani, inventar pe care îl depozitau, în urma unui control riguros, la magazia închisorii şi de unde îl recuperau la sfârşit. Imediat după încarcerare, erau „îmbăiaţi, tunşi, raşi şi îmbrăcaţi cu costumul închisorii", după care urmau programul prestabilit. Li se impunea ca obligatorie „a păzi tăcerea", a nu comunica unul cu altul „nici prin semne", iar în ateliere, la lucru, puteau pune întrebări doar gardienilor şi numai despre lucrarea prestată. Această obligaţie,

[25] *Ibidem*, p. 184-212.

[26] Th. C. Aslan, *Finanţele României de la Regulamentul Organic până în present, 1831-1905*, Bucureşti, 1905, p. 152 şi urm.; G. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice şi financiare a României*, Bucureşti, 1935, p. 121 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„îmbrăţişând mai multe scopuri atingătoare de securitate, de bună ordine şi de moralitate", cădea în mod expres în sarcina directorului închisorii a o implementa, sub ameninţarea pedepsirii nu numai a arestaţilor nesupuşi, ci şi a gardienilor neglijenţi (art. 20-21).

Programul zilnic al deţinuţilor începea vara (de la 1 aprilie la 1 octombrie) la ora 5 şi se încheia seara la ora 20; în regim de iarnă, deşteptarea era la ora 7, iar culcarea la ora 18. Masa era servită de două ori pe zi: dimineaţa, la ora 9 – vara şi la 10 – iarna, iar seara, la ora 16, vara şi la 15, iarna, fiindu-le interzis cu desăvârşire a ieşi din sala de mese cu resturi de mâncare. Rămânea la latitudinea directorului închisorii de a îngădui sau nu fumatul „în timp de recreaţie şi preumblare", utilizând acest drept ca mijloc de pedeapsă ori de încurajare a deţinuţilor, iar tutunul şi luleaua nu puteau rămâne la aceştia, ci doar li se ofereau la timpul şi în locul programat. Băuturile spirtoase le erau cu desăvârşire interzise, cu excepţia situaţiilor recomandate de medicul închisorii, după cum prohibite erau şi „jocurile de tot felul"; doar cărţile religioase şi abecedarele le erau permise, chiar recomandate, spre lectură, iar cele de ştiinţe şi de moralitate puteau fi consultate de deţinuţi numai după ce erau verificate şi aprobate de directorul închisorii. În zilele de duminică şi de sărbătorile legale, deţinuţii participau la slujba religioasă ţinută de preotul închisorii în capela din incintă.

În fiecare seară, gardienii făceau apelul nominal al deţinuţilor şi inspectau dormitoarele, unde era rânduit, de către director, un responsabil de cameră, numit *odăiaş*, cu misiunea „ca să privegheze şi să ţină ordinea, tăcerea, curăţenia şi sârguinţa la lucru în mijlocul tovarăşilor lui de închisoare" (art. 35). Pentru gesturi de tăinuire, complicitate sau neglijenţă în demascarea actelor de indisciplină, aceştia suportau în solidar pedepsele aplicate celor dovediţi ca vinovaţi. Totodată, în fiecare penitenciar urma să se constituie un *pretoriu de justiţie disciplinară*, în sarcina căruia cădea judecarea abaterilor disciplinare faţă de regulamentul de ordine interioară. Din acest pretoriu făceau parte: directorul închisorii, ca preşedinte, ajutat de inspector, preot (când este), medic, intendent şi grefierul-contabil. Judecarea cazurilor de indisciplină se făcea în afara zilelor de sărbătoare, iar sancţiunile pronunţate de director, graduale, trebuiau să ţină cont de cele înscrise în codul penal. Cele mai aspre pedepse, şi anume trimiterea vinovatului în celula izolată şi întunecoasă sau punerea lui în fiare, se aplicau pentru „fapte nemorale", precum furt, violenţă sau rebeliune (art. 50).

Aceleaşi reguli erau valabile şi în închisorile pentru femei, cu precizarea că gardienii de aici trebuiau să fie tot femei şi, de preferinţă, „persoane date la o viaţă călugărească, care ar putea pune, în îndeplinirea datoriilor lor, devotamentul şi abnegaţia pietăţii ce au determinat-o de a se lepăda de lume" (art. 53). În sfârşit, legat de acelaşi aspect disciplinar, se cuvine menţionat faptul că regulamentul consfinţea obligaţia pentru: medic, institutor, duhovnic, membrii comisiei de priveghere şi patronare, responsabilii sau agenţii de lucrări industriale în care erau antrenaţi deţinuţii, să le viziteze acestora, săptămânal, încăperile „la o oră hotărâtă de dimineaţă". Un articol special reglementa regimul vizitelor pe care rudele apropiate ale unui deţinut le puteau efectua, precum şi dreptul lunar al osândiţilor de a primi sau expedia scrisori, „prin ştirea şi viza directorului" (art. 55). De respectarea acestor măsuri, cei dintâi responsabili erau, peste tot, gardienii, obligaţi prin lege şi regulament să vegheze îndeaproape deţinuţii în mişcările şi atitudinile lor în fiece moment al zilei, iar pe timp de noapte să asigure liniştea desăvârşită în penitenciar. Pe cât de grea şi de responsabilă era această slujbă, care, teoretic, nu putea fi încredinţată oricui individ[27], pe atât de

[27] Pentru detalii, vezi Em. Antonescu, *Personalul închisorilor*, în „Revista penală", an IV, nr. 1-2, Bucureşti, 1925, p. 88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

primejdioasă s-a dovedit în realitate, datorită, pe de o parte, caracterelor umane ilustrate de cei întemniţaţi şi, pe de altă parte, slabei pregătiri profesionale a celor angajaţi în astfel de funcţii.

Precum s-a observat deja, chiar dacă într-o etapă ulterioară (situaţia rămânând neschimbată până târziu), recrutarea gardienilor se făcea la întâmplare, dintre oamenii fără potenţă materială, lipsiţi adesea şi de orice condiţie intelectuală sau chiar morală, în majoritatea cazurilor ţărani analfabeţi[28]; prin necunoaşterea cadrului legic şi a obligaţiilor derivate din natura funcţiei ocupate, aceştia nu numai că diminuau şansele legiuitorului şi ale administraţiei de reformare a sistemului, dar periclitau şi chiar compromiteau morala şi siguranţa necesară din penitenciare[29].

Un capitol important (IV) al regulamentului era consacrat hranei, îmbrăcămintei, curăţeniei şi regimului de muncă al deţinuţilor[30]. Astfel, meniul zilnic al unui condamnat, diferenţiat pentru zilele de post, ca şi pentru bolnavi, cuprindea: 300 g mălai sau pâine, 60 g carne (sau 60 g fasole, linte, bob – în zilele de post), 15 g ceapă, 10 g sare[31] în zilele când nu li se dădea varză, 0,5 g ardei şi 50 ocă[32] tărâţe de grâu pentru 100 de deţinuţi, pe lună, necesare pentru prepararea borşului. Cu prilejul marilor sărbători creştineşti, li se adăugau, fiecăruia, câte 100 g vin, iar de Paşti, câte două ouă roşii. În plus, fiecare deţinut putea să-şi suplimenteze porţia zilnică, din banii câştigaţi prin muncă, cu produse (pâine, carne, cartofi, brânză, unt, fructe) riguros precizate prin regulament.

Îmbrăcămintea deţinuţilor consta în: trei cămăşi şi două perechi de izmene pe an, plus un sucman (zeghe), o pereche de iţari (berneveci), patru perechi de opinci şi o bonetă de postav ordinar, pe timp de doi ani. În condiţii de disponibilitate bănească, li se putea acorda şi o cergă pentru acoperit, iar efectele personale uzate trebuiau valorificate la recondiţionarea celor rupte, spre a fi refolosite. Femeile deţinute dispuneau, fiecare, de trei cămăşi, două perechi ciorapi (călţuni), o rochie de pânză vărgată, un sucman (pentru doi ani), o pereche de papuci de piele şi un tulpan. Ca aşternut, fiecare deţinut, fără excepţie, trebuia să aibă asigurate: o rogojină, schimbată de trei ori pe an, o pernă umplută cu paie şi două feţe de pernă albe, pentru doi ani. În dormitoare, inventarul obiectelor cuprindea: o masă, un hârdău cu capac, o cană metalică pentru apă, prosoape sau peşchire, o scuipătoare şi un „alt hârdău cu capac, bine astupat, pentru trebuinţe trupeşti” (art. 66). Pentru bolnavi, se prevedea în plus un halat de pânză ţesut „în patru iţe şi vărgat”, o pereche de ciorapi de sucman, două scufii albe de bumbac, o pereche de papuci şi o învelitoare de lână (art. 67).

Pentru serviciul curăţeniei, regulamentul acorda o atenţie sporită întreţinerii dormitoarelor, care trebuiau măturate şi afumate cu răşină de două ori pe zi; atelierele, doar o singură dată, dimineaţa. Scândurile duşumelelor se spălau o dată pe săptămână, sâmbăta. Evident, asemenea servicii erau executate cu rândul de fiecare deţinut. Retiradele[33] trebuiau curăţate tot de două ori pe zi, cu precizarea că pe lângă ventilatoarele de la ferestre „se vor ridica din gaură două hogege de cel puţin trei stânjeni[34]

[28] C. Rădulescu, *Raport general asupra închisorilor centrale şi arestărilor preventive pe anul 1907-1908*, Bucureşti, 1908, p. 41.

[29] Şt. Arsenescu, *Reforma penitenciară*, în „Revista penitenciară şi de drept penal”, an III, nr. 69, iunie-septembrie 1914, Bucureşti, 1914, p. 266.

[30] C. Hamangiu, *op. cit.*, II, p. 189-194; Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 83-84.

[31] Probabil, exceptându-i pe condamnaţii care lucrau la ocne, care puteau să-şi suplimenteze porţia!

[32] 1 ocă = 1,252 kg (*apud* Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971, p. 181 şi urm.).

[33] Probabil, încăperile utilizate ca WC (gropile sau adăposturile subterane?).

[34] 1 stânjen = 2 metri (*apud* Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 52).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spre a ieşi putoarea în sus; haznalele se vor curăţa o dată, iar canalele de două ori pe an, observându-se totdeauna de a fi bine acoperite ca să nu lase putoarea în apropierea închisorii" (art. 70). Reguli clare şi precise erau formulate şi pentru curăţenia bucătăriei, a curţii exterioare şi, nu în ultimul rând, a fiecărui deţinut. Paiele din saltele şi din perine trebuiau schimbate de două ori pe an şi tot de atâtea ori se opăreau „lânăriile" cu apă fiartă, în timp ce albiturile trebuiau spălate săptămânal „la ciubăr sau în albii", după care se clăteau „în leşie şi în apă rece". Spălatul zilnic pe mâini şi pe faţă, precum şi pieptănatul, constituiau obligaţii curente ale deţinuţilor, săptămânal trebuind să se radă şi lunar să se tundă, altminteri riscau pedeapsa postului doar cu mălai. Pe timp de vară, aveau drept la duş săptămânal, iar iarna li se asigura o baie cu apă caldă la fiecare şase săptămâni. În acest scop, fiecare penitenciar avea obligaţia de a înfiinţa, în propria-i incintă, asemenea băi de vară şi de iarnă (art. 74).

Iluminatul dormitoarelor se asigura cu lumânări de seu, câte una pentru fiecare încăpere, plus 50 de grame gaz pentru o lampă exterioară; în lunile de iarnă, câte două lumânări şi 75 de grame gaz. Pentru încălzirea dormitoarelor şi atelierelor, limitată la o dată pe zi şi până la temperatura de 12 grade, respectiv, 10 grade, se utilizau lemne de foc. Fiecărui angajat al penitenciarului i se atribuia, pentru încălzire, cantitatea de doi stânjeni[35] de lemne pe an şi câte o lumânare pe noapte, iar directorul închisorii beneficia de un stânjen de lemne în plus.

Planificarea şi organizarea activităţilor pe grupuri de deţinuţi, în funcţie de gravitatea faptelor şi a pedepselor lor, dar şi dependent de starea lor fizică, de gradul de ascultare şi de supunere la normele regulamentare, de starea sănătăţii lor, de obiectivele comune ori specifice ale fiecărui stabiliment penitenciar şi, nu în ultimul rând, de disponibilităţile materiale, morale şi umane existente în aceste închisori, erau, de asemenea, reglementate în cuprinsul articolelor 80-105 ale acestui document[36]. În esenţă, se urmărea disciplinarea, îndreptarea sau recuperarea socială şi morală a condamnaţilor, prin angajarea lor în învăţarea unor meserii utile sau chiar în alfabetizarea şi instruirea lor intelectuală, cu sprijinul unor maiştri instructori, al preotului şi al gardienilor, uneori şi al întreprinzătorilor interesaţi în dezvoltarea unor afaceri locale, pentru care puteau procura – pe baza unor înţelegeri oficiale, încuviinţate de Ministerul de Interne – forţa de muncă necesară din puşcării, în limite şi condiţii bine precizate. Procesul de reeducare şi profitul ce trebuia să îl înregistreze statul de pe urma muncii desfăşurate de deţinuţi, apreciată ca „justă despăgubire în raport cu cheltuielile sale", erau urmărite şi raportate ierarhic săptămânal; de aceea, se şi stabilea un minim de producţie, pe domenii de activitate, pentru fiecare deţinut, în afara căruia cel care nu-şi îndeplinea norma suporta varii pedepse administrative.

În privinţa organizării instituţionale, Administraţia centrală a penitenciarelor se afla sub directa autoritate a Ministerului de Interne, având o direcţiune generală şi mai multe direcţiuni speciale. Directorul general era numit prin decret domnesc, la recomandarea ministrului de interne, iar acesta a fost, în continuare, până în 1876, inginerul francez Ferdinand Dodun de Perrières. Subdirectorul şi ceilalţi funcţionari superiori din centrală erau numiţi tot prin decret domnesc, la recomandarea directorului general, cu toţii fiind obligaţi să facă dovada pregătirii profesionale prin prezentarea diplomei de bacalaureat şi a stăpânirii corespunzătoare a noţiunilor de drept administrativ şi civil, a codului penal şi de procedură penală, precum şi a cunoştinţelor de

[35] Pentru dimensiunea stânjenului cubic, vezi *ibidem*, p. 301.
[36] C. Hamangiu, *op. cit.*, II, p. 191-194.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contabilitate şi de geografie (art. 109). Dar, cum remarca mai târziu un analist al fenomenului, concursuri pe astfel de poziţii înalte nu s-au prea organizat, nici peste câteva decenii de la intrarea în vigoare a legii şi după aplicarea regulamentului, întrucât „bunul plac şi recomandările influente formau norma numirilor în aceste funcţii”[37].

În sarcina directorului general se afla, între multe altele[38], obligaţia ca, la sfârşitul fiecărui an calendaristic, să prezinte ministerului de resort (Interne) un amplu raport privind administrarea penitenciarelor la nivel naţional, din care să reiasă: starea morală, sanitară şi fizică a tuturor osândiţilor; activitatea lor productivă cu rezultatele înregistrate; situaţia statistică, contabilă şi administrativă; conduita personalului administrativ al închisorilor; siguranţa şi soliditatea sistemului penitenciar; aplicarea legii şi a regulamentelor în vigoare şi, în sfârşit, eventuale sugestii sau propuneri privitoare la îmbunătăţirea sistemului şi a serviciilor adiacente (art. 119). Rând pe rând, erau dezvoltate apoi, în cuprinsul articolelor 120-145, obligaţiile profesionale ale celorlalţi funcţionari superiori din administraţia centrală, începând cu subdirectorul general şi continuând cu şeful biroului contabil, al celui administrativ, cu raportorul statistic, ajutorul de corespondenţă, arhivarul, registratorul, copiştii şi impiegaţii, acestora din urmă precizându-li-se şi eventualele penalităţi în cazul neîndeplinirii sarcinilor derivate din natura funcţiei.

Ierarhizarea penitenciarelor, în opinia lui C. Rădulescu, trebuie făcută ţinând cont nu atât de retribuţia directorului stabilimentului, mai mare ori mai mică (adesea subiectivă), cât mai ales după numărul deţinuţilor şi natura pedepselor lor, implicit după dimensiunea, „faima” şi locaţia închisorii. Din această perspectivă, într-o primă categorie ar fi intrat penitenciarele centrale din Bucureşti, Craiova, Galaţi şi Iaşi; din a doua categorie, cele de la Doftana, Tg. Ocna şi Ocnele Mari; în categoria a treia s-ar fi înscris închisorile judeţene din Botoşani, Bacău, Constanţa[39], Braşov, Ialomiţa, Mehedinţi, Prahova, Putna, Romanaţi, Tutova, Teleorman, Rm. Vâlcea, Vaslui şi Vlaşca, iar în ultima clasă intrau cele din judeţele: Argeş, Dorohoi, Dâmboviţa, Fălciu, Gorj, Muscel, Neamţ, Olt, Roman, Rm. Sărat, Suceava, Tecuci şi Tulcea[40]. La conducerea acestor stabilimente de reeducare era nevoie de oameni pregătiţi, capabili şi oneşti, exigenţi dar nu abuzivi, care să dovedească prin puterea exemplului personal stăpânire de sine, curaj, mult tact şi o bună cunoaştere a naturii umane[41]. Asta şi urmărea noul act normativ, chiar dacă aplicarea acestuia avea să se dovedească mult mai anevoioasă decât îşi imaginau legiuitorii.

Regulamentul cuprindea, în continuare, atribuţiile de serviciu în teritoriu ale: directorilor de penitenciare (art. 146-163); ale inspectorului sau grefierului care înlocuiesc, la nevoie, pe directorul închisorii (art. 164-169); ale grefierului contabil (art. 170-176); intendentului (p. 177-183); registratorului (art. 184); preotului duhovnic (art. 185-191) şi serviciului sanitar (art. 192-211). Acesta din urmă era asigurat de un medic, de preferinţă chirurg, şi un infirmier şef recrutat dintre deţinuţi, de acelaşi doctor. În atribuţia medicului intrau nu numai controlul stării de sănătate a celor încarceraţi şi vizitele periodice pe care le efectua apoi în rândul lor, după un program

[37] C. Rădulescu, *op. cit.*, p. 46 şi urm.

[38] C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 195-196.

[39] Desigur, această ierarhizare viza situaţia existentă după încorporarea Dobrogei la România, în urma Congresului de pace de la Berlin (1878).

[40] C. Rădulescu, *op. cit.*, p. 49-50.

[41] M. I. Talangescu, *Reforma penitenciară. Raport adresat Direcţiei Generale a Închisorilor*, Bucureşti, 1892, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prestabilit. Se adăugau tratamentul bolnavilor (deţinuţi sau personalul administrativ), organizarea infirmeriei, controlul alimentelor şi al preparatelor alimentare, precum şi ţinerea unei evidenţe stricte, consemnată într-un jurnal, a stării de sănătate a fiecărui condamnat, pe temeiul căruia jurnal se elabora şi acel raport general anual al administraţiei centrale înaintat ministerului de resort.

Deosebit de important fiind, pentru buna desfăşurare a tuturor activităţilor specifice unui penitenciar, serviciul securităţii şi privegherii acestuia, era încredinţat prin lege *intendentului*, care era şeful gardienilor, şi unui *prim gardian*, desemnat dintre gardienii ordinari. Numărul acestora din urmă varia în funcţie de numărul deţinuţilor, asigurându-se, de regulă, minimum de cinci gardieni la suta de condamnaţi (art. 212). Despre obârşia şi condiţia lor socială am amintit deja, încât atât legea, cât şi regulamentul ei de aplicare erau rareori respectate în litera şi spiritul lor. Cum observa un specialist, la nici două decenii de la intrarea în vigoare a acestor acte normative, în penitenciarele de recluziune, ca şi în cele corecţionale, munca – socotită mijlocul terapeutic cel mai eficient pentru îndreptarea osândiţilor – aproape că nu exista. Majoritatea lor „sta în trândăvie, proiectând la revoltă contra personalului închisorilor; traiul din aceste penitenciare este cu mult mai bun pentru dânşii decât cel din libertate, unde trebuie să muncească pentru a se hrăni şi îmbrăca, pe când aici, <osânditul> are totul la dispoziţiune”[42]. Asemenea comportamente şi realităţi s-au perpetuat în timp, încât şi astăzi se întâlnesc situaţii, dezvăluite de obicei în presa cotidiană, când infractori de drept comun preferă, după eliberarea din penitenciar, să recidiveze, spre a se întoarce acolo unde îi aşteaptă un adăpost şi masă zilnică sigure, îndeosebi pe timp de iarnă.

Serviciile, atribuţiile şi disciplina gardienilor erau prezentate detaliat în cuprinsul a nu mai puţin de 50 de articole ale regulamentului (212-262), incluzând riscurile încălcării lor şi pedepsele administrative ori disciplinare aplicate în funcţie de gravitatea faptelor constatate[43]. De exemplu, cei însărcinaţi cu supravegherea şi paza permanentă a condamnaţilor erau obligaţi a nu-i pierde din ochi „în tot locul şi în toate mişcările lor”. Altminteri, în caz de evadare a vreunuia dintre ei, „înlesnită sau prin neglijenţă sau prin înţelegere cu arestaţii, <gardienii respectivi> vor fi daţi judecăţii” (art. 239). Pentru sporirea responsabilizării acestui corp de siguranţă a oricărui penitenciar, s-a luat măsura ca, „în viitor, nu se va admite la postul de gardian decât militari vechi, în etate de cel puţin 25 de ani şi cel mult de 40 de ani” şi cu recomandări prezentate atât de la unitatea militară unde şi-au făcut stagiul, cât şi din localitatea de baştină a fiecăruia (art. 256). Dar şi această măsură avea să se dovedească ineficientă. Pentru că, de exemplu, serviciul exterior de pază al închisorilor, recrutat din rândul soldaţilor în termen, oferea, la rându-i, cazuri frecvente de abuzuri sau încălcări ale regulamentului disciplinar generate neintenţionat, din lipsa de experienţă sau din neglijenţa soldaţilor, constatate mai ales în situaţii de permisivitate la introducerea unor obiecte interzise pentru deţinuţi, precum: hrană, corespondenţă, alcool, instrumente etc. Mai grav, e drept că mai târziu, s-au descoperit chiar şi „fraternizări între santinele şi condamnaţi”[44]. Spre a pune stavilă unor astfel de derapaje disciplinare, s-a propus, ulterior, înfiinţarea unui corp special de gardieni, însărcinaţi atât cu paza exterioară, cât şi cu cea interioară a penitenciarelor, după ce vor fi urmat însă un program special de pregătire într-o „şcoală

[42] Luca Elefterescu, *Reforma sistemului penitenciar,* în „Dreptul”, an XXI, nr. 53, Bucureşti, 1892, p. 418.
[43] C. Hamangiu, *op. cit.,* p. 203-208.
[44] Şt. Arsenescu, *op. cit.,* p. 269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a gardienilor", ce urma să-şi deschidă porţile pe lângă închisoarea Văcăreşti[45]. Până atunci însă, situaţia generală a penitenciarelor, mult diferită de cea imaginată prin aplicarea legii şi a regulamentului din 1874, avea să se perpetueze, încât, la începutul secolului XX, puţine lucruri îşi găsiseră rezolvarea, în special din pricina alocaţiilor bugetare reduse. Priorităţile economice ale statului erau mereu altele, iar recuperarea socială şi, mai ales, morală a deţinuţilor era lăsată la voia întâmplării.

Pe parcursul detenţiei, cel mai eficient mijloc de moralizare şi de reeducare a condamnaţilor, atât cât se putea face în împrejurările existente, a fost educaţia religioasă. Aceasta se efectua fie prin liturghii, acolo unde erau capele în preajma penitenciarelor, fie prin predici şi lecturi cu caracter moralizator, ori chiar prin pilde desprinse din viaţa cotidiană, cu impact printre cei mai sensibili dintre deţinuţi. Din păcate însă, aceste servicii erau prestate în închisori de preoţi improvizaţi adesea, fără pregătire teologică corespunzătoare, cunoscuţi îndeobşte ca „popă de sat" şi folosiţi doar în caz de spovedanie, spre a fi alături „atunci când un nenorocit de arestat trage să moară"[46]. Cum nici celelalte căi de îndreptare a „sufletului celor care îşi ispăşesc păcatele în asemenea lăcaşuri"[47] şi anume alfabetizarea, lectura, conferinţele săptă-mânale, exerciţiile fizice[48] şi chiar unele momente artistice (semnalate, e drept, mai târziu) nu şi-au atins ţinta, reeducarea rămânea pe mai departe un obiectiv greu – dacă nu şi imposibil – de îndeplinit.

De aceea, în pofida speranţelor mărturisite chiar de şeful guvernului conservator, Lascăr Catargiu (care deţinea şi portofoliul ministrului de interne), în efectele pozitive ale aplicării legii şi a regulamentului general al închisorilor din 1874 şi a îndemnului transmis, printr-un ordin circular, tuturor factorilor din subordine, de a încredinţa administrarea penitenciarelor unor oameni capabili[49], ambele acte normative – bine intenţionate, pozitive şi consistente prin raportare la ansamblul procesului reformator din societatea românească din prima parte a domniei lui Carol I – se pare că nu şi-au atins ţinta. În momentul intrării în vigoare a noii legiuiri, potrivit informaţiilor furnizate de Gr. I. Dianu[50], existau şi funcţionau în ţară următoarele închisori: 1) *Văcăreşti*, de lângă capitală; 2) *Mărgineni*, din judeţul Prahova, pentru recluzionari; 3) *Bucovăţ*, în judeţul Dolj, pentru corecţionali; 4) *Telega*, judeţul Prahova, pentru osândiţii la muncă silnică; 5) *Ocnele Mari*, judeţul Râmnicu Vâlcea, pentru aceeaşi pedeapsă; 6) *Târgu Ocna*, judeţul Bacău, pentru aceeaşi pedeapsă; 7) *Închisoarea* centrală din *Iaşi*, pentru corecţie şi prevenţie; 8) *Plătăreşti*, judeţul Ilfov, pentru femeile condamnate la felurite pedepse; 9) *Dobrovăţ*, judeţul Vaslui, pentru pedepsele corecţionale; 10) *Arestul* Curţii din *Focşani*, închisoare mixtă (corecţie şi prevenţie); 11) *Arestul* Curţii din *Craiova*, acelaşi profil; 12) *Casa de educaţie corecţională* de la *Reni*, judeţul Ismail, pentru minori[51]; 13) *Răchitoasa*, judeţul Tecuci, pentru infirmi, cerşetori, vagabonzi şi

[45] Em. Antonescu, *op. cit.*, p. 94.

[46] Luca Elefterescu, *op.cit.*, p. 418, 421.

[47] Virgil M. Gabrielescu, *Instrucţia şi educaţia în închisorile noastre*, în „Revista penitenciară şi de drept penal", an IV, nr. 8, Bucureşti, 1915, p. 274.

[48] Introducerea exerciţiilor militare şi de gimnastică pentru temperamentele debile sau nervoase din închisori ar fi constituit o noutate în cadrul procesului de reeducare a deţinuţilor (*apud* I. Naum-Inam, *Reforma penitenciarelor*, în „Revista judiciară", an IV, nr. 8, Bucureşti, 1907, p. 58-59).

[49] L. Catargiu cerea ca administraţia închisorilor centrale să fie încredinţată unor „oameni cu experienţă, devotament şi perseverenţă, după cum reclamă onoratele şi grelele lor munci" (*apud* Em. Antonescu, *op. cit.*, p. 90).

[50] Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 119-121.

[51] Această casă de educaţie pentru minori s-a strămutat după retrocedarea sudului Basarabiei către Rusia, în noiembrie 1878, la mănăstirea Mislea din judeţul Prahova.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

corecţionali[52]; 14) *Pângăraţi*, judeţul Neamţ, pentru recluzionari. În acelaşi an, 1874, s-a înfiinţat închisoarea *Bisericani*, pentru pedepsele corecţionale, iar câţiva ani mai târziu (1880), a luat fiinţă închisoarea de la mănăstirea *Cozia*, destinată osândiţilor la muncă silnică aflaţi (din cauza bolilor sau bătrâneţii) în neputinţa de a mai lucra. Pentru condamnaţii la ocnă, valizi, a mai fost înfiinţată o închisoare la *Slănic*, judeţul Prahova, în 1882. Tot după intrarea în vigoare a legii, a fost înfiinţată şi închisoarea de pe lângă Curtea de apel din *Galaţi*, iar după integrarea Dobrogei la statul român au luat fiinţă închisori centrale în oraşele *Tulcea* şi *Constanţa*, precum şi câte un arest de ocol în fiecare plasă a celor două judeţe. Pentru toate aceste închisori s-au cheltuit, în următoarele două decenii de existenţă (1874-1895), „peste două milioane şi jumătate <de lei> pentru reparaţiuni, amenajări şi mici construcţiuni, afară de cheltuielile făcute pentru închisorile desfiinţate: Reni, Cozia, Răchitoasa, Constanţa şi Tulcea”[53]. În pofida acelor cheltuieli sau investiţii – conchidea Gr. I. Dianu –, nici o închisoare din cele menţionate, nici chiar cea nou zidită de la Focşani, la începutul secolului XX, nu întrunea condiţiile reclamate pentru asemenea stabilimente.

Este, aşadar, lesne de înţeles că legea din 1874 şi regulamentul asociat privind regimul închisorilor din România au rămas în bună măsură – şi îndeosebi în privinţa localurilor şi a introducerii regimului *celular mixt* – neaplicate. Principala cauză invocată a constat în lipsa fondurilor necesare pentru construcţia unor penitenciare adaptate noilor cerinţe. Se ştie că, până în preajma Primului Război Mondial, toate închisorile din ţară erau administrate de Direcţia Generală a Penitenciarelor, aflată în subordinea directă a Ministerului de Interne. Sub aceeaşi autoritate guvernamentală se aflau însă şi alte direcţii, cu impact social şi politic sporite, precum: Administraţia centrală, Poliţia, Jandarmeria rurală, Direcţia Siguranţei generale, Imprimeria statului, Direcţia sanitară, Direcţia Poştelor şi Telegrafului ş.a., ale căror alocaţii bugetare aveau mereu prioritate şi, desigur, audienţă sporită în faţa solicitărilor venite dinspre penitenciare. Dar, la fel de importantă pentru racordarea domeniului la ritmul evoluţiei de ansamblu a societăţii româneşti la hotarul dintre secole, dacă nu şi la nivelul de civilizaţie existent în alte părţi ale lumii, s-a dovedit a fi lipsa de pregătire a personalului chemat să aplice legea în litera şi spiritul ei. Pentru că, aşa cum sublinia pe bună dreptate acelaşi competent observator, „bunele rezultate ale unui sistem penitenciar depind mai mult de persoanele ce sunt însărcinate să aplice acest sistem, decât de sistemul însuşi”[54]. Or, legislaţia în această privinţă avea serioase carenţe, personalul angajat avea un statut incert, condiţiile de admisibilitate şi de stabilitate în funcţii erau adesea încălcate spre a face loc improvizaţiilor[55], salarizarea era defectuoasă[56], iar abuzurile se exercitau uneori nu numai asupra condamnaţilor, ci şi a gardienilor sau a celorlalţi funcţionari ai penitenciarelor. Din aceste cauze cumulate, unii directori generali ai penitenciarelor, în cursul anilor care au urmat, aveau să demisioneze din funcţiile ocupate, spre a nu-şi asuma răspunderea pentru starea deplorabilă în care se aflau închisorile din ţară, stare perpetuată până la sfârşitul secolului al XIX-lea[57] şi, continuată, desigur în deceniile de început ale veacului următor.

[52] Trecută în anul 1897 în subordinea Direcţiei Serviciului Sanitar.
[53] Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 121.
[54] Idem, *Raport general asupra închisorilor pe 1897* (cf. Şt. Arsenescu, *op. cit.*, p. 275-276).
[55] Em. Antonescu, *op. cit.*, p. 93.
[56] Şt. Arsenescu, *op. cit.*, p. 280.
[57] Al. Radianu, *op. cit.*, p. 295.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Soluţia ieşirii din impas, vehiculată la început mai discret, apoi cu puteri sporite, a constat în trecerea Direcţiei generale a penitenciarelor din subordinea Ministerului de Interne în cea a Ministerului de Justiţie. Suprapunerea de competenţe şi desele conflicte generate de aceasta au grăbit aceste preocupări, motivate de dubla interpretare a articolului 585, alin. 2 din Codul de procedură penală[58], definit ca „izvorul tuturor conflictelor care se ivesc zilnic între magistraţi şi administraţia închisorii”[59]. Dar şi regulamentul general, asupra căruia am stăruit mai sus, lăsa loc suprapunerilor de competenţe, inclusiv abuzurilor. De exemplu, art. 115 din acel act normativ[60] oferea directorilor de penitenciare dreptul de a recomanda domnitorului (nu regelui – cum greşit apare în textul documentului, publicat în 1874) pe osândiţii merituoşi, vrednici de amnistie. Directorii, în marea lor majoritate, au înţeles acest drept în chip *exclusiv* pentru administraţia închisorilor, ignorând rolul instanţelor judecătoreşti şi al Ministerului Justiţiei în finalizarea propunerilor pentru amnistie, ca unele ce cunoşteau împrejurările şi gravitatea faptei pentru care fusese pronunţată pedeapsa, fiind, deci, în măsură a-şi da sau nu acordul pentru înscrierea oricărui condamnat pe lista amnistiabililor[61].

Multe alte aspecte desprinse din aplicarea legii şi a regulamentului din 1874 s-au dovedit fie insuficiente, fie inoperante, din varii motive, în procesul ameliorării sistemului penitenciar din România, relevând, cu timpul, realităţi pe care legiuitorul le-ar fi dorit eliminate definitiv, sau măcar parţial, precum: traiul laolaltă al deţinuţilor în închisori şi nu izolarea lor, aşa cum glăsuia textul de lege; regula tăcerii în penitenciare nu şi-a găsit nicicum rezolvarea, datorită şi lipsei de profesionalism a personalului de supraveghere; înfiinţarea societăţilor de patronaj a fost mereu amânată până în 1908, la fel cum s-a întâmplat şi cu crearea acelor jurii disciplinare, pedepsele administrative aplicate osândiţilor fiind date mereu de directorul stabilimentului, fără a mai consulta juriul; inexistenţa unor spaţii carcerale special amenajate pentru cei cu pedepse mari; insuficienta sau nedreapta salarizare a unor categorii de funcţionari din sistem etc.

Fără a elimina toate aceste neajunsuri, transferul Direcţiei generale a penitenciarelor din administrarea Ministerului de Interne în cea a Ministerului Justiţiei – prin legea din 23 martie 1914 – avea să asigure, între altele, exercitarea autorităţii în domeniu de către un singur factor decizional, creând premisele unei mai bune organizări interne şi, poate, a unei mai bune corespondenţe între caracterul punitiv al pedepselor aplicate şi efectul lor recuperator în plan educaţional.

[58] Iată textul complet al acelui articol: „Primarul, poliţaiul sau comisarul de poliţie vor avea priveghere ca hrana arestaţilor să fie suficientă şi sănătoasă; ei vor avea poliţia acestei case de opreală sau de arest. *Cu toate acestea, judecătorul de instrucţiune şi preşedintele curţii de juraţi vor putea da, fiecare în ce-l priveşte, ordinele ce vor trebui a se executa în aceste case şi pe care le vor crede ei necesare, sau pentru instrucţiunea, sau pentru judecata procesului*” (subl. ns., A.U.). Cf. C. Hamangiu, *op. cit.*, I, p. 975.

[59] C. Rădulescu, *Studiu penal comparat asupra trecerii administraţiunii închisorilor sub dependenţa Ministerului de Justiţie*, Bucureşti, 1910, p. 22.

[60] C. Hamangiu, *op. cit*., II, p. 195.

[61] C. Rădulescu, *op. cit.*, p. 31-34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ORGANISATION OF PENITENTIARY SYSTEM IN ROMANIA UNDER CAROL I
(Summary)

Keywords: Romanian, penitentiary system, modernizing, Carol I of Hohenzollern, law, regulation, Ferdinand de Dodun Perrières, Grigore Alexandru Ghica, Moldova, Alexandru Ioan Cuza.

The present study seeks to highlight the changes introduced by modernizing law in the Romanian penitentiary system during the reign of Carol I of Hohenzollern. Mainly is analyzed in detail the law and regulation relating to the prisons in Romania in 1874 and the problems encountered in the application of the provisions in its time, generated mainly by the lack of necessary funds. The law was mainly conceived by director-general of prisons in Romania, the French engineer Ferdinand de Dodun Perrières, brought into Moldova by Prince Grigore Alexandru Ghica, in 1852, to modernize the prison system of the Principality. Regulation drawn up by him in 1856 to Moldavia, was then adopted into an expanded form for Romania during the reign of Alexandru Ioan Cuza. The new legal regulations, developed in the spirit of ensuring organizational and institutional continuity, establish the staff, the organization, administration and maintenance of prisons, as well as the status and regime of detention of detainee.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LUISA PREDA[*]

PAGINI DIN ISTORIA TURISMULUI ROMÂNESC. SCHIȚĂ DE PROIECT

Dinamica societății românești a cunoscut, începând din prima jumătate a secolului XIX, semnificative redefiniri la nivelul raporturilor de putere, al practicilor și simbolurilor, al structurării vieții cotidiene și, nu în ultimul rând, al percepției de sine și de „celălalt". Călătoria, practică din ce în ce mai comună în rândul elitelor epocii, a fost unul dintre catalizatorii privilegiați ai schimbării[1]. Formă privilegiată de *loisir*, aceasta a avut, în același timp, profunde reverberații la nivel intelectual, psihologic, identitar, politic[2]. Interacțiunea cu noi spații, circumscrise de imaginarul „civilizării" (în cazul călătoriilor în Occident), de fascinația exotismului (Orientul) sau de aventura redescoperirii de sine (voiajul intern), a fost completată de recuperarea temporală, de proiectarea în istorie, privită ca sursă de recuperare a identității și de cunoaștere[3]. Emergența romantismului a avut, în acest context, un rol esențial[4]. Pliat pe vechile demersuri iluministe, gnoseologice și moralizatoare, acesta a extins câmpul intelectual al călătorului spre estetism[5], dar și spre militantismul național. Dilatarea continuă a spațiului – cadru al călătoriei – i-a urmat îndeaproape, iar „democratizarea" voiajului, transformarea călătorului în turist (secolul XX) a definitivat legitimarea socială a voiajului, aducând, în același timp, importante transformări în natura acestuia: experiența cunoașterii a făcut loc, din ce în ce mai mult, asumării călătoriei ca formă organizată de petrecere a timpului liber[6].

---

[*] Doctor în științe economice, Academia Română, București.

[1] Alain Guyot, Chantal Massol (éditeurs), *Voyager en France au temps du romantisme. Poétique esthétique, idéologie*, Grenoble, ELLUG, 2003, în special Luc Bonenfant, *Aloysius Bertrand: la fantaisie de la promenade*, p. 343-358.

[2] Sarga Moussa, Sylvain Venayre, *Le voyage et la mémoire au XIXe siècle*, Paris, Creaphis Editions, 2011, în special semnat de Sylvain Venayre, *Que reste-t-il de nos voyages? De la mémoire du voyageur aux souvenirs du touriste*, p. 9-30.

[3] Pentru antecedentele turismului exotizant, vezi articolul realizat de Anne Lombard-Jourdan, *Des Malgaches à Paris sous Louis XIV: exotisme et mentalités en France au XVIIe siècle*, în „Archipel", volume 9, 1975, p. 79-90. Totodată, despre gustul orientalizant al călătorilor și turiștilor din Hexagon, vezi Irini Apostolou, *L'Orientalisme des voyageurs français au XVIIIe siècle. Une iconographie de l'Orient méditerranéen*, Paris, Presses de l'Université Sorbonne, 2009, în special capitolele *L'iconographie du paysage dans la première moitié du XVIII siècle*, p. 43-66, și *L'émergence du paysage*, p. 57-76.

[4] Philippe Antoine, *Quand le voyage devient promenade. Ecritures du voyage au temps du romantisme*, Paris, Presses de l'Université Sorbonne, 2011, în special subcapitolul *A pied, à cheval, en voiture*, p. 117-122.

[5] Yvon Le Scanff, *Le paysage romantique et l'expérience du sublime*, Paris, Editions Champ Vallon, 2007, p. 49-69.

[6] Fedora Wesseler, *Une dramaturgie de l'aspiration: le voyage dans l'opéra du XIXe siècle*, în Loïc P. Guyon, Sylvie Requemora-Gros (dir.), *Voyage et théâtre*, Paris, Presses de l'Université Sorbonne, 2011, p. 265-278.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LI, 2014, Supliment, p. 91−99

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Inițial un domeniu de cercetare rezervat în primul rând sociologilor[7], călătoria a devenit, în ultimele decenii, un obiect de interes al istoriografiei occidentale, fie în contextul mai larg al istoriei timpului liber, fie ca temă de cercetare aparte. Bogatul material istoriografic apărut a inclus, pentru cea dintâi categorie, lucrări ca acelea ale lui J. Walwin[8], H. Cunningham[9], Gilles Pronovost[10] sau Peter Borsay[11], pe când, printre studiile speciale dedicate istoriei călătoriei/vacanței, trebuie amintite, în cadrul limitat al materialului de față, publicațiile lui André Rauch[12], precum și cele editate, la Universitatea Michigan, de Shelley Baranowski și Ellen Furlogh[13].

Preocupările istoriografiei române în domeniul abordat au rămas, până în urmă cu câțiva ani, destul de limitate. Poate singurele contribuții semnificative dinaintea anilor 2000 au venit din sfera istoriei literare. Pot fi citate, în acest sens, lucrările lui Paul Cornea[14] și, mai ales, Florin Faifer (*Semnele lui Hermes: memorialistica de călătorie (până la 1900) între real și imaginar*)[15] . Ultimul studiu conține o inventariere aproape exhaustivă a relatărilor de călătorie din secolul XIX, circumscrisă, desigur, de scopul asumat de autor. Insistența asupra tehnicilor narative, procedeelor poetice („călătoria alegorică", „călătoria în vis"), a contextualizării literare nu a exclus totuși decriptarea semnificațiilor sociale, morale, politice ale voiajului, a rolului său în construirea elitei moderne românești.

Noile direcții de cercetare asumate de istoria culturală din România pe parcursul ultimului deceniu au inclus și reinterpretarea călătoriei, dintr-o perspectivă multidisciplinară, continuând, în parte, mai vechile demersuri ale istoriei literare[16]. Asumarea voiajului ca pe o experiență intelectuală/formativă, ca pe o formă a comunicării sau a structurării imaginarului (și imaginației) a stat în atenția istoricilor. Apariția turismului, odată cu dezvoltarea „culturii de masă", în strânsă legătură cu reglementarea și etatizarea timpului liber a început, de asemenea, să facă obiectul studiilor de specialitate. Printre lucrările apărute în ultimii ani trebuie citate cele ale lui Andi Mihalache[17], Sorin Mitu[18],

[7] Alain Corbin, *L'avènement des loisirs 1850-1960*, Aubier-Laterza, 1995, p. 19.

[8] J. Walwin, *Leisure and Society, 1830-1850*, London, 1978.

[9] H. Cunningham, *Leisure in the Industrial Revolution, 1780-1880*, Croom Helm, 1980.

[10] Gilles Pronovost, *Temps, culture et société: essai sur le processus de formation du loisir et des sciences du loisir dans les sociétés occidentales*, Québec, 1983.

[11] Peter Borsay, *A History of Leisure*, London, 2006.

[12] André Rauch, *Vacances et pratiques corporelles. La naissance des morales du dépaysement*, Paris, 1988; idem, *Vacances en France de 1830 à nos jours*, Paris, 2001.

[13] Shelley Baranowski, Ellen Furlough, *Being Elsewhere: Tourism, Consumer Culture, and Identity in Modern Europe and North America*, Detroit, 2001.

[14] Paul Cornea, *Literatura muntelui: de la Haller și Rousseau la Russo și Calistrat Hogaș*, în idem, *De la Alecsandrescu la Eminescu: aspecte, figuri, idei*, București, 1966, p. 369-404.

[15] Florin Faifer, *Semnele lui Hermes: memorialistica de călătorie (până la 1900) între real și imaginar*, București, 1993 (reeditată, Iași, 2006).

[16] Mihaela Grancea, *Călători străini prin Principatele Dunărene, Transilvania și Banat (1683-1789). Identitate, alteritați*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga", 2002.

[17] Andi Mihalache, *Metaforă și monumentalitate în proza de călătorie a lui Nicolae Iorga*, în Alexandru Zub, Adrian Cioflâncă (ed.), *Cultură politică și politici culturale în România modernă*, Iași, 2005, p. 115-140; idem, *Călătoria, exilul, moartea. Povestea celui plecat în imaginarul celor rămași acasă (sec. XIX)*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «Gheorghe Șincai»", Târgu-Mureș, XI, 2008, p. 64-74.

[18] Sorin Mitu, în idem, *Transilvania mea: istorii, mentalități, identități*, Iași, 2006, p. 347-359. Am folosit aici versiunea republicată, *Clasicism, romantism, pragmatism. Italia și românii ardeleni la 1850*, în Andi Mihalache, Alexandru Istrate (coord.), *Romantism și modernitate: atitudini, reevaluări, polemici*, Iași, 2009, p. 45-58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Maria Bozan[19], Alexandru Istrate[20] sau Adelina Oana Ștefan[21]. Preocupările istoricilor români s-au extins, de asemenea, spre valențele culturale ale călătoriei în spațiul predilect de referință al elitei autohtone din secolul XIX – lumea occidentală[22]. Tema a atras și atenția unor cercetători din străinătate: Alex Drace-Francis a publicat un interesant articol asupra literaturii timpurii românești de călătorie, într-o perspectivă comparativă[23].

Un efort de sinteză privind experiențele și semnificațiile voiajului, dar și apariția și impunerea modelului turistic al călătoriei nu a fost totuși, încă, asumat. Dificultatea întreprinderii este, desigur, una deloc minoră. După cum am arătat deja, preocupările istoriografiei române în această direcție sunt relativ recente; în aceste condiții, materialul științific disponibil nu poate fi decât fragmentar. Din același motiv, instrumentele de lucru, inventarul conceptual și metodologic nu sunt încă definite cu claritate. De asemenea, „durata lungă" acoperită de subiectul propus impune abordarea unor segmente cronologice diverse și suprapuse, pe toate planurile, unor spectaculoase schimbări de paradigmă. Considerăm, totuși, că un asemenea demers este necesar; fără a avea pretenția unei sinteze definitive, el poate servi ca premisă unor dezvoltări ulterioare, atât sub aspect factual, cât și metodologic. Textul de față își propune fixarea câtorva puncte de reper necesare schițării unei direcții de cercetare, la nivelul izvoarelor, al obiectivelor, impactului estimat și etapelor demersului.

Izvoarele cercetării propuse sunt relativ numeroase. Pentru secolul XIX („etapa voiajului elitist"), ele includ memorialistica de călătorie, corespondența publicată și inedită (cum este cazul celei a lui Vasile Boerescu, păstrată în fondul Saint-Georges al Bibliotecii Naționale a României) și, pentru sfârșitul veacului, publicitatea în presă. Presa rămâne un izvor de primă importanță și pentru reconstituirea trecerii de la „călător" la „turist" (secolul XX). „Socializarea" călătoriei, convergentă cu etatizarea sa progresivă dau o importanță crescută studierii cadrului legislativ, recuperabil pe baza publicațiilor oficiale. De o mare relevanță apar, de asemenea, pentru această etapă, documentele de arhivă păstrate în fondurile instituțiilor care au coordonat, planificat și, uneori, supravegheat turismul, de la Oficiul Național de Turism până la siguranța statului sau securitatea.

Din a doua jumătate a secolului XVIII au apărut relatări, destul de parcimonioase, despre misiuni diplomatice (egumenul Venedict de la Moldovița) sau călătorii de agrement (Barbu Știrbey). Din deceniul trei al veacului următor datează prima descriere consistentă de voiaj, sub aspect cantitativ, dar și prin conținut: Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele Constandin Radovici din Goleşti făcută în anul 1824, 1825, 1826* (Buda, 1826). Autorul, membru al elitei boierești din Valahia, a fost „inventatorul" unei grile de interpretare a Occidentului și, *en abyme*, a propriei identități,

[19] Maria Bozan, *Între evidența romantică și romantismul camuflat. Franz Binder, călător în Orient și Africa la mijlocul secolului XIX*, în Andi Mihalache, Alexandru Istrate (coord.), *op. cit.*, p. 59-74.

[20] Alexandru Istrate, *Voiajul, ruina, anticarul: ficțiuni literare și adevăruri istorice la începutul epocii moderne*, în Andi Mihalache, Silvia Marin-Barutcieff (coord.), *De la fictiv la real: imaginea, imaginarul, imagologia*, Iași, 2010, p. 427-446.

[21] Adelina Oana Ștefan, *Statul și turismul de masă în România comunistă a anilor 1950-1960*, în Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coord.), *Istoria recentă altfel: perspective culturale*, Iași, 2013, p. 587-599.

[22] Andi Mihalache, *Imaginație, călătorie și istorie în Franța secolului XIX*, în Andi Mihalache, Alexandru Istrate (coord.), *op. cit.*, p. 75-112.

[23] Alex Drace-Francis, *„At ten minutes past two I gazed ecstatically upon both lighthouses": self, time, and object in early Romanian travel texts*, în Andi Mihalache, Alexandru Istrate (coord.), *op. cit.*, p. 23-43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plasate sub semnul dramaticei înapoieri, care avea să facă o respectabilă carieră în relatările de călătorie ulterioare.

Prezentul proiect se va concentra cu predilecție asupra unei etape cronologice delimitate de prefacerile survenite în preajma anului 1830, moment în care numărul relatărilor de voiaj a crescut semnificativ. Schimbările politice, economice, instituționale și, nu în ultimul rând, mentale, apărute în lumea românească extracarpatină, și intensificarea practicii voiajului în spațiul transilvan au făcut din călătorie o practică obișnuită a elitei (și, mai ales, a generației tinere) din spațiul avut în vedere. O nouă și relevantă ipostază a voiajului a rămas călătoria de studii, din ce în ce mai obișnuită în generația tânără a boierimii. Un caz emblematic (și bine documentat, prin existența unui impresionant număr de scrisori, publicate încă de la începutul secolului XX)[24] a fost cel al lui Mihail Kogălniceanu, plecat la studii în Franța și Prusia, între 1834 și 1838. Dincolo de datele care privesc aspectul didactic propriu-zis al călătoriei, corespondența a surprins date geografice cu privire la localitățile de ședere, precum și la cele de pe traseu (Cernăuți, Lemberg, Viena), amănunte istorice, considerații asupra culturii, moravurilor, contrastelor întâlnite. Raportarea admirativă la paradigma culturală apuseană și aceea (mult mai nuanțată) la modelul social întâlnit la Berlin s-au îmbinat cu o reafirmare și nuanțare a perspectivei identitare (nu întâmplător, Kogălniceanu publica, în această etapă a studiilor, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*). Tot din această perioadă a datat și descoperirea politicului (libertățile cetățenești, tentația egalitară), care avea să marcheze întregul destin al tânărului narator. Maniera în care Kogălniceanu și-a asumat experiența apuseană a găsit similitudini, la nivelele schițate, dar cu particularități specifice propensiunilor individuale, spațiilor de referință și momentelor istorice, în periplul multora dintre studioșii români plecați în Occident pe parcursul secolului XIX.

Voiajul extern al călătorului român a avut, adesea, valențe cultural-patrimoniale. Descoperirea vechilor monumente, dar și emergența sensibilității romantice legate de ruine, percepute ca depozitare privilegiate ale memoriei, au lăsat amprente vizibile în relatările epocii. Contactul cu trecutul se legitima, desigur, în primul rând, prin dorința de informare („Occidentul ca muzeu"), definită, adesea, de o perspectivă livrescă[25]. Curiozitatea, propensiunea cognitivă erau întregite însă de o serie de antiteze și recuperări. Comparația, aproape obsesivă în contextul romantismului, între trecutul idealizat și prezentul descris adesea în note sumbre, se suprapunea peste complexul de inferioritate față de civilizația occidentală. Începutul secolului XX a adus, odată cu modificarea paradigmelor identitare și a sensibilităților, importante redefiniri. Vechile teme romantice nu au fost abandonate: tratarea și contextualizarea au fost însă definite de un nou context intelectual. Ascensiunea naționalismului autohtonist, paseist și cu puternice nostalgii rurale a rezultat, spre exemplu, în relatările de călătorie ale unui Nicolae Iorga, în asumarea unei perspective privilegiind, în raport cu lumea apusului, dualitatea similitudine-specificitate, tinzând să explice și, finalmente, să eludeze decalajele[26].

Nu arareori, „nostalgia originilor", prezentă mai ales în relatările călătorilor ardeleni în Italia[27], a dat discursului o puternică notă recuperatoare: voiajul devenea

[24] M. Kogălniceanu, *Scrisori 1834-1849*, București, 1913.
[25] Andi Mihalache, *Metaforă și monumentalitate*..., p. 115-116.
[26] *Ibidem.*
[27] Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 47-49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pretext pentru întoarcerea, spațială și temporală, geografică și istorică, la o „patrie" pierdută, pe care ideologia latinizantă o proiecta (anacronic) în realitatea imediată. Tenta paseistă a apărut cu atât mai vizibilă în cazul călătoriilor interne ale primilor corifei romantici din Principate. Lamentațiile, în proză sau versuri, compuse de Grigore Alexandrescu, Cezar Bolliac sau Alexandru Hrisoverghi privind „ruinarea" unor monumente cu mare impact simbolic – Târgoviștea, cetatea Neamțului − au relevat prime preocupări patrimoniale în lumea extracarpatică, dar și maniere de raportare la trecut, idealizat, marcat de patina eroismului și contrapus, explicit sau implicit, decăderii prezentului[28].

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, curiozitatea călătorului a început să ia forme sistematice, științifice. „Călătoria romantică" nu a fost, desigur abandonată. Din ce în ce mai mult însă, observația (pseudo)avizată, însoțită, și aceasta, de implicații identitare, a început să câștige teren[29]. Cazul lui Teodor T. Burada, voiajor neobosit și nu lipsit de peripeții prin Europa Centrală și de Est, în căutare de comunități românești „pierdute", apare emblematic. Demersul recuperării de sine căpăta astfel noi valențe și legitimități; fără a părăsi planul literar, el tindea să se acomodeze, din ce în ce mai mult, paradigmei pozitiviste dominante.

Voiajul putea avea, în multe cazuri, o semnificație politică, fie la nivelul unui demers practic, fie în plan simbolic. Călătoriile diplomatice, sporadice și neoficiale în prima parte a secolului XIX au devenit, odată cu schimbările intervenite în statutul internațional al Principatelor Moldova și Valahia (ulterior România), obișnuite[30]. Înființarea primelor agenții diplomatice (în anul 1860) și, după obținerea și recunoașterea independenței, a legațiilor românești au coincis cu intrarea noului stat în circuitul european al voiajului diplomatic. Relatări consistente, ca aceea cuprinsă în memoriile lui Ion Bălăceanu, ministru de Externe și reprezentant al României în mai multe capitale europene, oferă o destul de generoasă perspectivă asupra dezvoltării acestuia[31]. La nivel simbolic, poate fi amintită călătoria anuală pe Dunăre a regelui Carol I – reconfirmare demonstrativă a granițelor, a teritoriului național, afirmare a *statu-quo*-ului și garanție a stabilității oferită supușilor, vecinilor și aliaților.

O „specie" aparte a călătoriei politice a constituit-o, desigur, exilul[32]. Relatări ale acestui tip distinct și întotdeauna nedorit de experiență au apărut încă din prima jumătate a secolului XIX. Cele mai numeroase au fost redactate însă, desigur, în perioada ulterioară anului 1848 și au aparținut, aproape în exclusivitate, pribegilor munteni, foști participanți la revoluție. Călătoria a devenit, în acest caz, o metaforă a înstrăinării, o proiectare a involuntarilor actori în condiția excluderii. În cele mai multe situații, drumul exilului a fost însoțit de frustrări și privațiuni, uneori încheiate tragic. Nu au lipsit, totuși, nici situațiile în care acesta a devenit prilej de ascensiune politică (Ion Ghica) sau de obținere a unor importante beneficii personale (Ion Ionescu de la Brad). Întotdeauna însoțită de aventură, nu arareori plină de implicații cvasi-diplomatice (intervenții pe lângă guvernele occidentale sau pe lângă sultan în favoarea „cauzei") sau militare (încercarea unor exilați de a constitui o „legiune română", sub steag otoman, în

[28] Alexandru Istrate, *op. cit.*

[29] Dimitrie Ralet, *Suvenire și impresii de călătorie în România, Bulgaria, Constantinopol*, București, Editura Minerva, 1979, p. 3-184.

[30] Vezi Irina Gavrilă (coord.), *„Celălalt" autentic. Lumea românească în literatura de călătorie (1800-1850)*, București, Editura Oscar Print, 2010, 246 p.

[31] Ion Bălăceanu, *Amintiri politice și diplomatice*, București, 2001.

[32] *Principele Alexandru Ioan Cuza. Scriitori din exil (1866-1873)*, ediție de Virginia Isac, Iași, Editura Junimea, 2007, 148 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

timpul războiului Crimeii), pribegia a fost, totodată, un prilej de manifestare, uneori exacerbată, a eului romantic: cazul lui Ion Heliade-Rădulescu a rămas, din acest punct de vedere, notoriu. Exilul a avut și o ipostază internă (surghiunul la mănăstire), exemplificat de experiențele lui Alecu Russo sau Mihail Kogălniceanu – „versiune atenuată", prin durată, consecințe și consistența relatărilor, a „marii deștărări" pașoptiste[33].

Formele tradiționale de călătorie, între care cea mai importantă a fost pelerinajul, au continuat, de asemenea, să fie practicate. Pentru deceniile ulterioare anului 1829 sunt atestate numeroase plecări către Ierusalim, muntele Athos sau Egipt. Pelerinii au fost fie clerici (Neofit Scriban, Athanasie Mironescu Craioveanu), fie laici (Theodor G. Rosetti)[34]. Uneori, pelerinajul a apărut aproape spontan, prilejuit de o călătorie orientală motivată, în principiu, de alte considerente (ca în cazul călătorului sas Franz Binder)[35]. Plecările în pelerinaj probează o indiscutabilă continuitate culturală și, în același timp, prilejuiesc alte interesante experiențe (contactul cu particularitățile lumii orientale, neprevăzutul de care călătorul putea fi întâmpinat etc.).

Încă din secolul XIX, voiajul a început să devină, treptat, dincolo de aspectul său cognitiv și identitar, un mod de petrecere a timpului liber, relaxare sau refacere[36]. Turismul balnear, foarte răspândit în Occident încă din prima parte a veacului[37], a început, după 1850, să fie cultivat și în spațiul românesc (Pia Brătianu, soția omului politic liberal I. C. Brătianu, pleca în fiecare an „la băi"). Acest tip de vilegiatură a fost, în același timp, popularizat intens prin intermediul presei. Nu arareori, el a putut avea și valențe diplomatice, constituind un pretext pentru întâlniri neoficiale între înalți demnitari, adesea cu importante consecințe în planul politicii externe („diplomația de stațiuni balneare")[38]. Cel mai adesea însă, călătoria de plăcere s-a îmbinat cu alte tipuri de voiaj (de informare, de studii)[39] sau a devenit un scop explicit asumat[40]. Un veritabil „specialist" și pionier al „călătoriei pentru călătorie" a fost Vasile Alecsandri[41], antemergător livresc al unui model urmat de numeroși membri ai elitei românești. Dezvoltarea mijloacelor de transport (extinderea rețelei de căi ferate, apariția automobilului și, mai târziu a avionului) a constituit o facilitate și un impuls direct pentru călătoria de agrement. Voiajul devenea, din ce în ce mai mult, o experiență *turistică*. Relatările epocii au surprins impunerea treptată a acestei ipostaze: creșterea numărului de călători, sporita lor diversificare socială și intelectuală, deplasarea accentului dinspre asumarea călătoriei ca experiență de (in)formare către o modalitate privilegiată de petrecere a timpului liber, transformările comportamentale etc. Deceniile de după Primul Război Mondial au adus definitivarea și triumful tranziției.

Perioada interbelică a adus implicarea, directă și indirectă, a statului în stimularea, legiferarea și democratizarea călătoriei[42]. Măsuri de reglementare a timpului liber, dar și

[33] Florin Faifer, *op. cit.*, p. 164-181.
[34] *Ibidem*, p. 68-74.
[35] Maria Bozan, *op. cit.*, p. 69.
[36] Irina Gavrilă (coord.), *Frontierele necunoscutului. De la vest spre est prin Țările Române: impresii de călătorie (secolul XIX)*, București, Ed. Oscar Print, 2011, 262 p.
[37] André Rauch, *Vacances en France*..., p. 15-39.
[38] Șerban Rădulescu-Zoner (coord.), *Istoria Partidului Național Liberal*, București, 2000, p. 81.
[39] Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 54.
[40] Vezi Stendhal, *Memoriile unui turist*, 2 vol., traducere de Modest Morariu, București, Editura Sport-Turism, 1976.
[41] Florin Faifer, *op. cit.*, p. 158-161.
[42] Diana Georgescu, *Excursions into National Specificity and European Identity: Mihail Sebastian's Interwar Travel Reportage*, în Wendy Bracewell, Alex Drace-Francis (eds.), *Under Eastern Eyes. A Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe*, Budapest, CEU Press, 2008, p. 293-324.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

facilități oferite angajaților, stimulative pentru dezvoltarea turismului, au fost adoptate în Occident, fie în scopul legitimării unor regimuri autoritare sau totalitare (Italia și Germania), fie ca rezultat al unor reconfigurări politice și mișcări sindicale (cazul francez)[43]. Aceste reașezări și-au găsit echivalentul și în România. Introducerea, în 1928, a zilei de lucru de opt ore, pentru angajații din sectorul industrial și generalizarea ei, în 1938, au fost acompaniate de reglementarea legală a concediului de odihnă plătit[44]. Programul „muncă și voe bună", introdus în timpul dictaturii regale de la sfârșitul deceniului al patrulea de ministrul Muncii și Asigurărilor Sociale, Mihai Ralea, includea, printre alte facilități, oferirea de vacanțe gratuite. Inițiativa a marcat debutul „patronajului" de stat asupra organizării timpului liber în rândul clasei de mijloc și al încă puțin numeroșilor muncitori. Măsura a fost acompaniată de începuturile dezvoltării infrastructurii turistice necesare, dar și de un serios efort propagandistic[45]. Tot în perioada interbelică a apărut prima instituție specială pentru coordonarea și stimularea turismului – Oficiul Național de Turism[46].

Anii comunismului au coincis cu etatizarea și „masificarea" completă a turismului. Din rațiuni circumscrise de nevoia legitimării regimului, de construirea unui model propriu de coeziune socială, promovat și atent supravegheat de autorități și definit de imaginea „omului nou", clasa politică a continuat demersurile începute la sfârșitul anilor '30. Modelul asumat a fost însă, după 1947, cel sovietic, cu încărcătura ideologică aferentă. Transformările intervenite pe plan instituțional și legislativ (înființarea, în 1948, a Confederației Generale a Muncii – Secția Turism și, în 1955, a Oficiului Național de Turism – Carpați, *Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 295* din 1951) au fost însoțite de o propagandă sistematică. Formă de recompensare a loialității, de înrădăcinare a atașamentului față de regim, de modelare a tineretului, turismul a fost, la nivel declarativ, una dintre prioritățile nomenclaturii. Rezultatele au fost însă (dincolo de succesele grabnic proclamate de discursul oficial) cu totul modeste, sub aspect cantitativ și calitativ. Numărul turiștilor a rămas modest, iar „sociologia" lor arată mai degrabă o propensiune a nomenclaturii decât a „clasei muncitoare" (teoretic, principala beneficiară a politicilor promovate de regim) pentru acest mod de petrecere a timpului liber. Condițiile de cazare și divertisment oferite de stat erau, în multe cazuri, cu totul improprii, criza economică postbelică făcea călătoria puțin accesibilă celor care dispuneau de mijloace materiale reduse, iar acomodarea muncitorilor, adesea puternic conectați la lumea rurală, cu insolita calitate de turist se făcea cu dificultate[47]. Dacă, după 1960, au apărut schimbări în plan cantitativ (creșterea numărului de turiști), continua subordonare a domeniului unor scopuri extraeconomice, infrastructura deficitară și lipsa unor alternative la „voiajul de stat" au contribuit în prea mică măsură la ameliorarea calității „noii călătorii".

Scurtele considerații de mai sus oferă un plan de lucru susceptibil de o dezvoltare pe termen lung și care poate presupune, desigur, colaborarea mai multor cercetători, fiind însă realizabil și în cadrul mai limitat al unui demers individual. Impactul estimat al unei asemenea inițiative este unul deloc neglijabil. Ea poate oferi date, interpretări și sugestii metodologice pentru domenii și direcții de cercetare diverse, de la cele „tradiționale" și până la cele mai recent intrate în sfera de interes a științelor umaniste și

[43] André Rauch, *Vacances en France*..., p. 97-112; Alain Corbin, *op. cit.*, p. 373-412.
[44] Adelina Oana Ştefan, *op. cit.*, p. 591.
[45] *Ibidem*, p. 589-590.
[46] *Ibidem*, p. 589.
[47] *Ibidem*, p. 595-599.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sociale. Formarea unei culturi a *loisir*-ului şi treptata sa „socializare”, locul turismului în peisajul mai larg al vieţii cotidiene, definirea identităţii şi alterităţii, limbajul simbolic asociat călătoriei, contextualizarea culturală a experienţei sunt teme de interes pentru sociolog, istoricul culturii, ca şi pentru cercetătorul preocupat de istoria socială. Relevanţa sociologică a proiectului este conferită şi de inventarierea identităţii călătorilor, a locurilor privilegiate de voiaj, a „timpului călătoriei”, a sociabilităţii asociate acesteia. Raportarea statului la turism, treptata sa legiferare şi reglementare constituie subiecte care pot fi dezvoltate în linia istoriei instituţionale. Istoria politică nu este, nici ea, lipsită de conexiuni cu tema de cercetare propusă, atât la nivel ideologic, cât şi biografic. Preocupările istoricilor şi sociologilor occidentali în domeniul propus oferă un cadru care poate asigura vizibilitatea internaţională a demersului (prin publicaţii şi/sau participări la conferinţe în străinătate).

Etapele de urmat pentru realizarea obiectivelor propuse trebuie să includă, în primul rând, familiarizarea cu literatura de specialitate disponibilă, pentru o conturare precisă a stadiului cercetării, sub aspect factual şi metodologic. Inventarierea cât mai completă a izvoarelor publicate şi inedite, păstrate în bibliotecile şi arhivele interne (Iaşi, Bucureşti, Cluj-Napoca etc.), dar şi externe constituie, de asemenea, o etapă necesară a cercetării. Publicarea unui prim inventar, a unei sinteze bibliografice a problemei, incluzând principalele surse şi instrumente de lucru necesare, ar fi un rezultat dezirabil al acestor prime demersuri. Efortul de documentare, conturat pe baza premiselor deja enunţate, ar urma să dezvolte direcţiile de studiu propuse, luând în considerare caracterul multidisciplinar al cercetării, factura diversă şi relativa disparitate ale izvoarelor, aspectele calitative, dar şi cantitative (statistici privind investiţiile, numărul turiştilor, veniturile rezultate din turism etc.) ale problematicii de abordat. Volumul impresionant al materialului induce, desigur, necesitatea unei selecţii riguroase, bazate pe relevanţa, dar şi pe accesibilitatea surselor. Publicarea rezultatelor va avea în vedere atât editarea unor izvoare încă necunoscute (documente oficiale şi familiale, corespondenţă personală), cât şi redactarea unor materiale ştiinţifice care vor apărea în reviste indexate în baze de date internaţionale sau vor face obiectul prezentărilor la conferinţe şi alte manifestări ştiinţifice. Redactarea unui volum final care va cuprinde o sinteză a rezultatelor, în toate aspectele subliniate mai sus, ar urma să definitiveze proiectul de faţă. Publicarea acestuia se va realiza la o editură prestigioasă din ţară, asigurându-i-se, astfel, un grad ridicat de vizibilitate.

Planul de lucru propus poate suporta, desigur, reevaluări dictate de accesibilitatea şi calitatea izvoarelor şi a bibliografiei, de noile perspective deschise odată cu aprofundarea şi nuanţarea tematicii cercetării şi, desigur, de condiţionările temporale. O anumită deplasare de accent dinspre *istoria călătoriei* către *istoria turismului* ca peisaj social distinct se va afla, desigur, printre priorităţile asumate[48]. Cercetarea va detalia, în această direcţie, factorii definitorii ai tranziţiei, contextul politic şi social, dar şi continuitatea sesizabilă la nivelul tipologiei voiajului şi, respectiv, a asumării sale de către călător. Raportarea critică la izvoare va fi completată de surprinderea nuanţată a racordării cazului românesc la peisajul occidental, avându-se în vedere atât elementele comune, cât şi cele specifice spaţiului analizat cu precădere. Perspectiva dublă, sincronică şi diacronică, asumată va încerca să contureze dezvoltarea călătoriei şi turismului, ca „artă a prezentului”[49], în devenirea temporală.

[48] Pentru exemplificarea distincţiei dintre călătorie şi turism, vezi Ilie Vulpe, Nicolae Mihai, *Un craiovean pe meridianele globului. Impresii de călătorie la cumpăna de veacuri XIX-XX*, Craiova, Editura Alma, 2007, 270 p.

[49] André Rauch, *Vacances en France*..., p. 287.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAGES IN THE HISTORY OF ROMANIAN TOURISM. A PROJECT
(Summary)

Keywords: travel, literature, tourism, modernization, free time, holidays.

The paper focuses less on the history of tourism and rather on the appearance, development and multiplication of the factors that ensured the development of the latter in the modern period, going from railway or maritime to car or plane transportation. Modernized transport provides rapidity and independence to the tourist willing to travel longer and longer distances, in order to find out the new offers that were becoming accessible due to the development of the hotel and road infrastructure. Passive, relaxation tourism starts to replace sports tourism, while circuit tourism, which satisfied the best the visitors' curiosity, replaced leisure time tourism. Many of these achievements were possible due to governmental involvement in the states where tourism started to be understood as an important factor in the reviving of the economies, so affected by the wars. In such states, legislative measures were taken providing different facilities to the foreign tourists meant to make their vacations in those countries as attractive as possible, and ensuring thus a higher foreign currency intake, which will positively influence the balance of payments.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂTĂLINA MIHALACHE*

DELICTUL, CONFLICTUL, CULPA: STRATEGII DE SOCIALIZARE A ŞCOLARULUI ŞI A FAMILIEI SALE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX

Copilăria din afara şcolii

Amintirile despre şcoală aduc uneori în prim-plan cel puţin un episod tensionat care, pentru copilul[1] de atunci, a avut o altă semnificaţie decât cea preconizată de adulţii din jurul său. Cui aparţin de fapt rememorările despre noi înşine, nu este întotdeauna uşor de spus. Copilul este o creaţie a maturului care a devenit între timp. Însuşindu-şi reprezentările şi istorisirile martorilor care l-au cunoscut[2], înduioşându-se poate de amintirile lor despre acel copil, adultul îşi poate proiecta, retrospectiv, o copilărie din auzite[3].

Reconstituirea unor fapte precum cele la care ne vom referi − momente de relaţionare dificilă a copiilor cu lumea şcolii – invită însă povestitorul mult mai aproape de registrul vârstei reale a celor implicaţi. La prima vedere, incidentele invocate pot părea simple decalaje de percepţie sau fragmente minore din cotidianul de altădată. În unele cazuri, era vorba de reprezentaţii explicit moralizatoare, atent regizate pentru a

* Cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iaşi.

[1] Ne vom permite în acest text o echivalare a copilăriei cu perioada de frecventare a şcolii, ceea ce poate depăşi, biologic, limitele acordate acestei vârste, dar corespunde unui anume mod de socializare/formare a elevilor, prin infantilizarea lor sistematică de către personalul didactic. În ce măsură această perspectivă întâlneşte sau nu opiniile curente în studiile despre istoria copilăriei, se poate verifica parcurgând excelentul studiu de sinteză al Luminiţei Dumănescu, *Introducere în istoria copilăriei. Trecutul unei discipline, de la Ariès la SHCY*, în Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coord.), *In Medias Res. Studii de istorie culturală* (Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza”, 2007, p. 21-42). Delimitarea cronologică a investigaţiei noastre nu este categorică, lăsând sursele de informare să sugereze, tocmai prin coerenţa lor, o epocă ce cuprinde, în linii mari, ultimele decenii ale secolului XIX şi prima jumătate a celui următor.

[2] Cei care au studiat diferitele modalităţi de relaţionare între subspeciile memoriei umane, au observat că reprezentarea de sine a individului depinde, în mare măsură, de amintirile celorlalţi: „[…] memoria este formată nu numai din colecţiile de evenimente pe care individul le-a trăit, ci şi din amintirile altora mai în vârstă, cu care el conviețuiește” (vezi Ticu Constantin, *Memoria socială: cadru de definire şi modele de analiză (I)*, în „Psihologia socială”, 7/2001, p. 140, care citează din lucrarea lui Edward Shils, *Tradiţii*, 1981, p. 51).

[3] Aceste observaţii au, pentru autoarea lor, un anume suport autobiografic. Deşi au trecut atâţia ani de când s-au petrecut respectivele întâmplări, mama încă povesteşte, aproape în aceleaşi cuvinte, scene amuzante sau nu, despre copilăria mea. Cu sau fără suportul unor fotografii din acele timpuri, mama poate repeta, cu aceeaşi emoţie, toate întâmplările care au devenit un fel de repertoriu al evocării vârstelor mele timpurii, incluzând chiar mici poezii sau cântecele pe care eu le-aş fi „interpretat” cândva. Repertoriul s-a desprins de autor şi aşa am ajuns să povestesc eu însămi, celor apropiaţi, astfel de amintiri *despre*, dar nu *din* propria mea experienţă de viaţă. Evocarea animă un copil pe care nu mi-l amintesc, dar încerc să mi-l închipui. Conţinutul micilor istorioare de familie a ajuns mai puţin important decât actul repovestirii în sine, devenit o formă de comunicare verificată, inatacabilă, aptă să confirme o relaţie, nu un adevăr.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LI, 2014, Supliment, p. 101−116

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

transmite copilului un mesaj anume. Reuşita lor a depăşit însă cu mult obiectivele propuse, lăsând impresii adânci şi opţiuni de viaţă durabile. De cele mai multe ori, par să fi fost episoade cu impact negativ, care au indus celor în cauză vinovăţii inedite, neobişnuite în lumea lor de până atunci, pe care o puneau astfel la grea încercare. Uneori şi familiile copiilor au fost confiscate de ofensiva disciplinară a şcolii.

Documentele şcolare oficiale nu lasă a se înţelege aproape nimic despre existenţa unor astfel de întâmplări, având un orizont narativ limitat, dictat de percepţiile normative ale adulţilor şi de rutina instituţională. În presa vremii, în lucrările didactice sau în broşurile de popularizare a pedagogiei, ele sunt şi mai puţin vizibile, fiind, în plus, ocultate de anecdotica sapienţială consacrată, axată pe livrarea unor situaţii-model, cu posibile conflicte şi rezolvări ale lor. În acest spaţiu literar a apărut, pentru un timp, o formulă insolită, constând în mărturisiri solicitate unor „personalităţi" bine poziţionate public. Ele păreau să fie mai mult nişte depoziţii atent depersonalizate şi ajustate ideologic decât nişte amintiri, contrazicând practic ideea de liberă participare, de confesiune, de trăire[4].

Beletristica are şi ea un aport în acest domeniu, propunând personaje excesive, de genul „domnişoarei Cucu"[5], devenită în timp un reper clasic al evocării vieţii şcolare. Maria Roth (1913-1989), de pildă, amintindu-şi o întâmplare din timpul liceului, spunea despre una din profesoare că „era un fel de domnişoara Cucu", pentru că reclamase părinţilor un grup de eleve ce făcuseră „scandal în lojă", la teatru. Părinţii nu s-au lăsat convinşi de ea, nici când au fost special convocaţi la şcoală, pentru a lua măsurile punitive necesare[6]. La momentul respectiv, al întâmplării relatate, piesa încă nu exista. Apelul, bine definit, la acest personaj − „ştii cum e, domnişoara Cucu din piesa *Steaua fără nume* […] care merge la gară, «să nu vie fetele la gară», că nu ştiu ce"[7] − era, în mod evident, o privire retrospectivă, de adult, asupra unui episod „colorat" o dată în plus prin trimiterea la binecunoscuta piesă de teatru.

Episoadele relatate, cu vervă şi talent, de povestitorii consacraţi ai literaturii române[8] pot fi plasate mai curând în sfera ficţiunii, în ciuda elementelor autobiografice

[4] O antologie a textelor de acest gen rezuma, în anii '60, un şir de biografii „pozitive", dublate de amintiri care trebuiau să le confirme exemplaritatea. Personaje care s-au bucurat de recunoaşterea regimului „democrat-popular", în marea lor majoritate academicieni, rememorau episoadele-standard din viaţa de copil sărac, dar studios, recunoscător şcolii care îi oferea o şansă de ascensiune profesională şi socială. În ciuda intenţiei evident propagandistice, intervenţiile lor preferau tonul patriarhal-moralist celui politic şi militant, în formulări de genul: „iată de ce sfătuiesc pe tinerii mei cititori să înveţe matematica la timpul potrivit" (vezi acad. Miron Nicolescu, în *Amintiri despre anii de şcoală*, Bucureşti, Editura Politică, ediţia a III-a, 1968, p. 134); „sfârşitul anilor de şcoală trebuie să te găsească stăpân măcar pe cunoaşterea a două limbi străine" (vezi acad. Emil Petrovici, în *ibidem*, p. 156); „de câte ori întâlnesc câte un tânăr care nu poate să spună exact ce a făcut astăzi, nu poate să îşi justifice minutele, pe lângă care zilele trec fără să lase nici o urmă, simt o jenă penibilă" (vezi acad. Raluca Ripan, în *ibidem,* p. 200).

[5] Cunoscutul personaj din piesa lui Mihail Sebastian, *Steaua fără nume* (1944), cu ajutorul căruia autorul construieşte cea mai convingătoare descriere a unui orăşel de provincie, sufocat de propriul său anonimat.

[6] Vezi Zoltán Rostás, *Chipurile oraşului. Istorii de viaţă în Bucureşti. Secolul XX*, Iaşi, Polirom, 2002, p. 370-371.

[7] *Ibidem*, p. 371.

[8] Vezi, de exemplu, *Clasicii români despre şcoala de odinioară*, ediţie îngrijită de Virgiliu Ene, Bucureşti, Editura Tineretului, 1966, 206 p. Aici au fost incluşi I. Heliade-Rădulescu, C. Negruzzi, I. Ghica, I. Creangă, I. L. Caragiale, I. Slavici, Al. Vlahuţă, Barbu Ştefănescu Delavrancea şi Mihail Sadoveanu. Ca orice volum al vremii sale, nici acesta nu a putut scăpa de „justa" orientare propagandistică. Prefaţa semnată de Virgiliu Ene este foarte explicită în acest sens, încheindu-se cu certitudinea autorului că, „citind întâmplările acestea vechi, vom învăţa să îndrăgim şi mai mult şcoala noastră nouă, «principalul isvor de cultură şi factor de civilizaţie» − cum o numeşte tovarăşul Nicolae Ceauşescu în Raportul ţinut la Congresul al IX-lea al PCR" (*ibidem*, p. 21). Aceeaşi idee de volum a fost reluată peste câţiva ani, într-o versiune mai sobră şi mai bine

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la care apelează. Aparţinând profesioniştilor scrisului, trezeşte suspiciunea că au fost doar un alt prilej de etalare a măiestriei autorului decât de relatare fidelă a unor amintiri din viaţa de şcolar.

Subiectul investigaţiei noastre s-a conturat cu o anume dificultate. Foarte probabil, nu toţi autorii rememorărilor despre şcoală au trăit suficient de intens astfel de incidente revelatorii, capabile să pună într-o lumină cu totul neaşteptată reprezentările copilului despre rosturile învăţământului, despre lume şi despre sine. Paginile amintirilor „clasice" despre şcoală sunt destul de previzibile, dominate de mici evenimente extraşcolare, de portrete ale colegilor sau ale profesorilor, de reconstituiri secvenţiale ale rutinei zilnice, de invocarea nostalgică a unor obiecte, spaţii şi culori definitorii pentru viaţa fostului elev. Pot să redea foarte convingător „toată magia, toată intimitatea, tot acel straniu melanj de fericire şi nostalgie, de imagini, de reminiscenţe şi de regrete care compune trama amintirilor din copilărie, din tinereţe şi din şcoală"[9]. Chiar şi atunci când îşi propun în mod explicit să reînvie o amintire şcolară care le-a marcat toată viaţa[10], povestitorii ating doar accidental acest registru, al incidentului aparent banal, dar cu urmări profunde.

Iată una dintre aceste rare confesiuni: o fetiţă de şapte ani, care în pauza dintre lecţii trebuia să iasă în curtea şcolii şi să se joace cu ceilalţi copii, a fost în repetate rânduri admonestată că *nu* se juca, preferând să citească. Învăţătoarea a pedepsit-o până la urmă, confiscându-i „corpul delict", pentru că „în recreaţii nu se citeşte". Ca urmare, fetiţa a învăţat acea carte pe de rost, pagină cu pagină, oferindu-şi în continuare bucuria unor lecturi imaginare şi imposibil de pedepsit. Obiceiul de a memora cu maximă fidelitate informaţia relevantă i-a rămas şi ca adult, contribuind serios la succesul studiilor şi a carierei sale de mai târziu; şi totul a plecat de la faptul că învăţătoarea nu înţelesese că ea nu putea intra în jocurile celorlalţi, fiind prea firavă[11]. Citind, în schimb, o povestire pentru copii, participa fără nici o dificultate la minunatele aventuri ale fetiţei din carte. Pentru învăţătoarea exasperată de cea mai inofensivă formă a nesupunerii, jocul nu putea fi decât fizic, colectiv, uşor de urmărit; practic, era o altă regulă de comportare în instituţia respectivă, nu o formă de evadare din obligaţiile zilnice ale şcolarului. Refuzul fetiţei de se conforma a fost sancţionat, dar nu chestionat, iar adultul, spre deosebire de copil, a pierdut o bună şansă de a a-şi revizui evidenţele.

Alteori, solicitările vieţii şcolare au provocat blocaje dramatice şi de durată ale copilului incapabil să se adapteze, fiind copleşit de culpa sa. Garabet Ibrăileanu a povestit un astfel de episod din viaţa lui, rămas de neînţeles şi ignorat de cei mari, dar care pe el îl epuizase şi îl făcuse să evite şcoala luni de zile. În cuvintele sale, a fost „o mare suferinţă". Faptul în sine poate părea rizibil unui adult, dar pentru copil a fost traumatic. Pentru că nu avea cu cine să-şi pregătească prima lecţie de clasa I, nu ştia

---

argumentată, în *Cartea amintirilor. Din copilăria şi tinereţea scriitorilor noştri*, antologie de C. Fierăscu şi prefaţă de Gh. Ghiţă, Bucureşti, Editura Ion Creangă, 1973, 238 p. Aici apar şi alţi autori, cum ar fi I. Negruzzi, C. Hogaş, I. A. Bassarabescu, N. Iorga, G. Galaction, P. Istrati, Cezar Petrescu, V. I. Popa, L. Blaga şi Ionel Teodoreanu. Motivaţia tomului a fost mai mult utilitară decât ideologică, volumul având şi un mic grupaj de explicaţii pentru unii termeni mai puţin familiari copiilor. Prefaţa punea accent pe analiza genului literar memorialistic în diferitele sale opţiuni de redactare, însoţită de o scurtă incursiune în istoria literaturii române.

[9] Vezi prefaţa semnată de Jean-Pierre Guéno, pentru volumul *Mémoire de maîtres, paroles d'élèves*, Paris, Librio, 2003, p. 5.

[10] Cel puţin aceasta a fost solicitarea făcută de Radio France, în 2001, ascultătorilor săi. A rezultat o „recoltă" de 2.000 de scrisori, care furnizau fragmentele publicate în volumul citat, sub coordonarea aceluiaşi Jean-Pierre Guéno.

[11] *Ibidem*, p. 34-35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum să citească literele *i* şi *u*. Orfan de mamă, încredinţat unor rude îndepărtate şi blocat de o emotivitate încăpăţânată în faţa străinilor, nu a putut primi nici un fel de ajutor. S-a „dus la şcoală plin de groază", căci se ştia vinovat fără scăpare şi avea „profesor un popă mare, cârn, care zbiera grozav şi bătea". Spaima şi boala de friguri l-au făcut să nu mai calce în şcoală câteva luni. Simpla apropiere de acel loc îi făcea rău: „pe lângă şcoala cu popa nu puteam trece de frică"[12]. Poate tocmai pentru că nu a fost complet finisat şi destinat publicării, textul rememorării sale a înregistrat cu destulă acurateţe dificultăţile reamintirii. Cititorul poate fi astfel direct conectat la efortul povestitorului de a câştiga o tot mai mare siguranţă în localizarea şi identificarea personajelor[13]. Precizia cu care a relatat cauza acelei mari spaime de copil devine, prin contrast, un bun revelator pentru intensitatea cu care a trăit respectiva întâmplare. Spre deosebire de povestirea tinerei franţuzoaice, nu găsim aici o consecinţă imediată, imprevizibilă şi de lungă durată a celor petrecute. Dimpotrivă, autorul a devenit apoi un şcolar şi un dascăl eminent, ba chiar un scriitor şi critic literar important, luându-şi din plin revanşa pentru primul său eşec în faţa alfabetului. Dar, ca şi în cazul fetiţei care refuza „să se joace", drama personală a copilului incapabil să se conformeze regulilor vieţii şcolare depăşea cu mult estimările celor din jurul său.

Într-o altă împrejurare, un elev persevera în confruntarea aparent perdantă cu profesorii inflexibili, care nu sesizau cât de mult efort şi dedicaţie investise, timp de câţiva ani, pentru a-i impresiona. Rememorând sumar anii săi de şcoală, lingvistul Alexandru Graur a ales să povestească doar lupta sa cu limba latină[14], serios îngreunată de războiul din 1916-1918, de ocupaţia germană şi de schimbarea anuală a profesorilor. Învăţase manualele înainte de începerea şcolii, se perfecţionase atât de mult în traduceri dificile şi recitări atente încât şi-a permis să greşească intenţionat, pentru a verifica capacităţile examinatorului său. Într-adevăr, acesta nu a observat că era, la rândul său, testat de cel pe care îl examina. Mai mult, unul dintre profesori l-a sancţionat exagerat

[12] Vezi Garabet Ibrăileanu, *Adela. Amintiri*, Bucureşti, Editura Minerva, 1985, p. 140. Fragmentele reunite sub numele de „amintiri" au fost scrise în 1911, în forma unor scrisori imaginare, care nu erau destinate tiparului. Au fost totuşi publicate postum (Ibrăileanu s-a născut în 1871 şi a murit în 1936) în „Adevărul literar şi artistic" din noiembrie-decembrie 1937 şi ianuarie 1938 (*ibidem*, p. 131, 170).

[13] Într-un pasaj anterior îşi amintea că, „atunci când am ajuns la 7 ani, m-au dat la şcoală la Bacău". El leagă iniţial episodul cu cele două litere buclucaşe de şcoala din Roman, unde a fost lăsat în gazdă la o rudă îndepărtată (*ibidem*, p. 139). După ce descrie acest incident, revine asupra locaţiei: „[…] dar acum îmi vine o îndoială: nu cumva după aceasta am fost la şcoală la Bacău? Căci dacă aş fi fost la Bacău întâi, aş fi ştiut pe *i*, *u*" (*ibidem*, p. 140). Invocând prea desele schimbări din copilăria sa timpurie, pe urmele tatălui care se angaja temporar la diferite moşii, pare să se fi resemnat, pentru moment, cu lipsa de precizie a rememorării. Dar următoarele rânduri atestă continuarea efortului său de regăsire − „acum pare că-mi amintesc mai bine". Cheia rememorării pare să fi fost invocarea unor personaje cândva familiare şi a unor întâmplări încântătoare. Recapitulând sumar întreaga epocă, el s-a desprins cu totul de episodul traumatizant al primei lecţii neînvăţate, afirmând că, „în vremea cât am stat la acea gazdă, nu e nimic de amintit – nimic important" (*ibidem*). Este un alt fel de trecut, diferit de faptul deja banal pentru adultul care scrie şi care ţine la ideea că acel copil învăţa foarte bine. Această ultimă notaţie pare mai mult o deducţie retrospectivă, de vreme ce a fost urmată de precizarea că „în şcoala primară şi în gimnaziu am fost întotdeauna cel mai bun din şcoală" (*ibidem*, p. 140-141). Scrutând totuşi cu mai multă atenţie tabloul acelor ani, şi-a amintit de grădina gazdei, de jocurile din livadă, de pasiunea sa pentru zmeie şi, treptat, de tot mai multe detalii. Surprins el însuşi de aceste reveniri, s-a corectat: „spuneam mai sus că nu prea am ce spune despre această epocă. Dar văd că-mi vin în minte multe lucruri" (*ibidem*, p. 141). Citind paginile următoare, putem observa însă că nu „lucrurile" îl ajutau să-şi regăsească amintirile, ci sentimentele care l-au animat cândva cu o deosebită intensitate. În ciuda luptelor cu propria memorie, autenticitatea relatării nu este niciodată integrală, căci un copil nu şi-ar fi putut verbaliza la fel de convingător trăirile („multă melancolie mi-a produs acel zmeu"). Noi nu mai putem vedea copilul, decât prin cuvintele maturităţii sale.

[14] Vezi povestirea semnată de academicianul Alexandru Graur (1900-1988), *Cum am învăţat latineşte*, în volumul citat, *Amintiri despre anii de şcoală*, p. 63-65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru un singur cuvânt tradus corect, dar altfel decât ar fi voit el. Din această competiţie lipsită de glorie, elevul nu a câştigat aprecierea dascălilor săi. S-a convins că nici nu va reuşi să obţină recunoaşterea dorită, dar a acumulat suficiente cunoştinţe pentru a-şi alege corect viitoarea carieră, la Facultatea de Litere. Triumful adolescentului asupra propriului său imaginar de şcolar conştiincios a fost complet, de vreme ce şi-a depăşit cu brio foştii profesori şi nici unul „n-a bănuit ce rol a avut în determinarea carierei”[15] sale. În cei patru ani de liceu încercase, fără succes, să fie un adult în miniatură, aşa cum o cerea respectiva instituţie, căutând să devanseze şi să supra-onoreze cerinţele şcolii. Abia în final, sigur pe cunoştinţele sale, a renunţat discret la rolul său obedient, schimbând în secret rolurile: şi-a examinat examinatorul, negându-i astfel autoritatea.

Alteori, tensiunea unui astfel de conflict între perspectiva elevului şi cea a educatorului său poate lua un aer uşor amuzant, chiar pentru „inculpatul” care îşi readuce în minte respectivul episod. În memoriile sale, Cecilia Cuţescu-Storck (1879-1969) nota un astfel de incident, pe care l-a trăit ca elevă începătoare internă, la Şcoala Centrală de Fete din Bucureşti. Este interesant de observat că ea şi-a amintit despre sine *povestind* familiei această întâmplare, nu trăind-o. Surorile o întrebaseră uşor ironic: „Dar cu pictura ta ce mai faci la şcoală?” Fetiţa a răspuns, încântată să povestească despre „păţaniile sale”, cu dorinţa evidentă de a le impresiona. Mica întâmplare nu avea de fapt nimic spectaculos pentru cei mari şi poate nici pentru scriitoarea de mai târziu nu ar fi fost ceva atât de dramatic şi „de ţinut minte”. Dar pentru fetiţa de atunci fusese prilejul unei emoţii intense, strâns legate de marea sa înclinaţie artistică, care a însoţit-o şi în viitor.

Pasiunea sa pentru desen o făcea să iasă pe furiş din clasă şi să se refugieze în sălile goale ale şcolii, unde putea desena fericită, „pe hârtie, pe mici bucăţi de cartoane sau pe geamuri, visând ca o regină din poveşti”[16]. Pentru ea, clopoţelul care anunţa recreaţia dădea startul mustrărilor de conştiinţă. Trebuia să se strecoare repede pe coridoarele pustii şi să se alăture celorlalţi copii, ascunzându-şi stângaci desenele proaspăt schiţate. Spaima de a nu o întâlni tocmai atunci pe directoare s-a împlinit până la urmă, în detaliu. Fetiţa tremura, directoarea era „impunătoare”; scurta anchetă („ce cauţi dumneata la ora aceasta pe aici?”) a dat imediat rezultate şi în liniştea deplină, fără martori, a judecăţii binemeritate, mica delincventă asculta condamnarea, „cu inima îngheţată”. A fost doar o ameninţare, care părea amuzantă celor neiniţiaţi[17] şi, în plus, nici nu fost pusă în aplicare. Spaima a fost însă mare („parcă aud şi acum tăioasele cuvinte”[18]) şi a dus la încetarea exerciţiilor ilicite de pictură, cel puţin pentru un timp. Din nefericire, fetiţa nu îşi regăsea plăcerea jocului cu ceilalţi, iar tristeţea care o izola de restul elevelor provoca, la rândul ei, o respingere din partea acestora; colegele o „socoteau mândră” şi „încrezută”, aşa că „îşi băteau joc” de pictura ei şi de ceea ce o făcea să fie altfel[19]. Întâmplarea nu a fost interesantă nici pentru auditoriul său de atunci, nici pentru ceilalţi protagonişti. Fetiţa a perseverat totuşi în opţiunea sa, conformându-se regulilor şi transformându-şi culpa într-o formă specială de şcolarizare[20], apoi într-un mod de viaţă.

[15] *Ibidem*, p. 65.

[16] Vezi Cecilia Cuţescu-Storck, *Fresca unei vieţi*, Bucureşti, Editura Vremea, 2006, p. 21.

[17] Directoarea ar fi spus: „dacă mai desenezi în orele de matematici, nu-ţi vei mai revedea familia o lună întreagă”, frază la care surorile sale − care erau eleve externe şi nu îşi imaginau gravitatea unor astfel de pedepse − „au izbucnit în râs”. Dar, în internat, aplicarea unor astfel de interdicţii era o adevărată tragedie şi când se citea lista celor pedepsite, între fetiţe erau „numai plânsete” (*ibidem*).

[18] *Ibidem.*

[19] *Ibidem*, p. 22.

[20] Familia a fost, până la urmă, impresionată de pasiunea sa şi a îndemnat-o să urmeze, de la 18 ani, şcoala de artă de la München, apoi alte stagii de studiu în Europa. A devenit o cunoscută figură a vieţii artistice

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Momentul de tensiune, de impact imprevizibil cu instituţia şcolară, pare să genereze, de preferinţă, opţiunea pentru o profesie care continuă cumva experienţa de elev. O remarcabilă carieră de profesor universitar, specializat chiar în pedagogie, a început, de exemplu, cu o urecheală în şcoală. Aşa îşi aminteşte Stanciu Stoian (1900-1984) primele sale zile de elev, când corecţia aplicată l-a făcut să fugă un timp de la ore. Dar în acele zile de frondă, părinţii l-au surprins jucându-se cu fratele său „de-a şcoala" şi s-au amuzat de felul în care el imita ceea ce înregistrase: catedra învăţătorului, banca şcolarului, lecţia şi, la sfârşit, muştruluiala. Cei mari au râs, fratele mai mic, care jucase rolul elevului, a plâns, iar el rămânea foarte nedumerit de atitudinea celor din jur, convins că a „procedat după toate regulile". Fiind „contrariat de atitudinea părinţilor", nu a găsit altă rezolvare decât să se întoarcă a doua zi la şcoală[21], probabil pentru a se asigura de veracitatea propriilor reprezentări.

Un caz aparte al tensiunilor aduse de şcoală în viaţa copilului se leagă de anii marilor persecuţii etnice ori sociale din preajma celui de-al Doilea Război Mondial şi de mai târziu. Pentru mulţi copii, şcoala a fost locul unde li s-a impus brutal apartenenţa la o identitate colectivă infamantă, de a cărei existenţă poate nici nu aveau cunoştinţă până atunci. Agresiunea a mers până la excluderea totală din şcolile de stat (în cazul evreilor, între 1940 şi 1944); sau, mai târziu, până la exmatricularea pe un timp limitat ori la interzicerea accesului într-un segment mai prestigios al învăţământului public (pentru copiii familiilor persecutate de regimul comunist).

Rememorând copilăria sa din anii '30, Serge Moscovici nota că a mers pentru prima oară la o şcoală ebraică din Cahul, unde tatăl său îl înscrisese „pur şi simplu pentru că voise, ca majoritatea părinţilor, să mă protejeze de neplăcerile antisemitismului la care erau adesea expuşi copiii în şcolile publice"[22]. A urmat apoi o altă şcoală evreiască, din Galaţi, tot din dorinţa familiei de a-l proteja de „mascarada antisemită". Dar, de această dată, chiar uniforma liceului îi denunţa identitatea celor interesaţi, care îl aşteptau, în bandă, chiar „lângă ieşirea din liceu"[23]. În Bucureşti, frecventând timp de un an cursurile unui liceu industrial, era cu totul expus presiunii

---

româneşti din prima jumătate a secolului XX, remarcându-se atât în domeniul picturii, cât şi în sculptură sau în amenajări arhitecturale. A fost şi profesoară la Şcoala de Belle Arte din Bucureşti (1916-1947).

[21] Vezi povestirea lui Stanciu Stoian, *N-am încetat niciodată de a fi şcolar*, în volumul citat, *Amintiri despre anii de şcoală*, p. 220.

[22] Vezi Serge Moscovici, *Cronica anilor risipiţi. Povestire autobiografică*, Iaşi, Polirom, 1999, p. 28.

[23] *Ibidem*, p. 86, 87. Şi alţii au invocat, în mod independent, aceleaşi scene. Întrebat dacă îşi aminteşte „întâmplări mai deosebite din anii de şcoală elementară", Jules Gropper (1895-1983), care locuia pe atunci în Bucureşti, mărturisea: „[…] se întâmpla un singur lucru. Când ieşeau elevii de la şcoală, le era frică de bătaie de la elemente româneşti care pe atunci făceau discriminare. «Mă jidane, mă». Ori bătaie, ori îl scuipa, îl înjura" (vezi Zoltán Rostás, *op. cit*., p. 72). De remarcat că experienţa sa data din primii ani ai secolului XX, mult înainte de legile rasiale. Astfel de incidente nu se produceau numai în Bucureşti, ci şi în Orşova, în timpul stăpânirii austro-ungare. Gabriela Stern (născută Spieller, în 1910) îşi amintea că „în clasa a doua m-au lăsat corigentă la geografie şi istorie, pe motiv că eram evreică" (vezi Smaranda Vultur, coord., *Memoria salvată. Evreii din Banat, ieri şi azi*, Iaşi, Polirom, 2002, p. 104). Atitudinea ostilă sau cel puţin lipsită de înţelegere pentru specificul modului de viaţă din comunităţile evreieşti pare să fi fost o constantă a instituţiilor publice din România. În primele şcoli primare de stat (deschise după 1860), în care au fost primiţi şi unii copii evrei, „băieţii şedeau cu capul neacoperit, frecventau şcoala şi sâmbăta, chiar dacă nu scriau, ceea ce era un lucru greu acceptabil pentru mulţi din târg". Această atitudine a determinat chiar şi aşezările evreieşti modeste să-şi organizeze şcoli proprii (vezi I. Kara, *Obştea evreiască din Podu Iloaiei. File din istoria unui «ştetl» moldovenesc*, Bucureşti, Editura Hasefer, 1990, p. 53). Unii copii optau totuşi pentru şcoala de stat, din dorinţa părinţilor de a le uşura acomodarea cu lumea românească şi de a-i scuti de unele discriminări ulterioare, mai subtile, dar nu mai puţin importante: de exemplu, „pentru a evita greul examen de absolvire a cursului primar, ce se desfăşura la o şcoală publică, ai cărei învăţători nu erau lipsiţi uneori de concepţii şovine" (*ibidem*, p. 55).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

antisemite din şcoală, ca şi ceilalţi doi colegi evrei din clasă[24]. Profesorul care îi spunea, „cu chipul crispat de furie" şi cu o privire agresivă, că „n-ai să reuşeşti niciodată nimic în viaţă"[25], îl îngheţa de spaimă. A urmat excluderea din acea şcoală „românească" (1940), ceea ce i-a lăsat „o profundă neîncredere faţă de legi şi instituţii"[26]. Practic, pentru el şcoala a rămas un echivalent al suferinţei de a fi evreu în România acelor ani.

Peste tot în ţară, elevii evrei au păţit la fel şi acest lucru a rămas, de obicei, definitoriu pentru rememorarea anilor de şcoală de atunci. Despre momentul excluderii, care i-a afectat chiar şi pe copiii de grădiniţă, Iosif Singer (născut în 1936, în Lugoj) mărturisea că a fost „prima mare durere" din viaţă pe care şi-o poate aminti. Copilul de cinci ani mergea singur pe stradă, plângând. Celor care îl întrebau, mişcaţi, ce a păţit, le răspundea: „m-au dat afară de la grădiniţă, că sunt evreu"[27]. Un alt copil evreu, care se afla pe atunci la o grădiniţă administrată de maici catolice[28], îşi amintea cum participa, ca şi ceilalţi, la serbările organizate cu ocazia sărbătorilor creştine. Fără a considera acest fapt o discriminare, copilul înregistrase acut o anume formă de injustiţie, într-un registru pe care, foarte probabil, adulţii nu îl puteau resimţi la aceeaşi dimensiune: „ceea ce m-a deranjat a fost faptul că eu n-am primit niciodată un rol mai deosebit", care i-ar fi îngăduit să poarte şi ea „toaletele acelea mai frumoase"[29].

Chiar fără excluderea efectivă din învăţământ, acei ani au produs multe drame anonime. Copiilor persecutaţi li se refuza tacit aplicarea corectă a normelor şcolare cotidiene, fiind agresaţi[30] chiar de cei care ar fi trebuit să îi „înveţe" corectitudinea, inclusiv în ceea ce priveşte recunoaşterea meritelor personale. Tibor Neuman (1920-2000), tot din Lugoj, îşi amintea că atunci când a terminat şcoala, în 1939, a fost al doilea din clasă. Ceea ce ar fi trebuit să fie un fel de premiere a constat doar în citirea publică a numelor celor de pe primul şi de pe al treilea loc, pentru că „s-a spus că locul doi nu există". Nimeni nu a recunoscut deschis că omisiunea se datora faptului că el era evreu, dar toată lumea a înţeles. Colegii lui nu au vrut să adere la această nedreptate şi au protestat, dar „nu a ajutat cu nimic, pentru că tot aşa a rămas"[31]. Tinerii nu puteau să accepte că profesorii înşişi se supuneau altor reguli decât celor afişate pentru elevi.

La un deceniu după această întâmplare, o elevă premiantă din Iaşi, catolică de această dată, absolvea bacalaureatul de o manieră cu totul neaşteptată pentru ea şi pentru toate colegele sale de clasă, fiind devansată de fiica unui angajat al Poştei, „comunist notoriu". Tânăra, „derutată, decepţionată, revoltată", ştia că tatăl ei „nu era membru de partid, ba mai mult, avea «probleme»", dar tot nu se aştepta la aşa ceva. Ca o compensaţie simbolică (sau o formă de liniştire a propriei sale conştiinţe?), diriginta a venit special acasă la ea, să o asigure că „moral rămăsese şefa promoţiei, dar că anumite considerente extraşcolare au cântărit în cumpănă mai greu, faţă de criteriul pur valoric". Pentru eleva de atunci, era un moment când părăsea definitiv vârsta inocentă a copilăriei[32].

[24] Vezi Serge Moscovici, *op. cit.*, p. 104.
[25] *Ibidem*, p. 106.
[26] *Ibidem*, p. 121.
[27] Vezi Smaranda Vultur, *op. cit.*, p. 329.
[28] Este vorba despre Eva Reisz născută, în 1940, în Lugoj, cu numele de familie Mizrahi.
[29] *Ibidem*, p. 389.
[30] Tibor Neuman îşi amintea că, în ultimii ani de şcoală, profesorul de matematică venea la şcoală cu un revolver, pe care îl aşeza ostentativ pe catedră, înainte de a-l invita să spună lecţia: „Hai, jidane, să răspunzi!" (*ibidem*, p. 146).
[31] *Ibidem*, p. 146-147.
[32] Vezi Rodica Weidner-Ciurea, *Iaşul copilăriei mele*, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2002, p. 283-284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Era, deja, timpul ca alte generaţii de copii să fie expuşi la agresiuni de neînţeles. În iarna anului 1952, eleva Stoenescu Lăcrămioara din clasa a V-a, al cărei tată fusese arestat, iar restul familiei deportată din Giurgiu în nordul Moldovei, era exmatriculată de la şcoala din Fălticeni, ca „duşman al poporului". După mărturisirile sale, a fost „cea mai cumplită zi din viaţa mea. Umilinţa aceasta m-a marcat întreaga viaţă. Eu, un copil bun, premiant în toţi anii, să fiu obligată să părăsesc clasa în faţa copiilor şi a profesoarei?" Copilul şi-a trăit din plin drama, mult peste de estimările adulţilor. A scris, în secret, şi o poezie de protest intitulată *Duşman al poporului*, fiind convinsă că va „rămâne cu patru clase primare"[33] pentru tot restul vieţii sale. Această lovitură i-a mobilizat însă voinţa, a ajutat-o să înveţe în continuare de una singură şi să absolve examenele de intrare în următorul an şcolar. Perseverenţa a rămas definitorie în viaţa sa, făcând-o să depăşească alte interdicţii, să urmeze Facultatea de Litere şi să opteze apoi pentru cariera didactică.

Educarea copiilor pentru orgoliile adulţilor

Prin natura lor, documentele produse şi stocate de administraţia şcolară nu au cum să înregistreze acele discrete dar profunde trăiri pe care instituţia le provoacă elevilor. Ele pot reda însă un orizont disciplinar aparte, unde culpele şi justa distribuire a pedepselor aferente sunt minuţios urmărite. Majoritatea cazurilor cotidiene de încălcare a unor reguli scrise sau a unor cutume tacite nu este înregistrată nicăieri, fiind obiectul unor negocieri nesfârşite, directe, între toţi actorii lumii şcolare. Activitatea zilnică a profesorilor şi a diriginţilor este, în mare parte, devotată acestei jurizări permanente, simultane şi spontane a tuturor defecţiunilor din comportamentul elevilor. Şcoala nu ar putea practic exista fără îndeplinirea acestei obligaţii primare, de identificare şi de sancţionare imediată a tuturor devierilor de la idealul său de funcţionare. Astfel se alimentează o rutină general acceptată de toate părţile implicate, redefinindu-se continuu o întreagă specie de „micropenalităţi" specifice[34].

Multe dintre acţiunile disciplinare şi justiţiare pe care le îndeplinesc zilnic, fără a cunoaşte de multe ori percepţiile elevilor sau consecinţele lor pe termen îndelungat, nu sunt percepute de adulţi ca fiind „evenimente" demne de o consemnare distinctă. Excepţia care a produs totuşi astfel de documente nu se leagă neapărat de gravitatea faptelor, ci de nevoia descrierii lor, alimentată de o comandă ierarhică instituţională, de

[33] Vezi Lăcrămioara Stoenescu, *Copii – duşmani ai poporului*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2007, p. 86-87.

[34] Reluăm aici, fără a insista asupra potenţialului său interpretativ, cunoscuta formulă a lui Michel Foucault, care observa că, „în centrul tuturor sistemelor disciplinare, funcţionează un mic mecanism penal"; mai exact, că „în atelier, la şcoală, în armată domneşte o întreagă micropenalitate legată de timp (întârzieri, absenţe, întreruperi ale lucrului), de activitatea propriu-zisă (neatenţie, neglijenţă, lipsă de zel), de comportament (lipsă de politeţe, nesupunere), de discurs (vorbărie, obrăznicie), de corp (poziţii «incorecte», gesturi nepotrivite, murdărie), de sexualitate (lipsă de pudoare, indecenţă)" (vezi Michel Foucault, *A supraveghea şi a pedepsi. Naşterea închisorii*, traducere de Bogdan Ghiu, Bucureşti, Humanitas, 1997, p. 258-259). Observaţiile sale au fost provocate de regulamentele foarte amănunţite ale şcolilor iezuite din secolele XVII-XVIII, dar îşi probează din plin relevanţa pentru realităţile curente ale şcolii publice din secolele următoare. De exemplu, un „regulament de purtare pentru elevii şcolilor elementare şi medii", adoptat în 1950 de Ministerul Învăţământului din România, specifica între obligaţiile elevilor următoarele: „să stea corect în bancă în timpul lecţiei, să asculte atent explicaţiile învăţătorului ca şi răspunsurile colegilor, să nu vorbească şi să nu aibă preocupări în afara lecţiei (art. 7); să salute, sculându-se în picioare, pe învăţător sau profesor şi pe director, atât la intrarea cât şi la ieşirea acestora din clasă (art. 10); să se ridice când este întrebat şi să se aşeze la loc numai cu încuviinţarea învăţătorului sau profesorului. Când vrea să răspundă sau să întrebe ceva, să ridice mâna (art. 11)" (vezi „Buletinul Oficial al Marii Adunări Naţionale", nr. 16, din 22 februarie 1950, p. 249).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intenţia supra-pedepsirii unor vinovaţi sau de dorinţa de justificare a uneia dintre părţi, prin armele specifice adultului; adică prin scris. Într-un dosar al Inspectoratului Şcolar Iaşi, din 1914, putem găsi, de exemplu, ecoul unei astfel de înregistrări excepţionale; în nu mai puţin de patru pagini se dezbat aici neaşteptatele probleme provocate de faptul că o elevă de clasa a IV-a şi-a pierdut „căciuliţa”[35]. Incidentul se petrecuse în noiembrie 1914, dar a fost analizat de autorităţi până în ianuarie 1915, implicând şi o decizie a inspectorului regional[36]. Expunerea directoarei ar fi trebuit să contabilizeze toate episoadele semnificative provocate de acest fapt. În realitate, textul său cuprindea doar câteva secvenţe direct referitoare la elevele implicate, cărora le omitea şi numele, trecând curând la adevăratul obiect al disputei: un conflict de autoritate între adulţi, respectiv între reprezentanţii şcolii şi cei ai familiei. Ceea ce, la prima vedere, părea să fi fost miza litigiului, era, în realitate, un fapt destul de banal, supradimensionat tocmai prin aceea că „inculpata” a încercat, zile în şir, să-şi ascundă vinovăţia. Abia după îndelungi stăruinţe şi interogări[37] s-a aflat despre autoare că era „o colegă cu păgubaşa, elevă venită de trei luni în şcoală [şi care] mărturisi că dăduse căciuliţa în sobă, pe care o umpluse în urmă cu lemne aşa că arzând să piară orice urmă”[38]. Explicaţia acelei fetiţei trimitea în lumea aparent atemporală şi neinstituţionalizabilă a copiilor, pe care directoarea o intuise corect, reflectând într-un pasaj unicitatea, subiectivismul şi acuitatea trăirilor „vinovatei”. Poate de aceea a acceptat explicaţia, deşi cu o uşoară reţinere, de adult suspicios la mărturia unui copil: „[…] motivul care a îndemnat-o să facă această faptă este – *după spusa ei* (s.n.) − că colega [sic!] sa nu voia să vorbească cu ea, o brusca etc.”[39]. Din punctul său de vedere, copilul în culpă a fost prompt şi suficient corectat : „[…] i-am făcut morala cuvenită, arătându-i în acelaş timp cum se pedepsesc în lume asemenea oameni”[40].

Dar reţeta clasică a corecţiilor administrate în şcoală nu a avut efectul dorit şi pentru familia celeilalte eleve. La doar câteva ore după incident, directoarea primise deja o scrisoare de la mama elevei păgubite, prin care i se imputa, „în termini puţini cuviincioşi, cele întâmplate ”[41]. După identificarea vinovatei, directoarea s-a grăbit să o

[35] Caz destul de puţin întâlnit în dosarele şcolare, care evită de obicei proza extinsă, axându-se pe date tehnice şi financiare, însoţite de scurte notiţe şi minimale rapoarte de situaţie. Păstrarea unei serii de acte cu un conţinut narativ este şi mai puţin probabilă, de obicei conservându-se doar o piesă, din care se poate eventual deduce existenţa altora, pe aceeaşi temă. În afara cunoscutelor procese-verbale de inspecţii şcolare sau a unor instrucţiuni pentru buna îndeplinire a unor activităţi excepţionale (serbări, examene, selectarea unor elevi pentru a fi trimişi în colonii şcolare sau la anumite concursuri ş.a.m.d.), paginile de „povestire” care au supravieţuit birocraţiei şcolare, mai ales din secolul XIX şi din prima jumătate a secolului următor, sunt o excepţie. Ele se leagă, de obicei, de relatarea unor stări conflictuale după o formulă predictibilă, ce cuprinde prezentarea părţilor, desfăşurarea incidentelor incriminate, enumerarea argumentelor şi a contra-argumentelor, inevitabile pasaje moralizatoare şi o finalitate administrativă oarecare. Adevărul celor descrise este, fără îndoială, mai puţin accesibil cititorului, fiind drapat, dincolo de subiectivitatea aprecierilor, în tiparul narativ acceptat (vezi, pentru analiza modului de construcţie a unei depoziţii de uz judiciar, lucrarea lui Natalie Zemon Davis, *Ficţiunea în documentele de arhivă*, Bucureşti, Editura Nemira, 2003, 269 p.).

[36] Vezi Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Iaşi (DJANI), fond Inspectoratul Şcolar Regional Iaşi, dosar 6/1914, filele 158, 159 f.-v., 160.

[37] Directoarea se descrie auto-laudativ, pentru că îndeplinise o sarcină de adevărat poliţist: „cercetai cu deamănuntul împreună cu servitorii (!)” şi, la sfârşitul câtorva zile de investigaţii, „descoperii după multă muncă autoarea acestui fapt” (*ibidem*, fila 159 f.).

[38] *Ibidem.*

[39] *Ibidem,* fila 159 v.

[40] *Ibidem.* În transcrierea documentului, am încercat să păstrăm exprimarea originală, deşi poate să pară incorectă sau incompletă cititorului de azi. Am adăugat doar câteva virgule, acolo unde erau absolut necesare.

[41] *Ibidem,* fila 159 f.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cheme la şcoală pe respectiva doamnă, „căreia i se expuse faptul până la sfârşit şi i se arătă cât a fost de nedreaptă când a scris scrisoarea”. Abia atunci chestiunea a părut definitiv tranşată, iar onoarea instituţiei şi a conducerii sale restabilită. Mama fetiţei „îşi ceru scuze rămânând să fie despăgubită cu costul căciuliţei de către părinţii făptuitoarei”[42]. Cele două paliere ale vinovăţiei, aşa cum se definea ea din perspectiva adulţilor/educatorilor − distrugerea unei proprietăţi private şi atacul la autoritatea şcolară − păreau la fel de bine rezolvate.

Ceea ce a perturbat mult mai grav ordinea aparent restabilită a fost, din nou, acţiunea incontrolabilă a copiilor. Directoarea a fost atât de indignată de cele petrecute, încât a omis să explice detaliat cu ce au greşit, concret, elevele clasei a IV-a. Se pare că ele au comentat, pur şi simplu, cele petrecute, vehiculând unele informaţii/speculaţii suplimentare. În raportul său, directoarea amintea doar că „de exemplu, mai înainte ca eu să fi aflat, se ştia printre elevele acestei clase că tatul păgubaşei îmi scrisese o scrisoare batjocoritoare, dar pe urmă o rupsese soţia sa şi apoi în urmă mama elevei mi-a scris acea scrisoare de reproş etc.”[43]. Această ultimă acuzaţie a directoarei nu se referea, în realitate, la o faptă anume, ci la statutul special pe care eleva respectivă îl avea în mica lume a clasei sale, ceea ce îi îngăduia o atitudine insuficient de prevenitoare faţă de autorităţile şcolare. Intriga întregii povestiri s-a alimentat din deducţia insinuantă a directoarei: eleva, pentru că era fiica unor părinţi ceva mai răsăriţi decât majoritatea celorlalţi, îşi permitea un comportament deplasat, căci putea „fi privită ca una ce i s-ar putea trece multe cu vederea, ba chiar poate şi insultele aduse de părinţii ei profesoarei”[44].

Fraza era, în realitate, mult mai amplă şi mai incoerentă, sugerând maxima implicare emoţională a autoarei şi oferind partea cea mai bombastică a pledoariei pentru susținerea punctului său de vedere. De la o simplă speculaţie de comportament *probabil*, autoarea trecea în registrul *culpei* indiscutabile, pe care o transfera din nou, din zona *faptului* minor, în cea hiperbolizantă a *fenomenului* de corupţie morală, profetizând eşecul întregii educaţii şi viitorul sumbru al copilului; aceeaşi tiradă revenea apoi în derizoriu, prin expunerea corecţiei pe care directoarea i-o aplicase vinovatei pentru delictul de atitudine. Expunerea atingea, în sfârşit, obiectul principal al raportului, superiorilor cerându-li-se să se pronunțe dacă soluţia aleasă de directoare era corectă sau nu: ca „pedeapsă morală”, eleva a fost exclusă dintr-o secvenţă a serbării şcolare ce se pregătea pentru Crăciun[45]. În treacăt, se amintea că incidentul a provocat discuţii şi în cancelarie, nu toate educatoarele fiind de acord cu sancţionarea elevei. Nu era însă un aspect neglijabil, căci a dat şi mai multă gravitate deficitului de autoritate resimţit de directoare; o dată în plus, transfera conflictul din lumea copiilor în aceea a maturilor.

Ultima parte a expunerii sale relua argumentaţia în favoarea pedepsei hotărâte pentru *adevărata* vinovată, expunând practici disciplinare şi punitive curente, bazate

[42] *Ibidem*, fila 159 v.
[43] *Ibidem.*
[44] *Ibidem.*
[45] Pentru a proba scriitura autoarei, serios afectată de afrontul suferit, redăm integral fraza originală: „Eleva aceasta e fiica unui Domn mecanic de la fabrica de tutun din localitate şi deci printre colegele ei de şcoală cari în majoritate sunt copii de oameni nevoiaşi poate fi privită ca una ce i s-ar putea trece multe cu vederea ba chiar poate şi insultele aduse de părinţii ei profesoarei şi atunci pentru a nu lăsa în faţa elevelor persoana educatoarelor batjocorită cum le vine la îndemână unor părinţi cari nu-şi dau samă ce consecinţe rele lasă în sufletul copilului lor lipsa de respect către ceea ce ar putea să rămâie sfânt pentru copil, am crezut potrivit să aplic acestei eleve o pedeapsă morală: să o scot dintr-un joc ce se pregăteşte cu elevele pentru serbarea şcolară de la 23 Decembrie c[urent]” (*ibidem*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aproape exclusiv pe controlul fizic şi verbal al relaţionării profesorilor cu elevii[46]. Drept argument final, autoarea transla definitiv falsa dispută pornită de la distrugerea unei „căciulițe", într-un domeniu discursiv inatacabil, cel al „buneicuviințe" şi „al respectului faţă de profesor", al „prestigiului nostru de educatoare […] în faţa copilului"[47]. Ultima formulare, ecou al textelor educative curente, era însă şi cea mai puţin legată de cele realmente petrecute. Copiii deveneau astfel simple pretexte şi vehicule ale conflictelor de autoritate între adulţi; directoarea mărturisea, de altfel, că a cerut elevei „*să-şi ceară scuze pentru necazul ce mi l-au pricinuit părinţii ei* (s.n.)"[48].

Pe acest document, inspectorul a pus o rezoluţie favorabilă[49], urmată, la câteva săptămâni, de un act aprobativ special, în care îşi expunea pe larg punctul de vedere. Alte documente nu se regăsesc în respectivul dosar, astfel încât acuzaţiile aduse elevei respective par şi mai dificil de susţinut. Nici unul din cele două acte inculpante nu este însoţit de o copie după scrisoarea injurioasă acuzată de directoare. Caracterizarea progresiv defavorabilă a elevei nu a fost susţinută de surse concrete nici în documentul, mult mai acuzator, emis de inspectorat. În schimb, referirea la canonul pedagogic în uz a fost aici mult mai extinsă, tinzând să dea incidentului un caracter simptomatic, iar soluţiei alese de directoare o virtute profilactică. Seria evenimentelor incriminate a fost aproape complet ignorată în această relatare, care nu mai condamna persoane, ci „vicii", ajungând să invoce ca argument decisiv menirea supremă a şcolii, aceea de a depista şi a combate cât mai de timpuriu toate „relele" morale[50].

Nu atât finalitatea, cât mijloacele „de luptă" utilizate de dascăli în campania lor de perpetuă corectare a celor din jur provocau frecvente îndoieli şi contestaţii. Sau, cel puţin, erau invocate, ca pretexte pentru disputele aprinse între adulţi, puse însă pe seama copiilor. Un alt dosar al administraţiei şcolare, din aceeaşi regiune şi din aceeaşi

[46] Supra-justificarea sa ne oferă o nouă mostră a practicilor disciplinare din epocă, atunci când specifică, cu regret, că „această copilă, nefiind direct eleva mea, pe care având-o zilnic în ochi, aş fi putut-o pedepsi moralicește poate chiar cu mai mult folos pentru ea, fie prin lipsa de atenție din partea mea ori prin lipsa oricărei laude când ar fi meritat-o etc. şi aceasta ar fi durat până când aş fi simţit că pedeapsa şi-a ajuns scopul" (*ibidem*, fila 160). „Metoda" pe care ar fi preferat-o frapează prin subiectivismul exclusiv, prin încrederea deplină în eficiența contactului direct cu „subiectul" acțiunii disciplinare, prin aceea că îngăduie o agresiune prelungită asupra stimei de sine a elevei. Să ne amintim că fetița care distrusese obiectul respectiv se răzbunase astfel, indirect, pentru faptul că proprietara lui nu-i acorda atenție, refuzând o relaționare colegială.

În lucrarea deja amintită, Michel Foucault comenta şi astfel de tehnici ale supravegherii, insistând asupra consecinţelor fizice şi mentale, atunci când un întreg sistem de control al persoanei se bazează pe modul în care aceasta poate fi expusă, continuu şi amănunţit, *privirii* supraveghetorilor săi (vezi explicarea panoptismului, în Michel Foucault, *op. cit.*, p. 203-278). El rezuma astfel excelența în materie: „[…] un aparat disciplinar perfect permite unei singure priviri să vadă permanent totul" (*ibidem*, p. 253).

[47] Vezi DJANI, fond Inspectoratul Şcolar Regional Iaşi, dosar 6/1914, fila 160.

[48] *Ibidem.*

[49] „Se va răspunde că se aprobă procedarea d-nei directoare" (*ibidem,* fila 159 f.).

[50] Actul respectiv, înregistrat cu nr. 2047, pe 4 ianuarie 1915 şi semnat indescifrabil de inspectorul circumscripţiei şcolare respective, avea următorul conținut: „Doamnei Directoare a Şc. de fete nr. 3 «P. Poni». Răspunzând raportului dv. nr. 98/914, am onoarea a vă comunica că am aprobat în totul măsurile luate de dv. în ziua de 20 noemvrie 1914, cu ocazia dispariției unei căciulițe a unei eleve din cl. IV de la acea şcoală. Eleva păgubaşă a dat dovezi de lipsă de bunicuviință şi respect față de dv., directoarea şcoalei, când şi-a permis a destăinui colegelor sale de clasă procedările incalificabile, din punctul de vedere educativ, ale părinților ei. Asemenea, eleva ce ne preocupă, a mai dat dovezi şi de mândrie rău înțeleasă şi de brutalitate prin faptul că nu … [cuvânt indescifrabil – n.ns.] unor colege şi că bruscă pe altele. Şi lipsa de bunicuviință şi mândria şi brutalitatea sunt viții şi porniri ce trebuiesc combătute cu energie. Din acest punct de vedere, dv. ați fost în nota cea justă când ați încercat a înfrâna relele porniri. Datoria adevăraților educatori e să se opună cu tărie viţiilor şi relelor porniri, fie ele înnăscute, fie contractate. Relele înclinări şi viţiile ca şi buruenele otrăvitoare trebuesc stârpite de la început. Să nu se uite un moment că menirea principală a şcoalei e educația; învăţământul este numai un mijloc de educație" (*ibidem,* fila 158).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perioadă, făcea un caz demn de intervenţia inspectoratului din faptul că o elevă ar fi fost pălmuită de o institutoare. De această dată, cazul este documentat prin trei acte, ce rezumă viziuni discordante asupra celor întâmplate[51]. Raportul revizorului şcolar către inspectorul judeţului Vaslui este cel mai cuprinzător dintre ele. Celelalte două piese au o funcţie auxiliară fiind, în realitate, anti-mărturii, căci semnatarele refuză participarea la povestire şi, implicit, asumarea unei posibile vinovăţii. Faptul incriminat se petrecuse în ziua de 9 mai 1912, cu prilejul repetiţiilor pentru marea serbare de a doua zi. Toate şcolile de fete din oraş erau adunate la sala teatrului din localitate. În timpul programului de verificare, „eleva Elena Lărgeanu din cl. III s-a dus şi ea acolo să asculte cum colega ei spunea acea recitare. Atunci d-ra Toporăscu [institutoarea] îi dă o palmă”[52]. Fără nici o explicaţie, din mulţimea de fete, tocmai asupra acestei eleve i s-a aplicat o corecţie demonstrativă, dublată de nervozitatea maximă a educatoarei, de epuizarea şi de agitaţia inevitabile oricăror „pregătiri” de acest fel. Se pare însă că mama elevei a reclamat insistent cele petrecute, agravând acuzaţia prin menţiunea „că copila [sic!] ei suferea de urechi”.

Revizorul a făcut o anchetă conştiincioasă, colectând mai multe versiuni, care nu se puneau de acord: „[…] eleva Luchian Nastasia, care era în apropiere, spune că a văzut când d-ra Toporăscu i-a aplicat o palmă elevei Lărgeanu. Dna directoară E. Tiron îmi declară că […] atunci nu era [de] faţă. D-ra Toporăscu neagă faptul […], dar îmi spune că poate, cum era atunci inervată, având a conduce 150 eleve, să fi ghiontit pe vreuna, dar că ar fi dat palme nu-şi aduce aminte”[53]. Tocmai formularea diplomatică a institutoarei l-a convins, probabil, că altercaţia a fost reală. Atent la situaţia precară a acesteia (era suplinitoare[54]) şi la disproporţia între eveniment şi relatările ulterioare, el nu a alunecat în generalizări abuzive. Dimpotrivă, a însoţit „adevărul” desprins din anchetă cu sugestii minimalizante („d-ra Toporăscu a dat o palmă copilei Lărgeanu, dar numai una”) şi cu reinterpretarea conflictului într-o altă cheie decât aceea prezentată de reclamantă: „[…] ţin să aduc la cunoştinţă Dv. că D-na Bălănescu, mama copilei, şi d-ra Toporăscu nu sunt în termini buni”[55]. Din depoziţia Elenei Tiron, reiese că şi tutorele fetei („dl Gh. Bălănescu”) participase la construirea plângerii, el fiind cel care a înştiinţat-o pe directoare „că în seara zilei de 9 Mai, după ce se terminase repetiţia […], suplinitoarea cl. a II-a i-ar fi bătut fetiţa în timpul repetiţiei (sic!)”[56]; dar acest personaj nu a mai fost inclus de revizor în reconstituirea sa. Declaraţia domnişoarei Margareta Toporăscu, suplinitoare la clasa a II-a a şcolii de fete nr. 2 din localitate, este de-a dreptul încântătoare prin incoerenţa formulării şi fermitatea naivă a disculpării: „Subsemnata […] declar că în ziua de 9 mai, când pregăteam elevele în sala teatrului pentru serbarea de 10 Mai, nu-mi aduc aminte să fi bătut pe eleva Lărgeanu Elena, elevă în cl. III a şcoalei nr. 2 de fete”[57].

De această dată, toţi reprezentanţii şcolii au reuşit o coalizare tacită şi eficientă împotriva familiei ultragiate, prin simpla administrare a informaţiei. Nu s-a mai apelat, ca şi în cazul precedent, al „căciuliţei”, la un partizanat exclusiv, la contraacuzaţii

[51] Vezi DJANI, fond Inspectoratul Şcolar Regional Iaşi, dosar 7/1912, filele 30 f.-v., 31, 32.

[52] *Ibidem*, fila 30 f. Raportul este înregistrat de către Inspectoratul Şcolar Judeţean Vaslui cu nr. 5902, la data de 25 mai 1912.

[53] *Ibidem.*

[54] Poziţia sa inferioară în ierarhia şcolară justifică şi distribuirea/asumarea unor activităţi extraşcolare obligatorii şi dificile, cum era cazul serbării tradiţionale pentru aniversarea zilei de 10 mai.

[55] *Ibidem*, fila 30 v.

[56] *Ibidem*, fila 32.

[57] *Ibidem*, fila 31. Declaraţia este datată 24 mai 1912, ca şi aceea a directoarei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

supradimensionate şi la ample discursuri moralizatoare. Chiar „obiectivitatea" anchetei a asigurat o suficientă pluralitate a opiniilor despre cele întâmplate, diminuând mult din implicarea elevei şi, în acelaşi timp, diluând posibila vinovăţie a institutoarei. Relatarea deja trunchiată a familiei a fost şi mai mult estompată, nu doar prin insinuarea finală a unei vechi neînţelegeri între mama elevei şi învăţătoare, cât mai ales prin banalizare, prin simpla enumerare, alături de alte posibile puncte de vedere. Autoritatea şi drepturile familiei asupra copilului erau astfel trecute sub tăcere, pentru a nu mai fi puse în competiţie cu cele ale şcolii. Disputa s-a încheiat fără un câştigător categoric, dar „terenul" înfruntării a rămas acelaşi, copilul.

Atunci când familia nu intervine, şcoala poate ocupa în întregime acest „teritoriu", în acelaşi scop conflictual. Elevii pot să ajungă simplă „muniţie" a disputelor dintre profesori sau dintre aceştia şi administraţia şcolară. Câteva din situaţiile de acest gen au rămas consemnate, fie şi fragmentar, în actele inspectoratelor şcolare. De pildă, în urma anchetei asupra unui învăţător din judeţul Botoşani, s-a descoperit că dirigintele şcolii respective, urmărind să îl discrediteze, a negat unui copil cunoştinţele necesare pentru a promova în clasa a II-a. Elevul Babei Dumitru de la şcoala din comuna Corni a fost astfel „înapoiat în cl. I, pe motivul că *nu ştie să citească decât până la pag. 26 din abecedar* (s.n.)"[58]. Replica autorităţii superioare ierarhic a fost la fel de puţin credibilă, ca şi motivaţia dirigintelui: „[…] dl Revizor şcolar, în inspecţia făcută la 17.XII.911, a pus pe acest elev *să citească pe ultima faţă de abecedar* şi a citit mulţumitor. La socoteală a mers ceva mai greu, dar tot a obţinut răspunsuri cari indică *că nu e de tot străin materiei cl. I* (s.n.)"[59]. Din această lapidară înregistrare, aflăm că soarta acelui copil a depins exclusiv de voinţa unuia sau altuia dintre oamenii şcolii. Ei s-au folosit de labila lui prestaţie şcolară pentru a demonstra sau a infirma capacitatea profesională a învăţătorului său. Arbitrariul examinării şi al criteriilor de promovare de la o clasă la alta sunt, poate, o surpriză pentru cititorul neavizat. În realitate, surprinzătoare este francheţea comunicării *despre* acest fenomen indisociabil vieţii şcolare, nu fenomenul în sine. Şi asimilarea aleatorie a performanţei ocazionale a unui elev cu întreaga valoare profesională a educatorului său, fapt care îi expune pe ambii la judecăţi expeditive şi abuzive, a rămas o practică şcolară frecventă; de cele mai multe ori, a fost însă apelată public în sensul supravalorizării, nu al blamării profesorului.

Astfel de relatări, mereu incomplete, nu lasă aproape nici un spaţiu pentru a înregistra explicit opinia copilului. Chiar şi participarea familiei la viaţa şcolară a elevului este foarte mult restrânsă. Documentele şcolare din a doua jumătate a secolului XX par să contrazică totuşi această observaţie. Atunci când regimul disciplinar al şcolii s-a redimensionat drastic, prin impunerea modelului sovietic, atât elevii cât şi familiile lor

[58] Vezi DJANI, fond Inspectoratul Şcolar Regional Iaşi, dosar 7/1912, fila 7 f. Documentul este adresat de inspectorul local ministrului Cultelor şi Instrucţiunii Publice, fiind datat 15 februarie 1912. Actul rezumă concluziile unei anchete de verificare a comportamentului profesional al învăţătorului N. Rădeanu, reclamat, se pare, în repetate rânduri, de către dirigintele şcolii la care lucra. Denunţurile erau din start suspecte căci dirigintele, „Dl. Dăscălescu", fusese el însuşi elev al celui pârât, cu care devenise apoi coleg de cancelarie. Acuzaţiile se pot doar deduce din argumentaţia raportului, care menţiona că „dl Rădeanu nu a fost găsit în stare de ebrietate şi nu-i lipsit de cunoştinţele cerute în şcoală". A fost găsit însă vinovat de „neglijenţă şi nepăsare", de „nerespectarea datoriilor ce are ca învăţător, şi care sunt prevăzute în regulamentul de administr.[are] inter.[nă] a şcoalelor rurale art. 60-65". Având deja „30 ani de serviciu", s-a propus ca pedeapsă doar reţinerea lefii inculpatului pe zece zile, evitându-se sancţiunile grave, de felul mutării disciplinare la o altă şcoală sau chiar al excluderii din învăţământ. Dar şi pentru dirigintele reclamagiu s-a propus reţinerea salariului cuvenit pentru cinci zile (*ibidem*, fila 7 v.).

[59] *Ibidem*, fila 7 f.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au fost mult mai serios „scrutaţi" de autorităţi. Regimul comunist a produs, între altele, un exces de înregistrare scriptică, mai mult sau mai puţin conformă realităţii − procedeu strâns legat de intenţia de a mări eficienţa constrângerilor, a controlului, a incorporării. Principala urmare a fost subordonarea mai vizibilă a familiei la cerinţele şcolii, recursul mult mai frecvent şi mai ofensiv la învinovăţirea părinţilor pentru conduita deficientă a copiilor. Tehnicile de disciplinare şcolară nu au cunoscut, în sine, mari transformări, decât poate aceea că au ajuns un subiect mai proeminent în actele administrative şi în literatura didactică a vremii. Ca virtute obligatorie a întregii populaţii, disciplina este, de altfel, un deziderat-cheie al oricărui regim autoritar/totalitar, dând naştere la agresiuni în lanţ, de neconceput în societăţile moderne libere. Din această cauză, înţelesurile conflictului de autoritate în societatea totalitară şi posttotalitară au altă cheie de lectură decât pentru epocile precedente şi necesită un studiu aparte.

Copilăria, o poveste a celor mari

Înregistrarea unor evenimente din copilărie în memoria maturităţii, ca şi în documentele autorităţilor şcolare, se realizează după criterii relativ similare, cu urmări la fel de previzibile. Toate aceste invocări ale vieţii copilului aparţin, prin formulare şi interpretare, adulţilor. În perspectiva propusă, ele mai au în comun şi amprenta pe care şcoala o lasă, inevitabil, asupra celor care interacţionează cu ea.

Prima categorie narativă, memorialistică, îşi propune să regăsească trăirile reale şi foarte personale ale copilului, dar nu o poate face decât în exprimarea adultului ce rememorează. În această formă, imaginea invocată a fost, fără îndoială, alterată de cei care au interacţionat atunci cu acel copil şi apoi de propria sa experienţă de viaţă, ulterioară faptelor evocate. Oricât de sumare sau de incomplete sunt, aceste relatări aduc însă în discuţie ipostaze mai puţin (re)cunoscute ale mecanismelor instituţionale şcolare. Aparenta banalitate şi „firescul" nechestionat al şcolii au pus copiilor probleme cu totul neaşteptate, pe care adulţii implicaţi nu le-au sesizat. De ce o lecţie trebuie să decurgă doar într-un anume fel[60]? De ce până şi joaca devine, la şcoală, o obligaţie restrictivă[61]? De ce cunoştinţele unui elev nu par niciodată suficiente şi, mai ales, de ce profesorii nu observă când un elev ştie mai mult decât ei[62]? De ce un copil este vinovat atunci când nu poate adera la programul impus tuturor, doar pentru că ceilalţi nu îl contestă; de ce învăţătura în şcoală este doar colectivă, rutinieră şi cu totul indiferentă la nevoile acute ale unui elev anume[63]? De ce adulţii nu admit că pedeapsa este un alt nume al şcolii[64], care nu ar putea funcţiona fără constrângeri cotidiene, chiar fizice, de mult banalizate[65]? De ce şcoala opune atât de puţină rezistenţă tentaţiei colective de a face rău celor lipsiţi de apărare, grăbindu-se chiar să răspundă unor comenzi politice abuzive[66]? Sunt chestionări care atrag atenţia, în primul rând, asupra decalajelor considerabile între

[60] Cum era cazul învăţării sunetelor *i* şi *u*, care l-au traumatizat pe elevul Garabet Ibrăileanu.

[61] Ceea ce a trăit mica elevă din Franţa, căreia i s-a interzis să citească în recreaţie.

[62] Cazul lui Alexandru Graur, elevul care şi-a depăşit, pe neobservate, profesorii de latină.

[63] Este cazul Ceciliei Cuţescu Storck, care prefera foarte de timpuriu şi foarte categoric desenul în locul oricăror alte obiecte, exersând singură, în afara „lecţiilor" propriu-zise.

[64] Aceasta nu este o figură de stil şi nici o exprimare naiv-patetică, ci rezumă componenta primară a oricărui mecanism formativ: autoinstituirea şi aplicarea continuă a unui sistem de descurajare a comportamentelor indezirabile.

[65] Aşa cum sesizase viitorul pedagog Stanciu Stoian, copilul care s-a jucat serios „de-a şcoala", încheindu-şi lecţia cu pălmuirea automată a „elevului" său.

[66] Cazul tuturor copiilor nedreptăţiţi pentru că aparţineau unor comunităţi sau categorii de populaţie blamate public, în mod difuz sau organizat, pentru o anume apartenenţă etnică, confesională, socio-profesională etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

practicile educative în uz şi discursul care le disimulează, ca şi asupra consecinţelor neprevăzute ale şcolarizării[67].

Cea de-a doua categorie de surse istorice consultate, actele curente ale administraţiei şcolare, aparţin întru totul lumii adulte şi instituţiilor care o guvernează. Cum educaţia se defineşte, în primul rând, ca nevoie de supraveghere a celor educaţi, în principiu a copiilor[68], întâlnim în acest domeniu o suprapunere complexă de autorităţi. Administratorii superiori supervizează un întreg lanţ ierarhic ce modelează, prin interdicţii şi recomandări, activitatea educatorilor, obligaţi să îi disciplineze pe copii. Intervin, în plus, familiile elevilor, uneori în dezacord făţiş cu reprezentaţii şcolii, dar de cele mai multe ori acceptând să se manifeste în „sprijinul" (şi în folosul) instituţiei de învăţământ. În această situaţie, vocea copilului este aproape de neauzit, acoperită de un adevărat vacarm al celor mari, care îl invocă doar pentru a şi-l disputa sau pentru a-i schimba comportamentul.

Dezacordurile par minore sau chiar ridicole celor nefamiliarizaţi cu acest univers. Defecţiunile se datorează mai mult manierei de comunicare, lipsită de obişnuita deferenţă ierarhică, şi mai puţin unor perturbări realmente îngrijorătoare. Conflictele invocate nu pun sub semnul întrebării organizarea sau finalităţile şcolarizării, ci competenţele sau autoritatea unor indivizi care personifică, la un moment dat, instituţia. Traseul reconstituirii celor întâmplate începe de obicei cu o plângere sau cu un denunţ. Continuă cu anchetarea celor implicaţi, iar după expunerea raţionamentelor şi argumentaţiei aferente, se îndreaptă spre o soluţionare în interiorul sistemului, pe cât posibil şi a microcomunităţii în care avuseseră loc evenimentele. În tot acest parcurs, copilul este o figură pasageră. Depoziţiile sale sunt privite cu neîncredere, motivaţiile, trăirile sau doleanţele sale sunt reflectate sumar, de obicei în forma unor catalogări/ etichetări fără rest ale unor situaţii sau atitudini[69]. Soluţionarea este încredinţată aproape

[67] Ceea ce pune serios sub semnul întrebării valoarea practică a prognozelor didactice şi a tuturor operaţiunilor de birocratizare prospectivă a învăţării, de la nivelul „planurilor" de lecţie, până la cel al definirii obiectivelor şi al idealurilor formative.

[68] Dar copiii nu sunt singurul obiect al acţiunii formative a şcolii. Familiile lor sau educatorii înşişi sunt adesea mizele cele mai importante ale intervenţiei autorităţilor, care în anumite situaţii îşi fac totuşi cunoscute explicit adevăratele deziderate. Cele mai vizibile segmente educative, care ating şi infantilizează aceste categorii de adulţi prin intermediul şcolii, sunt stagiile de perfecţionare/redefinire profesională ale educatorilor şi cursurile speciale pentru adulţi (inclusiv campaniile de alfabetizare). Acestea din urmă au variat foarte mult în ultimul secol, ca ofertă educativă sau grad de cuprindere, de la conferinţele învăţătorilor săteşti din vremea lui Haret până la „şedinţele cu părinţii", de la sumare lecţii de civism şi igienă până la cursurile de recalificarea profesională.

[69] Sunt vehiculate intens în literatura pedagogică şi mai ales în aplicaţiile sale normative, de tipul referinţelor şcolare pentru elevi sau foşti elevi, al proceselor-verbale de inspecţie, al fişelor psihopedagogice întocmite de diriginţi etc. Fenomenul s-a acutizat în timpul regimului comunist, când nimeni nu scăpa evidenţei publice, fiind supus de timpuriu la proba caracterizărilor şi autocaracterizărilor de uz instituţional. Pentru a proba reducţionismul unor astfel de „fişe personale", amintim doar câteva dintr-o serie de caracterizări ale unor elevi coreeni (!), care studiau în România la mijlocul anilor '50. Cu toată complexitatea situaţiei şi a vieţii lor la mii de kilometri de ţara natală, ei nu au convins autorităţile şcolare locale să iasă din clişeele descriptive în uz. Un document emis de Grupul Şcolar Silvic din Câmpulung Moldovenesc rezuma astfel viaţa „elevilor coreeni în parte: 1) Elevul Hong Ciang Oc: în aparenţă este liniştit, însă el conduce şi instigă pe ceilalţi elevi; 2) Elevul Kim Bec Uăn: este cel mai refractar dintre toţi elevii coreeni. El a folosit forţă, atunci când a fost mustrat. Din punct de vedere profesional promite să se îndrepte, fiind un băiat inteligent; 3) Kim Zu Sic: asociat cu ceilalţi elevi coreeni refractar, n-a dat rezultate cu toate că este mai sârguincios şi mai liniştit; 4) Elevul Pac Te San: este un elev mai liniştit, n-a avut atitudini necuviincioase, însă a fost târât de ceilalţi colegi în desele abateri ce le-au săvârşit; 5) Elevul Ri Bu Uăn: este un elev sârguincios, cu mult interes pentru a-şi însuşi bine limba română, cât şi celelalte materii de specialitate. A fost împiedicat de ceilalţi elevi coreeni, care l-au ameninţat luându-i mâncarea din faţă şi silindu-l astfel să-i

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exclusiv adulţilor. Oamenii „mari” nu *îşi* cer scuze în faţa unui copil, ci *îi* cer să îşi recunoască vinovăţia sa şi a altora, inclusiv a familiei. Transmiterea unor mesaje ofensatoare sau, dimpotrivă, conciliatoare, prin intermediul copiilor, are însă o relevanţă aparte în şcoală, modificând sensibil semnificaţiile actului de comunicare.

Confruntarea celor două tipuri de surse îngăduie o privire mai atentă asupra decalajelor dintre reprezentările şi motivaţiile educatorilor, respectiv ale copiilor. Studiul acestor decalaje este, în general, asumat de ştiinţele educaţiei, intrând mai ales în registrul psihopedagogiei. Copilul poate fi însă privit şi ca obiectiv distinct al cercetării istorice. Nu ne referim aici la „istoria copilăriei”, ci la ideea că un copil este o istorie în sine, că reconstituirea şi înţelegerea existenţei sale are, în plus faţă de alte obiecte ale investigaţiei istorice, dificultatea identificării unor surse cât mai puţin mediate de alţi „autori”. Cum actul medierii este, cel mai adesea, involuntar, rezumativ şi ulterior faptelor efective, decriptarea „textului” devine şi mai dificilă. Sau, dimpotrivă, se abandonează celor mai curente şi mai neproblematice aşteptări, întreţinute de faptul că atât istoricii, cât şi pedagogii care cercetează trecutul, copilăria sau copilul, sunt categoric depăşiţi de cei care relaţionează concret, zilnic şi reflex cu ele.

DELINQUENCY, CONFLICT, GUILT: STRATEGIES OF SOCIALIZATION OF SCHOOL STUDENTS AND OF THEIR FAMILIES IN THE FIRST HALF OF THE 20th CENTURY (Summary)

Keywords: schooling times, personal memories, adult life, childhood experiences.

The article starts from the following work hypothesis: memories related to school often foreground a tense episode, which for the child of that period had a different significance than the one perceived by the adults around him/her. Whose are the memories of ourselves is not an easy answer. The child is a creation of the adult that he/she has meanwhile become. By appropriating the representations and stories of his/her childhood witnesses, who might be touched by their own memories about that child, the adult could retrospectively reconstruct a hearsay childhood.

But the recollection of facts like the ones we are going to refer to – moments of difficult relationship in school environment – invite the teller to get much closer to the segment of the real age of those who are involved. At a first sight, the incidents invoked could look like simple perception gaps or minor fragments of a former daily life. In some of the cases, these were explicitly moralizing representations, carefully staged in order to send the child a specific message. But their success went much beyond the intended finality, leaving behind deep impressions and lifelong options. Most of the times, they seem to have been negative impact events, which awakened in the persons in question unusual senses of guilt, never met in their world before, which was thus sorely tested. Sometimes, the children's families were 'confiscated' too by the school's disciplinary offensive.

urmeze în desele abateri de pe semestrul II, dintre elevii coreeni; 6) Elevul Ri Uăn Biang: este un elev slăbuţ la carte, totuşi cu voinţă şi promite a se îndrepta; 7) Elevul Să Man Boc: cu posibilităţi multe de a se ridica, dar încăpăţânat şi leneş” (vezi DJANI, fond „Liceul C. Negruzzi” Iaşi, dosar 5/1955, fila 176).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADRIAN CIOFLÂNCĂ*

ANTISEMITISMUL CA FALSĂ ȘTIINȚĂ. ȘAMA SALZBERGER VS. NICOLAE PAULESCU

Despre Șama Salzberger nu se știu multe lucruri. Dar nici nu ar fi multe de aflat, pentru că a dus o viață modestă, departe de fabrica de prestigii a Capitalei. Cei care îl evocă și-l amintesc vânzând cuie, caiele și alte lucruri din fier la o tejghea. Salzberger a fost toată viața un mărunt negustor de fierărie la Botoșani[1]. Însă dincolo de mica afacere care asigura traiul familiei, Salzberger ascundea o mare pasiune pentru carte; dincolo de comerciantul modest se găsea un erudit profund.

Șama Salzberger s-a născut la Burdujeni – Suceava în 1885, într-o familie rabinică. A învățat la o academie talmudică (ieșivă), a primit certificat de rabin, dar nu a fost de acord să urmeze o carieră rabinică, așa cum și-ar fi dorit familia. A rămas însă cu o bună cunoaștere a Talmudului, aprofundată ulterior. L-a ajutat și faptul că fratele soției, Minna Gold, era cunoscutul învățat Leon Gold (Iehuda Ariel). Salzberger a urmat, de asemenea, studii laice pentru a-și îmbunătăți cultura generală și a făcut din studiul limbilor străine o preocuparea constantă. A fost foarte activ în viața comunitară evreiască la Botoșani și în mișcarea sionistă (și-a trimis copiii în Israel, dar el nu a mai putut emigra din motive de boală). A scris despre iudaism, Talmud, Biblia ebraică, toleranță, iar scrierile îl dezvăluie ca un observator atent și informat, cu mare cuprindere și totuși remarcabil de modest și echilibrat[2]. Lucrarea sa de căpătâi, *Adevăruri despre Talmud și Judaism*, demonstrează știință de carte și putere analitică, constituind până astăzi cel mai temeinic răspuns dat lucrărilor antisemite publicate de profesorul de fiziologie Nicolae C. Paulescu de la Facultatea de Medicină din București.

Cartea lui Salzberger a fost publicată în două ediții în perioada interbelică. Prima, apărută în 1923, la Botoșani, purta titlul *Un răspuns întârziat la calomnii învechite* și se

---

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" al Academiei Române – Filiala Iași.

[1] Ady Carmi, *Amintiri despre talmudistul Șamai Salzberger din Botoșani*, în „Orient Expres", XI, nr. 546, 5.09.2005, p. 21; Victor Rusu, *Balada târgului evreiesc*, București, Editura Hasefer, 2008, p. 136-137.

[2] Șlomo Leibovici Laiș, *Evreimea botoșăneană. Mini-monografie*, Tel Aviv, Editura Comitetului pentru activitate culturală judaică al evreilor originari din România, 2005, p. 135-138; Baruch Tercatin, Lucian-Zeev Herșcovici, *Entziqlopedyah LeYahaduth Romaniah: Rabanim, Admorim, Manhigym, Bathey-Kneseth Beavar Ubehoveh*, vol. 2, Jerusalem, Mosad Harav Kook, 2012, p. 485. Cu mulțumiri domnului Lucian-Zeev Herșcovici pentru traducerea intrării din enciclopedie referitoare la Șama Salzberger. În privința datei decesului, există două variante: *5.11.1943*, dată avansată de ziaristul M. H. Bady (citat de Șlomo Leibovici Laiș, *op. cit.*, p. 138) și *1945* (în Șlomo Leibovici Laiș, *op. cit.*, p. 527; Baruch Tercatin, Lucian-Zeev Herșcovici, *op. cit.*, p. 485). Salzberger a avut trei copii, toți stabiliți în Israel: Hanni Barkan, una din fondatoarele kibuțului Ghivat Brener în 1943, Sidonia Rosen, dintre fondatoarele kibuțului Nețer Sireni în 1952, și fiul Ișaiahu, stabilit la Petah Tikva.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LI, 2014, Supliment, p. 117−131

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anunța chiar de pe pagina de gardă ca un „Răspuns documentat la cartea D-lui Profesor Dr. N. C. Paulescu *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria*”[3]. A doua ediție, extinsă, a apărut tot la Botoșani, dar cu titlu schimbat: *Adevăruri despre Talmud și Judaism. Documente și lămuriri*[4]. Ambele erau ediții de casă, semnate personal de autor. Aceasta ar fi o explicație pentru circulația slabă a cărții. Recent, cartea fost reeditată de Editura Hasefer[5].

La apariție, volumul a fost semnalat prompt de „Curierul israelit”, cea mai importantă publicație evreiască a vremii. Articolul insista pe contrastul dintre faima savantului Paulescu pusă în slujba minciunii antisemite și modestia învățatului evreu dedicată adevărului[6]. Totuși, lucrarea nu a fost discutată în detaliu nici atunci, nici altădată. Paradoxal, nici măcar presa antisemită – care altfel lua în vizor pe oricine formula critici la adresa corifeilor iudeofobiei din România – nu a pomenit decât de puține ori de replica dată de Salzberger lui Paulescu[7]. Autorul i-a și trimis un exemplar lui Paulescu, dar a rămas fără răspuns[8].

Conform propriilor mărturisiri, talmudistul botoșănean a scris cartea înainte de Primul Război Mondial și era pe punctul de a nu o publica, crezând, pentru o vreme, că schimbările de după Marele Război vor îmbunătăți situația evreilor și că polemicile cu caracter religios își vor pierde relevanța. Curând a descoperit că, „dimpotrivă, atacurile cu caracter religios s-au întețit” și a decis publicarea pentru a arăta că antisemiții „nu recurg la arme onorabile în lupta lor împotriva iudaismului, deoarece se servesc în mare parte de minciuni și de calomnii a căror temeinicie publicul cititor nu o poate verifica”[9]. În categoria publicului lipsit de instrumentele intelectuale necesare pentru a face deconstrucția textelor antisemite, Salzberger includea și tineretul comunității evreiești, care „s-a îndepărtat de vechea noastră cultură” și „este complect dezarmat pe tărâmul cunoștințelor religioase și talmudice”[10]. În *Prefața* la a doua ediție, scrisă în octombrie 1938, Salzberger constata că „întâmplările din vremea din urmă mi-au dovedit că lucrarea mea mai este încă de o vie actualitate”[11].

Cum este ușor de observat, anii în care au apărut primele două ediții ale cărții, 1923 și 1938, au o importanță simbolică pentru subiectul tratat de Salzberger, fiind momente cheie în dezvoltarea antisemitismului ca mișcare politică de masă în România interbelică.

---

[3] Șama Salzberger, *Un răspuns întârziat la calomnii învechite. Răspuns documentat la cartea D-lui Profesor Dr. N. C. Paulescu „Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria”*, Botoșani, Editura autorului, Tipografia „Concurența” O. Marcovici, 1923, 232 p. Ediție disponibilă la la Biblioteca Centrală Universitară Iași. Cartea lui Nicolae C. Paulescu *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria* a apărut la București, în 1913.

[4] Șama Salzberger, *Adevăruri despre Talmud și Judaism. Documente și lămuriri*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Botoșani, Editura autorului, 1938. Ediție disponibilă la Biblioteca Centrală Universitară București.

[5] Șama Salzberger, *Adevăruri despre Talmud și Judaism. Documente și lămuriri*, ediția a III-a, București, Editura Hasefer, 2012.

[6] „Curierul israelit”, an XIV, nr. 26, 15.07.1923, p. 1.

[7] De exemplu, în toată colecția publicației „Apărarea Națională”, condusă de A. C. Cuza și la care scria regulat și Nicolae C. Paulescu, există doar două referințe marginale la cartea lui Salzberger: an III, nr. 17, 1.12.1924, p. 387-388; an III, nr. 18, 15.12.1924, p. 420.

[8] Șama Salzberger, *Adevăruri despre Talmud*, 1938, p. 17-19. Autorul atașează recipisa Oficiului Poștal pentru a demonstra expedierea către Paulescu. Un alt exemplar i-a fost trimis lui Gala Galaction, care a vorbit elogios de Salzberger.

[9] *Ibidem*, p. 19.

[10] *Ibidem*, p. 21.

[11] *Ibidem*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În martie 1923, cu puţin timp înainte de promulgarea Constituţiei care consfinţea formal acordarea drepturilor cetăţeneşti pentru evreii din România, s-a format la Iaşi Liga Apărării Naţionale Creştine (L.A.N.C.), condusă de profesorul Alexandru C. Cuza (atunci decan la Facultatea de Drept a Universităţii din Iaşi), secondat de Nicolae C. Paulescu, ca vicepreşedinte fondator, şi de Corneliu Zelea Codreanu, responsabil cu organizarea, abia întors din Germania unde a văzut în acţiune grupările antisemite. Actul de înfiinţare a fost semnat în Aula universităţii ieşene. Cu un an înainte, Cuza şi Paulescu înfiinţaseră Uniunea Naţional Creştină (U.N.C.), având ca publicaţie oficială „Apărarea Naţională", periodic urmărind o unică agendă: antisemitismul. U.N.C. susţinea că pentru evrei soluţia ar fi „aşezarea lor silită pe un teritoriu determinat de către celelalte naţii unite", precedată de desfăşurarea „unei acţiuni practice de eliminare, şi a unei legislaţii speciale" având ca scop „înlăturarea oricărei înrâuriri a jidanilor asupra naţiilor în mijlocul cărora sunt aşezaţi"[12]. Scopul Uniunii era „de a lupta, prin toate mijloacele legale, pentru sprijinirea intereselor economice, politice şi culturale româneşti, împotriva jidanilor"[13]. Organizaţia continuatoare, L.A.N.C., era orientată, printre altele, împotriva prevederilor internaţionale, constituţionale şi legale care asigurau emanciparea populaţiei mozaice. Perspectiva includerii evreilor, prin prevederile constituţionale, în corpul cetăţenesc al României a făcut ca mişcările antisemite să ceară o redesenare a graniţelor juridice şi simbolice dintre creştini şi evrei, laolaltă cu excomunicarea acestora din urmă din corpul naţional. „Misiunea istorică a L.A.N.C. – ca organizaţie în serviciul mişcării naţionale a timpului nostru – este eliminarea jidanilor", spunea un articol programatic[14].

A. C. Cuza a fost principalul instigator al mişcărilor studenţeşti antisemite din anii '20. Profesorul ieşean tocmai se despărţise politic de Nicolae Iorga, cu care colaborase pe o agendă antisemită la „Neamul românesc" şi fondase, în 1910, Partidul Naţionalist-Creştin. Spre deosebire de Cuza, Iorga a devenit adeptul acordării drepturilor cetăţeneşti evreilor şi se opunea violenţei politice.

A. C. Cuza, în schimb, s-a radicalizat după război. „Apărarea Naţională" a cerut, într-un apel publicat încă din primul număr, introducerea măsurilor discriminatorii împotriva studenţilor evrei[15]. Manifestaţiile antisemite şi violenţele de stradă au izbucnit la sfârşitul anului 1922 şi s-au generalizat în 1923. Un rol important în inflamarea atmosferei şi provocarea violenţelor l-a avut Asociaţia Studenţilor Creştini, care îl avea pe Cuza ca mentor şi pe C. Z. Codreanu ca lider *de facto*. În cele patru oraşe universitare, Bucureşti, Cluj, Iaşi, Cernăuţi, studenţi evrei au fost bătuţi, intimidaţi, împiedicaţi să participe la ore, discriminaţi la examene; cursurile au fost suspendate perioade lungi de autorităţi în încercarea de a calma spiritele; piese de teatru au fost întrerupte, conferinţe au fost tulburate şi redacţii de ziare atacate. Iată ce scrie Wilhelm Filderman, liderul Uniunii Evreilor Români, într-un memoriu adresat regelui în mai 1923: „În şcoală, de pe catedră, în unele licee şi facultăţi, în loc de învăţătură, profesorii – funcţionari publici – predică ura, excită la revoltă, îndeamnă la devastări şi la asasinate împotriva noastră. Studenţii [evrei] sunt zilnic maltrataţi şi bătuţi cu ciomege pe străzi şi chiar în localurile universităţilor. Cu topoare, tipografii şi localuri au fost complect devastate la Iaşi şi la Cluj. Toată ţara a fost împănată cu broşuri

[12] „Apărarea Naţională", an I, nr. 13, 1.10.1922, p. 6.

[13] *Actul constitutiv al „Uniunei Naţional Creştine" din 24.01.1922*, în „Apărarea Naţională", an I, nr. 14, 15.10.1922, p. 26. Programul Uniunii poate fi citit în „Apărarea Naţională", an II, nr. 19, 1.01.1923, p. 30-31.

[14] „Apărarea Naţională", an V, nr. 1, 1.04.1927, p. 2.

[15] „Apărarea Naţională", an I, nr. 1, 1.04.1922, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

imunde, al căror conținut nu este decât o țesătură de minciuni odioase, care nu rezistă la cea mai elementară analiză, dar care toate îndeamnă la revoltă împotriva noastră, la izgonirea noastră din țară, la îngrădirea drepturilor sfinte de a învăța și munci. Religia noastră, ea însăși – mama religiei creștine – este zilnic insultată”[16].

Punctul de plecare al tulburărilor studențești a fost bizarul „scandal al cadavrelor”, izbucnit la sfârșitul anului 1922: studenții naționaliști de la Medicină, întâi din Cluj, apoi din Iași, susțineau că instituțiile comunitare evreiești refuză să pună la dispoziția facultăților de Medicină cadavrele de evrei nerevendicate spre disecție experimentală; în ciuda dezmințirilor date de liderii evrei, care au arătat că, dincolo de normele religioase invocate de tradiționaliștii comunităților evreiești, pur și simplu numărul de cadavre nerevendicate era mic, naționaliștii au cerut insistent, uneori apelând la violență, având și sprijinul unor profesori, ca evreii să poată participa doar la disecția cadavrelor de evrei, nu și de creștini (ceea ce periclita formarea profesională a studenților evrei)[17]. Atunci când s-a zvonit că Senatul universitar din Iași a fost de acord cu solicitările naționaliștilor, Filderman a avertizat că aceasta echivala cu „întronarea oficială a antisemitismului”[18]. Controversa a durat câțiva ani.

Acest scandal se grefa pe un altul, mult mai important: cel provocat de solicitarea grupărilor naționaliste ca în universitate să se facă admitere pe baza principiului numit *numerus clausus*, adică numărul de studenți ai unei etnii să fie proporțional cu ponderea respectivei etnii din totalul populației. Vizați erau, în primul rând, studenții evrei, care – provenind dintr-o populație preponderent urbană, cu nivel de alfabetizare peste cel al creștinilor – erau suprareprezentați în anumite facultăți (cu precădere la Farmacie, Medicină, Drept, Științe). *Numerus clausus* fusese aplicat din 1920 în Ungaria și intrase pe agenda mișcărilor studențești antisemite, apoi a partidelor extremiste, în mai toată Europa Centrală și de Est. În România, până atunci, evreii care aspirau la studii universitare au fost discriminați prin efectele Constituției de la 1866, dar și ale Legii Haret din 1898, însă *numerus clausus* nu a fost introdus până la adoptarea legislației antisemite la sfârșitul anilor ’30. În practică însă s-a întâmplat destul de des, mai ales în anii ’20, ca evreii, cu precădere cei din Basarabia, să fie descurajați să urmeze universități din România, prin violență sau diferite șicane administrative (solicitarea unor acte greu de obținut, nerecunoașterea actelor depuse la dosar, respingerea sistematică a evreilor la examene). A. C. Cuza, care a abuzat din plin de poziția sa de profesor universitar și decan, le-a spus explicit studenților evrei, în 1923, că nu îi va trece examenele niciodată[19].

Ziua de 10 decembrie a devenit un simbol al mișcărilor antisemite. Pe 10 decembrie 1922, delegații de la centrele studențești din toată țara s-au adunat la București, lansând un program în care cereau introducerea restricțiilor pentru admiterea studenților evrei în

[16] Wilhelm Filderman, *Memoriu*, în „Curierul israelit”, an XIV, nr. 19, 20.05.1923, p. 1.

[17] Lucian Nastasă (editor), *Antisemitismul universitar în România (1919-1939). Mărturii documentare*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Kriterion, 2011, p. 191-270. Incidente de același fel au avut loc în prealabil în Ungaria, studenți și profesori evrei de la Medicină fiind atacați de naționaliști în laboratoarele Facultății de Medicină din Budapesta; este posibil ca aceste incidente să fi fost sursa de inspirație pentru studenții din Cluj care au declanșat scandalul; ulterior s-au produs tulburări similare și în alte state din zonă. Vezi „American Jewish Year Book”, vol. 25, 1923-1924, p. 28, 91-92; incidentele din Ungaria au fost relatate și de „Apărarea Națională”, an I, nr. 18, 15.12.1922, p. 22.

[18] Adresă trimisă rectorului Universității din Iași de Uniunea Evreilor Români, 13.09.1923, în Lucian Nastasă (editor), *op. cit.*, p. 261.

[19] Petiție semnată de studenți evrei de la Facultatea de Drept, 15.12.1923, în Lucian Nastasă (ed.), *op. cit.*, p. 270.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

universități, disecții doar pe cadavre de corelegionari, sancțiuni pentru presa „care insultă credința, neamul și națiunea română” și păstrarea caracterului etnic al culturii naționale[20]. La Congresul studenților naționaliști de la Iași, din august 1923, ziua de 10 decembrie a fost proclamată ca sărbătoare națională a studențimii române[21]. După acest eveniment, în fiecare an au fost organizate aniversări și au izbucnit incidente.

Tot în 1923, mișcarea studențească condusă de C. Z. Codreanu a căpătat caracter antisistem, fiind îndreptată împotriva partidelor politice și a „românilor ticăloșiți”, „vânduți jidanilor”.[22] De aici și până la ideea asasinatului ca formă de terorism politic nu a fost decât un pas. În octombrie 1923, autoritățile au descoperit un complot pus la cale de C. Z. Codreanu și Ion Moța, împreună cu alții (așa-numitul complot din Dealul Spirii, din 8 octombrie), de asasinare a unor lideri ai lumii politice și ai comunităților evreiești[23]. Liderii naționaliști au fost închiși în închisoarea Văcărești, unde a apărut ideea constituirii organizației „Arhanghelului Mihail”, care va sta la baza mișcării legionare. Participanții la complot vor fi achitați în 1924, cu excepția lui Moța, care l-a împușcat pe Aurelian Vernichescu, camarad despre care bănuia că a dezvăluit autorităților detaliile complotului. Încurajat de atmosfera de impunitate, Codreanu l-a asasinat pe prefectul de poliție din Iași, Constantin Manciu, pe 25 octombrie 1924[24]. Și de data aceasta avea să fie achitat, în 1926.

Ascensiunea lui Benito Mussolini în Italia a inspirat apariția mai multor grupări fasciste autohtone, dintre care Fascia Națională Română, care promova de asemenea antisemitismul, fără a se limita la acesta. F.N.R. avea câteva mii de adepți, care se adăugau celor mult mai numeroși ai asociațiilor studențești antisemite, ai L.A.N.C. și ai grupului lui C. Z. Codreanu. Acesta din urmă se va desprinde din L.A.N.C. în 1927 și va forma Legiunea Arhanghelului Mihail[25].

Vedem așadar că la începutul anilor ’20 erau profilate deja tendințele radicale care vor răvăși anii ’30 și vor provoca participarea României la Holocaust. Antisemitismul nu se mai limita la colportarea de stereotipuri degradante și încurajarea legislației marginalizante, ci pleda pentru soluții radicale (precum excluderea totală a evreilor din anumite sfere de activitate sau expulzarea din România) și raționaliza violența împotriva lor. Începând cu 1938, anul celei de-a doua ediții a cărții lui Salzberger, programul antisemit formulat în anii ’20 va fi pus sistematic în aplicare.

Desigur, Salzberger nu a fost singurul care a denunțat atunci, în scris, într-o formulă articulată, ascensiunea antisemitismului[26]. Simon Bayer, un avocat cu solide lecturi din științe sociale și medicale, a semnat în 1923 o carte excelentă despre lipsa de temeinicie a teoriilor rasiale, avertizând asupra pericolului reprezentat de antisemitism și noua sa specie, „antisemitismul științific”. Bayer observa că „ura de rasă dizolvă […]

[20] *Revendicările studenților*, în „Adevărul”, 10 decembrie 1922, p. 4; Maria Someșan, *Universitate și politică în deceniile 4-6 ale secolului XX. Episoade și documente*, București, Editura Universității din București, 2004, p. 89-90.

[21] Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, ediția a II-a, Sibiu, Editura „Totul pentru Țară”, 1936, p. 157; vezi și p. 75 și urm.

[22] *Ibidem*, p. 157, 163.

[23] Vezi „Adevărul” începând cu 10.10.1923.

[24] Pentru detalii despre asasinat, vezi Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, fond Penal, dosar P 13207.

[25] Pentru o evaluare a gradului de susținere pentru mișcările radicale, antisemite, din anii ’20, vezi Roland Clark, *European Fascists and Local Activists: Romania’s Legion of the Archangel Michael (1922-1938)*, PhD Dissertation, Pittsburgh, University of Pittsburgh, 2012, p. 70-138.

[26] Pentru o cronologie a publicațiilor pro și contra evreilor, vezi Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, București, Editura Hasefer, 2006, p. 370-406.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

statul în grupuri dușmănoase și artificiale între cari legătura de coeziune națională nu mai e posibilă”[27] și că „a permite […] manifestarea unor acte cari violează în mod flagrant legea fundamentală a țărei, cum sunt manifestările antisemite, este a desconsidera legea și a pregăti noui abateri”[28]. Bayer scria profetic că „propaganda urei de rasă, oricât de sterilă ne apare ca rezultat final, cr[e]ează însă în mod vremelnic o depresiune a sentimentului moral, o deslănțuire de instincte și patimi, cari prilejuesc o stare de nestabilitate socială în mijlocul căreia mâna viguroasă a primului aventurier va putea să-și imprime pecetea”[29].

Tot în 1923 a publicat o broșură despre morala iudaismului Iacob J. Niemirower, pe atunci șef rabin al Comunității evreilor din București. Realizând o elegantă sinteză a prevederilor talmudice privind morala iudaică, Niemirower a căutat să combată, în subsidiar, antisemitismul bazat pe argumente religioase, în spatele căruia aprecia că se găseau falsuri, ignoranță și aversiune[30]. Mai târziu, în 1936, Niemirower, pe când era șefului cultului mozaic din România, a fost ținta unui atentat[31].

În 1925, Andrei Brociner a publicat o conferință despre antisemitism ținută însă în 1914[32]. Autorul cunoscuse direct violența antisemită încă de când era elev, în timpul tulburărilor din Iași din 1866, când a fost bătut crunt de colegi, pe fondul dezbaterilor aprinse pe marginea articolului 7 din Constituție. Andrei Brociner provenea dintr-o familie faimoasă de intelectuali. Fratele său Marco Brociner a fost expulzat din țară în 1885, alături de Moses Gaster și alții, și a murit în timpul Holocaustului într-un ghetou nazist din Viena. Un alt frate, Joseph Brociner, a fost foarte activ în viața comunitară evreiască; în 1910 a semnat o broșură privind *Chestiunea israeliților români*[33], în care polemiza cu Radu Rosetti (Verax), autorul unei cărți antisemite care se bucura de faima unui tratat științific[34]. Un al treilea frate, colonelul Moritz Brociner, a fost erou al Războiului de Independență. Un membru al familiei extinse a lui Moritz, Iosif Brociner, o tânără speranță a lumii intelectuale evreiești, avea să moară în timpul pogromului de la Iași, la doar 17 ani, împreună cu tatăl său, ambii fiind asfixiați în „trenul morții” care s-a oprit la Podu Iloaiei[35].

Wilhelm Filderman – febrilul lider al Uniunii Evreilor Pământeni, redenumită în 1923 Uniunea Evreilor Români – a semnat nenumărate materiale (scrisori, memorii adresate liderilor politici, articole de ziar, broșuri etc.) prin care erau deconstruite principalele teme ale discursului antisemit[36]. Cea mai importantă publicație timpurie a lui Filderman a văzut lumina tiparului în 1925 și purta titlul *Adevărul asupra problemei evreiești*[37]. În această lucrare, liderul U.E.R. combătea cu argumente temeinice mai

[27] Simon Bayer, *O doctrină a urei și o propagandă primejdioasă: antisemitismul*, București, 1923, p. 31.
[28] *Ibidem*, p. 32.
[29] *Ibidem*, p. 28.
[30] I. J. Niemirower, *Morala iudaismului*, București, 1923.
[31] *Atentatul contra d-lui dr. I. Niemirower*, în „Adevărul”, an XXVIII, nr. 2, 14.01.1936, p. 1.
[32] Andrei Brociner, *În legătură cu antisemitism[ul]*, București, Tipografia „Caragiale”, 1925.
[33] J. B. Brociner, *Chestiunea israeliților români*, București, Tipografia Horia Carp & Marinescu, 1910.
[34] Verax, *La Roumania et les Juifs*, București, Socec, 1903.
[35] Iosif Brociner, *File risipite… adunate*, Tel Aviv, 1986. Bunicul din partea tatălui lui Iosif a fost văr cu Moritz Brociner.
[36] Vezi Wilhelm Filderman, *Memoirs & Diaries, 1900-1940*, vol. I, Jean Ancel (ed.), Jerusalem & Tel Aviv, Yad Vashem & The Goldstein-Goren Diaspora Research Center, 2004; idem, *Un avocat al etniei sale. Un avocat al cauzei naționale a României. Articole, discursuri, memorii. 1921-1948*, 2 vol., București, Fundația Dr. W. Filderman, 2000.
[37] Titlul complet: *Adevărul asupra problemei evreiești din România în lumina textelor religioase și a statisticei. Urmate de listele nominale ale ostașilor evrei morți, răniți, prisonieri, dispăruți și decorați în războiul pentru întregirea României*, București, Tipografia „Triumful”, 1925.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

multe teme recurente în discursul radical: mitul invaziei evreieşti şi al celor 2 milioane de evrei din România Mare, mitul laşităţii şi trădării în timpul Marelui Război, mitul Taldumului ca sursă a răului, mitul omorului ritual, cel al Protocoalelor Înțelepților Sionului etc.

În anii ’20 ai secolului XX se înregistrează două tendințe ale antisemitismului care ne interesează aici în mod particular. Prima ține de efortul discursului antisemit de a simula protocolul științific pentru a-și spori pretențiile de veridicitate. Cea de-a doua are legătură cu proliferarea pseudo-exegezei Talmudului menită a extrage motive religioase și culturale care să justifice iudeofobia.

Câteva considerații despre antisemitismul modern sunt necesare.

O explicație pentru impactul antisemitismului ține de faptul că simulează o formă de cunoaștere – o cunoaștere rapidă, profundă și atotcuprinzătoare. Discursul care îi pune pe evrei la originea tuturor lucrurilor nefaste oferă un principiu explicativ unic ce pare a funcționa pe post de cheie de lectură universală. Antisemitismul este un *monism* ce pretinde că oferă răspunsuri unor întrebări fundamentale despre natura umană și funcționarea societății, despre viața politică și statul modern, despre istorie, economie, demografie, biologie și așa mai departe. Totodată, antisemitismul simulează cunoașterea *esențialistă*, în sensul dat de Karl R. Popper, de explicație ultimă care asigură accesul la realitățile, la esențele, care se ascund în spatele aparențelor[38]. În fine, tipul de cunoaștere promis de antisemitism abuzează în aceeași măsură de *inducție* (extrapolând cazuri particulare, reale sau inventate, la general) și de *deducție* (enunțuri generale, neverificate și neverificabile, fiind aplicate pentru a explica fiecare situație particulară și pentru a descrie indivizi). În fapt, se produce o simulare a demonstrației prin artificii de limbaj, prin utilizarea masivă a tropilor – inducțiile și deducțiile fiind mimate prin metonimie și sinecdocă.

Fobia antievreiască se folosește de o tendință general umană, numită de psihologii Susan T. Fiske și Shelley E. Taylor „zgârcenie cognitivă” („cognitive miserliness”) – adică înclinația de a utiliza, în condiții de bombardament informațional, idei simple, asimilate repede, cu mijloace intelectuale reduse, pentru a „traduce” fenomene complexe și a lua decizii[39]. Teoriile antisemite se grefează foarte bine pe modernitate, exploatând optimismul epistemologic al acesteia, promisiunea că orice poate fi cunoscut datorită progreselor rațiunii și științei, și, pe de altă parte, profită eficient de vulnerabilitățile ei. Dacă admitem că modernitatea a avut un efect destructurant asupra cadrelor tradiționale ale vieții umane, este de înțeles că schimbările dramatice și rapide au provocat anxietăți colective. Mulți dintre analiștii antisemitismului îl văd ca răspuns dat, unul alături de multe altele, la anxietățile modernității, la oroarea indeterminării[40].

Antisemitismul în accepțiunea sa modernă – care adaugă la iudeofobia religioasă resentimentul fundamentat pe pseudo-științe precum rasismul, care structurează aversiunea față de evrei sub forma unei ideologii coerente articulate politic și care propune soluții radicale și sistematice pentru „rezolvarea problemei evreieşti”[41] – a

[38] Karl R. Popper, *Conjecturi și infirmări. Creșterea cunoașterii științifice*, trad. C. Stoenescu, D. Stoianovici, F. Lobonț, București, Editura Trei, 2001, p. 140.

[39] Susan T. Fiske, Shelley E. Taylor, *Social Cognition. From Brains to Culture*, ediția a II-a, New York, McGraw-Hill, 1991 (termenul „cognitive miserliness” a fost lansat în 1984, odată cu prima ediție a cărții).

[40] Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 2000, p. 62 și urm; Roger Griffin, *Modernism and Fascism. The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*, Houndmills, Basingstoke, Palgrave MacMillan, 2007, p. 109 și urm.

[41] Yehuda Bauer, *In Search of a Definition of Antisemitism*, în Michael Brown (ed.), *Approaches to Antisemitism. Context and Curriculum*, New York, American Jewish Committee and International Center for University Teaching of Jewish Civilization, 1994, p. 10-31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

explodat în a doua parte a secolului XIX și prima parte a secolului XX, într-o epocă de transformări profunde. Marile dileme din statele emergente – modernitate vs. tradiție, urban vs. rural, industrial vs. agricol, tehnologie vs. cultură, burghezie vs. nobilitate, occidental vs. autohton, multinațional vs. național, democrație vs. autocrație etc. – implicau tot atâtea crize ale cunoașterii. Ritmul rapid al schimbărilor, restructurarea ierarhiilor sociale și a formelor de prestigiu în societate, democratizarea mecanismelor de recrutare politică și deschiderea sferei publice, modificarea perspectivelor asupra naturii umane, a statului și a societății, progresul științelor, noile instrumente de comunicare în masă – acestea și multe altele au schimbat radical cadrele de percepție și au complicat infinit peisajul pentru omul obișnuit. Inovațiile tehnologice devenite comodități au modificat percepțiile asupra spațiului și timpului. Distanțele și duratele s-au comprimat; spații îndepărtate au fost puse în legătură în timp real, concomitent; iar ideea simultaneității, o adevărată obsesie în perioada 1880-1920, combinată cu ideile organiciste sau mecaniciste, făcea să pară că totul se leagă, că istoriile locale depind de evoluții globale, că prezentul este legat strâns de trecut, că individul este captiv grupului din care face parte[42].

Intelectualii publici și-au asumat rolul de „traducători", de experți care explică schimbările, și de călăuze care indică căi, soluții. Intelectualii antisemiți au plasat în centrul explicațiilor un principiu cauzal unic, o cauzalitate diabolică, și au imaginat soluții radicale pentru a schimba situația.

Evreii au fost identificați cu modernitatea și cu răul atribuit acesteia. Rolul jucat de evrei în schimbările de la cumpăna secolelor XIX-XX, dar mai ales vizibilitatea lor sporită în diferite sfere de activitate au surprins și au stârnit resentimente. Discursul antisemit a canalizat aceste resentimente, organizându-le în scheme explicative care furnizau nu doar descrieri ale „problemei", ci și „soluții" de rezolvare a ei.

Antisemitismul ca pseudo-cunoaștere și-a căutat aliați în lumea științifică. La sfârșitul secolului XIX, știința a ieșit învingătoare din „lupta cunoașterilor" declanșată începând cu secolul XVIII[43], devenind modalitatea de afirmare a adevărului cu cea mai mare autoritate epistemologică. Ideologiile au încercat să împrumute din această autoritate, simulând protocolul științific și pretinzând că susțin adevăruri rezultate în urma unor demonstrații științifice[44].

Întâlnirea dintre știință și ideologie s-a produs în mai multe moduri. Au existat cariere academice construite exclusiv pe seama discursului antisemit. Cel mai faimos caz din România este cel al lui A. C. Cuza. Acesta a obținut doctoratul și poziția de titular la Catedra de economie politică a Universității din Iași pe baza lucrării *Despre poporație*, un tratat antisemit masiv, în care erau plagiați autori occidentali[45]. Opera sa

[42] Stephen Kern, *The Culture of Time and Space 1880-1918*, Cambridge/Massachusetts, Harvard University Press, 1983, p. 36-88.

[43] Michel Foucault, *„Trebuie să apărăm societatea". Cursuri rostite la College de France (1975-1976)*, trad. B. Ghiu, București, Editura Univers, 2000, p. 180 și urm.

[44] Alan E. Steinweis, *Studying the Jew. Scholarly Antisemitism in Nazi Germany*, Cambridge/Londra, Harvard University Press, 2006.

[45] Prima ediție a apărut în 1899. Plagiatul a fost demonstrat într-o carte-recenzie: Emanuel Socor, *O rușine universitară. Plagiatul D-lui A. C. Cuza*, București, Editura Revistei „Facla", 1911. A urmat o polemică publică și un proces de calomnie, intentat de Cuza lui Socor, care a fost pierdut de primul (vezi Horia Bozdoghină, *Antisemitismul lui A. C. Cuza în politica românească*, cuvânt înainte de Radu Ioanid, București, Curtea Veche, Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel", 2012, p. 43-44). Acuzații de plagiat la adresa lui Cuza au mai lansat N. D. Cocea (în „Facla", nr. 30 din 2.10.1910 și nr. 33 din 23.10.1910, cf. H. Bozdoghină, *op. cit.*, p. 43) și Nicolae Basilescu. Emanuel Socor (1881-1951), personalitate cu preocupări multiple, și-a întemeiat critica la adresa lui Cuza pe propria specializare în studiul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ulterioară a constat în articole de ziar și diferite discursuri politice, publicate în broșură sau în volum. În 1930, și-a reunit scrierile într-o carte denumită pompos *Studii economice-politice*[46]. În *Introducere*, făcea și o trecere în revistă a principalelor titluri și, deși este vorba pur și simplu de articole de ziar, broșuri, pamflete și texte propagandistice, acestea erau prezentate în termeni precum „studiu", „studiu complet", „studiu de teorie a economiei politice" „istoricul" problemei, care „demonstrează", „confirmă", „pornește de la adevărul că" etc.[47].

Masivitatea acestor cărți, autoprezentarea solemnă, invocarea de cifre, tabele, citate, note de subsol dădeau o aparență de cercetare științifică. A. C. Cuza invoca adesea autoritatea științei ca bază a antisemitismului. Știința, spunea Cuza, se ocupă de descoperirea adevărului, iar constatările științei sunt antisemite, „adevărul" despre evrei rezumându-se la: „Popor vagabond. Rasă sterilă. Religie dușmană. Element anarhic. Nație parazitară. Anahronism periculos". În viziunea ideologului antisemit, toate disciplinele și ramurile științei conduceau la concluzii defavorabile evreilor: știința istorică îi arăta pe evrei „în conflict permanent cu toate națiile"; știința antropologică le evidenția „inferioritatea sângelui"; știința teologică releva sursele religioase ale materialismului lor; știința politică îi indica pe evreii ca o amenințare pentru stat și găsea și „soluția" – „eliminarea jidanilor din mijlocul tutulor națiilor"; în fine, știința filozofică, analizând iudaismul, „justifică înlăturarea lui"[48]. Mai spune Cuza: „Plecând de la observații empirice, locale, cu caracter practic, particular, știința Judaismului trece la cercetarea generală a fenomenului. Și ea a trebuit să răzbată prin diferite stadii ideologice – a umanitarismului, liberalismului, asimilismului – până când a ajuns să se formeze ca *știință exactă a Judaismului, fixat ca problemă universală umană, cuprinzând și soluția ei*". Printre „soluțiile" citate se află și cea a lui Adolf Wahrmund, care, în prezentarea lui Cuza, se rezumă la: „*Eliminarea jidanilor din mijlocul popoarelor ariane, creștine, mergând până la internarea lor silită, în masse mai mari, ca măsură internațională*". Concluzia exprima „[n]ecesitatea eliminării Judaismului, ca element potrivnic culturei celorlalte popoare și intereselor umanității"[49].

Revenind la modalitățile de combinare dintre ideologie și știință, cea mai întâlnită situația era aceea de „academizare" a discursului resentimentar. Numeroase broșuri antisemite publicate de autori anonimi, fără carieră academică, apelau la citate cu note de subsol și bibliografie pentru a da greutate scriiturii.

În sfârșit, au fost numeroase și situațiile în care universitari, oameni de știință, intelectuali publici, consacrați într-un domeniu, au făcut abuz de autoritate epistemică[50],

---

populațiilor, semnând un tratat cu titlul *Despre populație*, Iași, Editura Librăriei Socec & Co., Societate Anonimă, 1913. Socor a avut o îndelungată activitate în presă, fiind în perioada interbelică codirector al ziarelor democratice „Adevărul" și „Dimineața" (1924-1933), publicații care erau o țintă majoră a propagandei antisemite, cuziste și legionare. De altfel, Socor a și fost, în decembrie 1930, ținta unui atentat armat comis de un simpatizant legionar, îndemnat, conform declarațiilor din anchetă, de avocatul Mile Lefter, un apropiat lui al lui A. C. Cuza și Corneliu Zelea Codreanu (*Atentat în redacția ziarelor „Dimineața" și „Adevărul"*, în „Curentul", 31.12.1930, p. 4; *Paid Anti-Semite Tries to Shoot Jewish Editor*, în „Jewish Daily Bulletin", 31.12.1930, p. 1).

[46] A. C. Cuza, *Studii economice-politice (1890-1930)*, București, Editura Casei Școalelor, 1930.

[47] *Ibidem*, p. LXXVII-LXXXV.

[48] Idem, *Antisemitismul științei*, în „Apărarea Națională", an I, nr. 15, 1.11.1922, p. 1-6.

[49] Idem, *Evoluția științei antisemitismului*, în „Apărarea Națională", an II, nr. 19, 1.01.1923, p. 11-15. Subl. A. C. Cuza.

[50] J. M. Bochenski, *Ce este autoritatea? Introducere în logica autorității*, traducere Thomas Kleininger, București, Humanitas, 1992, p. 57 și urm. Iată definiția logică a autorității epistemice dată de Bochenski: „P este o autoritate epistemică pentru S în domeniul D atunci când S recunoaște din principiu drept adevărată orice propoziție

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încercând să transleze reputația lor, obținută în domeniul de competență, în discuțiile despre situația evreilor. Analiza acestei categorii este complicată de faptul că majoritatea intelectualilor naționaliști cu statut academic au adăugat la profesia de bază alte preocupări, poziții instituționale, roluri și, mulți dintre ei, au făcut politică activă. Trebuie văzut de la caz de caz cum s-au născut reputațiile, cât a contat cariera academică și cât notorietatea obținută prin alte tipuri de prezențe publice. De asemenea, este de văzut dacă antisemitismul a contaminat sau nu discursul științific și prestația pedagogică.

Profesorul Nicolae C. Paulescu este fără îndoială un caz clasic de om de știință care a făcut abuz de propria reputație pentru a-și aroga o competență în „problema evreiască". Profesor de fiziologie la Facultatea de Medicină din București, cu studii în Franța, Paulescu a devenit cunoscut pentru contribuția sa la descoperirea proprietăților fiziologice ale insulinei. Ulterior, rolul său a fost exagerat, fiind creditat în mediile naționaliste pentru descoperirea insulinei, susținându-se că i s-ar fi cuvenit premiul Nobel pentru aceasta – poveste transformată în mit antioccidental și antisemit. Într-o lucrare recentă, acest mit este deconstruit, arătându-se că produsul pentru care cercetătorii canadieni Frederick G. Banting și John J. R. Macleod au primit premiul Nobel în 1923 a fost obținut printr-o metodă biochimică de purificare a insulinei complet diferită de metoda fiziologică folosită de Paulescu. Acest preparat pancreatic a fost testat cu succes la om, spre deosebire de „pancreina" brevetată de Paulescu în 1922, un produs rudimentar, care a fost testat doar pe câini și nu ar fi fost acceptat în medicina clinică. Cel mult se poate spune că Paulescu s-a numărat printre cercetătorii care au contribuit la stabilirea proprietăților fiziologice ale insulinei și a rolului acesteia la scăderea cantității de glucoză din sânge. S-a mai observat că metoda de preparare a extractului pancreatic făcută publică de Paulescu în 1920-1921 semăna izbitor, conceptual și tehnic, cu metoda anunțată în 1919 de un cercetător de la Rockefeller Institute, Israel S. Kleiner. Studiul lui Kleiner (care era evreu), publicat în cea mai importantă revistă de chimie biologică a momentului, nu a fost citat de Paulescu și există bănuiala legitimă că profesorul român a plagiat metoda[51].

La momentul publicării cercetărilor privind insulina, antisemitismul lui Paulescu (care s-a născut în 1869) era deja profilat, dar avea să se dezlănțuie în formule și mai virulente pe parcursul anilor '20. *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria,* cartea pe care o critică Salzberger, fusese publicată încă din 1913. Aceasta, alături de altele, era înscrisă într-o serie de lucrări personale de „fiziologie filozofică". Moda fiziologiilor filosofice a fost stimulată de scientism, apoi de darwinismul social, știința medicală părând a furniza metode experimentale de confirmare și consolidare a discursului filosofic. Această biologizare și medicalizare a comportamentului și gândirii umane a fost una din căile de forjare a rasismului cultural și biologic. Trăsăturile caracteriale identificate cu ajutorul fiziologiei erau investite în imaginarul rasial cu caracteristici permanente, imutabile, naturale, de care nu se poate scăpa.

În 1910, Paulescu publica *Instincte sociale, patimi și conflicte, remedii morale*[52]. Interesant este că antisemitismul abia transpare din acest tratat de „morală științifică".

---

care îi este comunicată de către P (în formă asertivă) și care face parte din domeniul D". Pornind de aici, se poate spune că abuzul de autoritate epistemică apare atunci când P pretinde și reușește, beneficiind de recunoașterea în domeniul D, să-i fie recunoscută din principiu autoritatea într-un alt domeniu, să-i spunem E.

[51] Peter Manu, Horia Bozdoghină, *Polemica Paulescu: știință, politică, memorie*, studiu introductiv de William Totok, postfață Radu Ioanid, București, Editura Curtea Veche, 2010, p. 41-73.

[52] Nicolae C. Paulescu, *Instincte sociale, patimi și conflicte, remedii morale*, București, Institutul de Arte Grafice „Constantin Stere", 1910. Înainte de cuprinderea în volum, conținutul a fost serializat în revista

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin urmare, se poate spune că radicalizarea antisemită a lui Paulescu s-a produs în anii imediat următori. În *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria* aversiunea faţă de evrei devenea deja element central. Apoi, Paulescu avea să rescrie cartea din 1910, publicând-o într-o altă formă în 1921[53]. De data aceasta, „problema evreiască" devenea factor explicativ principal pentru păcate individuale, sociale şi politice ale lumii de atunci. Din 1922, odată cu apariţia revistei „Apărarea Naţională", Paulescu scria frecvent, aproape în fiecare număr, având o contribuţie esenţială la răspândirea stereotipurilor antisemite. Seria de „fiziologie filozofică" a continuat cu o serie de broşuri imunde sub titlul *Degenerarea rasei jidăneşti*[54], unele dintre cele mai violente publicaţii antiiudaice din literatura de limbă română.

Pe coperta tuturor acestor publicaţii, Paulescu şi-a declinat calitatea de profesor la Facultatea de Medicină din Bucureşti. La *Degenerarea rasei jidăneşti* a apărut în plus o zvastică, însemnul L.A.N.C., utilizat pentru a semnala afinitatea cu mişcarea nazistă. Cărţile conţineau aparat critic, simulau stilul ştiinţific şi invocau autorităţi academice în sprijinul diatribelor.

Spre deosebire de A. C. Cuza, care îşi extrăgea marea majoritate a „dovezile" împotriva evreilor din ştiinţele sociale, Paulescu a avut ca principală linie argumentativă critica Talmudului. Profesorul de fiziologie convertit în filozof se înscria într-o lungă tradiţie intelectuală care găsea în Talmud justificări pentru persecutarea evreilor. Pe scurt, această tradiţie, cu rădăcini medievale, a instaurat ideea că aspectele criticabile ale evreităţii îşi aveau originea în precepte talmudice; acestea i-ar fi transformat pe evrei, pe toţi evreii, indiferent dacă erau sau nu familiarizaţi cu Talmudul, într-o ameninţare directă la adresa creştinilor, furnizând justificări pentru crimă şi dominaţie. În fapt, critica se baza pe falsuri, interpretări eronate, scoateri din context şi ignorarea tradiţiei iudaice.

Numărul cărţilor antisemite despre Talmud a explodat în secolul XIX, în toată lumea, apărând şi adepţi români ai acestui tip de abordare. Cel mai influent dintre deschizătorii de drum a fost Bogdan Petriceicu-Hasdeu, cunoscut lingvist şi scriitor, membru al Academiei Române şi om politic. Acesta a scris un *Studiu asupra iudaismului. Talmudul ca profesiune de credinţă a poporului israelit*[55], în care elabora pe tema influenţei negative a Talmudului asupra evreilor. În acest „studiu", împănat cu citate şi note de subsol, se afirmă, printre altele: „Ovreii sunt un vierme intestinal, ce ne roade pe noi drept la inimă!"[56] Cartea lui Hasdeu s-a dovedit a fi foarte influentă, după cum ne povesteşte G. Panu în *Amintiri de la „Junimea" din Iaşi*: „[O]amenii învăţaţi aveau alt mijloc de a combate pe evrei. Acest mijloc era a arăta că, după legile lor, după talmud, evreii sunt datori să fie lacomi, cruzi şi înşelători cu alte rase. […] Câte nopţi n-am petrecut în discuţii furtunoase de asemenea natură! D. Hăşdău cu vasta sa erudiţie de pe atunci tipărise un opuscul intitulat, mi se pare: *Evreii şi Talmudul* şi mai scrisese încă o broşură intitulată *Istoria toleranţei religioase la români*. În primul opuscul d-sa adunase tot ce se poate extrage din Talmud nefavorabil evreilor, cu comentariile celor mai iluştri antisemiţi din Europa. Acest opuscul avu un răsunet mare, toţi îl citeau şi îl aprobau"[57].

„Dascălul". Cartea a fost reeditată după căderea comunismului, într-o ediţie necritică îngrijită de Răzvan Codrescu, la Bucureşti, Fundaţia Anastasia, 1995.

[53] Idem, *Cele patru patimi şi remediile lor*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, Atelierele Sfetea, 1921.

[54] Idem, *Degenerarea rasei evreieşti*, Bucureşti, Tipografia Raiculescu, 1928.

[55] B. Petriceicu-Hâjdeu, *Studiu asupra iudaismului. Talmudul ca profesiune de credinţă a poporului israelit*, Bucureşti, Editura Biroului Universal, 1916.

[56] *Ibidem*, p. 5-6.

[57] G. Panu, *Amintiri de la „Junimea" din Iaşi*, vol. I, Bucureşti, Editura „Remus Cioflec", 1942, p. 325.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gheorghe Bogdan-Duică, cunoscut ca un erudit istoric literar, ale cărui cărți antisemite au intrat în canonul radicalismului local (de exemplu, erau incluse în lista cu lecturi recomandate, număr de număr, de „Apărarea Națională", alături de cărțile lui Verax, Cuza și Paulescu), a mers, de asemenea, pe această direcție[58]. Bogdan-Duică s-a folosit de false traduceri din Talmud răspândite la sfârșitul secolului XIX.

A. C. Cuza a dedicat Talmudului zeci de pagini, în broșuri sau în „Apărarea Națională", alături de Paulescu. Prin acest filtru va fi perceput subiectul de Corneliu Zelea Codreanu și generația sa. „În ea [«Apărarea Națională»] găseam tot ce ne trebuia pentru o perfectă lămurire și înarmare a noastră, scria Codreanu. Articolele profesorilor Cuza și Paulescu erau citite cu religiozitate de tot tineretul și aveau pretutindeni în rândurile studenților și la București și la Cluj un mare răsunet."[59]

Discursul antisemit și-a creat propriile tradiții intelectuale, bazându-se de timpuriu pe intertextualitate și autoreferențial. Dovezile convocate pentru a susține o linie argumentativă erau rareori din realitatea locală imediată; ele proveneau adesea din alte texte antisemite. Cu timpul s-au adunat răspunsuri pe toate subiectele majore privind viața politică, economică, socială și culturală, astfel încât orice element nou apărut era trecut prin grila de lectură imperativă, părând o confirmare a unor adevăruri imuabile deja statuate și a unor teorii cu soliditate științifică. S-a ajuns astfel la circularitate: antisemitismul a devenit dovada propriului „adevăr". Din perspectiva antisemită, nu existau noutăți, ci doar reconfirmări. Evreul în descrierea iudeofobă era „evreul etern".

Putem verifica aceste lucruri și pe cartea criticată de Salzberger, *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria*, urmărind bibliografia invocată de Paulescu prin notele de subsol. Așa cum observa și Salzberger, Paulescu nu s-a servit, atunci când a dat citate din Talmud, de un text original, ci a apelat la pasaje preluate dintr-o carte „clasică" a antisemitismului european, *Der Talmudjude* (Münster, 1871), semnată de preotul catolic ultramontanist August Rohling. Mai precis, a folosit traducerea în limba română a cărții, apărută în 1876, pe care a consultat-o la Biblioteca Academiei Române[60]. Salzberger scria tranșant: Rohling „a fost dovedit și înfierat ca mincinos, ignorant, traducător fals și tendențios și calomniator ordinar"[61].

Rohling susținea că Talmudul conține un veritabil program de instaurare a dominației mondiale evreiești, furnizând justificări pentru uciderea, exploatarea, înșelarea creștinilor și violarea femeilor creștine. Cu ajutorul acestei lucrări, Rohling a preluat postul de profesor de studii biblice la Universitatea Germană din Praga. Cartea a devenit faimoasă în timpul procesului privind acuzația de omor ritual din Tisza-Eszlar, din 1882-1883. Rohling a apărut în fața instanței ca martor-expert, susținând că omorul ritual era justificat de Talmud. După proceduri și arestări abuzive, acuzații au fost până la urmă achitați. Rohling în schimb a căpătat o faimă internațională[62]. Chiar în perioada

[58] Vezi, în special, G. Bogdan-Duică, *Românii și ovreii*, București, Institutul de Arte Grafice „Tipografia Românească", 1913.

[59] Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, Sibiu, Editura Totul pentru Țară, Tipografia Vestemean, 1936, p. 51.

[60] August Rohling, *Ovreiul talmudist presentat spre considerațiune matură jidovilor și creștinilor de tot rangul*, Budapesta, Institutul „Hunyadi Máthyás", 1876. La exemplarul pe care l-am consultat, la Biblioteca Centrală Universitară București, lipsește pagina de gardă, dar există o însemnare de mână care precizează că traducerea s-a făcut după a patra ediție în germană și deslușește două din cele trei nume ale traducătorilor: S. R. − Silviu Rezei, I. S., I. P. P. − Ion Pop Păcurar.

[61] Șama Salzberger, *Adevăruri despre Talmud*, 1938, p. 8-9.

[62] William I. Brustein, *Roots of Hate. Antisemitism in Europe before the Holocaust*, Cambridge/New York etc., Cambridge University Press, 2003, p. 86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

procesului, eruditul Franz Delitzsch, teolog luteran și ebraist, a demonstrat fără drept de apel că Rohling a falsificat, scos din context și interpretat aberant „citatele" din Talmud utilizate și că, în plus, l-a plagiat masiv pe Johann Andreas Eisenmenger, un alt „clasic" al antisemitismului[63], invocat și acesta ca „autoritate" de către Paulescu. Orientalistul protestant Eisenmenger a publicat în 1700 o carte care răstălmăcea Talmudul (*Entdecktes Judenthum*), considerată de mulți ca piatră de temelie a antisemitismului academic. Pe lângă critica lui Delitzsch, Rohling a fost expus public în presă de rabinul Joseph Samuel Bloch, care a arătat că Rohling a apelat la falsuri și că, în plus, era un plagiator și un impostor, necunoscând limba ebraică așa cum pretindea. În urma scandalului, Rohling și-a pierdut postul de la Praga și a fost nevoit să se retragă din viața publică[64].

Paulescu era la curent cu controversele din jurul lui Eisenmenger și Rohling, dar le-a minimalizat și pus pe seama unui complot evreiesc[65]. Autenticitatea citatelor din Talmud cuprinse în cartea lui Rohling a fost susținută emfatic în mai multe rânduri și de „Apărarea Națională" (care o includea, de asemenea, în rândul lecturilor canonice)[66]. Interesant este că totuși, mai târziu, chiar în „Apărarea Națională" avea să fie recunoscută impostura lui Rohling. Iată ce se scria într-un articol nesemnat: „Cu texte de această ultimă speță, cu dibăcie alese și turnate, și-a compus profesorul Rohling pamfletul său. Nu trebuie să ne codim a o recunoaște: cartea aceasta n-are nimic științific, e nedemnă de un om de știință"[67].

Încă un exemplu. Paulescu a citat pe larg, în capitolul despre „Cahal", din *Cartea Cahalului* (1869), a lui Jacob Brafmann. Acest „expert în probleme evreiești" al Imperiului Țarist vorbea despre forme secrete de statalitate construite de comunitățile evreiești sub coordonarea Alianței Israelite Universale. Scopul acestor organizații secrete ar fi fost să submineze afacerile creștinilor, să le preia proprietățile și, în final, să obțină puterea politică. Cartea lui Brafmann a fost publicată pe banii statului țarist, distribuită printre oficiali și luată în serios[68]. *Cartea Cahalului* a deschis calea pentru *Protocoalele Înțelepților Sionului* (1903), faimosul fals conspiraționist, care s-a bucurat de o spectaculoasă distribuție internațională. Cartea a fost tradusă integral în limba română de Ion Moța, apărând în 1923, odată cu lucrarea lui Salzberger[69]. Toți antisemiții importanți din România au citat-o ca pe o sursă cu autoritate. Paulescu a publicat încă din 1922 fragmente din *Protocoale*, în serial, în „Apărarea Națională". Și de data aceasta, deși era la curent cu demonstrațiile care arătau că *Protocoalele* erau un fals ordinar, Paulescu a ieșit în presă să le apere autenticitatea[70].

---

[63] Pentru detalii, vezi Anders Gerdmar, *Roots of Theological Anti-Semitism. German Biblical Interpretation and the Jews, from Herder and Semler to Kittel and Bultmann*, Leiden/Boston, Brill, 2009, p. 225-226.

[64] Marvin Perry, Frederick M. Schweitzer, *Antisemitism. Myth and Hate from Antiquity to the Present*, New York, Palgrave Macmillan, 2002, p. 62-63; Victor Karady, *The Jews of Europe in the Modern Age. A Socio-Historical Outline*, Budapesta/New York, Central European University Press, 2004, p. 363.

[65] Nicolae C. Paulescu, *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria*, p. 36 și urm.

[66] Vezi, de exemplu, Notus, *Ovreii − ce este Talmudul*, în „Apărarea Națională", an I, nr. 4, 15.05.1922, p. 18; A. C. Cuza, *Antisemitismul științei*, loc. cit., p. 5; A. C. Cuza, *Viața rabinului botezat Neofit − denunțătorul asasinatului ritual la jidani*, în „Apărarea Națională", an III, nr. 17, 1.12.1924, p. 385 și urm.

[67] *Spinoza − exponent al iudaismului*, în „Apărarea Națională", an V, nr. 3, 1.06.1927, p. 13.

[68] Stephen Eric Bronner, *A Rumor about the Jews. Reflections on Antisemitism and the Protocols of the Learned Elders of Zion*, New York, St. Martin's Press, 2000, p. 74-75.

[69] *Evanghelia jidanilor. Protocoalele Înțelepților din Sion*, București, Tipografia Steaua, 1922 (text parțial); *Protocoalele Înțelepților Sionului*, traducere Ion Moța, București, Tipografia „Triumful", 1923.

[70] Nicolae Paulescu, *Protocoalele Sionismului (răspuns unei critici jidănești)*, în „Apărarea Națională", an II, nr. 3, 1.05.1923, p. 6-7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În fine, pentru a ne opri aici cu exemplele, Paulescu, care a locuit mulți ani în Franța, se dovedea a fi la curent cu literatura antisemită de limbă franceză. Printre cărțile citate des se număra best-sellerul *La France juive* (1886), a lui Édouard Drumont, lider al Ligii Antisemite Franceze, extrem de activ în timpul Afacerii Dreyfus. Drumont a semnat și *Prefața* la traducerea în franceză a cărții lui Rohling din 1889, afirmând și el că „nici o îndoială nu poate pluti asupra autenticității textelor citate”[71].

Paulescu îi mai citează pe: Paul Copin-Albancelli, cunoscut militant naționalist din Action Française, cu a sa *Le Drame maçonnique. Le Pouvoir occulte contre la France* (1908); A. Chabauty, autor al pamfletului din 1882 *Les Juifs, nos maitres!*; scriitorul naționalist Roger Gougenot des Mousseaux, cu o carte care l-a influențat pe Drumont − *Le Juif, le judaïsme et la judaïsation des peuples chrétiens* (1869) etc.

Așadar, după cum s-a putut vedea, deși revendica respectabilitate științifică, Paulescu s-a bazat în cea mai mare parte pe cărți semnate de alți autori antisemiți, care nu se bucurau de recunoaștere în lumea academică. Puținele titluri serioase citate erau utilizate contrar spiritului lor, prin decupaje interpretate în cheie antisemită.

Cum a răspuns Salzberger la această construcție barocă de minciuni? Predând o veritabilă lecție de polemică modernă. Urmând precepte talmudice, autorul botoșănean a plecat de la premiza bunei credințe a autorului cărții *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria*. Deși nu-și făcea iluzii asupra lui Paulescu, cel care propovăduia „ura cea mai sălbatecă împotriva evreilor”[72], Salzberger a susținut, pentru păstrarea tonului civilizat al dezbaterii, că poate porni de la ideea că profesorul bucureștean s-a lansat în diatriba antisemită din ignoranță, fiind înșelat de falsurile lui Rohling și neavând acces la textul talmudic original din cauza lipsei competențelor lingvistice necesare. Mai important, Salzberger preciza că face o critică de idei, nu un atac la persoană: „Eu nu combat *persoana* autorului, care a fost victima unui ignorant, ci numai *ideile* sale, arătând că sunt eronate”[73].

În demersul său, Salzberger s-a mai ghidat după un precept talmudic important: „Să știi ce să răspunzi”. Iar acest lucru nu era posibil fără știință de carte. *Adevăruri despre Talmud* arată o foarte atentă lectură a textelor religioase iudaice, o bună cunoaștere a contextelor istorice și o interpretare admirabilă prin echilibru. Mergând la textele originale, Salzberger a putut devoala falsuri, a completat paragrafe la frazele scoase din context, a lămurit ceea ce astăzi s-ar numi situația de discurs, ansamblul circumstanțelor în care a avut loc o enunțare. Și, în general, beneficiind de intimitatea culturală cu obiectul de studiu, a reușit să explice prevederile talmudice în spiritul tradiției iudaice, aducându-și contribuția la o mai bună cunoaștere a culturii evreiești de către ne-evrei și de către evreii înșiși.

[71] După ediția franceză a fost realizată, după 1989, o nouă traducere în limba română a cărții lui Rohling: *Evreul după Talmud*, traducere Dorin Manea, București, Editura Samizdat, f.a. Citatul din *Prefața* lui Drumont la p. 3.

[72] Șama Salzberger, *Adevăruri despre Talmud*, 1938, p. 8.

[73] *Ibidem*, p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE ANTISEMITISM AS A FALSE SCIENCE. ŞAMA SALZBERGER VS. NICOLAE PAULESCU (Summary)

Keywords: academic and religious antisemitism, nationalism, Jewish responses, Talmud, student movements.

The idea of this study came with the discovery of an obscure book, belonging to an unknown author, which is the best ever written reply to the infamous antisemitic work of Nicolae C. Paulescu, professor of physiology from the Medical University in Bucureşti. The name of the author and the book: Şama Salzberger, *Truths about the Talmud and Judaism* (*Adevăruri despre Talmud şi Judaism*). Not many things are known about Şama Salzberger. His whole life, Salzberger remained a small salesman in Botoşani. But aside from the small business which provided for his family, Salzberger hid a great passion for books; behind the modest salesman there was a learned scholar. Salzberger's book was published in two editions in the inter-war period, in 1923 and 1938. The two years were of a symbolic importance for the subject Salzberger wrote about, as they were key moments in the development of antisemitism as a mass political movement in Romania between the two World Wars. According to his own confessions, the Talmudist from Botoşani wrote the book before the First World War and hesitated to publish it, thinking, for a while, that the changes after the Great War would change the situation of the Jews and the debates of a religious nature would become irrelevant. He soon discovered that, "to the contrary, the religious attacks multiplied" and decided to publish the book to show that anti-Semites "did not use honourable weapons in their fight against Judaism seeing as they mainly use lies and slander whereof their readers cannot verify the accuracy". In his preface to the second edition, written in October 1938, Salzberger wrote that "the events of these recent times have showed me that my work is still very relevant". Unlike another important antisemite, professor A. C. Cuza from Iaşi, who got most of his „proof" against the Jews from social sciences, Nicolae C. Paulescu had as his main argument the critique of the Talmud. The Physiology professor turned philosopher joined a long intellectual tradition which found in the Talmud justification of the persecution of the Jews. The essence of this tradition, which had medieval roots, explained the idea that the criticisable aspects of Judaism had their origins in the Talmud's laws; this made the Jews, all Jews, whether they knew the Talmud or not, into a direct threat for Christians, giving them a justification for crime and domination. In fact, the criticism was based on lies and wrong interpretations, things taken out of context and the ignorance of the Jewish traditions. The number of anti-Semitic books about the Talmud soared in the 19th century, throughout the world and Romanian adepts of this way of thinking also appeared. Nicolae Paulescu was one of them. In this review of Paulescu's books, Salzberger was guided by an important Talmudic prescription: "know what to answer". *Adevăruri despre Talmud* shows proof of a very careful knowledge of the Jewish religious texts, a good knowledge of the historical contexts and an admirably well balanced interpretation. By going back to the original texts and having the advantage of a cultural intimacy, Salzberger could reveal lies in Paulescu's writings, completed the paragraphs of the sentences taken out of context, clarified what today would be called the situation of the discourse – the complete context in which a statement was made.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IONUȚ NISTOR[*]

CULTUL VIOLENȚEI ÎN PRACTICA PUTERII. AROMÂNII LEGIONARI ŞI NOUL „MODEL" DE STAT (1940-1944)[**]

Ajunsă la putere în septembrie 1940, pe fondul crizei politice, Mişcarea legionară aliată cu Ion Antonescu şi colaboratorii săi au instituit un regim în care dualitatea puterii a generat conflicte instituţionale şi personale şi a accentuat starea excepţională produsă de contextul războiului. Participarea la guvernare a asigurat legionarilor portofolii importante în noul cabinet[1], dar şi controlul aproape total la nivel local, din cei 45 de prefecţi ai judeţelor doar unul nefiind afiliat Mişcării[2]. Puterea şi avantajele politico-economice oferite de noul statut au atras ca un magnet aderenţi din categorii sociale diverse, numărul membrilor legionari multiplicându-se rapid[3]; iar lipsa criteriilor de selecţie, disputele pentru şefia mişcării şi precaritatea controlului exercitat de „centru" în teritoriu au facilitat înregimentarea unor elemente periferice social[4]. Cu alte cuvinte, puterea oferită „marginalilor", absenţa culturii politice şi încadrarea unor elemente urban-proletare dornice de înavuţire şi ascensiune au sporit radicalismul Mişcării legionare.

Fără a constitui o structură distinctă, pe modelul Frăţiilor de Cruce, al Corpului Muncitoresc Legionar sau al Corpului Studenţesc Legionar, grupul macedoromânilor a

---

[*] Lector univ., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi.

[**] Studiul de faţă se regăseşte, într-o versiune amplificată, în lucrarea aceluiaşi autor, *Identitate şi geopolitică: românii din sudul Dunării în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2014, 331 p.

[1] Horia Sima era vicepreşedintele Consiliului de Miniştri, Constantin Petrovicescu – ministrul Internelor, Mihail Sturdza – ministrul Afacerilor Străine, Traian Brăileanu – ministrul Educaţiei Naţionale, Vasile Iasinschi – ministrul Muncii, Al. Constant – subsecretar de stat pentru Presă şi Propagandă Naţională, Constantin Papanace – secretar de stat la Ministerul Finanţelor.

[2] Ilarion Ţiu, *Mişcarea legionară după Corneliu Codreanu. Regimul Antonescu (ianuarie 1941 – august 1944)*, Bucureşti, 2007, p. 14.

[3] O notă SSI scria despre existenţa a 12.000 de legionari în perioada cât au fost la guvernare – vezi Cristian Troncotă, Alin Spânu, Florin Pintilie, *Documente SSI despre poziţia şi activităţile grupurilor politice din România 6 septembrie 1940 – 23 august 1944*, vol. II, Bucureşti, 2006, p. 173 (Nota SSI, 11 martie 1944, în ASRI, fond D, dosar 844, f. 6). Ordinul nr. 5 din 13 decembrie 1940, al Regionalei V Constanţa susţinea că în cele patru organizaţii judeţene funcţionau 1.314 cuiburi cu 10.967 de membri (vezi ASRI Constanţa, fond D, dosar 32, vol. 6, f. 92, *apud* Puiu Dumitru Bordeiu, *Mişcarea legionară din Dobrogea între 1933-1941*, Constanţa, 2003, p. 249). Conform lui Horia Sima, în toamna lui 1940, Garda avea peste 300.000 de membri (vezi Bundesarchiv, NS 19 nou, 2155, 29 oct. 1944, „Sima an Ribbentrop", *apud* Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelului Mihail". Mişcare socială şi organizaţie politică. O contribuţie la istoria fascismului internaţional*, ed. a II-a, Bucureşti, 2006, p. 425).

[4] O analiză excelentă a structurii profesionale a Mişcării legionare oferă Armin Heinen. Conform datelor Tribunalului Militar Bucureşti, din cele 2.707 persoane condamnate pentru infracţiuni legate de rebeliunea legionară, 20,5% erau muncitori necalificaţi şi 18,1% fără profesie. Clasamentul era continuat de agricultori (17,4%), muncitori calificaţi (14%) şi şoferi (5,6%). Vezi Armin Heinen, *op. cit.*, p. 427.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LI, 2014, Supliment, p. 133−156

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jucat un rol important în acest proces de instituţionalizare a violenţei şi de multiplicare a centrelor de putere în stat. Analizând activitatea Gărzii de Fier, Kurt Gebauer, consilier la Biroul Presei de pe lângă Partidul Naţional Socialist German, observa „infiltraţiile izvorâte din terorismul politic al Balcanilor”[5]; aşa cum Mihail Manoilescu incrimina în memoriile sale „Balcanizarea României prin metode macedonene, aplicate de macedoneni”, apreciată ca „un groaznic pas îndărăt faţă de moravurile României vechi şi mici”[6].

Adeziunea aromânilor la Mişcarea legionară nu era un proces nou în toamna lui 1940. El a debutat în 1930-1932 şi a avut motivaţii profunde, în registre diverse. Stabiliţi în România, în special în Cadrilater, ca urmare a colonizărilor, ei şi-au modificat în scurtă vreme perspectiva asupra autorităţilor statului, pe care le-au perceput mai curând ca adversare decât ca partenere. Şirul conflictelor cu persoane sau instituţii din România a fost deschis în 1930 de Gheorghe Beza, care a încercat asasinarea lui Constantin Angelescu, subsecretar de stat şi preşedinte al organizaţiei PNŢ a judeţului Caliacra. El inspirase legea pentru reglementarea proprietăţilor din Dobrogea, prin care lovea în interesele coloniştilor aromâni. A urmat reacţia împotriva guvernului Iorga, care încheiase la începutul lui 1932 o Convenţie de comerţ şi navigaţie cu Grecia. Membrii Societăţii de Cultură Macedo-Română au adresat atunci un protest autorităţilor, acuzându-le de atitudini concesive faţă de interesele greceşti în România şi de nesoluţionarea problemei averilor părăsite de colonişti în nordul statului elen[7]. Nemulţumirile s-au accentuat odată cu limitarea procesului de „repatriere” a confraţilor din statele balcanice − iniţiat de I. Gh. Duca şi continuat până spre 1940[8] −, care lăsa o bună parte a aromânilor la discreţia persecuţiilor instrumentate de autorităţile greceşti, sârbe sau bulgare. Procesul de colonizare în Cadrilater începuse în 1925, când, constatând relele tratamente aplicate aromânilor în statele balcanice, guvernul de la Bucureşti a decis să le rezerve jumătate din terenurile statului din Durostor şi Caliacra. În 1925 au venit în ţară 1.526 de familii, urmate de alte aproximativ 4.500 până în 1933. Procedura de colonizare presupunea realizarea de către organizaţiile culturale aromâneşti şi legaţiile României din zonă a unor tabele cu solicitanţi, liste ulterior aprobate de Oficiul Naţional al Colonizării. Numai după această validare reprezentanţele diplomatice şi consulare române vizau paşapoartele solicitanţilor, iar la venirea lor în ţară Oficiul îi repartiza pe centre şi le atribuia loturi. Pe fondul reducerii numărului de terenuri disponibile, autorităţile române au limitat şi aprobările pentru colonizare. Măsura a provocat nemulţumiri şi, după discuţii îndelungi între guvern şi Societatea de Cultură Macedo-Română, în 1936, s-a decis ca Ministerul de Interne să permită trecerea aromânilor în România pe cont propriu, fără ca guvernul să aibă vreo obligaţie specială faţă de aceste persoane[9].

---

[5] *Mişcarea legionară sub lupa poliţiei. Documente*, vol. îngrijit de Doru Dina şi Dorin Teodorescu, Slatina, 2005, p. 31 (ANIC, fond MI, DGP, d. 122/1940, f. 140-142).

[6] Mihail Manoilescu, *Memorii*, ed. Valeriu Dinu, vol. II, Bucureşti, 1993, p. 355.

[7] Puiu Dumitru Bordeiu, *op. cit.*, p. 16.

[8] Încă din 1924-1925, I. Gh. Duca atrăgea atenţia asupra efectelor pe care colonizarea masivă a aromânilor în sudul Dobrogei le putea avea şi asupra potenţialului autonomist-separatist dezvoltat de o asemenea politică. Ajuns la putere în noiembrie 1933, el a pus în practică strategia, continuată şi după dispariţia sa. Decizia ţinea seama de considerente financiare, adică de efortul material pe care îl presupunea procesul de colonizare, greu de suportat pentru România, dar şi de riscurile externe asupra relaţiilor cu statele balcanice pe teritoriul cărora locuiau aromânii ce intenţionau să plece în România (*ibidem*, p. 48).

[9] Virgil Coman, Nicoleta Grigore, *Schimbul de populaţie româno-bulgar. Implicaţiile asupra românilor evacuaţi. Documente (1940-1948)*, Constanţa, 2010, p. 378-379 (Referat elaborat de C. G. Grigorescu privind situaţia macedoromânilor împroprietăriţi în Dobrogea de Sud, 1943).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Atitudinea oficialilor de la Bucureşti după 1933, corelată cu lipsa unui sprijin consistent pentru îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă ale coloniştilor din Dobrogea[10], a dus la demonizarea partidelor istorice şi a sistemului politic şi administrativ existent. Constantin Papanace observa că unii dintre aromânii din Dobrogea, mai ales din rândul tineretului studenţesc, aderaseră la Mişcare fiind dezamăgiţi că „cele mai bune intenţii ale unor bărbaţi de stat de talia lui Ionel Brătianu sau Iuliu Maniu se înfundau, de cele mai multe ori, în mlaştina corupţiei birocratice sau în păienjenişul intereselor electorale”[11].

Afilierea politică a acestor macedoromâni s-a produs însă nu doar ca urmare a „votului” negativ exprimat faţă de un sistem pe care îl considerau responsabil de propriile neajunsuri, ci şi pe fondul proliferării unui discurs legionar ce accentua temele naţionaliste, atât de familiare românilor din sudul Dunării. S-a produs practic o interferenţă între etosul de inspiraţie legionară, care predica valorile „românităţii” şi ale Ortodoxiei într-o cheie xenofobă, şi tipul de construcţie identitară exersat în Balcani. Ei au rămas ancoraţi involuntar într-o paradigmă construită la Bucureşti şi exportată prin sistemul de învăţământ şi propagandă; aceasta făcea apologia particularităţii lor, a originii şi a istoriei comune cu ramura nord-dunăreană, cultivându-le ideea „unităţii mistice” cu neamul românesc. În acelaşi timp, identitatea li s-a structurat pe un calapod xenofob, într-un context regional în care conflictele interetnice făceau parte din cotidian; terorismul şi asasinatul erau arme de distrugere a celuilalt şi de protejare a propriului grup, iar războiul tuturor împotriva tuturor, fundamentat pe proiecte naţionale antagonice şi purtat prin şcoli, biserici, presă şi instituţii militarizate, devenea o strategie de supravieţuire. Experienţele balcanice le-au înscris în codul comportamental „spiritul de acţiune” şi de „jertfă”, aşa cum cerea şi Garda. A existat, aşadar, un fond pe care ideile propagate de Mişcarea legionară s-au aşezat ca într-un tipar gata croit.

Constantin Papanace observa, de altfel destul de tranşant, că aromânii au apreciat tema „românismului integral”, extins de la Carpaţi la Pind, vehiculată de legionari şi au investit-o cu rolul de stindard sub care se puteau uni pentru apărarea culturii lor ameninţate de politicile şovine ale altor state[12]. „Toţi cei trecuţi prin educaţia legionară, scria Faust Brădescu, căpătau o altă viziune a întregului naţional şi o răspundere ca om. Mentalitatea sau aplecarea provincială se atenuau, dispăreau […]. Omul legionar era poate originar din Basarabia, Transilvania, Timoc sau Pind: născut dintr-o familie românească, secuiască, turcă sau bulgară. Fiecare e parte integrantă a unei comunităţi ce nu face nici o distincţie între cei care o compun.”[13] Tot el spunea că „aceşti fraţi (moldoveni, transnistreni, timoceni, bănăţeni din Iugoslavia şi mai ales macedoneni), continua Brădescu, care poartă cu mândrie numele ancestral nu pot fi lăsaţi în uitare. Mişcarea legionară din rândul căreia mulţi din aceşti fraţi de sânge şi-au găsit împlinirea lor spirituală, în sensul vieţii naţionale, îşi asumă responsabilitatea în faţa istoriei pentru salvgardarea acestor români şi integrarea lor în sânul comunităţii româneşti”[14]. Că retorica aromânilor rezona cu temele discursului legionar rezultă şi din retrospectiva realizată sub forma unui interviu luat lui Constantin Teja, şef de cuib la Liceul

[10] Aromânii constatau în epocă procesul greoi de acordare a loturilor de pământ către colonişti. Ei acuzau birocraţia şi numeroasele piedici şi amânări din partea unei administraţii locale înţesate de etnici bulgari, care păreau a avea un regim mai bun decât cel al conaţionalilor veniţi din Balcani. Aveau senzaţia că fuseseră abandonaţi şi se simţeau în postura musafirului nedorit. Toate acestea au constituit factori ai adeziunii la Mişcarea legionară.

[11] C. Papanace, *Mişcarea legionară şi macedo-românii*, f.l., 1999, p. 132.

[12] *Ibidem.*

[13] Faust Brădescu, *Mişcarea legionară în studii şi articole*, vol. II, Bucureşti, 1997, p. 65.

[14] *Ibidem,* vol. III, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Mircea cel Bătrân" din Constanţa. Încercând să răspundă la întrebarea: „de ce au aderat aromânii la Garda de Fier?", Teja constata: „[…]pentru că liberalii şi ţărăniştii au promis dreptate socială, dar nu au înfăptuit-o. Singurul partid legal care a promis această dreptate socială a fost partidul Totul pentru Ţară […]. Pentru noi însemna dreptate socială, dacă noi am fost izgoniţi şi de turci şi de greci, am venit în patria mumă şi pe cine am găsit stăpâni în casa străbunilor noştri? Economia ţării în mâinile cui era? A jidanilor, a grecilor şi a armenilor. Şi atunci, puteam noi să stăm cu mâinile încrucişate, să stăm pasivi? Cu ce guvern şi cu ce partid să activăm şi noi, ca să facem odată dreptate în ţara aceasta?"[15]

Argumentul unei matriţe potrivite transpare şi din frământările lui Constantin Papanace, pe tema numirii sale în fruntea Comandamentului legionar, în 1938. Întrebându-se asupra motivaţiilor deciziei, el răspunde: „Să fi fost părerile bune pe care le avea Căpitanul în ceea ce priveşte posibilităţile mele de a găsi soluţii potrivite pentru situaţia politică sau dimpotrivă, să fi considerat că eu, ca macedonean, aş avea aptitudini pentru a duce cu mai mult succes o acţiune subversivă cu caracter revoluţionar? […] Oricât de ponderat aş fi fost eu, faptul că eram macedonean era să constituie un punct vulnerabil considerat fiind ca terorist"[16]. Se adăugau acestei simetrii reprezentările comune asupra liderului providenţial, ale comandantului de legiune care amintea de căpitanii de armatoli, lideri ai „luptei naţionale" în Balcani, dar şi de mijloacele identice de exaltare prin cântece[17]. „Care aromân, spunea Papanace, n-ar fi tresărit când ar fi auzit cântecul: «vine timpul haiduciei codrul să'ndrăgim?» În pieptul lui se răscoleau şirurile de armatoli şi căpitani de armatoli […] şi îl îmboldeau să-şi cânte regăsirea şi împlinirea numai pe drumul căpitanului. Această putere de atracţie devenise cu totul irezistibilă când cântecele noastre de luptă naţională, ca Părinteasca Dimândare […], erau cântate şi de legionarii din ţară."[18] Şi adăuga: „În multe privinţe – cu excepţia unor forme exterioare – ea [disciplina legionară – n.n.] era de aceeaşi esenţă cu disciplina tradiţională a celnicatelor şi formaţiunilor de armatoli"[19]. Prin urmare, concluziona: „[…] păşirea pe drumul Căpitanului nu s-a făcut la întâmplare sau din motive de conjunctură politică, ori snobismul modei, ci sub puternice impulsuri istorice îndrumate de afinităţi structurale"[20].

Liderii aromânilor au jucat, mai mult decât în alte cazuri, un rol esenţial în sinteza proiecţiilor individuale şi în reprezentarea intereselor comune; mai ales că grupul era unul închis, cu o ierarhie proprie, în care elita avea o influenţă bazată pe relaţii consangvine şi pe nivelul studiilor şi era acceptată ca atare de eşaloanele inferioare. Dionisie Ghermani, aromân de origine, şef al Frăţiilor de Cruce de la Liceul „Sf. Sava" din Bucureşti, declara într-un interviu: „Atmosfera de familie a contribuit şi ea la apropierea mea de Mişcarea legionară… M-am înscris în Frăţiile de Cruce la imboldul unui unchi a meu"[21]. Relatând episodul în care era proiectată o audienţă la Carol II,

[15] Mariana Conovici, Silvia Iliescu, Octavian Silivestru, *Ţara, Legiunea, Căpitanul. Mişcarea legionară în documente de istorie orală*, Bucureşti, 2008, p. 47 (Arhiva de istorie orală a Societăţii Române de Radiodifuziune, 2851 C 1201, p. 4-9).

[16] Constantin Papanace, *Fără căpitan. Conducerea în a doua prigoană*, Bucureşti, 1997, p. 73.

[17] O analiză detaliată şi pertinentă asupra mobilizării politice prin cântec şi a rolului acestuia în mistica legionară o face Oliver Jens Schmitt în studiul *Sfântă tinereţe legionară. Cântecul ca mijloc şi esenţă a mobilizării politice de extremă dreaptă în România interbelică*, publicat în „Archiva Moldaviae", Iaşi, III, 2011, p. 163-184.

[18] Constantin Papanace, *Mişcarea legionară şi macedo-românii*, p. 78.

[19] *Ibidem*, p. 90.

[20] *Ibidem*, p. 88.

[21] Liviu Vălenaş, *Cartea neagră a României 1940-1948*, Bucureşti, 2006, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru a-l determina să nu-l sacrifice pe Corneliu Zelea Codreanu, Papanace observa legăturile puternice dintre aromâni, care acţionau ca o structură deopotrivă familială şi militarizată. Numindu-l pe Petre Papacostea responsabil al unei misiuni de mare importanţă pe lângă rege, Papanace constata: „[…] aveam încredere în simţul de solidaritate care ne leagă pe noi macedonenii”[22]. Iar funcţia catalitică a liderului era în cazul aromânilor coordonata esenţială a comunităţii, în măsura în care statutul lor sub raport juridic era incert, însăşi autoreprezentarea lor identitară părând dual㠹. Ei nu figurau ca minoritari în evidenţele statului român şi în datele recensămintelor, dar constituiau fără discuţie un grup aparte, identificat ca atare de registrele poliţiei, mai cu seamă în perioada războiului, la rubrica macedoromâni. Ei înşişi oscilau între atomizare etnolingvistică, exprimată sub formula unui grup cu nevoi culturale speciale şi apartenenţa cu statut de egal la o comunitate românească, nord şi sud-dunăreană, cu aceleaşi origini, acelaşi trecut şi aceleaşi valori. Acest echilibru fragil, zdruncinat de „repatrierile” din anii ’20, făcea din lider un personaj central, care tindea să controleze mai uşor grupul şi să se impună, trasând direcţiile de acţiune ale întregii colectivităţi.

Formarea unei elite şcolite la facultăţile din România s-a suprapus procesului de structurare a ierarhiilor locale. Colonizaţi din spaţii diverse, aromânii au format în noile aşezări comunităţi, în căutarea unui liant supraregional şi a unor reprezentanţi la nivel central, care să le apere interesele şi să spargă orizontul relativ strâmt al comercianţilor, meşteşugarilor sau funcţionarilor constituiţi în lideri *ad-hoc*. Studenţimea aromână depăşea acest nivel patriarhal prin contactul cu mediul bucureştean, prin sistemul de relaţii, prin standardul educaţiei, susţinând prototipul liderului de anvergură, aşteptat de comunitate. Această elită în formare, care avea să conducă administrativ de la centru sau din teritoriu, impunându-se „spiritual”, a fost atrasă în bună măsură de discursul legionar, ce reitera teme naţionaliste, familiare. Studenţii au adus apoi mesajul la ei acasă şi au oferit alternativă propriei comunităţi.

Apariţia primelor organizaţii legionare din judeţul Constanţa s-a datorat şi activităţii studentului aromân Ion Caratănase, comandant legionar din 1934 şi şef al echipei decemvirilor[23]. În septembrie 1934, cu prilejul unei consfătuiri la Bucureşti, s-a luat decizia folosirii influenţei şi ascendentului moral pe care studenţii legionari aromâni le aveau asupra rudelor şi prietenilor din Dobrogea, coordonarea acţiunii revenind lui Constantin Papanace[24]. În februarie 1936, s-a constituit organizaţia judeţeană Caliacra a Partidului Totul pentru Ţară, condusă de avocatul Cola Ciumetti[25], director al ziarului „Legionarii”[26]; iar în 1937, Eremia Şocariciu, student aromân la Facultatea de Litere din Bucureşti, era deja şeful gărzii personale a lui Corneliu Zelea Codreanu şi al unui serviciu informativ responsabil cu identificarea, descurajarea şi anihilarea acţiunilor studenţeşti cu caracter antilegionar[27].

Personajul care s-a impus treptat ca lider al macedoromânilor legionari, recunoscut ca atare în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941, a fost Constantin Papanace. Născut

[22] Constantin Papanace, *Fără căpitan…*, p. 107. În cele din urmă, misiunea nu a mai avut loc, deoarece unii legionari, ca Alecu Cantacuzino, erau mai curând partizanii asasinării regelui.

[23] Puiu Dumitru Bordeiu, *op. cit.*, p. 20.

[24] *Ibidem*, p. 76.

[25] Cola (Nicolae) Ciumeti, născut în 1881, la Veria, a fost avocat şi ziarist, înscris mai întâi în partidul liberal georgist. În perioada statului naţional-legionar a fost comisar general de românizare. Vezi Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (ACNSAS), fond Informativ, Ciumeti Nicolae-Cola, I 375965, vol. 2, f. 1, 4 (Ministerul Afacerilor Interne – în continuare, MAI –, C43, Hotărâre, 14 octombrie 1963 şi Notă informativă, S. Cidrindel, chestor de poliţie, 23 mai 1941).

[26] *Ibidem*, p. 99.

[27] *Ibidem*, p. 126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în 1904 la Selia, în Grecia, fiul lui Ion şi al Ianulei[28], el şi-a terminat studiile secundare la Liceul Comercial din Salonic, în 1925. A venit în România „pentru a scăpa de prigoana grecilor", aşa cum singur declara în faţa organelor de anchetă[29], şi s-a înscris la Academia de Înalte Studii Comerciale. S-a încadrat în legiune în 1929[30], iar în 1930 a primit cetăţenia română[31]. Afirmarea lui în plan naţional s-a produs în 1930, când alături de I. A. Roceric, Constantin Călăraşu, Iosef Hurjui şi Alexandru Popa au redactat şi răspândit un manifest prin care aprobau atentatul comis de Gheorghe Beza[32]. În duba poliţiei care îl transporta la Văcăreşti, la 24 iulie 1930, l-a cunoscut pe Zelea Codreanu, cu care a rămas în relaţii personale şi după perioada de detenţie de o lună şi jumătate. Momentul a fost considerat de Papanace esenţial în contactul nemijlocit al Căpitanului cu grupul de macedoromâni şi în dezvoltarea bunelor raporturi dintre cele două părţi. Impactul întâlnirii şi mai ales conjunctura trebuie să fi fost cruciale din moment ce, după 1931-1932, atracţia aromânilor faţă de mişcare a crescut, iar numărul membrilor a ajuns, în 1937, la 300[33]. După eliberare, a organizat alături de Grigore Pihu[34] cele două cuiburi legionare ale macedonenilor: „Armatolii" şi „Andrei Şaguna".

De profesie funcţionar financiar, cu stagii la Banca Românească, la Administraţia Sectorului II Negru Bucureşti[35] şi la o fermă din judeţul Buzău[36], Papanace a urcat rapid treptele puterii în Mişcarea legionară, ocupând funcţii importante. A fost numit Comandant legionar şi a colaborat la ziarul „Armatolii", făcând parte din comitetul de redacţie alături de I. Caranica[37]. În 1937 a fost ales deputat de Caliacra, iar în 1938, în contextul valului de arestări care l-au atins şi pe Grigore Pihu, Papanace a rămas singurul conducător al macedoromânilor legionari[38]. Din 1938, a făcut parte, alături de Horia Sima, Vasile Cristescu, Ion Belgea şi Alexandru Cantacuzino, din Comandamentul Mişcării legionare, în februarie 1939 refugiindu-se în Germania împreună cu

[28] Conform datelor deţinute de Securitate în 1950, cuplul Papanace a mai avut patru fete şi trei băieţi: Libela, funcţionară la fabrica „Cincorea", Florica, funcţionară la Comitetul de Organizare al Cooperaţiei, Maria şi Struna, fără ocupaţie, Gheorghe, decedat în 1944, în timpul unui bombardament asupra lagărului din Germania unde era deţinut, Carol, funcţionar la Banca RPR, şi Anastasie, fără serviciu. Vezi ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 2, f. 58 (Fişa personală a lui Constantin Papanace, 24 mai 1950).

[29] ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 1, f. 39 (Protest din partea deţinuţilor membri ai Gărzii de Fier, semnat de Constantin Papanace, către Consiliul de Război, 3 ianuarie 1934).

[30] ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 2, f. 14 (Fişa Constantin Papanace). Conform declaraţiei date de Eugen I. Theodorescu, fost legionar condamnat în 1954 la muncă silnică pe viaţă pentru înaltă trădare, Papanace s-ar fi înrolat în 1930 sau 1931. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Constantin Papanace, I 210821, vol. 1, f. 249 (Declaraţia lui Eugen I. Theodorescu, 11 mai 1954).

[31] Papanace a intrat în posesia Diplomei de cetăţenie 1188/1930. Vezi ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 1, f. 18 (Copie după referatul Corpului Detectivilor din Direcţia Generală a Poliţiei, 17 februarie 1934).

[32] *Ibidem*. În iulie 1930, studentul macedo-român Gheorghe Beza încearcă asasinarea lui Constantin Angelescu, subsecretar de stat şi preşedinte al organizaţiei PNŢ a judeţului Caliacra, care dăduse o lege considerată defavorabilă pentru macedoneni. Asupra studentului s-au găsit manifeste ale Gărzii de Fier.

[33] Cifra a fost oferită de Grigore Pihu, lider al românilor macedoneni, într-un raport înaintat conducerii centrale a Partidului Totul pentru Ţară, interceptat de Serviciul Special de Informaţii. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Grigore Pihu, I 310775, vol. 1, f. 41 (Notă SSI, 25 august 1937).

[34] Grigore Pihu, fiul lui Nicolae şi al Filei, s-a născut în 1903, în Albania, la Şipsca, a activat ca lider legionar şi a murit în 1939, împuşcat în închisoarea Braşov. Vezi *ibidem*, f. II (Ministerul Afacerilor Interne - MAI -, Direcţia Regională Dobrogea, Biroul C, 15 decembrie 1965).

[35] ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 1, f. 39 (Protest din partea deţinuţilor membri ai Gărzii de Fier, semnat de Constantin Papanace, către Consiliul de Război, 3 ianuarie 1934).

[36] ACNSAS, fond Informativ, Constantin Papanace, I 210821, vol. 1, f. 242 (Declaraţia lui Baciu Dumitru, 3 februarie 1956).

[37] ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 2, f. 58 (Fişa personală, 24 mai 1950).

[38] ACNSAS, fond Informativ, Constantin Papanace, I 210821, vol. 1, f. 242 (Declaraţia lui Baciu Dumitru, 3 februarie 1956).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nicolae Şeitan, Niculae Smărăndescu, Gh. Dragomir şi Eugen I. Theodorescu[39]. A stat la Berlin până în septembrie 1940, când, reîntors în ţară, a fost numit secretar de stat la Ministerul de Finanţe. Mai vechile dispute cu Sima[40] păreau a fi atunci îngropate, în condiţiile în care Papanace a fost numit în Consiliul Superior Legionar, structură cu rol de consiliu personal al lui Sima în perioada guvernării.

Papanace nu a fost singurul aromân care a ocupat demnităţi în statul naţional-legionar. Sterie Duliu a fost numit secretar general la Subsecretariatul de Stat al Colonizării şi Populaţiei Evacuate, aflat sub conducerea lui Corneliu Georgescu, poziţie extrem de importantă în condiţiile operaţiunilor de strămutare a locuitorilor din Cadrilater, inclusiv a aromânilor[41]. „Reţeaua" aromânilor legionari cu poziţii politice, economice şi administrative importante, promovaţi de Papanace înainte şi în timpul guvernării era completată de: Dumitru Garibaldi, cumnatul lui Papanace, preşedintele Camerei de Comerţ Bucureşti, Sterie Petraşincu, membru în Comitetul de conducere al Eforiei Spitalelor Civile, Anton Lega, zis Duciu, membru în Consiliul de Administraţie al Societăţii „Mărăşeşti", Mihail Ulcescu, în conducerea corpului „Armatolii" şi membru în Consiliul de Administraţie al Societăţii „Mărăşeşti", Ionel Nacu, în Consiliul de Administraţie al CTC, Geo Nacu, în conducerea centrală a Corpului „Răzleţi", Sterie Ficata, subdirector general la Casa Autonomă a Monopolurilor (CAM), Sterie Cuţumina, şeful brigăzii motorizate a Corpului Muncitoresc Legionar, Nicolae Bujini, şeful Regionalei Dobrogea, Traian Zdrula, consul în Ministerul Afacerilor Străine, Sica Popescu Butnaru, în conducerea centrală a „Cetăţuilor", Gheorghe Muşu, director de cabinet la Ministerul Muncii, Vasile Dova, administrator al ziarului „Axa", Gheorghe Ghitea, secretar general la Ministerul Muncii, Victor Predescu, primar al Constanţei, Traian Puiu, comandant legionar, Nicolae Şeitan, prefect al Constanţei, Anton Stamboli, director de cabinet al lui Papanace, şi Dumitru Tega, administrator al Morii Herdan[42].

„Cazul" lui Dumitru Garibaldi poate fi elocvent pentru maniera în care, profitând de contextul politic, de avantajele puterii şi ale relaţiilor de clan, unii legionari, fie ei aromâni sau nu, au urcat ierarhia socială şi economică într-un timp scurt. Garibaldi, licenţiat al Academiei Comerciale din Bucureşti în 1924, a derulat afaceri în capitală, întreţinând o drogherie şi o parfumerie, dar şi un mic laborator de produse cosmetice, dar care rezistau doar prin credite obţinute de la bănci. Fiind cumnat cu Constantin Papanace, el a fost numit, în noiembrie 1940, preşedinte al Camerei de Comerţ din Bucureşti. În această calitate a obţinut de la BNR un împrumut de trei milioane de lei, cu o dobândă de 1% pe an, pe care i-a utilizat pentru dezvoltarea afacerilor sale. La fel a procedat şi în cazul altor intervenţii, care i-au adus venituri mult mai mari decât cele sperate ca mic întreprinzător supus rigorilor pieţei concurenţiale[43].

Principala organizaţie a aromânilor, centru de putere la care se raporta întreaga comunitate, Societatea de Cultură Macedo-Română (SCMR) a suferit şi ea transformări odată cu ascensiunea legionarilor la putere. Societatea, cu o existenţă de câteva decenii,

[39] Vasile Cristescu a fost împuşcat în ianuarie 1939, iar Belgea şi Cantacuzino în toamna aceluiaşi an. Vezi *ibidem*, f. 250 (Declaraţia lui Eugen I. Theodorescu, 11 mai 1954).

[40] Tensiunile între Papanace şi Sima au apărut după moartea lui Codreanu şi au avut ca fundament perspectiva diferită asupra strategiilor Mişcării. Sima şi Cristescu susţineau ideea organizării unei acţiuni împotriva lui Carol II, finalizată prin detronarea suveranului, în timp ce Papanace credea că şanse reale de reuşită aveau doar atentatele organizate de echipe mici, care să nu vizeze persoana regelui. Vezi *ibidem,* f. 251 şi Horia Sima, *Era libertăţii. Statul naţional-legionar,* vol. I, 2004, p. 35.

[41] Horia Sima, *op. cit.*, p. 67.

[42] ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 2, f. 55 (Fişa personală).

[43] ACNSAS, fond Informativ, Ficata Sterie, I 375964, vol. 2, f. 241 (Fişa personală D. Garibaldi).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a constituit de la înfiinţare un for intern de dezbatere şi decizie, un organism caritabil, prin sprijinul constant oferit celor cu probleme sociale, şcolilor şi bisericilor din Balcani, dar şi un factor de legătură cu autorităţile statului român. Acuzat de neglijenţă şi lipsă de iniţiativă, păcătuind în fapt prin neafilierea legionară, Petre Ţopa[44], cel care prezida comitetul SCMR, a fost înlocuit în octombrie 1940 cu persoane „agreate de Italia", adică simpatizanţi sau membri ai Gărzii[45]. Pentru a încadra societatea „în ritmul noului stat legionar"[46], Secţia Politico-Socială era organizată „după norme legionare", iar Secţia Cultural-Administrativă era încredinţată unei comisii compuse din George Murnu[47], Nicolae Batzaria, Ion Zamani, Nicolae Tacit, Ion Iuţa, Constantin Juffu şi Valentin Papahagi[48].

În decembrie 1940, structura de conducere a fost din nou schimbată. Sub patronajul lui Constantin Papanace, în şedinţa Societăţii de Cultură Macedo-Română (SCMR) a fost ales Murnu preşedinte de onoare, pe Sterie Petraşincu – preşedinte, pe Nicolae Batzaria, Virgil Caracota, Ion St. Nacu, Sterie Ficata vicepreşedinţi, iar pe Ionel Zeana secretar general[49]. Noul preşedinte, medic de profesie, a stârnit însă controverse în rândul aromânilor, pentru unii fiind prea radical în opinii, pentru alţii, îndeosebi tinerii legionari, fiind prea temperat. Sterie Petraşincu, fiul lui Nicolae şi al Polixeniei, născut în 1890, la Cruşova[50], s-a înscris în Mişcarea legionară din studenţie, a profesat ca medic la Spitalul Brâncovenesc din 1927, unde a activat până în 1949[51], iar în 1940, odată cu venirea Gărzii la putere, a făcut parte din comisia de reducere a personalului din spital[52].

Preocuparea esenţială a SCMR, ca de altfel a întregului *staff* legionar recrutat din rândul aromânilor, a fost legată de situaţia din Balcani, de retrasarea frontierelor şi de destinul conaţionalilor rămaşi în zonă. Rapoartele SSI consemnează o activitate bogată a macedoromânilor din Bucureşti în intervalul octombrie-decembrie 1940, concretizată

[44] Petre Ţopa, născut la 15 iunie 1889, la Moloviţte, Grecia, fiul lui Tase şi al Frosei, doctor în medicină şi chirurgie al Universităţii din Bucureşti, a făcut parte din partidul lui Nicolae Iorga, fiind secretar general între 1930 şi 1940. În 1951, a fost condamnat la 10 ani temniţă grea pentru „crime de război" şi încarcerat la Aiud şi Jilava. Între 1951 şi 1953 a avut un angajament de colaborare cu poliţia politică, sub numele conspirativ „Simion". Colaborarea a fost întreruptă deoarece „îi favoriza pe unii deţinuţi" şi „păstra o poziţie duşmănoasă faţă de regim". Vezi ACNSAS, fond Reţea, Petre Ţopa, dosar R 8027, f. 10 (Biroul operativ al Penitenciarului Jilava, Referat, 18 decembrie 1953). În timpul celor doi ani, Petre Ţopa a lucrat deopotrivă ca medic şi agent informativ la Penitenciarul Aiud.

[45] Arhivele Naţionale ale României (ANR), fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 159, 1940, f. 8 (Notă SSI, 16 septembrie 1940).

[46] „Universul", 3 octombrie 1940, p. 4.

[47] George Murnu, fiul lui Ion şi al Ecaterinei, s-a născut în 1876 la Veria, în Macedonia. Licenţiat al Facultăţii de Litere din Bucureşti, cu doctorat în litere la München, apoi profesor la Seminarul Teologic din Iaşi, din 1910 a fost profesor agregat de arheologie la Universitatea din Bucureşti, din 1914 profesor titular la aceeaşi universitate, iar din 1938 pensionar. A fost membru al Academiei Române din 1923 şi director la Muzeul Naţional din Bucureşti (ACNSAS, fond Informativ, George Murnu, I 310773, f. 4, Fişa personală). Într-o fişă personală, el figurează ca având „atitudine filo-legionară" (*ibidem*). Într-un raport al MAI, era desemnat ca „membru legionar"; vezi *ibidem*, f. I (MAI, Serviciul C, 27 mai 1967).

[48] „Universul", 3 octombrie 1940, p. 4.

[49] „Universul", 19 decembrie 1940, f. 5.

[50] ACNSAS, fond Informativ, Sterie Petraşincu, I 310772, f. 2 (MAI, Direcţia VII, 14 noiembrie 1960).

[51] *Ibidem*, f. 18 (Direcţia Siguranţei Capitalei, 24 octombrie 1949).

[52] *Ibidem*, f. 12 (Fişa personală). Pentru apartenenţa lui la Mişcarea legionară, Petraşincu a fost internat în 1945 în lagărul nr. 1 Slobozia Veche (*ibidem*). Interesant este că, în timpul detenţiei, sindicatul de la Spitalul Brâncovenesc a formulat o scrisoare ce atesta că Petraşincu nu avusese activitate legionară. În 1950, el semna un angajament de colaborare cu Securitatea, oferind informaţii despre alţi foşti legionari. Vezi *ibidem*, f. 13 (Angajament, 28 februarie 1950).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin întâlniri şi dezbateri pe tema războiului italo-grec şi a noii configurări politico-teritoriale. Ei au oscilat între proiectul statului albano-român sub protecţia Italiei[53] şi crearea statului macedonean, ca expresie a unităţii latine patronate de Roma, acest din urmă curent avându-l ca lider pe Naum Nance[54]. Un al treilea proiect, al formării unui stat independent al Pindului, a provocat şi el contradicţii. O parte a susţinătorilor se pronunţau pentru o subordonare completă faţă de Italia, deoarece, ca „urmaşi ai Romei", între aromâni şi italieni nu ar fi existat nici o deosebire; iar conaţionalii din Balcani ar fi trebuit să se supună tratamentului pe care Italia eliberatoare îl aplica în zonă, în timp ce altă parte susţinea că macedoromânii trebuiau să ceară doar protecţia lui Mussolini, urmând ca ei să-şi administreze singuri şcolile şi bisericile, care „să fie conduse de români în spirit românesc"[55]. Factorul comun al tuturor acestor curente era Italia, privită ca mijloc unic de realizare a proiectului etatic. Plecând de la această premisă, cercurile macedoromâne din capitală au luat în considerare ideea formării unei delegaţii care să-i prezinte personal lui Mussolini cererile comunităţii. Tratativele pentru alcătuirea echipei şi programul vizitei, neconcretizate în final, s-au purtat la restaurantul „Consumul Gării de Nord", din strada Petru Poni, nr. 2, condus de aromânul legionar Petre Cuţumina[56].

Mult mai provocatoare a fost însă tema situaţiei conaţionalilor rămaşi în Grecia, a persecuţiilor suferite pe fondul războiului cu Italia şi a reacţiei statului român. Subiectul a fost pus pe agenda de dezbatere a SCMR, care a organizat două întâlniri de amploare cu membrii comunităţii din Bucureşti. Ambele acţiuni au fost prilejuri de informare şi polemică, la care au participat cei mai importanţi lideri ai coloniei. La 29 octombrie 1940, s-a desfăşurat o dezbatere pentru a lua atitudine faţă de evenimentele din Balcani, între participanţi numărându-se George Murnu, V. Papacostea, arhitectul Iotzu, arhitectul Culina, Sterie Ficata, Nicolae Batzaria, D. Garibaldi, fraţii Tanaşoca, Alexandru Sdrulă, Aurelian Constantinescu, Aristide Jojea, Pandele Meghea, Lascu Vanghele, I. Papamitali, Nacu Scârmă, Petre Caranica, Ion Nacu, Constantin Tega, G. Pariza, I. Zlană şi G. Caraiani. Constantin Papanace a oferit atunci informaţii despre conaţionalii rămaşi în Grecia, despre situaţia lor delicată, concluzionând că, dacă guvernul grec va acţiona împotriva familiilor lor, „vom fi nevoiţi să luăm măsuri"[57]. Teme similare au fost abordate şi cu ocazia adunării generale a SCMR din decembrie 1940, când acelaşi Papanace a transmis celor prezenţi să aibă încredere că guvernul român va face totul pentru protejarea aromânilor din Balcani[58]. Iar guvernul s-a implicat, atât Ministerul Afacerilor Străine, cât şi reprezentanţii României în statele balcanice, trimiţând note de protest faţă de persecuţiile la care erau supuşi aromânii[59] şi făcând diligenţe la Berlin pentru rezolvarea situaţiei.

Poziţia tranşantă a României din octombrie-noiembrie 1940 a avut la bază mai ales informări venite pe filiera aromână. Papanace şi restul înalţilor funcţionari români preluau ştiri venite pe canale personale, de la propriile familii rămase în Balcani sau de la reţelele aromâne cu legături atât în ţară cât şi în zona frontului. Unele informaţii erau

[53] ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 159, 1940, f. 6 (Notă SSI, 10 septembrie 1940).
[54] *Ibidem*, f. 14 (Notă SSI, 5 octombrie 1940).
[55] *Ibidem*, f. 19.
[56] *Ibidem*, f. 15. Petre Cuţumina era fratele lui Stavre Cuţumina. Vezi ACNSAS, fond Penal, Cuţumina Stavre, P 050966, vol. 2, f. 15 (Corpul Detectivilor, Grupa I-a, 20 martie 1941).
[57] „Universul", 30 octombrie 1940, p. 9.
[58] „Universul", 12 decembrie 1940, p. 6.
[59] Aceste persecuţii erau realizate de autorităţile greceşti care incriminau legăturile şi ajutorul dat de aromâni trupelor italiene.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însă exagerate, pe fondul implicării emoţionale, al legăturii de sânge dintre aromânii din Bucureşti şi victimele armatelor greceşti. Notele diplomatice ale unor miniştri acreditaţi în zonă atenuau dimensiunea dezastrului. Ele prezentau mai echilibrat realităţile, indicând un număr mai mic de arestaţi şi arătând contextele particulare în care se făceau acele reţineri. Altfel spus, timp de aproximativ două luni a fost un adevărat război al informaţiilor, purtat de structurile diplomatice neafiliate şi legionarii din aparatul guvernamental şi din structurile externe.

În şedinţa Consiliului de Miniştri din 20 noiembrie 1940, Constantin Papanace susţinea că, din datele deţinute, 200 de aromâni fuseseră deportaţi de autorităţile greceşti, iar în regiunea Veria, care se afla la 150 km depărtare de front, aproape zilnic se făceau arestări, toţi prizonierii fiind duşi în direcţii necunoscute. Concluzia lui era că operaţiunea avea un caracter general, grecii folosindu-se de prilejul războiului „pentru a distruge elementul nostru de acolo”[60]. Ştirile alarmante venite dinspre Papanace, dar şi de la Sima, care informau asupra atrocităţilor săvârşite de greci în regiunea Grebena şi a abuzurilor de la Samarina şi Breaza, l-au determinat pe Mihai Antonescu să trimită o notă diplomatică la Atena, pe un ton categoric; îl însărcina pe ministrul român din capitala elenă să protesteze contra tuturor măsurilor îndreptate împotriva românilor şi, totodată, îl convoca pe ministrul grec la Bucureşti, Colas[61]. În acelaşi context, Ion Antonescu declara că, „dacă se mai repetă asemenea cazuri de maltratare a populaţiei aromâne, am să iau toţi grecii din România şi am să-i bag în lagăre de concentrare”[62]. Totuşi, tonul mai moderat al telegramelor primite din Balcani, veştile echilibrate oferite de ministrul Gane[63], asigurările oferite de Colas, implicarea oficialilor români în ameliorarea unor cazuri punctuale, dar şi perspectiva tot mai ameninţătoare asupra unui posibil atac britanic asupra României, în condiţiile conflictului ce putea izbucni între Bucureşti şi Atena, au contribuit la schimbarea poziţiei exprimate de Ion Antonescu şi de guvern[64].

Modificarea discursului şi incriminarea liderilor aromâni legionari pentru excese şi abuzuri s-a produs şi pe fondul acţiunilor de forţă adoptate de aceştia faţă de membrii comunităţii elene din România. La mijlocul lui octombrie 1940, preferând să-şi facă singuri dreptate şi să ofere un răspuns energic la persecuţiile instrumentate de greci în Balcani, un grup de studenţi aromâni legionari, în frunte cu Dodu, membru al poliţiei legionare, au ridicat din Bucureşti şi Constanţa câţiva lideri ai minorităţii greceşti, pe care i-au sechestrat într-o pădure din jurul capitalei[65]. Protestele ministrului grec la Bucureşti şi riscurile unei crize externe la acea dată l-au determinat pe Ion Antonescu să-i cheme la discuţii pe liderii aromânilor. Din delegaţie au făcut parte Constantin Papanace, George Murnu, Nicolae Batzaria, Sterie Petraşincu şi Petre Papacostea[66]. Papanace a afirmat cu acea ocazie că macedoromânii legionari „nu vor mai tolera ca pe viitor să fie la cheremul fanarioţilor”, că se străduieşte să potolească revolta legitimă a

[60] *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. I (sept.-dec. 1940), ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Aurelian Teodorescu, Bogdan Florin Popovici, Bucureşti, 1997, p. 509 (Consiliul de Miniştri, 26 noiembrie 1940).

[61] *Ibidem.*

[62] *Ibidem*, p. 510.

[63] El scria într-o notă adresată lui Mihai Antonescu că nici unui român nu i s-a luat viaţa. Vezi *ibidem*, p. 536 (Consiliu de Cabinet, 29 noiembrie 1940).

[64] Ion Antonescu recunoştea că din 100 de informaţii pe care le primeşte, abia una este justă (*Mărturiile lui Constantin Papanace. Un document al cauzei aromânilor. Uneltiri criptostrăine pe lângă mareşalul Ion Antonescu în timpul regimului legionar*, manuscris îngrijit şi prefaţat de Justin Tambozi, Constanţa, 1996, p. 26).

[65] *Ibidem*, p. 25; *Stenogramele şedinţelor…*, p. 509 (Consiliul de Miniştri, 26 noiembrie 1940).

[66] *Mărturiile lui Constantin Papanace…*, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conaţionalilor faţă de evenimentele din Grecia, dar dacă violenţele vor continua, el nu mai garantează liniştea din ţară[67]. Antonescu a susţinut atunci ceea ce afirmase şi în cadrul şedinţei de guvern din 26 octombrie 1940: că măsurile de luat trebuiau să rămână în cadrul legal şi să nu fie acţiuni izolate şi arbitrare[68]. Sechestrarea grecilor de către structurile paramilitare legionare l-a determinat să afirme în cadrul Consiliului de Miniştri că „suntem o ţară de anarhie" şi să-şi exprime temerile faţă de eventuale raiduri britanice asupra României, pentru a-şi proteja partenerul strategic[69]. Cei 12 greci au fost în cele din urmă eliberaţi, dar abuzurile instrumentate de primarul legionar din Constanţa, Traian Puiu, care exercita presiuni asupra conducerii comunităţii elene locale pentru a contribui cu 5 milioane de lei la ajutorarea populaţiei sărace[70] şi pretenţiile materiale tot mai mari ale coloniştilor aromâni, au schimbat fundamental percepţia pe care Ion Antonescu o avea faţă de această comunitate. În cadrul Consiliului de Cabinet din 4 decembrie 1940, lt.-col. N. Dragomir, ministrul Coordonării şi Statului Major Economic, semnala că prefecţii din Râmnicu Sărat şi Putna întâmpinau dificultăţi cu macedoromânii, care cereau să fie împroprietăriţi, pretinzând terenuri pentru lucru şi locuinţe. Reacţia lui Antonescu a fost atunci tranşantă: „Papanace trebuie pus la punct […]. Nu e admisibilă o asemenea atitudine. Este anarhie în ţară. Să se interzică macedonenilor să circule, să se ducă la prefecturi ca să ceară găzduire […]. Trebuie să fie disciplinaţi. S-au dus la legaţia greacă şi l-au ameninţat pe ministru că-l omoară. Ei cred că-şi pot permite mijloace macedonene şi creează dificultăţi în stat. Eu am raporturi economice şi există atitudini care sunt absolut indispensabile pentru bunul trai al economiei statului. Sunt anume reguli pe plan internaţional"[71]. Tot acest context a produs divorţul ireversibil al lui Ion Antonescu de aromânii stabiliţi în ţară, cu atât mai mult cu cât „balcanizarea"/radicalizarea acţiunilor Mişcării legionare[72] şi participarea la „rebeliune"[73] a unor aromâni înregimentaţi i-au clasificat nu doar moral, ci şi penal.

O analiză a rolului jucat în evenimentele din ianuarie 1941 este dificil de recompus, în măsura în care autorităţile statului nu i-au identificat etnic pe cei arestaţi, iar memoriile şi mărturiile orale ocolesc subiectul. Amploarea implicării aromânilor în „rebeliune" este sugerată de tensiunile apărute în rândul legionarilor rămaşi în ţară, unii, conduşi de profesorul C. Stoicănescu, cerând nu mai puţin decât excluderea din mişcare a lui Papanace şi a altor şefi macedoromâni, pe motiv că ar fi responsabili de tulburările din 21-23 ianuarie[74]. Rolul major şi dominanta violentă a grupării macedoromâne reies şi din „rechizitoriul" întocmit de Poliţia Capitalei lui Gh. Caranica, aromân legionar,

[67] *Ibidem*, p. 33.

[68] *Ibidem*, p. 34; Ion Antonescu declara în şedinţa de guvern că statul trebuie să ia măsuri, nu indivizii. Vezi *Stenogramele şedinţelor…*, p. 510 (Consiliul de Miniştri, 26 noiembrie 1940).

[69] *Stenogramele şedinţelor…*, p. 510 (Consiliul de Miniştri, 26 noiembrie 1940).

[70] Abuzul a fost în atenţia Direcţiei Generale a Poliţiei, care l-a avertizat pe primar să înceteze presiunile, altminteri urmând să suporte consecinţele; atitudine a luat şi ministrul Greciei, care ameninţa Ministerul Afacerilor Străine cu efecte negative asupra relaţiilor bilaterale (Puiu Dumitru Bordeiu, *op. cit.*, p. 278).

[71] *Stenogramele şedinţelor…*, p. 554, 556 (Consiliul de Cabinet, 4 decembrie 1940).

[72] Henry Spitzmuller, însărcinat cu afaceri al Franţei la Bucureşti, constata şi el, într-o scrisoare adresată Ministerului Afacerilor Străine francez, în ianuarie 1941, că Mişcarea legionară este „o grupare de fanatici, cuprinzând mult mai puţini ideologi decât partizani ai terorismului revoluţionar". Vezi Ottmar Traşcă, Ana Maria Stan, *Rebeliunea legionară în arhivele străine*, Bucureşti, 2002, p. 377 (Depeşa 49, Henry Spitzmuller către Ministerul Afacerilor Străine francez, 28 ianuarie 1941).

[73] Utilizăm termenul „rebeliune" deşi există încă numeroase dezbateri privind caracterul acţiunii din ianuarie 1941. Nu ne pronunţăm asupra subiectului, care depăşeşte sfera noastră de interes, ci doar reluăm, cu rezervele de rigoare, cel mai uzitat termen din panoplia existentă.

[74] ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 2, 1941, vol. II, f. 178 (Prefectura Poliţiei Capitalei, Buletin informativ, 6 martie 1941).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

calificat drept terorist de organele de anchetă. Originar din Silistra şi student la Politehnică, Gh. Caranica a organizat, în calitate de comisar-şef la Chestura Poliţiei Braşov, mai întâi „rebeliunea" în oraşul unde domicilia, blocând sediul chesturii şi transmiţând la radio ştiri alarmante conform cărora capitala urma să fie luată cu asalt; apoi a fost chemat la Bucureşti şi a primit ordin de la Sima să coordoneze echipe teroriste care să organizeze atentate[75]. Gh. Caranica a făcut parte dintr-un prim lot de arestaţi în urma „rebeliunii", care s-a ridicat la 960 de persoane[76]. Până în august 1942, numărul celor încarceraţi s-a ridicat la 6.410[77], din care 2.234 eliberaţi în cursul cercetărilor, 2.774 condamnaţi şi 1.402 achitaţi. Alţi 3.165 au fost deferiţi justiţiei militare în stare de libertate şi 3.147 au fost judecaţi în aceeaşi stare, din care 1.689 rebeli au fost condamnaţi şi 1.458 achitaţi[78]. Pentru a utiliza acest potenţial uman pe front şi pentru a remedia erorile din sistem şi excesul de zel care trimisese după gratii şi persoane dovedite ulterior nevinovate[79], Ion Antonescu a dat mai întâi, în aprilie 1941, un decret-lege de suspendare a pedepselor sub cinci ani[80], iar în ianuarie 1943 a realizat o nouă triere a internaţilor din lagărele Târgu Jiu, Tismana şi Govora, care îi găzduiau pe rebeli[81]. Din totalul de 1.510 prizonieri aflaţi atunci în custodia celor trei închisori, doar 562 au mai fost reţinuţi, 265 fiind eliberaţi pentru a fi trimişi pe front în Caucaz, alţi 683, mai ales din mediul rural, fiind eliberaţi necondiţionat[82]. Cei internaţi şi-au organizat

[75] *Ibidem*, f. 118 (Prefectura Poliţiei Capitalei, Raportul zilei, 24 februarie 1941); *ibidem,* f. 72 (Prefectura Poliţiei Capitalei, Raportul zilei, 27 februarie 1941).

[76] *Evenimentele din ianuarie 1941 în arhivele germane şi române,* vol. I, ed. Radu-Dan Vlad, Bucureşti, 1998, p. 64 (Adresa Parchetului Militar al Capitalei către Comandamentul Militar al Capitalei, 24 ianuarie 1941). Din datele deţinute de Direcţia Siguranţei, din cadrul Direcţiei Generale a Poliţiei, la 25 ianuarie 1941 existau 595 de arestaţi din mediul urban (138 de legionari, trei comunişti) şi 14 din mediul rural, după cum urmează: 50 la Braşov, unul la Buzău, 67 la Giurgiu, unul la Brăila, 20 la Fălticeni, şase la Rădăuţi, 450 la Caransebeş (s-au opus ocupării poliţiei şi primăriei de către armată), 14 în judeţul Ilfov. Din aceleaşi evidenţe rezultă că au fost 28 de morţi în mediul urban (11 legionari, 15 manifestanţi de ocazie, un soldat şi un procuror de la Alba Iulia, care pentru a nu fi prins de legionari s-a aruncat de la fereastră) şi 91 în mediul rural (doi legionari şi 89 evrei); la care se adaugă cei 64 de creştini şi 116 evrei de la Institutul Medico-Legal din Bucureşti şi doi ofiţeri şi 16 soldaţi de la Spitalul Militar din capitală. Au mai fost 78 de răniţi în oraşe (18 legionari, şapte manifestanţi de ocazie, 46 evrei şi şapte militari) şi trei la sate (doi evrei şi un sergent). Vezi ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 246, 1941, f. 242-244 (Direcţia Siguranţei, Situaţia din 25 ianuarie 1941: morţi, răniţi şi arestaţi cu ocazia rebeliunii). Carol Iancu susţine că în timpul „rebeliunii" au fost ucişi 120 de evrei, alţi 1.107 capi de familie fiind în evidenţe ca victime ale distrugerilor şi jafurilor. Vezi Carol Iancu, *Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940-1944). Documente diplomatice franceze inedite*, Iaşi, 2001, p. 25.

[77] Numărul legionarilor arestaţi până în august 1941 a fost mai mare (13.400 de oameni), din care o parte au fost eliberaţi (detalii vezi în Ilarion Ţiu, *op. cit.*, p. 43).

[78] ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 200, 1942, f. 1 (Subsecretariatul de Stat al Poliţiei şi Siguranţei Statului, col. C. Păiş, 31 august 1942).

[79] Col. N. Pătruţoiu constata, încă din iulie 1941, că în lagărul de la Târgu Jiu au fost trimişi 57 de legionari, ale căror motive de internare nu erau dovedite suficient, bazându-se pe relatările celorlalţi inculpaţi; vezi ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 246, 1941, f. 67 (Ministerul Afacerilor Interne, Cabinetul Secretarului General, col. N. Pătruţoiu, 7 iulie 1941). Chiar Ion Antonescu recunoştea în februarie 1943 că s-au făcut greşeli încarcerându-se persoane doar pe motivul că au figurat cândva pe un tabel legionar; vezi ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 5, 1942, f. 174 (Referatul Consiliului de ordine internă, 19 februarie 1943).

[80] Sursele legionare acreditau ideea că acel decret-lege a fost dat ca urmare a insistenţelor Germaniei. Vezi ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 15, 1941, vol. I, f. 19 (Prefectura Poliţiei Capitalei, Buletin informativ, 24 aprilie 1941).

[81] Alte penitenciare cu legionari erau: Aiud, Deva, Alba Iulia, Işalniţa, Ocnele Mari (DANIC, DGP, 199/1941, f. 19, *apud* Ilarion Ţiu, *op. cit.*, p. 60).

[82] Din cei 1.510 deţinuţi, 740 erau din mediul urban (42 dintre ei originari din Bucureşti), 770 din mediul rural, 1.438 de bărbaţi şi 72 de femei. Vezi ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 5, 1942, f. 116-117 (Cabinetul militar al Conducătorului Statului, col. Diaconescu, Rezumat al Consiliului de ordine internă, 22 ianuarie 1943).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

propria structură de conducere formată din Victor Vojen, Radu Gyr, P. P. Panaitescu şi Traian Brăileanu, care erau în siajul grupării simiste[83].

Consecinţele penale ale „rebeliunii" au fost însoţite şi de efecte materiale. Prin Legea 258 din 29 martie 1941, bunurile care au aparţinut Mişcării legionare au trecut în patrimoniul statului, procesul fiind în sarcina unui serviciu special din cadrul Direcţiei lichidări, a Subsecretariatului de Stat al Românizării, Colonizării şi Inventarului. Până în august 1944, acest patrimoniu a fost lichidat în două feluri: toate materiile prime ale Ajutorului legionar au fost cedate în baza unei rezoluţii ministeriale Consiliului de Patronaj, iar celelalte bunuri aflate în proprietatea Mişcării, sub diverse titluri, au fost predate Consiliului Naţional de Românizare. În fiecare comună în care a funcţionat o unitate legionară s-a instituit, sub preşedinţia primarului, o comisie locală, aflată în subordinea comisiei judeţene, în frunte cu prefectul. Toate bunurile colectate de legionari în campania cunoscută sub numele „Bătălia materiilor prime" au fost împărţite de stat[84], ca de altfel şi patrimoniul Străjii Ţării, în valoare de 806.756.071 de lei, predat Subsecretariatului de Stat al Educaţiei Extraşcolare[85].

„Rebeliunea" a marcat începutul unei noi etape în evoluţia Mişcării legionare[86], etapă de dezagregare, în care cei mai mulţi lideri s-au refugiat în Germania şi au creat proiecte concurente. Membrii rămaşi în ţară fie au cunoscut sistemul carceral, fie s-au aflat sub lupa poliţiei şi într-o căutare perpetuă de oameni, proiecte şi acţiuni. Liderul neîncoronat al grupului macedoromân, Constantin Papanace, s-a refugiat şi el în Germania. Adăpostit mai întâi în sediul Serviciului Securităţii germane din România, alături de Horia Sima, Vasile Iasinschi, Corneliu Georgescu, Ilie Gârneaţă şi Constantin Stoicănescu, Papanace, deghizat în ofiţer german, a plecat la jumătatea lui februarie 1941 la Viena şi apoi la Berlin[87]. A fost judecat în lipsă, în lotul Sima, Iasinschi, Petraşcu, Trifa, Grozea, Gârneaţă, Sârbu, Borobaru şi Georgescu, şedinţa din 16 iunie 1941 stabilind muncă silnică pe viaţă, 12 ani de detenţie corecţională şi 12.000 de lei amendă[88]. Până în decembrie 1942, Papanace, ca de altfel toţi capii legionari din exil, a avut libertate de mişcare, în limitele angajamentelor luate faţă de Reich, şi a menţinut contactul cu România prin curieri[89]. Statutul special deţinut de liderii gardişti din Germania, dar şi influenţa întreţinută în ţară prin emisari sau prin mistica propagată pentru a resolidariza grupul au alimentat informaţii contradictorii, unele confirmate, iar

[83] *Ibidem*, f. 100-101 (Direcţia Generală a Poliţiei, Notă, 28 ianuarie 1943).

[84] Au fost date 508.430 kg fier vechi, în valoare de 1.198.468 lei, către uzinele Reşiţa şi alte 870.150 kg, în valoare de 1.886.790 lei, Consiliului de Patronaj. Au mai fost vândute 323.300 kg metale neferoase, în valoare de 144.139 lei, şi predate Consiliului de Patronaj alte 3.483.085 kg. 1.225.000 kg păr de porc, însumând 24.500 lei, au fost vândute Penitenciarului Militar Târgşor (Prahova) şi 379.000 kg (7.580 lei) date Consiliului, iar cauciucul a fost vândut Departamentului Geniu Mogoşoaia. Cele mai multe dintre unităţile Ajutorului legionar, mai ales cantinele, au fost preluate de administraţiile locale, fiind transformate în cantine şcolare sau comunale; toate bunurile care puteau fi întrebuinţate pentru asistenţa socială şi dotarea spitalelor militare au fost şi ele luate Ajutorului legionar şi oferite Consiliului de Patronaj, ca de altfel toate imobilele, terenurile şi acţiunile. Vezi ANR, fond Subsecretariatul de Stat al Românizării, Colonizării şi Inventarului, Direcţia lichidări externe, dosar 2, 1941, f. 46-51 (Direcţia lichidări către Centrul Naţional al Românizării, 14 august 1944).

[85] *Ibidem.*

[86] Etapa a fost profeţită se pare de Corneliu Codreanu sub denumirea „Mlaştina deznădejdii". Legionarii din epocă susţineau că Zelea Codreanu ar fi prevestit traversarea acestei etape, marcată de dificultăţi, ultima în calea victoriei definitive a Mişcării. Vezi ACNSAS, fond Documentar, dosar 6123, 1944, f. 93 (Inspectoratul General de Poliţie Ploieşti, Dare de seamă, 6 iunie 1944).

[87] Ilarion Ţiu, *op. cit.*, p. 38.

[88] *Ibidem*, p. 51.

[89] *Ibidem*, p. 102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

altele infirmate de autorităţile statului şi sursele legionare. Cele mai multe informări ale Direcţiei Generale a Poliţiei şi Serviciului Special de Informaţii constată însă rolul major jucat de Papanace în exil, acela de coagulant al unei alternative la gruparea Sima şi de „lider spiritual" al macedoromânilor legionari. El a fost desemnat, alături de Iasinschi, să intermedieze relaţiile între Mişcarea legionară şi guvernul german[90]. După afirmaţiile unei surse a Serviciului Special Român, ar fi stabilit relaţii personale cu Himmler, devenind unul dintre „intimii şi colaboratorii acestuia în problemele sud-est europene"[91]. Din relatările aceloraşi informatori, Papanace pare să fi avut acces la Wilhelm Strasse pentru toate problemele Orientului Apropiat şi ale Peninsulei Balcanice, fapt ce îi conferea o autoritate sporită între refugiaţii din Germania[92]. Şi poate tocmai această relaţie specială cu autorităţile naziste, coroborată cu relativa libertate de mişcare din prima parte a exilului, cu precaritatea surselor informative româneşti şi cu intoxicările venite pe filieră legionară i-au creat lui Papanace un ascendent semnificativ, dar în esenţă volatil. Prezenţa lui a fost semnalată în 1942 la Roma, pentru a forma un Comitet macedoromân legionar în cadrul Şcolii române din capitala italiană[93]. Şi tot în seama lui s-a pus atât cererea către guvernul Reich-ului, din martie 1942, pentru formarea unor grupuri de legionari înrolaţi pe frontul din URSS, cât şi invitaţia din partea reprezentantului Falangei din Barcelona pentru a vizita Spania[94]. Informaţiile despre deplasările în afara Germaniei pot stârni controverse în măsura în care unele au fost infirmate ulterior, iar altele par simple speculaţii, puţin credibile. În acest registru se înscrie nota privind venirea în ţară a lui Papanace, în iunie 1942, pentru a cerceta posibilităţile de a forma un stat independent macedo-albanez; sau vizita la Veria, din septembrie, cu scopul organizării conaţionalilor în perspectiva creării unui stat independent sub egida Germaniei[95]. Informaţia reîntoarcerii în ţară a fost singulară, neconfirmată de alte documente şi dificil de imaginat în contextul supravegherii speciale pe care autorităţile statului o rezervau liderilor legionari; cât despre episodul Veria, acesta a fost semnalat în altă notă din ianuarie 1943, dar infirmată ulterior de poliţia română[96].

Fuga lui Sima în Italia, în decembrie 1942[97], a anulat orice posibilitate de deplasare pentru legionarii din Germania şi a oprit şirul speculaţiilor pe tema prezenţei

[90] *Ibidem.*

[91] ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 2, f. 27 (Sursa Rufu, 15 decembrie 1942).

[92] *Ibidem.*

[93] ACNSAS, fond Informativ, Constantin Papanace, I 210821, vol. 1, f. 82 (Consiliul Securităţii Statului, Inspectoratul de Securitate al Municipiului Bucureşti, Sinteză informativă, 9 iunie 1969); ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 2, f. 46 (Extras din arhiva Serviciului de Informaţii, 14 martie 1945).

[94] ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 2, f. 46 (Extras din arhiva Serviciului de Informaţii, 14 martie 1945).

[95] *Ibidem,* f. 63-64 (Material extras din dosarele de problemă care nu a putut fi ataşat dosarului personal, 13 iunie 1951).

[96] Această vizită, din ianuarie 1943, ar fi avut ca obiectiv „răspândirea doctrinei legionare" în rândul aromânilor şi stimularea procesului de înrolare a voluntarilor în armata italiană. Este evidentă diferenţa de program între cele două deplasări menţionate în documentele româneşti: pe de o parte, Papanace ar fi militat pentru formarea unui stat independent macedo-albanez sub egida Germaniei, nu a Italiei, cunoscută fiind preeminenţa proiectului italian şi susţinerea de care beneficia în rândul aromânilor; pe de altă parte, el activa pentru întărirea armatei italiene; vezi *ibidem*, f. 28 (Prefectura Poliţiei Capitalei, 6 februarie 1943). Este la fel de greu de imaginat că Papanace să fi avut două vizite la Veria într-un interval atât de scurt. Contextul războiului şi al operaţiunilor militare în Balcani, dificultatea tranzitării unor spaţii atât de întinse şi supravegherea autorităţilor române exercitată cu sprijinul aliaţilor – vezi în acest sens reţeaua informativă bine pusă la punct din Banat – fac din această ipoteză una puţin plauzibilă.

[97] În decembrie 1942, Ion Antonescu a solicitat guvernului german să permită reîntoarcerea în ţară a unui grup de legionari, care să fie cooptaţi la conducere, cu condiţia ca cei care se făceau vinovaţi de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Constantin Papanace în diferite zone de importanţă strategică. În plus, actul personal al liderului Mişcării, care nu a respectat voinţa celorlalţi membri şi a atras, prin insubordonarea faţă de autorităţile germane, internarea tuturor în lagărele de la Dachau şi Buchenwald, a marcat ruptura definitivă între grupul simist şi cel coagulat în jurul lui Ilie Gârneaţă, la care se va asocia şi Papanace[98]. Unele surse susţin că acesta era în grupul Gârneaţă încă din 1941 şi încerca schimbarea lui Sima[99], altele că aderase în 1943 la disidenţa antisimistă a lui Milea Lazăr, aflat în lagărul de la Weimar[100]. Rămas în Germania până la finalul războiului, Papanace pare să fi jucat un rol important, dincolo de hiperbolizările reţelelor informative legionare, între liderii exilaţi după ianuarie 1941; dar nu suficient pentru a coagula un grup alternativ puternic, fie el şi macedonean. Aura construită în jurul personalităţii sale a contribuit însă, într-o oarecare măsură, la menţinerea grupului de macedoromâni legionari rămaşi în ţară, aflaţi în căutarea liderilor şi a proiectului politic.

Fuga celor mai importanţi lideri în Germania, arestările şi atenta lor supraveghere au dus, de altfel, la suprimarea activităţii cuiburilor din ţară până în mai 1941, când s-au înregistrat primele semne de reorganizare a structurilor legionare[101]. Cel de-al treilea Comandament al Mişcării l-a avut în frunte mai întâi pe Vasile Boldeanu, „investit de Sima înainte de a pleca în Germania”[102]. El a fost arestat în iunie 1941, iar succesorul desemnat de acesta, Radu Greceanu, a fost mobilizat şi a murit pe frontul de est. În aceste condiţii, între jumătatea lui 1941 şi începutul lui 1942 nu a existat un nucleu de conducere a Mişcării, cuiburile funcţionând autonom[103]. În cele din urmă, Sima şi-a dat acordul pentru numirea lui Iosif Costea, fost prefect de Hunedoara, la conducerea „Comandamentului de prigoană”, avându-i alături pe Petre Lăzărescu, Ovidius Comşa, Gh. Manu şi Grigore Baciu. Aflând că este urmărit, Costea s-a refugiat în Banatul sârbesc, lăsând locul lui Baciu[104].

Multe din structurile Mişcării legionare create până în ianuarie 1941 au subzistat şi în perioada următoare. Cea mai importantă organizaţie a fost Corpul Muncitoresc Legionar, bine reprezentat în întreprinderi ca Societatea de Tramvaie Bucureşti sau CFR şi condus succesiv de Tibi Teodorescu, Ioan Popa, Sergiu Marcoci şi Constantin Teofănescu[105]. A urmat Corpul Studenţilor Legionari, ce a funcţionat independent, sub

producerea „rebeliunii”, între care Horia Sima, Nicolae Pătraşcu, Dimitrie Grozea, Constantin Stoicănescu, să rămână în Germania. Şedinţa Comandamentului legionar acceptă propunerea, însă în aceeaşi zi, utilizând paşaportul profesorului Klein de la Institutul germano-român, cu care semăna, Sima pleacă spre Roma fără ştirea celorlalţi legionari sau a guvernului german. El încerca să se întâlnească cu Mussolini pentru a-l determina să medieze o înţelegere Hitler-Antonescu, cu scopul reîntoarcerii lui în ţară ca şef al Mişcării. Guvernul de la Berlin l-a arestat pe Sima şi a internat tot grupul în lagăre, ca deţinuţi politici, unde aveau să rămână până în august 1944. În acelaşi timp, Comandamentul legionar l-a destituit pe Sima din funcţia de conducător al Mişcării. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Constantin Papanace, I 210821, vol. 1, f. 244 (Declaraţia lui Dumitru Baciu, 3 februarie 1954).

[98] Aderarea la grupul Gârneaţă este confirmată şi de Eugen I. Theodorescu. Vezi *ibidem*, f. 253 (Declaraţia lui Eugen I. Theodorescu, 11 mai 1954).

[99] *Ibidem*, f. 64 (Material de la informatorul Vintilă, 1954).

[100] *Ibidem*, f. 82 (Consiliul Securităţii Statului, Inspectoratul de Securitate al Municipiului Bucureşti, Sinteză informativă, 9 iunie 1969). O notă a Serviciului Special de Informaţii scria despre gruparea antisimistă a lui Mille Lefter, constituită în vara lui 1943, la Weimar. Vezi ACNSAS, fond Penal, P 13997, vol. 2, f. 34 (Serviciul de Informaţii, Fişe).

[101] DANIC, DGP, dosar 262, 1940, f. 45, *apud* Ilarion Ţiu, *op. cit.*, p. 73.

[102] *Ibidem.*

[103] *Ibidem,* p. 76.

[104] *Ibidem,* p. 78.

[105] *Ibidem,* p. 81-82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

directa coordonare a Comandamentului[106]. El era împărţit pe centre universitare, la rândul lor divizate în grupuri, cuprinzând mai multe facultăţi, unităţi (facultăţi), familii (secţii de specialitate ale facultăţilor) şi cuiburi (ani de studii)[107]. Se mai adaugă Frăţiile de Cruce şi un serviciu special de curieri, înfiinţat în vara lui 1941, care transmitea informaţiile spre teritoriu şi colecta bani pentru familiile celor arestaţi[108].

Disputele pentru şefia Mişcării legionare şi strategia pe care aceasta trebuia să o adopte în noul context au provocat regrupări în cadrul organizaţiei şi multiplicarea centrelor de putere. Exista, pe de o parte, gruparea simistă, de factură radicală, condusă de „Comandamentul de prigoană", care nu accepta nici un compromis politic şi care îşi propunea venirea la putere prin orice mijloace[109]. Pe de altă parte, moderaţii formau mai multe tabere, între care cea mai importantă, până în noiembrie 1941, a fost gruparea strânsă în jurul familiei Codreanu. Alături de Ion Dumitrescu Borşa, Ion Dumitrescu Zăpadă şi Decebal Codreanu, Ion Zelea Codreanu le-a propus legionarilor să facă declaraţii de supunere faţă de Ion Antonescu, însă apelul nu a avut efectul scontat. Acest nucleu a fost puternic afectat de moartea lui Ion Codreanu, din noiembrie 1941[110]. Alte grupări moderate, adepte ale înţelegerii cu Antonescu[111], au fost structurate în jurul lui Vasile Noveanu şi Augustin Bideanu[112] sau al lui Radu Mironovici, împotriva căruia „septembriştii"[113] grupaţi în jurul lui Sima încep o campanie de neutralizare.

Această pluralitate a centrelor de putere, alături de arestările din 1941, exilul liderilor şi supravegherea poliţiei au dus la restrângerea posibilităţilor de exprimare şi acţiune. Constanta întregii perioade a rămas atragerea şi selectarea riguroasă a oamenilor pentru refacerea reţelelor distruse după „rebeliune", direcţie acompaniată şi de reactivarea legăturilor şi a cuiburilor, permanentizarea şi intensificarea întâlnirilor, ridicarea moralului membrilor şi, spre 1943, infiltrarea în instituţiile de stat[114].

---

[106] *Ibidem*, p. 88.

[107] ASRI, fond D1, dosar 9641, 1942-1943, f. 120-122 şi fond D, dosar 909, 1941-1945, f. 244-245, *apud* Tiberiu Tănase, *Feţele monedei. Mişcarea legionară între 1941-1948*, Bucureşti, 2010, p. 108.

[108] Ilarion Ţiu, *op. cit.*, p. 76.

[109] Tiberiu Tănase, *op. cit.*, p. 153.

[110] Ilarion Ţiu, *op. cit.*, p. 69-70.

[111] De exemplu, Radu Mironovici a primit din partea lui Ion Antonescu misiunea de a forma Grupul legionarilor moderaţi, dintre intelectualii rămaşi în ţară, care apoi să poată fi încadraţi în guvern. Vezi ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 201, 1942, f. 6 (Agentura Ardeal, Centrul Turda, 13 aprilie 1942).

[112] Ilarion Ţiu, *op. cit.*, p. 71; Tiberiu Tănase, *op. cit.*, p. 153.

[113] Unii legionari din ţară şi dintre cei fugiţi şi-au luat numele de „septembrişti", adică luptători din luna septembrie, când Mişcarea legionară a venit la putere. Vezi ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 201, 1942, f. 6 (Agentura Ardeal, Centrul Turda, 13 aprilie 1942).

[114] Conform unei dări de seamă a Inspectoratului de Poliţie Mureş, activitatea rebelilor se rezuma, spre sfârşitul lui 1941, la refacerea tuturor organizaţiilor şi la adunarea de fonduri pentru ajutorarea celor din închisori. Propaganda se făcea „de la om la om" şi se încerca întărirea convingerii că Mişcarea legionară va ajunge din nou la putere; vezi ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 6, 1941, f. 137 (Inspectoratul Regional de Poliţie Mureş, Alba Iulia, Dare de seamă, 1 noiembrie – 1 decembrie 1941). Poliţia Blaj raporta, în februarie 1942, că legionarii din sectorul supravegheat nu sunt organizaţi şi nici nu au conducători, manifestând o atitudine paşnică; vezi ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 19, 1942, f. 6 (Poliţia Blaj către Inspectoratul Regional de Poliţie Mureş, 26 februarie 1942). Inspectoratul Regional de Poliţie Galaţi constata, la începutul lui 1942, că tendinţa în cadrul Mişcării legionare era de regrupare a forţelor, prin verificarea membrilor şi excluderea celor „nedemni", propaganda realizându-se „de la om la om"; vezi ACNSAS, fond Documentar, dosar D 3989, 1942, f. 238 (Inspectoratul Regional de Poliţie Galaţi, Dare de seamă, 25 ianuarie – 25 februarie 1942). Coordonate similare (reorganizare, acţiune prudentă, strângeri de fonduri, selectare de cadre, ordine privind infiltrarea în instituţii de stat) rezultă şi din rapoartele făcute de structurile de poliţie din tot cuprinsul României, pe întreaga perioadă de referinţă; vezi ACNSAS, fond Documentar, dosar D 3989, 1942, f. 150 (Inspectoratul Regional de Poliţie Iaşi, Dare de seamă, 24 ianuarie – 24 februarie 1942); ACNSAS, fond Documentar, dosar D 6072, 1943, f. 70 (MAI Cabinet, Sinteză informativă asupra

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În aceste limite s-a desfăşurat şi activitatea aromânilor legionari, conduşi în ţară, pentru foarte scurt timp, până în februarie 1941, de Stavre Cuţumina[115]. Cea mai dinamică grupare, după ianuarie 1941, a fost cea a studenţilor concentraţi în capitală şi organizaţi pe facultăţi[116]. Centrele de comandă au fost pe rând două cămine care găzduiau cu predilecţie studenţi aromâni: căminul „Asistenţa Universitară" şi „Vasiliu Bolnavu" din Piaţa Amzei, ultimul fiind condus de Ştefan Belcu[117] şi Ion Zeana[118]. Problema liderului acestei structuri rămâne însă nerezolvată[119], în condiţiile în care informările poliţiei indică mai multe persoane învestite cu această funcţie în intervalul mai-iunie 1941[120]. Este vorba despre Sterie Ficata[121] menţionat la 19 mai 1941, Naca Eftimie de la Academia Comercială, care a preluat la 26 mai conducerea studenţilor aromâni legionari de la Şola Cristu[122], şi Ion Ciumeti, aflat în funcţie la 10 iunie 1941[123]. Ciumeti[124] s-a încadrat în Mişcarea legionară din 1938, făcând parte din grupul de conducere la nivelul Facultăţii de Drept din Bucureşti[125]. În perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941 a fost trimis la Constanţa, la Camera de Comerţ, ca inspector general cu românizarea, având şi funcţia de instructor legionar[126]. În 1941 a plecat în Grecia, alături de alţi 12 conaţionali, între care Nicolae Hagibila, Mihai Hagibila, Gh. Teguianu, Gh. Perdichi, Stere Papahagi, sperând să se poată pune în slujba Italiei, pentru a forma un stat macedonean sub tutela Italiei[127].

rapoartelor prefecţilor pe luna noiembrie 1943); *ibidem*, f. 81 (Prefectura judeţului Constanţa, Dare de seamă, 1-30 noiembrie 1943); ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 7, 1943, f. 38 (Prefectura Poliţiei Capitalei, 15 ianuarie 1943); ACNSAS, fond Documentar, D 11911, 1943, f. 84 (Inspectoratul Regional de Poliţie Craiova, Dare de seamă, 4 martie – 5 aprilie 1943); *ibidem*, f. 144 (Inspectoratul Regional de Poliţie Iaşi, Dare de seamă, 9 martie – 8 aprilie 1943); ACNSAS, fond Documentar, D 11594, decembrie 1943 – martie 1944, f. 114 (Centrul Informativ Iaşi, Sinteză informativă, 31 ianuarie 1944).

[115] ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 247, 1941, f. 38 (Prefectura Poliţiei Capitalei, 29 august 1941). Din cercetările făcute, documentele oficiale nu indică şi alte nume ale unor posibili lideri aromâni legionari. În actele de urmărire, Cuţumina apare în postura de conducător al tineretului macedonean din România. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Cuţumina Stavre, I 375963, f. 93 (Plan de acţiune privind măsurile ce se vor lua în activitatea de urmărire pe ţară deschisă fugarului Stavre Cuţumina, 22 mai 1957).

[116] ACNSAS, fond Documentar, D 11827, 1941, f. 9 (DGP, Direcţia Poliţiei de Siguranţă, Raport pentru perioada 17-24 noiembrie 1941).

[117] ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 17, 1941, vol. I, f. 242 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 21 iunie 1941).

[118] Idem, dosar 15, 1941, vol. I, f. 245 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 7 mai 1941).

[119] Este posibil să fi existat o conducere colectivă, unele documente vorbind despre „conducerea comandamentului legionar al studenţilor macedoneni". Vezi ACNSAS, fond SIE, dosar 9289, vol. 1, f. 24 (MAI, DGI, Fişa personală Ciumeti Ion, 7 iulie 1957).

[120] Lipsesc informaţiile despre conducerea organizaţiei de studenţi în perioadele ulterioare. Nu excludem nici posibilitatea existenţei mai multor centre de putere.

[121] ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 15, 1941, vol. II, f. 195 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 19 mai 1941).

[122] Idem, dosar 16, 1941, f. 124 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 26 mai 1941).

[123] Idem, dosar 17, 1941, vol. I, f. 3 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Extras din Buletinul informativ, 10 iunie 1941).

[124] Fiul lui Alexe şi al Haricleei, Ion Ciumeti s-a născut la 15 mai 1915, la Veria, Grecia.

[125] ACNSAS, fond Informativ, Ciumeti Ion, I 375996, vol. 3, f. 1 (MAI, Serviciul C, Secţia IV, Biroul 4, Hotărâre, 10 mai 1965).

[126] *Ibidem*, vol. 1, f. 19 (Notă informativă, 29 mai 1972); *ibidem*, vol. 2, f. 3 (MI, Inspectoratul judeţean Constanţa, Notă, 22 ianuarie 1974).

[127] *Ibidem*, vol. 1, f. 5 (Consiliul Securităţii Statului, Inspectoratul de Securitate al judeţului Constanţa, Serviciul I/1, 24 februarie 1971). Ion Ciumeti s-a întors în ţară şi a continuat, până în 1943, să fie liderul aromânilor legionari de la Facultatea de Drept din Bucureşti; vezi *ibidem*, vol. 3, f. 12 (MAI, Serviciul C, Notă extras, 10 mai 1965). El s-a stabilit apoi în Grecia, ca profesor la Liceul român din Grebena, luându-şi numele Ioanis Tsumetis; vezi *ibidem*, vol. 2, f. 3 (MI, Inspectoratul judeţean Constanţa, Serviciul I, Notă sinteză, 22 ianuarie 1974). A fost apreciat de organele Securităţii ca: „cel mai fanatic şi activ legionar din Grecia", având

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sterie Ficata[128], nepot al lui George Murnu, a avut şi el un traseu interesant şi îndelungat în cadrul Gărzii de Fier. Între 1935 şi 1937 îi instruia pe şefii de grupuri legionare, din cadrul grupului studenţesc „Caliacra”[129], ca însărcinat al conducerii din Bucureşti şi, fiind un bun orator, era folosit de Societatea Studenţilor Macedo-Români pentru a vorbi la congrese şi la întâlnirile Uniunii Studenţilor Creştini Români[130]. A fost internat la închisoarea de la Vaslui între 1938 şi 1939, iar între septembrie 1940 şi ianuarie 1941 a fost „promovat” subdirector la CAM, ulterior, până în 1944, ocupând postul de şef de secţie, în aceeaşi instituţie. După „rebeliune” şi-a continuat activitatea politică la un nivel destul de intens. În februarie 1941, a fost semnalat în rapoartele SSI ca unul dintre animatorii legionarilor macedoneni, pe care încerca să-i organizeze şi să-i stimuleze pentru a-şi continua activitatea în instituţiile publice unde lucrau[131]. Din iunie 1941, Ficata a fost ales în noul Comitet de conducere al SCMR, poziţie pe care a folosit-o pentru a organiza grupurile legionare aromâne din nordul Greciei[132] şi a face propagandă pentru crearea statului macedonean independent, pus sub protecţia Italiei[133]. Pentru activitatea lui a fost închis în lagărul de la Târgu Jiu, în intervalul 1942-1943, şi apoi condamnat, în 1956, la şapte ani închisoare pentru „agitaţie publică”[134]. O figură centrală a studenţimii macedoromâne s-a dovedit şi Ion Frunzetti, fost funcţionar la Biroul Presei din Ministerul Propagandei şi participant la „rebeliune”, care organiza regulat şedinţe de cuib la Seminarul de psihologie experimentală de pe lângă Facultatea de Filosofie şi Litere din Bucureşti. El era considerat un doctrinar al Mişcării legionare, deţinea funcţia de conducător al Serviciului de Informaţii al Comandamentului legionar şi se ocupa cu strângerea fondurilor pentru camarazii din închisori[135].

La nivelul întregului grup aromân legionar din Bucureşti, cele mai importante sedii de cuiburi şi centre de propagandă se aflau în incinta a opt hoteluri, pe care câţiva aromâni le ocupaseră în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941, în cadrul procesului de „românizare”. Ele adăpostiseră un timp participanţii la „rebeliune” şi tot de acolo a fost ridicată o maşină de scris ce servea redactării manifestelor[136]. Cele opt hoteluri erau „New York”, pe Calea Griviţei 143, proprietatea lui Nicolae Ciomu[137], „Viena”,

deplasări în RFG şi Italia şi întreţinând bune legături cu alţi legionari, între care şi Papanace; vezi *ibidem*, vol. 1, f. 5 (Consiliul Securităţii Statului, Inspectoratul de Securitate al judeţului Constanţa, Serviciul I/1, 24 februarie 1971).

[128] Sterie Ficata, fiul lui Tănase şi al Zoei, s-a născut la Veria, în 1905 şi a absolvit Academia Comercială din Bucureşti.

[129] În anii 1936-1937, studenţii aromâni erau organizaţi în trei grupuri: grupul studenţesc legionar „Caliacra”, condus de Enache Caranica, grupul „Durostor”, condus de Spiru Popescu şi Spiru Bujgoli (împuşcat în 1939), şi grupul studenţilor macedoromâni, care cuprindea studenţii veniţi din Grecia şi pe cei neîncadraţi în celelalte două grupuri, sub conducerea lui Vasile Joca. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Ficata Sterie, dosar I 375964, vol. 4, f. 1 (MAI, Direcţia Regională Dobrogea, Serviciul III, Nota informativă privind pe Ficata Sterie a agentului „Preda Ion”, 22 octombrie 1961).

[130] *Ibidem*, vol. 4, f. 20 (Declaraţia lui Ioan St. Nacu, 8 martie 1952).

[131] *Ibidem*, vol. 1, f. 2 (Extras din Arhiva SSI, 23 septembrie 1942).

[132] *Ibidem*, f. 4 (Fişa personală).

[133] *Ibidem*, f. 35 (Prefectura Poliţiei Capitalei, 25 iulie 1942).

[134] Sterie Ficata a fost pus în libertate în 1963, apoi s-a angajat la întreprinderea de cauciuc Jilava, de unde s-a pensionat. Vezi *ibidem*, f. 60 (Hotărâre de luare în evidenţă, 28 martie 1968).

[135] ANR, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Serviciul Special de Informaţii, dosar 51, 1943, f. 80 (Extras din arhiva SSI, Dosar personal 1632, 27 octombrie 1943).

[136] În mai 1941, poliţia l-a arestat pe aromânul Aurel Caramitu, aflat în serviciul hotelului „Viena”, care avea o maşină de scris portabilă nouă. Vezi ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 16, 1941, f. 57 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Raportul zilei, 23 mai 1941).

[137] Nicolae Ciomu, născut la 4 august 1895 la Moloviştе, Grecia, a fost antreprenor al hotelurilor „Europa” şi „Imperial” din Silistra şi s-a refugiat din Cadrilater în toamna lui 1940. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Cuţumina Stavre, dosar I 375963, f. 176 (DGP, Corpul detectivilor, Referat, 15 aprilie 1943).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Calea Griviţei 114, proprietatea lui Belu, „Roma", Calea Griviţei 180, proprietari Spiru şi Leonida Babu, „Europa", Calea Griviţei 100, proprietar Gh. Creşu, „Basarabia", Calea Griviţei 94, aparţinând lui Leonida Simu, „Braşov", al lui Nacu M. Popescu, „Marna", al lui Spiridon Asan[138] şi „Unirea", al lui Dumitru Pitulea[139].

Cele mai multe acţiuni ale studenţilor înregimentaţi au avut ca scop difuzarea mesajului legionar şi cooptarea de noi adepţi în zonele de origine. O campanie de amploare în acest sens a avut loc în vara lui 1941, când nevoia refacerii legăturilor şi încurajării cadrelor i-a determinat pe studenţii din Bucureşti să se mobilizeze. Sub coordonarea lui Sterie Prapa, Nicolae Dadami şi Pascu Cojocaru, ei au proiectat un plan de lucru pentru vacanţa de vară[140], care urmărea deplasarea în teritoriu, mai ales în zonele locuite de aromâni, şi atragerea de noi membri. Prioritatea a constituit-o reorganizarea structurilor din judeţul Tulcea, unde fostul şef, avocatul Nicolae Arnăutu, fugise după „rebeliune"[141], însă acţiuni intense de propagandă s-au derulat şi în judeţul Ialomiţa, unde se constatase sistarea oricărei activităţi în sectoarele macedoromâne[142]. Studenţii au fost la fel de implicaţi în campaniile de strângere a ajutoarelor pentru familiile celor arestaţi şi în organizarea parastaselor şi serviciilor funerare pentru legionarii decedaţi[143].

Din punct de vedere organizatoric, studenţii aromâni legionari erau grupaţi pe facultăţi, cei mai numeroşi fiind la Academia Comercială din Bucureşti. Grupul îi cuprindea pe: Gh. Cocu, Vanghele Trâpciu, D. Corali, Andrei Chiralcu, Ştefan Chioara, Dumitru Ceanu Prapa, Ion Dimu, Dumitru Grecu, Anton Grameno, Iancu Ciugică, Eftimie Naca, Nicolae Hagina, Sterie Papahagi, Sterie Papadumitru, Hristu Rafail, Ion Fonta, Papaconstantin Hristu şi Dumitru Talichi. Grupul Facultăţii de Drept era compus din: Ion Ciumeti, Aristotel Colomicu, Gh. Caraiari, Dumitru Teguianu, Dumitru Parceli, Alexandru Pârvu, Chiril Tuicov, Gh. Vasu şi Marin Rusco. La Facultatea de Litere activau Teodor Mihadaş, Gheorghe Perdichi, Gheorghe Ruva, Vanghele Mărgărit, Gh. Raţu, N. Samara, Teodor Zuca, Hristu Forfoale, Aristide Sdru, Constantin Scrima, C. Guli, Adrian Fochi. Grupul de la Medicină Umană era compus din: Mircea Gavrizi, Tănase Ceacatura, C. Hagi, Gh. Papahagi, Vasile Papahagi, Tudose Marinescu, Cleante Togu, Gh. Sumaleva, A. Caraiani, iar cel de Medicină Veterinară din Atanase Cârţu, Gh. Neaţă, Mihai Hagibira, Ilie Merinescu, Gh. Petcu, Sebe Atanase. Mai puţini aromâni legionari, poate pentru faptul că specializările în cauză nu reprezentau domenii de tradiţie în cadrul comunităţii şi nu asigurau debuşee profesionale motivante, se

[138] ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 29, 1941, f. 3 (SSI, Notă, 5 noiembrie 1941). Spiridon Asan (întâlnit şi sub forma Hasanu) s-a născut la 22 decembrie 1889 la Cruşova şi s-a refugiat din Cadrilater în toamna lui 1940. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Cuţumina Stavre, dosar I 375963, f. 176 (DGP, Corpul detectivilor, Referat, 15 aprilie 1943).

[139] Dumitru Pitulea, născut la 26 ianuarie 1884, la Veria, Grecia, s-a refugiat din Cadrilater în toamna lui 1940 şi era unchiul lui Constantin Papanace. Vezi ACNSAS, fond Informativ, Cuţumina Stavre, dosar I 375963, f. 176 (DGP, Corpul detectivilor, Referat, 15 aprilie 1943).

[140] ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 17, 1941, vol. I, f. 3 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Extras din Buletinul informativ, 10 iunie 1941).

[141] Idem, dosar 16, 1941, f. 228 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 31 mai 1941).

[142] Idem, dosar 17, 1941, vol. I, f. 202 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 19 iunie 1941).

[143] Grupul legionarilor macedoromâni din Bucureşti a organizat, la iniţiativa lui Sterie Ficata, la biserica Precupeţii Vechi, un parastas pentru pomenirea tuturor macedoromânilor care „s-au jertfit pentru legiune". Vezi ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 247, 1941, f. 41 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 27 august 1941). Nu la fel de empatici au fost şi în cazul comemorării lui Nicolae Iorga, poliţia având informaţii privind proiectarea unei acţiuni de protest faţă de acest act considerat de „înaltă trădare faţă de neam". Vezi idem, dosar 15, 1941, vol. II, f. 61 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 13 mai 1941).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numărau la Facultatea de Arhitectură (Gh. Caramuzi), Şcoala Politehnică (Gh. Dinu, Gh. Funda) şi la Academia de Arte Frumoase (Stere Gavrizi)[144].

Un alt centru de putere activ şi cu influenţă în rândul comunităţii a fost SCMR, aflată după ianuarie 1941 într-o continuă metamorfoză. Preşedinţia organizaţiei a fost asigurată pe toată perioada de Sterie Petraşincu, însă presiunea exercitată de grupul legionarilor radicali a dus la schimbări în conducere: pătrunderea unui număr mare de membri ai Mişcării, înlăturarea unor lideri cu state vechi şi aflaţi pe o linie moderată sau neutră politic, dispute interne privind obiectivele şi mijloacele de acţiune. În iunie 1941, a fost ales un nou Comitet al SCMR, din care jumătate erau legionari. Noii titulari: Sterie Ficata, Ion Zeana şi Alexandru Sdrula, figurau deopotrivă şi ca lideri ai studenţilor macedoromâni. Alături de Ion Zonea, Costache Tega[145], Gh. Zeana[146], Cola Ciumetti, Nuli Pateli[147], Cristea Iufu[148] şi Ion Nacu[149], ei încercau să creeze o atmosferă defavorabilă preşedintelui Petraşincu, deoarece nu împărtăşea convingerile legionare[150]. Din structurile de conducere ale SCMR mai făceau parte legionarii: Dimitrie Garibaldi, Vasile Culina, fraţii Tanaşoca, Aurelian Constantinescu, Aristide Jojea, Pandele Meghea, Lascu Vanghele, I. Papamihali, Nacu Scârmă, P. Caranica, Apostol Zotu, Vasile Cului, C. Exarhu, G. Pariza, fraţii Gudi, Naca Eftimie, P. Bolintinean şi Apostol Sdrula, toţi veniţi pe filiera Papanace[151]. În faţa acestei situaţii, Petre Ţopa, fostul preşedinte al organizaţiei, a demisionat din structurile de conducere[152].

Schimbarea strategiei SCMR, radicalizarea poziţiei sale şi adoptarea unui ton critic faţă de Ion Antonescu şi a unor mijloace subversive de luptă împotriva administraţiei sale au fost, de altfel, miza conflictului între moderaţi şi extremişti, dezvoltat în perioada 1941-1944. Tabăra extremistă era suficient de omogenă din punct de vedere socio-politic, aderenţii ei fiind mai cu seamă studenţi şi tineri legionari ancoraţi în mesajul simist al luptei totale. Moderaţii erau preponderent de vârsta a doua şi a treia, unii fiind legionari recunoscuţi, alţii cu afiliere incertă. Ei excludeau posibilitatea acţiunilor violente şi agreau ideea unei colaborări cu regimul Antonescu. Încă din iulie 1941, la o lună de la pătrunderea masivă a tinerilor legionari în structurile de conducere ale SCMR, Petraşincu şi Murnu i-au avertizat pe noii veniţi să nu desfăşoare acţiuni contra statului sau să încalce legile în vigoare, întrucât vor fi excluşi din Comitet şi vor fi denunţaţi autorităţilor[153]. Ameninţările nu s-au concretizat însă niciodată, deşi mulţi tineri acţionau contrar dispoziţiilor legale şi consemnului stabilit de liderii SCMR. Nici presiunile create de radicali asupra lui Petraşincu, pe care l-au somat să permită

[144] ACNSAS, fond Informativ, Ficata Sterie, dosar I 375964, vol. 2, f. 154-155 (Corpul detectivilor, Grupa I-a, 12 iunie 1941).

[145] C. Tega, fiul lui Gheorghe şi al Haidei, s-a născut în 1909 la Băiasa şi era administrator la moara „România Mare", fostă „Herdan". Vezi ACNSAS, fond Informativ, Ficata Sterie, dosar I 375964, vol. 2, f. 108 (DGP, Corpul detectivilor, Referat al Comisarului şef Dumitru Mănăilă, 15 octombrie 1941).

[146] Gh. Zeana era medic, fost director al ziarului „Graniţa de Oţel" din Bazargic (*ibidem*).

[147] Nuli Pateli, fiul lui Spiro şi al Constanţei, s-a născut în 1911 la Novaci, jud. Gorj şi era licenţiat al Facultăţii de Drept din Bucureşti (*ibidem*).

[148] Cristea Iufu, născut la 20 august 1890, la Asan, Grecia, a fost diplomat al Şcolii Superioare de Comerţ din Salonic şi funcţionar la Banca Românească (*ibidem*).

[149] Ion Nacu, născut la 15 august 1908, la Veria, Grecia, licenţiat al Academiei Comerciale din Bucureşti, a fost funcţionar la Vagon-Lits şi internat la închisoarea din Vaslui în 1938-1939 (*ibidem*).

[150] *Ibidem.*

[151] *Ibidem*, f. 154 (Corpul detectivilor, Grupa I-a, 12 iunie 1941).

[152] ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 17, 1941, vol. II, f. 39 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 30 iunie 1941).

[153] *Ibidem*, f. 99 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 3 iulie 1941).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

desfăşurarea şedinţelor „naţionaliste" fără nici un fel de opoziţie[154], nici intrigile şi instigările lui C. Zima şi Al. Sdrula, care l-au adus pe preşedintele societăţii în situaţia de a-şi depune demisia în august 1942[155], şi nici acţiunile subversive nu i-au determinat pe „bătrâni" să-şi ducă angajamentele la capăt.

Au existat ameninţări şi decizii interne îndreptate împotriva radicalilor, dar nici unul nu a fost deferit justiţiei sau autorităţilor poliţieneşti. În iulie 1942, grupul moderaţilor format din Sterie Petraşincu, Victor Papacostea, Leon Moga, Ion Chiţea, Nicolae Batzaria şi Virgil Caracota a decis, în urma unei şedinţe, „să pună capăt debandadei şi nesupunerii din partea tineretului macedonean"[156]; şi au format o comisie prezidată de Batzaria, din care făceau parte V. Papacostea, Valeriu Papahagi, Gh. Zima şi Al. Sdrula, însărcinată cu verificarea situaţiei macedoromânilor din Bucureşti şi din ţară[157]. În mai 1943, s-au înfiinţat chiar două posturi de custozi ai societăţii pentru controlul activităţii legionare, ocupate de Anton Lega, casierul SCMR, şi Leon Boga, şeful Secţiei Culturale[158]. Nici una din iniţiative nu a fost urmată de sancţiuni interne pentru radicali, iar evidenţele poliţiei şi siguranţei nu înregistrează vreo colaborare între liderii moderaţi ai macedoromânilor şi autorităţile statului.

O preocupare constantă a SCMR şi un alt motiv de dispute interne l-a constituit poziţia comunităţii şi a statului român faţă de războiul din Balcani şi de soluţionarea problemelor româneşti. Pe fondul ştirilor venite din zonă, care prezentau abuzurile săvârşite de autorităţile de ocupaţie asupra populaţiei macedoromâne[159], lideri ai organizaţiei, precum Petre Ţopa şi mai ales George Murnu, au lansat în repetate rânduri critici la adresa guvernului de la Bucureşti. Ei acuzau, în şedinţe publice, reacţia slabă a statului, dar şi lipsa de suport pentru acţiunile şi iniţiativele aromânilor. Murnu vorbea despre necesitatea constituirii unui stat macedo-albanez sub protecţia Italiei, singura formulă care ar fi garantat conaţionalilor o existenţă normală; de aceea, îndemna în repetate rânduri tinerimea aflată la studii în România să se întoarcă în Balcani pentru a înfiinţa acel stat[160]. Activitatea intensă a lui Murnu în această direcţie[161] a deranjat cercurile radicale, care, mizând pe un proiect integral românesc, îi acuzau pe bătrâni că „s-au vândut lui Antonescu şi Legaţiei Italiene"[162]. Influenţa guvernului de la Roma prin

[154] ACNSAS, fond Informativ, Sterie Petraşincu, I 310772, f. 22 (Brigada specială, 5 mai 1943).

[155] Sterie Petraşincu susţinea atunci că nu poate conduce o societate în care membrii urmăresc doar interese personale. Vezi ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 163, 1942, f. 19 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 2 august 1942).

[156] *Ibidem*, f. 13 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 23 iulie 1942).

[157] *Ibidem*, f. 15 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 28 iulie 1942).

[158] ACNSAS, fond Informativ, Sterie Petraşincu, I 310772, f. 22 (Brigada specială, 5 mai 1943).

[159] Conducătorii macedonenilor megleniţi, Naum Nance, Victor Ciapa şi Tudor Mirida, prezentau, în iulie 1941, veşti nu foarte liniştitoare din teritoriile ocupate de bulgari; vezi ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 17, 1941, vol. II, f. 116 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 4 iulie 1941). Astfel de informări erau făcute în şedinţe SCMR şi în iulie 1942, când G. Murnu şi studentul Teodor Mihadaş au expus situaţia conaţionalilor din nordul Greciei, arătând că aceştia aşteptau de mai multe luni ajutorul guvernului de la Bucureşti; vezi ACNSAS, fond Informativ, Sterie Petraşincu, I 310772, f. 102 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 4 iulie 1942).

[160] ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 163, 1942, f. 3 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 13 iunie 1942); ACNSAS, fond Informativ, Sterie Petraşincu, I 310772, f. 102 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 4 iulie 1942).

[161] Poliţia semnala că Murnu primea zilnic la domiciliu legionari macedoromâni pe care îi îndemna să nu plece în Transnistria, acolo unde dorea guvernul român să-i trimită, ci în Macedonia, pentru înfiinţarea statului propriu; iar în iunie 1942, declara în faţa studenţilor că nu pune bază pe promisiunile guvernului român privind ajutorul pe care îl acordă macedoromânilor. Vezi ACNSAS, fond Informativ, George Murnu, I 310773, f. 5 (Fişa de urmărire).

[162] *Ibidem*, f. 26 (Corpul Detectivilor, 14 august 1942).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezentanţa de la Bucureşti, invocată de gruparea tinerilor şi consemnată şi într-un raport al Corpului Detectivilor din august 1942[163], nu era însă decât o manevră abilă. Italienii încercau să-şi menţină cota de simpatie în rândul aromânilor, afectată de unele ştiri venite din Balcani[164], şi să-i păstreze alături în disputa cu grecii; şi aceasta în ciuda faptului că, la nivelul verii lui 1942, tema confederaţiei albano-române sub auspiciile Romei fusese înlocuită cu cea a creării unui stat albanez extins, controlat de Mussolini.

Mirajul proiectului italian, încrederea în sprijinul pe care Roma avea să-l acorde românilor din Balcani şi perspectiva creării unui stat propriu în zonă au persistat însă până în 1943, în cercuri macedoromâne diverse, legionare sau neafiliate politic, prinse de discursul ofertant, de propaganda guvernului fascist. Nemulţumiţi că statul român nu acorda un sprijin mai consistent conaţionalilor de la sud de Dunăre[165], că nu încuraja „cultura şi educaţia naţională a macedoromânilor”[166] şi că aplica politici abuzive în ţară faţă de aceştia[167], grupuri de studenţi aromâni se declarau gata să părăsească România pentru a se stabili în Macedonia unde, cu ajutorul Italiei, să-şi facă propriul stat[168]. Stimulaţi de îndemnurile lui Murnu, Alcibiade Diamandi sau Constantin Papanace[169], legionarii aromâni au creat un soi de rezistenţă faţă de statul român, pe care îl acuzau că îi discriminează fără temei şi cu care nu se mai simţeau pe deplin solidari[170].

Impresia ostracizării şi a unui asediu impus de autorităţile de la Bucureşti se baza pe măsurile excepţionale luate după „rebeliune” faţă de toţi legionarii, de filajul strâns şi de valul de arestări; dar şi pe atenţia sporită acordată grupului macedoromân în particular, mult mai risipit în ţară după procesul relocării din toamna lui 1940, implicat activ în problemele Balcanilor şi asociat mijloacelor teroriste de acţiune. Măsuri efective împotriva întregii comunităţi aromâne din ţară nu au fost luate, însă nu au lipsit deciziile restrictive punctuale şi o anumită suspiciune a autorităţilor faţă de ansamblul grupului. Această stare tensionată, de neîncredere, a amplificat frustrarea „bătrânilor” şi a celor neafiliaţi, care trebuiau să ispăşească, fără temei, păcate ale aripii tinere. Într-o convorbire avută de Theodor Capidan cu von Killinger, profesorul aromân se plângea că „din cauza greşelii comise de unii tineri iresponsabili, guvernul refuza să le mai încredinţeze posturi şi să le dea ajutoare”[171].

---

[163] Într-un referat al Corpului Detectivilor se menţiona faptul că Legaţia italiană „s-a servit de Murnu şi Alcibiade Diamandi”. Vezi *ibidem*, f. 28 (Corpul Detectivilor, Referat, 23 august 1942).

[164] Cercurile macedoromâne din capitală discutau, în noiembrie 1941, despre atitudinea ostilă a Italiei, care nu aproba deschiderea de şcoli în teritoriul locuit de români. Ele susţineau că stăpânirea italiană era la fel de aspră precum cea greacă şi iugoslavă. Vezi ANR, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 164, 1941, f. 15 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 5 noiembrie 1941).

[165] *Ibidem*, f. 4 (Corpul Detectivilor, Grupa I, 13 aprilie 1941).

[166] Idem, dosar 163, 1942, f. 46 (Direcţia Generală a Poliţiei, 28 octombrie 1942).

[167] Studenţii Prapa Sterie şi Naca Eftimie criticau guvernul că arestează numai macedoromâni. Vezi idem, dosar 15, 1941, vol. II, f. 194 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 19 mai 1941).

[168] În mai 1941, doi studenţi aromâni declarau că, în condiţiile în care guvernul îi arestează doar pe macedoromâni, ei vor pleca în Albania, unde italienii îi tratau mai bine (*ibidem*). În septembrie 1942, o delegaţie de patru-cinci studenţi, între care şi un legionar, condusă de studentul Nicolae Petcov, a vizitat Legaţia Italiei, unde a depus un memoriu. El prezenta viaţa grea a românilor din Macedonia şi cerea sprijinul Italiei pentru a se stabili cu toţii în zonă şi a forma „uniunea latină” din Peninsula Balcanică. Vezi idem, dosar 163, 1942, f. 32 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 20 septembrie 1942).

[169] Papanace cerea macedoromânilor să nu se stabilească în România, ci să plece în Macedonia unde era nevoie de intelectuali. Vezi *ibidem*, f. 34 (Prefectura Poliţiei Bucureşti, Buletin informativ, 30 septembrie 1942).

[170] Macedoromânii nelegionari, în frunte cu studenţii Iordan Ionescu şi M. Fârşerotu, au făcut în iunie 1941 o propagandă intensă pentru a-şi determina colegii să se înroleze în armata română care lupta în Basarabia şi Bucovina. Legionarii s-au opus iniţiativei, susţinând că datoria lor era de a lupta pentru autonomia Macedoniei. Vezi idem, dosar 164, 1941, f. 6 (Corpul Detectivilor, Grupa I, 25 iunie 1941).

[171] *Ibidem*, f. 16 (Notă SSI, 20 noiembrie 1941).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ca efect al relaţiei precaute, pe alocuri încordate dintre stat şi comunitatea macedoromână din ţară, care infuzase „mijloacele balcanice" de acţiune, a apărut o iniţiativă a Ministerului Afacerilor Străine: emiterea unor documente de călătorie speciale pentru aromânii ce locuiau în Bulgaria. Ministerul era de părere ca paşapoartele a „trei categorii de cetăţeni români" − evreii, suspecţii şi macedoromânii − să poarte o însemnare discretă, cu caracter confidenţial, care să permită poliţiei identificarea titularului şi stabilirea interdicţiei de a pătrunde în România. Paşapoartele evreilor urmau să fie inscripţionate cu cifra 1, iar ale aromânilor cu cifra 3[172]. Proiectul Ministerului Afacerilor Străine, abuziv şi antisemit, ce viza, în cazul conaţionalilor din Bulgaria, limitarea pătrunderii unor persoane potențial periculoase, nu a fost aplicat în cazul aromânilor; însă el reflectă o atitudine suspicioasă, care îi transformase pe „fraţii" de la sud de Dunăre în persoane virtual nocive, dacă ieşeau din aria lor de locuire şi doreau să pătrundă pe teritoriul statului român.

Încadraţi în rândurile Mişcării legionare încă din anii '30, aromânii au profitat de oportunităţile politice, de legăturile personale şi de „avantajele" apartenenţei la un grup închis pentru a urca rapid, în intervalul septembrie 1940 – ianuarie 1941, în ierarhia socială şi economică. Au devenit, cu sprijinul lui Constantin Papanace, un grup important în cadrul Gărzii. Au avut influenţă în ministere, întreprinderi şi bănci, determinând, până la un punct, strategia politico-diplomatică a României în privinţa raporturilor cu Grecia şi în general faţă de Balcani. Şi-au exprimat constant, chiar dacă cu diferenţe de nuanţă, susţinerea pentru proiectul unei Macedonii independente, aflată sub tutela Italiei, care să le ofere garanţia căminului propriu. Au avut apoi o relaţie sinuoasă cu statul român şi cu guvernarea antonesciană. Dorinţa unora de a pleca în Macedonia a coexistat cu proiectele altora de a rămâne în ţară, colaborarea cu Ion Antonescu transformându-se după „rebeliune" într-un război. Aromânii legionari nu au constituit un grup omogen, nici politic, nici ideologic, nici economic, dar în problemele majore, care vizau interesele comune, au ştiut să pară o comunitate coerentă, articulată.

CULT OF VIOLENCE IN THE PRACTICE OF POWER. LEGIONARY AROMANIANS AND THE NEW STATE "MODEL" (1940-1944) (Summary)

Keywords: Aromanians, legionnaires, violence, ideology.

Having come to power in September 1940 − amidst the political crisis − the Iron Guard, in alliance with Ion Antonescu and his collaborators, has instituted a regime in which the power duality has generated both institutional and personal conflicts, and has stressed further the exceptional condition caused by the war context. Without being a distinct structure, based on the model of the Fraternities of the Cross, of the Legionary Workers' Corps or the Legionary Students Corps, the group of Aromanians played an important role in the institutionalization of violence and in the increase of power nuclei in the state.

Part of the Iron Guard as far back as the '30s, the Aromanians have taken advantage of political opportunities, personal ties and of the "benefits" of belonging to a closed group in order to ascend rapidly in the social and economic hierarchy between September 1940 and January 1941. With the support of Constantin Papanace, they have become a group of force within the

[172] ACNSAS, fond Documentar, dosar D 9685, vol. 27, 1942-1947, f. 50 (Ministerul Afacerilor Străine, Însemnare cu caracter confidenţial a paşapoartelor sau certificatelor de repatriere, 7 ianuarie 1943).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iron Guard, being influential within ministries, enterprises, banks; they have determined, up to a certain point, Romania's political and diplomatic strategy in its relations with Greece and with the Balkans in general. Albeit with slight differences, they have constantly expressed their support for the project of an independent Macedonia under Italian tutelage, that would provide their own home warranty. Then, they have had a tortuous relationship with the Romanian State and with Antonescu's government. Some were willing to return to Macedonia, while others had projects of staying on in the country, continuing the struggle to take over the power, and, after the "rebellion", the collaboration with Ion Antonescu transformed into a game of harassment.

Neither politically, ideologically or economically did they represent a homogeneous group, but they did know how to maintain a coherent and articulate appearance in what concerns major problems, of common interest.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU D. AIOANEI[*]

COMUNIȘTII ROMÂNI, CRIZA ECONOMICĂ ȘI LUPTA PENTRU PUTERE ÎNTRE ANII 1944 ȘI 1948[**]

„Niciodată parcă n-a fost mai legat viitorul organizației de stat de evoluția fenomenelor economice decât astăzi, când fără posibilitatea de a recurge la mijloace financiare străine trebuie deopotrivă să facem față unor obligații externe de neînlăturat." Astfel radiografia Nicolae Carandino, în noiembrie 1944, starea economiei românești de după 23 august[1]. Același publicist, un an mai târziu, creiona activitatea guvernului Petru Groza, punând accent pe diferența dintre realitate dramatică și propaganda zilnică: „Ar fi crud să insistăm mai mult asupra contrastului dintre promisiunile și realizările unui regim care, tocmai sub pretextul de a îmbunătăți condițiile materiale de viață ale poporului de jos, a călcat numeroase prevederi relative la drepturile constituționale și la normalul exercițiu al libertăților publice"[2]. Carandino a găsit astfel un mod mai stilizat de a spune că măsurile luate de guvernul Petru Groza au avut la bază, de cele mai multe ori, rațiuni politice, de interes imediat, afectând astfel efortul de redresare în care era angrenată întreaga societate.

Ziua de 23 august a fost un moment care a schimbat decisiv poziția României în plan extern și situația politică și economică în plan intern. Evenimentele din acea dată au suscitat mereu interesele istoricilor. Chiar dacă, în funcție de epocă și de comandamentele politice, perspectivele și rațiunile cercetărilor au fost diferite, uneori chiar opuse, două viziuni au rămas totuși constante. În primul rând, arestarea Antoneștilor și întoarcerea armelor a făcut ca România să contribuie semnificativ la învingerea Germaniei, iar în al doilea rând, pe plan intern a situat țara pe drumul comunizării. Astăzi, când accesul în arhive este mai facil, iar numărul de articole, studii, cărți sau volume de documente publicate este considerabil mai mare[3], am fi tentați să credem că

---

[*] Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

[**] Cercetarea s-a desfășurat în cadrul proiectului „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală", POSDRU 159/1.5/S/137832.

[1] Nicolae Carandino, *Rezistența – prima condiție a victoriei. Articole politice apărute în „Dreptatea" (1944-1947)*, antologie, introducere, note și comentarii Paul Lăzărescu, postfață Valeriu Râpeanu, București, Editura Fundației Pro, 2000, p. 115.

[2] *Ibidem*, p. 169.

[3] Pentru volume de documente, vezi: Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, București, vol. I, 2002; vol. II, 2003; vol. III, 2004; Ioan Scurtu (coord.), *România. Viața politică în documente. 1945*, Arhivele Naționale ale României, București, 1994; idem, *România. Viața politică în documente, 1946*, Arhivele Naționale ale României București, 1996; idem, *România. Viața politică în documente, 1950*, Arhivele Naționale ale României, București, 2002; Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu, Armand Goșu (editori), Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perioada a fost explorată istoriografic în cele mai mici detalii. Evenimentele care au urmat zilei de 23 august au fost reliefate atât din unghi evenimențial, cât și din cel analitic. Dacă din perspectiva evenimentelor și a consecințelor politice, înscrise cronologic între 1944-1948, avem astăzi la îndemână o istoriografie consistentă, nu același lucru putem afirma și despre chestiunile de ordin economic.

Există astăzi câteva lucrări, precum cele semnate de Dinu C. Giurescu[4], Florian Banu[5] sau Mihai Irimiea[6], care completează peisajul istoriografic referitor la anii respectivi, aducând informații asupra evoluției economice din perspectiva consecințelor Convenției de Armistițiu și a Tratatului de Pace, a influenței trupelor rusești de ocupație și a statutului bunurilor inamice. Există, totodată, și un număr de autori străini care au abordat în mod direct sau tangențial acest subiect, dintre care îl amintim doar pe William Crowther[7]. De asemenea, un istoric care și-a focalizat atenția pe probleme economice și sociale în primii ani de după război este Gheorghe Onișoru[8]. Cărțile și articolele sale, deși abordează subiecte noi, creionând din punct de vedere social și economic fundalul epocii, rămân totuși tributare discursului și posibilităților de documentare din anii 1990. Nu putem exclude nici lucrările publicate înainte de 1989, cu toate că tributul ideologic afectează într-o manieră considerabilă grila de analiză[9].

Evoluția evenimentelor, dar și ignorarea unor variabile − precum criza economică și alimentară, foametea − din analizele dedicate instaurării comunismului ne obligă la câteva interogații. Care a fost viziunea comuniștilor pentru organizarea viitoare a statului și cum s-a schimbat ea în funcție de evoluția evenimentelor politice? Cât de pregătiți erau comuniștii să preia frâiele administrației și cât de mult conștientizau realitățile din teren? Cum se luau deciziile economice și cât de unitară era perspectiva liderilor PCR în acest domeniu? Ce importanță au acordat comuniștii controlului pârghiilor economice în contextul luptei pentru putere? La unele din aceste interogații vom încerca să răspundem în rândurile de mai jos, în anumite cazuri mai detaliat, în altele lansând doar provocări pentru cercetări ulterioare.

În textul de față, reliefăm modul în care s-au raportat comuniștii la problemele de ordin economic și care au fost soluțiile propuse de aceștia în contextul luptei pentru putere după 23 august 1944. Cercetarea are la bază documente din Arhiva Comitetului Central al PCR, secțiile Cancelarie și Economică. În demersul nostru, ne-am concentrat atenția asupra discuțiilor din interiorul Partidului, încercând să reliefăm modul cum s-au raportat liderii comuniști la problemele economice și sociale. Prin urmare, ne-am propus să evidențiem atitudini, reacții, idei și strategii mai puțin cunoscute sau insuficient puse în relație cu alte evenimente. Realitățile sociale și economice au fost prea puțin corelate

Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965), București, Editura Humanitas, 2009; Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane*, București, Editura Iconica, 1993; Marcel-Dumitru Ciucă (editor), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Constantin Sănătescu (august-noiembrie 1944)*, vol. 1, București, Editura Saeculum, 2011.

[4] Dinu C. Giurescu, *Lichidatorii. România în 1947*, București, Editura Enciclopedică, 2010.

[5] Florian Banu, *Asalt asupra economiei României. De la Solagra la Sovrom (1936-1956)*, București, Editura Nemira, 2004.

[6] Mihai Irimiea, *23 august 1944. Consecințe economice*, Ploiești, Editura Prahova, 2002.

[7] William E. Crowther, *The Political Economy of Romanian Socialism*, New York, Praeger Publishers, 1988.

[8] Gheorghe Onișoru, *România în anii 1944-1948. Transformări economice și realități sociale*, București, Fundația Academia Civică, 1998; idem, *PCR − evoluția programului și practica guvernării, 1944-1947*, în *AIIX*, tom XXIX, 1992.

[9] Ion Alexandrescu, *Economia României în primii ani postbelici (1945-1947)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu evoluția evenimentelor politice, însă noi considerăm astăzi că există o strânsă legătură între criza socio-economică și procesul de comunizare a societății. În acest studiu, situații sau evenimente, precum foametea, reforma agrară, activitatea sovromurilor sau dimensiunea rechizițiilor destinate Armatei Roșii, au fost abordate tangențial, în primul rând, pentru că există o literatură bogată pe această temă[10] și, în al doilea rând, pentru că atenția noastră s-a axat pe un anumit gen de atitudini.

Atitudinea comuniștilor față de problemele economice între 23 august 1945 și 6 martie 1945

În arhiva Comitetului Central al Partidului Comunist Român se află un document datat chiar 23 august 1944 și semnat de un anume Iosif Andreescu din Râmnicu Vâlcea, ce se prezintă ca un proiect pentru o viitoare organizare a statului. Nu am reușit deocamdată să identificăm cine este autorul și care au fost condițiile redactării, dar cert este că unele dintre ideile sale au fost aplicate fidel de către liderii comuniști. Astfel, cadrul viitoarelor acțiuni urma să fie unul „dirijat-controlat". De asemenea, el preconiza anularea dreptului de vot celor care sabotează „programul de propășire" și susținea respectarea proprietății private care nu folosește exploatării. În domeniul industriei, Andreescu considera că statul trebuia să aplice o naționalizare progresivă. La început, se impunea să acapareze tot mai multe acțiuni la diverse întreprinderi, pentru a nu mai permite exploatarea muncitorilor și a consumatorilor. Având, astfel, putere de decizie, nu-i rămânea decât să stabilească prețuri juste, să adapteze producția pentru ca, într-un final, să devină unicul administrator al unităților industriale. Muncitorii trebuiau să fie pregătiți în școli speciale pentru a-și îndeplini cu conștiinciozitate toate îndatoririle. Cine nu respecta acest lucru era sancționat cu pierderea dreptului de vot[11]. Această continuă amenințare cu dreptul de vot pare astăzi absurdă, mai ales în sistemul pe care îl preconiza acest Andreescu.

Între proiectul amintit și emiterea primului document, care să arate viziunea oficială a comuniștilor asupra realităților politice și economico-sociale, a trecut mai bine de o lună. Astfel, abia la 26 septembrie, „Scânteia" publică manifestul program al Frontului Național Democrat (FND). Acest lucru ne face să credem că, ori liderii PCR nu pregătiseră, la finalul războiului, un program coerent de activitate în domeniul economic, așa cum se pare că a avut Gheorghe Tătărescu[12], ori au așteptat semnarea armistițiului și unele semnale de la Moscova[13]. Proiectul de platformă al FND-ului era

[10] Pentru detalii pe aceste subiecte, vezi Florian Banu, *Asalt asupra economiei României…*; idem, *Calamități ale secolului al XX-lea: foametea care a devastat Moldova în 1946-1947*, în „Arhivele Securității", t. I, București, 2002; Gheorghe Onișoru, *Foametea din 1946. Moldoveni în Banat*, în „Analele Sighet", vol. II, Fundația Academia Civică, 1995; idem, *Realități economice: de la stabilizare la naționalizare*, în „Analele Sighet", vol. VI, Fundația Academia Civică, 1998; Aurel Sergiu Marinescu (editor), *Armata Roşie în România, 1944-1948*, vol. 1, Bucureşti, Editura Vremea, 2001; Constantin Hlihor, *Armata Roşie în România. Adversar, aliat, ocupant 1940-1948*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1996; Dumitru Șandru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București, Editura Enciclopedică, 2007; idem, *Reforma agrară din 1945 în Romania*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2000; Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, traducere din limba engleză de Ioan Stanciu, București, Editura Litera, 1994.

[11] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Cancelarie, vol. I, dosar 2/1944, f. 1-2.

[12] Pentru detalii, vezi Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal, 1944-1948*, București, Editura Tritonic, 2003.

[13] Sarcina reconstrucției postbelice, pentru cei mai mulți, apărea ca fiind facilitată de existența unui stat puternic, care să coordoneze și să supravegheze acest proces, în cazul României acest rol a fost atribuit Uniunii Sovietice, chiar dacă știm că în fapt realitatea a fost cu totul alta (Emanuel Copilaș, *De la Monarhie la*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

profund ideologizat și supunea atenției publice prea puține măsuri concrete. Se pretindea, pentru început, canalizarea tuturor eforturilor pentru înfrângerea Germaniei și o atitudine de loialitate sinceră față de Uniunea Sovietică. Pe același ton se cerea o ură desăvârșită față de „trădătorii de neam". Potrivit programului FND, refacerea economiei nu se putea realiza fără asigurarea libertăților fundamentale ale individului, a libertății presei și a întrunirilor, sau fără epurarea fasciștilor din instituțiile de stat și anularea oricăror legi „antipopulare" și „reacționare". Pe lângă acestea, programul mai cerea reforma agrară, asigurarea unor condiții decente de viață muncitorilor, cărturarilor și funcționarilor, acordarea de credite ieftine și pe termen lung sinistraților, libertatea comerțului și a meșteșugului. Prin ultimele prevederi ale programului, comuniștii lăsau să se întrevadă spre ce direcție va evolua economia țării dacă ajunge la putere un guvern FND. Ei cereau: naționalizarea Băncii Naționale a României și a altor 18 bănci mari, controlul tuturor cartelurilor și naționalizarea celor de bază, naționalizarea întreprinderilor germane și a complicilor lor și o nouă Constituție „care să stabilească principiile vieții de stat ale țării"[14].

Chiar dacă obiectivele pe termen lung erau altele, în contextul sfârșitului de an 1944 comuniștii nu puteau veni cu un program radical, care să trădeze adevăratele lor intenții; chiar dacă, în anumite momente, lăsau să se înțeleagă ce urmăreau cu adevărat. De pildă, într-o discuție cu țărănistul Ghiță Pop, Gheorghiu-Dej îi declara acestuia că respectă proprietatea privată, deoarece, oricât de comuniști ar fi, nu pot trece peste acest aspect[15]. Primele măsuri economice discutate în cadrul Partidului făceau trimitere la combaterea speculei, reorganizarea transporturilor, stabilirea unui contact direct dintre producători și comercianți și revizuirea fiscalității prin instituirea principiului creșterii progresive[16]. Acestea erau domeniile prin intermediul cărora, cu un discurs populist, se putea câștiga încrederea anumitor categorii sociale. De altfel, lupta împotriva speculei a fost un deziderat al politicii comuniștilor în tot acest timp. Ei au cerut, în octombrie 1944, adoptarea unei legi împotriva sabotajului, care să-i pedepsească pe cei care nu respectă prețul oficial, chiar și cu 20 de ani de închisoare. Pentru muncitori, comuniștii cereau crearea de cooperative și eliminarea bursei negre[17].

Odată cu obținerea treptată a mai multor portofolii în guvernele Constantin Sănătescu și Nicolae Rădescu, în interiorul Partidului, discuțiile despre redresarea economică a României devin tot mai intense. În luna decembrie, Secția Economică a Comitetului Central (CC) redacta o listă cu propuneri pentru refacerea economiei naționale. Comuniștii constatau epuizarea stocurilor de mărfuri și lipsa lichidităților financiare pentru plata datoriilor și a despăgubirilor de război. În același timp, erau trasate sarcinile principale ale economiei, susținerea efortului de război și adaptarea salariilor la nivelul prețurilor. Pentru atingerea acestor obiective se propunea creșterea producției agricole și industriale, ameliorarea transporturilor, fixarea și stabilizarea prețurilor, crearea de noi venituri pentru stat și coordonarea și controlul măsurilor economice. Se susține din nou etatizarea Băncii Naționale a României (BNR) și altor bănci mari, pe motiv că acest lucru ar crește încrederea populației și, implicit, valoarea depunerilor[18]. În cadrul acestor

Republică Populară: România în perioada 1944-1947. O retrospectivă politică, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu»", Cluj-Napoca, L II, Supliment, 2013, p. 395-421).

[14] „Scânteia", an I, nr. 6, marți 26 septembrie 1944, p. 1.

[15] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Cancelarie, vol. I, dosar 16/1944, f. 4-5.

[16] *Ibidem*, dosar 14/1944, f. 5.

[17] *Ibidem*, dosar 22/1944, f. 11-12.

[18] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Economică, vol. I, dosar 5/1944, f. 1-2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

măsuri, a fost formulată pentru prima dată ideea că la sate existau sume mari de bani și că se impunea crearea unui sistem, prin care acestea să ajungă în conturile statului. Prin urmare, se propunea ca BNR să-și deschidă filiale în mediul rural, pentru a colecta depunerile de la țărani[19].

În ceea ce privește prețurile, în planul din decembrie 1944, comuniștii discutau despre stabilizarea lor și creșterea salariilor, pe seama micșorării profitului producătorilor și comercianților. Din nou se discuta despre eliminarea intermediarilor și a speculanților, dar și despre reducerea impozitelor la articolele de larg consum. O altă propunere punea pe tapet problema înființării unor cooperative pe lângă fabrici, care să vândă produsele cu 35-40% mai ieftin[20]. Dorința de a controla totul era trădată de propunerea ca transporturile să fie naționalizate, pentru a putea prelua taxele din acest domeniu înainte și pentru a urmări circulația mărfurilor[21].

Începutul anului 1945 îi găsea pe comuniști mai hotărâți ca oricând să acceadă la putere. În acest context, nu aveau cum să facă abstracție de problemele economice și sociale din țară. Primul număr al ziarului „Scânteia" din noul an, publica un articol pe prima pagină, în care, încă din titlu, era anunțat faptul că 1945 va fi un an al refacerii țării. Pe același ton propagandistic, oficiosul susținea că anul ce tocmai începea avea să fie unul al eliminării definitive a speculanților, a naționalizării băncilor și marilor industrii, fără de care nu se va putea realiza refacerea țării[22]. Pe 29 ianuarie, comuniștii dădeau publicității un nou program de guvernare al FND. Primele puncte ale textului sunt ocupate tot de chestiuni ideologice, precum: participarea cu maxim efort la război, îndeplinirea riguroasă a condițiilor Armistițiului, stabilirea de legături de prietenie cu toate țările democrate, „înfrățirea dintre națiunile conlocuitoare". În fapt, problemele economice erau dezvoltate doar într-un singur punct din program, în care se punea accent pe reforma agrară, pe confiscarea pământurilor, pe crearea de ferme model și a centrelor de mașini și tractoare[23].

Aceeași cheie ideologică se face simțită și în discuțiile interne pe subiecte economice. La o conferință internă despre prețuri și salarii, vorbitorul (cel mai probabil Aurel Vijoli), deplângea lipsa micilor fabrici, afirmând că în vremuri de criză marile monopoluri înghit micile întreprinderi. Tot Vijoli considera că prețurile nu reflectau decât dorința de îmbogățire a proprietarilor de fabrici și magazine și nu mai reprezenta de mult libera concurență. Pentru a crește veniturile statului, acesta a cerut adoptarea unui impozit progresiv pentru cei care au obținut beneficii de pe urma războiului. Pentru aprovizionarea orașelor, viitorul guvernator al BNR propunea înființarea unor cooperative sătești pentru strângerea cotelor și instituirea de cote de produse agricole pe fiecare județ și chiar pe fiecare sat[24]. Această măsură a fost aplicată ulterior, dar rezultatele nu au fost cele scontate.

Din august 1944 și până în primăvara anului 1945, obiectivele principale urmărite de diriguitorii economici au fost susținerea efortului de război, respectarea Convenției de Armistițiu și instituirea administrației românești în teritoriile care au fost ocupate de sovietici. Cu atât mai mult, cel puțin primele două măsuri erau susținute de comuniști. Înființarea Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului și a Serviciului pentru

[19] *Ibidem*, f. 3.
[20] *Ibidem*, f. 8-9.
[21] *Ibidem*, f. 10.
[22] „Scânteia", an II, nr. 99, luni 1 ianuarie 1945, p. 1.
[23] Ioan Scurtu (coord.), *România. Viața politică în documente. 1945*, p. 94-95.
[24] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Economică, vol. I, dosar 4/1945, f. 2-13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aplicarea aceluiași armistițiu din cadrul Ministerului de Interne, în luna octombrie a anului 1944, trăda focalizarea interesului autorităților române în această direcție. Practic, economia României a fost sufocată de activitatea acestor instituții, nevoite să oscileze între rechizițiile forțate ale rușilor și pretențiile oficiale ale Comisiei Aliate de Control[25]. De exemplu, generalul american Schuyler afirma, într-un raport către Ministerul de Război al SUA din 25 martie 1945: „[…] începe să fie cu totul evident că cererile rusești tot mai mari par să fie parte dintr-un anume plan de a fărâma structura economică a națiunii (române) pentru ca apoi să ea să fie reconstruită strict potrivit conceptelor comuniste”[26].

Acțiuni de redresare a economiei în guvernul Petru Groza

Instaurarea guvernului Groza îi aducea pe comuniști din postura de analiști în cea de decidenți în problemele economice. Chiar dacă guvernul, în marea lui majoritate, era format din oameni fideli PCR-ului, a existat o problemă recunoscută ulterior chiar și de Ana Pauker, printre alții. În noul guvern, anumite portofolii, cum ar fi finanțele și industria, au fost ocupate de persoane care erau doar parțial în acord cu principiile promovate de comuniști. Astfel, pe lângă Gheorghe Tătărescu, care a ocupat portofoliul Afacerilor Străine, Petru Bejan a preluat Ministerul Economiei Naționale și Dumitru Alimănășteanu pe cel al Ministerului Finanțelor Publice. Pe lângă acești miniștri liberali din fracțiunea Tătărescu, în Guvern au mai fost incluși și Mircea Druma, secretar de stat la Finanțe, și Gheorghe Vântu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne, pe domeniul Finanțelor locale[27]. După o lună de mandat, Dumitru Alimănășteanu și-a dat demisia ca protest față de imixtiunile Comisiei Aliate de Control. Acesta a fost înlocuit cu Mircea Druma, care, la 23 august 1945, și-a dat demisia pentru a protesta împotriva atitudinii PNL-Tătărescu vizavi de greva regală. În locul său a fost numit Alexandru Alexandrini, care va rămâne până în 1947[28]. Liderii comuniști vor recunoaște ulterior că au cedat controlul principalelor pârghii de acțiune în domeniul economic, acțiune pe care o vor regreta mereu. Chiar dacă liberalii și comuniștii se apropiau uneori ca perspectivă, existau și vederi diametral opuse. Prin liberalismul social, cum și-au denumit noua doctrină, liberalii tătărescieni au declarat clar că nu vor sprijini lupta de clasă și că proprietatea privată era unul dintre principiile lor fundamentale[29].

Ana Pauker a simțit faptul că prezența liberalilor tătărescieni la Ministerul Economiei și la cel de Finanțe era o piedică în calea comunizării societății. La o ședință a FND-ului din 7 martie, a doua zi după numirea noului guvern, ea a susținut că, dată fiind majoritatea FND-ului în noul guvern, din această majoritate o treime fiind comuniști, toți miniștrii erau obligați să acționeze potrivit deciziilor și principiilor acestui organism. De asemenea, Ana Pauker mai cerea creșterea numărului de membri de partid, atragerea unor categorii socio-profesionale care puteau reprezenta baza electorală pentru alte partide, atragerea inginerilor capabili, identificarea depozitelor de mărfuri și „întețirea” luptei contra sabotajului[30]. Discuțiile au continuat pe același ton și,

[25] Florian Banu, *Asalt asupra economiei României…*, p. 64.
[26] Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, București, Editura ALL, 1996, p. 130.
[27] Narcis Dorin Ion, *op. cit*., p. 94.
[28] *Ibidem*, p. 95-96.
[29] *Ibidem*, p. 111-112.
[30] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Cancelarie, vol. I, dosar 14/1945, f. 2-4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trei zile mai târziu, la o şedinţă a Biroului Politic al CC al PCR, Vasile Luca[31] susţinea că cele mai mari probleme cu care se confruntă ţara sunt cele economice şi că nu ar trebui lăsat doar Tătărescu să acţioneze în acest domeniu[32]. De asemenea, a revenit şi tema speculanţilor, Teohari Georgescu, devenit acum ministru de Interne, solicita înăsprirea măsurilor punitive până la pedeapsa cu moartea pentru cei care încălcau legile comerciale[33]. Potrivit comuniştilor, faptul că ei au câştigat lupta politică prin instituirea guvernului Petru Groza, îi va face pe cei denumiţi generic „reacţiunea" să se refugieze în domeniile economice, pentru a-şi apăra interesele şi a încerca, de acolo, sabotarea câştigurilor FND-ului[34]. Prin urmare, spuneau comuniştii, redresarea economică nu era posibilă doar prin măsuri administrative, ci „represiunea, sub formă de sancţiuni şi de pedepse cât mai severe, va fi corolarul măsurilor economice şi administrative, luate pe baza unei perfecte cunoaşteri a realităţilor"[35].

Accederea la pârghiile puterii le-a permis comuniştilor să se concentreze mai mult pe problemele economice şi pe identificarea unor soluţii la problemele prin care trecea ţara. La o şedinţă în cadrul FND, Vasile Luca afirma că abia după 6 martie începuse democratizarea ţării. Până atunci nu se realizase nimic, deoarece comuniştii fuseseră preocupaţi cu „distrugerea reacţionarismului". După această dată, controlând un guvern, în majoritate favorabil noului curs, aveau posibilitatea de a se dedica problemelor economice. El mai considera că valoarea salariilor muncitorilor era foarte mică în comparaţie cu preţurile, mai ales în condiţiile în care li se cerea mereu creşterea producţiei. După opinia sa, preocuparea pentru problemele muncitorimii trebuia să devină o prioritate a guvernului, pentru că de la aceştia urma să vină ajutorul principal în vederea distrugerii „ultimelor urme ale fascismului"[36]. Tot Luca susţinea în cadrul aceleiaşi întâlniri că, în rezolvarea problemelor economice, trebuie implicat întreg consiliul FND şi întreg guvernul, nu doar un singur minister[37]; era o aluzie clară la un portofoliu deţinut de liberalul Petre Bejan.

Intrarea la guvernare a reprezentat pentru comunişti un prim contact cu problemele reale ale administraţiei ţării. Lovindu-se de lipsa alimentelor, a inflaţiei galopante, dar şi a sarcinilor legate de respectarea obligaţiilor faţă de URSS, aceştia au început să propună diverse măsuri în cadrul discuţiilor din interiorul Partidului. Astfel, în cadrul Resortului Economic al CC al PCR, se discută, pe lângă confiscarea averilor „criminalilor şi exploatatorilor" din timpul războiului, şi introducerea unor impozite pentru liber profesionişti în raport cu veniturile. Astfel, spuneau comuniştii, prin aceste măsuri, pe lângă creşterea veniturilor, se va realiza şi un act de dreptate socială. În cadrul unei şedinţe a consiliului FND, Lothar Rădăceanu propunea adoptarea unei legi a Camerelor de Meserii, care să îi sprijine pe micii meseriaşi. Tot el atrăgea atenţia asupra faptului că şomajul era una dintre problemele care necesitau o rezolvare urgentă. Ion Gheorghe Maurer afirma, în acelaşi context, că în timp ce în Moldova erau 10.000 de şomeri, ca urmare a faptului că nu toţi industriaşii şi-au adus instalaţiile din refugiu, în porturile dunărene exista o mare cerere de forţă de muncă. Vasile Luca s-a

[31] Pentru mai multe detalii despre biografia şi activitatea politică a unuia din cei mai importanţi lideri comunişti ai perioadei, vezi Gheorghe Onişoru, *Pecetea lui Stalin. Cazul Vasile Luca*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2014.

[32] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Cancelarie, vol. I, dosar 15/1945, f. 5.

[33] *Ibidem*, f. 7.

[34] Idem, Secţia Economică, vol. I, dosar 5/1945, f. 2.

[35] *Ibidem*, f. 3.

[36] Idem, Cancelarie vol. I, dosar 16/1945, f. 4-5.

[37] *Ibidem*, f. 12-13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

opus introducerii ajutorului de şomaj, el fiind de părere că e mai bine ca oamenii să fie mobilizaţi la munca de reconstrucţie pe salarii mai mici, decât să li se ofere bani în mod gratuit. Tot viitorul ministru de Finanţe era cel care solicita supraimpozitarea întreprinderilor, motivaţia lui fiind aceea că e mai bine „să se ia de la cei bogaţi”[38]. Anton Alexandrescu a tăiat elanul reformator al celor prezenţi la şedinţa FND, opinând că linia Frontului se va impune cu greu cât timp la butoanele economiei erau liberalii[39].

La scurt timp după venirea la guvernare, comuniştii lansează o campanie furibundă împotriva aşa-zişilor speculanţi, în viziunea lor principalii vinovaţi de dezastrul economic. Pe 19 aprilie 1945, „Scânteia” publica un articol cu titlul *Specula şi bursa neagră – duşmanul economiei naţionale*. Articolul în cauză era un rechizitoriu asupra guvernelor de dinainte de 6 martie, care, nu doar că nu au făcut nimic pentru a le minimaliza dimensiunea, dar chiar au încurajat specula şi bursa neagră. Prin urmare, guvernul FND era chemat să elimine această racilă de pe spinarea poporului. Pentru a-şi argumenta afirmaţiile şi a-şi ascunde neputinţa în rezolvarea problemelor economice, propagandiştii „Scânteii” lansau zvonul că în ţară existau medicamente suficiente pentru un an şi jumătate, doar că acestea erau ascunse şi se vindeau ilegal la preţuri exorbitante. Se mai afirma că la o firmă s-au găsit stofe de milioane de lei sau că, deşi nu există zahăr pe piaţă, doar într-un singur loc au fost găsite 3.200 de kg[40]. Autorii articolelor anunţau că guvernul Petru Groza a pregătit un pachet de legi pentru suprimarea celor „mai mari duşmani ai ţării de astăzi” (speculantul şi dositorul) şi că aceste legi „vor fi fără milă şi fără cruţare, căci răul trebuie stârpit de la rădăcină”[41].

După editorialul din „Scânteia”, guvernul adopta pe 3 mai legea nr. 351 „pentru reprimarea speculei ilicite şi a sabotajului economic”. Legea avea un caracter clar represiv, textul vorbind doar de infracţiuni şi pedepse. Pedepsele cu închisoarea mergeau până la 12 ani pentru sabotaj şi specula. Infracţiunea cea mai gravă, care putea să-i aducă învinuitului de la 5 la 20 de muncă silnică, era cea de crimă de sabotaj a economiei naţionale. Sub incidenţa legii intrau aproape toate persoanele: industriaşi, comercianţi, meseriaşi, producători, persoane fizice sau juridice, inclusiv consumatori[42]. La adoptarea acestei legi a contribuit, într-o mare măsură, Lucreţiu Pătrăşcanu, nu atât ca ministru al Justiţiei, cât mai ales prin faptul că întreţinea zvonurile privind depozitele mari de marfă ascunsă[43]. De altfel, în vara lui 1945 s-a decis chiar înfiinţarea unor structuri de control cetăţenesc. Rolul acestora era de a identifica mărfurile dosite şi de a semnala cazurile de specula şi sabotaj[44].

Campaniile furibunde declanşate împotriva speculanţilor şi măsurile legislative cu caracter represiv trădează lipsa unei viziuni clare şi a unor soluţii pentru redresarea economică. De altfel, Ana Pauker a şi recunoscut acest lucru în Biroului Politic, la începutul lunii aprilie. În contextul unor discuţii despre situaţia de la Banca Naţională, a fost de părere că „este o ruşine că nu avem un plan de refacere economică”. În continuarea dezbaterilor, ea a afirmat că se impunea limitarea acţiunilor capitalului străin la noi în ţară, şi că, din punct de vedere politic, prima convenţie economică ar

[38] *Ibidem.*
[39] *Ibidem*, f. 14.
[40] „Scânteia”, an II, nr. 203, joi 16 aprilie 1945, p. 1.
[41] *Ibidem.*
[42] Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii. România 6 martie 1945 − 7 ianuarie 1946*, Bucureşti, Editura Vremea, 2004, p. 175.
[43] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Cancelarie, vol. I, dosar 24/1945, f. 3.
[44] Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii…*, p. 183.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trebui semnată cu Uniunea Sovietică. Cât despre BNR, ea a susţinut că va fi foarte greu pentru comunişti să preia controlul acolo, deoarece „nu degeaba a cerut Tătărăscu să ţină el frâiele. Va trebui să ne băgăm puţin câte puţin”[45].

În anul 1945, reprezentanţii comuniştilor în guvernul Groza au acţionat mereu sub presiunea factorilor economici. Temerea lor majoră era că lipsa unor măsuri pentru a stăvilirea inflaţiei şi îmbunătăţirea aprovizionării avea să compromită guvernarea însăşi. Aceasta era principala îngrijorare, în condiţiile în care lucrurile nu erau foarte clare nici pe plan internaţional, iar poziţia lor internă nu era nici pe departe consolidată. Dej susţinea, tot în aprilie, că nu este adeptul unei dictaturi pe tărâm economic; doar că, totuşi, trebuia instituit un control asupra stocului de mărfuri şi al circulaţiei acesteia. În contrast, probabil depăşit de situaţie şi de mecanismele economiei libere (deşi a fost foarte mult timp funcţionar la BNR), ministrul Cooperaţiei, Anton Alexandrescu, se declara adeptul unei dictaturi totale asupra întregului sistem economic[46]. Fără a propune soluţii concrete care să diminueze impactul lipsei alimentelor şi a preţurilor foarte mari, Gheorghiu-Dej avea grijă ca nemulţumirile populaţiei să nu afecteze activitatea politică a organizaţiilor controlate de comunişti. El a declarat la o şedinţă a FND: „Trebuie să ştim să stăpânim masa atunci când, împinsă de nevoi imediate, se lasă antrenată, compromiţând organizaţiile care luptă pentru ea”[47].

În toamna anului 1945 a fost redactat cel mai amplu program economic al comuniştilor. În raportul susţinut pe 5 octombrie 1945 în faţa partidului, Dej susţinea faptul că partidul îşi asuma pe viitor industrializarea ţării, prin colaborarea sectorului de stat cu cel privat. Dimensiunea ideologică este reliefată prin punerea industriei siderurgice în centrul acestui proces[48]. Programul era foarte detaliat şi aducea în discuţie mai multe aspecte, precum transporturile, resursele naturale sau electrificarea. Însă modul cum a fost redactat demonstrează faptul că el a fost gândit pentru a fi pus în aplicare după preluarea totală a puterii. Până în 1948 comuniştii nu au mai prezentat un program de o asemenea manieră. În acest context, într-o notă trimisă Comitetului Central al PCR, asupra situaţiei economice a ţării se propunea o perspectivă mult mai realistă asupra stării de fapt a lucrurilor. Raportorul a realizat o trecere în revistă a situaţiei economice şi a propus câteva soluţii. Autorul textului susţinea că modul în care se îndeplinise planul până în acel moment va avea două efecte. Întâi de toate nu permitea guvernului să-şi îndeplinească pe mai departe obligaţiile şi să-şi respecte cuvântul. Ulterior, ducea la o înrăutăţire şi mai mare a situaţiei socio-economice din ţară. Avertismentul îi viza pe liderii comunişti. Dacă nu depuneau eforturi pentru a păstra puţinul ce mai rămăsese, atunci ţara era ameninţată de o catastrofă. Textul la care ne referim mai considera că, în contextul unei posibile susţineri oferite de armatele aliate şi al amânării cu doi-trei ani a plăţii despăgubirilor, România şi-ar fi permis, într-adevăr, să facă acest lucru fără probleme[49]. În document se mai propunea oprirea rechiziţiilor de orice fel sau plata lor la preţul zilei şi instituirea unui impozit progresiv; iar în acelaşi timp, se cerea eliberarea unui număr mare de cazărmi militare şi transformarea lor în şcoli şi spitale[50]. În raport, autorul atingea, totodată, şi problema reconstrucţiei. El atrăgea atenţia asupra faptului că ajutorul oferit sinistraţilor era oricum foarte mic, de câteva milioane de lei;

[45] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Cancelarie, vol. I, dosar 24/1945, f. 5.
[46] *Ibidem*, dosar 25/1945, f. 5.
[47] *Ibidem*, f. 6.
[48] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvântări*, Editura P.M.R., Bucureşti, 1951, p. 52-55.
[49] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secţia Economică, vol. I, dosar 54/1945, f. 2-3.
[50] *Ibidem*, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însă, din cauza faptului că banii ajungeau cu întârziere, suma primită la final avea o valoare și mai mică ca urmare a deprecierii foarte rapide a leului[51].

În acest raport se mai spune că prioritățile guvernului ar trebui să fie legate, în special, de asigurarea hranei și a asistenței medicale pentru populație, fiind ulterior urmate de investițiile în lucrări de infrastructură, care să permită reluarea activităților de producție. În ceea ce privește reforma monetară, ea nu era posibilă până nu se realiza o echilibrare bugetară[52]. O altă măsură a guvernului, criticată de raportor, era legată de înființarea economatelor[53]. Conform acestuia, aceste magazine din întreprinderi, destinate exclusiv muncitorilor, nu schimbau situația în nici un fel: o dată pentru că numărul muncitorilor era foarte mic față de numărul persoanelor aflate în situații dramatice și, în al doilea rând, din cauza lipsei produselor, însăși economatele sau întreprinderile fiind obligate să apeleze la piața neagră pentru a se aproviziona[54].

Țările estice, rămase în spatele Cortinei de Fier, au depus și au reconstruit economiile prin eforturi proprii, fiind obligate să refuze Planul Marshall. Izolate diplomatic la început, fără legături comerciale cu țările occidentale, țările satelit ale Moscovei au fost nevoite să-și restructureze economia pe model sovietic[55]. Acest efort a fost asimilat de unii autori cu procesul industrializării forțate din URSS, din anii 1920-1930[56]. Chiar unul din martorii evenimentelor de atunci lansează această similitudine[57]. Așa cum vom vedea în aceste rânduri, comuniștii români au fost mai puțin preocupați de redresarea economiei, ei insistând constant asupra lipsei de ineficiență și inechitatea socială pe care o producea economia de piață.

Toate discuțiile comuniștilor despre soluțiile de redresare economică din perioada respectivă promovau o supraimpozitare a unor categorii sociale precum industriașii, liber profesioniștii sau marii proprietari de pământ. Această măsură era însoțită și de un discurs populist, ce milita pentru confiscarea averilor care nu puteau fi justificate. Măsurile în cauză, corelate cu demiterea „elementelor reacționare" din conducerea fabricilor, dar și cu recalcularea prețurilor și creșterea salariilor, urmau să arate grija miniștrilor comuniști pentru poporul aflat în nevoie[58]. În lipsa unor măsuri economice concrete, comuniștii au cultivat un discurs ideologic care incrimina sau punea sub semnul suspiciunii pe toți cei cu venituri ce treceau peste medie.

Documentele de partid, dar și măsurile luate de miniștrii comuniști trădează o lipsă a contactului direct cu realitățile socio-economice din țară. Din discuțiile pe care le aveau în cadrul Biroului Politic sau al consiliului FND, rezultă clar că nu erau familiarizați cu situația din Moldova și nici cu instituțiile ce trebuiau să se ocupe cu

[51] *Ibidem*, f. 4.

[52] *Ibidem*, f. 5.

[53] Pe 3 mai 1945 guvernul, prin legea 348, obliga întreprinderile să înființeze economate pentru aprovizionarea muncitorilor la prețuri maximale în măsura posibilităților. Aprovizionarea urma să se facă prin planul general al Subsecretariatului de Stat al Aprovizionării și pusă în aplicare prin Oficiul Economic Județean (Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii…*, p. 177).

[54] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Economică, vol. I, dosar 54/1945, f . 7.

[55] Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor (1500-2010)*, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 319.

[56] Wiliam E. Crowther, *op. cit*., p. 11.

[57] Reuben H. Markham, corespondentul ziarului „Christian Science Monitor" în România în anii postbelici, scria în cartea pe care a publicat-o la New York, în 1949: „Dacă ești atent la actualul plan comunist de distrugere a României, îți vine îndată în minte cataclismul care a zguduit Rusia între anii 1917-1935" (Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic*, trad. George Achim, București, Fundația Academia Civică, 1996, p. 149).

[58] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Economică, vol. I, dosar 71/1945, f. 2-3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aprovizionarea populației[59]. În timp ce criza alimentară se acutiza în Moldova, dar și în alte regiuni, Dej susținea că prioritară era respectarea obligațiilor ce decurgeau din Convenția de Armistițiu[60]. Mai mult, miniștrii comuniști îi acuzau pe cei liberali de sabotarea economiei, deoarece aceștia din urmă nu acordau fonduri pentru înființarea instituțiilor de supraveghere a prețurilor și mărfurilor. Pe lângă acest aspect, comuniștii deplângeau și faptul că, în provincie, hotărârile economice nu erau aplicate, iar la centru acestea nu aveau efect deoarece erau impuse într-o economie de piață. În opinia lor, situația ar fi fost cu totul diferită într-o economie planificată[61].

Sfârșitul anului 1945 a adus o reconsiderare a poziției comuniștilor față de problemele economice. Comuniștii recunosc faptul că nu era momentul să se agite programul de socializare al economiei, nici ideologic și nici tehnic (situația economiei nu ar fi permis acest lucru)[62]. Pe lângă acestea, instituțiile de dirijare în sectorul economic erau controlate de liberali, fapt care zădărnicea, din perspectiva lui Maurer și a celorlalți, orice plan[63]. Acum apare și ideea, mai mult din rațiuni politice, de a reface țara cu ajutorul patronatelor, am spune astăzi, și a fondurilor acestora. După părerea lui Luca, considerentul pentru care s-a renunțat la ideea naționalizării unor bănci și întreprinderi era aceea de a nu se crea impresia că PCR își dorea etatizarea economiei[64].

În anul 1946 și programarea alegerilor parlamentare focalizează atenția comuniștilor pe chestiunile economice. Acum i se acordă un rol tot mai important în acest domeniu lui Aurel Vijoli, economist, funcționar al BNR și, ulterior, după 1948, guvernator. În cadrul discuțiilor din partid se făceau afirmații în contrast cu discursul oficial. De pildă, Vijoli spunea la o întâlnire cu liderii PCR că, pe vremea lui Antonescu, economia funcționa mai bine. Pe lângă acesta, Gheorghe Vasilichi susținea că, atâta timp cât legea cererii și ofertei nu va funcționa și producția nu va crește, nici nu se punea problema unei stabilizări[65].

Atenția mai mare acordată economiei și încercările de soluționare a principalelor probleme în anul 1946 se explică și prin programarea alegerilor parlamentare. Partidul Comunist avea nevoie de măsuri populare și raționale în același timp, care să nu înrăutățească situația, fapt care ar fi dus la micșorarea capitalului de încredere. Un prim pas în câștigarea maselor de muncitori de partea guvernului a fost creșterea salariilor și a pensiilor funcționarilor publici pe 21 februarie 1946[66]. În realitate, decizia nu a avut rolul scontat, generând imediat o creștere a prețurilor, astfel că puterea de cumpărare a muncitorilor a rămas aceeași, dacă nu chiar a scăzut, deoarece rata scumpirii a fost mai mare decât cea a măririi salariilor[67].

În aceste condiții, orice zvon care putea afecta popularitatea guvernului trebuia combătut. Într-o discuție avută cu Reuben Markham, Petru Groza oferea asigurări că în timpul guvernului său nu se va socializa nimic, capitalurile băncilor rămânând neatinse[68]. Pe aceeași linie, „Scânteia" publica, în numărul din 20 mai 1946, Platforma

[59] Idem, Secția Cancelarie, vol. I, dosar 20/1945, f. 12.
[60] *Ibidem*, f. 13.
[61] Idem, Secția Economică, vol. I, dosar 781945, f. 3-5.
[62] Idem, Secția Cancelarie, vol. I, dosar 30/1945, f .11.
[63] *Ibidem*, f. 12.
[64] *Ibidem*, dosar 58/1945, f. 2.
[65] *Ibidem*, dosar 10/1946, f. 6-10.
[66] Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București, Editura Cavallioti, 2002, p. 144.
[67] Gheorghe Onișoru, *România în anii 1944-1948…*, p. 50.
[68] Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *op. cit.*, p. 139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Program a Blocului Partidelor Democratice, în care era susținută ideea stimulării inițiativei private[69]. În fond, ideea naționalizării economiei nu a fost nici un moment abandonată de comuniști, ci doar camuflată în forme mai mult sau mai puțin stilizate, așa cum o cereau interesele de moment. În 1946 a început să se discute, tot mai mult, la vârful Partidului despre acest lucru și despre etatizarea BNR, văzută ca un prim pas către un control economic total[70]. Comuniștii români nu doreau ca măsurile economice preconizate de ei să afecteze interesele sovietice. Prin urmare, Aurel Vijoli a cerut un referat prin care să se explice dacă proiectatele măsuri împotriva băncilor pot afecta SovromBank[71].

Alegerile din noiembrie 1946 au permis un prim asalt al comuniștilor către ministerele ce coordonau economia. Gheorghe Gheorghiu-Dej a preluat Ministerul Economiei Naționale în decembrie, reorganizându-l în aprilie 1947. La acea vreme, Petru Bejan afirma că noua structură a ministerului și noile funcții erau un prim pas către controlul total al economiei[72]. Acest minister a fost văzut ca fiind unul cheie și, din acest motiv, potrivit lui Bodnăraș, comuniștii au decis desemnarea secretarului general al Partidului pentru preluarea portofoliului[73]. La 1 decembrie, Regele a deschis lucrările noului Parlament, controlat în mare parte de comuniști. Pentru a crește gradul de legitimitate al propriilor măsuri legislative, liderii PCR au solicitat legislativului, la 12 decembrie 1946, prin vocea lui Gheorghe Apostol, etatizarea BNR. Peste opt zile, la 20 decembrie, Adunarea Deputaților aproba legea naționalizării Băncii Naționale[74]. Era un prim pas către controlul resurselor financiare, care le-a permis șantajarea producătorilor și comercianților dependenți de credite. Potrivit lui Aurel Vijoli, etatizarea BNR a fost „prima legiferare a unei măsuri revoluționare în drumul nostru spre socialism”[75]. Legea Oficiilor Industriale, adoptată în 1947, era precedată de o măsură ce trăda tendința de centralizare și control a comuniștilor: în 1946 s-a hotărât ca fermele de stat și centrele de închiriat mașinile agricole să fie unite într-o singură structură, Regia Exploatărilor Agricole, Zootehnice, Industriale și de Mașini Agricole[76].

Anul 1947, comuniștii cresc presiunea asupra economiei. Naționalizarea, un final așteptat

La începutul anului 1947, la plenara CC al PCR, Dej atrăgea atenția membrilor de partid asupra faptului că bătălia cu dușmanii politici se va da de acum încolo pe tărâm economic[77]. Prin urmare, PCR a realizat o analiză a măsurilor luate până la acel moment și a propus o serie de măsuri pentru viitor. În 23 februarie 1947, când se întorcea de la Moscova, unde participase la discuții pe teme economice, Gheorghe Gheorghiu-Dej declara că acordurile cu URSS „ne oferă dreptul să privim spre viitor”[78]. În acest cadru, s-a impus tot mai mult ideea raționalizării. Chiar în prima săptămână a noului an,

[69] „Scânteia”, seria III, an XVI, nr. 528, 20 mai 1946, p. 3.
[70] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Cancelarie, vol. I, dosar 22/1946, f. 10.
[71] *Ibidem*, dosar 59/1960, f. 7.
[72] Dinu C. Giurescu, *Lichidatorii…*, p. 33-34.
[73] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Cancelarie, vol. I, dosar 1/1947, f. 13.
[74] Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *op. cit.*, p. 213-217.
[75] Aurel Vijoli, *Din prefacerile sistemului bănesc și de credit*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 99.
[76] Gheorghe Onișoru, *România în anii 1944-1948…*, p. 52.
[77] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Cancelarie, vol. I, dosar 1/1947, f. 54.
[78] Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *op. cit.*, p. 233.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

guvernul a raționalizat produsele petroliere[79], iar în martie, Gheorghiu-Dej l-a delegat pe Maurer să se ocupe de colectarea, raționalizarea și distribuirea produselor agricole și industriale destinate consumului[80].

Chiar dacă la momentul adoptării, decizii precum reforma agrară, etatizarea BNR sau acordurile economice cu URSS au fost prezentate ca reale succese, odată cu trecerea timpului comuniștii au recunoscut lipsa rezultatelor[81]. Situația dramatică nu putea trena, astfel că, dinspre conducerea de partid, au venit noi inițiative de redresare economică. Acestea vizau: creşterea „productivității muncii" prin introducerea primelor de producție; îmbunătățirea condițiilor tehnice și raționalizarea „procesului de producție"; aplicarea legii sabotajului; introducerea muncii în două sau trei schimburi; disciplinarea muncitorilor și redistribuirea forței de muncă[82]. Nu erau scăpate din vedere nici problemele legate de circulația mărfurilor, unde se propunea adoptarea unor măsuri de luare în evidență a materiilor prime și a produselor finite, de la fabricare la desfacere, instituirea controlului statului asupra producției industriale, înființarea de tribunale populare și aplicarea drastică a pedepselor în cazurile de „crimă de sabotaj și speculă"[83].

Introducerea controlului statului asupra producției industriale s-a realizat prin decizii a căror finalitate era clară, dar care aveau menirea de a salva unele aparențe. Deoarece, potrivit lui Maurer, naționalizările încă nu corespundeau realităților din țară la acel moment. La data de 24 mai 1947, Monitorul Oficial publica legea oficiilor industriale. Acestea funcționau ca societăți anonime pe acțiuni, reunind toate unitățile de producție, distribuire și desfacere dintr-un anumit domeniu. Primele oficii au fost cele ale cauciucului, cimentului și fierului[84]. Au existat și reacții, liberalii tătărăscieni opunându-se acestei legi, motivând că introduceau un dirijism economic exagerat[85].

Același an 1947 a adus și o reconsiderare a poziției comuniștilor față de economate. Ei susțineau că cele 1.075 de unități economice, câte funcționau în 1947, fuseseră de un real folos populației, îndeosebi muncitorilor, care avuseseră posibilitatea să cumpere, la prețuri mai mici, diferite produse. Dar pentru fabrici, acestea au însemnat o înrăutățire a situației financiare. Întreprinderile sau instituțiile care au patronat economate nu de puține ori au fost nevoite să apeleze la credite pentru a plăti diferența dintre prețul de vânzare și cel de achiziție al produselor, cel din urmă fiind aproape mereu mai mare[86]. Se afirma că aceste economate au fost o soluție de moment, iar acum, când lucrurile evoluau spre stabilizare economică, se impunea lor înlocuirea cu alte mijloace de comerț. Principalul motiv era că fabricile preocupate de aprovizionarea muncitorilor nu s-ar mai ocupa de producție. Acestea vindeau marfă pe credite, având nevoie de lichidități, dar fără siguranța recuperării banilor; pe lângă aceasta, un număr mare de muncitori ar fi scos din producție[87]. Ca forme de înlocuire se propunea înființarea unor cooperative sau a unor consignații cu ajutorul „comercianților morali". Din perspectiva comuniștilor, acest lucru ar fi permis achiziționarea de produse pe bază de cartelă, existența unui singur centru de comandă, dar și stabilirea de norme unitare de

[79] *Ibidem*, p. 220.
[80] *Ibidem*, p. 238.
[81] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Economică, vol. I, dosar 2/1947, f. 2.
[82] *Ibidem*, f. 4-7.
[83] *Ibidem*, f. 11.
[84] Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii*…, p. 36-37.
[85] Gheorghe Onișoru, *România în anii 1944-1948*…, p. 55.
[86] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Economică, vol. I, dosar 3/1947, f. 4.
[87] *Ibidem*, f. 5-6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fabricare și desfacere[88]. În paralel cu discuțiile despre economate și reformarea lor s-a dus o luptă și cu restaurantele. Un raportor al Secției Economice a CC a afirmat că „vitrinele dezmățului culinar trebuie să înceteze”[89]. Prin urmare, restaurantelor li s-a redus felurile de mâncare, carne se putea mânca doar de trei ori pe săptămână, iar masa putea fi servită doar între anumite ore[90].

Lipsa lichidităților a fost o problemă constantă a guvernării Groza, mai ales în contextul în care marea provocare era realizarea unui buget echilibrat. În acest context, comuniștii și-au propus să încurajeze depunerile ce urmau să fie fructificate prin investiții. Depunerile trebuiau încurajate prin stabilizarea monetară, care conserva puterea de cumpărare a economiilor, și prin garantarea depozitelor de către BNR. Realizarea acestui lucru nu era însă posibilă fără intensificarea propagandei, lucru cerut explicit de liderii PCR[91].

Odată cu adoptarea noilor măsuri economice, precum legea oficiilor industriale, a apărut o nouă provocare, aceea de a guverna cu măsuri socialiste o economie care încă avea trăsături capitaliste. Maurer susținea că producătorii erau speriați de zvonurile care circulau și au scăzut producția, cultivând piața neagră a valutei. El cerea să fie combătute aceste zvonuri și ca aceștia să fie încurajați să-și continue activitatea mai departe. Tot el considera, la o ședință a Biroului Politic, că lipsa anumitor produse alimentare este cauzată de suprareglementarea arbitrară. Potrivit lui, oamenii nu mai știau ce aveau voie să mai producă sau să transporte și ce nu, iar acest lucru a afectat aprovizionarea[92].

La 12 iulie 1947, a fost adoptată legea privind instituirea Comisiei Ministeriale pentru Redresare Economică, structură coordonată de Gheorghe Gheorghiu-Dej. Această comisie a luat două decizii cu o influență majoră asupra evoluției ulterioare a economiei: obligativitatea cedării contracost către BNR a diverselor valori (practic a înlesnit confiscarea metalelor prețioase și a valutei) și reforma monetară. La 11 august, guvernul anunța populația să se înscrie la centrele de preschimbare a bancnotelor, centre care, de altfel, erau reduse la număr. Raportul de schimb era de 20.000 lei vechi la 1 leu nou. Important de menționat este că au fost impuse limite la sumele ce puteau fi preschimbate. Agricultorii puteau schimba maximum 5.000.000 lei, plus încă 2.500.000 dacă aveau cotele achitate. Salariații și pensionarii puteau schimba cel mult 3.000.000 lei, iar cei fără ocupație, din azile sau militarii în termen doar 1.500.000[93]. Pe lângă relativa eficiență economică, liderii comuniști au văzut în reforma monetară o luptă ideologică dusă împotriva acumulărilor de capital. Și nici nu au ezitat să recunoască că, prin această măsură, au încercat să lovească în „dușmanul de clasă”. De altfel, din acest peisaj nu au lipsit arestările și condamnările pentru speculă, sabotaj, infracțiuni la bursă[94]. De altfel, unul din artizanii acestei reforme susține în memoriile sale că obiectivul final al măsurilor acestora era ca guvernul, prin sistemul bancar și prin credite, să acționze asupra fondurilor „capitaliștilor”[95].

[88] *Ibidem*, f. 6-8.
[89] *Ibidem*, dosar 4/1947, f. 1-2.
[90] Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii*…, p. 147.
[91] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Economică, vol. I, dosar 15/1947, f. 18-19.
[92] Idem, Secția Cancelarie, vol. I, dosar 28/1947, f. 3-6.
[93] Valentin Vasile, *Consecințele reformelor monetare asupra vieții sociale (1947-1952)*, în „Arhivele Securității”, t. IV, 2008, p. 409-412.
[94] *Ibidem*, p. 413-414.
[95] Aurel Vijoli, *op. cit.*, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Realizarea reformei monetare a generat noi discuții, unele chiar aprinse în interiorul Partidului, problema principală fiind modul în care trebuia să fie conservată puterea de cumpărare a monedei. În Biroul Politic, la o ședință din septembrie, Ion Gheorghe Maurer a susținut necesitatea ca salariile să fie stabilizate, la o valoare echivalentă cu 60% din puterea de cumpărare din 1938[96]. El își justifica afirmația prin faptul că numărul mare de muncitori, care produc foarte puțin, afectează stabilizarea, deoarece puterea de cumpărare crește cu mult mai mult decât valoarea produselor de pe piață[97]. Atitudinea lui Maurer a provocat o reacție foarte dură din partea lui Vasile Luca. Acesta l-a acuzat pe colegul său de partid că își bazează demonstrația pe o concepție falsă. Luca susținea că marfă există, dar din cauză că nu se cunoștea prețul la care să fie vândută, stătea pe stoc. Mai mult, din punctul său de vedere, ideea lui Maurer îi avantaja pe „capitaliști" sau pe „sabotori" și „speculanți". Or, în viziunea lui Vasile Luca aceştia erau principalii inamici. El susținea că măsurile economice luate de Partid trebuiau să ducă „spre naționalizare și distrugerea capitalismului, nu spre întărirea sa"[98]. Tot Vasile Luca afirma că au fost stocate cantități mari de produse, care să fie aruncate pe piață imediat după reforma monetară; însă, din cauza sabotajului, nu mai existau nici banii, nici produsele. El a identificat și câțiva vinovați, printre care comercianții care dețineau cantități însemnate de marfă, dar pe care refuzau să o vândă. Totodată, el arăta că rolul oficiilor industriale era acela de a aduce întreaga economie sub controlul statului, de a lua cu forța, de „a stoarce tot ce se putea de la capitaliști" [99].

Pe lângă aceste contre din interior, reforma monetară a oferit o anumită încredere liderilor PCR. În urma acesteia ei conştientizat faptul că pot opera reforme structurale, fără a mai întâmpina o opoziție serioasă. Din acel moment, „capitaliștii" deveneau pentru comuniști o categorie socială tolerată. Ana Pauker afirma, tot în septembrie, că nu ar mai fi nevoie de întreprinzători, însă nu își dorea să-i elimine încă. Cu toate că, spunea ea, aceştia nu aveau să se schimbe niciodată, „oricât i-am închide în pușcăriile lui Teo[hari Georgescu]". Pentru Pauker, lucrurile erau oarecum simple din punctul acesta de vedere: „Ori vrem să lucreze și atunci le dăm câștig, sau nu vrem și atunci trebuie să-i dăm jos, și basta"[100].

În toamna anului 1947, pentru miniștrii comuniști, marea dilemă era cum să conducă o economie de piață prin măsuri socialiste. Provocarea cea mare rămânea nivelul salariilor muncitorilor și adaptarea acestora la noile condiții, fără ca să existe efecte asupra inflației. Maurer susținea în continuare, la finalul lui septembrie 1947, în Biroul Politic, faptul că, având un număr de salariați mai mare decât în previziunile pentru stabilizare, acest lucru era o problemă, deoarece schimba raportul de distribuire al venitului național. Miron Constantinescu îl contrazicea din nou, afirmând că prețurile au fost calculate după contabilitatea burgheză și nu după formula marxistă. „Tovarășul Miron" era deranjat că în raport se propuneau măsuri, pe când, spunea el, acestea trebuiau luate doar de Biroul Politic și nu inițiate de funcționari din Minister[101]. Vasile Luca a intervenit și el în disputa celor doi, situându-se de partea lui Miron Constantinescu. Cel care avea să ocupe portofoliul Ministerului de Finanțe considera că orice calcul era greșit, pentru că nu se baza pe principii marxiste-leniniste. El îi acuza pe

[96] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secția Cancelarie, vol. I, dosar 28/1947, f. 7-8.
[97] *Ibidem*, f. 11.
[98] *Ibidem*, f. 12-14.
[99] *Ibidem*, f. 16-17.
[100] *Ibidem*, f. 28.
[101] *Ibidem*, dosar 30/1947, f. 3-4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Maurer și pe ceilalți că nu făcuseră nimic pentru a opri această bursă neagră și creșterea prețurilor peste calculele lor. În plus, Luca mai afirma că, atâta timp cât producția rămânea în mâinile „capitaliștilor", nu va putea nimeni calcula valoarea ei reală, împreună cu valoarea și rata plusvalorii. Această stare a lucrurilor, după Vasile Luca, genera o serie de efecte foarte grave, ducând chiar la diminuarea influenței politice a comuniștilor. Condiționând stabilizarea de valoarea salariilor, muncitorii deveneau practic prizonierii proprietarilor de fabrici, afirma el. Viitorul ministru de Finanțe susținea că fiecare hotărâre era luată pentru „a lovi în capitalism", pentru „a face pași înainte spre socialism"[102].

Discuțiile la nivelul conducerii PCR au continuat pe seama stabilizării monetare. Au fost dezbătute planuri de investiții, propunându-se creșterea exporturilor pentru a se obține devize necesare achiziționării de utilaj industrial. Însă, așa cum am mai afirmat și în rândurile de mai sus, faptul că nu toate pârghiile economice erau controlate de comuniști, pentru ei însemna o mare problemă. Acest lucru reiese textual, dintr-o afirmație a Anei Pauker, în contextul unor discuții în interiorul Partidului pe subiectul redresării economiei: „[…] eu cred că degeaba ne facem noi planuri cât sunt liberalii la finanțe. Dacă într-adevăr a venit momentul său, atunci ori îi lovim și mergem înainte cu reforme ori ne ținem numai de discursuri și mitinguri"[103].

Anul 1947 s-a încheiat pe fondul acestor dezbateri din interiorul Partidului asupra salariilor, aprovizionării și a succesului stabilizării. Tot într-o discuție din cadrul Biroului Politic, Gheorghiu-Dej recunoștea că, după reformă, apăruse un dezinteres care punea în pericol „câștigurile cucerite" și cerea ca ceea ce s-a greșit să fie reparat din mers[104]. Tot el îi sfătuia pe ceilalți să nu mai discute problema prețurilor în public, pentru a nu da motive de panică populației sau de insinuări adversarilor[105]. În fond, relația comuniștilor cu populația, în general, dar și cu ceea ce ar trebui să fi reprezentat baza socială a politicii lor, adică muncitorimea, a fost una sinuoasă și nu lipsită de probleme. În timpul guvernărilor lui Constantin Sănătescu și Nicolae Rădescu, comuniștii îi incitaseră pe muncitori la greve, la revendicări sociale, obiectivul fiind acela de a menține o stare conflictuală care să ducă la destabilizare politică[106]. Ulterior, odată cu venirea la putere a guvernului Groza, astfel de manifestări au fost combătute, fiind puse pe seama „reacțiunii"[107]. Chiar dacă, la nivel discursiv, problemelor muncitorilor li s-a acordat o mare atenție, în realitate, prioritate au avut aplicarea armistițiului, plata datoriei de război și măsurile politice pentru controlul economiei. Interesele muncitorilor au fost sacrificate cu bună știință, atâta timp cât obiectivele erau altele, iar mijloacele de coerciție se aflau în mâinile comuniștilor.

Confederația Generală a Muncii a fost un instrument de înregimentare și manipulare a muncitorilor în scopuri politice, în condițiile în care aceștia nu erau foarte atrași de discursul comunist. Incidentele de la uzinele Malaxa din București sunt foarte elocvente în acest sens[108]. Dacă inițial a existat un val de popularitate a comuniștilor în

[102] *Ibidem*, f. 7-8.
[103] *Ibidem*, f. 67.
[104] *Ibidem*, dosar 33/1947, f. 25.
[105] *Ibidem*, f. 27.
[106] Așa cum s-a întâmplat de exemplu pe 11 septembrie 1944, când la o întâlnire a sindicatului CFR, prezidată de Chivu Stoica, s-a cerut creșterea salariilor de cinci ori (Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *op. cit.*, p. 15).
[107] *Ibidem*, p. 146.
[108] Maurice Pearton, *The Communization of the Economy: Efforts to Promote and Control Economic Chaos*, în vol. *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rândurile muncitorilor, ulterior, pe fondul acutizării crizei economice şi alimentare, a lipsei de măsuri ferme şi concrete pentru redresare, aceştia din urmă au fost atraşi îndeosebi spre social-democraţie[109]. Acest fapt explică şi efortul intens al comuniştilor de a crea comitete de fabrică şi sindicate în toate unităţile industriale, pentru a avea mecanisme de control şi înregimentare.

La 15 octombrie 1947, guvernul a cerut inventarierea tuturor unităţilor economice, motivul fiind acela că aveau nevoie să ştie ce vor naţionaliza. Rezultatele au arătat că, la data respectivă, în ţară existau 54.315 unităţi economice, dintre care 6.836 de stat şi 47.479 private. În acestea erau încadraţi 977.171 de muncitori, dintre care 326.983 la stat şi 649.188 în sectorul privat[110]. Trei zile mai târziu, „Scânteia" publica, pe mai bine de jumătate de pagină, un articol despre economia planificată sovietică. Ideile principale subliniau „triumful economiei planificate socialiste", independenţa de stat şi „neatârnarea" garantate de economia centralizată. În mod evident, economia planificată nu putea funcţiona decât în contextul proprietăţii socialiste a mijloacelor de producţie[111].

Abolirea monarhiei şi instaurarea Republicii Populare Române a grăbit drumul ţării noastre spre economia planificată. Însă, pentru atingerea scopului final, trebuia edificată structura instituţională şi legislativă. Astfel, în ianuarie 1948, au fost instituite Consiliile Economice Judeţene ca filiale locale ale Comisiei Ministeriale pentru redresare economică şi stabilizare monetară. Din aceste consilii făceau parte prefectul judeţului, în calitate de preşedinte, directorul Oficiului Economic Judeţean, şeful Serviciului de Control Judeţean, Administratorul Financiar, directorul Camerei Agricole, delegatul Consiliului Judeţean al Sindicatelor, delegatul Institutului Naţional al Cooperaţiei, Controlorul Statistic Judeţean şi directorul Sucursalei BNR. Rolul acestor consilii economice era acela de a urmări implementarea deciziilor Comisiei Ministeriale de redresare economică, respectarea legilor şi regulamentelor cu acelaşi rol. De asemenea, aceste consilii urmau să coordoneze activitatea economică şi financiară a instituţiilor şi unităţilor economice din judeţ[112].

Comuniştii se pregăteau treptat pentru impunerea controlului total asupra economiei. Rezoluţia Congresului Partidului Muncitoresc Român, ce s-a desfăşurat între 21-23 februarie 1948, sublinia că misiunea regimului era de a elimina înapoierea economică a României şi de a o transforma într-o „ţară industrial-agrară înaintată". Cu acest scop trebuiau create condiţiile pentru organizarea economiei planificate[113]. Această situaţie s-a întins de-a lungul unei perioade relativ scurte de timp. Adoptarea Constituţiei, în 8 aprilie 1948, în care era prevăzută eliminarea proprietăţii private, şi, în iunie acelaşi an, a *Legii pentru naţionalizarea industriei, a băncilor şi asigurărilor, a întreprinderilor miniere şi de transport* au aşezat România pe linia economiei de comandă. În general, procesul naţionalizării nu a întâmpinat opoziţii majore. Lucrurile au fost atent pregătite, cu mult timp înainte. Din acest motiv, au fost infiltraţi oameni loiali Partidului, au fost mobilizate instituţiile de forţă, astfel că incidentele au fost minore şi nu au afectat în nici un fel politica noului stat[114]. Chiar dacă au dorit să afişeze o aparentă legalitate, în ziua când se vota legea naţionalizării, în paralel, noii directori

[109] Armin Heinen, *Stalinizarea României şi logica argumentelor între anii 1944-1947*, în *AIIX*, t. XLIII-XLIV, 2006-2007, p. 513.
[110] Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii*… p. 150-151.
[111] „Scânteia", seria III, an XVI, nr. 951, 18 octombrie 1947, p 5.
[112] ANI, fond Comitetul Judeţean PCR Iaşi, dosar 20/1948, f. 1.
[113] „Scânteia", seria III, an XVII, nr. 1055, 24 februarie 1948, p 3.
[114] ANB, fond Comitetul Central al PCR, Secţia Economică, vol. I, dosar 50/1948, f. 1-2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preluau întreprinderile, de acum proprietate a statului[115]. La finalul lui iunie a fost înființată Comisia de Stat a Planificării, astfel încheindu-se un ciclu și deschizându-se altul în evoluția economică a țării[116].

*
* *

Au avut sau nu comuniștii un plan de acțiune în domeniul economic pentru anii imediat următori încheierii războiului? Răspunsul la această întrebare ar părea la o primă vedere relativ complicat, formularea unei opinii necesitând investigații istorice serioase. Cu toate acestea, fără a ne distanța de opinia anterioară, considerăm că, la acest moment, afirmația Anei Pauker din mai 1945, în Biroul Politic, poate înlocui, cel puțin parțial, un răspuns elaborat. În contextul unei discuții despre Banca Națională a României, aceasta a declarat că „este o rușine că nu avem un plan de refacere economică". Nu doar recunoașterea explicită și textuală a Anei Pauker, dar și atitudinea liderilor comuniști în alte ocazii ne îndreptățesc să afirmăm că un plan clar de acțiune economică a lipsit din inventarul comuniștilor. De altfel, acest lucru era cumva greu de realizat, atâta timp cât o parte dintre liderii PCR fuseseră în închisoare până la 23 august, iar ceilalți veniseră cu trupele sovietice. Acest fapt explică și lipsa cadrelor din interiorul Partidului specializate în economie, care să ofere soluții, singurul calificat în acest sens fiind Ion Gheorghe Maurer; însă la acea dată ideile sale au fost taxate uneori ca fiind prea liberale.

Nu credem că greşim foarte mult dacă afirmăm că, pentru început, comuniștii nu au arătat un real interes pentru problemele economice. În acord cu propria filozofie politică, al cărui accent cade pe distrugerea adversarului, liderii PCR și-au dorit inițial controlul instituțiilor cu potențial coercitiv, cum ar fi Ministerul Justiției și Ministerul de Interne. Problemele economice prezentau interes, mai ales pentru perioada septembrie 1944 − martie 1945, doar din perspectiva acumulării de capital politic și a capacității de destabilizare a guvernului. Convenția de Armistițiu, semnată la 12 septembrie 1944, a devenit foarte repede, așa cum susținea Victor Frunză[117], o armă politică de care comuniștii nu au ezitat să se folosească. Dimpotrivă, respectarea clauzelor Armistițiului a fost unul dintre dezideratele constante clamate de comuniști, care nu ezitau să transforme acest lucru într-un cap de acuzare la adresa guvernelor „burgheze". Nu puține au fost situațiile în care revendicările muncitorilor au fost folosite în scop politic. Până la 6 martie 1945, salariații din fabrici erau încurajați să-și ceară drepturile, ulterior acest gen de acțiuni fiind puse pe seama „reacțiunii"; mai mult chiar, guvernul Groza făcea mereu apel la înțelegerea și puterea de sacrificiu a muncitorimii.

Politica economică a comuniștilor în perioada avută în vedere s-a caracterizat printr-o puternică atitudine incriminatorie, mai ales la nivel discursiv, fie că acest lucru reieșea public, din presă sau discursuri, fie că rezulta din discuțiile din interiorul partidului. Criza economică, lipsa alimentelor și inflația, toate aceste lucruri care trădau absența sau eșecul măsurilor noii guvernări, mai ales după martie 1945, erau puse pe seama câtorva categorii socio-profesionale: a comercianților, care dețineau mărfuri și nu le puneau în vânzare, apoi pe seama țăranilor care ascundeau surplusul de grâne sau a „chiaburilor" care posedau sume mari de bani, dar pe care refuzau să le depună la bănci.

[115] Pentru mai multe detalii privind naționalizarea (statistici, evoluția evenimentelor, actori implicați), vezi Gheorghe Onișoru, *Realități economice…*, p. 176-188.

[116] Nicolae Păun, *Viața economică a României 1918-1948*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 393-395.

[117] Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Această retorică a fost o constantă a perioadei, chiar dacă realitatea o contrazicea flagrant. Au fost lansate campanii agresive împotriva „speculanților" și „sabotorilor", a fost modificată legislația și introduse pedepse mult mai severe, efectul lor asupra economiei fiind insignifiant.

Construind imaginea unei economii haotice, scăpate de sub control, comuniștii au reușit să justifice instituirea unor măsuri de control, care în alte situații nu erau acceptabile. Evident, adevăratul scop era acela al planificării, al economiei centralizate, dar situația politică din anii 1945-1947 și faptul că instituțiile economie erau controlate de liberalii lui Tătărăscu i-a obligat mereu să accepte și să încurajeze uneori inițiativa privată. În fond, toate deciziile luate nu trebuiau decât să aducă economia sub controlul factorilor decizionali comuniști, așa cum s-a întâmplat cu Ministerul Economiei sau cu Banca Națională după alegerile din 1946. Cât a fost necesar din punct de vedere politic, Partidul a susținut proprietatea privată și sistemul economiei de piață, dar, atunci când puterea politică îi era deja consolidată, a început să fluture tot mai intens steagul naționalizării. În fond, strategia comuniștilor pe tărâm economic s-a caracterizat prin măsuri cu impact imediat și prin atingerea graduală a unui scop suprem, instituirea proprietății socialiste și a economiei planificate. Redresarea economiei postbelice într-un sistem concurențial nu le-ar fi adus nici un beneficiu politic comuniștilor. Luând ca pretext haosul ce domnea, într-adevăr, în anii respectivi comuniștii au cerut mereu un control tot mai strict și un sistem planificat. Lucrurile au fost gestionate în așa fel încât această soluție să pară viabilă și să fie singura posibilă.

ROMANIAN COMMUNISTS, ECONOMIC CRISIS AND STRUGGLE FOR POWER BETWEEN 1944 AND 1948
(Summary)

Keywords: Romanian Communist Party, economy crises, Soviet Union, nationalization.

Although the Romanian communists have contributed to the arrest of Ion Antonescu and to Romania's withdrawal from the alliance with Nazi Germany, they were not prepared for retrieve the power. In this context, in May 1945, the Romanian communists recognized that they had no project for the economy reconstruction after the war. Immediately after 23 August 1944, the Romanian Communist Party controlled the force Ministry like the Justice Office and Home Office. The other ministry, like Economy Office, was left under the control of PNL-Tătărăscu. Later, this action was considerate a mistake. After 6 March 1945, the "reacțiunea" would react against the government with the economic and financial measures. The economic measures which have been applied in that period depended on political strategy. The Petru Groza Government which was controlled by the communists, wasn't able to stop the inflation or recover to the price and salary, neither supply the poor regions. After November 1946 elections, the communist's economy strategy had been changing. They took control of the Economy Office and put the Romanian Economy on the planning line. The Romanian communists hid behind propaganda the failure of the economic policy. They practiced an incriminating speech towards dealer and industrialist.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGIANA LEȘU[*]

ISTORIA MODERNĂ A ROMÂNILOR DIN PERSPECTIVA CANONULUI ISTORIOGRAFIC „DEMOCRAT-POPULAR”[**]

Regimul comunist din România stă, cel puţin în primele două decenii, sub semnul necesităţii de a obține o legitimitate culturală, cea istorică fiindu-i, ca în atâtea alte cazuri, indispensabilă. Istoriografia devine astfel instrument, ajungând să i se acorde o importanţă pe care rareori a cunoscut-o anterior. Evoluția vieții istoriografice românești din perioada comunistă a fost nu de puține ori cercetată, motiv pentru care ne îndreptăm atenția spre un subiect mai puțin abordat: componenta narativă a istoriografiei „democrat-populare”. Cu excepţia unor realizări notabile şi de admirat ale unui domeniu care s-a văzut nevoit să supravieţuiască sub rigorile ideologiei, o bună parte a scrierilor istorice este construită pe alocuri din paradigme restitutive asemănătoare basmului. Maniera în care un astfel de discurs istoric este construit, prin prezentarea anumitor fapte şi omiterea altora, totul în scopul demonstrării unor ipoteze de lucru profund ideologizate, transformă istoria în instrument al propagandei. O astfel de viziune naratologică asupra istoriei nu este nouă, ea fiind însă în continuare actuală. Astfel de abordări sunt rezultatul unor dezbateri începute în anii ’60, care pleacă de la ipoteza conform căreia istoricii sunt la rândul lor naratori[1]; astfel că istoria şi maniera în care aceasta este asimilată se apropie cu uşurinţă de tehnicile literaturii de ficțiune.

Istoriografia avută în atenţie este apropiată de literatură prin tematică şi prin faptul că evenimentele pe care istoricii le explică sunt alese şi popularizate de scriitorii vremii, regăsindu-se în literatura de inspiraţie istorică a perioadei. Astfel de motive şi teme istorice au creat ulterior mituri şi reprezentări în imaginarul colectiv. Studiul de faţă îşi propune aşadar o privire de ansamblu asupra istoriografiei „democrat-populare”, oprindu-se la interpretările care se transformă ulterior în reprezentări literare. Avem în vedere mizele istoriografice care trezesc și interesul scriitorilor, aceştia impunând în mentalul colectiv stereotipuri preluate de la istorici. Ambele tipuri de scriere, istorică şi literară, se situează, conform ipotezei propuse de Michel Foucault, într-un „regim de adevăr”, întrucât orice tip de discurs, indiferent de societatea care îl produce, este deopotrivă selecţionat, controlat, organizat[2].

---

[*] Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

[**] Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA − Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală”, cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

[1] Geoffrey Roberts (ed.), *The History and Narrative Reader*, Routledge, 2010, p. 1.

[2] Vezi Michel Foucault, *Ordinea discursului. Un discurs despre discurs*, traducere de Ciprian Tudor, Eurosong & Book, 1998.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LI, 2014, Supliment, p. 177−205

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istoria își poate transfera informațiile către literatură, pentru a fi prezentate publicului larg, într-un format care să beneficieze din plin de funcția persuasivă cu care ficțiunea este înzestrată. Cedând personaje și fapte, istoria renunță la caracterul ei strict științific, în favoarea literaturii care transpune, într-o formă mai accesibilă, imaginea anumitor epoci sau evenimente. Literatura a fost înțeleasă chiar ca o formă de fragilitate a istoriei, ajungând să capete întâietate în unele aspecte ce țin de modul în care se raportează la trecut o anumită categorie de public[3]. De fapt, cultura istorică de nivel elementar și mediu își are rădăcinile mai degrabă într-o istorie făcută de literați și artiști decât într-una scrisă de istorici[4]. Astfel că studiul conceptelor istorice promovate în perioadă prin intermediul celor două tipuri de discurs, istoric și literar, scoate la iveală reprezentări care au modelat în imaginarul românesc cultura istorică de nivel mediu.

Odată cu schimbarea de optică din cultura română, se afirmă o serie întreagă de nume noi, care tind să umple golul lăsat de tăcerea vechii generații. Mai prețioase au fost totuși adeziunile venite din partea intelectualilor consacrați, datorită prestigiului și credibilității de care aceștia se bucurau. În cele ce urmează, *avem în vedere operele care tratează aspecte ale epocii moderne din istoria românilor*, o perioadă din plin valorificată de istoriografia și literatura regimului „democrat-popular". Nu de puține ori, națiunile trezite la viață în secolul XIX sau XX au fost interesate să rememoreze acest trecut pentru a-și afirma propria identitate[5]. Comunismul românesc a profitat de astfel de fragmente de istorie, pe care le-a putut valorifica în scopul construirii unei legitimități și a unei culturi revoluționare românești. Un secol XIX revoluționar a oferit istoriografiei vremii ocazia să își îndrepte atenția către mișcări sociale și revoluții pe care le-a interpretat în registru determinist, și pe care literatura le-a împrumutat, hiperbolizându-le. Începând cu mișcările sociale de la 1821 din Țara Românească și terminând cu Primul Război Mondial, trecutul a fost rescris, supus reinterpretărilor și, în ultimă instanță, mitizărilor. Inventariem așadar mituri istoriografice care, prezentate în lucrări științifice și popularizate cu ajutorul literaților, vin să restructureze imaginarul colectiv, traducându-l în termenii Războiului Rece.

Istoriografia

În ceea ce privește istoriografia, regimul „democrat-popular" a încercat să obțină mai degrabă participarea istoricilor și nu excluderea lor. Temerile acestora puteau fi mai curând anticipative, proiectate într-un viitor al posibilelor repercusiuni. De altfel, una dintre problemele istoriografiei românești din anii realismului socialist este refugiul istoricilor în subiecte prudente. Iar tribuna întâi a istoriografiei, reprezentată de Mihail Roller, înfiera virulent acest subterfugiu al istoricilor. Totul se datora nu atât de mult ezitării de a scrie conform cu cerințele Partidului − deși este și acesta un aspect important −, cât inconsecvenței normelor pe care istoriografia comunistă a fost structurată. Nu de puține ori, bunele intenții și conformismul s-au soldat cu eșecuri și critici, astfel că incertitudinea devenise o constantă a activității istoricilor[6].

[3] Patrick Boucheron, *On nomme littérature la fragilité de l'histoire*, în „Le Debat. Histoire, politique, societe", nr. 165, mai-august 2011, p. 41.

[4] Amalia Mărășescu-Negură, *Studii despre romanul istoric*, Timișoara, Editura Mirton, 2006, p. 4.

[5] *Ibidem*, p. 57.

[6] Efectele acestei politici fac obiectul unei discuții în cadrul unei plenare a Institutului de Istorie. La nedumerirea lui Mihail Roller, care își exprimă nemulțumirea, reproșând tovarășilor că nu produc suficiente lucrări originale, Vasile Maciu, unul dintre întâistătătorii noii istoriografii, îi răspunde: „Tovarășe Roller, cine credeți că e așa de nebun ca să-și piardă pâinea copiilor pentru o virgulă" (ANIC, fond CC al PCR − Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 141/1955, f. 4, 5).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cel puțin pentru perioada 1948-1955, istoriografia românească a fost marcată de figura lui Mihail Roller, adjunctul lui Leonte Răutu la Secția de Propagandă și Agitație a Comitetului Central al PMR, membru al prezidiului Academiei Republicii Populare Române și redactor-șef al principalei reviste de istorie, „Studii". Discursul lui Roller reprezintă un model clasic de discurs fiduciar, care pleacă de la premisa capitalului de încredere de care emițătorul lui beneficiază[7]. Din păcate, tocmai renumele pe care îl capătă Roller și istoricii de aceeași factură făcea să nu fie luați în serios. Însuși marxismul, care clama separarea științei de credință, devenea, în varianta rolleriană, o apologie a credinței oarbe și a supunerii față de câteva dogme. Regimul nu reușește să obțină o dominație discursivă[8] și eșuează tocmai din cauza exceselor sale, ratând cooptarea intelectualilor, considerată indispensabilă oricărei transformări sociale[9].

Fiecare epocă își alege un trecut și își transfigurează moștenirea primită, pentru a-i dărui un viitor și a-i conferi o altă semnificație[10]; astfel că, în anii comunismului, fragmentele de istorie sunt valorificate în scopul construirii unei legitimități și a unei culturi revoluționare. Regimul de „democrație populară" acordă o importanță sporită precedentelor sale moderne, în special secolului XIX revoluționar și primilor ani ai veacului următor, care abundă în subiecte adecvate noilor noile tendințe istoriografice.

Interpretarea va fi structurată pe etapele deja consacrate ale evoluției istoriografiei perioadei, și anume: anii în care discursul istoric este transformat și organizat în jurul unor idei precum ascuțirea luptei de clasă și a opoziției dintre Bine și Rău (1948-1955), dezghețul care survine în urma evenimentelor internaționale și a Congresului al II-lea al PMR, în care raportul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej trasează pentru prima dată sarcinile istoricilor (1955-1957)[11], o nouă înăsprire a rigorilor (1957-1962) și, în final, redescoperirea identității europene și o oarecare relaxare ideologică (1962-1965)[12]. Vom urmări pe rând motivele și temele predilecte, începând de la răscoala lui Tudor Vladimirescu[13],

[7] Daniela Rovența-Frumușanu, *Semiotica discursului științific*, București, Editura Științifică, 1995, p. 196.

[8] Optăm pentru teoria dominației discursive a lui Pierre Bourdieu, conform căreia dominația simbolică – cea care ar fi oferit comunismului românesc un plus de credibilitate − se poate obține doar atâta timp cât cei dominați îi devin într-o oarecare măsură complici. O complicitate care nu presupune supunere pasivă față de constrângerea exterioară, fără a fi însă nici o adeziune liberă la niște valori (Pierre Bourdieu, *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*, Paris, Fayard, 1982, p. 36).

[9] ANIC, fond CC al PCR − Secția Propagandă și Agitație, dosar 141/1955, f. 1.

[10] Raymond Aron, *Introducere în filosofia istoriei*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 129.

[11] Vlad Georgescu enumeră sarcinile pe care Dej le trasează istoricilor: alcătuirea unui tratat de istorie a României, care să sintetizeze în interpretare marxist-leninistă toate scrierile ultimilor ani și care să soluționeze problemele de bază ale istoriei noastre. Acestea au fost: formarea poporului român, problema periodizării și problema istoriei contemporane (Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români 1944-1977*, București, Editura Humanitas, 2008, p. 17).

[12] Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară"*, București, Editura Albatros, 2003, *passim*.

[13] Istoriografia marxistă este cea care insistă asupra caracterului social al mișcării, motiv pentru care scrierile vremii folosesc termenul de răscoală. Concepția marxistă consideră că procesul modernizării, demarat în Principate la sfârșitul veacului XVIII, a creat „condițiile obiective" pentru o sinteză între caracterul social și cel național al mișcării. Astfel, dezvoltarea capitalistă ar fi convins pe boieri că sunt primii avantajați de realizarea unor reforme interne, care să îmbunătățească starea precară a țăranilor. În plus, progresele conștiinței naționale prezente și la nivelul micii boierimi rurale, care a aderat la mișcarea lui Tudor, ar fi stimulat solidarizarea cu marii boieri contra străinilor, greci și turci. În istoriografia marxistă, planul social și cel național fuzionau astfel, asigurând revoluției de la 1821 un caracter unitar. Mișcarea apărea mai mult ca o prefigurare a revoluției de la 1848 decât un eveniment în acord cu împrejurările specifice în care s-a produs (Cristian Ploscaru, *Tradiție și inovație în demersul politic al lui Tudor Vladimirescu*, în „Analele Universității din Craiova", seria Istorie, anul XV, nr. 1 (17)/2010, p. 88). Din aceste considerente, pentru a ne referi la mișcarea lui Tudor, am păstrat sintagma cunoscută în epocă, aceea de „răscoala lui Tudor Vladimirescu".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

considerată punct de început al epocii moderne în spaţiul românesc, continuând cu paşoptismul, pentru ca apoi să ne oprim asupra evenimentelor legate de monarhia din România. În ceea ce priveşte secolul XX, vom insista asupra scrierilor privind răscoala din 1907, subiect excelent pentru istoriografia vremii, întrucât ilustrează dogma luptei de clasă ca motor al progresului omenirii. Însăşi importanţa pe care Partidul o acordă anumitor evenimente istorice, ale căror tradiţii îşi propune să le păstreze şi să le continue, dar şi să le reconfigureze sensurile şi valoarea simbolică, relevă potenţialul lor legitimator. Referindu-se astfel la evenimentele remarcabile din trecutul ţării, PMR se declară continuator al „luptelor pentru libertate, emancipare socială şi independenţă naţională conduse de Gheorghe Doja, Horia, Cloşca, Crişan, Tudor Vladimirescu şi Nicolae Bălcescu”[14].

Tudor Vladimirescu și răscoala de la 1821

Răscoala condusă de Tudor Vladimirescu a fost considerată momentul de început al epocii moderne, adică al „orânduirii burgheze” și al capitalismului în Țările Române, născute pe fondul așa-numitei „descompuneri a feudalismului”. Această din urmă etapă era începută, conform lămuririlor din cursurile de istorie predate la școlile de partid, încă de la finele secolului XVIII, pe fondul dezvoltării unor mici întreprinderi manufacturiere cum ar fi cele de postav, de la Chiperești, lângă Iași, și la Pociovalișteă, lângă București[15], considerându-se că în această manieră se depășeau treptat „relațiile de producție feudale”[16]. Evenimentele din 1821 au fost considerate în noua istoriografie drept începutul unei „noi orânduiri” în Principate, la baza căreia ar fi stat „procesul de formare al proprietății capitaliste asupra mijloacelor de producție”. Toate aceste considerente conturează viziunea asupra răscoalei lui Tudor: o mișcare cu vădit „caracter antifeudal”, fără a exclude totuși și factorul național[17]. Însă sectorul național este cel care, în studiile vremii, se situează în plan secund în orice context. Internaționalismul proletar al vremii transforma studiul oricăror revoluţii, răscoale şi mişcări sociale în momente de izbucnire a problemelor sociale, a luptei dintre clase, a unei evoluţii istorice care nu putea fi oprită.

Noul mod de raportare la evenimentele din 1821 se distanța de acela al istoricilor „burghezi”, de la A. D. Xenopol și până la Nicolae Iorga, alături de toți cei acuzați că au văzut în mișcarea de la 1821 o simplă manevră a Eteriei, iar în Tudor un instrument al acestei mișcări. Mergând pe un asemenea raționament, soarta răscoalei nu putea în nici un caz fi una fericită, întrucât nu fusese inițiată, pregătită și condusă de „forțe interne progresiste”. O astfel de teză ar fi fost susținută de „Naum Râmniceanu, I. C. Filitti și reluată apoi în 1945 de profesorul Andrei Oțetea”[18]. Conform viziunii oficiale, aceste interpretări neglijează caracterul antifeudal al răscoalei din 1821 și îi denaturează caracterul patriotic, de eliberare națională. În realitate, conform ideilor care se doreau a fi transmise studenților, răscoala lui Tudor ar fi fost determinată de „condițiile interne”

[14] *Statutul Partidului Comunist Român*, București, Editura Partidului Comunist Român, 1947, p. 5.

[15] *Descompunerea feudalismului și începuturile capitalismului în țara noastră. Răscoala poporului condusă de Tudor Vladimirescu*, curs fără frecvență, (red. sub îngrijirea) Școala Superioară de Științe Sociale A. A. Jdanov, București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1952, p. 11.

[16] *Ibidem*, p. 15.

[17] Mihail Roller, *Probleme de istorie*, ediția a II-a, București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1949, p. 19.

[18] *Descompunerea feudalismului…*, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale ţării, ea fiind îndreptată, pe de o parte, împotriva „orânduirii feudale” şi, pe de altă parte, împotriva „jugului otoman”[19].

În linii mari, interpretările răscoalei au fost structurate pe palierele claselor sociale participante. În primul rând, ţărănimea aservită[20] şi liberă, interesată de îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă, folosea orice ocazie „pentru a se ridica la luptă împotriva feudalismului”[21]. Ea nu ar fi participat totuşi la pregătirea evenimentelor decât într-o mică măsură, fiind antrenată mai degrabă spontan în desfăşurarea lor. Un rol oarecum important l-a jucat, se spune, mica boierime, interesată în dezvoltarea comerţului şi îngrădirea unor privilegii feudale. Din ecuaţie nu putea lipsi participarea maselor populare orăşeneşti, din care făceau parte „poporul muncitor de la oraşe, lucrătorii din întreprinderile manufacturiere şi meşteşugarii care participă în mod efectiv la răscoală”. În economia discursului marxizant, aceştia din urmă reprezentau, metonimic, burghezia în formare de la oraşe[22]. După aceeaşi logică, e adusă în scenă muncitorimea, în încercarea de a ilustra cum, încă din formele sale incipiente de existenţă istorică, ea s-a arătat cuprinsă de spirit revoluţionar. Având menirea de a justifica prezentul „democrat-popular”, clasa muncitoare nu putea fi animată decât de dorinţa construirii unei societăţi ideale, identificabilă cu regimul instaurat după 6 martie 1945. O altă forţă participantă la răscoală este „marea burghezie în formare” şi acea parte a boierimii interesată de comerţ şi de dezvoltarea întreprinderilor manufacturiere. De cealaltă parte a baricadei, duşmanii răscoalei sunt foarte clar identificaţi: pe plan intern, marii boieri, iar pe plan extern, Imperiul Otoman, „stâlp al reacţiunii feudale în Sud-Estul Europei”, guvernele participante la Sfânta Alianţă („guvernele Austriei, Prusiei şi Ţarul Rusiei” − cu menţiunea că, iniţial, înainte de accentuarea „caracterului antifeudal al răscoalei”, ţarul ar fi privit cu simpatie mişcarea revoluţionară)[23] şi, cel mai important, guvernul „burghez” britanic, interesat în a-şi întări poziţiile în Imperiul Otoman[24]. Nu putem trece cu vederea felul în care sunt denumite statele participante la Sfânta Alianţă: dacă Austria şi Prusia sunt numite prin referinţă la guvern, ceea ce ne trimite cu gândul la imaginea întregii ţări, trimiterea la Rusia se oprea asupra persoanei ţarului. Într-o perioadă în care instituţia monarhiei era considerată retrogradă, iar membrilor familiilor regale le era atribuită o sumedenie de defecte, implicarea Rusiei în alianţe ostile mişcărilor revoluţionare este pusă în legătură doar cu persoana ţarului.

Una dintre cele mai remarcabile mostre de aplicare a raţionamentului schematic în ceea ce priveşte studiul evenimentelor internaţionale din 1821 şi situarea răscoalei lui Tudor în context o reprezintă volumul profesorului Solomon Ştirbu, *Răscoala din 1821 şi legăturile ei cu evenimentele internaţionale*, apărută în 1956[25]. Autorul explică cum Tudor a fost asasinat de eteriştii aflaţi în solda spionajului britanic, volumul fiind şi un bun exemplu pentru redarea trecutului prin apel la simboluri politice contemporane. Cu ajutorul unei hărţi, autorul înlocuieşte prin acronime numele unor state: S.U.A. în locul Austriei, însemnând Statul Ultrareacţionar Austriac, C.A.N.A.D.A. în locul Germaniei,

[19] *Ibidem.*

[20] Istoriografia ignora reformele lui Constantin Mavrocordat, de la jumătatea veacului XVIII, în urma cărora ţărănimea fusese dezlegată de glie, având drept de strămutare şi fiind astfel liberă din punct de vedere juridic.

[21] *Descompunerea feudalismului…*, p. 24.

[22] *Ibidem.*

[23] *Ibidem*, p. 25.

[24] *Ibidem*, p. 26.

[25] S. Ştirbu, *Răscoala din 1821 şi legăturile ei cu evenimentele internaţionale*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1956.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însemnând Coaliția Anti-Napoleoneană a Ducatelor Apusene, U.N.A. în locul Angliei, însemnând Uniunea Nordică Absolutistă (aluzie la Uniunea Nord-Atlantică) şi surprinzătoarea S.E.A.T.O. în locul Spaniei, cu semnificația Spania Eroică Aspru Terorizată Odinioară[26] (aluzie la tratatul S.E.A.T.O., încheiat în 1954).

Cercetări relative la anul 1821 apar şi în revista de istorie „Studii". În funcţie de evoluţia istoriografiei româneşti, cercetările variază de la cele cu un vădit caracter ideologic până la investigațiile mai profunde, axate pe o cercetare istorică în accepţiunea de astăzi a termenului. Între acestea menţionăm publicațiile unor istorici precum S. Ştirbu[27], Vasile Maciu[28], dar şi unele perspective noi, precum aceea a lui Andrei Oţetea, care publică în 1956 legământul lui Tudor Vladimirescu faţă de Eterie[29], în scopul de a-şi justifica teoria conform căreia răscoala nu putea fi înţeleasă decât în cadrul mişcării lui Alexandru Ipsilanti. El susţinea că evenimentele din 1821 sunt încadrate organic în această concepţie, iar perspectivele care se deschideau astfel Principatelor erau independenţa politică şi economică. Ne aflăm în 1956, iar aspectele sociale, luptele de clasă şi istoria nerăbdătoare, care nu mai voia să aştepte sfârşitul feudalismului, nu mai apar în prim plan. Andrei Oţetea documentează astfel legătura lui Tudor cu Eteria, fără riscul de a fi acuzat că îl înfăţişează pe eroul muntean în mod fals, ca pe un simplu agent al grecilor. De altfel, drept dovadă a orientărilor mai relaxate ale istoriografiei stă critica pe care volumul lui S. Ştirbu o primeşte[30]. Semnat de N. Adăniloaie, N. Camariano, S. Iancovici, I. Neacşu şi Al. Vianu, textul îi reproşează lui Ştirbu că şi-ar fi construit ipoteze de la idei preconcepute, interpretând arbitrar şi greşit documentele. Harta tragi-comică este demontată, arătându-se că autorul a folosit în mod intenţionat simboluri pentru a obţine denumiri precum S.U.A., C.A.N.A.D.A., S.E.A.T.O. În cadrul aceleiaşi polemici găzduite de revista „Studii", o sumă de observaţii critice la adresa lucrării apar şi sub semnătura unui colectiv format din N. Huscariu (şef adjunct al Catedrei de istorie universală a Academiei Militare Politice „Gh. Gheorghiu-Dej"), D. Rozenzweig (lector la Catedra de istorie universală a Universităţii „C. I. Parhon"), Gh. Diaconu (aspirant, specializare istorie universală, perioada modernă şi contemporană), S. Safta (lector la Catedra de istorie a Institutului de Ştiinţe Sociale de pe lângă CC al PMR).

Pe baza celor găsite în arhive apărea studiul semnat de Al. Vianu şi S. Iancovici, care descoperiseră în Arhiva Istorică Centrală din Leningrad o lucrare în manuscris intitulată *Răscoala pandurilor sub conducerea lui Tudor Vladimirescu din anul 1821 şi începutul acţiunii eteriştilor în principatele dunărene sub conducerea prinţului Alexandru Ipsilanti, precum şi sfârşitul lamentabil al acestor mişcări în acelaşi an*[31]. Subiecte şi cercetări care să sublinieze caracterul social al răscoalei nu lipsesc, dar acestea nu mai deţin supremaţia după 1957 şi alternează cu articole aplicate, care

[26] *Ibidem,* anexa.

[27] S. Ştirbu, *Cu privire la influenţa mişcării revoluţionare a decembriştilor asupra evenimentelor revoluţionare din 1821 în ţara noastră*, în „Studii. Revistă de istorie şi filosofie", nr. 1/1951, p. 52; *Uneltirile agenţilor burgheziei engleze împotriva răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu*, în „Studii. Revistă de istorie şi filosofie", nr. 1/1952, p. 30.

[28] Vasile Maciu, *Despre însemnătatea istorică a lui Tudor Vladimirescu*, în „Studii. Revistă de istorie şi filosofie", nr. 3/1951, p. 138.

[29] Andrei Oţetea, *Legământul lui Tudor Vladimirescu faţă de Eterie*, în *SRdI*, nr. 2-3/1956, p. 125.

[30] *Discuţie pe marginea lucrării lui S. Ştirbu, Răscoala din 1821 şi legăturile ei cu evenimentele internaţionale*, în *SRdI*, nr. 4/1957, p. 157.

[31] Al. Vianu, S. Iancovici, *O lucrare inedită despre mişcarea revoluţionară de la 1821 din Ţările Române*, în *SRdI*, nr. 1/1958, p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmăresc ipoteze diferite. Astfel, în 1958, I. Neacşu cercetează implicarea sătenilor din Oltenia în răscoală[32], iar în 1961, cu ocazia împlinirii a 140 de ani de la respectivul eveniment, S. Iancovici scrie despre masele ţărăneşti[33], în timp ce S. Columbeanu se ocupă de „exploatarea feudală" a ţărănimii[34]. Contextul este totuşi diferit. Cu toate că după 1958 urmează o nouă etapă de îngheţ ideologic, istoriografia insistă în continuare pe publicarea de documente, îndepărtându-se puţin de atmosfera anilor 1948-1955.

Anul 1848 și Nicolae Bălcescu

Una dintre temele cele mai des întâlnite în istoriografia acelui timp, datorită potențialului ei legitimator, este anul revoluționar 1848. În mod previzibil, comuniștii ajung să se considere unicii continuatori ai deziderateloor pentru care luptaseră revoluționarii și, mai ales, radicalul Nicolae Bălcescu și, cunoscută fiind apetența regimurilor comuniste pentru revoluții, atenţia dată paşoptiştilor se reflectă în domenii cât mai vaste ale culturii. Alături de numeroasele studii privitoare la acest subiect[35], panteonul paşoptist se reflectă şi în denumirea străzilor capitalei. De asemenea, primul monument executat sub egida Ministerului Artelor şi al Informaţiilor a fost acela al lui Bălcescu, situat în Piaţa Universităţii, în locul vechii statui a lui I. C. Brătianu. Ulterior, mai multe pieţe, străzi şi chiar localităţi primesc noi denumiri, legate de evenimentele de la 1848. Piaţa Universităţii din Bucureşti devine astfel Piaţa Nicolae Bălcescu, iar Piaţa Sfântul Gheorghe primeşte denumirea de Piaţa 1848[36].

Anul 1948 reprezintă apogeul campaniei de mitizare a paşoptismului, fiind marcat de grandioasa sărbătorire a centenarului. Prin intermediul festivităților, discursul oficial comunist îşi însuşea deziderateleo paşoptiste, prezentând regimul „democrat-popular" drept continuator unic al programului revoluţionar de la 1848. Mai mult, pentru a marca cu exactitate 100 de ani de la unul dintre momentele-cheie ale revoluţiei paşoptiste, Proclamaţia de la Islaz, este pusă în scenă o adunare, pe data de 11 iunie 1948 . În ceea ce priveşte activităţile culturale organizate în acest context, ele s-au aflat sub îndrumarea unui *Comitet de Direcţie al Sărbătoririi Centenarului Anului Revoluţionar 1848*[37]. În data de 10 iunie 1948, la Ateneul Român avea loc o festivitate care a adus în scenă episoade însemnate ale paşoptismului, puse în oglindă cu îndeplinirea, după o sută de ani, a programului revoluționar pe care doar comuniștii îl putuseră concretiza[38]. Un nou centenar a fost organizat în 1952, acum comemorându-se 100 de ani de la moartea lui Bălcescu. Ceremoniile sunt din nou planificate în detaliu, conform unei structuri aprobate de Comitetul Central al PMR. Erau aşadar pregătite manifestări ce aveau să se desfăşoare pe parcursul lunilor decembrie 1952 şi ianuarie 1953. Astfel, ziua de 22 decembrie prilejuia o adunare solemnă consacrată lui Bălcescu, în sala mare a Ateneului Român. Tot în contextul festiv al lunilor decembrie şi ianuarie au fost

[32] I. Neacşu, *Participarea locuitorilor satelor din Oltenia la răscoala din 1821*, în *SRdI*, nr. 2/1958, p. 91.

[33] S. Iancovici, *Lupta maselor ţărăneşti împotriva înăspririi exploatării boiereşti după 1821* , în *SRdI*, nr. 1/1961, p. 595.

[34] S. Columbeanu, *Contextul exploatării feudale a ţărănimii în deceniile anterioare răscoalei lui Tudor Vladimirescu (1800-1821)*, în *SRdI*, nr. 1/1961, p. 571.

[35] Reprezentativ este studiul *Despre revoluţii şi caracterul lor*, în Mihail Roller, *Studii şi note ştiinţifice privind istoria României*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatura Politică, 1956.

[36] Dorin-Liviu Bîtfoi, *Aşa s-a născut omul nou în România anilor '50*, Bucureşti, Editura Compania, 2012, p. 21.

[37] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, dosar nr. 1297/1948, f. 26.

[38] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

planificate publicarea unei ediţii de *Opere complete*, instituirea unor burse studenţeşti „N. Bălcescu" în valoare de 250 de lei, atribuirea numelui revoluţionarului comemorat unor instituţii de cultură, ridicarea unui monument al lui Nicolae Bălcescu în Bucureşti, ş.a.m.d.[39]. Tot în contextul aniversărilor mai sus-amintite, a fost organizat, în 1949, şi un centenar Petőfi[40], având un substrat internaționalist.

Toate activităţile culturale au urmărit ideea continuării programului de la 1848 şi îndeplinirea acestuia în regimul „democrat-popular". O parte dintre aceste deziderate erau materializate prin rezolvarea pe care PMR considera că o oferă problemei de secole a țărănimii românești, lipsa de pământ. Într-o perioadă în care colectivizarea era în plină desfășurare, istoriografia își îndrepta atenția către aspectele sociale ale programului de la 1848, încercând să demonstreze implicarea țărănimii, conștiința socială a acestora și rolul important pe care l-ar fi jucat atunci. Controversatul punct 13 al Proclamației de la Islaz este accentuat în toate scrierile şi pus în legătură cu Bălcescu, cel care îl susținea cu tărie. În imaginea construită de istoriografie, revoluția pașoptistă apare astfel ca un moment de afirmare a ideilor de emancipare socială, prefigurând regimul „democrației populare", iar Nicolae Bălcescu, personajul central, ca un ideolog emblematic.

În asemenea împrejurări festive sunt mobilizate tacit personaje istorice mai puțin dezirabile, un exemplu fiind introducerea în scenă a unui om al bisericii, Popa Șapcă. În lucrările de factură istorică şi ulterior, mai amplu, în literatura ficțională, fețele bisericești sunt descrise în nuanţe caricaturale. Ele apar deseori doar ca personaje negative, astfel că popularitatea de care se bucură Popa Șapcă în astfel de texte, deși explicabilă, este surprinzătoare. Un volum de documente intitulat *1848. Problema agrară discutată de țărani și proprietari*, apărut în anul aniversar 1948, începe cu ruga lui Popa Șapcă, cel care se roagă cu evlavie pentru țărani, pentru a-i scăpa de abuzul clăcii și de „ticăloasa iobăgie"[41]. Părintelui îi este atribuită și calitatea de „cucernic"[42], ale cărui rugi privind îmbunătățirea vieții clăcașilor s-au dovedit a fi însă zadarnice. Viața țăranilor a rămas aceiași de-a lungul secolelor, iar termenul de „moșie", conform frazeologiei rolleriste, și-a menținut același sens până la 6 martie 1945[43]. Aceleaşi scrieri descriu o țărănime perfect conștientă de drepturile și îndatoririle sale, „hotărâtă să apere cuceririle revoluției pașoptiste" și „mereu trează la cursele întinse"[44]. Se impune astfel o lectură orientată ideologic, aproape „canonică": „Cititorul va surprinde în aceste documente pe acei exponenți ai revoluției pașoptiste în momentul când pregăteau trădarea țărănimii, alături de proclamațiile lor, contrazise de faptele lor. Va fi în măsură, în sfârșit, să-și revizuiască anumite păreri asupra unor așa zişi apărători ai țărănimii"[45]. O ilustrare cât se poate de concentrată a desfășurării, cauzelor şi urmărilor revoluției de la 1848 este oferită chiar de Mihail Roller. Acesta sintetizează conceptele cele mai des întâlnite în istoriografia care, de altfel, îi folosește scrierile drept model. Vom prezenta în cele ce urmează principalele poncife ale istoriografiei românești, prin intermediul directivelor interpretative lansate de Roller.

[39] ANIC, fond CC al PCR − Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 78/1952, f. 23.
[40] *Ibidem*, dosar nr. 17/1949, f. 6.
[41] *1848. Problema agrară discutată de țărani și proprietari*. *Documente*, ediția a II-a, București, Editura de Stat, 1948, p. 5.
[42] *Ibidem*, p. 17.
[43] *Ibidem*, p. 6.
[44] *Ibidem*, p. 18.
[45] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mișcarea revoluționară în Moldova

Mișcarea revoluționară din Țările Române era considerată a se afla sub influența evenimentelor revoluționare europene din lunile februarie și martie, ea debutând la noi mai întâi în Moldova[46]. Domnitorul Mihail Sturdza apare în texte ca mare proprietar, „lacom de bani" și interesat în dezvoltarea comerțului cu grâne, de pe urma căruia voia doar să profite, fără a periclita însă „orânduirea feudală"[47]. El se adresează în ziua de 12 martie 1848 Adunării Obștești, dar presat de evenimente și de populația orășenească, care „începe să se agite"[48]. Cu toate acestea, mișcarea din Moldova este una moderată, dată fiind lipsa enunțării unor doleanțe suficient de radicale, precum înlăturarea Regulamentului Organic sau măsuri pentru rezolvarea problemei țărănești[49]. Un aspect interesant de observat este că Regulamentele Organice sunt considerate factori de frânare a dezvoltării Țărilor Române și a avansării lor către capitalism, dar, legate fiind de Rusia, ele nu pot fi blamate. Apelând la nuanțări discursive, istoriografia le vede așadar drept măsuri lăudabile, care își îndeplinesc cu succes rolul, dar care în momentul 1848 sunt deja depășite, fiind o piedică în calea mersului firesc al istoriei. În încercarea de a sugera o adeziune mai amplă la mișcarea revoluționară, sunt menționate câteva momente de solidarizare a țăranilor cu așa-zisa cauză a revoluției. Deși problema țărănească nu a fost menționată în *Petiție*, țărănimea, „numai la auzul agitației din Iași", începe „să se agite" și să sune clopotele în unele sate din județul Tutova și depune chiar rezistență la Bălțătești și Hangu, în județul Neamț: din păcate, erau acțiuni ce nu au luat amploare[50].

Caracterul moderat al mișcării din Moldova este explicat prin specificul burgheziei din această zonă. „Burghezii" moldoveni sunt prezentați având legături strânse cu marii proprietari de pământ, de multe ori comercianții fiind însuși boierii[51]. Lipsită de un interes real în realizarea reformelor sociale, burghezia moldavă este acuzată că ar fi preferat să își unească forțele numai cu boierii nemulțumiți de domn[52], acesta fiind unul dintre motivele principale ale eșecului revoluției moldave. Cerințele cu „caracter antifeudal" mai pronunțat încep să apară după 1848, odată cu lucrări precum: *Căința încrederii în boierii aristocrați și sfânta hotărâre de a nu-i mai crede*, *Ce sunt meseriașii* și, mai ales, *Dorințele Partidei Naționale din Moldova*[53]. Nu în ultimul rând, un alt aspect care explică moderația revoluției în Moldova este izolarea mișcării de „masele țărănești"[54]; or, potrivit „materialismului istoric", revoluțiile fără adeziune de masă nu își pot atinge țelurile.

[46] Mihail Roller, *1848 în Principate*, București, 1948, p. 11.
[47] *Ibidem.*
[48] *Ibidem.*
[49] *Ibidem*, p. 13.
[50] *Ibidem*, p. 14.
[51] *Ibidem.*
[52] N. Covaci, *Mișcarea revoluționară din Moldova de la 1848. Revoluția burghezo-democratică din Țara Românească și Transilvania din anul 1848*, lecție ținută la Școala Superioară de Partid „Ștefan Gheorghiu" de pe lângă CC al PMR, București, 1959, p. 29.
[53] Mihail Roller, *1848 în Principate*, p. 15.
[54] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Revoluția „burghezo-democratică" din Muntenia

În viziunea dominantă, evenimentele din Valahia au fost mai bine organizate și au avut un caracter revoluționar mai pronunțat. Dată fiind amânarea revoluției, timpul rămas ar fi fost fructificat pentru pregătirea „ridicării poporului", pentru strângerea unor fonduri și cumpărarea de arme[55]. Totodată, a fost mobilizată și muncitorimea, termen folosit pentru a desemna tăbăcarii, măcelarii și negustorii din capitală[56].

Nicolae Bălcescu este, de departe, figura pașoptistă centrală în istoriografia României „democrat-populare": „conducătorul ideologic al revoluției din Valahia a fost Nicolae Bălcescu"[57]. Personajul deține toate atributele necesare dezvoltării unui mit, astfel încât, atâta timp cât a putut fi folosit pentru a se argumenta interpretări contrarii"[58], regimul comunist i-a exaltat personalitatea. Revoluționar dedicat, care moare singur în exil după ce îi este refuzată venirea în țară (1852) și care are „șansa" de a nu lua parte la viața politică a Principatelor, Bălcescu devine prototipul unui nou mit revoluționar. Acest mit a fost structurat pe baza câtorva motive discursive, după cum le inventariază istoricul Mihai Chiper: singurătatea, solitudinea morții ca formă de nerecunoștință din partea prietenilor și, prin extensie, a țării întregi, opera intelectuală în pericol de a fi uitată[59]. Panteonizarea lui Bălcescu se întemeia, după cum remarca notoriul Petre Constantinescu-Iași, pe calitățile sale de istoric, scriitor, „conducător al luptei pentru pământ a țăranilor, pentru egalitate națională, pentru participare la viața politică a maselor exploatate"[60].

Nicolae Bălcescu a fost personajul în jurul căruia s-a conturat întreaga perspectivă asupra anului 1848. În articolul *Revoluționarul democrat Nicolae Bălcescu*, pașoptistului îi este atribuit același rol cu cel al premarxiștilor ruși, Herzen, Cernîșevski, Belinski și Dobroliubov[61]. Bălcescu este, în viziunea lui Mihail Roller, mai apropiat de autorii ruși decât de utopiștii occidentali (Owen, Fourier), cei care comit greșeala de a se rezuma la simpla inventariere a răului produs de societatea capitalistă, nestrăduindu-se să îl înlăture. În același timp, în spiritul autocriticii comuniste, îi sunt evidențiate totuși și limitele concepțiilor sale revoluționare. O acuză adusă de Mihail Roller este redată printr-o formulare extrem de ambiguă: „nu s-a lepădat de principiile idealiste în tratarea unor probleme privind dezvoltarea societății" − expresie ce nu relevă care a fost de fapt vina lui Bălcescu și care sunt „principiile idealiste" de care se făcea vinovat. O altă „limită" ar fi fost incapacitatea acestuia de a prevedea „transformările revoluționare pe care le înfăptuiește azi clasa muncitoare, poporul muncitor, sub conducerea PMR"[62]. Deși atitudinea antirusească a lui Bălcescu era de largă notorietate, acest aspect pare să fi fost trecut cu vederea de istoricii comuniști. Mai mult chiar, se găsește și o explicație pentru a justifica aversiunea față de Rusia. Același Mihail Roller ajunge la concluzia că

[55] *Ibidem*, p. 17.
[56] *Ibidem*, p. 18.
[57] *Ibidem.*
[58] Raoul Girardet, *Mituri și mitologii politice*, traducere de Daniel Dumitriu, Iași, Editura Institutul European, 1997, p. 3.
[59] Mihai Chiper, *Patria integrată. În căutarea osemintelor lui Bălcescu*, în Dumitru Ivănescu, Cătălina Mihalache (ed.), *Patrimoniu național și modernizare în societatea românească: instituții, actori, strategii*, Iași, Editura Junimea, 2009, p. 206.
[60] P. Constantinescu-Iași, *100 de ani dela moartea lui N. Bălcescu*, în *Studii și referate despre N. Bălcescu*, vol. I, București, Editura Academiei RPR, 1953, p. 9.
[61] Mihail Roller, *Studii și note științifice privind istoria României*, p. 119.
[62] *Ibidem*, p. 127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bălcescu se situa pe poziţia cea mai înaintată a epocii sale: „V. I. Lenin a arătat în repetate rânduri ca existau în acea vreme două Rusii: Rusia ţaristă şi Rusia populară reprezentată de decembriştii Herzen, Belinski, Cernîşevski, Dobroliubov”[63]. Legătura dintre Nicolae Bălcescu şi Herzen este explicată prin prisma relației dintre C. A. Rosetti şi revoluţionarul rus. Logica ideologică funcţionează de-a dreptul ciudat, în registrul supoziției: întrucât Rosetti l-a cunoscut pe Herzen, Bălcescu − cel care s-a distanţat critic de liberalul român demagog – ar fi luat totuşi contact, prin intermediul acestuia, cu operele lui Herzen, sau poate chiar ajunsese să îl cunoască[64]. De altfel, referitor la opiniile lui Bălcescu, sunt folosite citate din operele sale sau din mărturiile contemporanilor, care să se plieze direct pe o idee valabilă în prezentul comunist, cum ar fi aceea a revoluţiei determinate de mersul implacabil al istoriei şi susţinută de participarea populară: „[…] nu trăieşte Nicu Bălcescu să le spună […] că deşteptarea de la 1848 nu a fost opera unui grup sau a unui partid […]; le-ar spune că acea revoluţiune nu putea fi oprită de nimeni şi că ea s-ar fi făcut chiar în lipsa fiecăruia dintre acei care au ori au avut cutezanţa a-i revendica paternitatea. Cugetătorul şi organizatorul a fost naţiunea”[65].

Pronunțându-se împotriva ţarismului reacţionar, Nicolae Bălcescu este ridicat pe poziţia cea mai înaintată a secolului XIX, a democratului revoluţionar[66], care îl îndepărtează de calea pe care o urmează burghezia liberală pe parcursul evenimentelor din 1848. Este vorba despre diferența dintre „revoluţia burgheză” şi „revoluţia socialistă”: dacă burghezia urmărea să înlocuiască un regim de exploatare cu un altul, revoluţia socialistă are ca scop ultim înlăturarea oricărei forme de asuprire „a omului de către om”.

Este important de precizat faptul că ilustrarea unui astfel de personaj nu este deloc uşoară pentru istorici şi cu atât mai puţin pentru scriitori. Fiind nevoiți să jongleze între a face apologia unui erou sau altul şi ilustrarea conformă a rolului personalității respective în cadrul evenimentului, nu de puține ori încercările lor sunt supuse criticilor. Acest pericol este mai puternic în ceea ce priveşte literatura, întrucât narațiunea este mai predispusă să se abată de la norme. Rolul pe care o personalitate o poate avea în istorie este stabilit şi încadrat în tipare exacte, urmând a fi ulterior aplicat tuturor evenimentelor trecutului. Astfel, dreptul de a fi considerat personalitate istorică şi-l câştigă cei ale căror idei şi aspirații exprimă nevoile maselor populare. Marxism-leninismul şi determinismul istoric structurează interpretarea evenimentelor revoluţionare ale secolului XIX şi aduc în scenă masele care, conform preceptelor în vigoare, reuşesc să înfăptuiască revoluții atâta timp cât sunt ghidate de liderul potrivit. Deşi se pronunţă împotriva oricărui cult al personalității, ideologia dă totuşi o şansă eroilor. Este permisă creionarea unor lideri puternici, care se individualizează, dar care trebuie să fie în mod necesar în strânsă legătură cu masele, să se pună în slujba lor şi care să le îndrume către revoluţie. În definitiv, comuniştii sunt cei care aduc masele pe scena istoriei, astfel că ajung să le considere principala ei forță. Oficial, marxism-leninismul atribuie partidelor burgheze practicarea cultului personalității[67] şi, pentru a evita acest păcat, sunt explicate

[63] *Ibidem*, p. 126.

[64] Gh. Haupt, *Despre Nicolae Bălcescu şi cercurile revoluţionar-democratice din Rusia*, în *Studii şi referate despre N. Bălcescu*…, p. 95.

[65] I. Ghica, *Scrieri*, vol. III, ediția P. V. Haneş, Bucureşti, 1914, p. 405, *apud* Gh. Georgescu-Buzău, *N. Bălcescu*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1956, p. 256.

[66] C. Ionescu-Gulian, *Concepţia filosofică a lui N. Bălcescu*, în *Studii şi referate despre N. Bălcescu*…, p. 53.

[67] M. Rozental şi P. Iudin, *Mic dicționar filozofic*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1954, p. 515.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

criteriile în funcţie de care un personaj putea deveni personalitate istorică: marxism-leninismul admira personalitățile revoluționare care avuseseră încredere în forța creatoare a maselor, după cum afirma Nicolae Tertulian pentru a servi drept îndrumar scriitorilor[68].

Meritele lui Bălcescu sunt explicate și în cursul de materialism dialectic și istoric. Astfel, concepției sale social-politice îi sunt atribuite: valorizarea intuitivă a luptei de clasă, explicarea evoluției istorice cu referire la factorul economic, alături de ideea progresului istoric, exprimată în afirmația „din transformații în transformații, omenirea merge într-un progres continuu". Cursul îi reproșează totuși lui Bălcescu concepția istorică idealistă, întrucât el considera ideile și cultura ca factor determinant al dezvoltării sociale: greșeală ideologică pusă pe seama condițiilor de înapoiere a țării și insuficientei dezvoltări a capitalismului și proletariatului în acel moment[69].

Importanţa atribuită lui Bălcescu este privită retrospectiv, din prisma prezentului şi a realizărilor socialismului. Astfel, „visul scump al lui Bălcescu [confiscarea pământului boieresc şi împărţirea lui ţăranilor – n.ns.] s-a împlinit cu prisosinţă o dată (sic!) cu înfăptuirea reformei agrare din 1945 de către ţărănimea muncitoare sub conducerea şi cu ajutorul de nepreţuit al clasei muncitoare"[70].

Istoriografia rolleriană încearcă să demonstreze participarea țărănimii și a așa-zisei muncitorimi la toate evenimentele din parcursul revoluționar al anului 1848. În ziua de 11 iunie, spre exemplu, muncitorii, meseriașii și negustorii luau parte la o manifestație în București, în urma căreia domnitorul Gheorghe Bibescu ar fi fost „nevoit să sancţioneze Proclamaţia de la Islaz decretată de popor"[71]. Proclamația, denumită „decretată de popor", a fost, conform spuselor lui Roller, întocmită de Bălcescu și „diluată" ulterior de Ion Heliade-Rădulescu[72]. Acesta din urmă este situat în tabăra adversarilor revoluției, acuzat fiind de păcatul moderației. Stigmatul asupra lui Heliade se va răsfrânge în cazul tuturor studiilor referitoare la evenimentele anului 1848, fie ele de natură istorică, literară, de popularizare, gazetărească, ș.a.m.d. În istoria de tip combativ, cea predată în şcolile de partid, Heliade-Rădulescu este considerat conducătorul grupării de dreapta, predominantă în guvernul revoluţionar[73].

Lucrări precum cele apărute în contextul centenarului sunt structurate, în bună măsură, pe un principiu maniheist. De o parte se află forțele revoluționare, ale Binelui, iar de altă parte, contrarevoluționarii, reacționarii, cum ar fi ei transpuși în realitatea anului 1948, reprezentând forțele Răului. De partea pierzătoare a istoriei se afla și colonelul Ion Odobescu, cel care punea în practică, la 19 iunie 1848, un complot pe care numai masele populare reușeau să-l dejoace[74]. Mobilizate fiind de Ana Ipătescu, o altă figură de seamă a revoluționarismului, și de episcopul Ambrozie din Buzău, masele înfruntă armata în fața palatului și, cu prețul a șapte morți și a mai multor răniți, eliberează guvernul provizoriu și îi arestează pe coloneii Odobescu și Solomon[75]. Dacă în tabăra revoluționară se află și figuri bisericești, Popa Șapcă și episcopul Ambrozie,

[68] Nicolae Tertulian, *Probleme ale literaturii de evocare istorică*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1954, p. 45.

[69] *Curs de materialism dialectic și materialism istoric*, București, Tipografia și Litografia Învățământului, 1957, p. 35.

[70] Gh. Georgescu-Buzău, *N. Bălcescu*, p. 254.

[71] Mihail Roller, *1848 în Principate*, p. 20.

[72] *Ibidem*, p. 19.

[73] N. Covaci, *op. cit.*, p. 34.

[74] *Ibidem.*

[75] Mihail Roller, *1848 în Principate*, p. 21-22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alături de reacționari se află mitropolitul Neofit, care lansează zvonul invaziei armatelor străine, pentru a înăbuși revoluția. Și după ce situația este salvată încă o dată de poporul bucureștean, mitropolitul este iertat, „după ce retractează în genunchi, în fața mulțimii, trădarea sa", și rămâne în continuare președintele Guvernului Provizoriu[76]. În final, mitropolitul Neofit se face responsabil de „moartea" revoluției, întrucât se adresează consulilor, cerând intervenție străină, pentru a nu pieri „schingiuiți de o revoluție comunistă, care proclamă ruina familiei și a proprietății, uneltită de o bandă de nebuni care au pus mâna pe cârmuire"[77].

Cel mai discutat aspect al revoluției din 1848 rămâne însă problema țărănească. Cunoscutul punct 13 al Proclamației de la Islaz apare în istoriografia comunistă ca fiind motivul esențial pentru care membrii guvernului provizoriu s-au împărțit în două tabere: pe de o parte, se afla Ion Heliade-Rădulescu, numit „Eliade și grupul său", ce susținea o politică de echilibru și de amânare a împroprietăririi, iar pe de altă parte, se afla Nicolae Bălcescu, susținut de Al. C. Golescu, care considerau necesară împroprietărirea imediată. Faptul că aceştia doi din urmă aveau doar drept de vot consultativ a fost descris în școlile de partid drept „alunecare spre dreapta"[78]. Astfel se puneau evenimentele trecutului în corelație cu prezentul luptelor pentru putere și al epurării din partid a deviaționiștilor Ana Pauker, Teohari Georgescu și Vasile Luca (1952). Chestiunea eșuată a împroprietăririi a fost considerată de istoriografia marxistă o piatră unghiulară a pașoptismului, pentru că ar fi fost șansa câștigării definitive a țăranilor de partea revoluției, transformând-o astfel într-o mișcare de mare amploare, capabilă să facă față intervenției armate străine, dar și „reacțiunii interne"[79]. Eşecul revoluției în Țara Românească este explicat, și el, prin apel la simboluri ale prezentului. Într-un regim totalitar care promova ura și reprimarea violentă a oricărei opoziții, guvernul revoluționar din 1848 se făcea vinovat că ar fi menținut în rândurile sale „vechi elemente" credincioase boierilor și potrivnice revoluției, neascultând sfatul lui Bălcescu, privitor la arestarea reacționarilor[80].

Muncitorii sunt aduși cu forța pe scena istoriei, la fel ca în cazul majorității evenimentelor secolului XIX. Se considera astfel că revoluția pașoptistă și „burghezo-democratică" avea să fie desăvârșită doar în comunism, de către clasa muncitoare, pentru ca apoi, în alianță cu țărănimea, să treacă la înfăptuirea sarcinilor revoluției socialiste[81]. Aceasta deoarece, conform retoricii oficiale, obiectivele de la 1848 nu puteau fi materializate atâta timp cât revoluția era condusă de burghezie, mai ales una lipsită de aripa ei stângă, prezentată de Nicolae Bălcescu[82].

Un aspect interesant care iese la iveală în urma unor simple lecturi a lucrărilor de popularizare, precum aceea a lui Mihail Roller, *1848 în Principate*, este caracterul ei de povestire. Deşi este o lucrare de istorie, narațiunea este una care apropie cititorul și îl îndreaptă către ficțiune, fapt trădat de folosirea perfectului simplu. În spatele perfectului simplu se ascunde întotdeauna un povestitor, acest timp verbal semnalând mereu o

[76] *Ibidem*, p. 22.
[77] *Ibidem*, p. 25.
[78] N. Covaci, *op. cit.*, p. 34.
[79] Mihail Roller, *1848 în Principate*, p. 24.
[80] N Covaci, *op. cit.*, p. 42.
[81] *Ibidem.*
[82] *Raportul politic al Comitetului Central la Congresul Partidului Muncitoresc Român, 21 februarie 1948*, în Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvântări*, ediția a IV-a, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1955, p. 169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dimensiune estetică a relatării[83]. Astfel, masele „se îndreptară" către Palat, domnul „abdică", contrarevoluționarii „organizară" ș.a.m.d. − sunt mijloace discrete, prin care cititorul este atras și apropiat de text. O astfel de tehnică devine extrem de utilă în condițiile în care potențialul legitimator al evenimentelor anului 1848 este atât de important pentru regim, iar participarea afectivă a publicului era mai mult decât necesară. Încă o dată, istoria și conceptele ei își găsesc locul, transfigurate, în mentalul colectiv.

1848 în Transilvania

Rolul central în pașoptismul ardelean îl au exponenții burgheziei românești, Simeon Bărnuțiu și Avram Iancu. Numai că, la Blaj, pe Câmpia Libertății participau, conform cifrelor oferite de Mihail Roller, 40.000 de țărani și meseriași, aspect care redă, în opinia acestuia, caracterul social al mișcării[84]. Rezoluția adoptată acolo a fost judecată dual, o parte fiind considerată progresistă și capabilă de a fi adunat țărănimea în jurul adunării, iar o alta, retrogradă, care evidenția interesele economice și politice ale unor lideri legați de Curtea de la Viena. În această ultimă categorie era inclus Andrei Șaguna. Iar vina atribuită lor era aceea de a fi introdus mențiunea prin care națiunea română se angaja să rămână credincioasă împăratului[85]. Conflictele dintre români și maghiari trebuiau la rândul lor explicate, în contextul internaționalist al momentului. Astfel, românii sunt cei care par să fi fost folosiți cu abilitate de Curtea de la Viena, profitându-se de pe urma confuziei pe care țăranii o făcea între revoluția maghiară și grofii unguri pe care îi urau. Dezbinându-i în acest fel pe români și unguri, forța revoluției scădea[86]. În acest context, Nicolae Bălcescu apărea din nou ca un mare vizionar, întrucât a mers personal în Transilvania, pentru a avea o întrevedere de mediere cu Kossuth, dar fără a ajunge totuși la vreun rezultat[87].

În descrierea revoluției transilvane, apar și mențiuni referitoare la armata țaristă. Atunci când este chemată să înăbușe răscoala, ies la iveală „elementele progresiste", întrucât mulți soldați și ofițeri care făceau parte din așa-numita „Rusie populară" ar fi refuzat să-și „murdărească mâinile cu sângele luptătorilor pentru libertate"[88]. Exceptând aspectele particulare ale evenimentelor din Transilvania, aspecte care țin de relația cu ungurii și cu revoluția maghiară, analiza istoriografică se situează în același registru cu aceea a evenimentelor din celelalte două provincii românești. Boierii[89] sunt întruchiparea forțelor reacționare, fețele bisericești de asemenea, iar adeziunea populară de mare amploare avea rolul de a scoate în evidență caracterul social al mișcării.

*

* *

Mișcările revoluționare românești din anul 1848 au exprimat năzuințele poporului român, care au putut fi puse în practică, după spusele lui Roller, abia după un secol, în timpul „regimului democrației populare și care asigură înflorirea Republicii Populare

[83] Roland Barthes, *Romanul scriiturii. Antologie*, traducere de Adriana Babeți și Delia Șeptețeanu-Vasiliu, București, Editura Univers, 1987, p. 54.

[84] Mihail Roller, *1848 în Principate*, p. 32.

[85] *Ibidem*, p. 33.

[86] *Ibidem.*

[87] *Ibidem*, p. 35.

[88] *Ibidem*, p. 36.

[89] Este utilizat termenul de boieri, fără a ține seama de particularitățile locale, de specificul spațiului transilvan.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Române”[90]. Noii istorici s-au străduit să demonstreze că revoluția a izbucnit ca un rezultat firesc al mersului istoriei și că își găsise premizele în situația internă a țării. Istoricii așa-numiți burghezi au fost acuzați că ar fi exagerat plasarea evenimentelor din 1848 în contextul revoluționar european. Un alt aspect comun, întâlnit în majoritatea scrierilor, îl reprezintă acuza de trădare a revoluției, atribuită burgheziei, care, întrucât nu formulase revendicări radicale, pierduse din vedere chestiunile cu adevărat importante, care trebuiau soluționate. Aripa moderată a burgheziei este cea blamată, fiind acuzată că ar fi folosit sprijinul oferit de țărani pentru a-și spori puterile, ca apoi să se alăture intereselor „clasei feudale”[91]. Întotdeauna ilustrat ca reprezentant al acestei burghezii, lui I. C. Brătianu îi este adus același reproș, formulat în stil pur propagandistic: apărând dreptul la proprietate, Brătianu este numit reprezentant al „ciocoilor noi” , alături de cei vechi, care „continuau să trăiască într-o dulce armonie parazitară, convinși că misiunea lor este să «stoarcă pe rumâni» până la moarte”[92]. Însuși eșecul revoluției este pus pe seama „alianței dintre burgheziei și moșierime”, urmată de trădarea idealurilor revoluționare. Potrivit discursului oficial, eșecul revoluției stă în însăși esența ei. Idealurile de la 1848 nu aveau cum să fie duse până la capăt, întrucât clasa muncitoare apare în retorica marxist-leninistă ca fiind singura capabilă să realizeze și să conducă o astfel de mișcare de mare amploare. Astfel, Gh. Gheorghiu-Dej îi catalogheză pe exponenții generației de la 1848 drept trădători ai revoluției, acuzându-i că ar fi împiedicat realizarea cerințelor ei timp de un secol[93]. În aceste condiții, propaganda a mers pe ideea conform căreia principiile revoluționarilor pașoptiști au putut fi continuate, îmbogățite și puse în aplicare ulterior, de către proletariat, în condițiile luptei împotriva burgheziei[94].

În ceea ce privește articolele din revista „Studii”, acestea apar pe tot parcursul perioadei pe care o studiem. Deși în 1948 revista nu a găzduit nici un număr aniversar, dedicat centenarului revoluției de la 1848, subiectul este unul extrem de prezent în paginile sale. Așadar, în al doilea număr din 1948, era publicată o scrisoare în care Nicolae Bălcescu saluta republica nou proclamată atunci, pentru a se facilita analogia cu Republica Populară instaurată în 1947[95]. Vor fi dezvoltate și alte aspecte, cum ar fi elementele dialectice în gândirea lui Bălcescu[96] sau compatibilizarea acestuia cu revoluționarii ruși[97]. După 1953, începe și publicarea scrierilor lui Bălcescu, tipărindu-se volumul I din *Opere*[98].

Este important de menționat că aceste tendințe nu se regăsesc pe deplin pe durata întregii perioade studiate. După 1955, atmosfera se mai relaxează, aspect resimțit în mai toate compartimentele vieții politice, culturale, cotidiene. Prin urmare, istoriografia cunoaște și ea momente de relativă relaxare. După o perioadă în care producția culturală

[90] Mihail Roller, *1848 în Principate*, p. 38.
[91] S. Știrbu, *Despre rolul forțelor de producție în dezvoltarea istorică a României*, Colecția Societății pentru Răspândirea Științei și Culturii, 1955, p. 56.
[92] *Cronica ilustrată a unei lumi apuse*, București, Editura Politica, 1959, p. 13.
[93] Gh. Gheorghiu-Dej, *art. cit.*, p. 169.
[94] Gheorghe Georgescu-Buzău, Victor Cheresteșiu, *Anul revoluționar 1848 în țările române*, București, Editura Politică, 1963, p. 48.
[95] *I-a zi a republicei (O scrisoare a lui Nicolae Bălcescu)*, în „Studii. Revistă de științǎ – filozofie − arte”, nr. 2/1948, p. 17.
[96] Pavel Apostol, *Despre elemente dialectice în cugetarea lui N. Bălcescu*, în „Studii. Revistă de istorie și filozofie”, nr. 3/1949, p. 72.
[97] Gh. Haupt, *Despre Nicolae Bălcescu și cercurile revoluționar-democratice din Rusia*, în „Studii. Revistă de istorie și filozofie”, nr. 4/1952, p. 94.
[98] Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. I, *Studii și articole*, București, Editura Academiei RPR, 1953.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lasă de dorit, se încearcă o recalibrare a scrierilor, în condițiile în care regimul voia să își popularizeze producția istoriografică peste hotare, la manifestări științifice din Occident. Dată fiind teama istoricilor de a emite ipoteze și analize „neortodoxe", în 1955, academicianul Mihai Ralea compara prezentul cu realitatea din 1848. Vedea cele două momente ca fiind asemănătoare, întrucât ambele urmăreau o răsturnare a relațiilor de clasă: a vechiului feudalism cu realizările burgheziei și ulterior a orânduirii burgheze cu socialismul. Pentru a salva cultura momentului, spunea Ralea, trebuie revenit la acel „scrieți băieți, scrieți" a lui Ion Heliade-Rădulescu[99]. Cu toate că în plan ideologic I. Heliade-Rădulescu rămâne un personaj negativ, documentele permit unele nuanțări, iar situația în care se afla cultura românească a momentului le făcea necesare. Atmosfera se mai destinde așadar, iar istoricii români se pregătesc de primul Congres din Occident la care participă, cel din 1955, la Roma. Până în 1958, întreaga cultură românească trece printr-o perioadă de relativă relaxare: minoră, ce-i drept, dar după rigorile anilor 1948-1953, schimbarea se simte. Nu întâmplător se publică volume în limbi străine destinate în special trimiterii lor în străinătate[100].

24 Ianuarie 1859

Fiind un eveniment ale cărui semnificații nu pot fi trecute cu vederea, Unirea Moldovei cu Muntenia a fost studiată, discutată și aniversată. În 1959 se organizează centenarul și se pregătesc diferite activități culturale, toate sub însemnul unei Hotărâri a Comitetului Central al PMR și al Consiliului de Miniştri. Sub auspiciile acestei hotărâri este organizat un Comitet pentru sărbătorirea a 100 de ani de la Unirea Țărilor Române, care se va ocupa de planul manifestărilor aniversare, „pe baza prevederilor hotărârii"[101]. Acestor activități festive li se adăuga și planul pentru ridicarea unui monument dedicat unirii, în Piața 28 Martie din capitală, care urma să capete denumirea de Piața Unirii[102]. În ziua de 24 ianuarie are loc și o ședință solemnă închinată jubileului, urmând ca ziua respectivă să fie nelucrătoare[103]. Încă o dată, este reafirmată ideea conform căreia „democrația populară" reușea să realizeze doleanțele secolului trecut: „Cele mai nobile aspirații ale luptătorilor de acum 100 de ani pentru Unirea Țărilor Române, aspirații trădate prin coaliția monstruoasă a burgheziei cu moșierimea, au devenit realitate abia după 23 August 1944. Mergând pe calea indicată de Partidul Muncitoresc Român, poporul muncitor eliberat de exploatare a depășit însă aceste aspirații și astăzi făurește construcția unei societăți noi, societatea socialistă"[104]. Evenimentele care aveau o încărcătură simbolică deosebită erau reinterpretate și revalorizate într-o manieră deseori brutală, tocmai pentru că ilustrau relația acestor

[99] ANIC, fond CC al PCR, dosar 141/1955, f. 63.

[100] Comemorarea anului 1848 a ocazionat tipărirea unor cărți, precum aceea intitulată *Nicolae Bălcescu, a Fighter for Freedom*, București, Publishing House of the Rumanian Institute for Cultural Relations with Foreign Countries, 1953; demnă de semnalat este și o lucrare mai târzie, apărută într-un moment în care istoriografia românească se profesionaliza, îndepărtându-se de ideologie: Gh. Zane, *Le mouvement révolutionnaire de 1840. Prélude de la révolution roumaine de 1848*, București, Éditions de l'Académie de la République Populaire Roumaine, 1964.

[101] *Hotărârea Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român și a Consiliului de Miniștri privind sărbătorirea centenarului Unirii Țărilor Române,* în *SRdI*, nr. 1/1959, p. 5.

[102] *Ibidem*, p. 6.

[103] *Ibidem*.

[104] *Bibliotecile aniversează centenarul Unirii Țărilor Române*, București, Biblioteca Centrală de Stat a RPR, 1959, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regimuri cu trecutul. Astfel, după o evocare a momentului, poporul a fost invitat să păşească „înainte hotărât şi cu avânt”[105].

În 1959, numărul 1 din revista „Studii” este dedicat centenarului unirii, adunând laolaltă contribuţii precum cele ale lui Chivu Stoica, Andrei Oţetea, Gheorghe Platon, Petre Constantinescu-Iaşi, Vasile Maciu, Cornelia Bodea. Perspectivele sunt astfel diverse, vizându-se atât aspecte ce ţineau de istoria socială[106], cât şi de publicarea de documente, precum actul original al alegerii prealabile a lui Alexandru Ioan Cuza[107].

În cuvântarea ţinută în cadrul şedinţei solemne a Marii Adunări Naţionale, Chivu Stoica trasează principalele direcţii de înţelegere a evenimentelor din 1859. Unirea este astfel interpretată în manieră marxistă, ca rezultat firesc al acumulărilor istorice, scopurile ei fiind atât naţionale, cât şi sociale. În obişnuita retorică a vremii, este din nou adus în discuţie „jugul”, de această dată reprezentat atât de turci cât şi de boieri, numiţi „turcii dinăuntru” de către ţărani[108]. Chivu Stoica nu omite nici participarea muncitorimii la evenimentele anului 1859, menţionând că, alături de ţărani, luptaseră pentru unire meşteşugarii, lucrătorii şi păturile sărace ale oraşelor, din rândurile cărora se va forma proletariatul de mai târziu[109]. De fapt, făuritorul unirii este considerat a fi „poporul muncitor, masele de ţărani şi de orăşeni”[110]. Momentul 1859 este interpretat în aceeaşi manieră maniheistă, de pe poziţiile Binelui şi ale Răului. Astfel, sprijinitorii Unirii erau, pe plan extern, Franţa şi Rusia, iar pe plan intern, burghezia, susţinută de „păturile conducătoare de la oraşe şi sate”, cărora li se alătura o parte dintre boieri[111]. Ceea ce explica succesul acestui demers, dar şi ignorarea dimensiunilor ei sociale[112]. Un alt aspect de luat în calcul este rolul Rusiei, al cărui sprijin începe odată cu Regulamentele Organice, moment în care problema unirii prinde contur. Rusia contribuie aşadar la punerea bazelor administrative comune, venind în sprijinul unirii de mai târziu[113].

În materialele propagandistice, tonul este unul mai categoric. Unirea apare aşadar efectuată în urma eforturilor şi a luptei maselor de ţărani, lucrători şi meşteşugari, care au impus Adunării elective alegerea aceluiaşi domn în Moldova şi Ţara Românească. O retorică virulentă îi prezintă pe aceştia ca fiind înşelaţi în aşteptări de burghezia care, după ce îi folosise pentru a-şi atinge scopurile economice şi politice, pactiza cu moşierimea, într-o coaliţie care „a vândut ţara, schimbând stăpânul turc cu lacomul bancher englez, francez, german şi american”[114].

Care este importanţa acestui eveniment în viziunea oficială? Pe lângă însemnătatea unirii politice şi administrative şi a începutului dezvoltării statului român modern, raţionamentul marxist vedea în anul 1859 un imbold dat dezvoltării capitalismului, ceea

---

[105] *24 ianuarie. 100 de ani de la Unirea Ţărilor Române*, Editura de Stat pentru Imprimate şi Publicaţii, 1959, p. 14.

[106] N. Adăniloaie, M. D. Vlad, *Rolul maselor populare în făurirea Unirii Ţărilor Române*, în *SRdI*, nr. 1/1959, p. 77; Gh. Platon, *Frământări ţărăneşti în Moldova în preajma Unirii*, în *SRdI*, nr. 1/1959, p. 107.

[107] C. C. Bodea, *Actul original al alegerii prealabile a lui Alexandru I. Cuza, domn al „Principatelor Unite”*, în *SRdI*, nr. 1/1959, p. 263.

[108] Chivu Stoica, *100 de ani de la Unirea Ţărilor Române*, în *SRdI*, nr. 1/1959, p. 8.

[109] *Ibidem*, p. 10.

[110] *Ibidem*, p. 13.

[111] Mihail Roller, *Probleme de istorie*, p. 29.

[112] *Ibidem*, p. 30.

[113] *Ibidem*, p. 31.

[114] *24 ianuarie 1859-1958. 99 de ani de la Unirea Principatelor (material documentar)*, Bucureşti, Editura de Stat Didactică şi Pedagogică, 1958, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce făcea posibilă, ulterior, dezvoltarea proletariatului, clasa căreia îi revenea misiunea de a desăvârşi „revoluţia burghezo-democratică”[115].

Lucrările dedicate perioadei premergătoare unirii sunt explicate prin sintagma *lupta pentru unire*, iar participarea maselor la acest act este extrem de documentată şi explicată. Interesant este că, pentru a întări anumite afirmaţii, se face apel la autoritatea istoricilor vechi. Şi aceasta în pofida numeroaselor acuze aduse istoriografiei burgheze, falsificatoare şi defăimătoare. Astfel, observaţiile lui A. D. Xenopol, privitoare la participarea şi la presiunea pe care poporul o exercita în scopul alegerii lui Cuza, sunt aduse în prim-plan: „Vechi istorici ca A. D. Xenopol, pe baza cercetării documentelor Unirii, recunosc că alegerea lui Cuza la Bucureşti s-a datorat presiunii maselor”[116]. Apelul la vechii istorici aduce cu sine un plus de credibilitate şi este folosit ca un atú care întăreşte argumentaţia recentă. De altfel, lucrările unor astfel de istorici nu erau complet nefrecventate, ba dimpotrivă. Dată fiind absenţa unor lucrări documentate, istoricilor le rămâne apelul la documentul de arhivă − care acum se publică masiv şi căruia îi este acordată atenţia cuvenită − şi la textele istoricilor numiţi „burghezi”. Astfel, N. Ciachir afirma că, pentru documentarea volumului *100 de ani de la unirea principatelor*, utilizase materialele istoricilor burghezi N. Iorga, A. D. Xenopol, I. C. Filitti şi ale istoricilor militari V. Nădejde, Popovici, Anastasiu, dar cu menţiunea: „luând poziţie critică faţă de interpretările neştiinţifice”[117]. Oricum, pentru a accentua ideea conform căreia Unirea fusese o operă a poporului şi nicidecum a burgheziei, care trădase idealurile ţăranilor şi ale muncitorimii, se sublinia că ideea unităţii naţionale „a prins în această perioadă rădăcini din ce în ce mai adânci în popor, interesând în acelaşi timp şi burghezia în ascensiune”[118].

Hohenzollernii şi antimonarhismul românesc

Importanţa acordată unirii trebuie pusă în legătură şi cu imaginea lui Alexandru Ioan Cuza, cel care a înfăptuit prima reformă agrară. Cuza este aşezat în tabăra personajelor pozitive, de la care ţăranii au aşteptări şi în care îşi pun speranţe. Neşansa de a fi detronat de „monstruoasa coaliţie” îi oferă o aură de victimă a politicii burghezo-moşiereşti, care îl înlocuieşte cu un prinţ străin, şi german pe deasupra; ceea ce, în anii ’50, părea şi mai condamnabil. Astfel, împotriva voinţei poporului, prinţul de Hohenzollern a fost întronat în locul domnitorului iubit de ţărani. Se preconiza aşadar o perioadă de intensificare a exploatării burghezo-moşiereşti. Discursul antimonarhic insista, prin urmare, pe ideea că întemeietorii monstruoasei coaliţii „au încercat să acopere cu rugina unui blazon acest târg odios, care a constituit singurul angajament respectat vreodată de exploatatori, tocmai fiindcă el le-a asigurat un huzur îndelung, căruia avea să-i pună capăt, la 30 decembrie 1947, numai lupta clasei muncitoare conduse de partidul ei”[119]. Istoria este animată aşadar de un progres continuu, al cărui rezultat este prezentul socialist, un prezent care, comparat cu suferinţele trecutului, apare ca un final fericit.

[115] *Ibidem*, p. 11.

[116] Vasile Curticăpeanu, Grigore Popescu, *1859-1959. 100 de ani de la Unirea Ţărilor Române*, Bucureşti, 1959, p. 39.

[117] N. Ciachir, *100 de ani de la unirea principatelor*, Bucureşti, Editura Militară a Ministerului Forţelor Armate ale RPR, 1958, p. 4.

[118] Gh. Georgescu-Buzău, *24 ianuarie 1859. Unirea Ţării Româneşti cu Moldova*, Bucureşti, Societatea pentru Răspândirea Ştiinţei şi Culturii, 1959, p. 24.

[119] *Din literatura antimonarhică*, ediţia a II-a, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1956, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Poporul trebuind să joace un rol în orice eveniment istoric, în scrierile referitoare la aducerea principelui Carol în ţară, masele se situează pe poziţii „democratice şi înaintate"; adică primea cu „ură şi indignare" noua conducere a ţării, instaurată în urma unui plebiscit simulat, falsificat, dus la bun sfârşit cu forţa jandarmilor şi a demagogiei[120].

În încercarea de a transforma antimonarhismul într-un curent de opinie nu dictat de interesele prezentului socialist, ci întâlnit într-o bună măsură în rândurile populaţiei încă din secolul în care monarhia este implementată în România, sunt compilate diverse texte şi luări de opinie antimonarhice, precum ale lui B. P. Haşdeu, N. T. Orăşanu, Al. Macedonski, Constantin Mille, Gh. Panu, Tudor Arghezi, N. D. Cocea, publicate în volumul *Din literatura antimonarhică*[121]. Satira, pamfletul sau critica adusă la un anumit moment politic regelui este inclusă şi considerată atitudine antimonarhică, astfel că autorilor le sunt atribuite simpatii republicane. Părţi din volum sunt publicate episodic de către academicianul Barbu Lăzăreanu în numeroase apariţii ale revistei „Studii"[122].

Referințele la aspecte ale politicii duse de regii României nu sunt atât de numeroase precum lucrările care tratează evenimente ca 1821 sau 1848. Mențiuni de factură critică la adresa monarhiei sunt însă întâlnite în majoritatea lucrărilor, mai ales în condițiile în care o mare parte din scrierile vremii, deşi tratează un subiect, nu scot din calcul nici un lung preambul al acestuia şi o descriere a evenimentelor următoare, ajungând cu narațiunea până în prezentul socialist. În acest fel, istoria apare ca fiind o evoluție care determină succesul prezentului. Istoria este astfel de partea prezentului democraţiei populare.

Războiul de Independenţă

În condiţiile în care studiile privind Războiul de Independenţă nu pot exclude referirile la Rusia sau la contribuţia regelui Carol I, prezenţa acestui subiect pe scena istoriografiei româneşti este cel puţin interesantă. Perioada vizată nu abundă în aniversări, iar în 1957 revista „Studii" îşi îndreaptă atenţia mai mult către semicentenarul răscoalei de la 1907. Această lipsă a comemorărilor este totuşi surprinzătoare, în contextul în care statul comunist nu pierdea nici un prilej de a reinterpreta trecutul în folosul său. Evenimentul a fost marcat mai mult prin ceremonialuri politice, precum depunerea de coroane. Nu au lipsit prelegerile privitoare la „însemnătatea" zilei de 9 mai, aşa cum este cazul în 1953,când, în principalele centre industriale, un ofiţer superior din garnizoană a avut sarcina de a vorbi despre independenţa de stat[123]. Pentru a i se deturna semnificația, ziua de 9 mai a fost sărbătorită sub denumirea de „ziua Victoriei şi a proclamării independenţei de stat a României", fiind subordonată eliberării de „sub jugul fascist". Şi ca şi cum nu ar fi fost suficient, independența era tot una cu „scuturarea jugului otoman în 1877 cu ajutorul poporului rus"[124]. Pentru a sărbători evenimentul, a avut loc o depunere de coroane la monumentul eroilor sovietici din Piaţa Victoriei a capitalei[125]. Semnificaţia obţinerii independenţei era astfel „furată", iar celebrarea

[120] Gheorghe Ţugui, Mircea Popa, *Hohenzollernii în România*, Bucureşti, Editura Politică, 1962, p. 6.
[121] *Din literatura antimonarhică*, *passim.*
[122] Barbu Lăzăreanu, *Din literatura antimonarhică şi antidinastică*, în „Studii", nr. 2/1948, p. 258; nr. 4/1948, p. 195; nr. 1/1949, p. 227; nr. 3/1949, p. 121; nr. 4/1949, p. 165; nr. 2/1950, p. 150.
[123] ANIC, fond CC al PCR − Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 104/1953, f. 69.
[124] *Ibidem*, f. 72.
[125] *Ibidem*, f. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deturnată către omagii aduse armatei sovietice şi URSS-ului. Activităţile culturale lipsesc însă din acest context aniversar. Comparată fiind cu amploarea aniversării altor evenimente ale secolului XIX, Războiul de Independenţă trece oarecum neobservat şi scapă în acest fel şi de rigorile ideologiei.

Lucrările de istorie care urmăresc subiectul nu lipsesc, ele fiind însă aşezate sub aceeași grilă de interpretare. O lucrare care se opreşte strict la chestiunea obţinerii independenţei este cea a lui Vasile Maciu, *Condiţiile interne ale proclamării independenţei României*, acolo unde rolul regelui Carol I nu este diminuat, dar este pus în legătură cu interesele proprii, strâns legate de cele ale moşierilor. Dorinţa acestora era, conform istoricului, de a obţine independenţa statului într-o manieră care să convină şi marilor puteri occidentale, care să beneficieze de pe urma unei dezvoltări a exportului de mărfuri[126].

Revista „Studii" întruneşte în paginile ei un număr de articole care tratează diferite aspecte ale câştigării independenţei statului. Întâlnim astfel cunoscutele scrieri care tratează „atitudini" ale feluritelor clase sociale[127] sau cele privind situaţia acestora în momentul istoric respectiv[128]. Pe de altă parte, se continua publicarea de izvoare, Războiul de Independenţă fiind tratat în nouă volume de documente coordonate de Mihail Roller, cu un comitet de redacţie alcătuit din V. Cheresteşiu, V. Maciu şi S. Ştirbu[129]. Tratatul începe cu un prim volum care urmăreşte aspecte ale situaţiei economice, sociale şi politice în ajunul anului 1877[130]. În prefaţa acestuia, Mihail Roller afirmă că din studiul documentelor reiese poziţia diferitelor clase sociale şi a guvernelor europene faţă de Războiul de Independenţă a României şi că cel mai limpede adevăr desprins din documente este „eroismul poporului în lupta pentru cucerirea independenţei şi frăţia care s-a cimentat între ostaşul rus şi ostaşul român, legături de prietenie care au căpătat un conţinut superior socialist după 23 August 1944 între Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste şi Republica Populară Română"[131].

Explicaţiile cât mai simple şi schematice din punct de vedere ideologic pot fi întâlnite îndeosebi în broşuri, multe dintre ele cu un caracter de instrumentar didactic. Se merge aici pe ideea prieteniei româno-ruse, care în momentul războiului din 1877 atingea un apogeu, fără a înceta totuşi să se intensifice. Este explicat interesul Rusiei de a ajuta popoarele din Balcani prin prisma conflictelor pe care le avea cu Imperiul Otoman şi prin intermediul expresiilor ca: „avea cu turcii şi răfuieli mai vechi"[132]. Această prietenie şi frăţie de arme este continuată de-a lungul istoriei, după cum informează materialele propagandistice. Astfel, în bătălia de la Mărăşeşti, ruşii îi ajutau pe soldaţii români să oprească invazia germană în Moldova, iar în al Doilea Război Mondial,

[126] Vasile Maciu, *Condiţiile interne ale proclamării independenţei României*, Bucureşti, Societatea de Ştiinţe Istorice şi Filologice din RPR, 1955, p. 26.

[127] Gh. Haupt, *Despre atitudinea cercurilor revoluţionare din România faţă de războiul de independenţă din 1877-1878*, în *SRdI*, nr. 2/1952, p. 40.

[128] Vasile Maciu, *Cu privire la situaţia şi lupta ţărănimii din România în ajunul Războiului de independenţă*, în *SRdI*, nr. 3/1955, p. 31.

[129] Mihail Roller (redactor responsabil), *Documente privind istoria României. Războiul pentru Independenţă*, Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1952-1955.

[130] Idem, *Documente privind istoria României. Războiul pentru Independenţă*, vol. I, partea I, *Starea economică şi social-politică în ajunul anului 1877. Mişcarea revoluţionară (1871-1881)*, Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1954.

[131] *Ibidem*, p. XVII.

[132] *Prietenia şi frăţia de arme româno-bulgaro-rusă în Războiul din 1877-1878*, Bucureşti, Editura de Stat Didactică şi Pedagogică, 1957, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ostaşii români luptau alături de cei sovietici pentru înfrângerea fascismului în Europa[133]. Apoi, legătura dintre evenimentele secolului trecut şi prezentul comunist se face prin apelul la ideea de progres pe care o reprezintă depăşirea capitalismului: „Adevărata şi adânca împletire a intereselor popoarelor se poate face numai acolo unde capitalismul a fost izgonit”[134]. Adevărata înfrăţire între popoare se împlinea în momentul construirii socialismului internaţionalist, cu ajutorul Uniunii Sovietice.

Aportul firavului „proletariat industrial” la câştigarea independenţei nu este trecut cu vederea. Pentru a reda entuziasmul cu care se înrolau muncitorii, este folosit exemplul tânărului muncitor St. Georgescu, cel care la vârsta de 16 ani mergea voluntar în război[135]. Pe de altă parte, responsabilitatea lipsurilor războiului, a organizării defectuoase şi a suferinţelor îndurate de soldaţii români este atribuită burgheziei şi moşierimii române, „în frunte cu regele”[136], toţi fiind acuzaţi de trimiterea soldaţilor la luptă fără echipament şi cele trebuincioase[137].

Pe baza evenimentelor din 1877-1878 se construiesc şi mituri ale eroilor care îşi dovedesc în luptă devotamentul, curajul şi „conştiinţa înaintată”. Una dintre figurile eroice ale Războiului de Independenţă a fost căpitanul Nicolae Valter Mărăcineanu, căruia îi este dedicat un volum, în colecţia *Figuri de eroi*, a Editurii Militare[138]. Omagiind faptele de arme ale căpitanului Mărăcineanu, volumul aduce aceeaşi perspectivă asupra obţinerii independenţei, subliniind importanţa participării maselor. Versiunea oficială sună astfel: împotriva opoziţiei reprezentate de coaliţia burgheziei cu moşierimea, ambele interesate în menţinerea vechilor orânduiri, masele populare, alături de o parte a burgheziei (cea legată de industria în dezvoltare) au reuşit să „impună proclamarea independenţei de stat” şi participarea la războiul împotriva Turciei[139].

Răscoala din 1907

1907 este unul dintre momentele de care regimul „democrat-popular” se foloseşte din plin, din dorinţa şi nevoia sa de legitimare. Răscoalele ţărăneşti sunt, evident, în centrul atenţiei, cu scopul de a accentua diferenţa şi beneficiile pe care agricultura comunistă le aducea în viaţa ţăranului român. La 27 aprilie 1962, cu ocazia încheierii oficiale a colectivizării, în cadrul unei sesiuni extraordinare a Marii Adunări Naţionale, au fost convocaţi 11.000 de ţărani, în mod simbolic, pentru a se reaminti suferinţele unei clase sociale pe care comunismul se laudă că ar fi salvat-o de la sărăcie. Acei 11.000 de „invitaţi” − cum îi numeşte Gheorghe Gheorghiu-Dej − erau o dovadă a democratizării vieţii politice, prin faptul că astfel se simula participarea poporului la conducerea statului[140].

După instaurarea republicii populare, studiile privitoare la evenimentele din 1907 se înmulţesc şi astfel apărea chiar şi o culegere de documente în trei volume, publicate

[133] *Ibidem*, p. 12.
[134] *Ibidem*, p. 13.
[135] St. Georgescu, *Memorii din timpul războiului pentru independenţă*, Bucureşti, 1891, *apud* Vasile Maciu, *Condiţiile interne ale proclamării independenţei României*, p. 34.
[136] Carol I, domnitor la acea vreme, este denumit „regele”.
[137] *Prietenia şi frăţia de arme româno-bulgaro-rusă în Războiul din 1877-1878*, p. 5.
[138] Vasile I. Mocanu, *Căpitanul Nicolae Valter Mărăcineanu*, Bucureşti, Editura Militară, 1965.
[139] *Ibidem*, p. 6.
[140] *Raport cu privire la încheierea colectivizării şi reorganizarea conducerii agriculturii prezentat la sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naţionale, 27 aprilie 1962*, în Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvântări. 1961-1962*, Bucureşti, Editura Politică, 1962, p. 288.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din inițiativa lui Mihail Roller, în 1948 şi 1949, sub titlul *Răscoala ţăranilor din 1907*[141]. Aceasta este una dintre primele inițiative ale noului regim, Roller dând tonul pentru a indica şi direcțiile de urmat. El susține că documentele arată unitatea acţiunilor represive contra țăranilor orchestrate de liberali şi conservatori[142] şi susţinerea pe care răsculații au primit-o din partea muncitorilor. Acest ultim aspect serveşte drept argument „concluziei ştiinţifice" conform căreia numai prin alianţa muncitorilor şi ţăranilor, sub conducerea Partidului, ţăranii ar fi putut câştiga[143]. Faptul că lucrarea este un material de lucru util, dar cu anumite lipsuri în ceea ce priveşte criteriile după care s-a făcut alegerea documentelor. Este recunoscut şi de Andrei Oţetea, în 1957, în contextul sărbătoririi semicentenarului anului 1907[144]. Contextul îi îngăduia să fie mai conciliant: încă din 1955 istoricul Mihail Roller nu mai deține întâietatea opiniilor[145].

În contextul marcării semicentenarului se discută şi răscoala țărănească din 1888, alături de participarea cercurilor muncitoreşti la acele evenimente[146]; se înțelege, în spiritul prezentului, al alianţei dintre muncitori şi țărani. În legătură cu clasa muncitoare sunt explicate şi eşecurile răsculaților: „Insuccesul lor […] se datoreşte faptului că ţărănimea nu a avut conducătorul ei firesc în lupta pentru revendicările drepturilor sale − clasa muncitoare şi partidul său revoluţionar"[147]. Răscoala din 1888 este aniversată un an mai târziu, cu ocazia împlinii a 70 de ani de la evenimente. Din nou, broşurile care servesc drept material documentar pentru organizarea aniversării văd în contribuţia clasei muncitoare singura variantă posibilă ca revendicările ţăranilor să beneficieze de ecoul necesar pentru a se face auzite. Întrucât o clasă muncitorească nu era definitiv închegată la momentul respectiv, succesul doleanţelor reformatoare ale ţărănimii mai avea de aşteptat până în momentul în care regimul „democrat-popular" avea să le pună în practică: „Ţărănimea a vrut să rezolve pe cale revoluţionară problema pământului. Atâta timp însă cât condiţiile economico-social-politice nu erau create pentru ca proletariatul şi partidul său revoluţionar să conducă această luptă, ţărănimea n-a izbândit"[148]. Conform aceluiaşi raţionament, situaţia se schimbă după 1921, când ţăranii văd că în fruntea lor se aflau muncitorii, „mai puternici şi mai numeroşi ca în 1888 şi 1907, organizaţi şi conduşi de comunişti"[149]. Cei 11.000 de ţărani care ar fi fost ucişi în 1907 sunt numiți chiar „ţărani muncitori"[150]. Această alianţă între muncitori şi ţărani începe să se „închege" pe parcursul desfăşurării răscoalelor, dar fără a fi suficient de puternică

[141] *Răscoala ţăranilor din 1907*, volumul I, documente publicate de Mihail Roller, Bucureşti, Editura de Stat, 1948; volumul II, documente din arhiva Ministerului Justiției şi a Ministerului Instrucțiunii şi Cultelor, publicate de V. Ion, îngrijite de Mihail Roller, București, Editura de Stat, 1948; volumul III, îngrijit de Mihail Roller, București, Editura de Stat, 1949.

[142] *Ibidem*, volum I, p. IX.

[143] *Ibidem*, p. XII.

[144] A. Oţetea, *Răscoala din 1907 în istoriografia românească*, în *Studii şi referate privind răscoalele ţărăneşti din 1907*, p. 98.

[145] În 1955 este eliberat din funcția de adjunct al Secției de Propagandă şi Agitație şi numit director adjunct al Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR, ceea ce îl obligă să îşi restrângă domeniul de expertiză şi îi diminuează în acest fel şi autoritatea (ANIC, fond CC al PCR − Secția Propagandă şi Agitație, dosar nr. 42/1955, f. 1).

[146] *50 de ani de la răscoalele ţărăneşti din 1907*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Imprimate şi Publicații, *s.a.*, p. 1.

[147] *Ibidem*, p. 2.

[148] *70 de ani de la răscoalele ţărăneşti din 1888 (Material documentar)*, Bucureşti, Editura de Stat Didactică şi Pedagogică, 1958, p. 6.

[149] *Ibidem*, p. 15.

[150] *Răscoala ţăranilor din 1907*, Bucureşti, Frontul Democrației Populare, 1957, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încât să poată înlătura „lepra exploatatorilor”[151], după cum se exprima Traian Săvulescu, preşedintele Academiei Române. Mai mult, Mihail Roller vedea în clasa muncitoare singura care „în întregimea ei a simţit durerea ce a împins ţărănimea la răscoală”[152]. Proletariatul apărea astfel drept singura clasă socială capabilă să conducă şi să organizeze revoluţii, astfel că revoluţia proletară era descrisă ca fiind singura cu adevărat închegată şi pe deplin legitimă. De altfel, eşecul tuturor revoltelor fără muncitorime nu reuşea, conform retoricii oficiale, decât să accentueze necesitatea închegării alianţei dintre muncitorime şi ţărănime, o alianţă care se concretiza abia în programul Partidului Comunist Român de mai târziu. Încă o dată, îi este înfăţişat prezentul luminos, în antiteză cu suferinţele trecutului. Numai venirea comuniştilor la putere avea să ducă la îndeplinirea idealurilor şi speranţelor ţăranilor pentru un trai mai bun: „Recenta rezoluţie a Plenarei CC al PMR din 27-29 decembrie 1956 ilustrează într-un mod elocvent grija continuă pe care PMR o are pentru ţărănimea muncitoare”[153]. Trimiterile la situaţia din prezent se fac şi pe filiera patriotismului, încă din 1946. Boierii de la 1907[154] sunt acuzaţi că au fugit din ţară în perioada răscoalelor, aşa cum „boierii lui Antonescu” au fugit peste graniţă în vara lui 1944, fără a se interesa de soarta ţării[155].

În scopul comemorării evenimentelor, sunt oferite îndrumări metodice şi organizatorice, alături de indicaţii referitoare la ideile care trebuie transmise publicului: cunoaşterea cauzelor şi a desfăşurării răscoalelor, a represiunii care a urmat, a sprijinului pe care ţăranii l-au primit din partea clasei muncitoare, alături de „realizările actuale ale oamenilor muncii de la sate, sub conducerea Partidului Muncitoresc Român” şi măsurile luate de Partid în scopul îmbunătăţirii condiţiilor de viaţă ale ţărănimii[156]. Apar în această perioadă numeroase lucrări referitoare la anul 1907, sunt organizate evenimente, expoziţii. Dintr-o astfel de scriere aflăm rolul reînvierii trecutului: „N-am putea preţui lupta pentru o viaţă mai bună care se desfăşoară azi în ţara noastră dacă am da uitării trecutul. El ne ţine tuturora trează şi nemicşorată ura neostoită împotriva moşierilor şi arendaşilor, el ne hrăneşte nestrămutata voinţă de a munci cu şi mai mult sârg pentru viaţa nouă pe care ne-o zidim”[157]. Pregătirea ceremoniilor dedicate semicentenarului aducea cu sine şi o cercetare bibliografică mai temeinică, astfel că sunt reunite, în publicaţii de uz intern, titluri ce înlesnesc documentarea asupra răscoalei[158]. În anul 1957 apar şi lucrări în limbi străine pe acest subiect, cum ar fi volumul de documente publicat sub direcţia lui Gh. Matei, în limba franceză[159]. Tot în acest an, vedea lumina

[151] Traian Săvulescu, *Răscoalele ţărăneşti din 1907 şi urmările lor*, în *Studii şi referate privind răscoalele ţărăneşti din 1907*, p. 15.

[152] Mihail Roller, *Eroicul şi sângerosul 1907. Mersul răscoalei şi urmările ei*, în *Studii şi referate privind răscoalele ţărăneşti din 1907*, p. 73.

[153] *50 de ani de la răscoalele ţărăneşti din 1907*, p. 5.

[154] Ideea strictă de împărţire a societăţii în clase bine delimitate determină scrierile vremii să folosească termenul de „boieri”, referindu-se, în linii mari, la toţi proprietarii de pământ. În acelaşi timp, termenul capătă conotaţii negative, boierii fiind mereu aceia care se împotrivesc schimbărilor sociale menite să îmbunătăţească situaţia precară a ţăranilor. Din aceste considerente, utilizăm în textul de faţă termenul de „boieri” în accepţiunea dată de scrierile acelui timp.

[155] Matei Ionescu, *Răscoala din 1907. Din lupta şi suferinţa ţăranilor*, Bucureşti, Editura Scânteia, 1946, p. 32.

[156] *50 de ani de la răscoalele ţărăneşti din 1907*, p. 6.

[157] Petru Vintilă, *1907. Cincizeci de ani de atunci…*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1957, p. 6.

[158] Livia Mănescu, *Răscoala din 1907. Contribuţii bibliografice*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Imprimate şi Publicaţii, 1957, p. 3.

[159] Gh. Matei (ed.), *Les révoltes paysannes de 1907 en Roumanie. Recueil de documents*, Bucureşti, Editions en Langues Étrangères, 1957.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tiparului volumul *1907 din primăvară până-n toamnă* al lui I. L. Caragiale[160]. Notorietatea scriitorului român şi atitudinea lui critică faţă de evenimentele din 1907 sunt extrem de utile regimului, mai ales la împlinirea unor „cifre rotunde".

Dacă în cazul altor evenimente ale epocii moderne este subliniat sprijinul pe care Rusia îl oferise românilor, în contextul răscoalelor de la 1907 este evidenţiată influenţa revoluţiei ruse din 1905 asupra evenimentelor din România. Astfel, Petre Constantinescu-Iaşi este cel care explică, cu ocazia semicentenarului răscoalei, cum ideile revoluţionare ruse pătrund în România şi influenţează în special clasa muncitoare, care empatizează cu lupta revoluţionarilor ruşi[161]. Din punctul acesta de vedere, multe dintre lucrările de istorie sunt croite pe calapod politic, urmând îndeaproape linia susţinută de Gheorghiu-Dej în discursurile sale. El mizează pe aceeaşi idee a influenţei pe care „revoluţia burghezo-democratică" din Rusia anului 1905 ar fi avut-o asupra izbucnirii răscoalelor din 1907[162].

Faptul că, nu cu mult timp înainte de izbucnirea răscoalelor, în 1906, fuseseră aniversate cele patru decenii de domnie ale regelui Carol I nu este trecut cu vederea. Cu această ocazie, se organizase o expoziţie jubiliară, în care se prezentau realizările ultimilor 40 de ani; în mod previzibil, comuniştii înfăţişau acea expoziţie drept o încercare eşuată de a ascunde mizeria satelor[163]. Mitul coaliţiei între burghezie şi moşierime este extrem de prezent în studiile privitoare la anul 1907. În condiţiile demisiei guvernului conservator, cel liberal ia măsuri. Avându-i în frunte pe „moşierul" Dimitrie Sturdza ca preşedinte, pe Ion Brătianu (exponentul burgheziei româneşti blamate) şi pe generalul Averescu ca ministru de război, guvernul permitea burgheziei şi moşierimii să „îşi dea mâna" şi să uite de vechile rivalităţi în faţa primejdiei care le ameninţa[164]. Timp de două săptămâni, autorităţile s-au ocupat de reprimarea sângeroasă a răscoalei, Ion Brătianu fiind cel care a condus personal campania de „pedepsire" a ţărănimii[165].

Semicentenarul răscoalei prilejuieşte şi o trecere în revistă, pe un ton culpabilizant, a scrierilor „burgheze" referitoare la acest subiect. Andrei Oţetea îi acuză pe istorici precum Dimitrie Onciul, C. Giurescu[166], Al. Lapedatu[167], Ion Nistor[168] şi Ioan Ursu că au trecut sub tăcere dimensiunea represivă a răscoalei[169]. Mai mult, Ioan Bogdan este criticat că ar fi afirmat, într-o comunicare făcută la Academie, în ziua de 27 martie 1907, că ţăranul se hrănea cu lapte, brânză şi pâine albă[170]. Grigore Tocilescu, deputat

[160] Ion Luca Caragiale, *1907 din primăvară până-n toamnă*, Bucureşti, Editura Militară a Ministerului Forţelor Armate ale RPR, 1957.

[161] Petre Constantinescu-Iaşi, *Influenţa primei revoluţii ruse asupra răscoalelor din 1907*, în *Studii şi referate privind răscoalele ţărăneşti din 1907*, Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1957, p. 26.

[162] *Sarcinile Partidului Muncitoresc Român în lupta pentru întărirea alianţei clasei muncitoare cu ţărănimea muncitoare şi pentru transformarea socialistă a agriculturii. Raport la şedinţa plenară a CC al PMR din 3-5 martie 1949*, în Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvântări*, ediţia a IV-a, p. 177.

[163] *Răscoala ţăranilor din 1907*, p. 12.

[164] *Ibidem*, p. 19.

[165] *Ibidem*, p. 21.

[166] Într-un moment în care lui Constantin C. Giurescu încă nu îi este permisă revenirea în viaţa academică, trecut fiind prin închisoarea Sighet, unde ajunge în 1950, după arestarea în „lotul demnitarilor". Este eliberat la 5 iulie 1955 şi trimis în domiciliu obligatoriu la Măzăreni, jud. Brăila, până la sfârşitul anului. Revine în viaţa istoriografică abia după 1963(cf. http://www.iiccr.ro/ro/fise_detinuti_politici/personalitati/).

[167] Mort la vremea aceea, încă din 1950, în închisoare (Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 11).

[168] Este arestat la rândul lui pe 5-6 mai 1950, „noaptea demnitarilor", apoi internat fără nici o decizie judecătorească şi deţinut la Sighet până în 1955, când este adus la penitenciarul Malmaison, unde este anchetat şi ulterior eliberat (cf. http://www.iiccr.ro/ro/fise_detinuti_politici/personalitati/).

[169] A. Oţetea, *Răscoala din 1907 în istoriografia românească*, în *Studii şi referate privind răscoalele ţărăneşti din 1907*, p. 87.

[170] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conservator, este acuzat şi el că ar fi „împins conformismul până la justificarea privilegiilor marii proprietăţi”[171]. De cealaltă parte a baricadei, Andrei Oţetea îi elogiază pe istoricii A. D. Xenopol, care luase atitudine faţă de răscoală într-o comunicare la Academie, din 3 aprilie 1907[172], pe Radu Rosetti, autorul scrierilor *Pământul, sătenii şi stăpânii de moşie în Moldova* şi *Pentru ce s-au răsculat ţăranii în 1907*[173] şi pe Nicolae Iorga, care „a uitat de armonia socială şi a descoperit antagonismul irecon-ciliabil între exploatatori şi exploataţi”[174]. Astfel, Iorga este metamorfozat din sămănătorist în „socialist”. Pe ansamblu, indiferenţa sau lipsa de atitudine faţă de un eveniment considerat reprobabil este deseori întâlnită în lucrările anilor ’50, în presă şi chiar în literatură, constituind un pretext de culpabilizare perpetuă.

Răscoala din 1907 este interpretată în acelaşi registru ca toate celelalte mari momente ale epocii moderne. Opoziţia dintre forţele Binelui şi cele ale Răului, cruzimea clasei politice care reprimă sângeros răscoala şi condiţiile mizere de viaţă ale ţărănimii creează impresia unui progres social considerabil în comunism, sugerat retoric prin comparaţii între trecutul întunecat şi prezentul luminos. Anul 1907 a fost vedetizat la extrem, avantajele unor astfel de studii fiind numeroase. Istoria socială se împletea astfel cu învinuirile aduse claselor sociale blamate în comunism, îndemnând la o ură ce devenea o virtute şi justifica politicile „democrat-populare”.

Ecouri literare

Nu puţine sunt lucrările care găzduiesc o „limbă de lemn” în accepţiunea definiţiei date de Françoise Thom, o limbă al cărui scop era să servească ideologiei. Construcţiile pasive şi impersonale, falsele comparaţii, ideea unei lumi radical divizate în două tabere adverse şi ireconciliabile, adjectivul dihotomizant, figurile de stil precum hiperbola, metonimia şi eufemismul, ş.a.m.d.[175] pot fi cu uşurinţă observate. Un astfel de discurs nu reuşea în nici un fel să convingă, ceea ce arată că nici nu avea acest deziderat. Într-o societate totalitară, totul este deja demonstrat, iar în condiţiile instaurării unui adevăr absolut, discursul public trebuie doar să se plieze, nu să provoace simpatii şi nici să convingă. De aici se înţelege refugiul istoricilor către epoci care le oferă puţin mai multă libertate de exprimare sau către activităţi de cercetare ce nu necesitau judecăţi de valoare. Iar publicarea de documente, unul din puţinele demersuri pozitive, este domeniul favorizat de acest context, în consecinţa apelului deschis făcut de Mihail Roller[176].

Circuitul interpretativ pe care l-am observat porneşte de la politică, şi se deplasează către istorie şi literatură. Astfel, evenimentele politice sunt reinterpretate la nivel înalt, se hotărăşte sărbătorirea unui centenar sau comemorarea unor evenimente, sunt luate apoi măsuri politice pentru ca anumite personaje să dea numele unor străzi sau pieţe, iar liderii PMR lansează dogme pe care istoriografia se vede obligată să le pună în aplicare sau, în cel mai fericit caz, să nu le contrazică. Ulterior, ideile se regăsesc în scrierile de istorie, mai ales în condiţiile în care, până în 1955, a existat o

[171] *Ibidem*, p. 88.
[172] *Ibidem.*
[173] *Ibidem*, p. 89.
[174] *Ibidem*, p. 91.
[175] Françoise Thom, *Limba de lemn*, traducere de Mona Antohi, Bucureşti, Editura Humanitas, 2005, *passim.*
[176] Mihail Roller accentuează necesitatea publicării de documente: „trebuie să mergem la izvoare” (Mihail Roller, *Probleme de istorie*, p. 8).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

voce supremă, care trasa direcţiile de urmat în scrierea şi interpretarea evenimentelor trecutului. Ne referim la Mihail Roller.

Cât despre literatură, ea este structurată pe bazele realismului socialist şi se află sub acelaşi control ideologic precum întreaga cultură. Scriitorilor le sunt recomandate noi subiecte de inspiraţie, cum ar fi realizările noului regim, aspecte ale vieţii proletare etc. Cei care îşi îndreaptă atenţia înspre literatura de inspiraţie istorică, sunt nevoiţi şi ei să respecte direcţia generală pe care istoriografia epocii o respecta. În acest fel, pe Bălcescu îl întâlnim în literatură, creionat prin puterea ficţiunii, dar pus în cadrul social descris de cărţile şi articolele de istorie din revista „Studii". Lupta de clasă capătă o imagine mai concretă şi mai plastică în ochii unui cititor de literatură, neinteresat de scriitura academică. La fel ca istoria, literatura vine să legitimeze un regim şi o evoluţie istorică care făcea ca prezentul comunist să pară necesar şi benefic. Puterea ficţiunii este mult mai mare decât cea a descrierii pe baza surselor ştiinţifice, astfel că literatura beneficiază de o capacitate de convingere mult mai mare. Nu în ultimul rând, toate ideile pe care politica vremii le transmite istoricilor au drept scop popularizarea lor în afara şedinţelor de partid şi a articolelor din „Scânteia", ziar care nu prezenta un mare interes, fiind în general lipsit de credibilitate. În acest fel, reeducarea cea mai eficientă şi care putea construi idei persistente în mentalul colectiv a putut fi realizată prin intermediul scrierilor literare. Căci literatura are puterea de a convinge pe termen lung, întrucât nu apelează la constrângeri şi creează reprezentări durabile. Prin apelul la emoţii, cele care constituie esenţa ficţiunii, individul îşi exersează abilitatea de a simula interacţiunea socială şi înţelegerea[177]. Cititorul se acomodează în acel univers, se identifică cu unele personaje, empatizează sau le dispreţuieşte pe altele. Naraţiunea creează astfel numeroase reprezentări de care îl convinge cu uşurinţă pe lector, întrucât, apelând la emoţii, îl introduce în universul narat şi îl transformă în participant afectiv la acţiune.

Poeţii, dramaturgii şi romancierii vremii au abordat teme de istorie modernă şi au descris, prin puterea ficţiunii, o lume în care boierimea huzurea, în care burghezia folosea cu cinism ocaziile revoluţionare pentru a-şi proteja interesele economice, în care regele şi familia regală nu sunt decât cei mai mari moşieri ai ţării şi în care viaţa ţărănimii este un coşmar de neimaginat; ceea ce, finalmente, îl determină pe cititorul care se ataşează emoţional şi se încrede în cele scrise să se considere norocos că trăieşte într-un regim al „democraţiei populare". Hohenzollernii apar în nuanţe caricaturale: graşi, cu urechile clăpăuge, în culori sumbre. Monarhia este denumită prin apel la imagini respingătoare din imaginarul colectiv, precum parazitul: „un parazit uriaş pe trupul ţării"[178]. Regele nu putea fi decât un servitor al capitaliştilor germani[179], originea prusacă a dinastiei fiind detaliul empiric pe care se întemeia eşafodajul ficţional al propagandei. Cele mai reprezentative stigmatizări ale unor categorii sociale sunt întâlnite mai cu seamă în poezie, cea care face apel la reprezentări zoomorfe. În acest fel, se face trimitere la ideea conform căreia duşmanul nu este om, ci fiară, iar ura şi dorinţa de a ne descotorosi de el erau absolut legitime[180]. Să trecem succint în revistă operele care redau evenimente ale secolului XIX, grupându-le pe tematici.

---

[177] Melanie C. Green, Jeffrey J. Strange, Timothy C. Brock, *Narrative Impact. Social and Cognitive Foundations*, New York, Psychology Press, 2013, p. 65.

[178] Gheorghe Ţugui, Mircea Popa, *op. cit.*, p. 11.

[179] *Ibidem*, p. 13.

[180] Fernanda Osman, *Reprezentări ale duşmanului în poezia propagandistică din secolul XX*, în Andi Mihalache, Silvia Marin-Barutcieff (coord.), *De la fictiv la real. Imaginea, imaginarul, imagologia*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2010, p. 830.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ceea ce priveşte răscoala din 1821, temele din istoriografie sunt respectate în linii mari. Tudor capătă o figură de revoluţionar, de erou, iar suferinţele şi participarea masivă a ţăranilor este subliniată de fiecare dată. Autorii care aleg să se oprească asupra acestui subiect sunt Mihu Dragomir, cu poezia *Tudor din Vladimir*[181], Mihnea Gheorghiu, cu poemul *Întâmplări din marea răscoală*[182] şi piesa de teatru *Tudor din Vladimiri*[183], Paul Constant, cu romanul *Tudor Vladimirescu*[184].

Anul 1848 este redat prin lucrări ale unor autori consacraţi, cu opere care au figurat şi în manualele şcolare. Camil Petrescu dedică anului revoluţionar 1848 şi personalităţii lui Nicolae Bălcescu o piesă de teatru[185] şi un roman de mare întindere, *Un om între oameni*, rămas nefinalizat, din cauza morţii autorului. Tot personalităţii lui Bălcescu îi dedică şi Ion Jebeleanu un poem[186], pentru ca un alt scriitor consacrat, Cezar Petrescu, să îşi îndrepte atenţia asupra evenimentelor premergătoare revoluţiei, în romanul *Ajun de revoluţie. 1848*[187].

Războiul de Independenţă este ilustrat în lucrări mai ample, care nu se opresc numai asupra evenimentului, ci îl includ într-un context socio-politic mai larg. Ion Pas publică în anii 1951-1952 romanul în trei volume, *Lanţuri*[188], în încercarea de a realiza o frescă literară a moravurilor „burghezo-moşiereşti" din România lui Carol I, ajungând până la campania din Bulgaria (1913). Petru Dumitriu, în a sa cunoscută *Cronică de familie*[189], redă şi momente din timpul obţinerii independenţei, înfăţişând moravurile unei boierimi care trăieşte în bunăstare şi nu participă la efortul de război.

Literatura de inspiraţie istorică, ale cărei acţiuni gravitează în jurul momentului 1907, are succes şi este croită pe un calapod asemănător lucrărilor de istorie. Sunt detaliate aspecte din traiul greu al ţăranilor şi din luxul boierilor şi al mai marilor satului, reprimarea sângeroasă a răscoalei, participarea şi ajutorul primit din partea clasei muncitoare. În funcţie de situaţie, lucrările sunt îmbogăţite cu menţiuni despre Rusia, despre filosofia de viaţă a ţăranului, agrementate cu descrieri pitoreşti şi licenţe poetice, toate contribuind la construcţia unei atmosfere lirice, care să introducă cititorul într-un univers verosimil, mai puţin veridic. Între lucrările care tratează răscoala din 1907, menţionăm: I. Ludo, *Ilustrul N.N. din N.N.*[190], Cezar Petrescu şi Dinu Bondi, *Pârjolul*[191], Alexandru Sever, *Boieri şi ţărani*[192], V. Em. Galan, *Zorii robilor*[193]. Maria Banuş, *Despre pământ*[194], redă două ipostaze antitetice ale Preşedinţiei Consiliului de

[181] Mihu Dragomir, *Tudor din Vladimir*. Poem, Bucureşti, Editura Tineretului, 1954.

[182] Mihnea Gheorghiu, *Întâmplări din marea răscoală*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1953.

[183] Idem, *Tudor din Vladimiri*. Evocare dramatică în cinci acte (şase tablouri), Bucureşti, Editura de stat pentru literatură şi artă, 1955.

[184] Paul Constant, *Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1960.

[185] Idem, *Bălcescu*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1961.

[186] Ion Jebeleanu, *Bălcescu. Poem*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, *s.a.*

[187] Cezar Petrescu, *Ajun de revoluţie. 1848*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1954.

[188] Ion Pas, *Lanţuri*, volumele I-III, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1951-1952.

[189] Petru Dumitriu, *Cronică de familie*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1955.

[190] I. Ludo, *Ilustrul N.N. din N.N*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1959.

[191] Cezar Petrescu, Dinu Bondi, *Pârjolul. Piesă în 3 acte (7 tablouri)*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1954.

[192] Alexandru Sever, *Boieri şi ţărani*. *Povestire dramatică*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1955.

[193] V. Em. Galan, *Zorii robilor*. *Roman*, Bucureşti, Editura pentru Literatură şi Artă a Uniunii Scriitorilor din RPR,1950.

[194] Maria Banuş, *Despre pământ*, în „Gazeta literară", nr. 3/1954, 1 aprilie, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Miniştri: prima, când regimul burghezo-moşieresc decidea reprimarea ţăranilor şi, a doua, când ţăranii veneau acolo să vorbească despre bunul mers al ţării lor. O poezie semnată de Iohannes Becher[195] compara şi ea robia ţăranilor, cu vremurile noi de care aceştia se bucurau. Tudor Arghezi, un poet iniţial ostracizat, revenea pe scena literară[196] cu o poezie considerată atunci ca fiind un „progres" al concepţiei sale estetice, el realizând o frescă de peisaje sociale şi morale pe fundalul anului 1907[197]. Mai mult, „Gazeta literară" găzduieşte, în 1956, o altă contribuţie a lui Arghezi, pe acelaşi subiect[198]. Despre uciderea răsculaţilor scrie Lucian Dumitrescu nişte versuri despre un ţăran care, spânzurat de jandarmi, ţine încă pumnul strâns[199]. Emil Bălăescu, care publică sub pseudonimul Teodor Balş, scrie *1907*, poem prin care redă destinul tragic al ţăranilor dintr-un sat din nordul Moldovei[200]. În 1948, apare şi marea cronică a vieţii ţărăneşti din câmpia Dunării, *Desculţ*, semnată de Zaharia Stancu[201]. Acelaşi autor publică *Dulăii*, în 1952[202]. Tot în primii ani ai Republicii Populare este publicată şi nuvela controversatului Petru Dumitriu, *Bijuterii de familie*[203], care va face ulterior parte din romanul de succes *Cronică de familie*. O altă descriere a vieţii grele a ţăranilor apărea în 1954, sub semnătura lui I. C. Visarion[204], al cărei titlu, *Cucurigu*, se dorea un fel de strigăt de deşteptare a ţăranilor. Subiectul 1907 este pus şi pe agendele cinematografice, astfel că, în planificarea filmelor artistice pe anul 1957, figurase şi evocarea răscoalei după un scenariu realizat de Malvina Anghel şi Marius Teodorescu şi inspirat din nuvela *Bijuterii de familie*. Se mai preconiza şi posibilitatea unei ecranizări după romanul *Răscoala* al lui Liviu Rebreanu şi cu un scenariu adaptat de Mihai Davidoglu[205].

Literatura perioadei reuşeşte să înglobeze în paginile sale o istorie pe care o redă sub forma unui parcurs normativ de la întuneric către lumină. Prin popularitatea de care s-a bucurat în epocă, literatura de inspiraţie istorică este un exemplu potrivit pentru a reda intruziunea politicului în cotidian. Prestigiul de care o parte dintre poeţi şi romancieri se bucurau a ajutat la răspândirea stereotipurilor istoriografice rolleriste şi a restructurat mentalul colectiv al unei generaţii. Bucurându-se de numeroase aprecieri, literatura „obsedantului deceniu" a reuşit să ajungă acolo unde istoria academică nu

[195] Iohannes Becher, *Cântec pământului nou*, traducere de Demostene Botez, în „Gazeta literară", nr. 40/1955, p. 3.

[196] Poetul cade în dizgraţie în anul 1948, odată cu publicarea în „Scânteia" a unui pamflet la adresa lui, semnat de Sorin Toma. Intitulat *Poezia putrefacţiei sau putrefacţia poeziei*, articolul lui Toma apare în ianuarie 1948, în patru numere ale ziarului (Sorin Toma, *Poezia putrefacţiei sau putrefacţia poeziei*, în „Scânteia", nr. 1013/5 ianuarie 1948, p. 3; nr. 1014/7 ianuarie 1948, p. 2; nr. 1015/9 ianuarie 1948, p. 2; nr. 1016/10 ianuarie 1948, p. 2). Un astfel de atac public la adresa poetului nu putea reprezenta decât sfârşitul lui în viaţa literară. În condiţiile în care „Scânteia" era publicaţia care anunţa „înaltele comandamente", Arghezi îşi pierdea orice şansă de a mai fi publicat. Revine în literatură abia după ce acceptă compromisul, publicând *Cântarea omului* şi *1907* (ANIC, fond CC al PCR − Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 141/1955, f. 33).

[197] Tudor Arghezi, *1907. Peizage*¸ Bucureşti, Editura Tineretului, 1955.

[198] Idem, *În deşert (1907)*, în „Gazeta literară", III , nr. 40/1956, 4 octombrie, p. 1.

[199] Lucian Dumitrescu, *Tablou din 1907*, în „Viaţa Militară", nr. 1/1956, p. 30.

[200] Teodor Balş, *1907. Poem*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1957.

[201] Zaharia Stancu, *Desculţ*, ediţia a V-a, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1955.

[202] Idem, *Dulăii*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1952.

[203] Petru Dumitriu, *Bijuterii de familie*, Bucureşti, Editura pentru Literatură şi Artă a Uniunii Scriitorilor din RPR, 1949.

[204] I. C. Visarion, *Cucurigu!... Crâmpei din viaţa ţăranilor*, în *Nuvele şi schiţe*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1954.

[205] Livia Mănescu, *op. cit.*, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putea întotdeauna, iar dacă propaganda își propunea să schimbe reprezentările despre trecut, literatura de inspirație istorică se dovedea un excelent instrument de popularizare a noii istorii.

ROMANIANS' MODERN HISTORY
FROM THE STANDPOINT OF "DEMOCRAT-POPULAR" HISTORIOGRAPHICAL CANON
(Summary)

Keywords: communism, Romania, historiography, literature, the modern age.

In order to ensure a necessary legitimacy, the Romanian communist regime used history to prove a point: that communist beliefs have traces deep into the country's past. By being rewritten and submitted to various interpretations, history had often become an instrument for the propaganda. The past had been reinterpreted in a Marxist-Leninist manner and the events were interpreted through the eyes of the present. The modern epoch from Romanian history was one of the main subjects for the communist historiography because the events of that time were representative for the foundation of Romanian modernity. Political myths and various interpretations of the past were used in order to prove that the communist society was one of the Romanian goals even since the 19th century. Such historical concepts and reinterpretations of the past would have probably been less popular if the literature of that time wouldn't have helped. In order to promote the new representations of the past, the literature borrowed from the historiography concepts and images of the past that managed afterwards to stamp the collective imaginary of an epoch. This research proposes an overview of the historiography of the modern age, focusing on those moments from the past that were then used by writers and transformed into historical literature.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARIAN HARIUC[*]

ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ ÎN FAȚA PROVOCĂRILOR POST-STALINISMULUI

Introducere

Contextul politic creat de dispariția lui Stalin din 1953 și primele semne ale „dezghețului" ideologic au modificat raporturile de putere din interiorul mediului academic românesc. Evoluția regimului comunist în intervalul anilor 1953-1956 oferă o serie de argumente cu privire la direcțiile trasate de Putere în contextul relaxării presiunilor exercitate de conducerea sovietică. În spațiul istoriografiei, „dezghețul" ideologic se manifestă printr-o libertate relativă acordată istoricilor, înțeleasă mai degrabă prin exprimarea erorilor produse în anii anteriori. Excesul de autoritate al grupului istoricilor propagandiști coordonați de Mihail Roller devine în scurt timp principalul responsabil pentru regresul științei istorice. Semnele de restrângere a influenței deținute de cel ce dirijase istoriografia românească după model sovietic nu au însemnat totodată și înlăturarea lui totală din structurile de conducere.

Pe fondul schimbărilor produse, dezorientarea manifestată de către liderii comuniști a produs o serie de consecințe și în mediul academic. Astfel că, într-o primă fază, atenția noastră se concentrează asupra rolului deținut de structurile instituționale în distanțarea de logica stalinismului. Mai precis, analiza se bazează pe stabilirea peisajului în care se produce înlăturarea treptată din mediul istoriografic a grupului de istorici care reprezentaseră vocea Puterii în anii stalinismului, în paralel cu ascensiunea cercetătorilor istorici de prestigiu – cei mai mulți de formație intelectuală interbelică – în structurile de conducere ale Academiei RPR. Din acest punct de vedere, susținem ideea că această restabilire a raporturilor dintre Putere și elita intelectuală a condus la o nouă conjunctură, care explică traiectoriile diferite pe care specialiștii le-au adoptat în cursul revenirii la profesionalism și, îndeosebi, în contextul coagulării „discursului național".

În acest sens, analiza noastră se focalizează asupra modului de acțiune a istoricului Andrei Oțetea din funcțiile cu autoritate pe care le primește în perioada imediat următoare celui de-al II-lea Congres al PMR din decembrie 1955. Mai precis, ne referim la cele de director al Institutului de Istorie al Academiei RPR și de responsabil al elaborării Tratatului de *Istoria României*.

Statutul lui Andrei Oțetea în anii de vârf ai stalinismului reprezintă un argument notabil care contribuie la explicarea ascensiunii sale în structurile academice începând cu 1955. Totodată, momentul este relevant și în preocupările sale istoriografice, ceea ce

[*] Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LI, 2014, Supliment, p. 207−220

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îl menține în atenția autorităților conducătoare și a șefilor ideologiei. Fiind unul dintre puținii specialiști care s-au apropiat – ce-i drept, sporadic – de concepția materialistă asupra istoriei, Andrei Oțetea devine, în special după marginalizarea istoricilor de factură rolleristă, unul dintre reperele intelectuale în „materialismul istoric". În aceste condiţii, preferăm ca în analiza ascensiunii profesionale a istoricului Andrei Oţetea şi a aportului în declinul istoricilor stalinişti conduşi de Mihail Roller, cum a fost în cazul lui Solomon Știrbu, să ne concentrăm mai degrabă asupra argumentelor care explică dobândirea unei autorităţi instituţionale, şi mai puţin asupra rolului de „tovarăş de drum" al comuniştilor.

În analiza noastră am preferat ca acest subiect să fie tratat dintr-o dublă perspectivă: una simbolică, în care se plasează circulaţia ideilor şi a viziunilor emise de agenţii intelectuali şi una vizibilă, prin modul de acţiune într-un cadru instituţional, ambele fiind însă dependente de conjuncturile politice şi interesele profesionale. Totodată, interesul nostru se orientează într-o anumită măsură și asupra conflictului de viziune existent în rândul istoricilor, ceea ce conduce la schimbarea raportului de forțe, la coagularea unor noi grupuri în jurul Puterii și, ulterior, la stabilirea priorităților în activitatea istoriografică. Astfel, prin demersul nostru ne propunem să demonstrăm că traiectoriile istoriografiei românești din anii relaxării ideologice nu au reprezentat simple consecințe ale unor directive interne ori ale conjuncturilor externe. Cadrul instituțional în care rolul științei istorice este reevaluat, raporturile cunoaștere-ideologie-putere și conduita istoricilor profesioniști prevalează în tentativele de a stabili noi explicații pentru dificultățile despărțirii de modelul stalinist.

Cadrul instituțional al *destinderii* în mediul istoriografic

Plecând de la premisa că Statul este principalul producător de instrumente necesare construcţiei realităţii sociale, slăbiciunea structurilor acestuia a condus la un scenariu bine definit, în care toate operaţiunile realizate au constat în *riturile de instituţie*[1]. Astfel, despărţirea de rigorile staliniste nu a beneficiat efectiv de o pregătire concomitentă a instituţiilor intelectuale. Deciziile luate în spaţiul academic au reprezentat expresia imperativelor politice, în timp ce declinul principalilor exponenţi ai viziunii staliniste a fost suplinit de noile ingerinţe, care vizau aceeaşi „ortodoxie" ideologică. Constrângerile exercitate de Stat s-au impus într-un ritm accelerat în câmpul intelectual şi au ameninţat serios un anumit tip de activitate intelectuală şi un anumit tip de intelectuali[2]. În contextul relaxării ideologice, au fost create, fie şi pentru perioade mai reduse de timp, spaţii mult mai largi în mediul intelectual – în acest caz, al istoricilor –, fapt ce a permis intensificarea interesului pentru profesionalism, precum şi relaţii de apropiere între convingerile personale şi discursul ştiinţific[3].

Noua politică de regândire a relației conducerii de partid cu mediul intelectual, demarată pe fondul deciziilor Congresului al II-lea al PMR, a implicat o serie de responsabilităţi specifice ambelor spaţii. Destinderea relaţiei Partid-intelectuali a presupus, într-o oarecare măsură, *negocierea* sau *schimbul*, în limitele unor „reguli ale jocului", adică în cadrele noului curs ideologic. Raportul depinde într-o măsură

[1] Pierre Bourdieu, *Sur l'État: cours au Collège de France (1989-1992)*, Éditions Raisons d'Agir, Éditions du Seuil, 2012, p. 266.

[2] *Ibidem*, p. 350.

[3] Stan Stoica, *Istoriografia românească între imperativele ideologice şi rigorile profesionale: 1953-1965*, București, Editura Meronia, 2012, p. 211.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

considerabilă de caracteristicile conjuncturilor în care se desfăşoară acest proces şi care influenţează îndeosebi dinamica şi stabilitatea acestuia[4]. În acest caz, un aspect de reţinut rezidă în adaptabilitatea sau gradul de autonomie de care istoricii dispun în raport cu regimul. Importanţa acestei flexibilităţi reprezintă un indiciu relevant al centralismului, mai mult sau mai puţin excesiv într-un sistem dat, în raport cu câmpul strategic al membrilor. Cu toate că, şi în acest caz, centralismul a funcţionat, iar istoricii au fost dependenţi de deciziile autorităţilor politice, manifestarea unui anumit grad de autonomie, începând cu mijlocul anilor 1950, contrazice subordonarea totală a istoriografiei şi sugerează apariţia unor culoare ce puteau genera autoritatea[5]. Prin acest argument se poate explica libertatea de care au beneficiat istoricii cu prestigiu, promovaţi de regim în funcţii de conducere academică, însă autonomia creată nu a presupus, totodată, şi însuşirea necondiţionată a unui limbaj marxist-leninist.

În mod cert, existenţa unor nume de prestigiu în proximitatea puterii, chiar şi după represiunea antiintelectuală din primii ani ai celui de-al şaselea deceniu, a servit ca premisă a conflictului din spaţiul intelectual. Prea puţini dintre aceştia şi-au însuşit o metodă marxistă care să rezoneze cu ingerinţele ideologice, fapt ce a atras aversiunea celor delegaţi de Partid pentru a conduce activitatea ştiinţifică din instituţiile academice pe căi dictate de interesul puterii. Spre exemplu, într-un raport referitor la activitatea Institutului de Istorie din Cluj din 1953, Constantin Daicoviciu era acuzat că, odată cu venirea comuniştilor în prim-planul vieţii politice româneşti, nu a mai publicat nici o lucrare din care să reiasă clar revizuirea viziunii intelectualului asupra trecutului poporului român. Mai mult, principala sa lucrare, *Transilvania în antichitate*, a fost publicată doar în limbile franceză şi italiană şi conţinea opinii incompatibile cu exigenţele marxism-leninismului dictat în ritm stalinist[6].

Coordonate ale conflictului: istoricii staliniști şi noii specialişti ai regimului

Primele semnale care au anunţat conflictul din interiorul spaţiului istoriografiei româneşti s-au făcut vizibile în toamna anului 1954. Pe fondul nemulţumirilor manifestate de un grup de istorici, Leonte Răutu a primit un memoriu compus din şapte puncte, în care era rezumată situaţia problematică a acestei discipline. În scurt timp, vestea a ajuns până la „diriguitorul" ideologiei, Iosif Chişinevschi, ceea ce a constituit obiectul criticilor la adresa lui Mihail Roller[7]. Principalele acuzaţii cuprinse în memoriu vizau cazul revistei de istorie a Academiei RPR – „Studii" –, acolo unde, se pare, comitetul de redacţie a fost transformat de către responsabilul său într-un instrument prin intermediul căruia erau impuse unele decizii la nivel academic.

Următorul an a reprezentat momentul în care Roller este înlăturat din funcţiile de conducere, care i-au permis în ultimii ani să-şi extindă un control acerb asupra instituţiilor de cultură şi cercetare: cea de adjunct al Secţiei de Propagandă şi Agitaţie, precum şi cea de vicepreşedinte al Secţiunii de Ştiinţe Istorice a Academiei RPR. În schimb, instrumentul Partidului a primit misiunea de a conduce Institutul de Istorie a Partidului

[4] Erhard Friedberg, *Le pouvoir et la règle: dynamiques de l'action organisée*, Paris, Édition du Seuil, 1993, p. 132.

[5] *Ibidem*, p. 271.

[6] *Despre activitatea Institutului de Istorie din Cluj*, în „Studii. Revistă de istorie şi filosofie ", anul VI, aprilie-iunie 1953, p. 36.

[7] Ştefan Bosomitu, Mihai Burcea, *Mihail Roller (1908-1958). O scurtă biografie*, în *Identitate, social şi cotidian în România comunistă*, „Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România", Iaşi, Editura Polirom, 2012, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de pe lângă CC al PMR, alături de unul dintre „ilegaliştii" cunoscuţi ai conducerii, Constantin Pârvulescu, vechiul comunist îndeplinind mai degrabă o funcţie onorifică[8].

Declanşarea disensiunilor dintre grupul rollerist şi noii istorici promovaţi de Partidul Muncitoresc Român este descrisă de Gheorghe Zane[9], sub înţelesul degradării unei atmosfere prielnice mediului academic: „ignorant şi obraznic [Mihail Roller], a intrat repede în conflict cu tovarăşii săi de partid, Petre Constantinescu-Iaşi, Vasile Maciu, Andrei Oţetea; şedinţele de consiliu se transformaseră într-o arenă de injurii şi strigăte. Spectacolul dat de oamenii noului regim, instalaţi în casa lui Iorga, era dezgustător şi lucrul în colective, care putea fi bun, era influenţat, căci nimeni în această atmosferă nu găsea voia bună indispensabilă muncii ştiinţifice"[10]. Acest cadru contravenea principalelor caracteristici ale regimului din primul deceniu de conducere, specifice atât pentru învăţământul superior, cât şi pentru cercetare. Pentru ultima dintre acestea a existat o preocupare deosebită, în scopul construirii unei noi generaţii de cadre tinere, supuse direcţiilor trasate de Partidul-unic şi pregătite să-şi însuşească concepţia marxist-leninistă[11].

Implicarea masivă a lui Roller în activităţile ambelor institute care se ocupau cu scrierea istoriei era dezvăluită în şedinţele secţiei de Propagandă şi Agitaţie de către intelectuali precum rectorul Universităţii Bolyai din Cluj, Ladislau Bányai, din care rezulta ignoranţa lui Roller faţă de implicarea specialiştilor în anumite epoci. Totodată, semnele schimbării erau anunţate de către decanul Facultăţii de Istorie din Bucureşti, Florenţa Rusu[12], prin ridicarea problemei angajaţilor, afirmând că „porţile Institutului sunt închise pentru tinerii cercetători, oameni care pot fi devotaţi Partidului", în timp ce istoricii în vârstă „ocupă locuri în Institut, în detrimentul celor tineri, pe motivul că nu sunt nume răsunătoare". Mai mult decât atât, majoritatea angajaţilor de la Institut ocupau locuri şi în catedrele universitare[13]. Conflictul deja cunoscut dintre Roller şi Vasile Maciu[14] era adus în discuţie de Alexandru Vianu, întrucât acest caz era un exemplu ce proba privilegiile de care se bucurau cei care îşi realizaseră studiile în URSS în raporturile cu Partidul. Totodată, Vianu amintea de frica istoricilor de a-l contrazice pe Roller. Referitor la activitatea redusă a cercetătorilor, „este destul de condamnabil faptul că noi după 10 ani de la eliberare nu avem o lucrare istorică? Nu este condamnabil că nu există o comisie care să revizuiască manualul de istorie pentru cursurile medii?"[15]

Divulgarea abuzurilor săvârşite de Roller l-a inclus şi pe subalternul său, Solomon Ştirbu, acuzat pentru contribuţiile sale istoriografice de o foarte slabă valoare ştiinţifică şi mai ales pentru faptul că promova interpretări nesusţinute de vreo bază documentară.

---

[8] *Ibidem*, p. 56.

[9] Gheorghe Zane a fost reţinut şi închis în anii 1947-1948 şi 1952-1953, după eliberare fiind angajat bibliotecar la Academia Română, apoi consilier la Institutul de Istorie „N. Iorga", pe urmă şef de secţie la Institutul de cercetări economice. Devine membru corespondent (1965), apoi titular (1974) al Academiei, dar şi membru al PMR (1961). Vezi Ioan Opriş, *Istoricii şi Securitatea*, volumul II, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2006, p. 239.

[10] Gheorghe Zane, *Memorii*: *1939-1974*, Bucureşti, Editura Expert, s.a, p. 175-176.

[11] *Ibidem*, p. 227.

[12] Activistă de partid, transformată brusc într-un cadru universitar după câţiva ani petrecuţi la şcolile ideologice ale PMR, Florenţa Rusu ajunge să ocupe funcţia de decan al Facultăţii de Istorie în intervalul 1953-1955. Vezi Stan Stoica, *op. cit.*, p. 241-242.

[13] ANIC, fond CC al PCR, secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar 61/1954, f. 1-7.

[14] Director al Arhivelor Statului (1953-1956), membru corespondent al Academiei (1963), decan al Facultăţii de Istorie (1957-1959). Vezi Ovidiu Bozgan, *Din istoricul Facultăţii de Istorie din Bucureşti în perioada 1948-1960*, în *AUB*, Istorie, anul XXXIX, 1990, p. 97.

[15] ANIC, fond CC al PCR, secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar 61/1954, f. 18-19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dintre acestea, poate cele mai aprinse discuţii erau suscitate de problema anului 1877 şi de poziţiile luate de Solomon Ştirbu, conform cărora burghezia românească s-ar fi opus actului de independenţă a statului român. În acest context, istoricul de partid afirma: „Eu vreau să spun că cunosc istoria, că pe mine nu m-a făcut istoric tov. Roller, ci partidul" (sic!)[16]. Potrivit lui Daicoviciu, atmosfera creată în breasla istoricilor demonstra repercusiunile amestecului lui Roller în „bucătăria" unor lucrări şi îndeosebi a temperamentului acestuia, care demoraliza membrii Institutului[17].

Începând cu 1955, şi mai ales după Congresul al II-lea al PMR de la finalul aceluiaşi an, institutul care se ocupa cu scrierea istoriei Partidului – înfiinţat în aprilie 1951, în urma deciziei Secretariatului CC al PMR – a suferit o serie de modificări organizatorice menite să contribuie la îndeplinirea planului istoriografic stabilit de conducerea politică, precum şi la elaborarea proiectului manualului de istorie a Partidului. Au avut loc propuneri pentru lărgirea Comitetului Ştiinţific de Istorie a Partidului; pe lângă liderii de partid figurau nume precum Silviu Brucan (redactor-şef adjunct al ziarului „Scânteia"), Victor Cheresteşiu (directorul Institutului de Istorie al Academiei), Mihail Frunză (redactor-şef adjunct al revistei „Lupta de clasă") sau Solomon Ştirbu (profesor la Şcoala Superioară de Ştiinţe Sociale „A. A. Jdanov")[18]. Declinul celui care dictase ritmul istoriografiei de sorginte stalinistă era evident şi în această instituţie. Principalele problemele erau legate de lipsa unei periodizări a istoriei mişcării muncitoreşti şi a istoriei Partidului Comunist, întrucât dezbaterile de până atunci au fost monopolizate, de regulă, de către Mihail Roller şi de preconcepţiile sale asupra trecutului. Astfel, Clara Mihailovici, unul dintre membrii comitetului şi primul director al Institutului de Istorie a Partidului (1951-1954), remarca faptul că, potrivit perspectivei rolleriste, mişcarea muncitorească din spaţiul românesc începuse în 1821, argument susţinut în şedinţa Consiliului ştiinţific din cadrul Institutului, pentru simplul motiv că pe „Cortina Teatrului Mare din Moscova sunt înscrise anii 1821-1905-1912"[19]. Pe acest fond, conducerea comunistă viza o apropiere între Institutul supus direct Partidului şi cel care ţinea de Academie, întrucât, în primul dintre acestea, se constata lipsa unor specialişti capabili să ofere explicaţii ştiinţifice care să rezoneze cu ideologia marxist-leninistă.

Scenariul despărţirii de Roller a necesitat pregătirea unei atmosfere prielnice, menite să sugereze o presiune „de jos", ceea ce făcea inevitabilă intervenţia Partidului în reglementarea situaţiei. Congresul al II-lea al PMR din decembrie 1955 a reprezentat momentul propice în cadrul căruia s-a dorit crearea unei bariere ştiinţifice clare între istoria naţională ca obiect de studiu şi cea a Partidului, ultima dintre acestea presupunând un grad mai ridicat de rigurozitate în interpretarea trecutului. Astfel, strategia de exercitare a autorităţii rolleriste la nivel instituţional a fost identificată şi „înfierată" până în zona inferioară a activităţii academice. Cumulul de funcţii devenea o trăsătură a erorilor produse în trecut, presiunile existente în interiorul instituţiilor erau recunoscute şi puse pe seama lipsei unei alternative a discursului, în timp ce peisajul editorial beneficia de o autonomie mai mare în comparaţie cu situaţia din anii anteriori, când principala revistă de istorie a Academiei – „Studii" – devenise un instrument de exercitare a monopolului rollerist[20].

[16] *Ibidem*, f. 26.
[17] *Ibidem*, f. 32.
[18] *Ibidem*, dosar 29/1955, f. 16.
[19] *Ibidem*, f. 30-37.
[20] Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară"*, Iași, Editura Albatros, 2003, p. 47-112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Realizarea unui memoriu cu privire la situaţia istoriografiei româneşti le-a revenit lui Andrei Oţetea, Constantin Daicoviciu şi Barbu Câmpina, după ce au avut loc mai multe „dezertări", dintre care s-au remarcat Emil Condurachi, David Prodan şi Vasile Maciu. Materialul a fost destinat să reprezinte un adevărat rechizitoriu la adresa celor care ar fi formulat directive eronate cu privire la cercetarea istorică, şi anume Petre Constantinescu-Iaşi şi Mihail Roller[21]. Dintre responsabilii elaborării memoriului, Andrei Oţetea mai adoptase poziţii asemănătoare şi în trecut, din funcţia de şef al Catedrei de Istorie Universală: în 1953, când decanul Gheorghe Ştefan fusese înlocuit cu o activistă de partid, Florenţa Rusu, iar postul de asistent la Catedra de Istorie Universală Contemporană fusese ocupat de Saşa Muşat, un pretins absolvent al Facultăţii de Istorie din Cluj. În acest context, istoricul sibian a reprezentat prima voce în atitudinile de nemulţumire ale istoricilor cu experienţă faţă de prezenţa unor astfel de persoane în „frontul istoriografic"[22]. Mai mult, istoricul se pare că a încercat chiar să pună presiuni pe lângă şefii ideologici în scopul eliberării lui Gheorghe Brătianu şi a reprimirii sale în spaţiul intelectual, după exemplul lui Petre P. Panaitescu; poziţie care, în cele din urmă, nu a avut parte de urmări negative în ascensiunea sa[23], întrucât chiar Roller se pare că insistase pe lângă liderii din fruntea Partidului ca istorici precum P. P. Panaitescu sau Vladimir Dumitrescu să fie eliberaţi şi reintegraţi în viaţa ştiinţifică[24]. Dorinţa lui Oţetea ca marele istoric consacrat în perioada interbelică să fie readus în activitatea istoriografică rezida, cel mai probabil, în relaţia profesională apropiată dintre cei doi universitari, îndeosebi în perioada petrecută la Iaşi[25].

Anul condamnării cultului stalinist a adus o nouă lovitură pentru Roller. Memoriul în care era descrisă situaţia istoriografiei româneşti a ajuns în mâinile lui Gheorghiu-Dej, documentul purtând semnăturile lui Andrei Oţetea, Constantin Daicoviciu şi Barbu Câmpina. De această dată, acuzaţiile au vizat probleme mult mai grave ce atingeau atât aspecte legate de viziunea regimului, cât şi erorile ştiinţifice ce purtau numele lui Roller[26]. Memoriul a primit titlul *În legătură cu fenomene care înfrânează activitatea istoricilor români*, fiind întocmit la cererea şefului Secţiei de Ştiinţă şi Cultura a CC, Pavel Ţugui. Momentul schimbă traiectoria multor istorici, inclusiv a celor care nu beneficiaseră de o imagine pozitivă construită de regim sau care avuseseră contact cu ideile şi organizaţiile legionare, precum Ion Nestor[27].

Evenimentele din Ungaria au readus în discuţie problema Ardealului printre istoricii români. Mai precis, beneficiind de un nou context, tema referitoare la participarea statului român la „războiul imperialist" din 1914-1918 a revenit în lumina dezbaterilor istorice. S-a pus problema dacă deciziile politice din epocă au purtat simbolul cotropirii şi al jafului sau a cuprins şi aspectele pozitive, „progresiste" ce indicau dorinţa unităţii naţionale a poporului român. Astfel, Partidul sublinia la finele anului 1956 necesitatea unei dezbateri cu privire la acest episod din trecutul românilor şi

[21] Florin Constantiniu, *De la Răutu şi Roller la Muşat şi Ardeleanu*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2007, p. 129.

[22] Eliza Campus, *Andrei Oţetea: rigoare morală şi ştiinţifică în învăţământ şi cercetare*, în *RI*, tom V, nr. 7-8, iulie-august 1994, p. 641.

[23] Florin Müller, *Politică şi istoriografie în România: 1948-1964*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003, p. 275.

[24] Liviu Pleşa, *Mihail Roller şi „stalinizarea" istoriografiei româneşti*, în „Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, Alba-Iulia, Universitatea „1 Decembrie", 10/I, 2006, p. 172.

[25] Al. Zub, *Istorie şi istorici în perioada interbelică*, ediţia a II-a, Iaşi, Editura Junimea, 2003, p. 238-240.

[26] Ştefan Bosomitu, Mihai Burcea, *Mihai Roller*…, p. 57.

[27] Ioan Opriş, *Istoricii şi Securitatea*, volumul I, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004, p. 28-29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la sursele pe care istoricii le aveau la dispoziție. Mişcările antisovietice de la Budapesta, ulterior înăbuşite violent prin intervenţia militară la comanda Moscovei, au creat atitudini entuziaste printre istorici, ceea ce a atras imediat atenţia organelor politice şi automat „demascarea" acestora[28]. Sunt amintite în acest caz reacţiile lui Ion Nestor, care îşi manifesta dorinţa ca şi comuniştii din fruntea statului român să fie supuşi aceloraşi contestaţii. De asemenea, avertismentele Partidului l-au vizat chiar şi pe istoricul ardelean Victor Cheresteşiu, director adjunct al Institutului de Istorie, după venirea lui Andrei Oţetea la conducere[29].

Anii în care istoriografia a fost dominată de promotorii stalinismului dogmatic sunt percepuţi de Daicoviciu ca un interval în care „în treburile istoriei" adevăraţii specialişti nu au avut un rol decizional[30]. Recent, istoricul fusese investit în funcţia de rector al Universităţii „Victor Babeş" (25 decembrie 1956), actul fiind semnat de Miron Constantinescu, în calitate de prim-vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi de ministru al Învăţământului, mutarea fiind decisă pe fondul evenimentelor din toamnă de la Budapesta. În realitate, obiectivul său stabilit de Partid a fost ca un om de încredere al conducerii să se ocupe de menţinerea unei atmosfere cât mai calme în mediul academic-universitar clujean[31]. Despre acesta, istoricul şi colegul clujean David Prodan afirma că „tare-i plăceau funcţiile, autoritatea, tare se complăcea în postura de director, de şef de catedră. De rector, să fie mereu la suprafaţă în orice împrejurare"[32].

Tonul schimbării dat atât de Andrei Oţetea – noul director al Institutului de Istorie al Academiei RPR din vara anului 1956 –, cât şi de Constantin Daicoviciu, ca istoric principal responsabil de epoca veche, a fost continuat şi de academicieni de prestigiu, precum Emil Condurachi: „O excesivă încredere în diletanţi, care puteau repede să afirme orice, a dus la unele forme spectaculoase dar repede descoperite de specialişti. Dar această neîncredere în competenţa ştiinţifică şi-a găsit căi de manifestare printr-o permanentă umilire a specialistului, care trebuia să ştie că dincolo de faza lui meşteşugărească nu este capabil să treacă"[33].

Întrucât în anii stalinismului s-a aflat în proximitatea factorului decident în istoriografie, Barbu Câmpina, director adjunct al Institutului de Istorie din Bucureşti între anii 1957-1959[34], sublinia şi el practicile frecvente prin care erau menţionaţi ca autori de studii şi lucrări chiar cei care contribuiau cel mai puţin în eforturile de cercetare. Roller a fost adeptul cel mai cunoscut al unor asemenea procedee, dovadă fiind rolul nesemnificativ pe care l-a deținut în redactarea tematicii pentru Tratat[35]. Misterul apropierii dintre Barbu Câmpina şi Oţetea nu a fost descifrat totalmente. După relatările lui Apostol Stan, este posibil ca în primii ani după acapararea întregii puteri de către comunişti, în apogeul conducerii rolleriste, Câmpina să fi adoptat o poziţie conciliantă faţă de istoricul venit recent de la Iaşi[36].

Conflictul dintre Vasile Maciu şi Mihail Roller a rămas unul deschis, în special după semnele clare ale ieşirii discursului istoric românesc de sub dominaţia istoriografiei

[28] Gabriel Marin, *La Faculté d'Histoire de l'Université de Bucarest pendant le communisme*, în *AUB*, Istorie, anul XLVI, 1997, p. 114.
[29] ANIC, fond CC al PCR, secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar 43/1956, f. 17.
[30] *Ibidem*, dosar 20/1957, f. 8.
[31] Florin Müller, *Constantin Daicoviciu în sistemul de putere şi universitar al „democraţiei populare"*, în *AUB*, Istorie, anul L, 2001, p. 79-95.
[32] David Prodan, *Memorii*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, p. 160.
[33] ANIC, fond CC al PCR, secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar 20/1957, f. 13.
[34] Apostol Stan, *Istorie şi politică în România comunistă*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2010, p. 138.
[35] ANIC, fond CC al PCR, secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar 20/1957, f. 16.
[36] Apostol Stan, *op. cit.*, p. 138.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de factură sovietică. Spre deosebire de istoricii cu statut de academicieni, Maciu a incriminat atribuţiile avute de Roller: „Eu ţin să arăt că, între anii 1947-1954, s-a lucrat într-o atmosferă defavorabilă dezvoltării ştiinţei istorice, din cauza unui dogmatism strâmt, lipsit de orientare, mai bine zis a tov. Roller care credea că dânsul este stăpân, că are autoritatea necesară şi dreptul de a hotărî în orice domeniu, şi arheologic, şi istoria evului mediu, şi istoria modernă şi contemporană”[37].

El afirmă totodată că discuţiile declanşate în jurul tematicii Tratatului de *Istoria României* au fost puse pe seama faptului că o parte dintre academicieni şi cercetători „au prins curaj ca să arate ce gândesc şi cum gândesc”, ceea ce nu putea fi decât un aspect îmbucurător. În cazul lui Roller, poziţiile istoriografice asumate faţă de unele evenimente şi procese încadrate în tematica celui de-al III-lea volum demonstrau incapacitatea lui de a depăşi unele bariere intelectuale[38].

Aşadar, relevant este faptul că declinul lui Mihail Roller nu s-a produs brusc. Discursul său a continuat să se menţină viu în rândul a numeroşi apropiaţi de-ai săi în intervalul 1955-1958, cei mai mulţi dintre aceştia fiind cunoscuţi ca diletanţi în scrierea istoriei. Consecinţele şi-au găsit, în mod inevitabil, înţelesul în dificultatea demarării proiectului istoriografic al Tratatului de *Istoria României*[39]. Condamnarea ştiinţifică a lui Mihail Roller a beneficiat de un cadru special, şi anume sesiunea comisiei mixte a istoricilor români şi sovietici ale cărei lucrări s-au desfăşurat la Bucureşti în zilele de 9-13 iunie 1958. Delegaţia română era condusă de Andrei Oţetea, iar cea sovietică de cunoscutul medievist I. V. Cerepnin. Înlăturarea celui care a terorizat istoriografia românească în anii stalinismului dogmatic a determinat şi condamnarea ştiinţifică a celorlalţi membri ai grupului rollerist, printre care se mai aflau nume precum Aurel Roman sau Vasile Liveanu[40].

Episodul „Solomon Ştirbu”

Analiza resorturilor conflictului de idei şi viziune, precum cel existent între istoricii români din anii destinderii ideologice a spaţiului comunist, a generat în numeroase situaţii apelul la insulte, cele mai multe dintre acestea plecând din sfera profesionalului, dar căpătând repede profundă conotaţie politică. În intenţia de a reda o imagine cât mai lucidă a spaţiului istoriografic, trebuie formulate o serie de chestiuni legate de contextul şi temporalitatea în care atacurile verbale devin o armă în promovarea profesională, precum şi cine participă apelând la astfel de practici[41]. Totodată, registrul verbal al conflictului nu se poate rezuma doar la raporturile dintre ofensator şi ofensat, între emiţător şi receptor[42]. Dimpotrivă, insulta implică o serie de actori, martori, reviste de specialitate. Mai precis, monopolizează un întreg spaţiu care pare o arenă de confruntări stăpânită cu precauţie de autoritatea conducătoarea a Partidului. Astfel, conflictul dintre Andrei Oţetea şi Solomon Ştirbu este momentul

[37] ANIC, fond CC al PCR, secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar 20/1957, f. 34.

[38] *Ibidem*, f. 35-36.

[39] Bogdan C. Iacob, *Co-option and Control: The Changing Profile of the Historical Front in Communist Romania at the End of the Fifties*, în „History of Communism in Europe”, Bucharest, vol. 2/2011, *Avatars of Intellectual under Communism*, p. 212.

[40] Şerban Papacostea, *Andrei Oţetea, Director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”*, în *RI*, tom V, nr. 7-8, iulie-august 1994, p. 633.

[41] *L'insulte (en) politique: Europe et Amérique latine du XIXe siècle à nos jours*, sous la direction de Th. Bouchet, M. Leggett, J. Vigreux et G. Verdo, Éditions universitaires de Dijon, 2005, p. 15.

[42] *Ibidem*, p. 133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

culminant al unor confruntări între actorii preferaţi de o direcţie ideologică relativ abandonată – cea stalinistă – şi noile priorităţi stabilite de unul şi acelaşi regim.

Revenirea lui Oţetea în funcţia de conducere a Institutului de Istorie din 1956 se produce într-o conjunctură total distinctă faţă de prima numire ca director a acestei instituţii, din 1948. Istorici precum Şerban Papacostea susţin că această mutare este explicată de reacţia conducerii politice la excesele făcute de Roller în domeniul scrierii istoriei. Conform acestei poziții, se înţelege că Partidul a făcut apel la specialiştii capabili să revendice exagerările ultimilor ani. Astfel, abaterile s-au produs în limitele ştiinţei, întrucât explicaţiile nu puteau fi găsite la nivelul conducerii politice. Primul dintre cei vizaţi a fost Solomon Ştirbu, un „rătăcit în câmpul istoriografic", cum îl numește Șerban Papacostea. Știrbu încercase o analiză asupra răscoalei lui Tudor Vladimirescu, ceea ce a atras critici acerbe din partea lui Oțetea[43]. Solomon Ştirbu[44], „specialistul de bază al echipei rolleriste", publicase în revista de istorie „Studii" (1952) un material referitor la mişcarea din 1821, intitulat *Uneltirile agenţilor burgheziei engleze împotriva răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu*[45], iar în 1956 îi apărea și o carte plecând de la această teză. Ştirbu revenea, aşadar, cu o teză demnă de anii apogeului viziunii staliniste, prin care intenţiona să sublinieze dimensiunea socială a evenimentului, precum şi implicarea decisivă a Rusiei, prin mişcarea decembristă, în extinderea răscoalei[46].

La un an după publicarea lucrării scrise de Solomon Ştirbu – *Răscoala din 1821 şi legăturile ei cu evenimentele internaţionale* (1956) –, Andrei Oţetea se remarcă printr-o recenzie cu accente critice profunde în revista „Studii", al cărei responsabil de redacţie era. Istoricul îşi încheia intervenţia susţinând că lucrarea scrisă de stalinist indica „o operă haotică a unui diletant lipsit de pregătire ştiinţifică, de cultură generală şi de probitate intelectuală. O asemenea lucrare nu poate decât să creeze confuzie şi să sugereze o idee falsă despre ştiinţa românească"[47]. În următorul număr al revistei apărea și reacţia lui Solomon Ştirbu, sub titlul *Recenzia unei pretinse recenzii (Răspuns lui A. Oţetea)*. Istoricul se foloseşte încă din debutul textului de imaginea altor specialişti precum Vasile Maciu sau N. Adăniloaiei, care au adus critici lucrării lui Oţetea despre mişcarea lui Tudor Vladimirescu, publicată în 1945: „Mi se pare semnificativ faptul că, pentru a pronunţa pe un ton nedemn pentru oamenii de ştiinţă, păreri şi sentinţe cu totul arbitrare, A. Oţetea, abuzând de calitatea sa de redactor responsabil al revistei, a ascuns în mod intenţionat în faţa a 7 membri ai comitetului de redacţie articolul său pentru a nu fi pus în situaţia de a publica concomitent cu recenzia şi răspunsul autorului"[48].

În proximitatea conflictului dintre Andrei Oţetea şi Solomon Ştirbu, reproşurile au fost îndreptate şi spre activitatea revistei „Studii". Acestea erau legate de faptul că în numerele recente nu erau publicate articole cu profil teoretic care să facă trimitere la domeniul istoriei şi lipsea „lupta de opinii pe probleme fundamentale". În schimb, erau date spre publicare articole „cu interes minor, cu caracter informativ, documentar"[49]. Academicianul Oţetea susţinea cu tărie că dezbaterile publicate cu privire la lucrarea

[43] Şerban Papacostea, *Andrei Oţetea…*, p. 631.

[44] Absolvent al Facultăţii de Istorie din Chişinău (1945), studii de specializare la Moscova (1946), conferenţiar pe istoria modernă a românilor (1949-1952). Vezi Ovidiu Bozgan, *Din istoricul Facultăţii de Istorie…*, p. 98.

[45] Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 81. Vezi SRdI, anul V, ianuarie-martie 1952, p. 30-59.

[46] Stan Stoica, *op. cit.*, p. 194.

[47] A. Oţetea, *O nouă istorie a mişcării din 1821*, în *SRdI*, anul X, nr. 2, 1957, p. 201-212.

[48] Solomon Ştirbu, *Recenzia unei pretense recenzii (Răspuns lui A. Oţetea)*, în *SRdI*, anul X, nr. 3, 1957, p. 213-236.

[49] ANIC, fond CC al PCR, secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar 13/1957, f. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

realizată de Solomon Ştirbu au afectat imaginea revistei, în timp ce articolul semnat de vechiul stalinist prin care se oferea o replică la recenzia scrisă de istoricul sibian, apărut în „Studii", a fost unul impus colectivului. Astfel că responsabilul redacţiei a motivat această practică prin faptul că lucrarea „ne compromitea nu numai în faţa cititorilor din ţara noastră, ci şi a celor din străinătate care ne judecă şi după publicaţiile noastre"[50].

Episodul era interpretat de Andrei Oţetea ca un eveniment cu caracter naţional ce viza înlăturarea dominaţiei otomane din Muntenia, în timp ce Tudor a jucat aproape permanent rolul de „mandatar al Eteriei". Din nou era ignorat rolul maselor ţărăneşti, sau contextul economic şi social în care se aflau Ţările Române. Imaginea Rusiei este reflectată de istoric într-o notă negativă, iar acţiunile lui Tudor deţineau întâietatea în interpretarea finalităţii răscoalei. Reacţia dogmatismului a venit prin vocea lui Solomon Ştirbu, care vedea în răscoală un proces explicat de factorul social, mişcarea fiind îndreptată împotriva boierimii şi a ocupaţiei turceşti. Acesta lega mişcarea lui Tudor de aceea decembristă, afirmând că Rusia ţaristă sprijinise răscoala lui Vladimirescu datorită intereselor sale economice în Balcani, în timp ce Anglia contribuise la înfrângerea răscoalei. Reacţia lui Oţetea faţă de poziţia istoriografică a lui Ştirbu a fost acuzată de lipsa fondului ştiinţific şi influenţa generată de interese politice ale prezentului[51]. În scurt timp, disensiunile dintre cei doi au degenerat într-o polemică acerbă care sugera existenţa unor probleme profesionale, dar şi personale. Deseori, replicile oferite de Oţetea şi Ştirbu se axau pe lipsa competenţelor sau a probităţii ştiinţifice, care ulterior au declanşat un întreg şir de acuzaţii reciproce între cercetătorii din cadrul Institutului de Istorie al Academiei şi cei de la Institutul de Istorie a Partidului; ultimii erau acuzaţi de subiectivitate, în timp ce lucrările publicate sub egida institutului Partidului aveau un puternic caracter propagandistic şi un nivel ştiinţific scăzut. La rândul lor, istoricii care se ocupau de scrierea istoriei Partidului îi considerau pe cei de la Academie „factologi, obiectivişti şi fără pregătire marxistă "[52].

În acest context, Partidul a subliniat lipsa de autoritate a preşedintelui subsecţiei de istorie a Academiei RPR – Petre Constantinescu-Iaşi – asupra celorlalţi membri şi mai ales incompetenţa acestuia în tratarea unor directive ideologice menite să atenueze şi să evite astfel de animozităţi. O cauză majoră a acestor disensiuni stătea în numărul mare de responsabilităţi îndeplinite de puţini specialişti de pe „frontul istoric", iar principalii erau P. Constantinescu-Iaşi şi Andrei Oţetea. Ultimul dintre aceştia îndeplinea, aşadar, funcţia de director al Institutului de Istorie al Academiei RPR, redactor responsabil la revista „Studii", şef de catedră la Universitatea „C. I. Parhon" şi redactor responsabil al Tratatului de *Istoria României*. Această conjunctură nu putea fi explicată de conducerea politică decât prin promovarea monopolului în ştiinţă şi a „spiritului de grup", favorizându-se „reapariţia conducerii unipersonale, fenomen ce a fost criticat în trecut". În acest sens, asemenea practici necesitau izolarea prozeliţilor stalinişti, având în subtext şi descurajarea celor care voiau să le ia locul[53]. Plecând de la această premisă, Leonte Răutu avea să-şi fondeze acuzaţiile la adresa lui Oţetea, apelând la asemănarea dintre „monopolismul" istoricului sibian cu autoritarismul lui Roller din anii stalinismului dogmatic[54]. Mai mult, atacurile la adresa lui Oţetea, pentru tendinţele de a-l revalorifica pe marele savant Nicolae Iorga, îndemnau la excluderea conexiunilor

[50] *Ibidem*, dosar 9/1958, f. 4.
[51] *Ibidem*, dosar 13/1957, f. 32.
[52] *Ibidem*.
[53] *Ibidem*, f. 33.
[54] *Ibidem*, dosar 20/1957, f. 84-85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintre istoric şi răscoala de la 1907, pe motivul că acesta nu se plasa pe poziţii solidare cu ţărănimea. În cazul disensiunilor existente între cei doi istorici, Răutu atenţiona că polemicile proveneau mai mult din raţiuni personale şi mai puţin din contradicţii ştiinţifice[55]. În linii generale, atenţionările venite la adresa lui Oţetea subliniau intenţiile acestuia de a-l reabilita „forţat" pe Iorga, fără acoperirea indicaţiilor venite dinspre Partid, cu ocazia evenimentelor dedicate aniversării semicentenarului Răscoalei din 1907[56].

În scopul remedierii disensiunilor ideologice existente între istorici, a fost organizată o şedinţă la Consiliul de Miniştri, condusă de Miron Constantinescu şi Leonte Răutu, în zilele de 10 şi 13 mai, la care au fost chemaţi istorici din Bucureşti, Cluj şi Iaşi. Propunerea Partidului a fost aceea de a fi convocată o şedinţă la CC al PMR, la care să fie invitaţi cei mai cunoscuţi istorici, iar în cadrul dezbaterii să se clarifice diferendele care influenţau negativ proiectul Tratatului de *Istoria României*[57]. O a doua propunere viza înlocuirea lui Petre Constantinescu-Iaşi cu istoricul clujean Constantin Daicoviciu. Totodată, a fost recomandată schimbarea redactorului responsabil al revistei „Studii", în intenţia de a se crea „independenţă" faţă de conducerea Institutului. Printre variantele de înlocuitori se numărau Eugen Stănescu, Gh. Georgescu-Buzău şi Vasile Maciu. Până la urmă, primul dintre aceştia a primit responsabilitatea conducerii revistei, ceea ce, se pare, explica antipatia pe care Oţetea o purta pentru Stănescu, şi nu faptul că politrucul făcuse parte din grupul condus de Mihail Roller[58]. Era necesară o întărire a „organizaţiei de bază" a Academiei prin aducerea unor noi membri de la Şcoala Superioară „Ştefan Gheorghiu" pentru a supraveghea cu rigurozitate activitatea intelectualilor; iar Comitetul orăşenesc al PMR Bucureşti trebuia să organizeze o adunare împreună cu Secţia de Ştiinţă şi Cultură a CC al PMR la Institutul de Istorie al Academiei, în scopul prezentării concluziilor şedinţei de la Consiliul de Miniştri[59].

În cadrul şedinţei din 13 mai 1957, primele riposte ale lui Solomon Ştirbu, după ce mai mulţi istorici au criticat statutul său profesional, au urmărit să sublinieze că majoritatea acestora, în frunte cu Andrei Oţetea, erau specialişti în istorie medievală. În ciuda acestor certitudini, aceiaşi istorici au impus direcţii istoriografice solide şi au schimbat indirect şi maniera de a lucra a istoricilor orientaţi spre istoria modernă şi contemporană[60]. Solomon Ştirbu a explicat şi situaţia în care se afla breasla istoricilor prin prisma faptului că „poziţiile cheie în domeniul istoricilor sunt în mâna unui om" şi anume Oţetea, care ocupa funcţii de profesor universitar, director al Institutului de Istorie, redactor responsabil al singurei reviste de specialitate din ţară, redactor al unui volum al tratatului şi responsabil al colectivului care lucra la înfiinţarea muzeului naţional[61].

Responsabil pentru stadiul în care ajunsese istoriografia românească după mai mulţi ani de represiune intelectuală, Mihail Roller îi contrazicea pe cei care caracterizaseră perioada de după 23 august 1944 drept una lipsită de realizări pe plan istoriografic şi identifica trei mari grupări de istorici, dintre care unul era alcătuit din cei care au tendinţa „de a nega totul din trecut"[62].

[55] *Ibidem*, f. 87-88.
[56] Stan Stoica, *op. cit.*, p. 77.
[57] ANIC, fond CC al PCR, secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar 13/1957, f. 34.
[58] Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 256.
[59] ANIC, fond CC al PCR, secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar 13/1957, f. 35.
[60] *Ibidem*, dosar 20/1957, f. 46.
[61] *Ibidem*, f. 48.
[62] *Ibidem*, f. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Perioada de impas a istoriografiei româneşti, aşa cum o caracterizează Constantin Daicoviciu, a fost infirmată de mult mai modestul istoric de partid, Petre Constantinescu-Iaşi, dar în acelaşi timp susţinută de Andrei Oţetea, care oferea un argument pertinent; pentru elaborarea tematicii Tratatului de *Istoria României* a fost nevoie de o perioadă de timp mai mare de un an[63]. Directorul Institutului nu a scăpat nici el de învinuirile venite dinspre responsabilii Partidului. Astfel, acesta este acuzat că a publicat recenzia la cartea scrisă de Solomon Ştirbu fără a înştiinţa comitetul de redacţie şi fără ca textul să fie văzut de altcineva. Ca răspuns, Oţetea a susţinut că „pentru a asigura apariţia recenziei aşa cum am întocmit-o eu n-am crezut necesar să comunic recenzia tov. Ştirbu sau altor tovarăşi care au susţinut punctul de vedere al tov. Ştirbu. Eu am asigurat pe tov. Ştirbu de la început că i se rezervă dreptul de a răspunde în numărul viitor pe acelaşi număr de pagini". Mai mult decât atât, academicianul delimita demersul lui Ştirbu de activitatea ştiinţifică a cercetătorilor Institutului, întrucât lucrarea reprezenta o discreditare la adresa cercetării istorice. Prin urmare, în calitate de conducător al Institutului, Oţetea se simţise cel mai în măsură şi îndreptăţit de a oferi o reacţie la materialul realizat de Ştirbu[64].

Pentru a explica situaţia creată, noul şef al Secţiei de Cultură şi Ştiinţă din CC al PMR a subliniat rolul schimbărilor produse odată cu anul 1955. Promovarea unor noi academicieni, a noilor directive în istoriografie, precum şi schimbările produse la nivelul conducerii revistelor de specialitate permiteau readucerea în dezbaterea intelectuală a unor evenimente de referinţă din trecutul românilor[65]. Astfel că „impasul istoriografic" remarcat de Daicoviciu era de fapt consecinţa dificultăţilor generate de noua conjunctură politică şi de combaterea ingerinţelor sovietice pe toate planurile. În spaţiul istoriografic s-au produs inerente regrupări ale taberelor, pe fondul revenirii treptate a „discursului naţional": „s-a spus că unii sunt cu tov. Constantinescu-Iaşi şi unii cu tov. M. Roller. Se discuta acest lucru în rândul cercetătorilor şi cearta aceasta care a existat a fost profund dăunătoare în domeniul ştiinţelor istorice"[66].

În intervenţiile sale, Miron Constantinescu s-a referit la lucrarea lui Oţetea din 1945, despre mişcarea lui Tudor Vladimirescu, insistând pe „forţa revoluţionară" a ţăranilor, precum şi pe cauzele sociale şi economice care au condus la revoltă, şi nu doar la legăturile politice pe care le avea Tudor cu Eteria[67]. În privinţa valorificării anumitor personalităţi ale trecutului, Miron Constantinescu propunea ca atenţia să se focalizeze pe Nicolae Bălcescu şi Mihail Kogălniceanu. De asemenea, era necesară promovarea operelor lui Dimitrie Cantemir şi Gheorghe Şincai, printr-o revalorificare „critică". Situaţia lui N. Iorga era mai complicată, întrucât necesita o poziţie cât se poate clară. Erau vizate anumite momente ale vieţii sale, precum anii 1939-1940, când istoricul se plasase pe poziţii ostile în chestiunea Cehoslovaciei şi refuzase să îmbrace uniforma „Frontului Renaşterii". În schimb, nu trebuiau amintite opiniile sale din timpul Marelui Război şi cu atât mai mult prietenia cu A. C. Cuza[68]. În această privinţă, Oţetea folosise în interpretarea evenimentului ce marcase începutul *alianţei dintre ţărănimea muncitoare şi proletariat* numeroase informaţii preluate din scrierile lui

[63] *Ibidem*, f. 70-71.
[64] *Ibidem*, f. 72.
[65] *Ibidem*, f. 77.
[66] *Ibidem*, f. 78.
[67] *Ibidem*, f. 90.
[68] *Ibidem*, f. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iorga, apărute în ziarul „Neamul Românesc”[69]. După istoricul Apostol Stan, conflictul dintre Miron Constantinescu şi Andrei Oţetea avea să se agraveze în următorii ani, în special după recuperarea fostului stalinist de către Nicolae Ceauşescu[70].

Istoricul sibian a constituit obiectul unor discuţii tensionate, mai ales după recenzia critică publicată în revista „Studii”, prin intermediul căreia descalifica din punct de vedere ştiinţific lucrarea scrisă de Solomon Ştirbu despre mişcarea lui Tudor Vladimirescu din 1821. Fotino susţinea că directorul Institutului utilizase în recenzie un limbaj violent, care conferea intervenţiei „o notă de răfuială personală, făcând astfel să scadă tăişul criticii ştiinţifice”. În acelaşi cadru, Fotino a oferit şi alte exemple de recenzii realizate de Oţetea, în care s-a cunoscut mai puţin „nota de caracter personal”, cum a fost cea referitoare la lucrarea lui Georgescu Buzău[71].

Declanşarea campaniei de epurare din 1958 a coincis cu ultimele faze ale influenţei exercitate de Mihail Roller în spaţiul istoriografic. Prioritatea oferită în revista „Studii” aspectelor controversate din trecutul românilor, începând cu evenimentele de seamă din secolul XIX, s-a aflat la baza intervenţiilor sale la şeful ideologiei – Leonte Răutu – şi totodată susţinătorul său în anii stalinismului. Astfel, erau vizaţi: directorul Oţetea care publicase un studiu despre problemele periodizării istoriei României, N. Adăniloaie ce contribuise cu noi interpretări asupra Războiului de Independenţă sau Dan Berindei, care tratase problema agrară la începutul domniei lui Al. I. Cuza. Asemenea tentative de a rescrie istoria şi de a reveni la vechile nuanţe istoriografice necesitau, în opinia lui Roller, o critică dură, la care trebuiau să răspundă şi oameni apropiaţi ai partidului, precum Petre Constantinescu-Iaşi sau Pavel Ţugui[72].

Situaţia creată descria cu luciditate „apusul” unei epoci în care spaţiul istoriografic funcţionase după imperativele ideologice şi pe fondul abuzurilor comise de Mihail Roller, pentru care cuvântul de ordine a constat în desprinderea spaţiului intelectual de orice era specific tradiţiei şi specific cultural românesc. Aşadar, lua sfârşit o etapă a regimului în care istoricul stalinist izbutise să-şi promoveze subalterni în comitetele de redacţie ale principalelor reviste de istorie, pentru ca, pe această cale, să deţină controlul asupra materialelor ce erau date spre publicare. Principala revistă de istorie a Academiei RPR – „Studii” – a fost poate cea mai importantă. În aceeaşi publicaţie, pe ultima pagină a celui de-al treilea număr din 1958, era menţionată dispariţia lui Mihail Roller, printr-o scurtă caracterizare a rolului pe care istoricul îl deţinuse în cadrul mişcării comuniste interbelice; se menţiona şi ascensiunea sa în fruntea forului academic începând cu numirea sa ca membru titular din anul 1949[73].

Concluzii

Domeniul istoriei a reprezentat un spaţiu mult disputat încă din primii ani ai destinderii. Dar promovarea unor noi specialişti a fost complicată de eforturile diminuării influenţei promotorilor stalinişti. Venirea în funcţii cu autoritate academică a istoricilor profesionişti a recalibrat raporturile dintre putere şi cunoaştere. Analiza

[69] Andrei Oţetea, *Răscoala din 1907 şi însemnătatea ei istorică*, în „Analele Universităţii «C. I. Parhon»”, seria Ştiinţe Sociale, Istorie, Bucureşti, Editura Politică, 1957, p. 185-200.

[70] Apostol Stan, *op. cit*, p. 146-152.

[71] ANIC, fond CC al PCR, secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar 13/1958, f. 15-16.

[72] Pavel Ţugui, *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej: memoriile unui fost şef de Secţie a CC al PMR*, Bucureşti, Editura Ion Cristoiu, 1999, p. 141.

[73] *Mihail Roller*, în *SRdI*, anul XI, nr. 3, 1958, p. 135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

activității unor intelectuali precum Andrei Oțetea, Constantin Daicoviciu sau Emil Condurachi – chiar dacă unii dintre aceştia au beneficiat de privilegii chiar şi sub conducerea lui Mihail Roller – nu poate fi rezumată la o perspectivă simplistă, care să-i reducă la postura de instrumente fidele ale puterii comuniste. Abuzurile comise de stalinişti prin impunerea modelului istoriografic sovietic au fost înlocuite cu o nouă autoritate, ce încuraja profesionalismul, deşi procesul s-a desfăşurat pe fondul implicării permanente a ideologiei oficiale.

Vârfuri ale elitei intelectuale din mediul academic, precum Andrei Oțetea, au făcut o serie de compromisuri pe parcursul anilor 1950, ce pot fi interpretate sau chiar judecate într-o manieră severă. Totuși, prezența acestora în proiectele inițiate de regim, dar care s-au îndepărtat într-un ritm accelerat de influența sovietică, a fost decisivă, întrucât au contribuit la construirea unei generații de adevărați specialiști, cu realizări notabile. Acceptarea unei colaborări cu vechi stalinişti (precum Mihail Roller) în cadrul Tratatului a însemnat pentru istoricul Andrei Oțetea o oportunitate de a folosi noile direcții impuse de puterea politică pentru a reclama excesele unei perioade în care realizările științifice fuseseră subordonate discursului jdanovist.

ROMANIAN HISTORIOGRAPHY IN FRONT OF POST-STALINIST CHALLENGES
(Summary)

Keywords: Mihail Roller, propagandists historians group, Andrei Oțetea, dogmatic spirit, Solomon Știrbu.

Separation of the communist regime from the dogmatic spirit that was implemented during the Romanian Stalinization occurred with a higher difficulty, the signs of changing being difficult to be detected after Stalin's death. The speech of power has proved to be moderate, one where the liberal spirit should have been explained without resorting to means and despicable attitudes to the old guidelines, by correlating to the absolute meaning of the Moscow document in which the Stalinist past was subjected to harsh criticism. Romanian leaders expressed reluctance regarding the new decisions taken at Moscow, so therefore they displayed their constant fear of a possible return to the context that enabled their ascension and also education after Stalinist standards.

The excessive authority used by the propagandists historians group, who were coordinated by Mihail Roller and Solomon Știrbu has quickly become the main responsible for the regression of historical science. The signs of restriction of the influence held by the one who directed the Romanian historiography on a Soviet direction hasn't intersected with the idea that he should be totally removed from governing positions of the academic space.

Being one of the few specialists who came near − truth to be told, sporadically − by the materialist conception of history, Andrei Oțetea became, especially after the marginalization of historians which were part of the Roller's faction, one of the intellectual landmarks within historical materialism.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARIUS TĂRÎȚĂ*

RADIOGRAFIA UNUI CLAN PARTINIC DIN RSS MOLDOVENEASCĂ ÎN ANUL 1948. CAZUL BATOV

Preambul

Prezentul studiu constituie o introducere în problema oligarhiei de partid din RSS Moldovenească, în primii ani din perioada postbelică. Majoritatea evenimentelor la care ne vom referi au avut loc în anul 1948, dar mai multe referiri retrospective vor avea ca punct de pornire anul 1950. În respectivul an, la Moscova, a fost luată hotărârea de a-l înlocui pe primul secretar al CC al PC(b)M, de la Chişinău – N. G. Coval.

Ca surse arhivistice pentru acest studiu au servit documente din Fondul Comitetului Central al Partidului Comunist din Moldova (denumirea e cea folosită în epocă) – fondul 51 de la Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova (în continuare şi în note, AOSP). Ziarele de epocă ne-au fost mai puţin utile. În paginile acestora nu transpar decât rareori ecourile confruntărilor din culisele partidului[1]. În acest sens, cotidianul de limbă rusă „Sovetskaya Moldavia" conţine mai multe articole de interes decât versiunea română − „Moldova Socialistă". Este posibil ca grupurile sau clanurile la care ne vom referi să aibă o geneză mai timpurie decât anul 1944, când avea loc revenirea administraţiei iniţial militare, iar apoi şi civile sovietice, în Basarabia. Rădăcinile ar putea fi în grupurile de comunişti care au supravieţuit epurărilor şi execuţiilor din anii 1937-1938 sau în ierarhiile ce s-au format în timpul primului an de ocupaţie sovietică, în perioada dintre sfârşitul lui 1940 şi iulie 1941. Unele schimbări semnificative de cadre au avut loc şi în refugiu, în anii 1941-1944.

În fondul 51, printre mapele anului 1950 se găseşte şi „Spravki, vâpiski i perepiska o Batove (bâvşego redaktora gazetî «S.M.»)"[2], din 1948, care conţine mai multe texte importante. Cel mai vechi este din 27 iunie 1947 – un articol semnat de F. G. Brovko, în care nu era subliniat suficient rolul eliberator al Armatei Roşii[3]. Ultimul document era o notă a şefului securităţii, L. Mordoveţ, din 6 noiembrie 1948, despre reacţia lui Batov la hotărârea CC al PC(b)M, de a-l demite din funcţia de redactor-şef[4]. Pretextul a fost publicarea, la 25 septembrie 1948, articolului semnat de scriitorul I. Canna, lingvistul I. Ciobanu şi un necunoscut, L. Egorov, cu titlul *De a dezrădăcina până la capăt naţionalismul burghez din creaţia scriitorilor moldoveni*.

* Cercetător ştiinţific superior, Institutul de Istorie, Chişinău.

[1] Pe de altă parte, în ziare sunt multe referiri la biografiile şefilor de partid.

[2] Note, extrase şi corespondenţa despre Batov (ex-redactor al ziarului „S.M.").

[3] AOSP, fond 51, inv. 9, d. 22, f. 98 – tăietura din ziar, f. 85-97, traducerea în rusă a articolului din ziar.

[4] *Ibidem*, f. 8-10.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LI, 2014, Supliment, p. 221−228

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tema raporturilor dintre diferite grupuri de interese din partid nu a fost studiată în special la Chişinău. E de notat lucrarea din 2007 a lui Ruslan Şevcenco, *Viaţa politică din RSS Moldovenească 1944-1961*, care oferă un cadru general celor întâmplate în viaţa de partid din Chişinăul respectivilor ani. Câteva pagini au fost dedicate şi de Valeriu Pasat articolului apărut în cotidianul „Sovetskaya Moldavia" la 25 septembrie 1948. Acesta notează că al treilea autor al articolului era Batov (şi nu Egorov). Articolul a fost discutat la Moscova în 4 octombrie 1948 şi, în consecinţă, CC al PC(b)M a constatat faptul că în republică nu era criticat suficient „naţionalismul burghez"; dar în acelaşi timp, articolul din 25 septembrie, în care mai mulţi scriitori basarabeni erau acuzaţi de acest naţionalism, era apreciat ca greşit. În consecinţă, Batov a fost demis din funcţia de redactor-şef al „Sovetskaya Moldavia"[5].

Înainte de a trece mai detaliat la cazul Batov, care depăşeşte cu mult discuţiile pe marginea articolului din 25 septembrie 1948, este necesar de a da câteva repere ale schimbărilor ce au avut loc în vârful ierarhiei de Partid de la Chişinău, în anii 1944-1950. La întoarcerea cu trupele sovietice, rolul de primă vioară în ierarhia republicană de Partid îl juca N. Salogor, care făcuse parte, până la retragerea din iulie 1941, din biroul CC, în care funcţia de prim secretar o deţinea P. Borodin[6]. Şedinţele din toamna anului 1941 arată faptul că în refugiu Salogor a devenit figura principală a biroului, din care peste un an, la 7 septembrie 1942, au fost eliberaţi doi din membrii din iunie 1941: P. Borodin şi M. Bessonov[7]. În iulie 1946, N. Salogor a cedat poziţia de prim secretar lui N. G. Coval[8], care în anul 1944 era ministru al Agriculturii, iar la 18 iunie 1945 Prezidiumul Sovietului Suprem îl numea „preşedinte al Sovietului Comisarilor Norodnici ai RSSM"[9]. Coval a fost reales prim secretar la 9 februarie 1949, iar peste un an şi cinci luni, la 6 iulie 1950, la plenara a V-a a CC al PC(b)M a fost destituit şi exclus din Biroul CC, ca urmare a unei hotărâri luate la Moscova[10]. În locul lui Coval a fost impus ca secretar al CC, primul secretar al regiunii Dnepropetrovsk, Leonid Brejnev.

În studiul de mai jos ne vom referi la unele momente legate de plenara a V-a din 4-6 iulie 1950, la grupul de şefi de partid identificat şi criticat de Batov – mai sever în scrisorile secrete şi mai rezervat în articolele din „Sovetskaya Moldavia", la cei care, probabil, că au stat în spatele acestei campanii.

Indiciile unei posibile confruntări dintre clanuri

La 4-6 iulie 1950, în Chişinău s-a desfăşurat plenara a V-a a CC al PC(b)M, la care a fost criticată conducerea de partid din RSSM[11]. Aproape de sfârşitul deliberărilor, recunoscându-şi greşelile, N. G. Coval a dat asigurări că va întreprinde măsuri ca acestea să nu se mai repete. Reprezentanţii Moscovei[12] au intervenit şi l-au obligat să

[5] Valeriu Pasat, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953)*, Chişinău, Cartier, 2012, p. 438.
[6] AOSP, fond 51, inv. 1, d. 78, f. 1.
[7] *Ibidem*, d. 101.
[8] Aceasta a avut loc chiar în timpul campaniei colectărilor forţate de grâu de la populaţie, care a dus la foametea din 1946-1947.
[9] „Moldova Socialistă", 31 ianuarie 1947, nr. 21.
[10] Momentul este din nou neclar, deoarece Coval avea „meritul" desfăşurării colectivizării masive din vara-toamna anului 1949, ca rezultat al operaţiunii „Iug", din 6-9 iulie 1949, când au fost deportate familiile „chiaburilor".
[11] Textul original al stenogramei, cu corecturi introduse de mână de vorbitori, poate fi văzut la AOSP, fond 51, inv. 9, d. 95, 409 p.
[12] Membrul biroului organizatoric al CC al PC(b) din toată Uniunea, Şatalin, inspectorul CC al PC(b) din toată Uniunea, Brejnev, şi împuternicitul CC al PC(b) din toată Uniunea, M. Turkin. O prezenţă atipică pentru şedinţele CC al PC(b)M a fost comandantul circumscripţiei militare Odessa, Puhov.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îşi dea demisia, „aprobată" unanim de participanţii la plenară care nu au avut curajul să-şi apere şeful de partid (reales la 9 februarie 1949). În aceeaşi manieră, a fost propus L. Brejnev, care a fost aprobat şi el „unanim". Un avertisment serios a fost adresat preşedintelui Consiliului de Miniştri, G. Ia. Rudi[13].

Care au fost cauzele ce au dus la înlocuirea lui N. G. Coval?; este o întrebare care ar putea fi rezolvată după cercetări mai complexe. Şedinţa din 4-6 iulie a fost prefigurată de o scrisoare a lui M. Turkin, adresată lui G. M. Malenkov, în luna martie 1950, şi intitulată *Despre greşelile şi neajunsurile din activitatea biroului CC al PC(b)M şi a secretarului său N. G. Coval*[14]. Eşecul a fost sintetizat de Turkin astfel: „[…] autolinişştirea, lipsa iniţiativei necesare şi insistenţei trebuincioase în rezolvarea principalelor probleme de dezvoltare a agriculturii, culturii şi artei republicii". Critica ce urmează mai detaliat are un caracter tehnic, se înscrie în schemele criticii de partid şi nu conţine detalii ce ar putea fi apreciate cu reticenţele de rigoare ca „senzaţionale"[15]. Ceva mai multe, deşi iarăşi nesusţinute cu exemple concrete, se întrevedeau din următoarea concluzie: „[…] pe motivul păstrării cadrelor în republică, s-a format un stil vicios de atotiertare, de protecţionism, de muşamalizare a greşelilor, delictelor de la partid şi din serviciu, iar uneori chiar şi a crimelor (*sic!*)"[16].

Responsabil pentru toate acestea a fost considerat N. G. Coval, care a şi fost demis în 6 iulie 1950, fără a se lua măsuri contra unor alţi secretari, membri ai biroului, conducerii guvernului sau Sovietului Suprem. „De ce?", rămâne în acest caz o întrebare deschisă. Nu putea fi o singură persoană responsabilă atât pentru abaterile ideologice, cât şi pentru fărădelegile cu caracter penal, ce aveau loc la diferite niveluri ale ierarhiei de Partid. E posibil ca eliminarea lui Coval să fi fost un ecou întârziat al campaniei iniţiate în anul 1947 de redactorul-şef al cotidianului „Sovetskaya Moldavia", I. G. Batov. Totuşi, Batov a vizat alţi şefi din vârful ierarhiei şi, după cum vom vedea mai jos, doar presupunea faptul că N. G. Coval ar fi susţinut moral pe cei din „gruparea" ce a atacat-o.

Ce grupuri se profilează din notele lui Batov?

Principala notă informativă semnată de I. G. Batov este cea trimisă lui V. A. Ivanov, preşedintele Biroului pentru RSS Moldovenească al CC al PC(b) din toată Uniunea, la 25 aprilie 1948. Din aceasta rezultă existenţa unui grup mai mare, format la nivelul ierarhiei de Partid. O dovadă a existenţei acestui grup, în opinia lui Batov, era poziţia pe care au luat-o secretarii M. M. Radul (şeful Secţiei Propagandă şi Agitaţie) şi S. Ia. Afteniuk, în cazul istoricului Narţov şi a teatrului rus din Chişinău. Aceştia doi şi F. Brovko, Preşedintele Prezidiumului Sovietului Suprem, ar fi format o „companie", în jurul căreia ar fi fost grupate mai multe persoane.

Din expunerea lui Batov rezultă că din grup ar mai fi făcut parte următoarele persoane: Andrus, locţiitorul ministrului Educaţiei (care ar fi studiat împreună cu Radul şi Afteniuk la Tiraspol), N. D. Vizitei[17], secretarul comitetului raional de partid Lenin

[13] La 4-6 octombrie 1950, a avut loc încă o plenară la care Brejnev a explicat de ce lui Rudi i s-a acordat o a doua şansă (vezi AOSP, fond 51, inv. 9, d. 98, f. 242-244).

[14] *Ibidem*, d. 3, f. 93-110.

[15] Deşi cazul demiterii întregii conduceri de partid din raionul Briceni, pentru furturile masive de la fabrica de spirt din centrul raional, ar putea fi considerat unul ca atare.

[16] AOSP, fond 51, inv. 9, d. 3, f. 100. Sintagma folosită în limba rusă e „prestuplenie", referindu-se nu la infracţiuni în general, ci la omucideri sau alte delicte cu circumstanţe agravante.

[17] În 1945, acesta a fost preşedintele comitetului executiv orăşenesc Chişinău. Vezi „Sovetskaya Moldavia", 3 iunie 1945, nr. 107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(din Chişinău), A. I. Bober[18], secretarul comitetului raional de partid Stalin (din Chişinău), Proseniuk, subalternul lui Vizitei care activa în domeniul propagandei şi agitaţiei. Acesta din urmă ar fi fost unul din criticii („calomniatorii") redacţiei cotidianului „Sovetskaya Moldavia", dar şi al comuniştilor M. L. Malţev, P. A. Mezenţev, V. P. Volkov ş.a., la şedinţele de partid. Omul de legătură al lui Vizitei cu Afteniuk şi Radul ar fi fost Antoseak, cu care acesta ar fi lucrat anterior, în anii războiului, în Orientul Îndepărtat. Este posibil ca din această grupare să fi făcut parte şi preşedintele Uniunii Scriitorilor Sovietici de la Chişinău, poetul A. Lupan, deoarece Batov nota următorul fapt: „[…] o iritare deosebită tov. Radul şi Afteniuk le-au trezit articolele despre activitatea instituţiilor de cultură şi despre creaţia lui Lupan". La conferinţa orăşenească de Partid, care ar fi avut loc după publicarea acestor articole, primul secretar Coval i-ar fi susţinut moral pe Vizitei, Proseniuk şi Bober. În continuare însă, Batov nu aducea argumente care ar fi arătat existenţa unei legături neoficiale dintre toţi cei nominalizaţi şi N. G. Coval. Batov considera că, în respectivul context, au fost trecute cu vederea „crimele[19] (*sic!*) unor aşa oameni ca Andrus, Vizitei, Cerneavschi /Tiraspol/". Şi continua: „astfel încât interesele partidului şi statului sunt sacrificate în favoarea relaţiilor personale, prieteneşti".

O situaţie, la care Batov s-a referit într-o manieră aparte, era cea de la Institutul Pedagogic din Chişinău, unde sub diferite pretexte ar fi fost eliberaţi specialiştii-savanţi Grosul, Mohov, Pavlov, Andreev ş.a.[20]. Cauza ar fi fost în aceea că Baranovski, directorul Institutului Pedagogic, ar fi fost coleg cu Afteniuk şi Radul la Tiraspol până la 28 iunie 1940. Tot acolo, Batov îl aprecia pozitiv pe ministrul Educaţiei, Lazarev, care ar fi fost consecvent în eliberarea din funcţie istoricului Narţov, care era sprijinit de Radul şi Afteniuk.

Înainte de a încheia, Batov enumera din nou componenţa grupului „care nu făcea faţă pe frontul ideologic" – Radul, Afteniuk, Brovko şi anturajul acestora, Antoseak, Andrus, Hmelniţki şi Vizitei − şi „tendinţele" specifice acestei grupări:

1) Incapacitatea de a înţelege importanţa „bolşevică" a funcţiilor ce le deţineau şi susţinerea „voluntară sau involuntară" a naţionaliştilor locali; neputinţa de a pune în practică comandamentele ideologice în privinţa [tăiat: istoricilor, literaţilor,] teatrelor, compozitorilor;

2) Solidaritatea celor vizaţi − „e suficient să anini pe cineva din acest cerc… îndată tot «artelul», folosindu-şi funcţiile înalte deţinute, îi vine în ajutor, fiecare din prieteni începe să bată-n «duşmanul» identificat de pe poziţiile sale";

3) „Deconspirarea cuiva din «sfânta uniune» a pământenilor, este tratată ca ameninţare faţă de toţi şi de fiecare."[21] Pentru a-i induce probabil în eroare, pe cei care se aflau pe poziţii neutre, cei din „uniune" aveau următoarea tactică: „adevărul e prezentat ca minciună, iar minciuna şi clevetirea sunt prezentate ca adevăr". În acelaşi timp, „semnalele despre jefuirea şi batjocorirea populaţiei Chişinăului, despre cazurile de răfuială fascistă[22] cu ţăranii din raioanele de frontieră – Ungheni, Susleni

[18] Ar fi participat la petreceri împreună cu „gruparea" lui Vizitei.

[19] Vezi mai sus aceeaşi sintagmă folosită de Turkin în martie 1950.

[20] AOSP, fond 51, inv. 9, d. 22, f. 36. În locul acestora − „în calitate de lectori − sunt aleşi specialişti dubioşi dintre soţiile şi rudele lucrătorilor din conducerea republicii".

[21] *Ibidem,* f. 42.

[22] Considerăm că termenul în cazul dat nu are conotaţii ideologice şi este o metaforă care se referă la criminalitatea ce scăpase de sub control, nu doar la Chişinău, ci şi în mediul rural. Menţionarea în acest context a unor raioane de frontieră ridica responsabilitatea CC şi a Sovietului Suprem.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi altele − sunt ascunse pentru mult timp în seifurile Comitetului Central, Sovietului Suprem”[23].

Finalmente, Batov rezuma: „[…] în această notă vă comunic semnalele ce le-am primit şi trag concluziile mele personale în probleme ce mă îngrijorează, pentru că eu văd cum unii oameni care au devenit conducători de partid au activitate criminală antipartinică. Unele din aceste semnale posibil că au nevoie de verificare – eu nu am putut să chem comuniştii informaţi, să-i impun să scrie despre secretarii CC. Cu toate acestea, chiar despre semnale, nu puteam să nu vă informez”[24].

Campania lui Batov în presă

În anii 1947-1948, în spaţiul public al RSSM, au apărut mai multe articole care s-au înscris, cu rezervele de rigoare, în linia susţinută de Batov. Majoritatea lor au fost publicate de „Sovetskaya Moldavia”. Printre semnatari au fost oameni de cultură, cercetători şi universitari. Aceştia, luaţi fiecare în parte, nu reprezentau nume influente în viaţa de partid, fiind mai degrabă loiali regimului. E o ipoteză greu de demonstrat că aceştia ar fi constituit un grup care să reprezinte o parte din aşa-numita „intelectualitate de creaţie”. Totuşi ei s-au intersectat pe platforma oferită de Batov.

Printre primii care au publicat a fost istoricul N. Berezneakov, ce a criticat greşelile „burghezo-naţionaliste” în tratarea evenimentelor din 1917 în Basarabia[25]. El s-a referit doar la aspecte ideologice. În 2 martie 1948, scriitorul de limba rusă, C. Suşkov, a criticat lipsa unor piese noi la teatrul dramatic rus din Chişinău, dar şi cheltuieli excedentare în valoare de 70.000 de ruble în anul 1947[26]. La 5 martie, N. Levandski a atacat şi el „poziţiile greşite” pe care se aflau conducătorii Conservatorului de Stat din Chişinău. Pe lângă aspecte ideologice, inclusiv critica rămăşiţelor „capitaliste”, autorul a făcut şi câteva menţiuni importante: „foarte rar poate fi auzită interpretarea cântecelor moldoveneşti”, „a scăzut îndeosebi procentul cadrelor naţionale”, studenţii inclusiv din anul I lucrau în câte 2-3 locuri (de obicei noaptea în restaurante).

Într-un alt articol, dar care nu are autor, publicat la 14 martie 1948, publicul larg afla despre critica tendinţelor formaliste în creaţia compozitorilor. Însă printre rânduri apăreau şi referiri interesante privind plagiatul din cântecele populare basarabene, dar şi din cele româneşti. Cântecele erau copiate din volumele editate în România interbelică, şi, pentru onorarii, erau prezentate ca fiind originale de mai mulţi compozitori din Chişinău. Erau date ca exemple mai cunoscute „Cântă puiul cucului”, „Vezi, rândunelele se duc” şi plagierea compozitorului român Chiriac.

În textul din 19 martie 1948, semnat de V. Nicolaev, era înfierată capela „Doina”. Important este că în acest caz, ca şi în cel al lui Levandski, se făcea referire la „cadrele naţionale locale”, care nu erau atrase şi nici în curs de formare. Conducerea Filarmonicii era bănuită pentru că nu căuta talentele în popor. La 29 martie 1948, într-un articol fără autor (semnat de Batov?) erau criticate poeziile preşedintelui Uniunii Scriitorilor

[23] Situaţia infracţională ieşită de sub control fusese semnalată în mai multe note, adresate CC-ului, în anii 1945-1946. De exemplu, în ianuarie 1946: „Situaţia cu actele de huliganism, omuciderile, jafurile, în republică, e de aşa natură, încât locuitorii i-au scris o scrisoare colectivă lui Kalinin, semnată de 90 de persoane”. Vezi AOSP, fond 51, inv. 3, d. 120, f. 65v.

[24] Idem, inv. 9, d. 22, f. 43.

[25] „Sovetskaya Moldavia”, 14 februarie 1948, nr. 32.

[26] „Sovetskaya Moldavia”, 2 martie 1948. La acel moment, de exemplu, salariul preşedintelui Uniunii Scriitorilor era în jur de 1.200 de ruble pe lună, iar a unei contabile/stenografiste 300 de ruble pe lună, a unui şofer 270 (AOSP, fond 2955-P, inv. 1, d. 17, f. 10).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sovietici de la Chişinău, A. Lupan. I se găsiseră multe nereguli ideologice, cu toate că se remarcase prin duritatea cu care descrisese interbelicul românesc[27]. Un ultim articol din această serie a fost publicat la 6 aprilie 1948, P. Kovcegov şi N. Mohov scriind despre problemele de la catedra de literatură a Universităţii de Stat din Chişinău. Era criticat docentul Starenkov, care ar fi supus unei analize greşite lecţiile lectorului superior V. A. Rugină[28], despre „satira rusă în anii 1769-1774".

Profitând de paravanul criticării greşelilor „burghezo-naţionaliste" ale istoricilor, scriitorilor şi compozitorilor, articolele semnalau totuşi probleme care existau în mediile respective: una dintre acestea era reticenţa de a promova cadrele autohtone, alta fiind abordarea superficială a creaţiei muzicale, plagiatul.

În acest ciclu de articole nu a fost vizată conducerea de Partid. Însă, cel mai probabil, aceasta nu a luat în serios semnalele lui Batov; ba chiar, după cum rezultă din scrisoarea acestuia din 25 aprilie 1948 către Ivanov, redacţia ziarului fusese supusă criticilor în mai multe rânduri. Ceea ce l-a și determinat pe Batov să-i scrie lui Ivanov. Începea cu înşiruirea titlurilor de articole la care ne-am referit mai sus, dar trecea după aceea la condamnarea „grupării"/„sfintei uniuni" a lui Radul, Afteniuk şi Brovko. Rămâne necunoscută reacţia lui Ivanov, în cazul în care acesta a scris Biroului CC al PC(b) din toată Uniunea.

Interesele cui le-a reprezentat Batov?

Într-un volum de studii din 2007, istoricul moscovit A. Şubin se referea la situaţia în care privilegiile nomenclaturii ofereau funcţionarilor poziţia de atotputernicie asupra „oamenilor mici"[29]. Transpunând această constatare „revoltei" prin articole (chiar dacă prin recursul la critica „naţionalismului burghez") a celor care atacaseră în „Sovetskaya Moldavia", în februarie-aprilie 1948, ne întrebăm dacă această categorie de intelectuali, de altfel conformişti, nu se simţise lipsită de putere în faţa nomenclaturii funcţionăreşti?

Aceasta ar putea fi una din ipotezele ce ar putea fi dezvoltată pe viitor. Datorită faptului că republica era mică, e posibil că cei care constituiau grupul criticat de Batov să fi exercitat presiuni asupra tuturor celor care semnaseră în „Sovetskaya Moldavia", scriind articole mai evazive până la 25 septembrie 1948 şi mai puternice după această dată.

O altă posibilitate ar fi că Batov a fost folosit de un alt grup/clan, care îl susţinea în respectivul demers pentru a slăbi poziţiile grupului Radul – Afteniuk − Brovko[30]. În acest caz, rămân necunoscuţi posibilii comanditari. Este prea puţin probabil ca cei care au publicat articole (din care doi au rămas anonimi) pe platforma oferită de Batov să fi constituit un grup. Rămâne neclară poziţia distantă pe care a ocupat-o faţă de acest caz primul secretar N. G. Coval[31], pe parcursul întregii perioade în care Batov a încercat să semnaleze „nedreptăţile" ce se săvârşeau, inclusiv crime, deşi nu le explica mai pe larg[32].

[27] Lupan scrisese prima piesă „moldovenească", în care se făcea apologia colhozului. Vezi *Lumina*, în „Octombrie", 1948, nr. 2, p. 3-48.

[28] Peste un an, Rugină a fost acuzat de cosmopolitism şi exclus de la Universitate. Vezi AOSP, fond 2955-P, inv. 1, d. 66.

[29] A. Şubin, *10 mifov sovetskoi stranî*, Moskva, Iauza, Eksmo, 2007, p. 243.

[30] Deşi e prea puţin probabil ca acea critică a nepromovării cadrelor naţionale şi a plagiatelor compozitorilor ş.a. să fi deranjat prin ceva pe cei trei, dacă nu aveau protejaţi printre cei vizaţi.

[31] Batov nu a adus argumente ce ar fi susţinut ideea, asupra căreia nici nu a stăruit, că N. G. Coval i-ar fi sprijinit moral pe Radul – Afteniuk − Brovko.

[32] În nota din 25 aprilie 1948, există referiri la construirea de case din banii publici, pentru funcţionarii de partid, la însuşirea unor bunuri ale chişinăuienilor, la oferirea ilegală de titluri ştiinţifice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Explozia criminalităţii din republică era confirmată şi de rapoarte secrete anterioare, din perioada 1945-1946, dar şi în scrisoarea lui Turkin din martie 1950.

Pierderile grupului Radul – Afteniuk − Brovko

La 7 iulie 1948, a avut loc şedinţa Biroului pentru RSSM al CC al PC(b) din toată Uniunea, dedicată declaraţiei lui Batov, la care au participat: Zelenov, Batov, Coval, Zâkov[33], Rudi, Radul, V. E. Efremov şi Ivanov[34]. Din dosar lipseşte stenograma discuţiilor, fiind doar menţionat că s-a hotărât ca materialele verificării să fie transmise biroului CC al PC(b)M[35].

În cazul în care, prin concursul circumstanţelor, Batov a fost un „jucător" pe cont propriu, saltul pe care l-a făcut, prin deplasarea criticii din sfera ştiinţifică şi artistică spre un posibil grup format la vârful ierarhiei de Partid, a fost prea mare, atât pentru CC-ul de la Chişinău, cât şi pentru cel de la Moscova. Batov le-a oferit pretextul la 25 septembrie 1948, când a publicat textul semnat de Canna, Ciobanu[36] şi Egorov, în care erau atacaţi mai mulţi scriitori basarabeni pentru „naţionalism burghez". În articol însă era notată şi existenţa unui grup clientelar[37] de scriitori şi critici, care se formase la acel moment în jurul Uniunii Scriitorilor Sovietici de la Chişinău. Articolul a fost discutat la 4 octombrie 1948, la Moscova, Batov fiind ulterior demis din funcţia de redactor-şef[38]. În aceeaşi perioadă a fost eliberat din funcţie secretarul pentru cadre al CC, S. Afteniuk. V. Pasat consideră că motivul ar fi fost următorul: „[…] se pare că el n-a reuşit să se adapteze la această funcţie înaltă, deoarece nu avea suficientă experienţă de lucru în sfera nomenclaturii"[39]. La Congresul II, în ultima zi a deliberărilor (9 februarie 1949), când s-a ales noua componenţă a CC, Afteniuk nu mai figura printre aleşi. Colegul său Radul, deşi a fost păstrat atunci printre membrii CC, cu ocazia Congresului III, la 1 aprilie 1951, a fost eliminat şi el de pe listă[40]. Alături de Radul a fost eliminat şi Brovko, demis de Brejnev şi din funcţia de preşedinte al Prezidiumului Sovietului Suprem al RSSM în mai 1951.

---

[33] Zâkov se afla la Chişinău din noiembrie 1946, în calitate de al doilea secretar care, conform presei vremii, repurtase succese în „pregătirea cadrelor naţionale". Fapt care nu corespundea realităţii, deoarece, după cum arătase indirect şi Batov, cadrele naţionale erau marginalizate. Zâkov a dispărut şi el din peisajul partinic din RSSM în 1949. Pentru biografia lui, vezi „Moldova Socialistă", 1 februarie 1947, nr. 22.

[34] În presa de atunci, Ivanov şi Efremov apăreau ca „înfăţăşătorii CC al PC(b) din toată Uniunea".

[35] AOSP, fond 51, inv. 9, d. 22, f. 1.

[36] Canna şi Ciobanu sunt şi astăzi criticaţi în mediul cercetătorilor literaturii de la Chişinău pentru scrisoarea-„denunţ" în care i-au atacat pe scriitorii basarabeni pentru „naţionalismul burghez". Ea fusese redactată din punctul de vedere al lui Batov, fiind de fapt mai mult un pretext, pentru a critica anumite privilegii şi a legitima anumite frustrări. Un argument în favoarea faptului că Ciobanu şi Canna nu erau rău intenţionaţi este acela că, după consumarea cazului Batov, cei doi au fost asociaţi cu „patriarhalismul", „conservatorismul" şi „mărginirea naţională" (vezi „Moldova Socialistă", 30 noiembrie 1948, nr. 237). În cazul lui Canna, sintagma de „mărginire naţională" a fost introdusă în biografia sa din dosarele Uniunii Scriitorilor. În acelaşi timp, un alt motiv al articolului din 25 septembrie ar fi putut fi simpla concurenţă dintre scriitori.

[37] „În loc de a crea o atmosferă de lucru creatoare, în loc de a desfăşura critica bolşevică, A. Lupan şi L. Corneanu şi-au făcut în Uniunea Scriitorilor un cuib de familism, solidaritate de grup. Interesele statului au fost sacrificate în favoarea relaţiilor prieteneşti. În Uniune a fost creată o castă a «scriitorilor fruntaşi» (Bucov, Istru, Lupan, Corneanu), pe care e interzis să-i critici… Pe lângă conducerea Uniunii a apărut un grup de «critici» – convenabili (Portnoi, Balţan şi alţii), care fără nici o selecţie laudă şi înalţă tot ceea ce scriu «fruntaşii», scriitorii «conducători»". Vezi „Moldova Socialistă", 25 septembrie 1948, nr. 191.

[38] Cf. V. Pasat, *op. cit*., p. 179.

[39] *Ibidem*, p. 167.

[40] Pentru componenţa CC al PC(b)M după Congresul al III-lea, vezi „Moldova Socialistă", 3 aprilie 1951, nr. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Faptul că persoanele vizate de Batov, ca şefi ai unui grup/clan format în rândul nomenclaturii de partid, au fost eliberate din cele mai înalte funcţii deţinute în toamna 1949 − primăvara 1951, nu poate fi o coincidenţă. Cu toate astea, N. G. Coval, dar şi alţi actori ai acelor ani (secretari CC, membri ai biroului CC) nu au susţinut demersul lui Batov. O serie de studii dedicate nomenclaturii, pornind de la membrii „grupării" semnalate de Batov, din 1947 şi după 1948, până la demiterea lui Coval în iulie 1950, ar putea oferi un cadru general care ar explica mai multe momente încă neclare ale episodului lui I. G. Batov.

IN-DEPTH ANALYSIS OF A PARTY CLAN IN THE SOCIALIST SOVIET REPUBLIC OF MOLDAVIA IN 1948. THE BATOV CASE
(Summary)

Keywords: Moldavian SSR, Party's staff, "Sovetskaya Moldavia", secretaries, clans, protectionism.

In 1947-48 the chief of the republican newspaper "Sovetskaya Moldavia", I. G. Batov organized a platforma for criticizing "bourgeoise-nationalist" elements among the historians, writers, composers and in the theater agenda. In my opinion, this action was the cover of deeper critics of the "lacks and mistakes in "national policy" and of the unfair activity of several composers who copied from Romanian authors. As result, Batov and the newspaper were severely criticized, at Party's conference and in private. Batov made his second step on the 25th of April, 1948, when he wrote a note to the chief of the Biuro of CC of the C(B)P of All-Union for Moldavian SSR. In this letter, he attacked directly the group ("company", "saint union") to which belonged several Party's members, who protected the men criticized by "Sovetskaya Moldavia" before. Among the members of the group were two CC's secretaries, the chief of the Presidium of the Soviet Supreme of the Moldavian SSR and chiefs from Party's committee of Chisinau.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FELICIAN VELIMIROVICI[*]

„NU AM SPUS NICIODATĂ CĂ ROLLER NU ESTE ROLLER”[1]: ŞEDINŢA ISTORICILOR ROMÂNI DIN 17 NOIEMBRIE 1954

Considerații preambulare

„În trecut, la noi aveam lupta valorilor şi reuşeam în posturi cei mai capabili, mai bine pregătiți. Azi, în învățământ sunt o serie de elemente nepregătite, care se mențin numai pentru că sunt susținute de partid. Valorile s-au dat la fund, iar pleava plutește la suprafața apei”[2] – observa, la 20 octombrie 1954, istoricul Ştefan Pascu, conform unei note informative aflată în arhiva fostei Securități, semnată de unul dintre colegii săi din cadrul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj al Academiei Republicii Populare Române.

Deşi este destul de dificil de stabilit cu exactitate în ce măsură o astfel de remarcă poate fi autentică, totuşi, dincolo de valoarea ei simbolică de netăgăduit, constatarea istoricului clujean poate fi susţinută prin realizarea fie şi a unei sumare analize a stării de fapt în domeniul cercetării istorice la nivelul anului 1954. Situaţia era una dezastruoasă: de pildă, în 1951 şi 1952 cercetătorii Institutului de Istorie din Cluj nu au publicat *nici un studiu ştiinţific*[3], iar în 1953 şi 1954 confraţii lor ieşeni par să le fi urmat exemplul[4]. Acest fapt a fost oarecum recunoscut oficial în 1955, evident, în termenii limbii de lemn, cu ocazia întocmirii primului bilanţ oficial al realizărilor „pe tărâm istoriografic”[5], pregătit de academicianul Petre Constantinescu-Iaşi în vederea congresului internațional de profil, desfăşurat la Roma. Tocmai din această cauză, ştim acum, în toate poziţiile de putere – atât simbolică, cât mai ales administrativă – ale câmpului istoriografic românesc, în acelaşi an, vor fi plasaţi istorici reprezentativi pentru categoria „foştilor”[6], cei mai mulţi cu studii în Europa antebelică, şi care cu greu puteau ilustra idealul de istoric comunist. Sigur, ideea de „a construi comunismul cu mâini

---

[*] Muzeul Banatului Montan, Reşiţa.

[1] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 61/1954, f. 1; „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954, în şedinţa Secţiei Propagandă şi Agitaţie a Comitetului Central cu oamenii de ştiinţă din domeniul istoriei” (fragment din cuvântarea lui Mihail Roller), f. 47.

[2] ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. 195665, f. 25.

[3] Grigore Claudiu Moldovan, *Sovietization of Historiography during Cultural Stalinism. New Perspectives*, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LI, 2012, p. 185.

[4] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 61/1954, f. 1; „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954…”, f. 19-20.

[5] Petre Constantinescu-Iaşi, *Realizările istoriografiei române între anii 1945-1955*, Bucureşti, Societatea de Ştiinţe Istorice şi Filologice, 1955, 52 p.

[6] Bogdan Cristian Iacob, *Avatars of the Romanian Academy and the Historical Front: 1948 versus 1955*, în Vladimir Tismăneanu (ed.), *Stalinism Revisited*, Budapest/New York, Central European University Press, 2009, p. 255.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LI, 2014, Supliment, p. 229–247

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

necomuniste”[7] fusese enunţată şi aplicată de către însuşi Lenin, însă, de fapt, propulsarea „foştilor” istorici în 1955, în detrimentul lui Mihail Roller şi al apropiaţilor săi, semnifică eşecul „revoluţiei culturale” şi al „stalinizării”[8], desfăşurate între 1948 şi 1953 după modelul istoriografiei sovietice – „şi în acest domeniu [considerată a fi] cea mai înaintată din lume”[9] –, şi al operelor istoricilor sovietici, a căror „originalitate a creaţiilor” era proclamată în mod ignar a fi comparabilă doar „cu marile opere din Renaştere”[10]. Aşa cum voi încerca să argumentez, momentul 1955 reprezintă doar vârful icebergului.

În fapt, între moartea lui Stalin, survenită în primăvara anului 1953, şi reajustările derulate în anul 1955, la nivelul eşaloanelor superioare ale instituţiilor care administrau cercetarea ştiinţifică în domeniul istoriei, au loc o serie de schimbări, nu doar în sensul unei „turnuri naţionale” a scrisului istoric românesc, dar mai ales din perspectiva faptului că „frontul istoriografic” se restructurează pentru a deveni, în cele din urmă, unul policentric. De altfel, Mihail Roller, „micul Stalin”[11] al istoriografiei postbelice, care gestionase nu doar întreaga activitate de cercetare istorică – nu întâmplător, în epocă i se spunea „controller”[12] –, dar şi impusese discursul canonic în istoriografie[13], devenea, treptat, un obstacol ce trebuia să fie înlăturat.

Începutul sfârşitului său este reprezentat de o dezbatere aparent de rutină, la care au luat parte „oamenii de ştiinţă din domeniul istoriei”[14]. A fost organizată de Comitetul Central al Partidul Muncitoresc Român la Secţia sa de Propagandă şi Agitaţie, fiind moderată iniţial de Leonte Răutu, în după-amiaza zilei de 17 noiembrie 1954. Ideea de a invita un număr de reprezentanţi ai istoricilor ca să îşi comunice problemele, în scopul eventualei lor soluţionări, nu putea fi concretizată decât într-o perioadă consecutivă morţii lui Stalin; de altminteri, aşa cum a remarcat Alexandru Vianu, unul dintre istoricii care au participat la respectiva şedinţă, aceasta fusese prima întâlnire de anvergură organizată de CC al PMR pentru istorici. Desigur, în 16 şi 17 ianuarie 1953 avusese loc „Consfătuirea istoricilor din RPR”, a cărei stenogramă prescurtată a fost publicată[15] fără întârziere, dar, aşa cum voi arăta, scopul ascuns al întâlnirii organizate în toamna anului 1954 a fost unul cu totul diferit. Înainte de a analiza fondul discuţiilor purtate, consider că o comparaţie cu situaţia colegilor sovietici, aproximativ în aceiaşi ani, nu este inutilă.

---

[7] George M. Enteen, *Marxists versus Non-Marxists: Soviet Historiography in the 1920s*, în „Slavic Review”, vol. 35, nr. 1, mar. 1976, p. 91-92.

[8] Liviu Pleşa, *Mihail Roller şi „stalinizarea” istoriografiei româneşti*, în „Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, 10/I, 2006, p. 165-177.

[9] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 50/1951, f. 2; „Tov. Gh. Gheorghiu-Dej, îndrumător pentru ştiinţa istorică din RPR, comunicare ţinută la Institutul de Istorie şi Filosofie al Academiei RPR în ziua de 14 noiembrie 1951, de către acad. P. Constantinescu-Iaşi”.

[10] Rodica Ciocan, *„Orientări în istoriografia sovietică*, în „Analele Româno-Sovietice”, anul I, nr. 4, martie-aprilie 1947.

[11] Vezi Florin Constantiniu, *O fază sumbră a istoriografiei româneşti. Perioada rolleristă*, în *MI*, nr. 8, 2002.

[12] Vladimir Tismăneanu, *Lumea secretă a nomenclaturii. Amintiri, dezvăluiri, portrete*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2012, p. 219.

[13] Vezi, spre exemplu, articolul său programatic din 1948, *Pe drumul revoluţiei noastre culturale*, în „Lupta de clasă”, seria a V-a, nr. 2, octombrie-decembrie 1948, p. 97-110.

[14] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 61/1954, f. 1; „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954…”.

[15] *Consfătuirea istoricilor din RPR (16-17 ianuarie 1953)*, în „Studii. Revistă de istorie şi filozofie”, anul 6, nr. 1, ianuarie-martie 1953, p. 17-91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Începuturile destalinizării în ştiinţa istorică sovietică

În URSS, începutul „dezgheţului" poate fi considerat aniversarea primei jumătăţi de secol de la fondarea Partidului Bolşevic, sărbătorită în 1953, moment în care, pe agenda conducătorilor PCUS, s-au aflat două probleme cu totul noi: condamnarea „cultului personalităţii" şi promovarea principiului „conducerii colective". Revistele sovietice „Novîi mir" (Lumea nouă) şi „Voprosî istorii" (Probleme de istorie), prima de literatură şi a doua de istorie, înregistrau ca un seismograf fluctuaţiile ce se manifestau la vârful puterii politice. În decembrie 1953, prima a publicat un articol anonim care cerea „sinceritate" în literatura sovietică, în locul obsesiv-proclamatului realism socialist, iar cea de-a doua avea deja, din luna mai, o nouă echipă de conducere, coordonată de Anna Pankratova şi Eduard Burdjalov, supervizată de directorul Institutului de istorie al Academiei de Ştiinţe din Moscova, Arkadi Sidorov. Bineînţeles, cei trei jucaseră un rol însemnat în excesele, falsificările, obnubilările şi distorsionările istoriografice staliniste (mai cu seamă Sidorov[16] între 1948 şi 1952), însă tocmai acesta este paradoxul: în Uniunea Sovietică, istoricii-activişti plasaţi la vârfurile ierarhiei de prestigiu profesional au fost primii care şi-au asumat deliberat un proiect de „renovare" istoriografică, fiind sprijiniţi, se subînţelege, de confraţii lor. Avangarda stalinizării istoriografiei a fost astfel prima care s-a reconvertit în era poststalinistă[17]. Mai mult, ea a subminat (temporar şi limitat, se înţelege) principiul fundamental al dogmei leniniste *partiinost*, adică axioma conform căreia adevărul este partinic sau partidul monopolizează adevărul (inclusiv în domeniul istoriei).

Întrucât anumite editoriale sau articole de fond din „Voprosî istorii" erau uneori traduse şi publicate[18] în paginile revistei româneşti „Studii. Revistă de istorie şi filozofie" ca *exemplum*, consider că nu este lipsit de interes să analizăm, în linii foarte generale, ce s-a întâmplat în Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe a URSS şi în revista publicată sub egida acestuia, spre mijlocul deceniului şase al secolului trecut. Toate discuţiile şi intervenţiile din paginile acestei reviste au constituit subiecte ale unei libertăţi sancţionate, limitate şi supervizate de autoritatea politică, revista fiind într-un fel „vocea" acestei autorităţi (Pankratova era, printre altele, şi membră a Comitetului Central al PCUS). Discuţiile nu au atentat la „ortodoxia" ideologică marxist-leninistă ori la puritatea doctrinară a materialismului istoric, pe care nu au pus-o niciodată la îndoială. Fondul doctrinar era inatacabil de altminteri, fapt afirmat cu claritate într-un editorial datat mai 1955: „revista va dezaproba orice intervenţie care se abate de la spiritul marxist-leninist"[19].

Începând cu acelaşi an însă, Secţia de Ştiinţă şi Cultură a CC al PCUS a început să cheme sistematic la ordine revista şi institutul, sancţionând „derapajele", „erorile" şi presupusul spirit revizionist care se manifesta acolo, poate şi datorită relaţiilor politice ale Annei Pankratova. Raportul „secret" citit de prim-secretarul CC al PCUS, Nikita S. Hruşciov în seara zilei de 25 februarie 1956, în cadrul celui de-al XX-lea Congres al

[16] Roger D. Markwick, *Rewriting History in Soviet Russia. The Politics of Revisionist Historiography, 1956-1974*, New York, Palgrave, 2001, p. 75.

[17] Idem, *Thaws and Freezes in Soviet Historiography 1953-1964*, în Polly Jones (ed.), *The Dilemmas of De-Stalinization. Negotiating Cultural and Social Change in the Khrushchev Era*, London & New York, Routledge, 2006, p. 175.

[18] De exemplu, A. Pankratova, *Problemele arzătoare ale ştiinţei istorice sovietice*, în „Studii. Revistă de istorie şi filozofie", anul 6, nr. 2, aprilie-iunie 1953, p. 135-153; *Studiul istoriei ştiinţei istoriei (articol de fond din „Voprosî istorii" nr. 1, 1956)*, în *SRdI*, anul 9, nr. 2-3, 1956, p. 7-19.

[19] Roger D. Markwick, *Thaws and Freezes in Soviet Historiography*…, p. 177.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Partidului, nu a făcut decât să catalizeze discuţiile referitoare la „cultul personalităţii” în cultura politică sovietică[20]. Pentru prima dată în istoria URSS, în primăvara anului 1956, Institutul de Istorie şi editorii principalei reviste de istorie sovietică au putut organiza întâlniri şi şedinţe deschise cu cercetătorii şi cu cititorii. O asemenea întâlnire, din ianuarie 1956, a reunit peste 600 de istorici sovietici şi străini, ocazie cu care Pankratova şi Burdjalov au adus în discuţie câteva dintre cele mai serioase neajunsuri ale cercetării istorice sovietice. Pankratova a dezaprobat dogmatismul ideologic, simplificarea, schematizarea şi vulgarizarea interpretărilor marxiste ale trecutului, în timp ce colegul său a mers mai departe, atacându-i deschis pe colegii lui stalinişti şi cerând revizuirea unor capitole deosebit de problematice din istoria URSS: imperialismul rusesc, industrializarea, colectivizarea agriculturii sau primii ani ai aşa-numitului „Mare Război pentru apărarea Patriei”.

Reacţia CC al PCUS nu a întârziat: Secţia de Supervizare a Domeniului – rebotezată Departamentul de Ştiinţă şi Educaţie Superioară – a acuzat din nou revista în rapoartele sale de „revizionism” şi „abateri doctrinare”[21]; însă bunele relaţii ale Pankratovei cu nomenklaturişti de frunte ca Dmitri Şepilov ori N. S. Hruşciov îi ofereau protecţia necesară. În consecinţă, primul număr al „Voprosî istorii”, care a urmat celui de-al XX-lea congres al PCUS, a cuprins un editorial semnat de Burdjalov, care analiza cauzele degradării cercetării istorice din URSS şi totodată proclama hotărârea fermă a redacţiei revistei de a remedia situaţia, prin reinterpretarea celor mai distorsionate capitole din istoria sovietică. Articolul său referitor la rolul lui Stalin în evenimentele din martie-aprilie 1917 – relativ onest, dar care se apropia mult de tezele „troţkiste” – trebuia să constituie un exemplu de cercetare. În cadrul întâlnirilor cu istoricii din iunie 1956, Anna Pankratova a criticat şi mai explicit dogmele staliniste[22], în timp ce Burdjalov repudia public *Cursul scurt* al lui Stalin, declarându-l „o negare a marxismului, care a discreditat fundamentele ştiinţei istorice”[23].

„Procesul” lui Mihail Roller

Aproape nimic din toate acestea nu aveau ecou în România „democrat-populară”: dacă ultimul număr din 1953 al „Voprosî istorii” ataca deschis „cultul personalităţii”, primele numere ale revistei „Studii” din acelaşi an erau inundate de o pletoră de panegirice dedicate „celui mai mare geniu al omenirii”[24], în timp ce următoarele, publicate după moartea acestuia, evitau cu precauţie să facă orice fel de referire la Stalin. Nici *Cursul scurt* de istorie al PC(b)US nu a fost repudiat oficial după 1953 – cel puţin nu în maniera vehementă în care a făcut-o Burdjalov, este adevărat, abia la jumătatea anilor ’50 –, nici formele de dialog *sui-generis* (întruniri publice de mare anvergură) cu producătorii şi consumatorii de cunoaştere istorică iniţiate de către „Voprosî istorii” ori de Institutul de Istorie moscovit nu au fost „importate” în România; nici măcar după 1956, când la conducerea Institutului de Istorie al Academiei RPR este numit un „cadru vechi” ca Andrei Oţetea. Probabil tocmai din cauză că acest istoric, la fel ca mulţi alţi colegi ai săi, era vulnerabil şi, la rigoare, putea fi oricând înlocuit. În tot

[20] Nancy Whittier Heer, *Politics and History in the Soviet Union*, Cambridge, Cambridge University Press, 1971, p. 61.
[21] *Ibidem*.
[22] Eduard N. Burdzhalov, *Russia's Second Revolution: the February 1917 Uprising in Petrograd*, Bloomington, Indiana University Press, 1987, p. xii.
[23] *Ibidem*, p. 178.
[24] „Studii. Revistă de istorie şi filozofie”, anul 6, nr. 1, 1953, p. V-XXIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cazul, istoria a continuat să rămână un „subsistem politic”[25], apropiată nu doar de centrele, cât mai ales de ritualurile de putere, producând, la fel ca în epoca clasică, „atât o justificare a puterii cât şi o întărire a acestei puteri”[26]. „Breasla” istoriografică a produs un discurs istoric care nu se putea plasa altundeva decât în proximitatea discursului puterii politice[27]. Nu întâmplător, şi cu siguranţă nu demagogic, Anna Pankratova sublinia, în acest sens, că „ştiinţa istorică sovietică este unul din sectoarele importante ale frontului ideologic al luptei pentru construirea comunismului”[28].

Cele două situaţii totuşi se deosebesc dintr-un punct de vedere fundamental: dacă destalinizarea în URSS a fost promovată de istorici stalinişti (în condiţiile în care istorici de alt tip nici nu prea existau), în România aceştia şi-au demonstrat incapacitatea funciară de a reforma o disciplină pe care ei înşişi o falimentaseră, fapt ce a determinat factorii de decizie să procedeze la înlocuirea lor. Aşa cum am arătat, din 1955 principalele poziţii de putere erau ocupate deja de istorici „foşti”, cei împotriva cărora Roller luptase din răsputeri până în acel moment. De altminteri, este greu de imaginat un Mihail Roller, un Aurel Roman, un Solomon Ştirbu ori un Traian Udrea luând parte la procesul de destalinizare al ştiinţei istorice româneşti. Schimbarea s-a produs în ritmuri şi pe căi diferite în ambele ţări, însă aproximativ în cadrul aceluiaşi orizont temporal.

Aşa cum indică documentele din arhiva CC al PMR, semnele pierderii autorităţii lui Mihail Roller se arată deja şi se manifestă cu putere în anul 1954, iar în 1955 ele ies la suprafaţă cu totul[29]. Atitudinea anti-Roller manifestată atunci de istoricii români, atât „roşii” cât şi „burghezi”, nu trebuie interpretată în termenii unor conflicte personale ori a unei „lupte” între istoricii stalinişti şi cei care ar fi format o presupusă „partidă naţională”, în care se autoplasa David Prodan. Mai curând, ea semnifică disponibilitatea sau interesul istoricilor de a-i prelua parte din prerogative şi de a-şi extinde astfel controlul asupra bazelor instituţionale ale cercetării istorice – ceea ce s-a întâmplat întocmai după 1955-1956, când Roller a fost „degradat” din funcţia de vicepreşedinte al Academiei RPR, devenind doar director adjunct al Institutului de Istorie a Partidului[30]; adică adjunctul lui Constantin Pârvulescu, el însuşi aflat pe o pantă descendentă, şi în plus criticat de către colegi ori de câte ori aveau ocazia[31].

Cea din urmă „execuţie” a lui Roller a avut loc în vara anului 1958, cu câteva zile înainte de sinuciderea sa. La plenara Comitetului Central din 9-13 iunie, Roller a fost criticat public de Leonte Răutu pentru că permisese luări de cuvânt în cadrul Institutului de Istorie a Partidului împotriva lui Gheorghiu-Dej. Pe de altă parte, tot în luna iunie a anului 1958, aproape simultan cu plenara CC în cadrul căreia fusese criticat, Andrei Oţetea, directorul Institutului de Istorie din Bucureşti, îl atacase public pe M. Roller în cadrul unei sesiuni a comisiei mixte româno-sovietice desfăşurată în sala

[25] Roger D. Markwick, *Rewriting History in Soviet Russia…*, p. 36.

[26] Michel Foucault, *Il faut défendre la société. Cours au Collège de France (1975-1976)*, Paris, Gallimard/Seuil, 1997, p. 69.

[27] Roger D. Markwick, *Rewriting History in Soviet Russia…*, p. 35.

[28] A. Pankratova, *op. cit*., p. 136.

[29] Vezi memoriul anti-rollerist înaintat şefului Subsecţiei de Ştiinţă şi Cultură din cadrul CC al PMR de către istoricii A. Oţetea, B. Cîmpina şi C. Daicoviciu în Pavel Ţugui, *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*, Bucureşti, Editura Ion Cristoiu, 1999, p. 43-54.

[30] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 42/1955, f. 1; „Referat în legătură cu despărţirea Secţiei de Propagandă şi Agitaţie”.

[31] Vezi, spre exemplu, „Notă cu privire la unele greutăţi pe care le-a întâmpinat Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR în munca sa, din cauza unor metode nejuste de muncă practicate de către Secţia Agitaţie şi Propagandă”, semnată de Florenţa Rusu la 31 decembrie 1955; ANIC, fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 29/1955, f. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de conferinţe a institutului. Oţetea evidenţia o eroare de metodă al cărui susţinător fusese Roller: publicarea doar în traducere a *Documentelor privind istoria României*, poate cel mai mare proiect rollerian, procedeu criticat, de altminteri, şi de istoricul maghiar Toth Zoltán în 1955, la Roma[32]. Această nefericită idee a fost „argumentată" de un Roller care, odată puternic fiind, hotărâse că „muncitorii nu citesc originalele slave, latine sau greceşti ale surselor medievale"[33]. În tot cazul, nici după aceea istoricii nu au făcut altfel, ei continuând să publice documentele doar în limba română, până spre sfârşitul deceniului. Câteva zile mai târziu, la 21 iunie 1958, fostul *controller* al ştiinţei istorice româneşti este găsit mort în locuinţa sa.

Semnele căderii lui Roller în dizgraţie apăruseră încă din toamna anului 1954, înainte de retrogradarea din funcţii, în cadrul şedinţei istoricilor convocată de CC al PMR la data de 17 noiembrie. La întrunire participaseră aproape toţi istoricii români care acumulaseră capital simbolic sau politic „în anii puterii populare", dar şi câţiva tineri zeloşi, mai radicali pe alocuri decât Roller însuşi, întorşi de la studii din URSS şi proaspăt numiţi în posturi. Ei formau nucleul ipoteticului „front istoriografic" românesc în prima jumătate a anilor '50. În ordinea în care au luat cuvântul, ei sunt următorii:

1) Victor Cheresteşiu, 59 de ani, doctor în istorie la Viena (1917); directorul Institutului de Istorie şi Filosofie al Academiei RPR din Bucureşti;

2) Ladislau Banyai, 47 de ani, studii universitare la Grenoble, Paris şi Budapesta; profesor universitar, rectorul Universităţii „Bolyai" din Cluj;

3) Florenţa Rusu, decanul Facultăţii de Istorie a Universităţii Bucureşti;

4) Gheorghe Haupt, 26 de ani, şef al sectorului de istorie modernă şi contemporană în cadrul Institutului de Istorie şi Filosofie al Academiei RPR din Bucureşti (1953-1958); studii universitare la Leningrad, candidat în ştiinţe;

5) Alexandru Vianu, 38 de ani, studii universitare la Moscova, candidat în ştiinţe (1954) la Universitatea „Lomonosov" din capitala sovietică;

6) Vasile Maciu, 50 de ani, studii universitare la Bucureşti; directorul Arhivelor Statului; conferenţiar universitar la Facultatea de Istorie a Universităţii Bucureşti; şef al sectorului de istorie modernă al Institutului de Istorie şi Filosofie al Academiei RPR (1949-1953);

7) Solomon Ştirbu, profesor de istorie modernă universală şi şef de catedră la Şcoala Superioară de Ştiinţe Sociale „A. A. Jdanov" din Bucureşti, fost profesor de istorie contemporană a României la Universitatea „C. I. Parhon" între 1949 şi 1952;

8) Barbu Cîmpina, 31 de ani, conferenţiar universitar; şef al sectorului de istorie medievală al Institutului de Istorie şi Filosofie al Academiei RPR (1952-1955);

9) Constantin Daicoviciu, 56 de ani, profesor universitar; doctor în istorie la Cluj în 1928 şi apoi docent din 1932; director al Institutului de Istorie şi Arheologie al Academiei RPR din Cluj (din 1949) şi al Muzeului de Istorie din Cluj (din 1945 până la moartea sa în 1973);

10) Victor Raţă, 33 de ani, profesor (şi ulterior şef de catedră) la Şcoala Superioară de Partid „Ştefan Gheorghiu"; doctor în istorie din 1962;

11) „Tov. Stoienescu", cel mai probabil o formă greşit dactilografiată a numelui lui Eugen Stănescu; 32 de ani, studii la Universitatea din Bucureşti (1944-1948); conferenţiar universitar la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti (din 1949);

[32] David Prodan, *op. cit*., p. 57.

[33] Şerban Papacostea, *Andrei Oţetea, director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga"*, în *RI*, tom V, nr. 7-8, 1994, p. 630.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

12) Aurel Roman, director adjunct al Institutului de Istorie şi Filosofie al Academiei RPR din Bucureşti, colaborator al lui Roller;

13) Letiţia Lăzărescu, profesor universitar de istorie contemporană în cadrul Universităţii Bucureşti (din 1949); cercetător la Institutul de Istorie şi Filosofie al Academiei RPR;

14) Mihail Roller, 46 de ani, studii universitare la Moscova; vicepreşedinte al Academiei RPR;

15) Petre Constantinescu-Iaşi, 62 de ani, doctor în istorie la Iaşi (1924), profesor universitar, directorul Institutului de Istorie şi Filosofie al Academiei RPR din Bucureşti, între anii 1948 şi 1952, înainte de Cheresteşiu;

16) Vladimir Zaharescu, 21 de ani, studii universitare la Moscova, cercetător la Institutul de Istorie a PMR.

Şedinţa este deschisă de Leonte Răutu, ideologul-şef al partidului şi şeful Secţiei de Propagandă şi Agitaţie din structura CC al PMR. Este, de altfel, şi singura sa intervenţie substanţială în această discuţie, însă în cuprinsul ei Răutu are grijă să sublinieze nu doar motivele şi scopul organizării întâlnirii, ci şi felul cum se aşteaptă ca ea să decurgă:

> […] noi dorim ca această şedinţă să ne ajute să vedem lipsurile care există în organizarea muncii în acest domeniu, metodele pe care le folosim, să vedem dacă există un spirit colectiv în această activitate. Şedinţa a fost determinată de faptul că unii tovarăşi au ridicat unele probleme în legătură cu lipsurile existente în domeniul acesta, cu unele stări care constituie o piedică în dezvoltarea cercetărilor istoriei. Conducerea partidului a dat sarcina să convocăm un grup de istorici pentru a rezolva aceste probleme şi pentru a ajuta conducerea partidului să tragă anumite concluzii în vederea îmbunătăţirii acestei situaţii. Pentru ca să avem un punct de plecare, vom da cuvântul tovarăşului Cheresteşiu, directorul Institutului de Istorie din Bucureşti, care va prezenta un referat. După aceea, vom ruga pe ceilalţi tovarăşi să ia cuvântul şi să-şi spună părerea, să facă observaţii într-un spirit critic – cum se obişnuieşte la noi – într-un spirit partinic, principial, în aşa fel ca cu toţii să folosim de pe urma acestor dezbateri. Bine-nţeles, că aceasta având un caracter intern, oferă tuturor posibilitatea să-şi spună fiecare părerea, fără vreo reţinere că i-ar cauza. Vom vedea pe urmă sub ce formă şi în ce fel cele discutate pot şi trebuesc aduse la cunoştinţă celorlalţi tovarăşi. Consider deocamdată o discuţie internă, destinată numai celor veniţi aici[34].

Victor Cheresteşiu ia apoi cuvântul şi prezintă un referat redactat în nume propriu, care din păcate nu se păstrează în arhiva CC al PCR. Urmărind însă intervenţiile ulterioare pe care le provoacă, se poate observa că autorul a pus în evidenţă nu doar multiplele „lipsuri" ale „frontului istoric", dar mai ales câteva neajunsuri personale ale lui Mihail Roller. De notat că expunerea lui Cheresteşiu nu a fost realizată din proprie iniţiativă, ci la cererea Secţiei de Propagandă şi Agitaţie a CC al PMR, în condiţiile în care relaţiile extrem de proaste dintre Cheresteşiu şi Roller erau deja, pentru comunitatea istoricilor, de notorietate.

După o serie de întrebări formulate de participanţi şi răspunsuri oferite de Cheresteşiu, discuţia se centrează pe două probleme, ambele de natură să-l „demoleze" pe Roller: în primul rând, că acesta intervenea în mod abuziv în conţinutul articolelor şi studiilor trimise spre publicare fără înştiinţarea autorilor – Cheresteşiu remarcând chiar că „tovarăşul Roller intervine după placul lui în orice chestiune"[35]; în al doilea rând, cu

[34] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 61/1954, f. 1; „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954…", f. 1.

[35] *Ibidem*, f. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acceptul lui Roller, premiile pentru publicarea colecţiei de documente referitoare la războiul din 1877-1878 – socotită a fi o importantă realizare a ştiinţei istorice româneşti la acel moment – fuseseră atribuite în mod fraudulos nu celor care munciseră la editarea lor, ci unor „tovarăşi" care „au fost ca şi nişte profitori". Prima chestiune rămâne suspendată, însă pentru a doua răspunsul nu vine de la Roller, ci de la Leonte Răutu, care, aparent, pare să-l apere pe Roller; în fapt, Răutu aduce o serie de lămuriri asupra felului cum fuseseră date premiile şi decoraţiile, apărându-se atât pe sine, cât şi Secţia pe care o conducea:

> Înainte de a trece la discuţii, eu totuşi aş vrea să lămurim un lucru. Din însărcinarea partidului, tovarăşul Cheresteşiu, eu ţi-am dat un telefon cu câteva zile înainte de definitivarea Premiului de Stat şi ţi-am pus întrebarea dacă cunoşti propunerile pentru Premiul de Stat la istorie şi mi-ai spus că n-ai nici-o obiecţie. De ce n-ai ridicat această obiecţie atunci şi nu acum? Asta s-a întâmplat acum vreo 10 zile, pentru că atunci puteam să examinăm aceste obiecţii şi intenţia a fost tocmai ca să vedem dacă dumneata nu ai ceva obiecţii.
> *Răspuns*: Această întrebare mi s-a pus după şedinţa comisiei.
> *Tovarăşul Răutu*: Dumneata ai crezut că după şedinţa comisiei nu se mai poate face nimic. Comisia de specialitate înaintează propunerile comitetului, iar comitetul înaintează propunerile Consiliului de Miniştri, care acordă premiile. Sigur că după acordarea premiului nu se mai poate face nimic. Şi încă în întrebare: dumneata mai ai luat decoraţii.
> *Răspuns*: Da. Am luat două medalii. Medalia de cinci ani şi de sub jugul fascist.
> *Tov. Răutu*: Am pus această întrebare, pentru că hotărârea a fost ca medaliile şi decoraţiile să se dea acelora care nu au mai fost decoraţi[36].

De remarcat că Petre Constantinescu-Iaşi, deşi se afla în relaţii tensionate cu Roller – aşadar ar fi avut o ocazie potrivită –, nu a luat totuşi cuvântul împotriva acestuia şi a preferat expectativa. Îl va critica însă – este drept, în termeni foarte moderaţi – rectorul Universităţii „Bolyai" din Cluj, Ladislau Banyai, acesta preferând să se concentreze asupra altor aspecte, mai punctuale şi a căror rezolvare o considera urgentă. Expunerea sa, destul de dezlânată şi incoerentă de altfel, nu este lipsită, pe alocuri, de accente demagogice. De pildă, Banyai deplânge inexistenţa unui manual de istoria patriei destinat „muncitorilor", ceea ce aminteşte de retorica lui Roller însuşi, care motivase la un moment dat inutilitatea publicării documentelor medievale în slavonă ori chirilică, declarând că „muncitorii nu citesc originalele"[37].

După ce începe prin a-şi declara mulţumirea faţă de ideea organizării şedinţei – „e foarte arzător, ca în loc de şoapte, bisericuţi ş.a.m.d. să discutăm sincer, deschis împreună şi cu conştiinţa răspunderii noastre în ce priveşte dezvoltarea istoriografiei marxist-leniniste în ţara noastră"[38] –, Banyai grupează „deficienţele noastre pe tărâmul istoriei" pe câteva categorii distincte, punând în evidenţă o serie de „lipsuri", cum ar fi: comunicarea deficitară între instituţii (Institutul de Istorie al Academiei – Institutul de Istorie a Partidului – Ministerul Învăţământului), relaţiile ştiinţifice cvasi-inexistente cu celelalte „democraţii populare", lipsa unei reviste proprii a Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj (în fapt, „Studii. Revistă de istorie" şi „Studii şi cercetări de istorie veche"[39] fuseseră

[36] *Ibidem.*

[37] Interviu cu istoricul Şerban Papacostea, membru corespondent al Academiei Române, realizat de autor în Bucureşti la data de 3 iunie 2010.

[38] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 61/1954, f. 1; „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954…", f. 5.

[39] V. Cheresteşiu, Eugen Stănescu şi I. Ionaşcu, *Despre dezvoltarea ştiinţei istorice din Republica Populară Română în deceniul 1944 – 1954*, în „Studii. Revistă de istorie şi filozofie", anul 6, iulie-septembrie 1954, p. 162.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

singurele reviste ştiinţifice de profil din ţară până în anul 1955) ori lipsa unei tematici generale a istoriei RPR pentru învăţământul superior. În final, Banyai concluzionează abrupt că

> Lipseşte încrederea celor mulţi în tovarăşul Roller. Este încurajat tolerismul[40] [rolerismul?], servilismul, căutarea liniştei personale. […] Dacă nu s-ar fi ivit acum aceste probleme pe care le-am dezbătut şi le dezbatem aici, sigur că nu s-ar fi ţinut această şedinţă. Dar acestea să le dezbatem bine şi să ne îndreptăm munca. Toţi avem vina noastră. Şi a noastră şi a tovarăşului Roller[41].

Expunerea Florenţei Rusu este relativ ambivalentă în ceea ce-l priveşte pe Roller; însă, deşi evidenţiază şi ea nenumărate şi grave „lipsuri" ale istoricilor şi cercetării istorice – printre care o frică generală care pare să apese asupra „frontului istoric" –, are totuşi tendinţa de a-l apăra pe Roller atunci când are ocazia:

> Problema ridicată de tov. Cheresteşiu, aceea că principală cauză a situaţiei grele în domeniul cercetărilor istorice este felul de a munci tov. Roller, este puţin cam neclară.
> Tovarăşi, eu am lucrat multă vreme cu tov. Roller şi înainte de a lucra în domeniul istoric. Părerea mea este că într-adevăr i se poate reproşa tov. Roller foarte multe lucruri în ceea ce priveşte modul de muncă cu oamenii, faptul că atunci când îşi formează tov. Roller o părere despre oameni, uneori cu experienţă, este foarte greu ca această părere să mai fie schimbată ş.a.m.d. (dă exemplu cazul tov. Gheorghiu). Acesta este un defect foarte serios în munca tov. Roller care poate să ducă, într-adevăr, la părerea că tov. Roller nu lucrează cu cadrele ş.a.m.d. Cred, totuşi, că dacă ne gândim la faptul cum am ajuns istorici, cel puţin cei din 1947 încoace, am putea să vedem şi marea contribuţie pe care a depus-o tov. Roller la pregătirea noastră[42].

În opinia decanului facultăţii de profil din Bucureşti, cea mai mare problemă ar fi fost reprezentată de o „nejustă" politică a cadrelor: nu doar cumularzii sunt dezavuaţi, ci şi – sau mai cu seamă – „cadrele vechi":

> să nu se alunece într-o anumită ploconire în faţa cadrelor vechi (dă exemplu că la facultate sunt o serie de elemente vechi ca: Oţetea, Vîrtosu, Berza). Părerea mea este că, atunci când este vorba de pregătirea studenţilor, este mai bine să punem oameni care să aibă mai puţine cunoştinţe, dar să nu creştem oameni care să facă inscripţii duşmănoase pe pereţi. Părerea mea este că tov. Roller a subapreciat această necesitate ca linia partidului să fie introdusă şi în învăţământ. Aceasta a făcut ca anul trecut să nu treacă la catedră decât câţiva elevi 2-3 şi aceia de proastă pregătire ştiinţifică, aceasta pentru că cei buni au fost îndrumaţi pe o linie greşită[43].

Din păcate, Florenţa Rusu nu precizează şi cine anume îi îndrumase pe tineri în acea direcţie. Pe de altă parte însă, ea constată şi că:

---

[40] Este greu de stabilit dacă a fost greşit stenografiat cuvântul „rolerismul" sau vorbitorul a inventat, în cuvântarea sa, un nou cuvânt, „tolerismul", pornind de la verbul „a tolera"; în orice caz, nici acuzaţia de „tolerism" nici cea de „rolerism" nu aveau cum să îl ajute pe Roller în circumstanţele respective. Am reprodus citatele întocmai, pentru a arata nivelul de instrucţie al vorbitorilor.

[41] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 61/1954, f. 1; „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954…", f. 7.

[42] *Ibidem*, f. 11-12.

[43] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Institutul de Istorie al Academiei din București, datorită și conducerii sale și spiritului în general ce există, are porțile foarte închise pentru o serie de cadre tinere din facultate, dar pentru mulți cercetători mai bătrâni, oameni mai puțin devotați partidului și guvernului, au totuși acces la Institutul de Istorie al Academiei. Cu toate că cercetătorii mai bătrâni sunt lăsați la Institutul de Istorie al Academiei, în schimb o serie de cadre tinere, pe simplul motiv că nu sunt „nume răsunătoare", nu sunt antrenate în munca de cercetare științifică. Cu toate că ei își trec acest lucru în plan, ei nu pot să facă acest lucru pentru că nu li se dă posibilitatea[44].

Un alt neajuns identificat de Florența Rusu este, așa cum am arătat mai sus, o teamă care plutea, pare-se, peste „frontul istoric":

> O a doua problemă, care ridică greutăți în munca științifică în problemele de istorie, este frica de a ataca anumite probleme. De ex., anul trecut s-a trecut la întocmirea unui program de istorie al RPR, care nu s-a făcut nici astăzi. Sunt aici mulți tov. care pot să arate câtă activitate există la catedre, dar care nu se pune pe hârtie. De ex., tov. Roman în această privință a arătat, poate sub formă de glumă, că: „De ce trebuie să mă expun?"; este drept că tovarășul Roman scrie totuși. Totuși spun că există această teamă și aceasta face ca să nu fie ridicate problemele cruciale în istoria patriei noastre. […] Există această teamă la tovarășii noștri, acel sentiment de nesiguranță și nestabilitate. Cred că această lipsă a tovarășilor isvorăște și din lipsa de siguranță a tovarășilor respectivi în domeniul istoriei, pentru că chiar dacă ar spune tov. Roller că nu am dreptate, iar eu știu că am, până la urmă dovedesc acest lucru. Deci aceasta este situația care-i face pe mulți să scrie lucrări care să nu meargă decât până la 1912 și doar câteva merg ceva mai departe, până la al doilea război mondial[45].

„Frica de a ataca anumite probleme" și „metodele nejuste de muncă" sunt confirmate și de către Gheorghe Haupt, care lua cuvântul imediat după Florența Rusu:

> Pot spune că eu de când am venit din Uniunea Sovietică nu am dat decât mult mai puțin față de posibilitățile mele și aceasta aș vrea să documentez: în Institut de când am venit și de când eram secretarul organizației de partid, primul aspect a fost acela al stării de nervozie a tovarășului Cheresteșiu, care nu-și găsește o lămurire. Văzând o serie de probleme, nu am sesizat conducerea partidului, pentru că o frică m-a oprit, așa cum de altfel a arătat tovarășa Florentina Rusu. Ar fi fost tovărășesc ca să spun aceste probleme însuși tovarășului Roller. De asemenea, cred că ajutăm printr-o critică deschisă și tovarășului Roller. Aceasta problemă m-a frământat, dar n-am avut curaj, pentru că în munca noastră și a sectorului de științe sunt folosite metode de muncă nu întotdeauna juste și în special din partea sectorului de științe, actualul sector de învățământ superior și de tovarășul Roller.

În plus, tânărul Haupt accentuează și el atât „problema cadrelor", de care îl consideră vinovat pe Roller personal, cât și relațiile științifice (aproape inexistente) cu celelalte „democrații populare":

> O altă problemă care aș vrea să ridic este problema ridicării cadrelor. După câte știu că selecționarea cadrelor trebuie să fie pe principiul calității politice și profesionale. Eu cred că acest principiu nu se respectă. Eu vorbesc în domeniul științei istorice.
> De foarte multe ori plasarea tovarășilor este determinată nu de posibilitatea de creștere și timpul normal în care să crească, ci din punct de vedere al momentelor imediate și părerea venită din partea tovarășului Roller. Pentru aceasta se întâmplă că mișcarea de cadre este

[44] *Ibidem*, f. 10.
[45] *Ibidem*, f. 10-11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

foarte largă, pe de altă parte nu se dă posibilitate tovarăşilor să crească. De sigur că devine îngâmfat un student care vine de la studii din URSS şi ajunge director sau altă funcţie de răspundere şi apoi îţi dă în cap când primeşte o serie de epitete.
O altă problemă care e legată de problema cadrelor este că cărţile care apar în Uniunea Sovietică, monografiile sunt scrise de cercetători. În Uniunea Sovietică am văzut cum se procedează şi nu se aseamănă cu unele ale tovarăşului Roller. Eu cred că nu e vorba de simţul de rămăşiţe mic burgheze, ci de faptul că fiecare vrea să vadă recunoştinţă, aprecierea lucrării. Pentru aceasta, o serie de cadre care ar putea să lucreze, nu lucrează pentru că nu se editează pe numele lor.
Tov. Roller nu că nu a luptat contra acestui sistem nejust, să se facă diferite combinaţii de autori ş.a.m.d., ci însuşi dânsul a luat parte şi a încurajat această chestiune…
Tov. Roller: Eu am luat parte?
Continuă: Nu în sensul că aţi luat parte. A venit cu propuneri: cutare şi cutare să fie. Concret, nu te lasă să lucrezi efectiv, ci pune pe alţii să lucreze[46].

Câteva luni mai târziu, scriind *Despre unele probleme privind ştiinţa istorică în RPR*, Traian Udrea punea şi el în evidenţă „frica" resimţită de tovarăşii săi istorici:

Singura explicaţie valabilă a acestei situaţii – cât ar fi de supărătoare această afirmaţie pentru cei în cauză – este frica de publicitate a celor ce-şi ţin cursurile, teama că aceste cursuri, odată editate, să nu intre în plasa unor violente critici, întemeiate sau nu, tovărăşeşti sau nu, ş.a.m.d. Departe de a fi fost un merit şi o încurajare a luptei de opinii, discutarea singurului curs dat spre publicare, acela al conf. univ. Berciu, s-a transformat într-o tribună a rezolvării unor răfuieli personale, mai vechi, dintre persoanele care au recenzat şi autorul cursului cu pricina[47].

„Tov. Vianu" – Alexandru Vianu, un tânăr proaspăt întors de la studii din URSS, ca şi antevorbitorul său, confirmă şi el atmosfera apăsătoare din Institutul de Istorie, dar mai ales spiritul autoritar şi discreţionar al lui Roller:

Acum aş vrea să vă spun care este atmosfera la Institutul de Istorie. În Institut circulă următoarele lucruri pe care eu nu le-am crezut ca adevărate decât astă-seară. Că într-o discuţie pur ştiinţifică care a avut loc între tov. academician Roller şi tov. Maciu la un moment dat, când tov. Maciu nu a mai fost de acord cu tov. Roller, i s-a spus de către tov. Roller următorul lucru: „Dacă nu eşti de acord, atunci ar trebui să-ţi cauţi de lucru în altă parte". Cum am ajuns să cunosc acest lucru? Am văzut că există o serie de probleme care îi frământă şi le-am propus să meargă la tov. Roller pentru luminarea acestor probleme. La această propunere am primit următoarele răspunsuri: „Eu nu am făcut studiile ca tine în URSS" şi al doilea „am o mamă bătrână pe care nu vreau să o las pe drumuri". Aceasta este atmosfera care se găseşte la Institutul de Istorie. Acum aş vrea să spun de unde provin toate aceste lipsuri. Aici sunt lipsuri şi de o parte şi de cealaltă parte. Eu nu sunt de acord ca atunci când tov. Cheresteşiu se duce la tov. Roller să ia câte două buline de cap pentru a putea ţine o conversaţie. Este adevărat că în relaţiile cu tovarăşii, tov. Roller trece foarte uşor de la o stare de muncă la alta. Este extrem de inegal. Se poate vedea categoric că dacă poate să existe astăzi cadre de istorici cu o pregătire marxist-leninistă care pot să facă faţă, cu greutate dar fac faţă, sarcinilor care ne revin, aceasta este un merit al tov. Roller. Este adevărat că nu avem o schemă care să îngăduie rezolvarea sarcinilor care ne stau în faţă. Este firesţe că atunci când sunt atitudini neprincipiale din partea tov. Roller să deformeze

[46] *Ibidem*, f. 15.
[47] Traian Udrea, *Despre unele probleme privind ştiinţa istorică în RPR*, în *SRdI*, anul 8, nr. 1, ianuarie-februarie 1955, p. 111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de partea cealaltă un anumit spirit de gaşcă, de bisericuţe, că se cultivă anumite tendinţe de carierism la anumiţi tov. Nedând de multe ori explicaţie în anumite probleme, tov. Roller lasă impresia că trebuiesc cultivate anumite relaţii nu din interes politic, ci din interes politicianist[48].

În continuare, Vianu îl critică pe Roller în termeni destul de duri, dar cu prea mult curaj, după cum avea să remarce ulterior Florenţa Rusu:

Aş vrea să vorbesc despre anumite stări de lucruri de la Institut, care categoric nu l-au ajutat pe tov. Roller. Încep cu o anumită stare de lucruri. Tov. noştri de la Institut aveau frică de a-l contrazice pe tov. Roller, deşi când veneau de la dumnealui erau foarte frământaţi. Ce se întâmplă? Datorită faptului că o serie de probleme trebuia să fie rezolvate de Institut într-un anumit timp, atunci tov. au încercat să pună problema într-un fel timid şi au văzut că atunci când au adus contra argumente la argumentele tov. Roller au văzut că problema a fost până la sfârşit primită şi au constatat că dacă se pune problema aşa cum trebuie atunci nu există ca ea să nu fie primită. Tov. noştri de la Institut nu au avut curajul să rezolve aceste probleme atunci când a trebuit şi ele au fost rezolvate numai atunci când ele au devenit prea acute. Este aici, după părerea mea, o anumită tendinţă oportunistă care este realmente condamnată. Pe de altă parte. Eu îmi pun întrebarea: „Consfătuirea aceasta a fost convocată din dispoziţia Comitetului Central în urma numeroaselor sesizări primite de către acesta de la oamenii muncii de pe frontul istoric?" Şi pe baza acestor lucruri eu îmi pun întrebarea: „De ce aceste sesizări nu au fost făcute anul trecut, pentru că aceste probleme nu s-au născut acum?" Aici se observă un anumit spirit de lipsă de răspundere. Toate aceste probleme au creat la noi anumite stări de spirit, care au dus la o asemenea situaţie. Cred că partidul poate să ne tragă şi pe bună dreptate la răspundere de felul cum am muncit până acum. Este destul de condamnabil faptul că noi după 10 ani de la eliberare nu avem o lucrare istorică? Nu este condamnabil că nu există o comisie care să revizuiască manualul de istorie pentru cursurile medii? Nu este admisibil ca manualul să se refacă în secret?[49]

Nici Vasile Maciu, unul dintre apropiaţii lui Roller în anii anteriori, nu se lasă mai prejos, evocând pe larg trei situaţii neplăcute în care a fost pus de Roller. Erau exemple capabile să probeze „metodele nejuste" ale acestuia în muncă, dar şi relaţiile sale incorecte cu „cadrele":

După 10 ani de la eliberarea ţării noastre, examinând situaţia ştiinţei istoriei în ţara noastră, consider – aşa cum am mai spus în alte împrejurări, de pildă, în Consiliul facultăţii, unde eram toţi tovarăşii profesori şi asistenţi – consider că munca ştiinţifică în domeniul istoriei este mult mai slabă şi se explică în felul următor:
Nu s-a căutat de către tovarăşii cu munci de răspundere, respectiv tovarăşul Roller, să se facă o muncă ştiinţifică cu adevărat, ci s-a căutat să se umple necesităţile de moment ale regimului nostru, socotind munca ştiinţifică în domeniul istoriei cum o socotea… în Uniunea Sovietică după primii 10 ani de la Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie şi să aranjăm lucrurile în aşa fel ca să ajutăm societatea nouă. Această depărtare de adevăr, faţă de ştiinţă s-a manifestat şi se manifestă la tovarăşul Roller. Din această privinţă, în îndrumarea cercetătorilor ştiinţifici în ţara noastră de la 1947 încoace, s-au făcut unele programe remarcabile, totuşi s-a produs o nesiguranţă din partea tovarăşilor care iubesc ştiinţa şi care vor să li se respecte părerile lor când au reuşit să le formuleze – chiar dacă e greşită o părere, în loc să li se taie părerea şi să li se impună anumite păreri, mai bine să se discute şi să se afle adevărul asupra acelui lucru care era socotit necesar. Socotesc că, în

[48] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 61/1954, f. 1; „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954…", f. 17.
[49] *Ibidem*, f. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anumite împrejurări, tovarăşul Roller nu era convins de anumite lucruri, ci totuşi a susţinut unele lucruri, că să fie aşa. De exemplu, am fost însărcinat să conduc un colectiv de la Institutul de Istorie care trebuia să se ocupe cu strângerea şi publicarea documentelor cu privire la războiul pentru independenţă. A fost pregătit primul volum după un timp oarecare – de fapt volumul II. Când volumul era aproape de apariţie, firește, a trebuit să se facă o prefaţă. Eu am făcut un proiect de prefaţă, l-am discutat cu tovarăşul Ştirbu şi, pentru că nu ne-am înţeles, am mers la tovarăşul Cheresteşiu care cunoştea ceva, dar nu studiase materialul şi tovarăşul Cheresteşiu trebuia să facă pe arbitru, care eu studiasem cu scopul de a lucra în legătură cu războiul pentru independenţă, şi tovarăşul Ştirbu care răsfoise numai materialul. Tovarăşul Cheresteşiu a căutat să ne împace. Tovarăşul Ştirbu l-a modificat şi a ajuns apoi la tovarăşul Roller, care a dat o altă formă şi m-a chemat în preajma lui 1 Mai 1952 la Comitetul Central la dumnealui, mi-a arătat proiectul, m-a trimis într-o cameră alături ca să studiez şi să discutăm. Am studiat şi peste un ceas am discutat. Asupra unor lucruri am căzut de acord, însă dânsul a făcut o afirmaţie principial şi marxist neîntemeiată că burghezia română la 1877 nu vroia independenţa. Eu pot să spun că tovarăşul Roller ar interpreta o mulţime de documente […] că burghezia din interesele ei de clasă susţinea independenţa, pentru a putea exploata. Doar există documente care arată acest lucru.

După o discuţie cu tovarăşul Roller că e aşa că trebuie să arătăm că burghezia vrea independenţa numai pentru interesele ei de clasă şi nu a vrut. Am spus că nu pot să semnez nişte afirmaţii care sunt contrare cu afirmaţiile mele, muncesc – aşa cum a spus şi tovarăşul… zile şi nopţi, dar nu accept să fie modificate pentru că nu e părerea mea şi dânsul s-a supărat şi a spus că dacă nu semnez nu va fi mai departe. Aceasta nu e la înălţimea unui luptător revoluţionar. Socotesc că e o gâtuire a dreptului de opinii.

Mai dau unele exemple. Anul trecut, sau chiar anul acesta în ianuarie, la un moment dat un tovarăş de la redacţia ziarului Scânteia vine şi îmi spune că are sarcina de a prezenta un articol scris de tovarăşul… şi ca eu să fac o prefaţă ca să fie îmbunătăţită. Am spus că deşi mai sunt două zile până la apariţia articolului, dar că nu îl semnez alături de tov. …, pentru că nu am siguranţă. Am fost chemat a doua zi la tovarăşul Roller şi m-am găsit cu tovarăşul locţiitor al tovarăşului ministru Mureşan şi am fost criticat pentru tov. Ionaşcu. După aceea, am fost criticat foarte aspru, în sfârşit s-a trecut la partea a doua, anume că n-am acceptat să semnez articolul cu tov. … şi am spus „cum să semnez când mai s-a cerut să facă unele note? Atunci tovarăşul Roller a început să-l întrebe de ce n-a venit de acum două săptămâni. Articolul totuşi a apărut a doua zi şi redând diverse lucruri care nu le-am scris şi erau în contradicţie cu ceea ce am scris eu cu doi ani mai înainte. Un student care ar fi cetit putea să-şi dea seama de această contrazicere a mea cu mine. Aceasta e o impunere cu forţa. Acesta este unul din cazurile care nu sunt juste.

Acum câtăva vreme, mi s-a cerut de tovarăşul Roller să scriu un articol despre Ionescu Delavrancea şi mi s-a trimis un tovarăş Vasilescu din secţie, tovarăş care să colaboreze cu mine. Acest tovarăş nu a scris un rând în articol. Ce a făcut tovarăşul? Mi-a adus nişte cărţi pe care nu le puteam consulta şi l-am pus numai să-mi facă unele fişe. Contribuţia tovarăşului Vasilescu a fost ca să scrie sub dicteul meu cuvânt cu cuvânt şi articolul l-am scris şi, cum mi-a cerut tovarăşul Roller, l-a trecut alături de mine. De, ordinul se execută, nu se discută[50].

Solomon Ştirbu, aparent unul dintre membrii „şcolii” rolleriste, lansează şi el un atac extrem de dur la adresa lui Roller, după câteva propoziţii introductive care frapează prin incoerenţa lor:

Eu am susţinut înainte, şi susţin şi astăzi cu mai multă tărie, că tov. Roller şi-a monopolizat controlul în domeniul ştiinţelor istorice. Eu am arătat acest lucru şi mai înainte tov. Roller.

[50] *Ibidem*, f. 22-23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Eu nu ştiu decât două cauze concrete care sunt:
> Când au apărut broşurile cursului fără frecvenţă şi tov. Roller a făcut mare gălăgie pentru că aceste broşuri au apărut fără controlul lui.
> O altă chestiune a fost cu un articol pe care trebuia să-l scriu, pentru care după ce l-am dat tov. Roller am primit un televon: „Ştirbu, ce ai scris acolo? Ai scris cu picioarele?", ca până la urmă articolul să apară în alt fel în „comunist". Aceasta îmi dovedeşte că am avut greşeli, dar care nu mi s-au arătat pentru a le putea remedia. Eu cred că era mult mai just să mă fi chemat personal şi să-mi arate lucrul acesta.
> O altă chestiune: tov. Roller introduce un fel de diplomaţie în domeniul cercetărilor istorice, care duce la lăsarea unor probleme deschise, lucru care duce la nerezolvarea lor. Când vin la tov. Roller: „Nu ştiu, nu mă angajez". Eu cred că prin aceste metode tov. Roller nu ne poate ajuta[51].

Simţind încotro se îndreaptă discuţiile purtate până în acel moment – ca şi tăcerea lui Răutu – Constantin Daicoviciu, prin intervenţia sa, îi aplică lui Roller încă o serie de lovituri:

> Trebuie să mărturisesc de la început că discuţiile purtate au fost foarte serioase şi că mă simt destul de stângaci atunci când trebuie să-mi spun şi eu părerea. Dacă îmi exprim părerea aici, o fac pentru că am fost invitat pentru aceasta, ceea ce cred că este foarte bine.
> În primul rând trebuie să arăt că sunt de acord cu cele spuse de tov. Baniai.
> […] În lipsurile acestea arătate, noi ne facem vinovaţi pentru că nu am reuşit să aducem la cunoştinţă partidului mai din timp, pentru a se putea lua măsuri mult mai înainte. Fireşte că tov. Roller nu este imun faţă de aceste lipsuri, şi că într-o măsură importantă lipsurile care s-au constatat în munca noastră se împart în două. Aş putea arăta tov. Roller, nu ca învinuire ci ca o critică, că am impresia că câteodată sau mai des se amestecă în bucătăria unor lucrări.
> Vreau să amintesc că eu nu am avut frică de discuţiile personale cu tov. Roller. Pe mine ceea ce mă demoraliza este că pe baza „ultimului cuvânt" ne terfelea. În această situaţie nu am fost numai eu, ci mai mulţi tovarăşi. Consider că criticile aceste sunt constructive şi că, în cel mai rău caz, nu strică cu nimic. Este drept că tov. Roller s-a făcut vinovat şi datorită temperamentului său, totuşi felul cum tov. Roller face anumite observaţii duce, la unii, chiar la demoralizare. Eu am rugat de mai multe ori pe tov. Roller să ne mai cruţe, nu în sensul că să nu ne arate greşelile, dar să ni le arate pe un alt ton, în alt fel. Dă ex. în legătură cu o problemă în care a susţinut o problemă şi la care a primit replica că „astea sunt părerile reacţionare ale lui Daicoviciu". Ceea ce este şi mai grav poate este că nu ţine seama de greutăţile obiective în a executa o lucrare şi că de foarte multe ori îşi schimbă preferinţele. În legătură cu combinaţia aceea de documente care s-au făcut în detrimentul lucrărilor personale, oamenii s-au sesizat că nu mai pot termina aceste documente.
> Trebuie să arăt că la noi există un dezechilibru destul de mare între sectorul modern şi contemporan şi acela din evul mediu. Din această cauză, ne-am văzut siliţi să băgăm oameni în mare măsură necorespunzători, pentru că altfel nu puteam să facem faţă cu succes sarcinilor care le aveam în faţă. De multe ori tov. Roller nu a fost cu noi şi, cred, că s-a lăsat doborât de temperamentul său. Aş mai putea spune că uneori tov. Roller s-a substituit partidului. Acest lucru s-a putut dovedi în unele probleme pur ştiinţifice unde tov. Roller s-a impus nu ca om de ştiinţă, ca specialist, ci ca un purtător de cuvânt al partidului. Multe s-ar mai putea spune în privinţa aceasta[52].

Dintre toţi istoricii prezenţi, doar Victor Raţă şi Eugen Stănescu au încercat să sugereze, într-o manieră destul de confuză de altfel, că vina pentru situaţia dificilă – am

[51] *Ibidem*, f. 27.
[52] *Ibidem*, f. 31, 32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putea spune chiar criza – în care se afla cercetarea istorică românească nu îi aparţinea în totalitate numai lui Roller:

> Tov. care au vorbit înaintea mea au scos la iveală o serie de deficienţe care există pe frontul ştiinţelor istorice. În acelaşi timp, analizând cauzele care au dus la aceste deficienţe, au arătat că o parte din aceste deficienţe constau în metodele pe care le-a întrebuinţat tov. Roller. Eu sunt, în cea mai mare parte, de acord cu tov. care au criticat aceste metode. Eu sunt convins, în ceea ce mă priveşte, că tov. Roller va ţine seama de acest ajutor în ceea ce priveşte viitorul şi că trebuie să ţină seama de sensibilitatea şi de demnitatea tov. cu care lucrează, că va ţine seama că oamenii sunt făcuţi din carne. Vreau să mai arăt şi un alt lucru, că tov. Roller este aşa cum au arătat tov., dar nu este tocmai aşa. În urma unei convorbiri tovărăşeşti pe care am avut-o cu tov. Roller, de pildă, mi-a schimbat complet, radical, atitudinea faţă de oameni. În ultimul an şi jumătate am avut rare momente în care am avut a mă plânge de tov. Roller. Cred că ar fi nesatisfăcătoare analiza noastră dacă ne vom opri numai la acest lucru şi nu vom căuta şi alte deficienţe. Cred că rădăcina acestor deficienţe nu stă numai în metodele folosite de tov. Roller, ci şi în anumite lipsuri care ne caracterizează pe noi[53].

Directorul adjunct al Institutului de Istorie din Bucureşti, Aurel Roman, este singurul care reuşeşte să realizeze o critică cât de cât articulată a problemelor cu care se confrunta „frontul istoricilor”, manifestând simultan o atitudine ambivalentă faţă de Mihail Roller:

> Sunt de acord cu tovarăşul Stănescu că nu numai tovarăşul Roller este vinovat. Fără a scuza nenumăratele defecte ale tov. Roller, eu cred că sunt unele probleme care ne privesc atât pe noi, cât şi pe dânsul. Atunci când tovarăşul Roller priveşte în mod just, şi treaba merge bine, însă mai procedează şi nejust. Dacă atunci când am dus lucrarea noastră, când a spus că „lucrarea nu poate vedea lumina tiparului”, dar nu cred că e just, însă trebuia să spună cu frumosul ceea ce avem de făcut şi să ne îndrume în muncă[54].

În opinia sa, un mare neajuns este reprezentat de comunicarea deficitară dintre instituţii (Academie – Institutul din Bucureşti – Institutele din Cluj şi Iaşi – secţia de profil a CC – Institutul de Istorie al Partidului – Arhivele Statului), comunicare în măsură să genereze o serie de blocaje. O altă mare problemă identificată o constituie cvasi-lipsa surselor istorice pentru istoria contemporană, disciplină cu o valoare simbolică şi ideologică extrem de mare: „Trebuie să spunem că, după 23 August 1944, singurul material este ziarul şi pă baza acestui material lucrăm. Noi lucrăm cu «Scânteia», «România liberă», deoarece la arhivă nu putem intra şi acest lucru face ca să nu putem scrie lucrări noi. Cred că din acest punct de vedere trebuie să intervină o schimbare în munca noastră”[55].

Intervenţia Letiţiei Lăzărescu, profesoară de istorie contemporană la Universitatea C. I. Parhon din Bucureşti, se limitează în a-l susţine şi completa pe Roman în ceea ce priveşte penuria surselor din domeniul istoriei contemporane:

> S-a făcut o atmosferă că oricine care lucrează în istoria contemporană este un erou. În ceea ce mă priveşte pe mine, pot să spun că şi eu m-am complăcut în această situaţie. Cred că această problemă ar trebui pusă cu mai multă tărie şi că această muncă ar trebui privită ca oricare muncă, ca oricare alt domeniu. Trebuie să mai adaug că ar trebui acordat mai mult

[53] *Ibidem*, f. 34.
[54] *Ibidem*, f. 40.
[55] *Ibidem*, f. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> sprijin, mai mult ajutor, istoriei contemporane ce nu s-a făcut până acum. Noi suntem lăsaţi puţin în aer. Noi suntem puşi în situaţia de a face totul, din alte surse decât cele pe care ar trebui să le avem. Ni s-a arătat că noi în cele arătate nu ne sprijinim pe documente şi în parte are dreptate pentru că noi nu avem aceste documente. Afară de aceasta noi nu avem la dispoziţie materiale progresiste[56].

Ultimul care a luat cuvântul în acea seară a fost Mihail Roller. Discursul său, presărat, în bună tradiţie leninistă, cu accente autocritice, pare să amintească de cel rostit de Buharin[57] în cadrul plenarei CC al PC(b)US din 19 decembrie 1930. Întrucât este, după toate datele, prima situaţie în care Roller oferă explicaţii referitoare nu doar la cercetarea istorică în general, ci şi la propria sa activitate, consider că intervenţia lui merită reprodusă în întregime:

> Tovarăşi. Aci s-au adus o serie de critici activităţii din domeniul istoriei. Cred că este de datoria mea să fac unele afirmaţii. Unii tovarăşi care au ţinut să sublinieze unele merite ale lui Roller au exagerat oarecum, unii tovarăşi au despărţit activitatea zecilor de istorici care după 23 August au desfăşurat o largă activitate pentru dezvoltarea cercetărilor istorice, căutând să denatureze acest adevăr şi să concentreze problemele numai în jurul lui Roller. Nu ştiu ce merit a avut, dar oricare ar fi capacitatea lui, fără activitatea zecilor de istorici şi până la 100 de tovarăşi nu s-ar fi putut ajunge la rezultatele care s-au atins astăzi. Acum în ceea ce priveşte aceste probleme, aş ruga să-mi daţi voie să-mi expun unele slăbiciuni asupra cercetărilor istorice şi apoi să-mi spun şi părerea asupra celor spuse astă-seară. Eu grupez acestea în trei probleme: o mare parte, o serie de probleme ridicate aci, eu le consider de pe acum juste; un alt grup de probleme eu asupra lor trebuie să mă mai gândesc. Sunt aci o serie – şi firesc este că întotdeauna când cineva este criticat, el caută să găsească argumente şi de datoria mea este să lupt împotriva aceste concepţii şi să nu justific şi să găsesc soluţia de rezolvare, totuşi sunt unele probleme – la care nu pot răspunde şi mi-ar trebui şi timp să mă gândesc, deoarece astăzi am văzut unele lucruri aşa cum le vedeam eu, nu cum le vedeau alţii.
>
> A treia problemă sunt unele cu care nu pot fi de acord. În primul rând vreau să precizez asupra unor slăbiciuni din domeniul istoriei, care le consider generale. Cred că am stat şi stau pe poziţia „nu ştiinţă pentru ştiinţă" şi „artă pentru artă" şi eu consider, cel puţin aşa cred eu, că înţeleg linia partidului, că cercetătorii din domeniul istoriei trebuie să fie pus în scopul concret şi în primul rând în scopul înarmării maselor populare pentru a putea lupta mai bine în construirea socialismului. Luminarea problemelor, în primul rând a tuturor problemelor de bază, adevărat ştiinţific, pentru a sluji poporului, pentru a educa pe tineret şi pe cei vârstnici, în scopul frăţiei, în scopul înarmării clasei muncitoare, a poporului muncitor de astăzi pentru construirea socialismului. Spun acest lucru pentru că aceste cercetări, fie ele săpături, fie un alt isvor arhiologic, trebuie să aibă ca scop să devină manual al clasei muncitoare, manual al clasei a patra de învățământ mediu, superior, pentru ca să fie o armă în mâna clasei muncitoare şi spun aceasta pentru că vreau să fixez poziţia mea critică faţă de manualul care a apărut în trecut şi poziţia mea faţă de necesitatea unui manual nou. Până acum am realizat noi unele lucruri pozitive. Consider ca ele să fie neglijate. Nu sunt pentru apărarea tuturor ceea ce s-au făcut până astăzi. Consider că manualul are o serie de lipsuri. Nu trebuie să ne mulţumim cu ceea ce am realizat mai înainte, pentru că înseamnă că ne-am învechit. Avem greşeli serioase, pe care le voi atinge numai pe câteva, datorită timpului. Nu putem acuza că pe tărâmul istoriei nu a avut loc dezbateri. Cred că ar fi greşit să spunem că dezbaterile, care au avut loc prin felul cum au fost pregătite, într-adevăr au fost astfel organizate încât ele să lămurească pe baza de opinii

[56] *Ibidem*, f. 42.

[57] Vezi stenograma cuvântării respective în J. Arch Getty, Oleg V. Naumov, *The Road to Terror. Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939*, New Haven & London, Yale University Press, 1999, p. 45-50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lucrările puse. Nu putem nega că s-a lămurit problema 1877, problema statului sclavagist, încât prin concluziile care reies să avem părerea majorităţii tovarăşilor. Există neclaritate în problema formării naţiunii în Ţara Românească. Există multe confuzii asupra caracterului statului după 23 August 1944. Eu am dat câteva exemple, pentru că trebuie organizată dezbaterea şi oamenii să se pregătească. Astfel că dezbateri nu au fost organizate în marea majoritate a oraşelor şi nu s-au putut trage concluzii.

O altă greşală care constă în domeniul istoriografiei e că vorbim de lucrări de sinteză, dar nu urmărim lipsurile. Un lucru elementar care se cere e să fie văzut, de pildă, planul pentru învăţământul superior şi în lumina lipsurilor să se întocmească un plan pentru fiecare institut în parte. Spun acest lucru pentru că însăşi în întocmirea planurilor de viitor, dacă nu se ţine seamă de acest lucru, nu putem să le înlăturăm lipsurile.

O altă greşală cred că este că majoritatea istoricilor nu sunt antrenaţi în munca de cercetare ştiinţifică. Sunt nenumărate dovezi, cum istorici din alte centre ale ţării, ca: Craiova, Sibiu, organizaţi în societăţi istorice, poate să dea lucrări de valoare şi au dragoste de muncă. Aproape nici un fel de ajutor nu au primit aceşti oameni. Conducerea societăţii este o ficţiune. Nu apare toată hotărârea luată prin care să poată să-şi spună părerea şi aceasta este o expresie a desconsiderării cercetătorilor şi ceea ce frânează dezvoltarea ştiinţei istorice. Sunt cred şi alte slăbiciuni de altă natură. Sunt tovarăşi promovaţi în diferite ramuri tineri, care nu sunt întotdeauna bine pregătiţi, dar nu au posibilitate să se dezvolte şi întâmpinăm o serie de greutăţi. Sunt tovarăşi care au învăţat în Uniunea Sovietică multe lucruri foarte bune, dar tovarăşii nu au învăţat istoria României şi când s-au întors în ţară în problemele didactice s-a descărcat, dar în ce priveşte istoria patriei nu prea. Era de datoria fiecărui tovarăş, o datorie elementară, să înveţe pentru ca să se poată prezenta cu competenţă şi putem să spunem că nu sunt pregătiţi şi nu s-a arătat aceasta de tovarăşi. Sunt o serie de tovarăşi care au muncit şi nu au studiat în Uniunea Sovietică şi cunosc mai bine decât tovarăşii care s-au întors din URSS. Mai există anumite poziţii care subliniază tendinţa spre vedetism şi neglijează munca colectivă. Din câte am înţeles eu din Lenin că munca colectivă nu înseamnă înlăturarea muncii individuale.

Aceste lipsuri, printre care şi aceea că noi căutam adeseori să ne băgăm în specialitate şi documente, când există aci ştiinţa marxist-leninistă cu spiritul combativ, pentru care trebuie să luptăm acest lucru, fără îndoială există pe tărâmul cercetărilor istorice. Eu nu pot să cuprind nenumăratele probleme ce s-au ridicat aci. Eu am spus că trebuie să analizeze şi alte lipsuri din vina noastră, pentru că a nega ceea ce s-a realizat până astăzi, datorită regimului de democraţie populară, care sunt trepte pe care trebuie să le urcăm, e o mare greşală. Tovarăşi, nu vreau să repet ceea ce s-a arătat. Multă dreptate a avut tovarăşul Baniai şi alţi tovarăşi. S-au spus o serie de lucruri, care sezisează multe lipsuri în care şi Roller are o mare vină. O mare lipsă o constituie lipsa de curaj în lupta de opinii. Şi aci o mare vină o are tovarăşul Roller. Cred, de asemenea, că în ceea ce priveşte oscilaţia faţă de anumite cadre e în mare măsură justă, dar nu întru totul, aşa cum s-a spus aci. Cred că am pătruns bine, clar, îndrumarea pe care mi-a dat-o partidul în privinţa cadrelor tinere. Trebuie să colaborăm şi să conlucrăm cu toate cadrele care slujesc regimul de democraţie populară şi să încurajăm creşterea de cadre tinere, competente, totuşi în aplicarea aceasta, cred că s-a manifestat într-adevăr o serie de slăbiciuni. De asemenea cred că metodele de muncă ale tovarăşului Roller nu au fost întotdeauna în concordanţă cu felul în care ne recomandă partidul să lucrăm cu cadrele. Nu e permis să desconsiderăm părerea altor tovarăşi. Nu e permis ca să nu ajutăm pe alţi tovarăşi în a-şi spune părerea, ci trebuiesc încurajaţi şi nu e permis să ţină seamă de nervii proprii şi să nu ţină cont şi de nervii altora. Eu recunosc o parte din lipsurile arătate de tovarăşi care constituie o mare lipsă pentru mine. De asemenea şi ceea ce nu-mi mai amintesc şi totuşi am săvârşit, găsesc că nu e just.

Astfel de metode nu sunt recomandate de partid şi din contră lui Roller i se cere mai mult, pentru că e activist de partid. Aceste lipsuri ale mele au dus la îngrădirea luptei de opinii. Nu cred just să apere Roller unele cazuri aşa cum nu e just că Roller să nu dea explicaţii când i se cere. Asupra metodelor de lucru, de asemenea, cred că nu e just ca Roller să se situeze pe poziţia pe care o are, pentru ca să împiedice – dacă a fost cazul – oarecari contribuţii la publicarea de cărţi sub pretextul că nu sunt de părere şi cred că a fost un abuz.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin urmare, nu pot să sistematizez şi cred că Roller are o serie de greşeli pe care nu le-a combătut cu destulă tărie şi trebuie să se mai gândească. Sunt unele probleme cu care nu sunt de acord şi cred că am dreptul să spun. Am să iau câteva exemple:
Sunt profund confuz de inexactitatea celor spuse de tovarăşul Cheresteşiu în privinţa premiilor acordate. Tovarăşii Ştirbu şi Maciu au lucrat serios la documente. Se înţelege că într-o muncă colectivă sunt forţe inegale, inegalităţi şi se înţelege că tovarăşul Maciu a lucrat mai mult decât tovarăşul Ştirbu. Acelaşi lucru şi cu documentele dinainte. Tov. Barbu-Cîmpina a lucrat cel mai mult. Cred că ar fi nejust să nu avem în vedere munca tov. Letiţia Lăzărescu. Pentru a îndrepta o greşală politică, tovarăşul Stănescu a dat o bună contribuţie. Eu am convingerea că s-au dat premiile bine, pentru că trebuie să avem în vedere că pentru totul s-a muncit zile şi nopţi. O greşală foarte mare e că redacţia a întârziat publicarea primului volum. Pot eu să fiu de acord ca în problema lui Ştefan cel Mare? Numărul 3 al revistei Studii trebuia să apară de 23 August. Am tot respectul faţă de Ştefan cel Mare şi nu vream să-l scot, dar nu găsesc o greşală aci. Nu sunt de acord în ceea ce priveşte publicarea documentelor. Principiul cel mai ideal este să se publice documentele în limba originală, adică în limba română. Cred că mai sunt o serie de greşeli şi tov. Roman putea să spună că dacă nu a apărut o recenzie, nu e de vină Roller.
În ce priveşte Ionescu Delavrancea, că am obligat să semneze, acest lucru nu este adevărat. Vreau să arăt despre ce este vorba: Am vrut şi am luptat ca aceste lucrări să fie făcute de un colectiv. Eu stau astăzi pe poziţia că e o lucrare de mai mare importanţă şi era bine să apară un volum cu mai mulţi autori. Eu am fost ca tovarăşii Maciu şi Ştirbu să lucreze împreună. Multe probleme eu le-am ridicat şi în ceea ce am scris asupra lipsurilor mele. Eu vreau să-mi permit ca într-o serie de probleme în care nu am dat răspuns, să mă gândesc la ele şi întrucât mă priveşte să le rezolv în aşa fel ca munca să meargă bine. Sunt pentru creerea acestui colectiv al secţiei. Sunt pentru ca pe baza unui plan întocmit de un colectiv să se vadă măsurile ce trebuesc luate pentru întocmirea unui manual, pentru că am mai muncit şi am văzut că din lipsă de material nu am putut să mergem mai înainte, însă pe baza celor ce avem să pornim şi să întocmim monografii. Trebuie să luptăm, pentru ca să se aducă o mai mare contribuţie şi să asigurăm pe baza muncii colective să dezvoltăm ştiinţa istorică. Nu m-am pregătit dinainte şi vă rog, tovarăşi, să luaţi în consideraţie acest lucru, pentru că nu am ştiut că o să ridice problemele acestea.
Tov. Voicu întreabă: Eu n-am înţeles bine ce crede tovarăşul Roller despre metodele sale de muncă şi de ce vorbeşte tovarăşul Roller despre greşelile sale la persoana a treia? Nu gândeşte tovarăşul Roller că e o formă de a nu lua atunci o poziţie faţă de propriile sale greşeli?
Răspuns: Eu nu văd o greşală asta. Nu e o greşală de fond. Nu am spus nici odată că Roller nu este Roller şi nicidecum că vreau să-mi ascund persoana mea proprie. Asupra metodelor de muncă, eu cred că Roller a făcut unele încercări să ducă o muncă colectivă în domeniul istoriei şi aş vrea să arăt că dorinţa mea s-a manifestat de a lucra cu tovarăşii în colectiv, însă Roller nu a luptat îndeajuns împotriva greutăţilor prin metodele care trebuie, adică să înfrângă greutăţile şi să facă eforturi şi să lucreze în toate problemele în colectiv cu consultări şi ţinând seama de părerile tovarăşilor. A afirma că metodele lui Roller, toate, nu sunt bune, nu sunt de acord, însă o serie de metode sunt nejuste. Până când nu sunt convins, nu pot să fie de acord[58].

Concluzii

Parcurgând cele câteva zeci de pagini care formează stenograma şedinţei istoricilor români din data de 17 noiembrie 1954, se pot degaja cu uşurinţă un set de concluzii pertinente referitoare atât la situaţia cercetării istorice româneşti în perioada poststalinistă, cât şi la cauzele declinului lui Mihail Roller. Pe de o parte, „frontul istoriografic" a fost o ficţiune ideologică, un artificiu retoric care nu depăşea planul

[58] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 61/1954, f. 1; „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954…", f. 43-47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

strict discursiv şi care nu avea, aşadar, nicio corespondenţă în realitate. În spatele imaginii de unitate a „frontului", pe care propaganda politico-istoriografică încerca să o proiecteze, se aflau tensiuni personale, disensiuni, nemulţumiri dintre cele mai diverse, prietenii şi inamiciţii, blocaje instituţionale, lipsă de comunicare, frici şi orgolii, protectori şi protejaţi, interese divergente.

Pe de altă parte, este limpede că nu a existat niciodată o grupare sau o „partidă" naţională (reformistă sau revizionistă), aflată în raporturi antagonice ori chiar ostile cu o presupusă tabără „rolleristă", ultra-radicală, stalinistă, prosovietică şi antinaţională. Însăşi ideea de distincţie între grupările „moscovită" şi „naţională" îi aparţine lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, care a enunţat-o în timpul plenarei CC al PMR din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961[59]. Solidarităţile dintre membrii câmpului istoriografic se construiau, la fel ca şi structurarea şi reproducerea însăşi a câmpului, în primul rând pe raporturi şi interese de natură personală, şi abia apoi pe raţiuni de ordin ideologic. Prin urmare, „retrogradarea" lui Mihail Roller, petrecută la câteva luni după desfăşurarea şedinţei nu trebuie, aşadar, interpretată ca un semnal al victoriei aripii „profesioniste" ori „naţionale"[60] a istoricilor (avându-i ca figuri ilustre pe academicienii Andrei Oţetea, Constantin Daicoviciu sau David Prodan) în „lupta" lor cu reprezentanţii impostori ai ocupantului sovietic (Roller şi echipa sa), aşa cum o interpretează, de pildă, Pavel Ţugui[61]. Mai degrabă, ea ar putea fi citită ca un simbol al eşecului total al „revoluţiei culturale" desfăşurate în istoriografia anilor 1948-1953. Eşecul a fost conştientizat în timp real de către secţia de profil a CC al PMR. Astfel, înlocuirea lui Roller poate semnifica la fel de bine şi o încercare a Partidului de a remedia situaţia deplorabilă în care ajunsese ştiinţa istorică din România, beneficiind din plin de „suportul" acestuia.

"I HAVE NEVER SAID ROLLER IS NOT ROLLER": 17 NOVEMBER 1954 MEETING OF THE ROMANIAN HISTORIANS (Summary)

Keywords: Mihail Roller, historical science, historical front, shortcomings.

The present article proposes an answer to the questions when and why did the downfall of Mihail Roller has taken place. My central argument is constructed upon the interpretation of the contents of a discussion between the most prominent historians of the day, organized in the autumn of 1954 and supervised by the Propaganda and Agitation Section of the Central Committee of the Romanian Workers Party. Although the original purpose of the meeting had been the examination of the general situation into which Romanian historical science had found itself, the discussions sharply turn into an authentic trial of Mihail Roller, an event which, most likely, has contributed to his downfall a few months later. Most likely, this trial had been previously prepared by the Propaganda and Agitation Section of the Central Committee, and thus, it was not a genuine and spontaneous one.

[59] Liviu Pleşa, Elis Neagoe-Pleşa, *Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961*, Bucureşti, Editura Nemira, 2006.

[60] Florin Constantiniu, *De la Răutu şi Roller la Muşat şi Ardeleanu*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2007, p. 125-132.

[61] Pavel Ţugui, *op. cit*., *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CEZAR STANCIU[*]

ROMÂNIA ŞI PROBLEMA RELAŢIILOR SINO-IUGOSLAVE

Consideraţii preliminare

Mişcarea comunistă internaţională a cunoscut un puternic proces de fragmentare cu precădere după 1956, caracterizat prin contestarea valabilităţii universale a modelului bolşevic de construire a socialismului şi afirmarea unor modele specifice, cu caracter naţional. Acest proces a coincis, evident, şi cu diminuarea influenţei Moscovei în mişcarea comunistă, Uniunea Sovietică fiind confruntată cu critici numeroase îndreptate împotriva controlului pe care îl exercitase anterior în mişcare şi împotriva relaţiilor inechitabile cu celelalte partide comuniste. Un rol esenţial în afirmarea forţelor centrifuge a fost jucat de ascensiunea multor partide comuniste la putere, atât în Europa, cât şi în Asia, fapt care a evidenţiat contradicţiile de interese dintre sovietici şi alte partide comuniste. Transferarea solidarităţii internaţionaliste de la nivel de partid la nivel de stat s-a lovit de greutăţi dificil de depăşit, având în vedere faptul că interesele pe linie de stat ale Uniunii Sovietice nu corespundeau întotdeauna cu interesele similare ale altor ţări iar caracterul injust al relaţiilor era mult mai vizibil în relaţiile la nivel de stat decât în cele la nivel de partid. Într-o plenară a CC al PCR din martie 1968, Ştefan Voicu exprima limpede ideea care călăuzea multe partide comuniste din lume: „[…] eu am toată dragostea şi admiraţia pentru Uniunea Sovietică, dar trebuie să se termine odată în lume cu ideea aceasta că ceea ce corespunde la un moment dat Uniunii Sovietice ca stat, nu ca ţară socialistă, ca stat, se confundă cu interesele globale ale socialismului internaţional”[1].

Cel mai bun exemplu în acest sens este cel iugoslav, aceasta fiind şi prima disidenţă majoră care s-a manifestat în mişcarea comunistă internaţională. Ceea ce iugoslavii au avut de reproşat în mod special Moscovei a fost tocmai exploatarea la care era supusă ţara lor de către sovietici pe linie economică şi nu numai, relaţia de subordonare pe care Moscova o promova între Uniunea Sovietică şi Iugoslavia[2]. O asemenea relaţie fusese tolerată de multe partide comuniste cât timp fuseseră în ilegalitate sau în afara cercului puterii, deoarece nevoia de asistenţă din partea sovieticilor fusese mare, iar raţiunile ideologice păreau să justifice, sub deviza internaţionalismului, o organizare ierarhică, centralizată, a mişcării comuniste internaţionale.

[*] Asistent universitar, Universitatea Valahia, Târgovişte.

[1] *Stenograma şedinţei Plenare a CC al PCR din zilele de 27-28 martie 1967*, în Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti (în continuare, ANB), fond CC al PCR, secţia Cancelarie, dosar nr. 43/1967, f. 103.

[2] Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Schisma roşie. România şi declanşarea conflictului sovieto-iugoslav (1948-1950)*, Bucureşti, Editura Compania, 2007, p. 35.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LI, 2014, Supliment, p. 249−262

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Obținerea puterii însă a făcut ca aceste partide să devină responsabile de interesele economice ale țărilor lor, sferă în care inegalitatea cu greu mai putea fi justificată. Aceleași au fost și rațiunile din spatele polemicii sino-sovietice, eficient sintetizate de partea chineză în sloganul „șovinismului de mare putere". În egală măsură, divergențele româno-sovietice au devenit la rândul lor publice din rațiuni care țineau de interese de stat: contestarea de către conducerea PMR a planurilor de integrare economică suprastatală în cadrul CAER[3].

Afirmarea unei politici externe românești independentă de cea a blocului comunist (sau a Uniunii Sovietice) a fost facilitată în mod special de fragmentarea care se manifesta la nivelul mișcării comuniste internaționale. Într-o discuție cu premierul chinez Ciu Enlai, în septembrie 1964, Ion Gheorghe Maurer exprima această realitate fără rezerve: „[…] noi trebuie să recunoaștem că dacă n-ar fi existat lupta Partidului Comunist Chinez pentru a face respectate relațiile juste între partidele comuniste și țările socialiste, ar fi fost foarte greu, dacă nu imposibil, pentru noi să apărăm principiile pe care socotim că trebuie să le apărăm"[4]. Tendințele centrifuge care se manifestau în sânul mișcării au creat o stare de vulnerabilitate a Moscovei în fața celorlalte partide comuniste pentru că dizidența unuia încuraja mai departe și dizidența altora, ceea ce sporea numărul celor care se opuneau controlului sovietic. Dizidența iugoslavă a fost inițial singulară, motiv pentru care nu s-a generalizat și n-a șubrezit influența sovietică, însă după 1960, de pildă, dizidența chineză o încurajează pe cea albaneză, situație care creează cadrul internațional favorabil pentru dizidența românească iar, începând cu jumătatea deceniului al șaptelea, facilitează și dizidența partidelor comuniste vest-europene.

În acest context așadar, multiplicarea forțelor ce se opuneau dominației sovietice în cadrul mișcării comuniste internaționale s-a produs în condițiile interdependenței, sub forma reacției în lanț: dizidența unui partid încuraja dizidența altora, iar solidaritatea între aceste partide – deși foarte dificil de obținut din cauza diferendelor ideologice – a fost totuși un factor important în descurajarea represaliilor sovietice, fie acestea militare, fie doar politice. Pentru o scurtă exemplificare, suplimentară față de afirmația anterior menționată a lui I. Gh. Maurer, putem reține ceea ce spunea Paul Niculescu-Mizil în martie 1968, după ce delegația PCR tocmai părăsise lucrările consfătuirii consultative a partidelor comuniste și muncitorești întrunite la Budapesta. Delegația PCR a părăsit lucrările în semn de protest față de presiunile exercitate în acel cadru, situație în care, își amintea Paul Niculescu-Mizil, mai multe delegații au intervenit pe lângă români pentru a nu părăsi lucrările: „[…] în discuţii individuale ne-au spus foarte multe delegaţii: nu plecaţi, nu ne lăsaţi singuri aici, noi nu putem spune ceea ce vrem"[5].

Independența manifestată de PCR în planul politicii externe și nu numai a fost așadar în strânsă legătură cu existența altor provocări la adresa dominației sovietice, în absența cărora posibilitatea ca Moscova să reacționeze mult mai ferm ar fi sporit. Conducerea PCR (și a PMR anterior) a fost deplin conștientă de această situație și a mizat pe aceasta în contestarea dominației politice și ideologice a Uniunii Sovietice, căutând în permanență să-și apropie alte forțe politice care se opuneau dominației

[3] Liviu Țăranu, *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc 1949-1965*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 134 *et passim.*

[4] Dan Cătănuș, *Între Beijing și Moscova. România și conflictul sovieto-chinez,* București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2004, p. 376.

[5] *Stenograma ședinței plenare extraordinare a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, din ziua de 1 martie 1968*, în ANR, fond CC al PCR, secția Cancelarie, dosar nr. 31/1968, f. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sovietice și să colaboreze cu acestea în promovarea unui nou tip de relații între partidele comuniste, relații în care să nu existe „partid «părinte» și un «partid-fiu», partide «superioare» și partide «subordonate»”[6].

Din acest punct de vedere, o succintă privire asupra modului în care România a privit și s-a implicat în evoluția relațiilor sino-iugoslave este de natură să contribuie la explicarea modului în care conducerea de partid și de stat din România a privit nu doar relațiile cu aceste două partide și țări, dar mai ales a modului în care au fost văzute raporturile cu Uniunea Sovietică. O analiză detaliată a acestei problematici se lovește de obstacole dificil de înlăturat deoarece ar solicita cercetarea arhivelor iugoslave, chineze și sovietice, ceea ce depășește în prezent posibilitățile unui cercetător român. Cu toate acestea, perspectiva oferită de arhivele românești este suficientă, într-o fază inițială, pentru a permite noi interpretări ale politicii externe românești în perioada de maximă afirmare a independenței acesteia față de factorul sovietic.

Dinamica relațiilor sino-iugoslave și perspectiva românească

Iugoslavia și China au rămas cunoscute ca fiind țările (și implicit partidele, vorbind despre regimuri cu partid unic) care au opus cea mai energică opoziție față de controlul exercitat de sovietici asupra mișcării comuniste internaționale, rămânând – cel puțin după al Doilea Război Mondial – în afara controlului exercitat de Moscova asupra celor mai multe partide comuniste. Cu toate acestea, relațiile dintre iugoslavi și chinezi nu au fost niciodată foarte apropiate, cunoscând chiar numeroase momente critice. Odată cu radicalizarea politicii interne a Partidului Comunist Chinez – în speță este vorba despre „Marele Salt Înainte” –, conducerea de partid din această țară s-a arătat tot mai reținută față de orice formulă politică ce viza construcția socialismului într-un cadru mai destins, diferit de cel experimentat de bolșevici și de Stalin. În mod special chinezii au criticat politicile hrușcioviste, respectiv destalinizarea și doctrina coexistenței pașnice. Iugoslavii, susținătorii unui model alternativ de socialism și având relații mult mai apropiate cu Occidentul, erau în schimb adepții unui asemenea curs precum cel inițiat de N. S. Hrușciov, cel puțin în privința destalinizării și a coexistenței pașnice. În acest context, chiar dacă relațiile sovieto-iugoslave au cunoscut la rândul lor un traseu sinuos, chinezii au criticat aspru ceea ce ei numeau „revizionismul” iugoslav, critică ce s-a accentuat odată cu emergența polemicii sino-sovietice după 1960. Critica adresată iugoslavilor de către chinezi avea, de altfel, două ținte: una era la Belgrad, cealaltă era la Moscova.

Punctul de plecare pentru structurarea unui asemenea tip de relație poate fi plasat în contextul anilor 1957-1958. Relațiile sino-iugoslave au fost, din acest punct de vedere, în strânsă legătură cu evoluția relațiilor ambelor țări cu Moscova: relațiile sovieto-iugoslave și cele sino-sovietice au condiționat modul în care Beijingul a privit Iugoslavia.

Relațiile sovieto-iugoslave au cunoscut o îmbunătățire progresivă după moartea lui Stalin, culminând cu reconcilierea din anii 1955-1956, când I. B. Tito și N. S. Hrușciov s-au vizitat reciproc. În ambele ocazii, partea sovietică s-a angajat să respecte principiul egalității în relațiile dintre partidele și statele comuniste ceea ce oferea o nouă bază

[6] *Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată de Plenara lărgită a CC al PMR din aprilie 1964*, București, Editura Politică, 1964, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

raporturilor dintre Moscova şi Belgrad[7]. Cu toate acestea, relaţiile sovieto-iugoslave s-au deteriorat din nou în contextul tulbure al anului 1956. Deşi iniţial I. B. Tito îşi exprimase acordul faţă de intervenţia sovietică din Ungaria din noiembrie 1956, reconsiderarea ulterioară a acestei poziţii şi azilul politic acordat lui Imre Nagy au fost de natură să irite Moscova, instaurând noi tensiuni în relaţiile bilaterale[8].

În aceste condiţii, în anul următor, Uniunea Sovietică s-a angajat în favoarea convocării unei consfătuiri internaţionale a partidelor comuniste, propunere care mai fusese vehiculată anterior, deoarece N. S. Hruşciov era interesat, după cum consemna Dan Cătănuş, în refacerea autorităţii Moscovei în mişcarea comunistă internaţională[9]. La acel moment, Moscova era interesată în participarea Uniunii Comuniştilor Iugoslavi la consfătuire, pentru a împiedica o înstrăinare şi mai mare a celor două partide şi pentru a facilita depăşirea divergenţelor ivite în 1956. Partea iugoslavă a refuzat însă să participe, deschizând astfel calea către o nouă condamnare a acestui partid de către conclavul comunist care s-a întrunit în noiembrie 1957 la Moscova.

Neînţelegerile au pornit, printre altele, şi de la problema „revizionismului". Confruntată deja cu tendinţe centrifuge în mişcarea comunistă, partea sovietică a ţinut ca documentul final al consfătuirii să condamne tendinţele de „revizuire" a ideologiei marxist-leniniste, însă iugoslavii au apreciat că acel pasaj s-ar fi putut referi la ei şi acceptarea lui ar fi fost o formă de autocritică, motiv pentru care au refuzat să participe şi implicit să semneze documentul[10]. Partidul Comunist Chinez a participat la consfătuire şi a semnat documentul final, ceea ce ilustra o anumită aliniere a partidelor comuniste la acel moment, în care chinezii şi sovieticii se aflau de o parte, iar iugoslavii de partea opusă. Această aliniere a cunoscut transformări majore în intervalul 1957-1960 din două motive în mod special: pe de o parte, programul politic publicat de Uniunea Comuniştilor Iugoslavi în 1958 a fost perceput atât de sovietici, cât şi de chinezi drept o formă explicită de „revizionism", ceea ce a accentuat critica îndreptată împotriva iugoslavilor, iar pe de altă parte intervalul respectiv a fost caracterizat de o încordare progresivă a relaţiilor sino-sovietice, încordare ce a condus la ruptura publică survenită cu ocazia consfătuirii de la Bucureşti din 1960[11].

În acest interval însă, accentuarea neîncrederii părţii chineze în intenţiile sovietice, precum şi polemicile publice izbucnite ulterior nu au fost de natură să faciliteze o apropiere sino-iugoslavă. Aparentul paradox a fost acela că, pe măsură ce sporeau divergenţele sino-sovietice, critica chineză îndreptată împotriva iugoslavilor s-a accentuat. Această critică a rămas la fel de virulentă şi după 1960, când polemica sino-sovietică a devenit publică şi a condus în final către ruptură. Destalinizarea şi coexistenţa paşnică reprezentau ameninţări la adresa politicilor implementate pe plan intern de conducerea de partid chineză: relaţiile tot mai tensionate dintre Republica Populară Chineză şi Statele Unite făceau ca Mao Zedong să vadă în coexistenţa paşnică

[7] Dan Cătănuş, *Reluarea relaţiilor româno-iugoslave. Vizita lui Tito la Bucureşti, 23-26 iunie 1956*, în *AT*, nr. 3-4/2004, p. 73-74.

[8] Leonid Ghibianskii, *N. S. Hruşciov, I. B. Tito şi criza ungară din anul 1956*, în Dan Cătănuş, Vasile Buga (coord.), *Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, 2006, p. 428-441.

[9] Dan Cătănuş, *Tot mai departe de Moscova… Politica externă a României 1956-1965*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, 2011, p. 183.

[10] Aleksandr Stykalin, *Consfătuirile de la Moscova ale partidelor comuniste şi muncitoreşti, noiembrie 1957*, în *AT*, nr. 1-2/2008, p. 96-97.

[11] Asupra importanţei consfătuirii de la Bucureşti din iunie 1960, vezi Mihai Croitor, *La Bucureşti s-a scris: „Sciziune!" Consfătuirea partidelor comuniste şi muncitoreşti din iunie 1960*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o trădare a cauzei chineze de către sovietici[12]. Din acest punct de vedere, Iugoslavia era la rândul său o puternică susținătoare a coexistenței pașnice și, în consecință, o țintă directă a criticilor chineze.

În acest context, partea română a tratat relația cu Iugoslavia cu o prudență deosebită. Partidul Muncitoresc Român a luat parte la consfătuirea din 1957 şi inclusiv la cea din 1960 în cadrul căreia Uniunea Comuniștilor Iugoslavi a fost denunțată ca fiind revizionistă[13]. În paralel însă, conducerea PMR a căutat să evite o ruptură cu Belgradul similară celei din perioada 1948-1953, cultivând relații bune pe linie de stat, deși oficialii iugoslavi se arătau mai puțin entuziaști decât România față de proiectele avansate de aceasta din urmă[14]. Era vorba, în acest caz, despre proiectul hidrocentralei Porțile de Fier în mod special. Odată cu izbucnirea divergențelor româno-sovietice privind reforma CAER în 1962, relațiile româno-iugoslave au cunoscut un curs ascendent, caracterizat de un nivel tot mai ridicat de încredere între cei doi lideri, I. B. Tito şi Gh. Gheorghiu-Dej.

În paralel însă, divergențele româno-sovietice au avut un impact similar şi asupra relațiilor româno-chineze. Începând din 1963, conducerea PMR a încetat să mai ia partea Moscovei în disputele cu chinezii, iar schimbarea de atitudine a fost întâmpinată la Beijing cu reacții favorabile[15]. Demersul românesc, din martie 1964, de mediere a relațiilor sino-sovietice prin apelul la încetarea polemicii publice şi vizita delegației PMR condusă de I. Gh. Maurer la Beijing a reprezentat momentul crucial al proclamării neutralității României în disputa sino-sovietică, neutralitate care a fost urmărită atent în anii următori[16]. Astfel, începând din 1963 România a reuşit să dezvolte relații pozitive atât cu China, cât şi cu Iugoslavia, deşi cele două state se aflau în relații foarte reci. Succesul acestei politici de echilibru a fost vizibil în relația cu China prin vizita unei delegații chineze la București cu ocazia sărbătorii de 23 august 1964, precum şi în schimbul de vederi care a avut loc în perioada următoare[17]. De asemenea, în relația cu Iugoslavia poate fi punctată cererea adresată de liderul sovietic N. S. Hrușciov lui Tito pentru a interveni pe lângă Gh. Gheorghiu-Dej, în sensul aplanării tensiunii din relațiile româno-sovietice[18].

Contestarea dominației sovietice în mișcarea comunistă internațională nu a fost văzută la București doar în termenii extinderii relațiilor externe şi a asigurării sprijinului din partea altor actori la nivelul relațiilor bilaterale. Deşi în mod discret şi fără a-şi asuma riscuri, conducerea PMR (şi a PCR ulterior) a promovat totuşi, prin mijloacele modeste pe care le avea la îndemână, apropierea între forțele care se opuneau dominației

[12] Mioara Anton, *Ieşirea din cerc. Politica externă a regimului Gheorghiu-Dej*, Bucureşti, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2007, p. 168-169.

[13] *Declarația Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste şi muncitoreşti (noiembrie 1960)*, București, Editura Politică, 1960, p. 61.

[14] Vezi, de pildă, *Raport asupra tratativelor cu partea iugoslavă pentru pregătirea Acordului între RPR şi RPFI cu privire la realizarea Hidrocentralei de la Porțile de Fier*, în ANR, fond CC al PCR, secția Cancelarie, dosar nr. 118/1961, f. 3-9. Pentru aprecieri despre relațiile culturale după 1955, vezi Paul Nistor, *Propagandă şi politică externă românească în secolul XX*, Iași, Institutul European, 2013, p. 124-126.

[15] Liu Yong, *Sino-Romanian Relations 1950s-1960s*, Bucureşti, Institutul Român pentru Studiul Totalitarismului, 2006, p. 139-140.

[16] Dan Cătănuș, *Declarația din aprilie 1964. Context istoric şi ecou internațional*, în *AT*, nr. 3-4/2006, p. 115-116. Cu privire la discuțiile purtate la Beijing, vezi Florian Banu, Liviu Țăranu, *Aprilie 1964. „Primăvara de la Bucureşti". Cum s-a adoptat „Declarația de independență" a României?*, București, Editura Enciclopedică, 2004.

[17] Stenogramele acestor discuții au fost publicate în Dan Cătănuș, *Între Beijing şi Moscova…*

[18] Idem, *Tot mai departe de Moscova…*, p. 350-351.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sovietice, în acest caz Iugoslavia și China. Primele manifestări ale unei asemenea direcții au apărut în cursul anului 1963, deși ele pot fi considerate în această fază ca fiind doar tatonări. La acel moment, România își îmbunătățise relațiile atât cu China, cât și cu Iugoslavia și stenogramele discuțiilor relevă limpede un interes discret al lui Gh. Gheorghiu-Dej pentru îmbunătățirea relațiilor sino-iugoslave.

În noiembrie 1963, Gh. Gheorghiu-Dej s-a întâlnit cu I. B. Tito la Belgrad, principala problemă pe agenda discuțiilor fiind cea a relațiilor bilaterale. În lumina divergențelor româno-sovietice în plină desfășurare la acel moment, partea iugoslavă avea motive suplimentare să trateze cu seriozitate propunerile românești privind dezvoltarea cooperării la nivel de stat. Discuțiile au vizat de asemenea și problemele mișcării comuniste internaționale. Vorbind despre influența exercitată anterior de sovietici asupra comunismului internațional, Gheorghiu-Dej i-a împărtășit lui Tito reținerile sale față de modul în care Moscova a atras în trecut celelalte partide comuniste în acțiuni nejustificate și care au dăunat relațiilor dintre acestea, așa cum fusese cazul cu condamnarea Iugoslaviei în timpul lui Stalin. În cadrul discuției, Gheorghiu-Dej a comparat situația respectivă cu cea a Chinei, unde din nou Moscova atrăgea celelalte partide comuniste într-o polemică ce nu le privea[19]. Mesajul pe care el îl transmitea avea mai multe înțelesuri: pe de o parte, era o formă de a adresa scuze părții iugoslave pentru implicarea României în condamnarea Iugoslaviei, dar pe de altă parte, compararea situației Iugoslaviei cu cea a Chinei era și un îndemn ca Belgradul să privească problema chineză cu mai multă simpatie.

Cu privire la China, Tito s-a arătat reținut, declarând că în problema polemicii sino-sovietice Iugoslavia se plasa în mod clar de partea Uniunii Sovietice, motivul principal fiind acela al coexistenței pașnice în politica externă, principiu contestat de chinezi, promovat de sovietici, și pe care Iugoslavia îl apăra la rândul său cu energie[20]. Cu toate acestea, Tito a ținut să nuanțeze poziția, arătând că înțelegea subtilitățile implicate în polemica sino-sovietică: „[…] se înțelege că Partidul Comunist Chinez, conducătorii lui, pe noi ne calomniază cu limbajul cel mai urât, însă întotdeauna am considerat că o parte din aceste calomnii se referă la noi și o altă parte este adresată lui Hrușciov”[21]. O evaluare obiectivă a situației indică faptul că Iugoslavia era interesată în strângerea relațiilor cu alte țări sau partide care contestau dominația sovietică, însă era în egală măsură interesată de dezvoltarea unor relații bune cu Occidentul, iar din acest punct de vedere, promovarea doctrinei coexistenței pașnice era esențială.

Gh. Gheorghiu-Dej a ridicat totuși problema Iugoslaviei în contactele sale cu chinezii încă din 1963. La 12 decembrie 1963, Gh. Gheorghiu-Dej l-a primit în audiență pe ambasadorul Republicii Populare Chineze la București, Xu Jianguo (Siu Gien Guo), și cei doi au discutat pe larg despre mișcarea comunistă internațională și în mod special despre pretențiile sovietice la dominație. Cu acea ocazie, Gheorghiu-Dej i-a relatat oaspetelui său și aspecte referitoare la vizita sa în Iugoslavia, angajându-se într-o lungă pledoarie în favoarea iugoslavilor, elogiind meritele acestora în lupta împotriva fascismului, precum și în rezistența împotriva presiunilor sovietice în anii stalinismului. Ambasadorul chinez a evitat însă discuțiile de fond asupra Iugoslaviei[22]. Mai mult decât

[19] Mihai Croitor, Sanda Borșa, *Triunghiul suspiciunii. Gheorghiu-Dej, Hrușciov și Tito (1954-1964)*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014, p. 405.

[20] *Ibidem*, p. 412.

[21] *Ibidem.*

[22] Mihai Croitor, *În umbra Kremlinului. Gheorghe Gheorghiu-Dej și geneza Declarației din Aprilie 1964*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012, p. 214.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atât, Gheorghiu-Dej a încercat să pună într-o lumină favorabilă şi atitudinea iugoslavă faţă de chinezi: „conducătorii iugoslavi s-au purtat corect – spunea el – n-au încercat să se refere la China cu nici un cuvânt”[23].

Reţinerea manifestată de chinezi faţă de iugoslavi a fost vizibilă şi cu ocazia vizitei efectuate de delegaţia PMR în China în martie 1964, când s-au purtat discuţii inclusiv despre problema Balcanilor. Începând din 1957, România promovase activ, în diverse forme, îmbunătăţirea cooperării între statele din Balcani, indiferent de orânduirea lor socială. După 1960, aceste planuri au căpătat şi o implicită nuanţă antisovietică, însă încercarea părţii române de a apăra acest punct de vedere în faţa chinezilor s-a lovit de neîncrederea totală manifestată de China faţă de Iugoslavia. Liu Sao-tzî, reflectând punctul de vedere al conducerii chineze de partid, spunea despre iugoslavi: „Iugoslavia este un detaşament de acţiune al imperialismului american…, este un berbec, care merge în frunte…, ei se folosesc de Iugoslavia ca model tipic pentru descompunerea lagărului socialist, pentru ca, urmând exemplul Iugoslaviei, ţările socialiste să revină la aşa zisa lume liberă”[24].

Aceste reacţii nu l-au descurajat însă pe Gh. Gheorghiu-Dej, care a reluat problema relaţiilor cu China în cadrul întâlnirii cu I. B. Tito din septembrie 1964, deşi era limpede că iugoslavii rămâneau foarte reţinuţi faţă de conducerea chineză. De altfel, Tito i-a spus lui Gheorghiu-Dej că, după părerea sa, Declaraţia PMR din aprilie 1964 fusese „cam blândă” faţă de chinezi şi i-a mărturisit că, în cadrul discuţiilor pe care le avusese cu N. S. Hruşciov în acel an, acesta se declarase în mod special nemulţumit de faptul că Declaraţia PMR punea pe picior de egalitate PCUS şi PCC[25]. Cu aceeaşi ocazie însă, partea iugoslavă a mai făcut o apreciere interesantă: nu era bine, din perspectivă iugoslavă, să se transmită Moscovei sau altor partide ideea că românii şi iugoslavii creau o grupare separată de partide, că şi-ar uni forţele într-o direcţie sau alta, indiferent de scop[26]. Era limpede faptul că Belgradul sesizase dificultăţile şi riscurile din relaţiile sovieto-române şi se temea probabil ca nu cumva românii să atribuie relaţiei cu Iugoslavia o nuanţă activă explicit antisovietică, pe care iugoslavii o considerau prea riscantă. De altfel, Tito însuşi a revenit asupra subiectului, insistând asupra faptului că ar fi fost prudent pentru partea română să se obişnuiască să „înghită” unele lucruri din partea sovieticilor, fără a riposta. Acelaşi îndemn către moderaţie l-a transmis Tito şi patru ani mai târziu către N. Ceauşescu, la câteva zile după intervenţia celor cinci state socialiste în Cehoslovacia[27].

În finalul întâlnirii din septembrie 1964, Tito a acceptat totuşi faptul că Uniunea Sovietică a comis mai multe greşeli în relaţia cu chinezii, greşeli ce au contribuit mult la agravarea situaţiei din relaţiile lor bilaterale. Fără a se exprima explicit în favoarea politicii PMR de neutralitate în polemica sino-sovietică, Tito a acceptat totuşi faptul că era importantă menţinerea unor contacte cu Partidul Comunist Chinez[28]. Pentru acel moment, aceasta părea să fie tot ceea ce conducerea de partid din România putea obţine. Tito nu era dispus să-şi pericliteze relaţiile foarte delicate cu sovieticii şi se temea probabil să nu fie atras de români într-o formulă antisovietică periculoasă, iar criticile

[23] *Ibidem*, p. 215.

[24] Alexandru Oşca, *Soliditatea blocului comunist dincolo de aparenţe*, în Sorin Liviu Damean, Marusia Cîrstea, Mihaela Damean, Lucian Dindirică (coord.), *Permanenţele istoriei. Profesorul Corneliu-Mihail Lungu la 70 de ani*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2013, p. 730.

[25] Mihai Croitor, Sanda Borşa, *Triunghiul suspiciunii…*, vol. II, p. 507.

[26] *Ibidem*, p. 511.

[27] Mihai Retegan, *1968. Din primăvară până în toamnă*, Bucureşti, Editura RAO, 1998, p. 222-223.

[28] Mihai Croitor, Sanda Borşa, *Triunghiul suspiciunii…*, vol. II, p. 519-521.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dure formulate de chinezi la adresa „revizionismului" iugoslav păreau dificil de trecut cu vederea. De asemenea, nici conducerea PMR nu dorea să se expună prin promovarea mai energică a unei asemenea apropieri. Aceste demersuri vor dobândi însă energia suplimentară pe care n-au avut-o la acest moment după 1965, când Nicolae Ceaușescu a preluat conducerea de partid în România.

Regimul Ceaușescu și problema relațiilor sino-iugoslave

N. Ceaușescu a moștenit de la Gheorghiu-Dej o relație conflictuală cu Uniunea Sovietică, însă determinarea sa de a afirma independența internă și externă a partidului și statului a condus la escaladarea tensiunilor româno-sovietice în deceniul următor. Evoluția tensionată a relațiilor româno-sovietice a determinat totodată o intensificare a relațiilor româno-iugoslave și româno-chineze, intensificare susținută de mai mulți factori. Pe de o parte, pretențiile sovietice de a controla mișcarea comunistă au sporit după venirea lui L. I. Brejnev la conducerea PCUS, fapt ilustrat printre altele de intervenția celor cinci state socialiste în Cehoslovacia. Intervenția a determinat reorientări majore în politica internă și externă a celor trei actori menționați, România, Iugoslavia și China, deși acestea nu au fost perceptibile imediat. Pe de altă parte, relațiile României cu cele două țări în cauză, Iugoslavia și China, cunoscuseră un proces de maturizare, determinat în primul rând de perseverența românească în a-și apăra principiile politicii externe așa cum rezultau acestea din Declarația PMR din 1964, perseverență care dovedea faptul că atitudinea momentului aprilie 1964 nu fusese una conjuncturală. Cu alte cuvinte, încăpățânarea lui N. Ceaușescu de a apăra și dezvolta principiile elaborate la acel moment, rezistând presiunilor sovietice, a impus România ca partener de încredere în asemenea negocieri.

În perioada 1965-1968, N. Ceaușescu a continuat așadar să cultive relații speciale cu Iugoslavia și China, cu deosebirea că acest curs este mult mai activ acum, atingând uneori limitele unei aparente imprudențe[29]. Între 16 și 23 iunie 1966, premierul chinez Ciu Enlai s-a aflat într-o vizită oficială la București, fapt care confirma înainte de toate faptul că noul secretar general al partidului era hotărât să mențină și să dezvolte relațiile cu China. Această vizită s-a produs cu doar câteva săptămâni înaintea unei întruniri a Comitetului Politic Consultativ al Pactului de la Varșovia, programată să aibă loc tot la București, ceea ce reprezenta o sfidare implicită adresată sovieticilor[30].

În cursul discuțiilor cu Ciu Enlai, N. Ceaușescu a lansat un apel explicit adresat chinezilor pentru a-și spori implicarea în problemele mișcării comuniste internaționale fără a ascunde faptul că PCR vedea în aceasta o garanție împotriva presiunilor sovietice. În trecut, Maurer recunoscuse în fața conducerii chineze faptul că politica României față de URSS fusese facilitată de criticile antisovietice ale chinezilor, dar apelul lui Ceaușescu părea să indice o politică mult mai activă în această direcție: „[…] noi considerăm că dacă și Partidul Comunist Chinez ar dezvolta mai mult relațiile cu toate partidele, chiar având divergențe și discutând despre acestea, am avea rezultate mai bune în grăbirea procesului de stabilire a relațiilor din mișcarea comunistă pe baze noi"[31].

[29] Daniela Mătăsaru, *Relațiile româno-iugoslave (1946-1980). Poziția comuniștilor români față de modelul iugoslav de construire a socialismului*, în Ioan Ciupercă, Bogdan-Alexandru Schipor, Dan Constantin Mâță (coord.), *România și sistemele de securitate în Europa 1919-1975*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2009, p. 274-279.

[30] Liu Yong, *op. cit*., p. 216-223.

[31] *Stenograma convorbirilor ce au avut loc cu ocazia vizitei în țara noastră a delegației de partid și guvernamentale a RP Chineze, în frunte cu Ciu Enlai, vicepreședinte al CC al PC Chinez, premierul Consiliului de Stat al RP Chineze*, în ANR, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar nr. 82/1966, f. 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La momentul respectiv însă, apelul lui N. Ceaușescu nu putea fi întâmpinat cu prea multă receptivitate de partea chineză, având în vedere radicalizarea bruscă a politicilor PCC în cadrul a ceea ce s-a numit *Revoluția Culturală*. N. Ceaușescu s-a referit pe larg la relațiile bune dintre România și Iugoslavia, subliniind că cele două țări colaborau foarte bine pe linie de stat și că nu existau probleme în relațiile bilaterale[32]. Limitele disponibilității chineze de a discuta această problemă au fost însă foarte clar exprimate de Ciu Enlai: „îmi rezerv dreptul ca criticile la adresa Iugoslaviei să le pronunț la Tirana, în Albania, nu aici. Trebuie să aleg locul pentru aceasta”[33]. Credem că afirmația lui Ciu Enlai nu dovedea doar complezență față de gazde, ci mai ales înțelegerea situației în care se afla România și nevoia acesteia de a avea relații bune cu Iugoslavia.

Ceaușescu i-a relatat lui Tito convorbirile cu Ciu Enlai, în cursul unei întâlniri a celor doi lideri în decembrie 1966. Cu ocazia respectivă, Ceaușescu insista asupra faptului că PCR nu era de acord cu critica chineză îndreptată împotriva Iugoslaviei și că i-ar fi atras atenția lui Ciu Enlai că PCC greșea în această privință. El a mai adăugat totodată că Ciu Enlai nu s-ar fi arătat „intransigent” în problema iugoslavă, ci ar fi reproșat doar faptul că iugoslavii n-ar fi avut o atitudine „prietenească” față de China[34]. Tito l-a asigurat pe Ceaușescu de faptul că poziția reținută a Iugoslaviei în privința Chinei nu se datora faptului că iugoslavii ar fi luat partea Uniunii Sovietice în polemică, ci doar criticilor acerbe la care era supusă Iugoslavia de către Partidul Comunist Chinez. Tito explica pe larg poziția partidului și statului său în problema relațiilor cu China: „Aş vrea să spun câteva cuvinte despre punctul nostru de vedere cu privire la China. Eu am spus deja că în anumite nuanţe noi ne deosebim. Aceste deosebiri nu sunt izvorâte din faptul că noi am fi mers cu tovarăşii sovietici. […] Noi am fost supuşi în permanenţă unor atacuri din partea Chinei, mai mult decât oricare altul. Încă din timpul lui Hruşciov chinezii nu îl atacau pe Hruşciov direct, ne atacau pe noi, însă ţinteau asupra ruşilor. În acest fel, prioritatea la atacurile lor o aveam noi. Se înţelege că de atunci situaţia s-a mai schimbat. Noi nu i-am atacat pe chinezi; noi abordăm problemele într-o altă manieră; în general noi nu înjurăm”[35].

Iugoslavia, ca membră marcantă a Mișcării de Nealiniere, era foarte preocupată de păstrarea unor relații calde cu țările nealiniate, multe dintre acestea fiind țări subdezvoltate sau în curs de dezvoltare inclusiv din țările Asiei, unde posibilitatea extinderii sau „exportului” modelului maoist nu putea fi ignorată. De asemenea, multe dintre aceste țări nu aveau un regim socialist; din aceste motive, dar și din cauza interesului național iugoslav de a menține relații bune cu Occidentul, Belgradul era un puternic promotor al coexistenței pașnice. Astfel, Tito îi mărturisea lui Ceaușescu faptul că principalul motiv de îngrijorare pentru chinezi era tocmai critica acerbă îndreptată de chinezi împotriva coexistenței pașnice și retorica agresivă în favoarea unui război cu americanii. Despre *Revoluția Culturală* și problemele păcii și războiului, Tito declara: „[…] noi nu ştim ce se întâmplă acolo, însă ne temem ca situaţia să nu meargă pe linia ameninţării păcii mondiale. Acesta este lucrul care ne preocupă pe noi cel mai mult”[36].

[32] *Ibidem*, f. 23.
[33] *Ibidem*, f. 80.
[34] *Stenograma discuţiilor avute cu prilejul vizitei în ţara noastră a tovarăşului Iosip Broz Tito, preşedintele Republicii Socialiste Federative Iugoslavia, preşedintele Uniunii Comuniştilor din Iugoslavia, 1-3 decembrie 1966*, în ANR, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar nr. 153/1966, f. 38-39.
[35] *Ibidem*, f. 64-65.
[36] *Ibidem*, f. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se pare însă că relațiile bune pe care le avea PCR cu PCC nu au impietat asupra relațiilor PCR cu UCI. Conducerea iugoslavă s-a interesat întotdeauna de rezultatele vizitelor efectuate la Beijing de diverse delegații ale PCR, cerând detalii asupra discuțiilor purtate și părerea părții române cu privire la modul în care evolua situația internă din China. În ianuarie 1968, de pildă, I. B. Tito s-a arătat interesat de modul în care vedea conducerea PCR poziția Chinei în cadrul războiului din Vietnam. La acel moment, conflictul armat din Vietnam se acutizase, iar conducerea chineză îi îndemna pe nord-vietnamezi să refuze orice negociere cu Statele Unite. Tito îl întreba pe Ceaușescu dacă nu cumva China plănuia să agraveze conflictul pentru a atrage în acest mod Uniunea Sovietică într-un conflict cu Statele Unite[37]. I. Gh. Maurer, cel care a condus mai multe delegații PCR în China în perioada respectivă, a evitat să se pronunțe în această problemă[38].

Revoluția Culturală nu reprezenta de altfel conjunctura cea mai potrivită pentru dezvoltarea relațiilor sino-iugoslave, însă ambele părți și-au nuanțat pozițiile în mod semnificativ după intervenția celor cinci state socialiste în Cehoslovacia din 1968. Intervenția condusă de sovietici a atras atenția ambelor părți asupra disponibilității Moscovei de a folosi forța armată pentru a-și impune punctele de vedere în relația cu celelalte țări socialiste și deși intervenția din Cehoslovacia a rămas un caz izolat, determinat de motive specifice, nici una dintre țările socialiste nu se putea considera la adăpost față de o asemenea posibilitate. Tito de pildă a dispus formarea gărzilor patriotice, pregătite pentru un război de gherilă, așa cum avea să procedeze și Ceaușescu[39]. În privința Chinei, incidentele armate de la frontiera sino-sovietică, din martie 1969, au jucat la rândul lor un rol important în a convinge conducerea chineză de faptul că Uniunea Sovietică nu era doar un adversar politic și ideologic, ci și unul militar[40].

Percepția unui risc de securitate sporit provenit din direcția Uniunii Sovietice a acționat în sensul diminuării ostilității din relațiile sino-iugoslave, deși progresele au fost foarte lente. În septembrie 1969, cu ocazia întâlnirii anuale dintre N. Ceaușescu și I. B. Tito, liderul iugoslav a punctat deja existența unor progrese pe linia relațiilor de stat sino-iugoslave, dar mai ales a exprimat disponibilitatea țării sale de a-și îmbunătăți relațiile cu China: „[…] noi am vrea să avem relaţii normale cu China, să extindem puţin şi comerţul. Mi se pare că astă primăvară a fost în China o delegaţie iugoslavă, pe linie economică. Uniunea Sovietică ne-a imputat şi acest lucru. Şi alte ţări socialiste ne-au imputat că, în condiţiile când există un asemenea conflict, noi vrem să avem relaţii bune cu chinezii. Am încheiat cu chinezii un acord comercial destul de mic, de vreo două milioane de dolari. Chinezii au primit delegaţia noastră destul de rău, ca pe orice delegaţie dintr-o ţară capitalistă. Noi vrem să îmbunătăţim relaţiile cu chinezii, însă în momentul de faţă nici ei nu mai insistă pentru aceasta. În orice caz, noi am reuşit să mai punem puţin frâu presei noastre, în sensul să nu mai răspundă la orice atac chinez. Şi la ei au început să apară articole pozitive la adresa noastră despre un

[37] *Stenograma convorbirilor ce au avut loc în zilele de 3-4 ianuarie 1968 la Belje – RSFI, între tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretar general al CC al PCR, preşedintele Consiliului de Stat al RS România, şi tovarăşul Iosip Broz Tito, preşedintele RSFI, preşedintele UCI*, în ANR, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar nr. 1/1968, f. 13.

[38] *Ibidem*, f. 13-14.

[39] Lavinia Betea (coord.), Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu, *21 august 1968. Apoteoza lui Ceaușescu*, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 135-136.

[40] Liu Yong, *op. cit*., p. 257.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

eveniment sau altul şi aceasta în condiţiile în care, până în prezent, întreaga noastră organizare era criticată”[41].

Conducerea chineză nu putea opera o schimbare majoră a politicii sale externe în primul rând din cauza raţiunilor interne, deoarece radicalismul specific *Revoluţiei Culturale* ar fi fost compromis. Cu toate acestea, disponibilitatea iugoslavă la dialog a sporit considerabil după 1968, dovadă fiind şi faptul că Tito, deşi era în general foarte atent să nu irite Moscova, a fost dispus să-şi asume acest lucru în scopul normalizării relaţiilor la nivel de stat cu China. Se ştie că restabilirea relaţiilor la nivel de stat a reprezentat primul pas pe calea reconcilierii după disputa sovieto-iugoslavă, precedând reluarea relaţiilor la nivel de partid. În noiembrie 1970, Tito îi mărturisea lui Ceauşescu faptul că sovieticii fuseseră nemulţumiţi de evoluţia pozitivă a relaţiilor de stat sino-iugoslave, fapt care, alături de condamnarea iugoslavă a intervenţiei în Cehoslovacia, contribuise la o răcire a relaţiilor sovieto-iugoslave[42].

Se pare însă că disponibilitatea pentru dezvoltarea relaţiilor sino-iugoslave era mult mai mare la Belgrad decât la Beijing. În iunie 1970, Emil Bodnăraş a efectuat o vizită în China în cursul căreia a discutat cu Ciu Enlai despre situaţia din mişcarea comunistă internaţională, fiind abordată tangenţial şi relaţia cu Iugoslavia. Cu ocazia respectivă, Ciu Enlai se exprima destul de aspru la adresa Iugoslaviei, pe care conducerea chineză nu părea să o recunoască drept ţară socialistă: „[…] noi considerăm – spunea el – că restaurarea capitalismului în Uniunea Sovietică, Iugoslavia şi în alte ţări nu reprezintă un pericol, ci o realitate”[43]. În aceste condiţii, partea română nu a insistat în a apăra cauza Iugoslaviei. Cu toate acestea, interesul românesc pentru o apropiere sino-iugoslavă a fost transmis de N. Ceauşescu însuşi cu ocazia turneului asiatic din iunie 1971.

Vizita sa era o confirmare a politicii de neutralitate a PCR în polemica sino-sovietică, un gest de independenţă care venea la scurt timp după intervenţia din Cehoslovacia şi transmitea astfel mesajul că politica internaţională a partidului rămăsese neschimbată. Tocmai în contextul doctrinei Brejnev, interesul conducerii PCR de a cultiva relaţiile bune cu China era sporit, mai ales că partea chineză oferise un sprijin politic major României în 1968, în ciuda limitărilor de altă natură. În cadrul discuţiilor cu conducerea chineză, N. Ceauşescu a lansat un nou apel pentru unirea forţelor celor ce militau pentru combaterea dominaţiei sovietice în mişcarea comunistă: „[…] noi considerăm ca un lucru pozitiv faptul că în fond marea majoritate a partidelor sunt astăzi împotriva unui centru care să dirijeze activitatea lor. În acest sens, noi apreciem că stabilirea relaţiilor bilaterale între Partidul Comunist Chinez şi un şir de partide ar exercita o influenţă deosebit de pozitivă asupra marii majorităţi a partidelor comuniste şi muncitoreşti. Noi considerăm că Partidul Comunist Chinez poate avea un rol foarte important în dezvoltarea unor relaţii noi în mişcarea comunistă, mai bine zis între partidele comuniste”[44]. Nu era nici prima, nici

[41] *Stenograma discuţiilor avute de tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretar general al Partidului Comunist Român, Preşedintele Consiliului de Stat al RS România, cu tovarăşul Iosip Broz Tito, preşedintele Uniunii Comuniştilor din Iugoslavia, Preşedintele RSF Iugoslavia (20 septembrie 1969)*, în ANR, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar nr. 78/1969, f. 17.

[42] *Notă asupra convorbirii tovarăşului Nicolae Ceauşescu cu preşedintele Iosip Broz Tito în timpul convorbirii de la Brdo kod Kranj din 3 noiembrie 1970*, în ANR, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar nr. 75/1970, f. 11.

[43] *Notă referitor: convorbirile dintre tov. Emil Bodnăraş şi conducătorii chinezi*, în ANR, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar nr. 92/1970, f. 127.

[44] *Stenograma convorbirilor purtate cu prilejul vizitei delegaţiei de partid şi guvernamentale condusă de tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretar general al Partidului Comunist Român, preşedintele Consiliului de Stat în Republica Populară Chineză*, în ANR, fond CC al PCR, secţia relaţii Externe, dosar nr. 40/1971, f. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ultima dată când conducerea PCR îi îndemna pe chinezi să se arate mai deschişi faţă de partidele care contestau dominaţia Moscovei şi bineînţeles că UCI era unul dintre cele mai importante partide pe o asemenea listă. Faptul că N. Ceauşescu avea în vedere în mod special UCI este dovedit de discutarea problemei şi în cadrul vizitei în RPD Coreeană, unde Kim Ir Sen a mulţumit pentru faptul că România mediase dezvoltarea relaţiilor iugoslavo−nord-coreene[45].

Majoritatea autorilor care au scris despre politica externă chineză au remarcat faptul că schimbarea acesteia, de la izolaţionismul specific *Revoluţiei Culturale* la o prezenţă mult mai activă în relaţiile internaţionale, a survenit în mod special după vizita preşedintelui american R. Nixon la Beijing, în 1972. Perioada 1968-1972 este aşadar una de reconsiderări şi de explorare a opţiunilor pentru conducerea chineză, apropierea de americani fiind justificată în mod special prin convingerea lui Mao Zedong – după intervenţia celor cinci state socialiste în Cehoslovacia – că Uniunea Sovietică reprezenta o ameninţare militară la adresa Chinei[46]. Astfel, după 1972, deschiderea Chinei către noi opţiuni de politică externă a fost mult mai vizibilă, deşi s-a menţinut într-o progresie lentă. Mirko Tepavaţ, secretar de stat în MAE iugoslav, admitea într-o discuţie cu N. Ceauşescu în mai 1971, cu puţin timp înainte de plecarea secretarului general al PCR în Asia, faptul că prezenţa Chinei pe scena internaţională era în sine o înfrângere a monopolului sovietic asupra mişcării comuniste[47]. De asemenea, în mai 1972, I. B. Tito îi relata lui N. Ceauşescu despre faptul că relaţiile sino-iugoslave se aflau la acel moment într-o continuă îmbunătăţire. „Relaţiile noastre cu această ţară s-au îmbunătăţit mult", spunea Tito[48].

Afirmaţia lui Tito nu era întâmplătoare. În septembrie 1973, Emil Bodnăraş a efectuat o vizită în Republica Populară Chineză, în cadrul căreia a purtat convorbiri cu premierul Ciu Enlai despre relaţiile bilaterale şi despre situaţia internaţională. În nota întocmită de Bodnăraş la întoarcere se arăta faptul că Ciu Enlai s-a interesat în mod special asupra situaţiei din Iugoslavia: „[…] la cererea tovarăşilor chinezi, s-a făcut o scurtă informare asupra proceselor pozitive care au loc în Iugoslavia (Ciu Enlai s-a interesat foarte amănunţit despre ceea ce se petrece în Iugoslavia)"[49]. Documentul în cauză arată limpede faptul că interesul a fost arătat de partea chineză, că aceasta a ales PCR dintre toate partidele pentru a cere detalii în această problemă, precum şi faptul că partea română a descris în termeni pozitivi situaţia din Iugoslavia.

Reconsiderarea politicii externe chineze începând cu intervalul 1968-1972 a fost însă un proces gradual, care s-a desfăşurat într-un ritm destul de lent. Normalizarea

[45] *Stenograma discuţiilor avute cu ocazia vizitei delegaţiei de partid şi guvernamentale a Republicii Socialiste România în Republica Populară Democrată Coreeană, Phenian, 10 iunie 1971*, în ANR, fond CC al PCR, secţia relaţii Externe, dosar nr. 43/1971, vol. I, f. 56.

[46] Odd Arne Westad, Chen Jian, Stein Tønnesson, Nguyen Vu Tungand and James G. Hershberg (editori), *77 Conversations Between Chinese and Foreign Leaders on the Wars in Indochina, 1964-1977*, Cold War International History Project Working Paper no. 22, Washington DC, Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1999, p. 9-12; Yang Kuisong, *Changes in Mao Zedong's Attitude toward the Indochina War, 1949-1973*, Cold War International History Project Working Paper No. 34, translated by Qiang Zhai, Washington DC, 2002, p. 39.

[47] *Stenograma primirii de către tovarăşul Nicolae Ceauşescu, preşedintele Consiliului de Stat al RS România, a tovarăşului Mirko Tipavaţ, secretarul de stat pentru afaceri externe al RSF Iugoslavia*, în ANR, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar nr. 30/1971, f. 16.

[48] *Stenograma convorbirilor oficiale purtate cu prilejul întâlnirii dintre tovarăşii Nicolae Ceauşescu şi Iosip Broz Tito în ziua de 17 mai 1972 (administraţia iugoslavă a hidrocentralei „Porţile de Fier")*, în ANR, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar nr. 41/1972, f. 18.

[49] *Notă referitor: convorbirile purtate la Pekin între delegaţia CC al PCR şi delegaţia CC al PC Chinez (5-7 septembrie 1973)*, în ANR, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar nr. 174/1973, f. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

relațiilor sino-iugoslave și înscrierea acestora pe un curs ascendent nu s-au putut realiza, totuși, decât după moartea lui Mao, episod care a marcat abandonarea definitivă a radicalismului specific *Revoluției Culturale*, inclusiv în relațiile externe. Abia în vara anului 1977 a putut fi depășit în mod simbolic blocajul din relațiile sino-iugoslave prin vizita efectuată de I. B. Tito la Beijing. Deși această vizită a avut ca scop îmbunătățirea relațiilor la nivel de stat, Tito îi mărturisea lui N. Ceaușescu uimirea sa cu privire la faptul că partea chineză s-a arătat dispusă inclusiv la reluarea relațiilor la nivel de partid, aspect care era mai problematic în sine din cauza implicațiilor ideologice. Referitor la vizita în Republica Populară Chineză, Tito îi povestea lui Ceaușescu: „[…] după părerea mea, vizita în China a fost foarte reuşită. La convorbirile [pe] care le-am avut împreună, noi am fost surprinşi de modul cum au procedat. Ne-au întrebat imediat: haide să vedem cum să procedăm? Pot să vă spun că şi în legătură cu relațiile de partid, colaborarea de partid, au început deja să discute. Nu ne-am gândit să ridicăm această chestiune şi au ridicat-o ei şi aceasta s-a făcut în mod treptat”[50]. Tito sublinia de asemenea faptul că țara sa era hotărâtă să continue dezvoltarea relațiilor cu China și aprecia prezența tot mai activă a acesteia în afacerile internaționale[51].

Concluzii

Documentele disponibile în arhivele românești nu pot evidenția decât unele ipostaze ale complicatului proces al normalizării relațiilor sino-iugoslave. În egală măsură, implicarea părții române în sprijinirea acestui proces este una dificil de reconstituit în absența surselor de arhivă din fosta Iugoslavie și China. Cu toate acestea, analiza surselor totuși disponibile evidențiază faptul că România a căutat să sprijine normalizarea relațiilor sino-iugoslave, văzând în aceasta un suport al eforturile sale de contestare a dominației sovietice în mișcarea comunistă internațională. Unificarea forțelor ce subminau hegemonia Moscovei a fost văzută de conducerea PCR drept un instrument util pentru atingerea scopurilor proprii. Din acest punct de vedere, România a acordat o atenție deosebită relațiilor sale cu Iugoslavia și China, căutând în permanență să identifice punctele comune din pozițiile celor două țări. Totodată se exprima cu prudență, însă perseverent, în favoarea reconcilierii acestora. În acest fel, România a contribuit la diminuarea influenței sovietice în mișcarea comunistă și a împiedicat refacerea structurii ierarhice și centralizate pe care o avusese aceasta în trecut.

[50] *Stenograma convorbirilor oficiale între tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretar general al Partidului Comunist Român, preşedintele Republicii Socialiste România, şi tovarăşul Iosip Broz Tito, preşedintele Republicii Socialiste Federative Iugoslavia, preşedintele Uniunii Comuniştilor din Iugoslavia*, în ANR, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar nr. 193/1977, f. 17.

[51] *Ibidem*, f. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROMANIA AND THE SINO-YUGOSLAV RELATIONS
(Summary)

Keywords: Romania, Yugoslavia, China, Soviet Union, revisionism, domination, world Communism.

Following Stalin's death, the forces which opposed Moscow's control over the world Communist movement multiplied but they were rarely united. Ideological differences separated most of the parties engaged in challenging Soviet control, as was the case with the Yugoslavs and the Chinese. The Romanians, on the other hand, understood that success in such an endeavor was conditioned by unity and solidarity which is why the Romanian Communist Party cultivated close relations with most forces which opposed Soviet domination and even tried to facilitate their rapprochement when circumstances permitted. This article describes the Romanian view on Sino-Yugoslav relations revealing how important it was for Romania to contribute to the reconciliation of the two parties previously separated by ideological disagreements.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANDI MIHALACHE[*]

NOTE DESPRE O SOCIOLOGIE A KITSCH-ULUI ÎN PERIOADA COMUNISTĂ: SURSE, IPOTEZE, INTERPRETĂRI[**]

Gusturi, arte, politici

Regimurile comuniste manifestau deseori tendinţa de a „educa" sau controla consumul cotidian, gusturile, vestimentaţia şi decorul interior al apartamentelor. Vasile Ernu îşi aminteşte în detaliu acest lucru: „[…] obiectele sovietice trebuiau să depăşească estetica imaginii-marfă şi să facă referire directă la sensul lor comun, pe care-l ştia orice copil. […] Ambalajul şi imaginea obiectelor sovietice nu jucau un rol important pentru cultura sovietică. Munca şi produsul acesteia nu aveau voie să fie ambalate frumos, ci trebuiau să fie cinstite, corecte şi sincere"[1]. Estetica socialistă propunea şi consumatorilor din România nişte ansambluri decorative tipizate, de genul celor expuse în revista „Mobila". Rostul ei era acela de a influenţa preferinţele, de a instaura tacit o disciplină a designului. Cu toate că în memoriile sale dă un pigment ironic exceselor proletcultiste, Constantin Ţoiu nu le elimină cu desăvârşire din verbiaj. Le păstrează, puţin jucăuş şi complice, pentru pitorescul pe care dogma îl generează uneori, ea participând la ceea ce scriitorul numeşte „imaginarul existenţei": „*25 noiembrie 1958*. Lili Soare s-a mutat… Am ajutat-o împreună cu Nego să-şi care cărţile. *Între om şi locul în care stă este o potrivire bizară. Interior bughezo-moşieresc cu mobile urâte, cu tavanul sculptat în ghips şi o atmosferă rece, neprietenoasă şi un miros pătrunzător de pipi de pisică*… Lili Soare, prietena noastră, prozatoarea, suferă de nervi. Schizofrenie,

---

[*] Cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" al Academiei Române – Filiala Iaşi; expert ştiinţific în cadrul proiectului „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală şi postdoctorală", cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanţat din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

[**] Prezentul articol este a cincea parte dintr-un studiu mai amplu. Vezi: 1) *Înainte şi după comunism: textualizarea decorurilor interioare în literatura autobiografică din România*, în *Istoria recentă altfel. Perspective culturale*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2013, p. 943-957; 2) *Obiectul, decorul, povestirea. Literatura autobiografică românească – o sursă a studiilor patrimoniale?*, în „Historia Universitatis Iassiensis", III, 2013, p. 199-241; 3) *Kitschul şi nostalgia: pentru o sociologie a surogatului în memorialistica secolelor XX-XXI*, în Gabriel Moisa, Sorin Şipoş, Igor Şarov (coord.), *Statutul istoriei şi al istoricilor în contemporaneitate*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, p. 75-90; 4) *Migraţia obiectelor. Imaginea talciocului-muzeu din anii „democraţiei-populare" în literatura autobiografică românească*, în „Monumentul. Tradiţie şi viitor", XIV, Iaşi, Editura Doxologia, 2013, p. 523-538. Kitsch-ul parazitează statutul incert al „obiectelor anxioase" (Harold Rosenberg), despre care nu ştim clar dacă sunt ori ba opere de artă. Ceva este însă sigur: kitsch-ul nu este subversiv, confirmându-ne obişnuinţele vizuale. În aparenţă novator, el nu supravieţuieşte prin el însuşi. Nu sfidează, se aliniază. Participă la reproducerea unui „stil", necontrariindu-ne cu nimic prejudecăţile (vezi Suzi Gablik, *A eşuat modernismul?*, traducere de Viorel Zaicu, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2008, p. 55-57).

[1] Vasile Ernu, *Născut în URSS*, Iaşi, Editura Polirom, 2006, p. 122.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LI, 2014, Supliment, p. 263−280

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aşa ceva… Cu maladia asta a ei, *ce mediu lugubru* (s.n. AM)”[2]. Colega Iulia Soare (pseudonimul lui Lili Sonnenfeld) era evreică; şi, din punct de vedere narativ-estetic, o persoană din etnia care născocise capitalismul putred se cuvenea să fie puțin fragilă, puțin depresivă şi puțin claustrofilă, închisă benevol într-un ambient balzacian, cu aer greu de respirat.

Obiectele decorative îşi aveau importanţa lor, combătându-se, totuşi, încercările de personalizare a apartamentului după vechile deprinderi burgheze: „[…] privitor la «decorarea» pereţilor, a se evita în locuinţele de bloc lucrările cu rame înzorzonate, oglinzile cu prea multe ornamente, *fotografiile de familie încadrate complicat şi preţios*”[3]. Astfel, în revista „Mobila”, numărul 1/1967, interioarele standardizate alătură biblioteci de tip „Zănoaga” sau „Irina” cu câte o jucărie din pluş, un dromader din lemn sau un obiect din sticlă. Nu întâmplător, Institutul de Filosofie al Academiei RSR primea şi el sarcina de a întocmi o lucrare care să impună tuturor definiţia marxistă a ideii de frumos. În 1966, volumul *Estetica vieţii cotidiene* apărea deja, la Editura Ştiinţifică, sub coordonarea profesorilor Marcel Breazu şi Anton Moisescu. În capitolul intitulat „Estetica produselor de larg consum”, Gr. Smeu condamna „tendinţa de estetizare cu orice preţ a produselor materiale”[4]. Autorul considera că dorinţa de a privilegia latura estetică a obiectelor, în dauna finalităţii lor utilitare, se lega de „luxul bazat pe inactivitate, pe snobism, al unor clase şi pături sociale exploatatoare. În această privinţă se remarcă mai ales perioadele de dominare şi declin ale aristocraţiei, roasă de trândăvie, preocupată să-şi confecţioneze în viaţa de toate zilele decoruri trufaşe, chiar dacă din punct de vedere funcţional acestea aveau o slabă acoperire”[5]. Gr. Smeu era indignat mai ales de faptul că „obiecte de uz casnic, de uz personal – erau atât de încărcate cu elemente de ordin estetic, încât, copleşite, caracteristicile funcţionale apăreau cu mult diminuate în importanţa lor”[6]. Atenţia exagerată pentru dimensiunea estetică a lucrurilor trăda, în opinia lui Smeu, „goana capitalistă după câştig”: descurajând achiziţionarea unor lucruri durabile, de lungă folosinţă, patronii sprijineau demodarea accelerată a produselor ca să stimuleze consumul[7].

Ideologii comunişti observau unele „contaminări” şi încercau, prin urmare, să le stăvilească. Mai ales că prima etapă a regimului Ceauşescu (1965-1971) adusese un climat mai liberal, mai optimist, uşor de reperat şi în viaţa cotidiană: „*Spre deosebire de anii trecuţi*, observa Gr. Smeu, cererea de articole decorative este extrem de mare”[8]. Smeu făcea însă unele remarci, cu tentă normativă:

> […] adeseori obiectele de calitate superioară, expuse în vitrinele şi rafturile magazinelor, sunt copleşite de o galerie întreagă de figurine – dansatoare, ciobănaşi, animale etc. – la care realizarea frumosului s-a transformat în contrariul său. Unele dintre produsele decorative impresionează negativ sensibilitatea omului contemporan prin aerul lor de idilă dulceagă, prin spiritul patriarhal, în care sunt elaborate. […] O tânără ţărancă cu un snop de grâu în mână, vrând să sugereze operaţia sărbătorească a secerişului, pare mai degrabă o fiinţă bolnavă, epuizată, căreia un creator lipsit de fantezie i-a îndesat în braţe, într-un mod inabil, snopul tradiţional[9].

[2] Constantin Ţoiu, *Memorii întârziate*, vol. 4, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 2009, p. 135.
[3] *Magazin. Almanah ’87*, p. 143.
[4] Marcel Breazu, Anton Moisescu, *Estetica vieţii cotidiene*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966, p. 132.
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem*, p. 139-141.
[8] *Ibidem*, p. 166.
[9] *Ibidem*, p. 165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În primul rând, textul combate neo-îmburghezirea gusturilor. În al doilea rând, citatul de mai sus conţine şi o pledoarie implicită pentru unul din cele mai dragi motive ale propagandei oficiale: mitizarea agriculturii socialiste şi estetizarea noului univers rural. Cu alte cuvinte, sarcina bibelourilor marxiste era aceea de a exprima antiteza dintre „operaţia sărbătorească a secerişului" socialist şi „idila dulceagă" ori „spiritul patriarhal", vetust, reacţionar. Gr. Smeu le aprecia în consecinţă, ca noutăţi tehnologice şi nu ca reminiscenţe culturale: „Complexul industrial de faianţă şi sticlă – Sighişoara, de pildă, a reuşit să creeze o serie de produse din faianţă, remarcabile, între altele, printr-un procedeu nou de decorare – glazurile arse"[10].

În anii '60 înceta persecutarea „boierismelor", începând, în schimb, o vogă a intelectualizării în masă. De altfel, noua tendinţă este deja constatată într-o însemnare din 20 septembrie 1969, lăsată de Mircea Horia Simionescu în jurnalul său: „[…] bibelourile aşezate de doamna Albulescu […] pe etajerele cavoului bravului ei soţ"[11]. Pe de o parte, sesizăm gestul unei văduve, pentru care bibelourile se confundau cu ideea de „acasă"; le aducea defunctului cu gândul de a reîmpărtăşi cu el o imagine cândva familiară amândurora. Pe de altă parte, privirea critică a diaristului sublinia un mic faliment semiotic, pentru el bibelourile, inutile prin definiţie, neputând să înfrumuseţeze realitatea funebră pe care o decorau. Complementar, apare şi tendinţa de a-ţi umple rafturile cu cărţi niciodată citite, de a da de înţeles că ai gusturi mai sofisticate decât puteai duce. Bibeloul putea să fie *reminder*-ul miniaturizat al unei statui celebre. Din acelaşi motiv se căutau obiecte supraîncărcate, care complicau relieful apartamentului. Cu toate că erau mult mai potrivite în muzee, sunt consumate vizual într-un cadru privat. Redevin „semnul" unei clase mijlocii, socotite astfel nu din cauza veniturilor băneşti, ci a unui statut social mulţumitor. După un deceniu şi mai bine de suspiciune, intelectualii reveneau la modă, pe la mijlocul anilor '60, ca „oameni ai muncii". Noua orientare ideologică se regăsea şi în semiotica socială, fie şi la modul ludic, prin promovarea cărţilor ca ingrediente ale decorului de apartament. Iar alianţa lor cu bibelourile părea să vină de la sine, persistând până astăzi: „*ceea ce încălzeşte un interior, chiar mai mult decât florile, este o bibliotecă.* Dar biblioteca de acasă nu trebuie să aibă aerul unei biblioteci publice, chiar dacă şi noi aranjăm cărţile după tematici, colecţii sau autori. Între cărţi putem aşeza obiecte de sticlă sau metal, mici vase, sfeşnice, mini-sculpturi din lemn sau porţelan"[12]. „Reeducarea" interioarelor de bloc şi controlul gusturilor comune erau conştientizate la modul formal, ele revenind ulterior în rememorările postcomuniste. Unii receptau mobila din acei ani ca pe un neajuns: „Până şi amenajarea interioară a apartamentului de bloc era standard. Dormitorul era alcătuit dintr-un dulap cu două, trei sau patru uşi, cu sau fără baghete în relief, *cu sau fără ornamente* metalice şi un pat simplu sau dublu, cu noptiere […]. Cu toate că nu încăpeau în dormitorul prea mic, trebuia cumpărată toată garnitura"[13]. Alţii însă, abia dacă puteau visa la ea: „În '81, s-a desfiinţat sistemul de rate la mobilă. Erau magazine de mobilă gârlă, dar oamenii îşi cumpărau foarte greu câte o mobilă. Nu se

[10] *Ibidem*. În 1957, Barthes văzuse în *glazură* o politică ornamentală care concretiza preocuparea comercială pentru aparenţe, îndeosebi pentru distincţie şi verism. „Acelaşi lucru – preciza el – îl găsim şi în elaborarea unor nimicuri mic burgheze: scrumiere în formă de şa de călăreţ, brichete în formă de ţigară, cratiţe de pământ în formă de iepure." Vezi Roland Barthes, *Mitologii*, traducere de Maria Carpov, Iaşi, Institutul European, 1997, p. 159.

[11] Mircea Horia Simionescu, *Febra. File de jurnal, 1963-1971*, Bucureşti, Editura Vitruviu, 1998, p. 313.

[12] *Magazin. Almanah '87*, p. 143.

[13] *Mărturii orale. Anii 80 şi bucureştenii*, Editura Paideia, Bucureşti, 2003, p. 224.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

găsea mobilă de import. România era pe locul şase în lume la exporturi. Era grozavă mobila de Târgu Mureş, de Reghin, *cu sculpturi şi ornamente*”[14].

Barocul şi rococoul nu mai trec de multă vreme drept simple curente artistice, ele supravieţuind epocii lor ca stări de spirit atemporale, etichete, deprinderi general-umane. Prin urmare, în România lui Ceauşescu, rococoul privat era o tentativă eşuată de repersonalizare a individului. Strivit de gigantismul barocului public, omul încerca să se sustragă, reconstruindu-şi un univers numai al lui, uşor de controlat pentru că era unul de imitaţie. Îl revedea în orice casă intra, oferindu-şi de fiecare dată certitudinea că era şi el la modă. Bibeloul devenea, în acest context, un membru la familiei. Iar situaţia nu lăsa regimul indiferent, esteţii oficiali fiind interesaţi să cenzureze acest gen de „alienare”:

> Cumpărarea unui bibelou are o importanţă tot atât de mare ca aceea a unei mobile, a unui covor sau a unui tablou. Chiar dacă mobila este nouă şi frumoasă şi, în general, spaţiul locuibil este bine proporţionat, existenţa unui bibelou de prost gust sau simpla sa plasare stângace produce asupra unui vizitator o impresie nefavorabilă. De multe ori se nasc concesii din cauza unui sentimentalism firesc: nu poţi renunţa la un obiect dăruit cu dragoste şi prietenie de cineva care îţi este foarte aproape, deşi eşti deplin conştient că nu se potriveşte câtuşi de puţin nici cu gustul tău, nici cu interiorul pe care îl ai. Se mai întâmplă şi altceva: cadourile de acest gen, provenite din diferite surse şi achiziţionate după gustul donatorilor, se înmulţesc cu timpul şi se îngrămădesc într-o alăturare nefericită, ceea ce strică tot mai mult armonia arhitecturii interiorului. Pentru aceasta este recomandabil să păstrăm amintirile de genul acesta într-un spaţiu închis, ca pe o mică colecţie[15].

Atât publicaţiile academice, cât şi acelea destinate divertismentului erau însărcinate să combată pericolul „bibelotizării”: „[…] un apartament «învechit» este acela în care te izbesc în primul rând întunericul, culorile închise ale pereţilor, ale mobilei şi ale tapiţeriei, draperiile încărcate şi înzorzonate, dar mai ales aspectul de îngrămădire a lucrurilor”[16]. Antiteza dintre întunericul burghez şi luminozitatea socialistă subzistă prin sinonimizarea celui dintâi cu vechiul, echivalându-se cel de-al doilea cu modernul. Diferenţa dintre cele două variante de interior o făcea faptul că în proiectul de apartament susţinut de *Enciclopedia căminului* „au dispărut ornamentele inutile şi lucrurile mărunte plasate în toate colţurile, favorizând depozitarea prafului”[17]. Preocuparea persistă, autorităţile antrenând în acest gen de educaţie cât mai multe forţe. Vernisajele comentate se succedau cu scopul de a „lămuri” publicul larg, îndreptându-l spre o formă de bibelou modernizat, ostil rudei sale mai vechi „de vitrină”. Era însă un risc asumat de regimul comunist: promovarea micului nonconformism în designul privat periclita deprinderile mic-burgheze, dar ne apropia totodată de noile direcţii din arta occidentală. În orice caz, cronica simpozionului organizat în 1979 de fabrica de porţelanuri „Iris” din Cluj-Napoca dovedeşte interesul oficialităţilor pentru acest subiect aparent minor. Intenţia de a corija o stare de lucruri neconvenabilă ideologic şi comportamental este clară:

> Tema simpozionului – bibeloul – s-a dovedit a fi un impuls neaşteptat de fertil pentru creativitatea participanţilor. Răspunsul majorităţii echipierilor s-a conturat ca o atitudine de protest faţă de kitsch – fenomen de înstrăinare, periculos nu doar pentru alterarea gustului, ci deopotrivă pentru pervertirea spiritului consumatorului. Simpozionul s-a desfăşurat sub semnul reconsiderării conceptului clasic de „bibelou” – concretizat adesea printr-un

[14] *Ibidem,* p. 225.
[15] *Enciclopedia căminului,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1975, p. 152.
[16] *Ibidem,* p. 153.
[17] *Ibidem,* p. 154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> element pompos, retoric, agrement facil de un gust îndoielnic. […] a fost şi prilejul unei ample dezbateri la care au luat cuvântul cadre universitare, reprezentanţi de la Bucureşti ai industriei sticlei şi ceramicii fine, artiştii participanţi la simpozion, tehnologi de la „Iris", critici de artă […][18].

Urmărind o distincţie clară între obiectele utilitar-decorative şi cele pur decorative, simpozionul respectiv promova „anti-bibelourile", caracterizate de fascinaţia pentru natură, de elemente vegetale şi de acel „sentiment ecologic ce străbate expoziţia".

Nu prostul gust părea pericolul, ci faptul că acele lucruşoare sabotau estetica marxistă pe cale de autohtonizare. Cu alte cuvinte, ele încurajau o reîmburghezire a mentalului colectiv. În replică, autorităţile încercau să propună un design mai adecvat, mai apropiat de naţionalismul comunist de după 1965. Se promova aşadar un stil „etno", mai stilizat şi geometrizat, concordant cu protocronismul oficial şi cu tendinţele de a „învechi" istoria românilor. Un reportaj realizat în 1986, la Muzeul ceramicii şi sticlei, ne dă suficiente indicii despre delirul primordialist din epocă. Pretextul era dat, evident, de un „grupaj de exponate ceramice", pe care Eugenia Antonescu, şefa Secţiei de arte decorative, le hiperboliza astfel:

> Altoite pe trunchiul nepieritor al tradiţiilor daco-romane este suficient să invocăm izbitoarea înrudire între borcanul dacic şi vasele vechilor culturi autohtone de tipul Ipoteşti, Cândeşti ori Dridu – ceramica medievală românească, sensibilă la influenţele romane târzii ori bizantine, ocupa un loc aparte în arta lutului european. […] Veriga de legătură dintre marea tradiţie bizantină şi geniul creator băştinaş se singularizează prin eleganţa formei şi calitatea excepţională a ornamentelor, farfuria cu porumbel de la Dinogeţia secolului XIII – expresie plastică a unei răscruci, a unei mari răscruci de destine istorice. Ea întruchipează simbioza romano-bizantină la Dunăre, învestirea pământului românesc cu grandioasa menire de moştenitor al Bizanţului […]. Cele două filoane ale artei româneşti – cult şi popular – primesc aceşti germeni care rodesc până în zilele noastre, în ceramica de Horez, Oboga, Rădăuţi, Vama ori Valea Izei, bine reprezentate în circuitul expoziţional[19].

Ultimele mărci de ceramică invocate în acel interviu intraseră oricum în producţia de masă, atrăgând ironiile celor care persiflau rusticizarea excesivă a locuinţelor urbane. De exemplu, o scenetă a lui Grigore Pop satiriza transformarea uneltelor din lemn în bibelouri. Textul mai înfăţişa întâlnirea dintre un colecţionar snob şi un cioban, în urma căreia iubitorul de artizanat pleca cu haina din blană a ţăranului, cel din urmă rămânând cu papillonul şi pantalonii de golf ai orăşeanului[20]. În realitate, „împrumuturile" erau reciproce, mergându-se pe linia schimbului de însuşiri. Dacă lingurile de lemn suprapopulau pereţii camerelor de bloc, mistica obiectelor lucioase cucerea zona rurală. În a doua jumătate a anilor '60, Mihai Cantuniari, pe atunci student în anul IV, ajungea într-un sătuc din Bărăgan, cerând adăpost unui localnic. Discuţia avută acolo este relevantă pentru felul în care designul urban polua vechea civilizaţie a lemnului. Kitsch-ul apare aici ca un eşec al situării „noului" într-un spaţiu cultural diferit de acela care îl crease, ca un eşec al „naturalizării", într-o zonă agrară, a unui produs de factură industrială:

> […] mi-au căzut ochii pe o minunăţie de ladă de zestre, lucrată cu grijă şi pictată măiestrit de mână, după tipicul celor numite <de Braşov>. Era tot ce aveau oamenii aceia mai frumos în casă. Era perfectă. Am făcut ochii mari de încântare şi de admiraţie şi am deschis gura să laud lucrătura mirifică, dar gazda mi-a luat-o înainte şi a rostit plină de mândrie

[18] Olga Buşneag, *Simpozion de creaţie la fabrica de porţelan „Iris"*, în „Arta", nr. 11-12, 1979, p. 58.
[19] Constanţa Ciocan, *Muzeul ceramicii şi sticlei*, în *Almanahul Săptămâna 1986*, p. 91.
[20] Grigore Pop, *Artizanat la purtător*, în *Almanah „Urzica" 1974*, p. 116-177.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> următoarea blasfemie: „Dom' student, asta nu-i nimic faţă de ce-o să cumpărăm noi zilele astea de la oraş: o ladă de pat din acelea lustruite de te oglindeşti în ele, băiţuite şi moderne, cu care să înlocuim vechitura asta bună de suit în pod sau de făcut surcele din ea"[21].

Aproximativ aceeaşi impresie o are şi Radu Ciobanu. Întors din Hărţăganiul natal, acesta observa, în ianuarie 1983, aceeaşi „urbanizare" a gusturilor:

> Odăi mari, îngheţate, unde ar fi imposibil să vieţuieşti – nici nu sunt concepute în acest scop, ele fiind de fapt nişte expoziţii ale stării de prosperitate a gazdelor – ticsite de mobilă nouă, de covoare „persane", tablouri de gang, păpuşi, flori de plastic, o impunătoare desfăşurare a gustului Kitsch victorios. Ba, cei „din jos" vor să-şi instaleze un „cămin englezesc", căci foc tot nu se va face în el niciodată. Dispărut cu desăvârşire acel bun gust ţărănesc de care s-a făcut atâta caz. El a existat, nici vorbă, dar cum se explică oare totala lipsă de rezistenţă în faţa prostului gust[22]?

Ideologii erau însă convinşi că voga neo-burgheză a bibelourilor nu putea fi combătută cu uşurinţă, oamenii urmând să facă totul pentru a evita indicaţiile „de sus". Conştientizând faptul că supravegherea decorului domestic nu era uşoară, oficialii ne indică, involuntar, persistenţa unei fronde sociale pasive, pe care Michel de Certeau o numea „braconarea cotidianului". În replică, regimul sponsoriza simbolic întoarcerea la arta de inspiraţie ţărănească, cu gândul că aceasta şi-ar putea câştiga, în ipostaza ei consumistă, un public empatic, de origine rurală. Tendinţa respectivă este caracterizată în termenii pe care îi merită:

> […] manifestat mai ales în literatură, sociologie şi istorie, protocronismul îşi găseşte un pandant vizual în grupul artiştilor *neotradiţionalişti* sau *neofolclorizanţi* […]. Apreciaţi tot atât cât protocroniştii de către autorităţi, aceşti artişti practică un amestec de elemente de extracţie folclorică şi de trăsături stilistice vag moderniste, în compoziţii naive, la limita amatorismului şi a kitsch-ului. […] Se poate spune că folclorismul acesta era o nouă formă de proletcultism, pentru că el manipulează elemente culturale perimate într-un context cultural orientat spre scopuri clar populiste[23].

Cam aceleaşi evaluări reperăm şi la Erwin Kessler, care constată că alături de arta propagandistică din anii '60-'70 se dezvoltase o tendinţă oficioasă, inclusiv ruralizantă, „care nu preamărea regimul, dar care îl întărea ca legitimitate prin prezentarea feţei frumoase şi neproblematice a vieţii […] era, pretutindeni în ţară, furnizoare principală de escapism acceptat"[24]. Aprecierile celor de atunci erau mai nuanţate, dar nu neapărat binevoitoare, Arşavir Acterian notând, la 3 noiembrie 1970, că

> […] noul n-are valoare numai pentru că e nou. În multe cazuri, noul trebuie să devină vechi ca să capete valoare. Sunt obiecte vechi a căror valoare stă în vechimea lor, dar şi în pecetea de frumuseţe pe care n-au pierdut-o chiar dacă mucegaiul, rugina, ruina le-au invadat. Asemenea obiecte radiază o frumuseţe pe care anii n-au anulat-o, nici n-au micşorat-o şi multe din ele, înfruntând timpul – fiind conservate totuşi cu grijă de autori, de colecţionari sau admiratori –, au câştigat chiar un plus de frumuseţe. Multe, chiar foarte multe din obiectele noi sunt mai urâte decât cele vechi, mai lipsite de valoare[25].

Invazia aşa-ziselor noutăţi ne rătăcea de propria noastră lume. Vechiul însă ne permitea să mai diluăm dictatura schimbărilor continue, el putând pune la timpul trecut nişte

[21] Mihai Cantuniari, *Ocarina de lut*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2011, p. 268.
[22] Radu Ciobanu, *Jurnal, 1980-1984*, Timişoara, Editura Amacord, 1999, p. 136.
[23] Magda Cârneci, *Artele plastice în România (1945-1989)*, Bucureşti, Editura Meridiane, 2000, p. 132.
[24] Erwin Kessler, *X:20. O radiografie a artei româneşti după 1989*, Bucureşti,Editura Vellant, 2013, p. 75.
[25] Arşavir Acterian, *Jurnal, 1929-1945 / 1958-1990*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008, p. 257.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lucruri în viaţă încă: chiar dacă această atitudine ne împingea către un kitsch patetic, prin care aderam fără voie la ideologia oficială! La nivelul consumului public, predomina combinaţia grosieră dintre cusăturile naţionale şi balerinele din porţelan. Atunci de ce erau fabricate într-o cantitate atât de mare? În primul rând, nu aveau preţuri exorbitante. Apoi, popularitatea lor survenea, implicit, din practica darului şi contra-darului. Rococoul burghez era refuncţionalizat în perioada comunistă şi din acest motiv: că accepta „completări" artizanale, porţelanurile şi „împletiturile" participând acum la un construct sincretic, tradiţionalist, festiv şi politic. Mai exact, produsele de serie şi produsele manufacturate erau îngemănate şi manipulate social într-un context mai degrabă etnografic, „mărţişorul". Pus în pieptul colegilor şi apropiaţilor, el marca prima zi a primăverii (1 martie), reapărând însă în cadourile date de ziua internaţională a femeii[26]; o modestă aţă alb-roşie „dezvinovăţea" oarecum porţelanurile împachetate în celofan la fiecare 8 martie; mărţişorul folcloriza statuetele, transformând dăruirea lor într-un fel de datină; sau, mai bine zis, într-o obligaţie anuală, cu pretenţii vădite de gratuitate, dezinteres şi conformism.

Se face confuzia dintre caracteristicile unui fenomen artistic şi reacţiile pe care acesta le trezeşte pe parcurs. Deseori, cele din urmă îi sunt ulterior atribuite de parcă i-ar fi însuşiri de bază. Noi am privi altfel lucrurile: chiar şi în degenerescenţa unui curent cultural putem întrevedea reuşita lui prealabilă. Degradarea apărea uneori şi din nevoia de a multiplica la nesfârşit un succes de piaţă, până când acesta ajungea la idiosincrazie. Din acest motiv ne preocupă rococoul în ipostaza lui de larg consum, când oamenii îşi procură anumite obiecte, mobile sau decoruri ştiind dinainte ce stări de spirit trebuiau să le inspire acestea. Imitaţia bovarică era şi ea un mijloc de autoeducare, de răspândire şi perpetuare a unui gust oarecare, iniţial elitist. Prin această lentilă vom privi şi trecerea de la statuetele sau porţelanurile burgheze la reproducerile din perioada comunistă. Bibeloul burghez frecventa colecţia, având regim de „antichitate". După venirea comunismului ieşea din vitrine, lăsând unei „rude" ieftine şi accesibile tuturor. Bibeloul interbelic era colecţionat pentru individualitatea creatorului său. Cel comunist era aglomerat laolaltă cu altele, din voinţa cumpărătorului. Bibeloul burghez era închis în colecţii de interior. Cel comunist era vehiculat social.

O civilizaţie a surogatelor

Într-o însemnare a lui Valentin Uritescu, atribuită zilei de 4 martie 1958, este pomenită colecţia lui de „cioabe", moştenită de la vărul Sandi şi „dusă mai departe" de memorialist. Erau „bucăţele mici de porţelan, având pe ele desene pe care le rotunjeam atent cu cleştele şi pe urmă le finisam pe tocilă. Cel mai valoros ciob era un cap de clovn, care avea pe verso literele *lagelse* şi sub ele cuvântul *Denmarck*, găsit în gunoiul unchiului Remus"[27]. Din punctul nostru de vedere, nu contează dacă micul deşeu îi revenea în minte datorită aspectului său ori din cauza literelor cu care era imprimat; mai sugestiv este un alt amănunt: dorinţa adolescentului de a da margini netede unei aşchii, transformând-o într-un obiect finit, într-un bibelou de sine stătător. Rememorând şi el segmentul sovietic al biografiei sale, Vasile Ernu rezuma într-un paragraf viaţa cotidiană din ultimii ani ai regimurilor socialiste din Estul Europei:

[26] „Mărţişorul" era o miniatură florală sau animalieră din lemn, plastic sau metal, viu colorată; era împodobită cu un mic şnur alb-roşu şi prinsă cu un bold la gulerul hainei.

[27] Valentin Uritescu, *Să ai grijă de cel mai bun din tine*. *Amintiri*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2013, p. 115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Orice produs standard sovietic putea să se transforme şi să devină altceva. Au apărut reviste care te învăţau cum să remodelezi şi să reutilizezi obiectele. […] De fapt, standardizarea şi unificarea pe care le dorea sistemul nu s-au produs, ci mai degrabă totul s-a individualizat şi s-a depărtat de standard. […] Încercarea de a nu lăsa loc fetişizării obiectelor şi de a le da doar o întrebuinţare utilă a dat greş[28].

Re-estetizarea obiectelor de uz casnic era deci completată de acea pasiune a etalării şi „muzeificării" lor, vitrinele din sufragerie garantându-le longevitatea: „Ştii foarte bine că unul dintre atributele casei era desfăcătorul de sticle care avea imaginea lupului din desenul animat *Nu pogodi!*, însă el nu era folosit niciodată şi stătea în vitrină"[29].

Jurnalele sau memoriile care cuprind, deopotrivă, perioada interbelică, războiul, tranziţia spre comunism şi o parte din anii acestui regim sunt puţine. Parcurgându-le, sesizăm cum se schimbă treptat ierarhia aspectelor demne de consemnat: în perioada interbelică predomină cele culturale şi mondene, apropiindu-se simţitor de prozaic pe măsură ce comunismul se instaura mai temeinic. Ce putem să deducem din lectura lor? Pe scurt, anii '80 reînviau amintirea cotidianului din anii '50[30]. De fapt ce înseamnă „anii '50" sau „obsedantul deceniu"? Afectat de război, de secetă şi de ocupaţia sovietică, primul deceniu de comunism a rămas în memoria colectivă drept o perioadă a penuriei prin excelenţă: epoca unei haine îmbrăcate, rând pe rând, de toţi copiii unei familii! Iar din jurnalul lui Alice Voinescu observăm că, din cauza rarităţii lor, bunurile de larg consum se transformaseră în cadouri. La 13 iulie 1953, Alice Voinescu nota: „Ieri, pe la 12,00, a sosit Zoe Vasiliu. […] Mi-a adus multe cadouri – pâine albă, bomboane, parfum […]"[31]. Lipsurile puneau la încercare întreaga imaginaţie şi dorinţă de supravieţuire a indivizilor, eforturile de adaptare generând, în scurt timp, un fel de cultură a erzaţului. Uneori simulacrul suplinea articole greu de înlocuit, dar alteori transpunea nişte ambiţii de autoelevare socială.

Reînviind în memorialistica sa atmosfera şcolii româneşti de la finele deceniului şase, Mihai Cantuniari se întreba: „[…] fi-vom oare numiţi «prima generaţie a plasticului»? De ce nu, din moment ce pe la sfârşitul anilor '50 şi începutul deceniului următor produsele tradiţionale din lemn, textile şi metal au început a fi dublate, apoi înlocuite de copiile lor dintr-un plastic la început extrem de urât, apoi tot mai acceptabil"[32]. Civilizaţia „înlocuitorilor" de tot felul revenea impetuos în anii '80, odată cu politica de autosărăcire decisă de Ceauşescu. Suntem deja în faza când se inventau obiecte din plastic pentru plăcerea de a folosi acest material[33]. Interviurile realizate de Liviu Chelcea şi Puiu Lăţea, privind refolosirea creativă a bunurilor de larg consum în anii '80, evidenţiază reinvestirea ambalajelor occidentale ca bibelouri de sufragerie[34]. Iată câteva din observaţiile celor doi cercetători:

---

[28] Vasile Ernu, *op. cit.*, p. 123-124.

[29] *Ibidem*, p. 37.

[30] „Condiţii vitrege. Ne aşteaptă o foamete de nu-mi cred ochilor, nota Doina Jela la 18 noiembrie 1980 […]. În numai o lună au dispărut toate, nu ca şi cum s-ar fi terminat, ci de parcă ar fi fost retrase […]. Cred că în ultimii 30 de ani nu s-a întâmplat niciodată aşa ceva" (Doina Jela, *Telejurnalul de noapte*, Iaşi, Editura Polirom, 1997, p. 28-29).

[31] Alice Voinescu, *Jurnal*, Bucureşti, Editura Albatros, 1997, p. 667-668.

[32] Mihai Cantuniari, *Bărbatul cu cele trei morţi ale sale*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2007, p. 286. Repetarea cuvântului „început" face parte din citat şi nu am putut să o înlăturăm.

[33] Potrivit lui Roland Barthes, moda plasticului sublinia o evoluţie în mitul imitaţiei. Într-o primă etapă, imitaţia făcea parte dintr-o lume a aparenţei, nu a uzajului, urmărind să reproducă la preţuri mici materiale rare. În a doua etapă, plasticul punea stăpânire pe tot ceea ce era comun şi prozaic, renunţând să falsifice lucrurile greu accesibile (Roland Barthes, *op. cit.*, p. 210).

[34] Liviu Chelcea, Puiu Lăţea, *Cultura penuriei: bunuri, strategii şi practici de consum în România anilor 80*, în Adrian Neculau (coord.), *Viaţa cotidiană în comunism*, Iaşi, Editura Polirom, 2004, p. 169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Bunurile de consum vestice, inclusiv produsele alimentare, erau atractive pentru încă un aspect în afară de calitatea lor. Ele câştigau valoare suplimentară datorită aspectului plăcut al pachetelor şi al ambalajelor în general. Cel mai adesea, după ce un anumit obiect era folosit, ambalajele primeau alte utilizări: erau folosite fie ca decoraţii în camere sau în bucătărie, fie pentru alte activităţi gospodăreşti (depozitare sau gătit), fie erau pur şi simplu păstrate pentru valoarea lor afectivă[35].

Sunt afirmaţii reconfirmate de o trăitoare a acelor vremuri, când viaţa cotidiană ne împingea spre un fel de estetică a reziduurilor. La Văleni, pe 13 octombrie 1971, Constanţa Buzea consemna sumar un interior ce o binedispunea, remarcând „pe unul dintre pereţi […] o bucată de hârtie franţuzească de împachetat. O relicvă frumoasă fixată în pioneze”[36]. Descoperim şi alte asemenea exemple într-un volum colectiv, adunând laolaltă amintiri despre viaţa la bloc în anii comunismului. Unul dintre participanţi evocă „bibelotizarea” unor produse banale în Occident, dar de negăsit în România comunistă:

> […] pentru că marfa de contrabandă era considerată un lux, nu de puţine ori puteam vedea în apartamentele locatarilor din blocurile comuniste, etalate într-un mod ostentativ, pachete sau cartuşe de ţigări Rothmans sau Kent, sticle de whisky ori tuburi de sprayuri străine. Toate acestea contribuiau în mod substanţial la creşterea prestigiului social al posesorilor mai ales faţă de potenţialii vizitatori care erau de cele mai multe ori vecini de scară, bloc, cartier sau colegi de servici[37].

Obiectele mai sus invocate întreţineau mici evaziuni, ceva disidenţe de apartament şi multe constatări despre „mai răul nostru” şi „mai binele altora”. Deşi ajungea la noi prin cine ştie câte mâini, un chiţibuş vestic banal era supus unei recodificări culturale şi venerat ca obiect-ambasador. Ca să nu mai spunem că locul pe care i-l acordam în locuinţele noastre căpăta un fel de imunitate la realitatea socialistă, el furnizându-ne, pe furiş, o senzaţie de libertate subînţeleasă. Mult mai elocvent decât noi este însă Matei Vişniec:

> Multă lume îşi aminteşte încă ce impact aveau asupra ochiului ambalajele produselor occidentale. Mai mult decât produsele însele, ambalajele erau acelea care produceau un efect de durată. Şi aceasta întrucât produsele se consumau, dar ambalajele rămâneau. Cei care primeau „pachete” din Occident, sau care reuşeau prin diferite mijloace să-şi procure mărfuri occidentale, păstrau apoi ani şi ani de zile frumoasele borcane sau cutii, sticlele de Coca-Cola sau de whisky, etichetele de diverse mărimi cu diverse inscripţii pe ele. O cutie de biscuiţi venită din Occident, cu cine ştie ce imagine idilică şi viu colorată pe ea, devenea apoi pusă la vedere etern pe o etajeră, un martor tăcut al mizeriei cotidiene din România. Prin contrast, aceste milioane de ambalaje, care ne populau bucătăriile sau vitrinele, evocau existenţa unei lumi mai bune şi erau, prin estetica lor şi calitatea fotografică impecabilă, tot atâtea acte de acuzare la adresa economiei socialiste[38].

O aceeaşi opinie, dar altfel timbrată, o găsim şi la Mirel Bănică:

> După lectura unui doct articol ştiinţific dedicat memoriei comunismului, am aflat motivul pentru care, copil fiind, colecţionam cutii goale de conservă şi alte prostioare cu inscripţii colorate venite de „dincolo”, din Occident. Sociologii numesc acest comportament special

[35] *Ibidem*, p. 168.

[36] Constanţa Buzea, *Creştetul gheţarului. Jurnal 1969-1971*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2009, p. 249.

[37] Alin Rus, *Ghetoizarea unei ţări*, în Ruxandra Cesereanu (coord.), *România înghesuită. Cutii de chibrituri, borcane, conserve*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2006, p. 17.

[38] Matei Vişniec, *Rolul ambalajelor occidentale în căderea comunismului*, în *Cronica ideilor mele tulburătoare*, Iaşi, Editura Polirom, 2010, p. 37-38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> „fetişism de penurie". Îmi amintesc cu nostalgie cum, pe la jumătatea anilor '80, am aşteptat împreună cu fratele meu o după-amiază întreagă ascunşi în nişte tufe ca o familie de „nemţi" (de fapt saşi emigraţi în Germania) să-şi abandoneze deşeurile de picnic; am reuşit să recuperăm trei cutii goale de Coca-Cola. Odată ajunşi acasă, le-am înlăturat partea de sus, transformându-le în port-creioane. Mândri mai eram de ceea ce găsisem atunci! Câteodată aş dori ca *the market* şi abundenţa ei extraordinară să nu se fi prăbuşit niciodată peste noi. Aş fi vrut să rămân la *Brifcor* şi să-mi păstrez pixurile şi creioanele *Flaro* în cutii goale de Coca Cola[39].

Nostalgia ambalajelor bibelotizate pe vremea lui Ceauşescu nu-i parvine lui Bănică de la sine, dintr-un reflex de anticar înrăit. Îşi aminteşte doar că le-a salvat utilitatea, dându-le un rost nou, altul decât acela perisabil, îndeplinit deja. Totuşi, tinichelele-bibelou vor muri încă o dată, şi tot de tinere, pentru că „stocurile" de după '89 le fură imediat „aura". De două decenii, Kauflandurile pun totul la îndemână, răpind acestor relicve optzeciste statutul lor de „rarităţi". Cu referire directă la imaginarul creat de staniolul occidental – care, mulţumită sclipiciului, monumentaliza nişte bunuri de consum absolut banale – scrie şi Otilia Vieru-Baraboi: „Nu-mi aduc aminte decât de un singur ambalaj auriu, marca Toffee. M-am chinuit ceva timp visând la gustul său secret. Când am ajuns prima oară în străinătate, m-am îndopat cu Toffee. Nu era nici pe departe la fel de bun cum îmi imaginasem. Aluna din interior şi crema de ciocolată cu caramel se topeau în gură, însă ceva din savoare dispăruse. Inaccesibilul?!"[40]

Bibelourile se dăruiau împreună cu săpunuri, spray-uri, ciocolate chinezeşti, flori de plastic. Erau bunuri de larg consum: fiind însă tot mai greu de găsit, deveneau cadouri cu valoare de schimb. Puteau fi date mai departe, unui medic, unei surori medicale, unei rude care trebuia, la rândul ei, să ofere un cadou cuiva[41]. La mijlocul anilor '60, acest obicei era deja instituit. Bibeloul era părea serios, sobru, elegant, oficial, estetic, impersonal. Nefiind extrem de costisitor, nu putea fi considerat o mită. O valoare bănească mică îl transforma în simbol. Profesori care debutau atunci păstrează încă mici obiecte care îi duc cu gândul la momentul primilor paşi în carieră. Deşi sunt conştienţi că bibelourile, păpuşile şi jucăriile din pluş semnifică astăzi prostul gust, spun că nu se pot despărţi de ele. Amintindu-le de elevii care le dăruiseră, ele păstrează o valoare sentimentală puternic sedimentată pe identitatea profesională. Comunismul ne modifica noţiunea de obiect pe care o aplicam de regulă lucrurilor făcute dintr-un material rezistent; dată fiind însă vehicularea intensă a unor articole de larg consum, devenite (datorită rarităţii lor) cadouri, monezi de schimb sau contravaloare a unor servicii, cuvântul „obiect" înglobează în semantica lui şi produse perisabile. Bibeloul era un dar public, de prestigiu, secondat însă de „atenţia" din culise. El întreţinea cu succes coabitarea tacită dintre cadou şi mită. Acest cuplu exprima cât se poate de bine o eră a duplicatului emailat, o cultură a imitaţiei instituţionalizate. Unul dintre subiecţii sondajelor de opinie din anii postcomunismului explica situaţia pe larg:

> Darul şi ploconul, cuvinte cu semnificaţii originare diferite în lumea satului, au fost preluate, reconvertite şi folosite ca variante pentru termenul mită. Ploconul poate fi, deci, o plată suplimentară a unor servicii juridice legale sau nu, constând în obiecte de artă sau de consum, *în lipsa valutei occidentale* […]. Avocaţii şi judecătorii primeau: goblenuri

[39] Mirel Bănică, *Fals jurnal de căpşunar*, Iaşi, Institutul European, 2010, p. 175-176.

[40] Otilia Vieru-Baraboi, *A-ha*, în *Tovarăşe de drum. Experienţa feminină în comunism*, volum coordonat de Radu Pavel Gheo şi Dan Lungu, Iaşi, Editura Polirom, 2008, p. 306.

[41] Dintr-un interviu realizat de Cătălina Mihalache cu O.I. reiese că o profesoară universitară din anii '80 şi-ar fi dorit să primească mai degrabă salam decât buchete de flori.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> înrămate, vase de cristal roşu (imitaţie de Bohemia), fructiere de porţelan imitaţie Rosenthal, fructiere de argint şi cristal, fructiere de bronz şi cristal, „mileuri" uriaşe croşetate din macramé, feţe de masă brodate de mână, tablouri în ulei reprezentând naturi moarte comestibile, flori şi peisaje, femei senzuale, *bibelouri* de mari dimensiuni (cu cât mai mari şi mai naturaliste, cu atât mai valoroase), mai rar obiecte veritabile de anticariat. În majoritatea lor, plocoanele erau expuse în biroul amenajat în locuinţă. […] Obiceiul s-a păstrat, doar că *astăzi* avocaţii primesc preponderent icoane[42].

Deşi avea raţiuni diferite, austeritatea lui Ceauşescu irita populaţia deoarece reamintea de anii stalinismului. Îi reobişnuia pe români cu politica substituirilor, cu materialele refolosibile. Iar multitudinea de „înlocuitori" instaura o realitate de gradul doi. Proliferau astfel adevărurile adjuncte, mai suportabile, mai uşor de controlat. Tehnologia darului improvizat este bine reconstituită în dicţionarul de istorie orală editat de Muzeul Ţăranului Român, unde cuvântul CADOU cuprinde, în arealul său semantic, diferitele ipostaze ale bibeloului. În învăţământ mai ales, respectivele obiecte nu puteau lipsi:

> Se făceau cadou: ciocolată, cafea, un săpun „Lux" sau „Rexona", un pachet de ţigări „Kent". […] Dacă primeai o ciocolată străină nu o mâncai, ci o făceai cadou la rândul tău, ca să faci impresie bună […]. Cu aproximativ o lună înainte de sfârşitul anului şcolar, o mamă mai activă din comitetul de părinţi decidea cu ce sumă trebuie să contribuie fiecare, pentru a obţine echivalentul cadoului prestabilit: produse exclusiv de import – flacon mare de parfum, trusă mare de machiaj, garnitură de bijuterii cel puţin din argint, *vază decorativă din cristal, serviciu de masă din porţelan* etc.[43].

Se constituia deci un amalgam de simbolizări mutuale, în interiorul căruia produse perisabile ori de uz comun stăteau alături de acelea cu pretenţii artistice. Drept confirmare sumară a acestor afirmaţii, invocăm un interviu realizat de Roxana Roseti cu Elena Băban, funcţionară. În spusele ei, reîntâlnim universul magazinelor comuniste, din care bibelourile nu puteau lipsi. În plus, intervievata le recunoaşte deschis funcţia escapist-compensatorie: „[…] era un minunat magazin de «cioburi», cum îmi plăcea să spun. Aici se găseau vase de cristal, bibelouri, chinezării. Dacă aveam o zi mai proastă, când priveam vitrina acestui magazin, uitam pentru o clipă de toţi şi de toate"[44].

Rememorările ne dau înţelesuri diferite ale aceloraşi practici, interpretarea retroactivă a bibelourilor fiind resemnificată mult mai complex în cazul intelectualilor. Un exemplu ar fi criticul literar Bogdan Creţu, cu amintirile sale din anii comunismului:

> […] prin clasa a II-a, toţi colegii mei au făcut ce au făcut şi şi-au cadorisit mamele în public, în cadrul serbării organizate de 8 martie. Emoţionate, toate se înghesuiau să-şi ridice micile atenţii (căţeluşii-bibelou, deodorante Farmec, felicitări zămislite de odrasle la ora de lucru manual), pentru care tot ele cotizaseră. […] Eu şi frate-meu nu intraserăm în joc. I-am dat noi acasă un nu ştiu ce deodorant, pe care l-am mai şi împachetat în hârtie, pe care am scris cu pixul: „Salam". […] Biata mamă şi-a atras atâtea priviri compătimitoare. Şi acum mă simt vinovat. De atunci am avut mereu grijă să plasăm, de 8 martie, ce apucam să cumpărăm: ba câte o scrumieră din sticlă (de unde să ştim noi că sticla nu e cristal?) luată, pe 3 lei, de la metalo-chimice, ba câte un săpun prost (cum se găsea la magazin), ba câte o felicitare artizanală, făcută de noi (pe unele mama le păstrează şi acum: sunt hidoase, cu fulgi lipiţi cu ojă pe un carton vopsit în tot curcubeul)[45].

---

[42] *Mărturii orale. Anii 80 şi bucureştenii*, p. 222.
[43] *Ibidem*, p. 73.
[44] Supliment al „Jurnalului Naţional", luni, 9 februarie 2009, p. 1.
[45] Bogdan Creţu, *Confesiunile unui necioplit*, în „Ziarul de Iaşi", marţi, 3 martie 2009, p. 6A.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bogdan Creţu sesizează că accentul pus pe caracterul vădit simbolic al darurilor cenzura adevăratele necesităţi ale momentului. Ostentaţia cadoului lipsit de valoare bănească era un *semnificant* festiv şi ironic totodată (spray-ul), pus în corelaţie cu un *semnificat* prozaic (dificultatea de a procura cele necesare traiului zilnic). Apăreau de altfel şi unele ironii la adresa acestui altruism de paradă, care obişnuise oamenii cu ideea cadoului „ieftin, dar valoros", se spunea, „dacă venea din inimă". Într-o schiţă umoristică din acea vreme, cadoul apărea de fapt ca o povară greu de dus la capăt: „[…] soţia, logodnica sau prietena, desigur că nu pot fi neglijate. De oricare dintre ele scapi cu *un căţeluş de material plastic*"[46]. Împreună cu Horia Roman Patapievici, mai tinerii Ioan Stanomir, Paul Cernat, Ion Manolescu şi Angelo Mitchievici participă la aceeaşi comunitate de amintiri colective, definitivând portretul-robot al comunismului mulţumită comparaţiei cu „noutăţile" aduse de postdecembrism:

> **I.S.**: ceea ce am descoperit, empiric, în acei ani de liceu era existenţa unui cod *sui generis* al corupţiei, în conformitate cu care retribuţia simbolică intervenea, inevitabil, o dată ce contractul fusese încheiat tacit […]. Or, după 1989, în condiţiile absenţei perspectivei punitive aplicate de partid/Securitate, hălcile de caşcaval, bucăţile de carne pe care părinţii noştri le aduceau ca odraslele lor să promoveze au fost înlocuite cu bani. E o mutaţie dialectică, dacă doriţi. **P.C.**: Bibelouri, obiecte decorative… **I.M.**: Pungi de carne… **I.S.**: Dar niciodată cu bani. În natură. **H.-R.P.**: Cod al onoarei corupţiei[47].

Într-un capitol de carte recent apărută, Dana Percec schițează, prin intermediul unui fragment autobiografic, o scurtă dar elocventă istorie a raportărilor noastre față de ceea ce ea numește „chinezisme culturale", cu nuanțări extrem de utile demersului nostru:

> Existau însă și rarități care, dintr-un reflex transmis din tată-n fiu, treceau drept scumpeturi și delicatese. De pildă, bunica mea avea o pijama chinezească, moștenită de la cine știe ce strămoașă mai norocoasă. Sintagma în sine evoca luxul, moliciunea, exotismul, parfumul unor vremuri demult apuse și al unui confort financiar ori social. Să-i vorbești cuiva astăzi, însă, despre pijamale chinezești este cu totul altceva. Interlocutorul se va gândi automat la ceva țipător colorat și împachetat într-o pungă de plastic, ajuns, la scurt timp după achiziție, decolorat și scămoșat, transformat, la un interval de timp care variază în funcție de posibilitățile financiare ale cumpărătorului, în cârpă de șters praful[48].

Trecutul absolut onorabil al unor mărfuri este deci perceput şi resemnificat prin intermediul unor rubedenii actuale, de slabă calitate. Dar câteva detalieri nu strică. Chinezăriile la modă în timpul lui Ceauşescu nu erau un ecou al gustului pentru porţelanuri orientale din secolele XVIII-XIX, ci se încadrau într-o istorie imediată, în consumismul „braconat" al anilor '80[49]. Diferenţierea culturală reiese cu uşurinţă şi în 2014, când produsele chinezeşti semnifică proasta calitate, lucrul contrafăcut, surogatul prin excelenţă:

> Scriam cu un stilou chinezesc în care puneam cerneală chinezească Hero, recunoaşte Călin Torsan. Maioul şi chiloţii tetra erau, de asemenea, chinezeşti. Moş Gerilă avea, şi el,

[46] Ion Dianu, *Cadouri după principiile lui Corneille*, în *Almanah „Urzica" 1974*, p. 252-253.

[47] Paul Cernat, Ioan Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir, *O lume dispărută. Patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R. Patapievici*, Iaşi, Polirom, 2004, p. 425.

[48] Ciprian Vălcan, Dana Percec, *Metafizica bicicliştilor*, Bucureşti, Editura ALL, 2013, p. 166.

[49] Utilizăm verbul *a bracona* în sensul subversiv, dat de Michel de Certeau în cartea sa *L'invention du quotidien*, vol. I, *Arts de faire*, Paris, Gallimard, 1990, p. XXXVI-XXXVII: „Le quotidien s'invente avec mille manières de *braconner*. […]. A une production rationalisée, expansionniste autant que centralisée, bruyante et spectaculaire, correspond une *autre* production, qualifiée de «consommation»: celle-ci est rusée, elle est dispersée, mais elle s'insinue partout, silencieuse et quasi invisible, puisqu'elle ne se signale pas avec de produits propres mais en *manières d'employer* les produits imposés par un ordre économique dominant".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> ochii migdalaţi, ursuleţul cu castaniete şi tancul cu şenile din cauciuc […] erau şi ele jucării chinezeşti, tocmai bune de pus sub bradul de plastic, şi el chinezesc. Pasta de dinţi: chinezească. Prosoapele? Chinezeşti. Gumele de şters aromate, gumele de mestecat […] erau, de asemenea, chinezeşti. […] Termometrul, cu care mi se lua febra atunci când răceam, era chinezesc […]. Mingi de ping-pong, palete, rachete şi fluturaşi de badminton, tenişi şi bascheţi, iată tot atâtea motive pentru a te bucura că eşti chinez[50].

În timpul penuriei generalizate din ultimii ani ai regimului comunist, chinezăriile erau emblemele unei lumi capitaliste mai mult bănuite decât accesibile. Bibelourile se alăturau jucăriilor, ciocolatelor şi pantofilor de sport chinezeşti care, la nivelul consumului „pe sub mână", aduceau puţin Occident într-o ţară cu graniţele închise[51].

Mitul produselor chinezeşti persista şi în perioada postcomunistă, ocazionând primele chilipiruri ale afaceriştilor de ocazie: „La începutul lui '91 am plecat în China cu trenul. […] tot ce scria «made in China», fiind piaţa goală, se epuiza rapid. Aduceam haine de piele, bluze, pulovere, încălţăminte… *cloisonné*-uri… în valoare de cam 2.000 de dolari de persoană […]. Şi a fost, tot aşa, o perioadă bună până prin '95, sfârşitul lui '96"[52]. Din punctul de vedere al consumului, comunismul lua sfârşit cu greu, menţinând prestigiul chinezăriilor şi după 1989, ca luxuri de mâna a doua. Au rezistat o vreme, pentru că nimic nu le concura. În cele din urmă s-au demodat, dar memoria lor persistă şi astăzi. În ianuarie 2008, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România a lansat un concurs de eseuri cu tema *Elev în comunism*. S-a urmărit efectuarea unui mic experiment, „şi anume transpunerea elevului anului 2008 într-o realitate străină ca epocă, dar apropiată, în acelaşi timp, prin prisma vârstei"[53]. Din acest studiu axat pe ideea de *remembering* ne atrage ideea lui de bază: plecând de la o bibliografie elementară, adolescenţilor de astăzi li s-a cerut să îşi închipuie că sunt elevi în perioada comunistă. Cum ficţiunea se construieşte plecând de la semnalmentele realului, tinerii au construit nişte naraţiuni în jurul unor cuvinte-cheie care caracterizează foarte bine comunismul românesc. Chinezăriile nu lipsesc, ele fiind incluse în acele scenarii imaginare cu o deplină înţelegere a rolului de surogat pe care îl jucau într-o economie de penurie: „[…] am primit de la tati, când a luat primul salariu, bascheţi chinezeşti, bomboane Cip, ciocolată chinezească «Golden Bee» care are desenată o albină gigantică pe ambalaj, cacao indiană Maltova, pufarine şi un casetofon din Bulgaria care avea înăuntru o casetă cu ABBA"[54]. La finele acestui subcapitol mai adăugăm o altă ipostază a contrafacerilor prin care ne „închiriam" o realitate mai atrăgătoare: pe lângă ambalaje, surogaturi şi chinezării, Occidentul venea la noi în formă de machetă, supravieţuind şi azi, ca jucărie post-utopică, în descendentele celebrelor cluburi de navo ori aeromodelism, găzduite de aşa-numite „Cluburi ale copiilor". Unul cel puţin, din Paşcani, este pomenit, cu titlu de stranietate, de Marie-Hélène Fabra, pentru că ocupa sala de bal din palatul familiei sale[55].

---

[50] *Mărturii orale. Anii 80 şi bucureştenii*, p. 361-362.

[51] Era o atitudine specifică Estului comunist, fetişizarea tacită a unor produse occidentale fiind consacrată, după 1989, prin transfigurarea acestui fenomen în motiv literar. Vezi romanele lui Andrei Makine (*Au temps du fleuve Amour*, 1994) şi Dai Sijie (*Balzac et la Petite Tailleuse chinoise*, 2000), ambii emigrând în Franţa din Rusia, respectiv din China. Fie că vizionau, de nenumărate ori, un film de aventuri cu Jean Paul Belmondo, fie că citeau pe ascuns romane franţuzeşti, esticii „braconau" comportamentele admise, evadând astfel din cotidianul „realist socialist".

[52] *Anii 90 şi bucureştenii*, Bucureşti, Editura Paideia, 2008, p. 213-214.

[53] Luciana Mariana Jinga, *Argument. Lumini şi umbre în* ***Elev în comunism***, în *Elev în comunism / Student during the Communisme Regime*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2009, p. 6.

[54] *Ibidem*, p. 138-139. Este un fragment din textul semnat de Cristina Maria Paşcalău.

[55] Marie-Hélène Fabra Brătianu, *Memoria frunzelor moarte*, traducere de Emanoil Marcu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2012, p. 89-91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ghidul de acolo, şomer după 1989, îşi umplea timpul cu mici modele de avioane care făceau aluzie la originale celebre în anii ’60. Bietul om miniaturiza şi memorializa totodată o idee de noutate şi un erzaţ de speranţă, pe care le extrăgea, probabil, din „tehnica avansată” a unui deceniu şapte, când şi el fusese tânăr. Şi acum, după comunism, mulţi din cei care vizitează România obişnuită realizează că nu îşi pot explica deloc anumite sincope ale timpului, heteronomii în limbajul lui M. Foucault; că nu găsesc, oricât şi-ar dori, un referent comun cu localnicii, exotizaţi dramatic în patru decenii şi jumătate de izolare.

Artefactul, de la comerţ la ideologie

Milieurile şi goblenurile au fost respinse iniţial ca practică vetustă, fiind considerate un semn al aservirii sau inactivităţii femeilor din societatea burgheză:

> Mie nu prea mi-a plăcut cartea, mie îmi plăcea să cos – spunea una din intervievatele lui Corneliu Dragomir – făceam goblene, mamă mamă, am făcut „Răpirea din Serai”, ştiu că ăla a fost un goblen foarte scump, l-a vândut mama la o doamnă din târg de la noi, de aici, cu mulţi bani […], *da după aia a venit comunismul şi nu am mai avut voie să fac goblene, că mie îmi plăcea, şi am învăţat tâmplărie*[56].

Într-un prim elan iconoclast, „democraţiile populare” inversau ordinea lucrurilor, masculinizând femeia şi promovând-o ca sudor sau tractorist. Goblenul devenise tot una cu trândăvia. Reintra însă în graţiile regimului comunist atunci când acesta se autohtoniza, încercând acomodarea cu tradiţiile preexistente. Împletitul era deci răstălmăcit şi integrat în rândul artefactelor care formau aşa-numita „artă populară”. Începând cu anii ’60, bibelourile erau asociate cu milieurile, ele presupunând refeminizarea mediului privat şi alocarea unui timp special pentru îngrijirea acestor obiecte. Or, prezenţa femeii însemna deja o familie completă, opusă unui celibat prost văzut de guvern[57]. Pledoaria pentru lucrul de mână mai ţinea şi de etica socialistă, care nu tolera statul degeaba. Respectivul meşteşug avea sarcina să colonizeze o bună parte a timpului liber, un comportament privat trebuind să concretizeze o morală publică. Şi cum copiii dau definiţii ca să îi dea de gol pe adulţi, sondajele făcute în anii 1973-1978, de profesorul de desen Dorel Zaica, scot la iveală unul din *ismele* de atunci: „A.C., 8 ani: Arta înseamnă milieuri naţionale, căni naţionale şi care nu le poţi să le reproşezi nimica”[58]. Funcţiile „împletitului” erau aşadar extrem de variate: decorativă, educativ-recreativă, substitut al lecturii, formă de sociabilitate, marotă ideologică, implicând trimiteri la tradiţie şi la identitate. „Îmi aduc şi acum aminte, aproape cu groază, de orele de lucru manual (sau cum s-or fi numit). Trebuia să coasem nişte ii pentru notă sau să împletim nişte vestuţe. Nu reuşeam niciodată să termin la timp, mă usturau ochii şi mă durea mâna şi stăteam cocoşată. Nu mai era plăcere, era corvoadă, corvoada unor «constante feminine»: cusutul şi

[56] Corneliu Dragomir, *Rememorări ale vieţii cotidiene din timpul comunismului într-un oraş provincial. Studiu de caz: Drobeta-Turnu Severin*, Iaşi, Editura Lumen, 2009, p. 92.

[57] Este un fenomen specific fazelor „mature” ale regimurilor comuniste, prima reorientare de acest gen fiind constatată în URSS. Vezi Julie Hessler, *Cultured Trade. The Stalinist Turn towards Consumerism*, în Sheila Fitzpatrick (ed.), *Stalinism. New Directions*, London and New York, Routledge, 2000, p. 202. Autoarea consideră că la începutul anilor ’50 se observa uşor întoarcerea la un „*social traditionalism*, a revival of traditional attitudes towards gender and class”.

[58] Caietul cu opiniile culese de Zaica de la puşti între 6 şi 14 ani se găseşte la Andrei Pleşu, care preia un scurt fragment într-una din cărţile sale. Vezi Andrei Pleşu, *Note, stări, zile. 1968-2009*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2010, p. 254.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împletitul. La liceu povestea a continuat”[59]. Iar încăpăţânarea cu care acele „împletituri” erau prezentate occidentalilor drept „meşteşuguri tradiţionale”, demne să figureze lângă statuetele din Africa sau de aiurea, ne încuraja să facem un pas înainte pe direcţia mistificării: le luam în calcul ca posibile forme de remunerare. Traducătoarea Micaela Ghiţescu ne amuză, rememorând participarea milieurilor la o nouă economie a bunurilor simbolice din timpul lui Ceauşescu:

> Cum am spus, drepturile de copyright ale autorilor pe care îi traduceam se plăteau doar în lei, care însă nu puteau să fie transmişi în străinătate. Acest lucru l-ar fi obligat pe respectivul autor să mai cheltuiască şi cu drumul şi hotelul (mesele le-am mai fi încropit noi), astfel că mulţi dintre scriitorii „mei” se lipseau şi renunţau la drepturi (spre bucuria editurii!). Dar uneori le mai trimiteam şi „cadouri”, în general obiecte de artizanat, de exemplu feţe de masă brodate, mari, pentru 12 persoane, cu şervetele aferente, al căror preţ se apropria, cât de cât, de suma convenită ca „drept de autor”! Au fost momente, în cariera mea de traducător, când pur şi simplu am „invadat” piaţa literară portugheză cu asemenea feţe de masă[60].

Milieul nu persifla industria textilă. Împreună cu vasele de lut (care rivalizau cu serviciile din porţelan) era totuşi preferat de esteţii care vedeau în el un artefact, un lucru autentic, făcut de mână. Devenea astfel un concurent pentru bibeloul de serie, acesta fiind mereu suspectat că imită statuetele de colecţie burgheză. În practica socială se afirma însă mixtura, vedetizându-se faimoasa ţărancă din porţelan. Milieul, păpuşile, suvenirurile din lemn, animalele din pluş şi florile de plastic formau deseori fundalul care punea în scenă bibeloul. Într-un interviu din februarie 2005, cu o femeie care trăia din comercializarea broderiilor, găsim indicii că aşa-numitul lucru de mână cunoştea, într-adevăr, o vogă socială în timpul lui Ceauşescu:

> […] şi lucram… aşa… nişte broderii pline, şi… cu asta m-am întreţinut la şcoală.
> *Vindeaţi broderii.*
> Sigur că da. […] expoziţiile ăstea, organizate în cercurile de femei, că aşa era pe timpul lu Ceauşescu…, cumpărau material [pentru broderie] şi când se făcea expoziţia, [broderia] o cumpărat tot cei care… tot cel care-adus materialul […]. Am mai lucrat papuci, vestuţe, ce puteam să lucrez mai repede şi ce-mi permitea… timpul… banii, că era scump macrameul şi ce mai foloseam eu…, p-urmă *mai lucram un gen de bibelouri din astea... făcute din material textil.*
> *D-astea am şi eu acasă.*
> Da… îîî… cocoşei, şopârle şi-aşa mai departe. Da… le duceam la colegele mele de cumpărau şi ele…, şi erau foarte entuziasmate, la profesoare…[61].

Trecând un obiect din registrul utilitar în acela decorativ, căutăm practic o formă de a-l cruţa, de a-i asigura o viaţă lungă. Această schimbare de înţelesuri iese uşor în evidenţă dacă vom compara statutul milieului în anii ’50 cu acela din anii ’80 şi din perioada postcomunistă. În primul caz, intervievata subliniază rolul pragmatic acordat confecţionării milieului la începutul regimului comunist: „Eu croşetam milieuri, pe care le vindea bărbatul meu la târg”[62]. În contrast cu ea, o altă femeie vede perpetuarea milieului în postcomunism drept un divertisment accesibil săracilor sau un suplinitor onorabil al cititului. Cumpăratul cărţilor devenise între timp un lux: „[…] eu ies cu o

[59] Simona Popescu, *„Voci de fete, băieţi şi alţi figuranţi, / vocile tale de* jouvanceau *şi* jouvancelle*”*, în *Divanul scriitoarei*, volum coordonat de Mihaela Ursa, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2010, p. 91-92.
[60] Micaela Ghiţescu, *Între uitare şi memorie*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2012, p. 147.
[61] Corneliu Dragomir, *op. cit*., p. 215-216.
[62] Lăcrămioara Stoenescu, *Copii – duşmani ai poporului*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2007, p. 222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vecină de-a mea, profesoară […]. Ne-am luat aţă, goblen, după aceea am luat mâncare, acuma cărţi nu mai putem să ne luăm… Eu eram moartea cărţilor, dar acuma sunt foarte scumpe”[63]. Convertirea obiectului cu rost funcţional într-un accesoriu estetizant este sesizată de critici şi în cotidianul actual al românilor. În 1996, Amelia Pavel făcea o scurtă istorie a designului de origine rurală, insistând însă pe „adaptările” lui orăşeneşti şi postcomuniste:

> Acel *horror vacui* caracteristic interiorului ţărănesc din multe zone, rezolvat cu un gust echilibrat, este umplut cu obiecte exclusiv utile, oricât ar fi ele de decorate; nu întotdeauna imediat utile, dar care nu există „degeaba”. Funcţionalitatea acestor obiecte, în înţelesul modern obsesiv la cuvântului, este relativă şi nu neapărat o condiţie a esteticului, dacă se exceptează văsăria de ceramică, văzută desigur în funcţie de obişnuinţele şi necesităţile gospodăreşti ale trecutului. Ca atare, experienţa raporturilor cu obiectul este una cordială, stenică, activă, dar nu crispată. Această atmosferă a fost preluată de interiorul românesc urban şi s-a menţinut multă vreme fără să dispară nici astăzi, deşi sub multe aspecte este diminuată. Continuitatea se datorează faptului că în interioarele urbane româneşti, la toate nivelurile sociale, obiectele de artă ţărănească îşi găseau – *şi îşi găsesc încă* – un loc foarte important. Covoarele, ceramica şi anume piese de mobilier din lemn, cioplit sau nu, erau întotdeauna prezente şi se adăugau cel mai adesea *ţesăturilor brodate*. Toate acestea în combinaţie, după caz, cu alte variante stilistice, în aglomerarea de piese specifică epocii şi aceasta nu numai în România; cu deosebirea doar că, în ţările occidentale, influenţa curentelor artistice şi a designului modernist din anii ’20 începea să acţioneze asupra amenajării interioarelor de locuit, simplificându-le în primul rând prin „golirea” de obiecte şi mai ales de ornamentările lor. Lozinca „ornamentului ca infracţiune” (*Ornament und Verbrechen*), lansată în 1908 de arhitectul austriac Adolf Loos, îşi făcea acum efectul. *În interiorul locuinţei româneşti, procesul acesta încă nu avea loc pe atunci, iar pe scară largă nu funcţionează nici astăzi – decât excepţional – şi nici nu pare a avea, curând, şanse mari de reuşită*. Supravieţuirea lui *horror vacui* – aşa cum ne-o demonstrează *de exemplu astăzi nu atât în sine ciudatul fenomen al „închiderii balcoanelor”, nu întotdeauna motivat practic, cât, mai ales, blocarea suplimentară a acestor geamuri, cu perdeluţe de tot felul, într-un soi de estetică a aglomerării şi a ocrotirii metafizice prin obiectul ornamentat*. Că aceste practici, ca de pildă şi *obiceiul, tot mai răspândit, al şoferilor de autobuze de a-şi împodobi cabina mai ales cu obiecte folclorice familiare*, au, în ciuda denaturării unui anume tip tradiţional de experienţă a obiectului, certe filiaţii cu ea şi o contribuţie în a o păstra[64].

Unul din intervievaţii noştri sublinia acest aspect atât de frecvent întâlnit în România anilor ’80: „[…] milieuri se dădeau iarăşi, la greu [drept cadouri], [de] diferite forme, diferite dimensiuni”. Acelaşi vorbitor mai adăuga că în casa părinţilor săi se găseau destule milieuri şi bibelouri „pe care le uram, [pentru] că, în fine, erau foarte multe”[65]. Milieul comunist era un bibelou bidimensional de mare succes dacă ţinem cont că putea fi găsit în casele tuturor, indiferent de situaţia socială a proprietarului. Era la modă încă din perioada interbelică, atunci găsindu-se în casele protipendadei[66]. Acum

[63] Genţiana Baciu, Matei Bejenaru, Dan Lungu, *Tătăraşi. Memoria unui cartier*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza”, 2007, p. 15.

[64] Amelia Pavel, *Pictura românească interbelică*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1996, p. 41-42.

[65] Fragment din interviul cu P.O.N. (bărbat, 39 de ani, studii postuniversitare), realizat de Cătălina Mihalache la 15 aprilie 2009.

[66] Ce anume ne amintim atunci când vorbim de părinţii noştri? Fiică a filosofului Lucian Blaga şi a Corneliei Brediceanu, Dorli Blaga evoca, în 2008, personalitatea mamei sale, născută în 1897. Reuşeşte acest lucru descriind în detaliu o casă veche din Lugoj, unde Cornelia Brediceanu copilărise: „salonul roşu” şi „salonul albastru” etc. Dorli Blaga leagă apoi tinereţea mamei sale de artefacte la modă în perioada interbelică (broderii ori şervete „etno” combinate cu servicii de ceai din ceramică). Vezi Cornelia Brediceanu-Blaga, *Jurnale*, Cluj-Napoca, Casa Cărţii de Ştiinţă, 2008, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îşi schimbase doar semnificaţia, adaptată la noul context politic: iniţial asociat cu bunul gust al elitelor burgheze, care estetizau şi revalorizau universul rustic, milieul era ulterior instrumentat, pentru a exalta meritele omului de rând şi arta „maselor populare". Nici decorul unor secţii de votare nu scăpa de prezenţa lor: „directoarei i se cer flori, tablouri, milieuri, pentru înfrumuseţare", scria Doina Jela la 15 martie 1985[67].

Jocul este o modalitate de a încheia, de câte ori vrem, nişte armistiţii cu realitatea. Astfel, bibelotizându-şi obiectele sau diminutivându-şi numele proprii, burghezii îşi ofereau puţină indulgenţă[68]. În comunism însă, jucăriile deveneau cadouri cu prestanţă, de oferit profesoarelor; indicau şi ele o lume care se inocenta, nedorind să fie luată mereu în serios. Prin urmare, păpuşile sau mărţişoarele făcute cadou dirigintei nu ajungeau la copiii acesteia, bucurându-se de acelaşi regim ca bibelourile. Miniaturizarea mediului privat răspundea cumva gigantismului din viaţa publică. Se impunea astfel o estetică dulceagă, a cartonului colorat şi kitsch-ului evazionist. Esenţială era expunerea, vizualizarea în exces, abundenţa decorului obiectual părând că securizează existenţa[69]. Individul îşi regiza propria lui potemkiadă: un univers neo-rococo, unde sensul utilitar al obiectelor era negat prin supra-ornamentare. Rememorând viaţa în comunism, o fostă femeie de serviciu relata: „Primeam la mărţişoare, multe mai primeam, că au fost ani în care veneam acasă […] cu o plasă de mărţişoare, că puneam pe perdelele de la sufragerie, la bucătărie… Odată a venit cumnată-mea pe la mine. «Dă-mi fată şi mie nişte mărţişoare să pun şi eu la fereastră în perdea…, ce le ţii numai pentru tine?»"[70]. Neavând un rol important în vreo instituţie, persoanele cu studii primare nu primeau în dar bibelouri. Erau totuşi dornice să strângă mărţişoare ieftine, primite de obicei pe 1 şi 8 martie. Calitatea cadoului varia în funcţie de statutul celui care îl primea, dar logica acumulării şi etalării lui era peste tot aceeaşi.

NOTES ABOUT A POSSIBLE SOCIOLOGY OF KITSCH DURING ROMANIAN COMMUNIST REGIME: SOURCES, HYPOTHESES, INTERPRETATIONS
(Summary)

Keywords: communism, artefacts, escapism, kitsch, miniaturization.

In a first iconoclast impetus, the "popular democracies" were inversing the order of things, masculinizing the woman and promoting her as a welder or a tractor driver. The tapestry had become an equal of idleness. But it was favoured by the communist regime when it started to get autochthonous, trying to resume the pre-existing traditions. The knitting was therefore wrenched and integrated among the artefacts forming the so-called "folk art". Starting with the '60s, the bibelots were associated with the doilies, which were supposing an accentuated feminization of

[67] Doina Jela, *op. cit.*, p. 229.

[68] Într-un dialog cu Dora Pavel – publicat în 2007 –, Dorli Blaga recunoştea că păstrase, chiar şi după comunism, păpuşile din copilăria sa interbelică. Vezi *addenda* la însemnările lăsate de Cornelia Brediceanu-Blaga, *op. cit.*, p. 145.

[69] Metodologic, trebuie să ţinem cont de aprecierile specialiştilor în domeniu: „[…] meanings are created in part when, where, and by whom images are consumed, and not only when, where, and by whom they are produced" (vezi Marita Sturken, Lisa Cartwright, *Practices of Looking. An Introduction to Visual Culture*, Oxford University Press, 2001, p. 46). Reconstituirea unor evenimente pare mai veridică atunci când refacem contextul obiectual în care acele întâmplări au avut loc. Lucrurilor li se dă calitatea de „probe" sau „dovezi", judecându-se astfel: „[…] de vreme ce îmi amintesc exact obiectele din casă, este clar că ţin minte şi faptele petrecute în ea". Invocarea lor sporeşte doza de plauzibil a reamintirilor.

[70] Corneliu Dragomir, *op. cit.*, p. 89.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the private area (the welder woman was no longer in fashion) and the allocation of a special time for the maintenance of these objects. The pleading in favour of the handwork was also related to the moralization of the socialist conduct, which did not tolerate inactivity. Handwork was supposed to colonize a major part of someone's leisure: a private behaviour had to concretize public morals. The functions of the "knitting" were therefore extremely various: decorative, educative – recreative by working, leisure, substitute for reading, form of sociability, ideology sending to tradition, identity, artefact.

The miniaturization of the private environment answered, somehow, the gigantism of public life. A sweetish aesthetics thus imposed itself, an aesthetic of the coloured cardboard and of the evasive kitsch. The essential thing was the displaying, the excess visualizing, and the abundance of the object décor creating the impression that it secures the existence. The individual directed his own Potemkin village: a neo-rococo universe, where the utilitarian meaning of the objects were denied by over-decoration.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FLORENTINA-CRISTINA GÎLCĂ[*]

EROINE ANTICE ÎN FILMOGRAFIE ŞI IDEILE FEMINISTE[**]

Cinematografia reprezintă o formă nouă de receptare a Antichităţii[1], care răspunde cerinţelor unei „lumi postliterare", captivate de tehnologia digitală şi de mijloacele electronice[2]. Din acest punct de vedere, filmul este o formă de diseminare, de „vulgarizare"

[*] Doctorand, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi.

[**] Această lucrare a fost finanţată din contractul „Cercetători competitivi pe plan european în domeniul ştiinţelor umaniste şi socio-economice. Reţea de cercetare multiregională (CCPE)", POSDRU/159/1.5/S/140863 proiect strategic „Programe doctorale şi postdoctorale – suport pentru creşterea competitivităţii cercetării în domeniul Ştiinţelor umaniste şi socio-economice", cofinanţat din Fondul Social European, prin Programul Operaţional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

[1] Despre procesul continuu de reelaborare, construcţie şi reconstrucţie a Antichităţii în diverse planuri (politic, literar, artistic, muzical, cinematografic, ştiinţific, psihologic, filosofic) de-a lungul timpului, vezi „Der Neue Pauly", vol. 15 [*Rezeptions- und Wissenschaftsgeschichte*], Stuttgart, 1 (2001) – 5 (2008). Menţionăm, în acest context, mai multe reviste dedicate problematicii receptării culturii antice: aceea iniţiată de Lorna Hardwick de la The Open University, Milton Keynes, al cărei prim număr a apărut în 2006, *Practitioners' Voices in Classical Reception Studies***,** al cărei debut a avut loc în noiembrie 2007, şi *Classical Receptions Journal*, lansată în mai 2009. În ceea ce priveşte receptarea Antichităţii prin intermediul filmului, prima carte importantă este cea a lui Jon Solomon, *The Ancient World in Cinema*, New York, 1978; a fost urmată de cea a lui M. McDonald, *Euripides in Cinema: The Heart Made Visible*, Philadelphia, 1983, şi cea a lui K. McKinnon, *Greek Tragedy in Film*, Rutherford, 1986. În 1991, a apărut culegerea de eseuri coordonată de Martin M. Winkler, *Classics and Cinema* („Bucknell Review", vol. 35, nr. 1), Lewisburg, Bucknell University Press, 1991. Astăzi, există o adevărată bibliotecă: enciclopedii (vezi Philip D. DiMare (ed.), *Movies in American History: An Encyclopedia*, 1-3, Santa Barbara, 2011, *passim*, cf. http://books.google.ro), cărţi de autor (vezi, de exemplu, Joanna Paul, *Film and the Classical Epic Tradition*, Oxford, Oxford University Press, 2013, cf. http://books.google.ro), culegeri de studii (vezi, de exemplu, Laurence Raw, Defne Ersin Tutan (eds.), *The Adaptation of History. Essays on Ways of Telling the Past*, Foreword by James M. Welsh, 2013, cf. http://books.google.ro; Silke Knippschild, Marta García Morcillo, *Seduction and Power: Antiquity in the Visual and Performing Arts*, London/New York, 2013, cf. http://books.google.ro; vezi şi *infra*), numere tematice ale unor reviste (de exemplu, „Arethusa", 41/1, 2008: *Celluloid Classics: New Perspectives on Classical Antiquity in Modern Cinema*; „Revista Electrónica Historias del Orbis Terrarum. Estudios Clásicos, Medievales, Árabes y Bizantinos", núm. 08, Santiago, 2012; „Auctores Nostri", 10, 2012: *Cristianesimo e Cinema*), ca şi numeroase contribuţii particulare (vezi, de exemplu, Óscar Lapeña Marchena, *La imagen del mundo antiguo en el ópera y en el cine. Continuidad y divergencia*, în „Veleia", 21, 2004, p. 201-215). De asemenea, se organizează colocvii şi conferinţe (vezi, de exemplu, Pepa Castillo, Silke Knippschild, Marta García Morcillo, Carmen Herreros (ed.), *Congreso Internacional: Imagines: La Antigüedad en las Artes Escénicas y Visuales / International Conference: Imagines: The Reception of Antiquity in Performing and Visual Arts. Logroño 22-24 de octobre de 2007*, Logroño, Universidad de La Rioja, 2008) şi, nu în ultimul rând, cursuri şi seminarii universitare (de exemplu, un curs iniţiat în 2005 la Universitatea din Heidelberg şi materializat în volumul *Hellas on Screen: Cinematic Receptions of Ancient History, Literature and Myth*, apărut în 2008 la Stuttgart, Franz Steiner Verlag; seminarul *Cinema and the Ancient World* desfăşurat pe mai mulţi ani la Department of Classics de la The University of North Carolina at Chapel Hill ş.a.).

[2] Marcus Junkelmann, *Hollywoods Traum von Rom: „Gladiator" und die Tradition des Monumental-films*, Mainz am Rhein, 2004, capitolul 2, *Das Bild der Geschichte in einer postliteraten Welt*.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LI, 2014, Supliment, p. 281−289

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a lumii clasice prin intermediul culturii şi artei populare („pop culture", „mass culture", „popular culture"), care se adresează unei anumite audienţe, promovează valori proprii, emite mesaje specifice şi le difuzează pe canale netradiţionale, nonacademice; în ultimă instanţă, este vorba despre o Antichitate transformată, adaptată, generatoare a unui potenţial educativ de receptare a lumii antice într-o manieră nonelitistă, chiar antielitistă, capabilă să stârnească interesul şi imaginaţia generaţiilor mai tinere („the pedagogical utility of popular film") şi să ajute clasicişţii – reticenţi, în general, la „cinematic inauthenticity" sau „cinematic simulacrum" – să ofere un „fresh look" studiilor clasice[3]; se consideră că filmul poate crea ceea ce Anthony Mann, regizorul *Căderii Imperiului Roman* (1964), numea „feeling of history" – o anumită afinitate, o apropiere emotivă de realitatea istorică, dar şi un alt mod de a recepta istoria[4]. Aşadar, filmul trebuie văzut ca un mijloc de transmitere a unui mesaj mai mult sau mai puţin explicit specific epocii. Un exemplu, în acest sens, îl reprezintă filmele din categoria *sandaloni* sau *sandal-and-sword epic* şi *peplum*, foarte populare în anii '50 şi '60, care evocau „the great depression" din anii 1932-1935[5] şi propuneau un model de personaj opus celui din filmele americane, care exaltau super-eroul, *playboy*-ul american musculos, sportiv, bine făcut; precum, de exemplu, personajul Spartacus din producţia cu acelaşi nume a lui Stanley Kubrick din 1960 sau spartanii din *The 300 Spartans* (1962, regizor Rudolph Maté)[6]. Putem aminti, de asemenea, ecranizarea unor romane, cum ar fi aceea din 1951, în regia lui Mervyn Le Roy, a cunoscutei creaţii a lui Henryk Sienkiewicz *Quo Vadis?*, a cărui intrigă sugerează ultimul conflict al americanilor cu dictatorii europeni, precum şi preocupările de natură socială şi politică ce decurgeau din cruciada anticomunistă din SUA; sau cea din 1960, când Stanley Kubrick regiza un film inspirat de cartea lui Howard Fast, *Spartacus*, care evocă, printre altele, lupta contra discriminării rasiale a negrilor[7]. Mesaje subtile şi interesante se găsesc şi în alte producţii cinematografice, mai vechi sau mai recente, cum ar fi: *Alexander* (1956, regizor Robert Rossen; 2004, regizor Oliver Stone), unde regele macedonean este înfăţişat ca un model eroic liberal, diseminator al culturii occidentale, dar şi ca un admirator al civilizaţiei orientale[8]; *Gladiator* (2000, regizor Ridley Scott), care face aluzie la conducătorul cu o moralitate ireproşabilă, adept al valorilor republicane[9], dar şi la provincialul de succes, dotat cu virtuţi excepţionale[10]; *Troy* (2004, regizor Wolfgand Peterson) şi *300* (adaptarea din

[3] Despre aceste probleme vezi, printre altele, Elena Theodorakopoulos, *Ancient Rome at the Cinema: Story and Spectacle in Hollywood and Rome*, Exeter, Bristol Phoenix Press, 2010.

[4] Cf. Robert Rosenstone, *Visions of the Past: The Challenge of Film to Our Idea of History*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1995.

[5] Margaret Malamud, *Swords-and-Scandals: Hollywood's Rome During the Great Depression*, în „Arethusa", 41/1, 2008, p. 157-183.

[6] Steve Neale, *Masculinity as Spectacle. Reflections on Men and Mainstream Cinema*, în Steven Cohan, Ina Rae Hark (eds.), *Screening the Male. Exploring Masculinities in Hollywood Cinema*, London/New York, 1996, p. 9-20. Totuşi, fenomenul este prezent şi astăzi în producţiile cinematografice – vezi Kirk Combe, Brenda Boyle, *Masculinity and Monstrosity in Contemporary Holywood Films*, New York, Palgrave Macmillan, 2013, în special cf. 2, *Hooah! We… Are… Sparta!*, p. 73-120 (cf. http://books.google.ro).

[7] Vezi Martin M. Winkler, *The Holy Cause of Freedom: American Ideals in Spartacus*, în idem (ed.), *Spartacus: Film and History*, Oxford, 2007, p. 154-188.

[8] Anja Wieber, *Celluloid Alexander(s): A Hero from the Past as Role Model for the Present?*, în Irene Berti, Marta García Morcillo (eds.), *Hellas on Screen: Cinematic Receptions of Ancient History, Literature and Myth*, Stuttgart, 2008, p. 21-38; Arthur J. Pomery, *'Then It Was Destroyed by the Volcano'. The Ancient World in Film and on Television*, London, 2008, capitolul *Alexander the Hero*, p. 95-111.

[9] Emily Albu, *Gladiator at the Millennium*, în „Arethusa", 41/1, 2008, p. 185-204.

[10] Amelia Arenas, *Popcorn and Circus: Gladiator and the Spectacle of Virtue*, în „Arion", 9/1, 2001, p. 1-13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2007 a lui Zack Snyder) – ambele oferind o nouă viziune asupra eroilor romani şi greci, care răspunde mai bine aşteptărilor publicului contemporan, deschis la crearea de conexiuni între exemplele antice şi realităţile zilelor noastre (de exemplu, războiul dintre Occident şi lumea orientală, musulmană[11], lupta Occidentului împotriva arbitrariului unei persoane, a monstruozităţii, obscurantismului şi fanatismului oriental[12], politica hegemonică deghizată a SUA şi raportul dintre democraţie şi război[13]).

În ceea ce priveşte feminismul, acesta poate fi definit drept o doctrină teoretică şi de acţiune care promovează lupta împotriva inegalităţii de gen, afirmarea femeii prin extinderea rolului şi a drepturilor sale în sfera socială, economică şi politică[14]. Istoria sa poate fi împărţită în trei etape (în literatura de specialitate acestea au fost numite „valuri" ale feminismului), fiecare având caracteristici diferite. Primul val (secolul XIX) este caracterizat de lupta pentru obţinerea egalităţii în drepturi civile şi politice, dar în special a dreptului la vot. Al doilea vizează în mare parte feminismul radical al mişcării de eliberare a femeilor început în anii '60 şi pleacă de la constatarea faptului că, deşi formal, femeile şi bărbaţii sunt egali în drepturi politice, în realitate, societatea este construită după modelul patriarhal. Valul al treilea (început în 1990 şi până astăzi) este un feminism al autonomiei şi al „identităţilor multiple" constituite pe criterii de rasă, etnie, clasă socială, naţionalitate, religie[15].

Scopul acestui text este de a înfăţişa relaţia dintre figurile feminine istorice antice prezente în filmografia americană şi vest-europeană de la jumătatea secolului XX şi ideile feministe. Filmele respective, ca şi altele, din perioada ulterioară (până la începutul secolului XXI) înfăţişează mai multe categorii de eroine: femeia-lider (Cleopatra: *Cleopatra*, 1963, regizor Joseph Mankiewicz; Zenobia: *Nel Segno di Roma*, 1959, regia Michelangelo Antonioni, Guido Brignone, Riccardo Freda), femeia ca simbol al frumuseţii, seducţiei şi iubirii (Afrodita: *Afrodite Dea Dell' Amore*, 1959, regizor Mario Bonnard; Elena din Troia: *Helen of Troy*, 1956, regizor Robert Wise), femeia-mamă (Olimpia: *Alexander The Great*, 1956, regizor Robert Rossen; Galla Placidia: *Attila*, 2001, regizor Dick Lowry), femeia-soţie (Penelopa: *Ulysses*, 1954, regia Mario Bava, Mario Camerini; Gorgo: *The 300 Spartans*, 1962, regizor Rudolph Maté), femeia-creştină (împărăteasa Elena: *Constantine and the Cross*, 1961, regizor Lionello De Felice; Maria Magdalena: *The Greatest Story Ever Told*, 1965, regia George Stevens, David Lean, Jean Negulesco), femeia-savant (Hypatia din Alexandria: *Agora*, 2009, regizor Alejandro Amenábar) ş.a. În cele ce urmează ne vom opri doar la una dintre categoriile enunţate mai sus, anume femeia-lider văzută prin portretul cinematografic a două cunoscute regine antice − Cleopatra a Egiptului şi Zenobia a Palmirei.

[11] Vezi Anthony Pagden, *Mondi in guerra. 2500 anni di conflitto tra Oriente e Occidente*, traduzione di G. Scudder, Roma/Bari, Laterza, 2009, cap. 1, *Una inimicizia perenne*.

[12] Vezi David S. Levene, *Xerxes Goes to Hollywood*, în Emma Bridges, Edith Hall, P. J. Rhodes, *Cultural Responses to the Persan Wars: Antiquity to the Third Millenium*, Oxford, Oxford University Press, 2007, p. 383-404; Peter E. Pormann, *Classics and Islam: From Homer to al-Qa'ida*, în „International Journal of Classical Tradition", 16.2, 2009, p. 197-233.

[13] David R. McCann, Barry S. Straus (eds.), *War and Democracy. A Comparative Study of the Korean War and the Peloponnesian War*, Armonk and London, 2001, în special Bruce Cumings, *When Sparta is Sparta but Athens isn't Athens: Democracy and the Korean War*, p. 57-84.

[14] Karen Offen, *Defining Feminism: A Comparative Historical Approach*, în „Signs: Journal of Women in Culture and Society", 14/1, 1988, p. 123.

[15] Charlotte Krolokke, Anne Scott Sorensen, *Gender Communication Theories and Analyses. From Silence to Performance*, Sage, 2006, p. 1; vezi şi Hannah Hamad, *Postfeminism and Paternity in Contemporary U.S. Film. Framing Fatherhood*, New York, Routledge, 2014 (cf. http://books.google.ro).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1. Cleopatra

Dintre toate figurile feminine ale Antichității, cea care s-a bucurat de mai multă atenție din partea modernității, devenind, cum scria un exeget, „cea mai occidentalizată femeie a Antichității" este Cleopatra, ultima regină a Egiptul antic. Cum se știe, Cleopatra a fost regină între anii 51 și 30 î.Hr. și a avut relații strânse cu cei aflați în poziții de conducere ale Imperiului Roman, precum Iulius Caesar și Marcus Antonius. Prin aceste „prietenii", ea a fost capabilă să păstreze controlul asupra Egiptului, chiar și în timpul ocupației romane. Cleopatra a arătat că femeile pot deține poziții de putere care, de obicei, le reveneau bărbaților[16].

1.1. Cleopatra în pictură, teatru și muzică

Imaginea Cleopatrei care a dominat arta modernă și contemporană este cea transmisă de propaganda augustană, mai exact, o femeie care și-a folosit toate farmecele pentru a cuceri și manipula bărbații puternici care o înconjurau: frumusețea, seducția și cruzimea. Începând cu secolul XVII, întâlnim o mulțime de picturi care prezintă scene ce ilustrează, mai mult sau mai puțin precis, relatări din surse antice privitoare la Cleopatra, luate în special de la biografiile lui Plutarh. Regina egipteană a fost adesea prezentată în cadrul întâlnirilor sale cu Cezar și Marcus Antonius, dar mai presus de toate, în momentul morții sale. Rareori Cleopatra este înfățișată drept o figură respectabilă în calitatea sa de regină. Giovanni Battista Tiepolo a descris în două dintre picturile sale (*The Banquet of Cleopatra*, 1743-1744; *The Banquet of Cleopatra and Antony*, 1747-1750) cadrul întâlnirii cu Antonio și a ospățului la care au participat împreună. Cleopatra apare pe un fundal luxos, purtând rochii specifice secolului XVIII[17]. Aceeași scenă a banchetului a fost pictată în secolul XVII de către Jan de Bray. Începând cu secolul XVI, scena morții este cea întâlnită frecvent în picturile dedicate Cleopatrei. În general, aceasta apare având vipera pe piept sau înfășurată în jurul mâinilor, întotdeauna ca un simbol al frumuseții și cu caracteristici care evocă pe Venus ca un arhetip al erotismului ori pe Eva ca simbol al păcatului. Exemple reprezentative sunt oferite de Giovanni Pietro Rizzoli (*Cleopatra*, 1525), Jan van Scorel (*Death of Cleopatra*, 1523), Guido Reni (*Cleopatra with the Asp*, 1628), Guido Gagnacci (*The Death of Cleopatra*, 1660), Jean-Baptiste Regnault (*Death of Cleopatra*, 1796/97), Jean-André Rixens (*The Death of Cleopatra*, 1874), Gyula Benczúr (*Cleopatra*, 1911).

Imaginea rezultată, bazată pe patru secole de reprezentare a Cleopatrei în pictura europeană, a fost una conformă cu modelul unei femei fatale, care a condus bărbații din jurul ei spre pierzanie[18]. Cuvintele-cheie care descriu modul în care imaginea Cleopatrei a intrat în conștiința colectivă, în special în rândul publicului bine educat, care avea acces la artă și cultură, sunt *senzualitate* și *erotism*.

Un alt domeniu care a contribuit la crearea imaginii Cleopatrei este cel al teatrului. *Caesar* (1599) și *Antony and Cleopatra* (1606) de William Shakespeare au fost, fără îndoială, operele care au inspirat cel mai mult cinematografia. Printre alte piese apărute de-a lungul timpului, amintim: *The False One* (Francis Beaumont, 1620),

[16] Wolfgang Schuller, *Cleopatra. Regină în trei culturi. O biografie*, traducere de Octavian Nicolae, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2010.

[17] Francisco Pina Polo, *The Great Seducer: Cleopatra, Queen and Sex Symbol*, în Silke Knippschild, M. G. Morcillo, *Seduction & Power. Antiquity in the Visual and Performing Arts*, London, Bloomsbury Academic, 2013, p. 187.

[18] *Ibidem*, p. 189.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cléopâtre (Jean-François Marmontel, 1750), *Cléopâtre* (Émile Moreau, Victorien Sardou, 1890), *The Death of Cleopatra* (Ahmed Shawqi, 1929) etc.

Deşi mulţi muzicieni au ales pe Cleopatra ca temă pentru compoziţiile lor, fără îndoială, cea mai relevantă este seria de opere ce aparţine lui George Frideric Handel, *Julius Caesar in Egypt* (1724), care se axează, cum titlul sugerează, pe staţionarea lui Cezar în Egipt. Alte exemple sunt: *Antonio e Cleopatra* (Johann Adolph Hasse, 1725), *La Mort de Cléopâtre* (Hector Berlioz, 1829), *Cleopatra to the Asp* (Charles Griffes, 1912), *Cleopatra Had a Jazz Band* (Sophie Tucker, 1917), *Die Perlen der Kleopatra* (Oscar Straus, 1923), *Cleopatra's Cat* (Spin Doctors, 1994) ş.a.

1.2. Cleopatra în cinematografie

În istoria cinematografiei, regina Egiptului ocupă un loc aparte, fiind eroina multor producţii. Încă de la începuturile sale, industria filmului reflectă o mare diversitate în privinţa portretizării Cleopatrei pe ecran. Una dintre cele mai vechi reprezentări cinematografice a acesteia a fost un film mut intitulat *Cléopâtre* (1889, regizor G. Meliés), care a durat patru minute şi nu s-a păstrat până astăzi[19]. Din aceeaşi categorie a filmelor mute face parte şi *Marcantonio e Cleopatra* (1913, regizor E. Guazzoni), care o înfăţişează pe Cleopatra drept o femeie diabolică, ispititoare. Un alt film mut, *Cleopatra* (1917, regizor J. Gordon Edward), asociază regina egipteană cu figura unei femei uşoare care se foloseşte de bărbaţi, după care îi părăseşte. Anii '20 şi '30 au adus o schimbare; apare în conştiinţa americanilor ideea de „new women"[20]. Această schimbare se reflectă şi asupra producţiilor de la Hollywood, care îmbrăţişează o imagine mai familiară, dezirabilă a Cleopatrei. Astfel, Cecil B. DeMille, regizorul filmului, oferă în prima versiune cu sunet din 1934 un model cu totul nou: confruntarea dintre o Romă masculină şi un Egipt feminizat, expresie a unei lumi în care femeia este încurajată să-şi exploateze abilităţile. Un deceniu mai târziu, piesa de teatru a scriitorului irlandez George Bernard Shaw (1898) a fost adaptată în producţia *Caesar and Cleopatra* (1946, regizor George Pascal), unde puternica regină, jucată de Vivien Leight, este retrogradată la a fi o fată prostuţă, deposedată de putere, care nu prezintă nici un pericol[21].

Începând cu anii '50, Italia devine centru al filmelor de inspiraţie antică, existând chiar şi producţii create în colaborare cu alte ţări precum Franţa şi Spania. Printre filmele care au ca subiect viaţa Cleopatrei se numără: *Due notti con Cleopatra* (1953, regizor Mario Mattoli), *Le legioni di Cleopatra* (1960, regizor Vittorio Cottafavi), *Una regina per Cesare* (1962, regia Piero Pierotti, Victor Tourjanski), *Totò e Cleopatra* (1963, regizor Fernando Cerchio), *Il figlio di Cleopatra* (1964, regizor Ferdinando Baldi).

În afară de filmele enumerate mai sus, mai putem aminti şi altele care s-au axat pe această eroină a antichităţii, însă acestea nu au o importanţă deosebită din punctul de vedere al calităţii cinematografice: *Serpent of the Nile* (1953, regizor William Castle), *Carry on Cleo* (1964, regizor Gerald Thomas), *Astérix et Cléopâtre* (1968, regia René Goscinny, Albert Uderzo), *Antony and Cleopatra* (1972, regizor Charlton Heston).

Ne vom concentra însă atenţia asupra variantei din 1963, cea a lui Joseph Mankiewicz, film devenit faimos pentru scandalurile şi extravaganţa sa. Studiourile 20th Century Fox au lansat astfel cea mai mediatizată versiune a Cleopatrei, costurile

[19] Alberto Prieto Arciniega, *Cleopatra en la ficción: el cine*, în „Studia historica. Historia antigua", 18, 2000, p. 160.

[20] Monica Silveira Cyrino, *Big Screen Rome*, Oxford, Blackwell Publishing, 2005, p. 138.

[21] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sale depășind 44 milioane de dolari, devenind cel mai costisitor film creat vreodată[22]. Locurile de filmare au fost în Londra, Italia și Statele Unite. Rolurile principale au revenit Elisabetei Taylor (Cleopatra), Richard Burton (Marcus Antonius) şi Rex Harrison (Iulius Caesar).

Filmul oferă mai multe unghiuri de interpretare, printre care se numără și acela al climatului politic și social de la începutul anilor ’60. Regizorul Mankiewicz a intenționat să o înfățișeze pe Cleopatra ca pe un vizionar politic, o femeie cosmopolită, cu experiență și autoritate intelectuală. Ideea de femeie ce întruchipează un puternic lider politic și vizionar a avut o deosebită relevanță la momentul respectiv, moment la care Golda Meir (ministru de Externe al Israelului) obținuse importante realizări în Orientul Mijlociu.

Putem găsi în *Cleopatra* retorica unei unități globale, căci discursul ei către Caesar amintește, oarecum, de *speech*-urile lui Kennedy privind unitatea și libertatea. Totodată amintește de activismul politic al lui Martin Luther King, care visa la o lume unită și stabilă: *Atunci măcar visele lui. Fă ca visele lui să fie ale tale, Cezar. Mărețul lui plan. Continuă-l de unde l-a lăsat el. Punând cap la cap toate cuceririle, vei domni asupra unei lumi întregi. O singură lume, o singură națiune. Un singur popor pe pământ trăind în pace.*

Cleopatra oferă un punct de vedere provocator despre feminitate într-o societate americană aflată în schimbare, unde dezbaterile publice despre libertatea femeii erau în vogă, vorbindu-se despre disoluția moralității, despre extinderea sexualității. Anii ’60 reprezintă o perioadă în care cultura socială americană se baza în mare parte pe familie și se punea un accent foarte mare pe instituția căsătoriei. Iar Cleopatra reprezintă un model pentru femeile care nu se mulțumeau cu rolul de „casnice ideale” și care doreau să fie recunoscute ca parte activă a societății, nu doar în calitate de mame și soții.

După Plutarh, care nu a fost un admirator al Cleopatrei, ea vorbea cel puțin opt limbi. Pe lângă limba greacă, Cleopatra știa limba etiopienilor, evreilor, arabilor, troglodiților, sirienilor, parților și mezilor[23]. Aceste detalii se regăsesc și în film, oferind imaginea unei femei intelectuale, în contrast cu femeile casnice ale anilor ’60. În ciuda convingerilor perioadei, cele mai multe dintre casnice au fost femei foarte educate, însă la momentul respectiv se vehicula ideea că „familia și cărțile nu se pot amesteca”[24]. Elisabeth Taylor, actriță cu o viață extravagantă și picanterii amoroase, este un exemplu al contestării valorilor feminine tradiționale, motiv pentru care integrează atât de bine personajul în propria personalitate.

2. Zenobia

O altă figură feminină reprezentativă a istoriei antice este regina Zenobia a Palmirei (266/7-272), care a inspirat generații succesive de cercetători, scriitori, muzicieni, dramaturgi și actori.

2.1. Zenobia în literatură și artă

François Hédelin, abatele d’Aubignac, este autorul a patru tragedii printre care se numără și *Zénobie* (1647). O altă reprezentare a Zenobiei este cea a compozitorului

[22] Walter Wagner, Joe Hyams, *My Life with Cleopatra. The Making of a Hollywood Clasic*, New York, Vintage Books, 2013, p. 219.

[23] Plutarh, *The Life of Antony*, IX, 27.

[24] Vanessa Martins Lamb, *The 1950’s and 1960’s and the American Woman: the Transition from the „Housewife” to the Feminist*, Université du Sud Toulon-Var, iunie 2011, p. 10 (cf. http://dumas.ccsd.cnrs.fr/dumas-00680821).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tomaso Giovanni Albinoni, care la vârsta de 23 de ani a scris prima sa operă intitulată *Zenobia, Regina di Palmireni*, pusă în scenă pentru prima dată la Veneția în 1694. Tot în secolul XVII[25] găsim și lucrarea scriitorului spaniol Pedro Calderón de la Barca, *La gran Cenobia* (1625).

Scriitorii, dramaturgii și compozitorii au continuat să celebreze povestea Zenobiei și în secolele ce au urmat, uneori fiind confundată cu o altă Zenobia, regina Armeniei. Alți compozitori de operă s-au inspirat din istoria Zenobiei, cum ar fi Pasquale Anfossi (*Zenobia in Palmira*, 1789). În pictură o întâlnim la Giambattista Tiepolo care a pictat o serie de tablouri pe pereții palatului familiei Zenobio din Veneția. Nu se cunoaște data exactă când acestea au fost pictate. Doar trei au supraviețuit până astăzi în muzee: *Queen Zenobia Haranguing her Soldiers, The Interview of Zenobia with Aurelian* și *The Triumph of Aurelian*[26]. O altă operă de artă aparține pictorului William-Adolphe Bouguereau și este intitulată *Zenobia found by shepherds on the banks of the Araxes* (1850)[27].

În sculptură, singurele lucrări care au în prim plan pe regina Palmirei sunt: *Zenobia, Queen of Palmyra* (1857), expusă la Institutul de Artă din Chicago, și *Zenobia in Chains* (1859), la Muzeul de Artă Saint Louis. Ambele opere de artă aparțin sculptorului american Harriet Hosmer.

În ceea ce privește literatura, un roman semi-fictiv, romanțat, atribuit Zenobiei apare în Franța (1758); este scris de Joseph Jouve, intitulat *Histoire de Zénobie, Impératrice Reine de Palmyre*. Studii academice despre Zenobia putem spune că au început să apară la mijlocul secolului XVIII. Ernst Friedrich Wernsdorf și-a scris lucrarea de dizertație la Leipzig în 1742, intitulată *De Septimia Zenobia Palmyrenorum.* O altă teză de doctorat a fost prezentată la Utrecht de către Arend Gerard von Capelle în 1817. Odată cu secolul XIX, au început să apară cărți destinate publicului larg, precum *Memoirs of Celebrated Female Sovereigns* (Anne Jameson), care conține biografiile a trei regine antice, Semiramis, Cleopatra și Zenobia, dar și monarhi precum Mary Queen a Scoției și Elisabeta I. A existat o succesiune de romane moderne, printre ele numărându-se și cel a lui Bernard Simiot, *Moi, Zénobie, Reine de Palmyr*, publicată în 1978, *The Chronicle of Zenobia: the Rebel Queen* de Judith Weingarten (2006), *Zenobia, Warrior Queen* de Haley Elizabeth Garwood (2005) și *Zenobia, Empress of the East* de Glenn Barnett (1994).

2.2. Zenobia în cinematografie

Spre deosebire de Cleopatra, care a inspirat de-a lungul timpului numeroși producători de film, regina siriană și-a făcut apariția o singură dată pe marele ecrane, în 1959, într-o coproducție italo-franco-germană intitulată *Nel Segno di Roma.* American International Pictures a obținut drepturile filmului, după care a fost redenumit *Sign of the Gladiator* (în ciuda faptului că nu existau gladiatori în film). Regia aparține lui Guido Brignone, iar pentru scenele de luptă − Riccardo Freda. Rolurile principale au revenit actriței suedeze Anita Ekberg (Zenobia) și lui Georges Marchal (Marcus Valerius). Filmările au avut loc în Croația, la Zagreb.

[25] Zenobia era foarte populară în secolul XVII, motiv pentru care contribuția lui Alain Lanavère de la expoziția dedicată acesteia la Paris, în 2001, s-a axat numai pe acest aspect al reginei ca o eroină a secolului XVII. Pentru mai multe detalii, vezi Alain Lanavère, *Zénobie, personnage du XVIIe siècle?*, în J. Charles-Gaffiot, H. Lavagne, J. M. Hofman (eds.), *Moi, Zénobie, Reine de Palmyre 18 septembre − 16 decembre 2001, Centre Culturel du Pantheon, Paris*, Milano, Skira, p. 139-142.

[26] Roland-Michel, *Giambattista Tieplo et le cycle de la Ca' Zenobio*, în J. Charles-Gaffiot, H. Lavagne, J. M. Hofman (eds.), *op. cit*., p. 143-144.

[27] Pat Southern, *Empress Zenobia. Palmyra's Rebel Queen*, London, Continuum Press, 2008, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşa cum am menţionat mai sus, Zenobia este mult mai puţin cunoscută decât Cleopatra în partea vestică a lumii; în est însă, ea deţine un rol suprem, fapt demonstrat de succesul uriaş de care s-a bucurat în lumea arabă serialul de televiziune intitulat *Anarchy* (*Al-Abadid*), filmat în Siria, în 1997. Rolul reginei a fost jucat de o frumoasă şi faimoasă actriţă arabă, Raghda, iar lupta sa împotriva romanilor a fost ilustrată de-a lungul a douăzeci şi două de episoade, vizionate de milioane de oameni[28]. Serialul portretizează această luptă dusă de Zenobia contra romanilor, ca o metaforă a sfidării Israelului de către Siria în perioada contemporană[29].

Privitor la viaţa Zenobiei, nu există nici o sursă demnă de încredere. Pasajele din *Historia Augusta* (sfârşitul secolului IV), care reflectă viaţa ei, au fost scrise retrospectiv, fără cercetări aprofundate, purtând amprenta prejudecăţilor romane. Lipsa unor informaţii sigure a făcut ca de-a lungul timpului istoricii, romancierii, scenariştii să reconstruiască povestea Zenobiei în conformitate cu propriile percepţii. În istoriografia ultimelor decenii, au apărut mai multe lucrări care îşi propun să reconstruiască mai credibil viaţa şi domnia Zenobiei; amintim pe cea semnată de Yasmine Zahran, *Zenobia between Reality and Legend* (Oxford, 2003).

Filmul despre care vorbeam (*Nel Segno di Roma*) oferă o imagine complexă a Zenobiei, o regină pricepută şi devotată Siriei, cu o ambiţie dusă la extrem, care reuşeşte să transforme Palmira într-un oraş înfloritor, un centru al comerţului oriental. Mai mult decât atât, ea încearcă să schimbe poziţia ocupată de oraş faţă de romani, luptă pentru eliminarea stăpânirii acestora, dar comite o mare greşeală – se îndrăgosteşte de un ofiţer inamic, consulul Marcus Valerius, personaj fictiv; *Fasti consulares* nu menţionează un consul cu acest nume în timpul lui Aurelian (270-275).

Atunci când vorbeşte trupelor sale, se comportă ca un bărbat (lat. *mulier virilis*), apare călare, având coif pe cap, îmbrăcată cu rochii ce îi lăsau braţele nude, în haine brodate cu pietre preţioase strânse într-o centură garnisită cu cele mai strălucitoare agrafe, descriere inspirată din *Historia Augusta*, unde, în microbiografia Zenobiei, citim: „Mergea pe la adunări în ţinuta împăraţilor romani, cu coiful pe cap, cu mantia împodobită, cu o bandă de purpură şi cu pietre scumpe, încheiată la mijloc printr-o agrafă în formă de cochilie şi cu braţele adesea goale. Mergea într-o trăsură gallică, rar în lectică şi mai adesea călare. Se spune, însă, că în mod obişnuit, mergea cale de trei sau patru mii de paşi în marş, alături de pedestraşi. Vâna cu pasiune hispanică. Bea uneori împreună cu generalii, deşi altfel era sobră, bea şi împreună cu perşii sau cu armenii, ajungând chiar să îi întreacă”[30].

Regina Zenobia a fost înfrântă de împăratul Aurelian în urma expediţiei dintre anii 271-272. Cu toate acestea, ea a rămas în istorie ca una dintre cele mai reprezentative figuri feminine ale lumii orientale, o *femina potentissima*, trecând drept o veritabilă regină războinică, dar şi una de o înţelepciune aparte (*Historia Augusta* o compară cu Didona, regina Cartaginei, Semiramida, regina Asiriei, şi Cleopatra, regina Egiptului)[31].

În ciuda faptului că *Nel segno di Roma* este considerat mai degrabă un film de dragoste decât un film de reconstrucţie istorică, acesta ne oferă singura reprezentare cinematografică a Zenobiei. Apărut pe ecrane în 1959, perioadă în care societatea americană şi cea a Europei de Vest se aflau în tranziţie, iar revoltele şi mişcările pentru

[28] *Ibidem*, p. 1.
[29] Andrew Beattie,Timothy Pepper, *The Rough Guide to Syria*, London, Rough Guides, 2001, p. 284.
[30] *Scriptores Historiae Augustae*, *Tr. Tyr.*, XXX, 14 şi 17-18.
[31] *Ibidem*, 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

libertatea femeilor luau amploare, filmul are o importanţă deosebită din prisma mesajului pe care îl transmite publicului, respectiv o femeie hotărâtă, puternică, având capacităţi de lider, capabilă să-şi asume responsabilităţi publice.

Tocmai de aceea, *Cleopatra* şi *Nel segno di Roma* au reuşit să stârnească interesul prin faptul că au adus pe marele ecrane aceste două renumite eroine ale antichităţii, transformându-le în modele pentru femeile anilor ’60.

ANCIENT HEROINES IN FILMOGRAPHY AND FEMINIST IDEAS
(Summary)

Keywords: cinematography, feminism, Cleopatra, Zenobia, women leader.

This paper focuses on analyzes the relation between ancient historical figures that are found in Western European and American cinematography from the mid of XXth century and the feminist ideas. Attention will be focused on a single category of heroines, namely women leader presented through the cinematic portrait of two famous ancient queens − Cleopatra of Egypt and Zenobia of Palmyra.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AARMSI	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice”, Bucureşti
AARMSLit.	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Literare”, Bucureşti
AB	= „Arhivele Basarabiei”, Chişinău
ACNSAS	= Arhiva Consiliului Naţional pentru Studiul Arhivelor Securităţii
AHR	= „The American Historical Review”, Oxford
AIIAC	= „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj”, Cluj-Napoca
AIIAI	= „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iaşi
AIIC	= „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, Cluj-Napoca
AIINC	= „Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj”, Cluj-Napoca
AIIX	= „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, Iaşi
AISC	= „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj-Napoca
ALIL	= „Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară”, Iaşi
AM	= „Arheologia Moldovei”, Iaşi
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti
AMB	= Arhivele Municipiului Bucureşti
AMN	= „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca
AMP	= „Acta Musei Porolissensis”, Zalău
ANB	= Arhivele Naţionale Bucureşti
AnM	= „Analele Moldovei”
ANI	= Arhivele Naţionale Iaşi
ANIC	= Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Bucureşti
ANRM	= Arhivele Naţionale ale Republicii Moldova, Chişinău
AOSPRM	= Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova, Chişinău
APR	= „Analele parlamentare ale României”, Bucureşti
AR	= „Arhiva Românească”, Bucureşti
ArhGen	= „Arhiva Genealogică”, Iaşi
ARMSŞ	= „Academia Română. Memoriile Secţiunii Ştiinţifice”, Bucureşti
ARMSI	= „Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice”, Bucureşti
ASB	= Arhivele Statului Bucureşti
ASB, AN	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Achiziţii noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoşani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galaţi
ASI	= Arhivele Statului Iaşi
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinţi
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informaţii, Bucureşti
ASTm	= Arhivele Statului Timişoara
AŞUI	= „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza»”, Iaşi
AT	= Arhivele Totalitarismului, Bucureşti
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iaşi
AUB	= „Analele Universităţii Bucureşti”
BAR	= Biblioteca Academiei Române, Bucureşti
BCMI	= „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, Bucureşti

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LI, 2014, Supliment, p. 291−292

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BCU = Biblioteca Centrală Universitară, București
BIFR = „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»", Iași
BMI = „Buletinul Monumentelor Istorice", București
BOR = „Biserica Ortodoxă Română", București
BRV = „Bibliografia românească veche", București
BS = „Balkan Studies", Salonic
CC = „Codrul Cosminului", Suceava
CG = „Cuget românesc", Boenos Aires
CI = „Cercetări istorice" (ambele serii), Iași
CMRS = „Cahiers du Monde Russe et Soviétique", Paris
CvL = „Convorbiri literare" (ambele serii), Iași și București
DAD = „Dezbaterile Adunării Deputaților", București
DI = „Dosarele istoriei", București
DIR = „Documente privind istoria României", București
DRH = „Documenta Romaniae Historica", București
GB = „Glasul Bisericii", București
IN = „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași"
JGO = „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", Regensburg
LR = „Limba română", București
MA = „Mitropolia Ardealului", Sibiu
MB = „Mitropolia Banatului", Timișoara
MI = „Magazin Istoric", București
MMS = „Mitropolia Moldovei și Sucevei", Suceava
MO = „Mitropolia Olteniei", Craiova
MOf = „Monitorul Oficial", București
MSȘIA = „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române", București
NedH = „Nouvelles Etudes d'Histoire", București
NRR = „Noua revistă română", București
RA = „Revista arhivelor", București
RdI = „Revista de istorie", București
RER = „Revue des Études Roumaines", București
RESEE = „Revue des Études Sud-Est Européennes", București
RFR = „Revista Fundațiilor regale", București
RHSEE = „Revue Historique du Sud-Est Européen", București
RI = „Revista istorică", București
RIR = „Revista istorică română", București
RITL = „Revista de istorie și teorie literară", București
RMM = „Revista Muzeelor și Monumentelor", București
Rsl = „Romanoslavica", București
SAHIR = „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae", București
SAI = „Studii și articole de istorie", București
SCIA = „Studii și cercetări de istoria artei", București
SCILF = „Studii și cercetări de istorie literară și folclor", București
SCIVA = „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie", București
SCN = „Studii și cercetări de numismatică", București
SCSI = „Studii și cercetări științifice. Istorie", Iași
SEER = „The Slavonic and East European Review", Londra
SJAN = Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
SMIM = „Studii și materiale de istorie medie", București
SODF = „Südostdeutsche Forschungen", München
SOF = „Südost-Forschungen", München
SRdI = „Studii. Revistă de istorie", București
SUBB = „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca
TD = „Thraco-Dacica", Institutul Român de Tracologie, București
VR = „Viața Românească"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REVISTE DE PROFIL PUBLICATE LA EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „GEORGE BARIŢIU", CLUJ-NAPOCA
- SERIES HISTORICA
- SERIES HUMANISTICA

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVA GENEALOGICĂ

ARHIVELE OLTENIEI

ARS TRANSSILVANIAE

BULETINUL SOCIETĂŢII NUMISMATICE ROMÂNE

DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE

EPHEMERIS NAPOCENSIS

REVISTA ISTORICĂ

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- SÉRIE BEAUX-ARTS

STUDII ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
- SERIA ARTĂ PLASTICĂ
- SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ

STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

THRACO-DACICA

ISSN 1454-6434
ISSN-L 1454-6434

ISSN 1221-3705

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro